

Удружење жена жртава рата
Републике Српске
Републички центар за истраживање рата,
ратних злочина и тражење
несталих лица Владе Републике Српске
Установа за унапређење економске,
научно-техничке, културне и спортске
сарадње између Републике Српске
и Републике Србије

Association of Women Victims of War
of the Republic of Srpska
Republic Centre for Investigation of War,
War Crimes and Search for Missing Persons
Government of the Republic of Srpska
Agency for the Advancement of Economic,
Scientific, Technical, Cultural and Sportive
Cooperation between the Republic of Srpska
and the Republic of Serbia

НАША ИСПОВИЈЕСТ

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 1992–1995.

Our testimony 1992–1995
Women Victims of War from The Republic of Srpska

НАША ИСПОВИЈЕСТ

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА
ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

НАША ИСПОВИЈЕСТ

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

Our testimony

Women Victims of War from The Republic of Srpska

Ова књига настала је захваљујући
чланицама Удружења жена жртава рата
Републике Српске које су могле снаге
да говоре о тортури коју су прошле
током рата у Босни и Херцеговини
од 1992. до 1995. године.

This book was created owing
to the members of the Association of Women Victims of War
of the Republic of Srpska, who found the strength
to recount the tortures they suffered
during the war in Bosnia and Herzegovina
between 1992 and 1995.

НАША ИСПОВИЈЕСТ

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

Our testimony

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

Приредили / Prepared by:

АЛЕКСАНДАР ВРАЊЕШ • БОЈАНА МИОДРАГОВИЋ

Издавачи:

Удружење жена жртава рата Републике Српске
Републички центар за истраживање рата,
ратних злочина и тражење несталих лица
Владе Републике Српске
Установа за унапређење економске,
научно-техничке, културне и спортске сарадње
између Републике Српске и Републике Србије

За издаваче:

Божица Живковић-Рајилић
Мр Милорад Којић
Млађен Цицовић

Приредили:

Мр Александар Врањеш, Мр Бојана Миодраговић

Лектура и коректура:

Проф. др Александра Вранеш

Графички уредник:

Александар Прибићевић

Превод:

Милица Јелић Мариоков
Симон Марић
Бошко Француски
Драгана Тадић

Лектура и коректура енглеског превода:

Проф. др Х. Џејмс Биркс
Хана Познановић

Књига је настала у сарадњи са следећим институцијама:

Председник Републике Српске
Министарство спољних послова Републике Србије
ЈП “Службени гласник” Републике Србије
Андрићев институт, Андрићград - Вишеград
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Министарство правде Републике Србије - Управа за сарадњу
с црквама и верским заједницама

На пројекту су учествовали:

Божица Живковић-Рајилић, мр Милорад Којић,
др Невенко Врањеш, Млађен Цицовић, др Љиљана Никшић,
др Александра Вранеш, др Љиљана Марковић, др Родољуб Етински,
др Милета Радојевић, др Јелена Триван, др Лоренс Арманд Френч,
др Смиља Аврамов, др Гидеон Грајф, др Бери Литучи, др Јован Марић,
Кнут Флувик Торесен, Ана Софреновић, Аденреле Шинаба,
Обрад Кесић, Мирјана Живковић, Виктор Нужић, Дарио Новковић,
Надежда Јанковић, Милан Јеремић, Кристина Дабић,
Ранка Михаиловић, Милан Туторић

Publishers:

Association of Women Victims of War of the Republic of Srpska
Republic Centre for Investigation of War,
War Crimes and Search for Missing Persons
Government of the Republic of Srpska
Agency for the Advancement of Economic, Scientific,
Technical, Cultural and Sportive Cooperation
between the Republic of Srpska and the Republic of Serbia

For the Publishers:

Božica Živković-Rajilić
Milorad Kojić, MA
Mladen Cicović

Prepared by:

Aleksandar Vranješ, MA, Bojana Miodragović, MA

Lectoring and proofreading

Prof. Dr. Aleksandra Vraneš

Graphic editor:

Aleksandar Pribićević

Translators:

Milica Jelić Mariokov
Simon Marić
Boško Francuski
Dragana Tadić

Lectoring and proofreading for English language:

Prof. Dr. H. James Birk
Hana Poznanović

The book was created in cooperation with the following institutions:

The President of the Republic of Srpska
Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia
Public Company “Official Gazette” of the Republic of Serbia
Andric Institute, Andrićgrad - Višegrad
Faculty of Philology of the University of Belgrade
Ministry of Justice of the Republic of Serbia - Directorate
for Cooperation with Churches and Religious Communities

In cooperation with:

Božica Živković-Rajilić, Milorad Kojić, MA, Dr. Nevenko Vranješ,
Mladen Cicović, Dr. Ljiljana Nikšić, Dr. Aleksandra Vraneš,
Dr. Ljiljana Marković, Dr. Rodoljub Etinski, Dr. Mileta Radojević,
Dr. Jelena Trivan, Dr. Laurence Armand French, Dr. Smilja Avramov,
Dr. Gideon Greif, Dr. Barry Lituchy, Dr. Jovan Marić,
Knut Fluvik Thoresen, Ana Sofrenović, Adenrele Shinaba,
Obrad Kesić, Mirjana Živković, Viktor Nuždić, Dario Novković,
Nadežda Janković, Milan Jeremić, Kristina Dabić,
Ranka Mihailović, Milan Tutorić

Захваљујемо се председнику Републике Српске
г. Милораду Додiku на подршци овом пројекту.

Захваљујемо се свим ауторима прилога за предговор
који су увидјели вриједност и важност ове књиге.

We would like to thank to the President of the Republic of Srpska
Mr. Milorad Dodik for support of this project.

We would like to thank all contributors to the foreword,
who have recognized the importance and the value of this book.

*Svim našim majkama i sestrama, da više nikada
ne osjete strahote rata!*

*To all our mothers and sisters to never again
experience the horrors of war!*

ZAPOVJEDNIŠTVO POZADINE
Bosanski Brod - Sijekovac

DOKUMENT 7

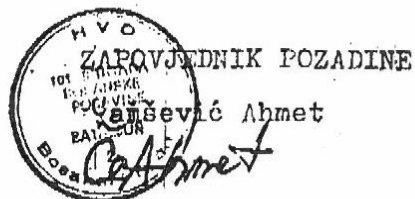
P O T V R D A

Kojom se potvrđuje pravo Interventnom vodu iz Zagreba da može izvršiti privođenje osoba ženskog spola Novačković Andje i Nišić Petre u korist muškog spola.

Osobe privesti u 11,00 H

privedene osobe će spavati u podrumu smještajnog objekta.

U slučaju opiranja dozvoljena je upotreba sile.

Злочини силовања Српкиња у бившој БиХ као мотивација бојовницима из Хрватске у освајању српских територија.

Најмлађе жртве силовања српске националности биле су двије деветогодишње дјевојчице на подручју Илијаша и Оџака, као и дванаестогодишња дјевојчица у Сарајеву. Као најстарија цивилна жртва коју смо могли идентификовати, је старица Б. К. која је убијена 1994. године у логору у Бихаћу, за коју свједоци тврде да је у том тренутку имала око 106 година.

Потврда Хрватског вијећа обране

ZAPOVJEDNIŠTVO POZADINE
Sijekovac kod Bosanskog Broda

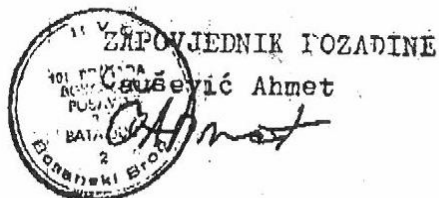
P O T V R D A

Potvrđuje se pravo Interventnom vodu iz Sijekovca da može izvršiti privođenje osoba ženskog spola Mijatović Dragice i Perčević Grande u kćerst muškog spola.

Osobe će se privođiti u večernjim časovima a puštati izjutra kućama.

Privedene osobe biće tokom noći smještene u podrumi.

U slučaju opiranja dozvoljena je upotreba sile.

The youngest rape victims of Serbian nationality were two nine-year-old girls in Ilijas and Odzak, as well as a twelve-year-old girl in Sarajevo. The oldest civilian victim that we could identify was the old woman B. K. who was killed in 1994 in the camp in Bihac. Witnesses claim that she was about 106 years old at the time of her murder.

ПРЕДГОВОР

Проф. др Лоренс Арманд Френч је професор емритус психологије са Универзитета Западни Нови Мексико и старији истраживач и професор на Универзитету Њу Хемпшир у Дараму. Професор Френч је дипломирао, магистрирао и докторирао из области социологије на Универзитету Њу Хемпшир, а други докторат из области психологије одбранио је на Универзитету Небраска - Линколн. Он је такође и лиценцирани клинички психолог, животињни члан Америчке асоцијације психолога (American Psychological Association), животињни члан Америчког друштва криминолога (American Society of Criminology) и Фулбрајтов стипендиста и специјалиста (Босна и Херцеговина: 2009-2010, 2016). Његове главне истраживачке области су међународна и компаративна друштвена, људска и криминална правда; њена права мањина, као и криминална, клиничка и форензичка психологија.

Прошлост се мора адекватно и тачно представити

Прошло је више од 20 година од када је Дејтонским мировним споразумом окончан стравичан и свиреп грађански рат у Босни и Херцеговини. Рат у којем су се комшије окренуле једни против других; рат који је укључивао интернације, мучења, силовања, изгладњивања, убиства и расељавање (етничка чишћења). Резултат тога су преко стотину хиљада смртних случајева, милион насилно расељених људи, те велики број особа које се још воде као нестале.

С обзиром на природу геополитичких утицаја, злочина почињена од стране хрватских и бошњачких снага су знатно умањена пред Међународним кривичним судом за Југославију (МКСЈ), док су она која су починиле српске снаге, претјерано наглашена. Ово је довело да заблуде на основу које је свјетској јавности приказана неисправна и умрљана слика сукоба из 1991-1995.

На основу ове савремене заблуде у вези са ратом у Босни и Херцеговини, ријеч геноцид наставља да се злоупотребљава како би се објаснили злочина која су починиле српске/православне снаге, које су представљене као немилосрдни агресори, док су бошњачки муслимани, с друге стране, приказани као невине жртве, а хрватским католицима је дата пролазна оцјена, односно, чланство у Европској унији попут њихових, такође, анти-српских словеначких партидера. Наводно, коријени овакве представе настале захвљујући напорима у домену односа с јавношћу, је тајни пакт који је председник Бил Клинтон сковао са Бошњацима и Хрватима,

FOREWORD

Professor Laurence Armand French, Ph.D.s is professor emeritus of psychology from Western New Mexico University and Senior Researcher and Affiliate Professor at the University of New Hampshire, Durham. Professor French has the B.A., M.A., and Ph.D. in sociology from the University of New Hampshire, a Ph.D. in psychology from the University of Nebraska-Lincoln. He is also clinical licensed psychologist, life-member and Fellow of the American Psychological Association, life-member of the American Society of Criminology and Fulbright Scholar and Fulbright Specialist (Bosnia and Herzegovina: 2009-2010, 2016). His major areas of research interest are international and comparative social, human and criminal justice; Native American and minority issues; police and criminal psychology and neuro-, clinical, and forensic psychology.

The past must be adequately and accurately portrayed

It has been over 20 years since the Dayton Peace Accord ended the horrific and brutal Bosnian civil war. The War that involved pitting neighbor against neighbor; internment, torture, rape, starvation, murder, and displacement (ethnic cleansing); resulting in over one hundred-thousand deaths, million forcefully displaced, and many still unaccounted for. Considering the nature of geopolitical influences the atrocities committed by both Croatian and Bosniak forces were grossly understated before the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (ICTY) while those of Serbian forces were overly emphasized, a fallacy that has come to paint a very tainted picture of the 1991-1995 conflict for the world audience.

This contemporary fallacy surrounding the Bosnian War continues to misuse the word genocide to explain atrocities committed by the Serbian/Orthodox forces, portraying them as merciless aggressors while, at the same time, painting the Bosniaks Muslims as non-aggressors and innocent victims, while Croat Catholics are virtually given a pass, one worth membership into the European Union like their equally anti-Serb Slovenian counterparts. Ostensibly, the roots of this public relations effort was the clandestine pact that President William J. Clinton forged with the Bosniaks and Croats, getting them to end their own brutal battles in order to join forces against the Bosnian Serbs. Hence, the public is spared any publicity surrounding the Siege of Mostar, the ethnic cleaning of Serbian Croatia, the rape, torture, murder, starvation, incarceration, and ethnic cleansing conducted by these new allies. Instead, terms of genocide, Butcher of Bosnia, Siege of Sarajevo have

предлажући им да окончају своје бруталне битке и да уједине снаге против Срба из БиХ. Према томе, јавност нема увид у информације у вези са опсадом Мостара, етничко чишћење српског дијела Хрватске, силовања, мучења, убиства, гладовања, затварања и етничког чишћења које су извршили ови нови савезници. Умјесто тога, термини попут геноцид, “Месар из Босне”, опсада Сарајева и сл. постали су дио лексикона о рату у Босни и Херцеговини, чиме се искривљује стварна слика овог хаотичног и свирепог конфликта. Иронично је то што Међународни кривични суд за Југославију (МКСЈ) није урадио готово ништа да исправи ово погрешно тумачења рата у Босни и Херцеговини, те је дана 24.03.2016. године на 17. годишњицу НАТО бомбардовања Србије, осудио Радована Караџића за геноцид за оно што идентификујемо као злочин у Сребреници.

Оздрављење и ресторативна социјална правда неће се десити све док емотивне оптужбе и неправилно кориштење термина попут геноцид наставе да се користе и приписују Србима из БиХ. Проблем код кориштења ријеч геноцид је тај што он описује злочина почињена са намјером да се уништи, у потпуности или дјелимично, једна национална, етничка, расна или вјерска група. Дио проблема који је такође значајан је и то што пресуда за геноцид тежи да стигматизује цијелокупни народ, који се повезује са осуђеним вођом, што подстиче даље непријатељство међу етничким групама. Евидентно је да је геноцид термин препун емотивних “запаљивих” конотација – термин који се доводи у везу са покушајем истребљења Јевреја, Рома и других вјерских и етничких група од стране нациста током 30-тих и 40-тих година прошлог вијека, укључујући и покушаје усмјерене против Јевреја, Срба и Рома у усташком концентрационом логору Јасеновац. Јасно је да било која група повезана са геноцидом носи ову стигму.

Књига “Наша исповијест: Жене жртве рата из Републике Српске” бави се питањем недостатка критике на тренутну, једнострану и веома исполитизовану верзију рата у Босни и Херцеговини, у којој су једино Бошњаци представљени као жртве рата, а сви Срби из БиХ као геноцидни агресори. Демонизација једне цијеле етничке групе има још један негативан ефекат, а то је умањивање патње њихових жртава, укључујући и жртве силовања. Међународна заједница се тек одскора отворено бави питањем рата и силовања, што показује и издање америчког магазина “Тајм” (Time) од 18. априла 2016. године (број 14). Дуга историја повезаности сексуалног злостављања и војске сада излази на видјело, било да се ради војсци САД-а, полицијским акцијама у Африци или било гдје у свијету. Историја обилује примјерима цивила који прате војску за потребе трговине сексом, било волонтерски било по основу мобилизације („дјевојке за утјеху“), у случајевима кад год се мушкарци и жене одводе из родног мјеста у непознату средину. Безлични секс је брз начин ослобађања од стреса, посебно за мушкарце (хипоталамусно-хипофизно-гонадална осовина), што је одавно познат феномен међу војним лидерима, те се, из тог разлога, проституција и слични облици сексуалног ослобађања незванично одобравају у страним базама. Феномен ослобађања стреса путем секса се повећава током хаотичних времена, попут рата, нарочито грађанског. Рат у Босни и Херцеговини, у том погледу, није био изузетак. Контрола над женском популацијом током рата, посебно током заточеништва, повећава сексуални стимуланс војника према

become the lexicon of the Bosnian War distorting the real nature of this chaotic and brutal conflict. Ironically, the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (ICTY) has done little to correct this misinterpretation of the Bosnian War, convicting Radovan Karadzic of genocide for the atrocity at Srebrenica on March 24, 2016, the 17th anniversary of the NATO bombing of Serbia.

Healing and restorative social justice will not occur as long as emotionally-charged, and incorrect applied terms like genocide continue to be directed only to Bosnian Serbs. The issue with using the word genocide is that it depicts acts committed with intent to destroy, in whole or part, a national, ethnical, racial or religious group. Part of the problem here is the larger significance of a genocide conviction – in that it tends to stigmatize the entire population (ethnic, sectarian) associated with the convicted leader – further fuelling inter-group hostilities. Clearly, genocide is an emotionally inflammatory charged term – one associated with the attempted extermination of Jews, Roma and other religious or ethnic groups by the Nazi during the 1930s and 1940s including those directed against Jews, Serbs, and Roma at the Jasenovac Concentration Camp run by the Ustasa. Clearly any group associated with genocide carries this stigma.

The book “Our Testimony: Women Victims of War from the Republic of Srpska” addresses a critical shortcoming of the on-going, one-sided, and highly politicized version of the Bosnian War where only Bosniak Muslims are credited as being victims and all Bosnian Serbs as genocidal aggressors. Demonizing an entire group has another negative effect – that of minimizing the suffering of its war victims, including its rape victims. War and rape are only now being openly addressed by the international community as attested by the April 18, 2016 issue of Time (Vol. 187, No. 14). The history of sex-abuse and the military has a long history that is only now coming to light whether it be within the U.S. Military or police-actions conducted in Africa or elsewhere in the world. History abounds with examples of camp followers and the sex-trade market, voluntary or conscripted (comfort girls), whenever men and women are taken from their normal home-world to a strange environment. Impersonal sex is a quick form of stress release, especially for males (hypothalamic-pituitary-adrenal-gonad axis) a phenomenon long known to military leaders, hence the reason prostitution and similar forms of sex-release is unofficially sanctioned in foreign bases. The sex-stress phenomenon increases when chaos is involved such as during war, especially civil wars. The Bosnian War was no exception. Control over a female populace during war, especially when they are incarcerated or interned, adds to the sexual stimulus provided for their captives. Under these circumstances, the male sex-drive is far greater than it would be normally (baseline). Moreover, impersonal sex release often adds the additional element of enhanced sexual fantasies which are often inflicted upon the unwilling female hostage.

Prolong exposure to these abuses are psychologically devastating causing a unique form of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). Without adequate treatment the psychological problems associated with delayed PTSD afflicts not only the victim but anyone closely associated with the victim, including her spouse, children, other family members and friends – causing secondary PTSD among those closest to her. The added element for Bosnian Serb rape victims, both females and males, is that by virtue of the erroneous public image of Serbs as being lesser humans, albeit savages

својим затвореницима. Под овим условима, сексуални нагон код мушкараца је далеко већи него што би био у нормалним условима. Поред тога, безлично ослобађање од стреса путем секса представља додатни елемент проширених сексуалних фантазија које појачава сама патња женског таоца.

Продужено излагање оваквом злостављању је психолошки разарајуће, и изазива јединствен облик посттрауматског стресног поремећаја (ПТСП). Уколико изостане адекватан третман, психолошки проблеми повезани са одложеним ПТСП-ом погађају не само жртве, већ и друге особе у блиској вези са жртвом, укључујући и брачног партнера, дјецу, друге чланове породице и пријатеље, што доводи до секундарног ПТСП-а међу онима који су уско повезани са жртвом. Додатни елемент за жртве силовања Срба из БиХ, и женских и мушких, је погрешна јавна слика о Србима, који су представљени као нечовјечни дивљаци способни за геноцид, па су, стога, и њихове патње умањене. Дакле, српска жртва силовања из прошлог рата нема исту дозу саосјећања, па чак ни признања као што има бошњачка жртва. И све док овај мит о дихотомији „невине жртве насупрот дивљачким агресорима“ настави да доминира свјетском перцепцијом рата у Босни и Херцеговини, српске жртве ће се посматрати као „мање“ жртве, и неће добити потврду за њихово злостављање, што је уједно и први корак у процесу оздрављења. Очигледно је да процес оздрављења започиње дефинисањем и признавањем жртве, а тек онда те жртве могу да из статуса „жртве“ пређу у статус „преживјелих“.

Књига **“Наша исповијест”** потврђује да овај процес почиње са признањем да су Срби из БиХ једнаке жртве и да је потребно исправно водити евиденцију на начин да се све жртве забиљеже, укључујући и жртве силовања, мучења, као и оне особе које се воде као нестале, без обзира на своја предратна етно-религијска обиљежја попут Бошњак/Муслиман; босански хрватски католици; или православни Срби из БиХ, или било која друга комбинација наведених.

Јасно је да се ресторативној социјалној правди може приступити само онда када се прошлост адекватно и тачно представи, те смјести у одговарајућу геополитичку и историјску перспективу. Само у том случају, дуго развијано непријатељство и неповјерење може да се оконча. Тренутне ознаке „жртва“ и „кривац“ треба да се ублаже како би дошло до процеса оздрављења.

Проф. др Лоренс Арманд Френч

capable of genocide, their sufferings is also degraded. Here, a Serbian rape war victim is not given the same level of compassion, or even recognition, as her Bosniak counterpart. And as long as this myth of innocent victims versus savage aggressor dichotomy continues within the worldview of the Bosnian War, Bosnian Serb victims will continue to be viewed as lesser victims not receiving validation for their abuse – a critical first step in the healing process. Clearly, healing begins with validation as viable victims, and then, and only then, can they transition from victim to survivor.

As the book **“Our Testimony”** attests, this process begins with acknowledgement that Bosnian Serbs are equal victims and that the record needs to be set straight so that all victims can be accounted for, including rape and torture victims and those still missing and unaccounted for regardless of their pre-war labels as Bosniak/Muslims; Bosnian Croat Catholics; or Bosnian Serb Orthodox Christians, or any combination of such.

Clearly, restorative social justice can only be approached once the past has been adequately, and accurately, portrayed and placed within its proper geo-historical-political perspective(s). Only then can long festering animosities and distrust be dissolved. Current “victim” and “offender” labels need to be diminished so that healing can occur.

Laurence Armand French, Ph.D.s

Проф. др Смиља Аврамов – професор емеритус међународној јавној праву, бивши прегседник Светској Удружења за међународно право са седиштем у Лондону (International Law Association seated in London), редовни професор Правној факултету у Београду у пензији, аутор бројних уџбеника и књига, научно-истраживачких радова у чијем фокусу је управо било стварање цивилној стипендијива. Посебно се бавила стварањима своје породице Благојевић, јер су оца, деда и 11 чланова шире породице завршили у логору смрти – Јасеновицу у Другом светском рату у време Независне државе Хрватске која је била у пакту са фашистичком коалицијом.

Мој читав животни век посветила сам истраживању ратних злочина и тврдила се да правда, право и истина буду задовољени

Читаваог живота бавила сам се међународним јавним правом. Боље речено, живела сам га и проживљавала заједно са догађајима који су се одвијали и ређали немилице један за другим, као и ратови и бомбардовања. Преживела сам Два светска рата и ратове 90-их, као и три бомбардовања у животу и то: 1941, 1944 и 1999. године. Сада имам 97 година и за мој животни век могу да кажем да сам се свега и свачега нагледала и да сам свашта и сама преживела.

Већ као дете осетила сам последице Првог светског рата, касније, затекла сам се у вртлогу Другог светског рата, када је 11 чланова моје породице Благојевић одведено у логор смрти у Јасеновац, међу којима и мој отац и деда. У току рата у мени се учврстила жеља да студирам међународно право због дубоког осећања неправде која је учињена мојој породици, али и читавом народу, посебно цивилном становништву које је одвођено у логоре. Након ослобођења, уследио је период мог живота у држави која се звала Југославија. Створила сам своју породицу и постала и мајка и професор универзитета и почела да се бавим педагошким радом.

У послератном периоду, извела сам многе генерације студената Правног факултета и увек сам им говорила да морају да буду мисионари правде и права, а светионици ИСТИНЕ. Латинска изрека „Ascultera et altera pars“, послушајте и другу страну, треба да буде темељ сваког истраживачког поступка у установљавању ИСТИНЕ и сагледавању целине догађаја о којима треба да суди међународни суд, али и историја човечанства.

Онда су се десили ратови 90тих на Балкану, поново. Била сам очевидац и сведок распада Југославије. Поново је била неопходна правна експертиза. Правници су „војници“ који не носе оружје у руци и чији морал, етика и глас би требало да надјача гласове дневне политике и политиканства и војсковођа који би да им стално свирају ратничке трубе.

Зато је ова књига сведочења о злостављању Српкиња важна за сагледавање свеукупне истине о жртвама у ратовима 90-их и невино пострадалима током распада Југославије. И Српкиње су биле жртве. То је историјска чињеница и добро је да су могле снагу да причају о тортурама којима су биле изложене, јер је то пут унутрашњег оздрављења нападене душе и пут просветљења читавог друштва, али и међународне заједнице у целини о размерама трагедије која се десила на овим просторима у 21. веку. Надам се да ћу ускоро завршити измене

Prof. Dr. Smilja Avramov – Professor emeritus of Public International Law, former president of the International Law Association seated in London, retired professor at the Faculty of Law in Belgrade, author of numerous textbooks and books, scientific research papers which focus on the suffering of the civilian population. Her own kin, the Blagojević family, has been a central part of her research because her father, grandfather, and 11 other members of her family ended up in the death camp Jasenovac during World War Two and the time of the Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska) which had signed a pact with the fascist coalition.

I have devoted my entire life to the research of war crimes and have strived to serve the principles of justice, law, and truth.

I have been studying Public International Law my entire life. More precisely, I have lived and experienced it along with the events that relentlessly occurred one after the other, as well as wars and bombings. I survived two world wars and the 90s wars, and three bombings: in 1941, 1944 and 1999. I am now 97 years old, and I can honestly say that I have seen, and lived through, everything.

As a child, I felt the consequences of the First World War. Later, I found myself in the maelstrom that was the Second World War, when 11 members of the Blagojević family, my family, my father and grandfather among them, were taken to the death camp Jasenovac. During the war, the profound sense of injustice done not only to my family, but also my entire people, especially the civilian populace that was taken to concentration camps, nurtured and strengthened my resolve to study international law. After the liberation, came a period of my life which I spent in the country of Yugoslavia. I raised my own family, became a mother and a university professor, and began work in the field of pedagogy.

In the post-war period, I taught many generations of students at the Faculty of Law, and always told them that they have to be not only emissaries of justice and law, but also beacons of truth. The Latin proverb, “*Ascultera et altera pars*”, “Listen to the other side”, must represent the foundation of every research method which aims to establish the truth and observe events in their entirety and which should be examined under the eyes of international courts, as well as the history of humanity.

Then in the 90s, war took place in the Balkans yet again. I witnessed the breakup of Yugoslavia. Legal expertise was required once again. Lawyers are “soldiers” who carry no weapons, whose morals, ethics and voice should be able to overpower the ranting of daily politics, petty politicians, and generals who wish for war trumpets to follow them wherever they go.

That is why this book of testimonials on the abuse of Serbian women is of utmost importance to the total consideration of the truth about the victims and innocents who suffered during the war in the 90s which followed the breakup of Yugoslavia. Serbian women were victims as well. This is a historical fact, and it is good that they found the inner strength to speak out about the torture they endured. This is the path to deep healing of a tormented soul as well as the path to illumination of society as a whole, and the entire international community as to the true dimensions of the tragedy that occurred in this region in the 21st century. I am hoping to soon finish the revision of the third

и допуне трећег издања моје књиге: „Континуитет геноцида у Југославији у светлу међународног јавног права” коју желим да оставим младим генерацијама ради едукације и подизања нивоа културе сећања, а ради истрајавања на неговању културе мира, јер нема “пута ка миру” – МИР ЈЕ ЈЕДИНИ ПУТ.

Страшно је када у ратовима страдају цивили и када те цивилне жртве надмаше војне. Геополитичка ситуација унутар глобалног међународног система променљива је, као и распоред моћи. Тај распоред војне и политичке моћи и њихова констелација одређује понашање држава. У односу на платформу око које се коалиције стварају зависи да ли ће преовладати мир. У том смислу, тежња ка идеалу „културе мира” и неговање „културе сећања” представљају НАКИТ ЧОВЕЧАНСТВА и неугасну светлост свих вредности живота и развоја разумевања међу људима.

Помирење на Балкану је могуће само уколико је могуће суочавање са размерама страдања недужних, посебно рањивих категорија жена и деце који су најнезаштићенија групација у сваком рату.

Овом књигом се потврђује опредељење за неговање *културе сећања* на жртве и доприноси утврђивању починилаца и да ПРАВДА, ПРАВО И ИСТИНА БУДУ ЗАДОВОЉЕНИ. Ова књига потврђује опредељење за МИР И ПОМИРЕЊЕ и узајамно поштовање жртава, јер их је било на свим странама.

Проф. др Смиља Аврамов

Проф. др Гидеон Грајф - Историјар специјализован за период холокауста, Сручњак за Аушвиц и за „Сондеркоммандо“, Главни историјар на Институту за образовање, документовање и израживање о холокаусту „Шем Олам“, Израел, Главни историјар Удружења за образовне пројекте о холокаусту, Мајами, САД

Историјски и њихови свијетови морају се чуити јасно и њасно

Насупрот мишљењу јавног мњења, историја је екзактна наука, као математика, физика, хемија. Историјске чињенице су непобитне, и њима се не може манипулисати, не могу се злоупотребити, искривити нити изменити. Анализа чињеница је легитиман процес, али само ако је заснована на историјским чињеницама.

Желео бих да нагласим да свако манифестовање појава и феномена који спадају под назив „Историјски ревизионизам“ произилазе из злобе и зла. Иза тога не стоји ништа добро. Стога, цивилизација мора да бескомпромисно и одлучно искорени такве појаве гвоздеом песницом.

edition of my book, “The Continuity of Genocide in Yugoslavia in light of Public International Law”, which I would like to bequeath to younger generations for the purpose of education and the raising of the level of the culture of remembrance, as well as perseverance in the nurturing of the culture of peace, for there is no “path to peace” – PEACE IS THE ONLY PATH.

It is terrible when civilians perish in wars, and worse to see civilian casualties outnumber military casualties. The geopolitical situation within the global international system is fickle, as is the balance of power. This balance of military and political power and their equilibrium determine the behavior of countries. The rule of peace depends on the platform coalitions form around. In this sense, the pursuit of the ideal of a “culture of peace” and the nurturing of the “culture of remembrance” should be THE PRIDE OF HUMANITY, and the inextinguishable light of all the values of life, and the development of understanding between human beings.

Reconciliation in the Balkans is possible only if there is a possibility of coming to terms with the suffering of the innocent, particularly vulnerable categories which include women and children, who are the least protected group in every war.

This book affirms the commitment to nurture the culture of remembrance of victims and contributes to the identification of culprits. The principles of JUSTICE, LAW AND TRUTH MUST BE UPHELD. This book confirms the commitment to PEACE AND RECONCILIATION, as well as the mutual respect of victims, for there were victims on every side.

Smilja Avramov, PhD

Prof. Dr. Gideon Greif – Historian of the Holocaust Period; Specialist on Auschwitz and the “Sonderkommando”; Chief Historian, Shem Olam Institute for Education, Documentation and Research of the Holocaust, Israel; Chief Historian, The foundation for Holocaust Education Projects, Miami, USA

The Testimonies and voices of all sides should be heard loud and clear

Contrary to popular belief, the science of history is an exact science, as Mathematics, Physics, Chemistry. The historical facts are axiomatic, and can't be manipulated, misused, distorted or altered. Analysis of the facts is legitimate, but only if it is based on the historical facts.

I would like to emphasize, that all manifestations and phenomena, included under the term “Historical Revisionism”, arise out of malice and evil. Nothing good stands behind it. Therefore, civilization has to eradicate such phenomena with every stiffness and determination, with an iron fist.

Attempts to distort historical facts exist since the dawn of civilization. Even the most central and most meaningful event of the 20th Century, the Holocaust of the Jewish People, has become

Покушаји да се изврну историјске чињенице постоје још од почетка цивилизације. Чак и најважнији и најзначајнији догађај двадесетог века, холокауст јеврејског народа, постао је мета константних покушаја извртања и порицања, у оквиру монструозног феномена који носи назив „Порицање холокауста“. Иако постоји на хиљаде сведочанстава оних који су га преживели, на хиљаде докумената, књига, документарца – људи се и даље труде да маргинализују значај холокауста, да умање број живота које је однео, да сузе његове размере и представе га на искривљен начин.

Исто се односи и на остале злочине који су почињени током Другог светског рата. Последњих година, одвија се сличан процес извртања и манипулације чињеницама, у погледу злочина које је Хрватска починила над својим суседима, нарочито над Србима и над јеврејским становништвом; злочине који су достигли свој врхунац у паклу Јасеновца. Сваки покушај извртања историјских чињеница је осуђен на пропаст. Истина је јача од свега. Као што је записано у јеврејским светим списима, истина увек побеђује.

У библијској причи о Каину и Авељу, када Каин убије Авеља и покуша да се сакрије, свемогући Бог му се обрати из Раја: „А Бог рече: 'Шта учини! Глас крви брата твојега виче са земље к мени. И сада, да си проклет на земљи, која је отворила уста своја да прими крв брата твојега из руке твоје. Кад земљу узрадиш, неће ти више давати блага својега. Бићеш потукац и бјегунац на земљи.'“ (Постање, глава 4, 10-12)

Људски морал, људска свест, историјска истина, људске и културне вредности – оне ве стоје у супротности са извртањем и порицањем историјских догађаја попут холокауста јеврејског народа и порицања свих других злочина великих размера, укључујући и извртање и порицање хрватских злочина у Јасеновцу и на другим местима. Узалудни су покушаји оних који желе да порекну ове злочине. Њихови покушаји неће бити успешни, истина ће победити, макар то представљало дугачак и исцрпљујући процес.

Извртање историјских чињеница у корист хрватске историографије је нарочито погубно, у светлу континуираних хрватских злочина против српског цивилног становништва током деведесетих, укључујући уништавање најрањивијег сегмента друштва, живота жена и деце, као што је био случај у војним операцијама „Бљесак“ и „Олуја“ када је протерано 250.000 припадника српске националности, више од 2.000 убијених и несталих. Тим поводом, 05. август проглашен је за *Дан побједе и домовинске захвалности* у Хрватској, док се у Србији и Републици Српској обележава као *Дан жалости*. Посебно су потресна сведочења жена и архивски документи о наредбама за вршење најсвијепијих злочина којима се на најгрубљи начин урушавао њихов интегритет и достојанство, а који су изнети у овој књизи. Жртве у ратовима су на свим странама. Зато је важно да се узму аутентична сведочења свих страна ради утврђивања историјске истине.

Сви историчари који инсистирају на очувању историјске истине требало би да поведу рат са такозваним „Историјским ревизионизмом“ у свим његовим облицима, будући да он спада у патолошке појаве. Ми, историчари, као и сви поштени људи, морамо то учинити зарад одржавања и очувања живих, аутентичних и чистих људских сећања. „Историјски ревизионизам“ и аутентична историјска сећања противрече једно другом и не могу коегзистирати.

target of permanent and continual attempts of distortion and denial, in the framework of the monstrous phenomenon called "Holocaust Denial". Despite the existence of thousands of testimonies of Holocaust survivors, thousands of documents, thousands of books, thousands of documentary films – still people try to minimize the Holocaust, to reduce the number of its victims, to narrow its dimensions and present it in a distorted manner.

The same applies to other crimes, perpetrated during World War II. In the recent years a similar process of distortion and manipulation takes place, regarding the crimes of Croatia against its neighbors, especially against Serbia and against the Jewish population, crimes which reached their climax in the Hell of Jasenovac. Each attempt to distort historical facts is doomed to failure. Truth is stronger than anything else. Already in the Jewish Holy Scripts it is stated, that truth will always win.

In the biblical story About Cain and Abel, when Cain murders Abel and tries to hide, God Almighty calls to him from Heaven:

"And he said, "What hast thou done? the voice of thy brother's blood crieth unto me from the ground. And now (art) thou cursed from the earth, which hath opened her mouth to receive thy brother's blood from thy hand; when thou tillest the ground, it shall not henceforth yield unto thee her strenght; a fugitive and vagabond shalt thou be in the earth." (Genesis 4:10-12)

Human moral, human conscience, historical truth, human and cultural values - they all contradict the distortion and denial of the Croatian crimes in Jasenovac and other places. The attempts of the deniers are in vain. They will fail and the truth is going to win, even if this will become a long and exhausting process.

The distortion of historical facts in favor of Croatian historiography is particularly damaging in light of repeated Croatian crimes against Serbian civilians during the nineties, including the destruction of the most vulnerable members of society – the lives of women and children. That is why testimonies of victims are important.

All Historians, who insist on preserving the historical truth, should wage war on the so called "Historical Revisionism" in all its forms, since it is a pathological phenomenon. We, historians, as well as decent people, have to do it for the sake of maintaining and safeguarding the existence of vivid, authentic and pure human historical memories. "Historical Revisionism" and historical authentic memories contradict each other and can't live together.

Pure, authentic, genuine historical past is essential for the collective memory of humanity and human society. Without past – there is no future.

Human history is built of series of links in the chain. If we cut one link, continuity is broken. We must keep memory alive, particularly the memory of the most vulnerable victims such as women and children.

If we will not succeed in properly confronting the past, complicated, problematic, sensitive, painful and tormenting as it is, we will not be able to deal adequately with the challenges of the future.

Gideon Greif, PhD

Неупрљана, аутентична и изворна историјска прошлост је од есенцијалног значаја за колективно сећање човечанства и људског друштва. Без прошлости – нема будућности.

Људска историја се састоји из серије карика у ланцу. Уколико изоставимо иједну карику, континуитет ће бити прекинут. Морамо одржати сећање живим, посебно сећање на најрањивије жртве као што су жене и деца.

Уколико не успемо да се на одговарајући начин суочимо са прошлошћу, ма колико она била компликована, проблематична, осетљива, болна и ма колико нас она мучила, нећемо бити у стању да се адекватно носимо са будућношћу.

Проф. др Гидеон Грајф

Ана Софреновић – Српски амбасадор УНИЦЕФ-а у кампањи против тетануса код новорођенчади (од 2008. до 2011. године), једна од најпознатијих српских љумица

Не можемо мењати историју, али, ирживиши жртвама рата ирилику да се оласе, можемо иромениши начин на који је иосмаирамо

Потичем из мешовите фамилије српско-британског порекла, и, поред бављења извођачким уметностима дуже од 20 година, такође се већ дуже време бавим хуманитарним радом. Од 2008. до 2011. године била сам српски амбасадор УНИЦЕФ-а и учествовала у кампањи Памперса против тетануса код новорођенчади „једно паковање – једна вакцина“.

Као српски амбасадор који учествује у овој кампањи, путовала сам у два наврата у Африку; први пут у Централноафричку Републику, а други пут у Обалу Слоноваче. Оба пута сам имала прилику да се сусретнем са људима који живе у јако тешким условима услед сиромаштва, болести, али исто тако и због траума које су доживели током бројних сукоба у њиховим земљама. Оно што сам спознала слушајући њихове приче и искуства је да су најрањивије и најугроженије категорије управо жене и деца. Ове приче су ми звучале веома трагично, али су ми у исто време биле и веома блиске.

Рођена сам у земљи која се некада звала Југославија и састојала се од шест република које су данас државе; њен распад је био болан и трауматичан процес који је оставио бројне ожиљке на припадницима свих страна које су у њему учествовале. Заиста је тужно што нас историја није ничему научила, те је рат избио између људи који су толике године живели једни поред других. Сада, у периоду мира, веома је важно суочити се са ониме што се десило, нарочито женама и деци који су се веома мало питали, али изузетно много пропатили. На свим

*Ana Sofrenović – Serbian Ambassador for UNICEF in campaign against newborn tetanus
(from 2008-2011), one of the most prominent Serbian actresses*

***We cannot change the history, but we can change our attitude by giving all victims of war
a voice to be heard***

I come from a mixed background of Serbian and British origin and beside having a career in the performing arts for over 20 years I have been involved in a lot of humanitarian work throughout the years. From 2008 to 2011 I was the Serbian Ambassador for the UNICEF / Pampers campaign 1 pack = 1 vaccine, against newborn tetanus.

As Serbian Ambassador of this campaign I traveled to Africa on two occasions, once to Central African Republic and on the other to Ivory Coast. On both occasions I had an opportunity to see people there living in difficult conditions, due to poverty, sickness but also due to traumas from many conflicts that happened in their countries. What I learned hearing their stories and experiences was that the most vulnerable and most affected were the women and children. I found it so tragic but also so familiar at the same time.

I was born in a country that was once called Yugoslavia, it consisted of six republics that are states today and it was a painful and traumatic process that left so many scars on all sides involved. It is sad that lessons of history were not learned and war happened among people who lived side by side for so many years. Now in peace times it is so important to address what happened especially to women and children who had very little saying in what was going on but who suffered incredibly. The rapes, the killings, the tortures happened on all sides and no matter how difficult it is to face these facts it is important to do so in order to nurture the memory but also the forgiveness and in that way preserve the peace for the future generations.

As someone who comes from a mixed background, all my life I learned about mutual understanding between cultures and people. It takes a lot of effort on all sides, but they are always efforts well spent. People are the same everywhere, but their history is sometimes the same and sometimes not and communication and mutual respect is the key especially in times of huge misunderstandings. It is of greatest importance to acknowledge these times and there must be a full understanding of the truth for all sides involved, giving all victims of war to have a voice and have an opportunity to be helped and understood, but most importantly - heard.

As a mother of two girls myself, I find it is my responsibility also to do as much as I can to make sure they live a happy and safe life and being a public figure I find it also my duty to give my voice to the ones who need it whenever and wherever I can.

We can not change the history but we can absolutely do a lot to raise awareness on women and children victims of war and achieve a civilised attitude towards the most vulnerable category of every population in 21st century.

Ana Sofrenović

странама је било силовања, убистава, злостављања, и колико год било тешко носити се са овим чињеницама, битно је то учинити да бисмо неговали сећање, али и дух опраштања, и на тај начин очували мир за будуће генерације.

Као неко ко потиче из мешовите фамилије, целог живота учим о међусобном разумевању међу културама и народима. Потребно је уложити много труда са свих страна, али тај труд се увек исплати. Људи су свуда исти, а њихова историја понекад има заједничких тачака, а некад се разликује; дијалог и међусобно поштовање су кључни, нарочито у временима великих неспоразума. Од суштинске је важности да препознамо такве околности. Неопходно је да све укључене стране стекну потпуно разумевање истине и да жртвама рата пружи могућност да поделе своја искуства, да им помогну, да их схвате, али, пре свега, да их саслушају.

Као мајка две девојчице, моја обавеза је да учиним што више могу како бих им пружила срећу и сигурност. Будући да сам јавна личност, сматрам да је моја дужност да дам свој глас онима којима је потребан када год и где год могу. Не можемо мењати историју, али свакако можемо скренути пажњу на жене и децу жртве рата, и заузети цивилизован став према овој, најосетљивијој категорији заједничку за све народе XXI века.

Ана Софреновић

Кнуџ Флувик Торесен – мајор Норвешке армије, сарадник Симон Визенџал Ценира, у Тел Авиву, аутор књига о жртвама Другог светског рата

Да би дошло до помирења, свету се мора рећи цела истина, а починиоци злочина морају бити изведени пред лице правде.

Ја сам норвешки војник који је већи део своје каријере провео на жариштима и ратним зонама. Део свог живота провео сам и на Балкану. Много пута сам био сведок рата и конфликта. Можда сам се управо стога заинтересовао за проучавање историје. Историја сваке земље је другачија, али су разлози који иницирају ратове дубоко укорени у историју односа. Ако не научимо лекције из Првог и Другог светског рата, као и из локалних ратова, оне ће имати тенденцију да се понављају. У ратовима постоје жртве на свим странама.

Срби су такође жртве, то сам спознао када сам први пут дошао у Сарајево крајем рата, а поготово у доба када сам служио као официр у Модричи. Тамо сам чуо за логор у Оцаку где су српски цивили, укључујући и жене и децу, били заточени од стране Хрвата и Босанских Муслимана. Чули смо сведочења од стране бивших логораша о стравичним злочинима почињеним над српским женама које су биле заробљене у овом логору, ови злочини укључују силовање и друге облике сексуалног злостављања.

Knut Fluvik Thoresen – Norwegian soldier, peace studies researcher who worked for Simon Wiesenthal Center from Tel Aviv, author of books on WWII victims of war

Before reconciliation can be possible, the whole truth must be told to the world and the perpetrators must be brought to justice

I am a Norwegian soldier who has spent most of his career in hot spots and war zones. Part of my life I have spent in the Balkans, as well. I have witnessed war and conflicts many times. Maybe that is why I got interested in studying history. The history of each and every country is different, but the reasons for wars are deeply rooted in the history of relations. When lessons from WWI and WWII and local wars are not learnt, they tend to be repeated. In wars there are victims on all sides.

Serbs were also victims, I learnt that when I first came to Sarajevo at the end of the war, and especially while serving as an officer in Modrica. There I learnt about the camp in Odzak where civilian Serbs including women and children were held by Croatian and Bosnian Muslim guards. We heard testimonies from former camp inmates about the horrible crimes committed against the Serbian women held in this camp, these crimes included rape and other sexual abuse.

Bosnian Muslim soldier Mirsad Repak who was charged with rape in the Dretelj camp, and was recognized by a Serbian woman on the street here, in Norway, had lived here as a “refugee” since 1995 and was working in a kindergarten in Oslo. So, before reconciliation can be possible, the whole truth must be told to the world, and the perpetrators must be brought to justice. This book is an important step in the right direction in this respect.

Finally, I see this book as dedication to all the women victims. In this way, I am personally also, paying tribute to one special Serbian elderly woman named Milica Jagodic, whom I have known and was fond of as if she was my own Grandmother and who was as a fourteen year old in the concentration Camp of Jasenovac”. I promised her I will cherish culture of remembrance on victims of war which I was doing last decades by writing books and giving my modest contribution by also working for Simon Wiesenthal Center last year.”

Knut Fluvik Thoresen

Босански Муслиман, војник Мирсад Репак, који се терети за силовање у логору Дретељ, а кога је једна Српкиња препознала на улици у Норвешкој, живео је тамо као „избеглица” од 1995. године и радио у вртићу у Ослу. Дакле, како би могло доћи до помирења, свету се мора рећи цела истина, а починиоци злочина морају бити изведени пред лице правде. У овом погледу, ова књига је важан корак у том смеру.

Најзад, ову књигу видим као посвету женама жртвама рата. На овај начин, лично одајем почаст једној посебној старијој жени - Српкињи која се звала Милица Јагодић, коју сам познавао и која ми је била драга као да ми је била рођена бака, а која је имала четрнаест година када је била заточена у концентрационом логору Јасеновац. Дао сам јој обећање да ћу неговати културу сећања на жртве рата, а што сам последњих деценија и радио пишући књиге и дајући свој скроман допринос радећи претходне године за Центар Симон Визентал.“

Кнут Флувик Торесен

Др Ђиљана Никшић – истраживач мировних ситуација и културе сећања, дипломата, аутор књига и научних чланака о култури мира

Универзално пријатељство свих нација „Жене, мир и безбедност” – Агенда од изузетног значаја и предмет глобалних напора УН

Питање сексуалног насиља у конфликтима, већ дуже време је на агенди Савета безбедности Уједињених нација и разматра се у оквиру теме „Жене, мир и безбедност”. На маргинама 68. Заседања Генералне скупштине Уједињених нација у септембру 2013. године усвојена је Декларација о спречавању сексуалног насиља у конфликтима. Декларацију је тада подржало 138 држава, међу којима и Република Србија.

Глобални самит о сексуалном насиљу у конфликтима 90тих на територији бивше Југославије одржан је у Лондону 10-13. јуна 2014. године на коме су у пуном капацитету учествовале и неке од жена жртава рата из региона.

Ову књигу сведочења жена жртава рата видим као допринос српских жртава насиља глобалним напорима Уједињених нација и свих надлежних међународних организација, институција и истакнутих појединаца да се спречи насиље над најнезаштићенијим сегментом становништва - женама и децом широм света.

У ратовима су жртве на свим странама. Зато су сведочанства жртава важна, јер култура сећања на жртве је култура мира.

Др Ђиљана Никшић

*Dr. Ljiljana Nikšić – researcher of peace studies, the culture of remembrance, diplomat,
author of books, and scientific articles regarding the culture of peace*

***Universal issue of all nations “Women, Peace and Security” – Agenda of outmost importance
and subject of global efforts of UN***

The matter of sexual violence in conflicts has been on the agenda of the UN Security Council for a long time, and is being discussed within the framework of the topic “Women, Peace, and Security”. The Declaration of Commitment to End Sexual Violence in Conflicts was adopted on the margins of the 68th meeting of the General Assembly of the United Nations held in September 2013. The Declaration was endorsed by 138 states, including the Republic of Serbia

The Global Summit to End Sexual Violence in Conflict regarding conflicts on the territory of ex-Yugoslavia in the 90s, where some of the women victims of war in said region participated in full capacity, was held in London from 10 to 13 June 2014.

I regard this book of testimonies by women victims of war from Republic of Srpska as the contribution to the global efforts of the United Nations. And not only of UN, but also of all international organizations, institutions and distinguished individuals dealing with the prevention of violence against this least protected category of every population – women and children.

Victims arise on all sides of war. In this respect, victims’ testimonies are of outmost importance. For the culture of remembrance on victims of war is the culture of peace.

Ljiljana Nikšić, PhD

Проф. Бери Лишучи – предаје европску, америчку и светску историју на колеџу Медјар Еверс на јадском универзитету у Њујорку. Он је уредник и коаутор књиге Јасеновац и холокауст у Југославији: анализа и сведочења преживелих (2006). Такође је оснивач и извршни директор Истраживачког института за истраживање злочина у Јасеновцу, организације која се бави холокаустом и људским правима, која чувајући сећање промовише научна истраживања и шири свесност о геноциду почињеном над Србима, Јеврејима и Ромима током Другог светског рата.

Борба за права свих жртава је борба против обмане

У далекој будућности, историчари неће имати потребу да расправљају о чињеници да је рат у Босни током деведесетих био грађански рат, а не српска агресија. Такође, неће бити потребе да се расправља о чињеници да су током тог рата све стране претрпеле цивилне жртве, као ни то да су војске свих зараћених страна сносиле одређену меру одговорности за ратне злочине. Нити ће будући историчари previdети да су велике силе нашег времена такође сносиле велики степен одговорности за рат и ратне злочине који су га пратили. Међутим, док ће се будући историчари сложити да су све стране у овом сукобу одговорне за страшне ратне злочине, такође ће се усагласити, што је можда и најбитније, да ови злочини нису били геноцидног карактера.

Међутим, оно са чиме ће будући историчари морати да се изборе су манипулације и неистине које су шириле неке владе и медији. Ови фабриковани наративи о “добрим и лошким момцима” последњих двадесет година држе посебно место у уму међународне јавности. Од свих ових заблуда предњачи гнусна новинарска патка коју су ширили првенствено владе и новинари – да није било српских жртава ратних злочина у Босни и Херцеговини током 1990-тих, и да су све или готово све жртве били Бошњаци/Муслимани.

Чињеница да је ретко који представник америчких или европских медија извештавао, или озбиљније схватао патњу српских жртава ратних злочина, по срамоти би се могло упоредити са намерним занемаривањем жртава других хуманитарних трагедија огромних размера, биле оне јерменског, јеврејског, ромског или руанданског порекла. Нажалост, жртве су били и Срби, који су постали мета демонизације, чак и војне агресије, током деведесетих година прошлог века.

Али чињеница је да неке владе, или медији у њиховој служби, тада нису регистровале патњу српских жртава – али не зато што нико није бележио ове информације, нити зато што оне нису биле катастрофалних размера (напротив, биле су), него разлог је био што су српске жртве запостављене с намером. Када се истакну ратни злочини само једне стране у грађанском рату, онда више немамо грађански рат, него агресију те стране у рату, коју прате ратни злочини над цивилним становништвом.

Одржив мир и помирење се не може градити на обманама. Ми који се свесно боримо за истину, боримо се у корист свих жртава. Напослетку, не боримо се само за жртве, већ и за

Prof. Barry Lituchy – teaches European, US and World history at Medgar Evers College in the City University of New York; editor and a co-author of *"Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia: Analyses and Survivor Testimonies"*, (2006); the founder and Executive Director of the Jasenovac Research Institute, a Holocaust and human rights organization that commemorates and promotes scholarly research and education on the triple genocide against Serbs, Jews and Romas during World War II.

Fighting for all of the Victims is Fighting against Deceptions

Historians in the distant future will not need to debate the fact that the war in Bosnia during the 1990s was a civil war, not a war of Serbian aggression. And they will not need to debate the fact that during that war there were civilian victims of war crimes on all sides, or that armies from all sides held some measure of responsibility for war crimes. Nor will it be lost on future historians that the great powers of our time, all hold a high degree of responsibility for the war and its resulting war crimes. But perhaps most importantly, while future historians will agree that terrible war crimes were committed on all sides during this conflict, they will also agree that these were not crimes of genocide.

What historians of the future will need to grapple with are the manipulations and deceptions that were disseminated by governments and the media. These contrived narratives of *good and bad guys* have had a powerful hold over the minds of the public and over world opinion for the past twenty years. Foremost among these misconceptions was the revolting canard spread primarily by governments and journalists that there were no Serbian victims of war crimes in Bosnia during the 1990s, and that all or nearly all of the victims were Bosnian Muslims.

The fact that hardly anyone in the American or European media reported on or took seriously the plight of Serbian victims of war crimes is certainly comparable in its infamy, or should be, to the deliberate disregard of victims of any other massive humanitarian tragedy, be they Armenian, Jewish, Roma or Rwandan. Unfortunately for these victims, they were Serbs, and Serbs were the targets of demonization and military aggression in the 1990s.

But the fact that governments and the media were not recognizing the plight of Serbian victims was not due to the fact that no one was recording this information. Nor was it due to the fact they were not on a catastrophic scale (they were). The reason it was not recognized is because it was deliberately suppressed. For if you highlight war crimes on only one side of a civil war, you no longer have a civil war. What you get instead is a war of aggression with war crimes by just one state against a civilian population.

No sustainable peace or reconciliation can be built on deceptions. Those of us who consciously fight for the truth, fight for all of the victims. Indeed, we are fighting not just for the victims, but for a more humane and democratic society in our own countries and around the world in which crimes such as those described by the women victims of war in this book can be prevented.

хуманије демократско друштво, како у сопственим земљама, тако и широм света – где се злочини попут оних које су описале жене жртве рата у овој књизи, могу спречити.

Ова књига представља значајан допринос и корак напред ка откривењу када ће истори-чари заиста сагледати све жртве свих конфликта који су избили услед распада Југославије, посебно жена и деце, као и праву природу свих дешавања.

Проф. Бери Литучи

Данијел Сент-Ло, прва жена министар на Хаитију, директор Фондације за жене „Данијел Сент-Ло, активиста за унапређење положаја жена, члан међународне Групе за Глобално партнерство под називом „Важан је глас жена“

Подсетимо се на Универзалну декларацију о људским правима

Никада нисам била на Балкану и не знам пуно о рационалним и ирационалним разлозима који су довели до ратова који су девастирали овај део света. Али осећам се привилеговано и почаствовано што могу са неколико редова да допринесем овом зборнику сведочанстава ових жена које су прошле кроз најгоре облике лишавања људског достојанства, сексуалног узнемиравања, злостављања и силовања.

Такође, растужује ме чињеница да 68 година након усвајања Универзалне декларације о људским правима, коју је на Генералној скупштини Уједињених нација 10. децембра 1948. године представио мој деда, амбасадор Емил Сент-Ло, и даље на свим континентима, укључујући и моју земљу Хаити, силовање, сексуално злостављање и експлоатација настављају да буду оружје које се нарочито користи против жена и девојчица, без обзира на њихове године.

Универзална декларација о људским правима, иако није савршена, и даље представља највећи напор човечанства до сада да се у друштву успоставе нови правни и морални темељи, али се сваког дана осећају нови потреси и претње по те темеље. И широм свих континената, светски лидери не успевају да обезбеде и заштите основна људска права и људско достојанство.

На хиљаде жртава остају неме због страха од одмазде, и само игнорисање физичке, социјалне, моралне и психолошке трауме тих мученица, и њихових права да се њихов глас чује и да имају приступ правди, није ништа друго до њихова „друга виктимизација“.

Иако ова књига неће успети да у пуној мери обезбеди правду овим женама које су биле жртве најгорих облика оружаног сукоба, можда неће довести до тога да се починиоци суоче са својим злочинима и сигурно неће избрисати њихову патњу која траје целог живота, она ће

This book is a major step forward to the day when historians do see all of the victims of the conflicts which erupted due to dissolution of Yugoslavia, especially the women and children, as well as the true nature of those conflicts.

Prof. Barry Lituchy

Danielle Saint-Lôt, first woman Minister in Haiti, Director of the Danielle Saint-Lot Haiti Women's Foundation, Women's Empowerment Activist, member of Vital Voices of Women-Global Partnership: Posttrauma rehabilitation of women war victims and reintegration into society

Remembering Universal declaration of human rights

I have never been to the Balkans and do not know much about the rational or irrational that led to the wars that ravaged this part of the world. But I feel privileged and honored to contribute a few lines to this compilation of testimonies of these women that have endured the worst form of deprivation of human dignity, sexual harassment, abuse and rape.

It also sadden me that, 68 years after the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, presented to the United Nations General Assembly on December 10th, 1948 by my grandfather, Ambassador Emile Saint-Lôt, still across continents, including my own country Haiti, rape, sexual abuses and exploitation continue to be used as a weapon, in particular against women and girls regardless of their age.

The Universal Declaration of Human Rights though not perfect, remains the greatest effort yet made by mankind to give society new legal and moral foundations, but every day these foundations are being shaken and threatened. And, across continents, world leaders are failing to ensure and protect basic human rights and human dignity.

Thousands of victims are silenced by fear of reprisal, and simply ignoring the physical, social, moral and psychological trauma of these martyrs, and their rights to be heard and have access to justice, is no less than their "second victimization".

While this book will not do justice to these women that were victims of these worst form of warfare, may not bring their perpetrators to face their crime, will not erase their lifelong suffering and perhaps marginalization, it will nevertheless give them the opportunity for the first time to be heard, to give their testimony and to let the world know that it is enough.

им ипак дати прилику да се по први пут њихов глас чује, да испричају своје приче и да целом свету кажу да је било доста.

Не постоји рационално образложење за рат или конфликт, а још мање за кршење људских права, и једноставно се надам да ће светски лидери чути ове гласове који су предуго били ућуткивани.

Данијел Сент-Ло

Аденреле Шинаба – Командир полицијске академије Wudil Kano из Нигерије, експерт за Боко Харам, аутор књиге “Нигеријска полиција и хапшење у кишини са побуну у Нигерији” (Испираживање у Бороно и Кано рејонима)

Не постоје жртве од мање и веће важности

Боко Харам је нешто са чиме се Нигерија суочава данас. Као и на многим другим местима на свету, није лако заштитити најрањивију категорију популације као што су то жене и деца. Жртве треба да буду једнако третиране, без обзира на етничку и религијску припадност.

Не постоје мање и више значајне жртве. Губитак сваког људског живота у Европи, Африци или било где другде је заиста велики и ненадокнадив губитак.

Важно је да то научимо из искустава Балкана, као што је важно да људи уче из искустава Африке. У циљу спречавања напада на жене и децу, као и њиховог мучења и малтретирања, полиција, дипломатска и безбедосна заједница би требало да имају непрестану размену искустава и информација шитом света.

Из тог разлога мислим да су сведочења жена жртава важна, као што је важно охрабрити их да о томе говоре како би се њиховим целатима судило. Тужна је чињеница да данас, чак и међу трупима Уједињених нација, постоје случајеви силовања жена и малтретирања чак и деце.

Гутање о злочину је такође злочин. Данас је, више него икада, потребно да се за такве злочине чује. Зато сам написао књигу о Боко Хараму, у потрази за одговорима, и у знак сећања на жртве. Свим жртвама треба пружити прилику да се изјасне, и треба им пружити исту прилику за пост-трауматску рехабилитацију. Толико дугујемо жртвама широм света.

Аденреле Шинаба

There are no rational for war or conflict and even less for human right abuses, and I simply hope that world leaders will hear these voices that were for too long kept silent.

Danielle Saint-Lôt

Adenrele Shinaba – Commander of Police Academy Wudil Kano in Nigeria, author of the book “Nigerian Police Force and the Management of Insurgency in Nigeria” (Study of Borono and Kano states)

There are no less significant victims and more significant victims

Boko Haram is something Nigeria is dealing with today. Like in many other places of the world it is not easy to protect the most vulnerable category of population like women and children. Victims should be equally treated, no matter their ethnical, national or religious background.

There are no less significant victims and more significant victims. Loss of every human life in Europe, Africa or elsewhere is a big loss, an irretrievable one.

It is important to learn about experiences from Balkans, as it is important for people to learn from African experience. In preventing attacks on women and children and their torture and maltreatment the diplomatic, police and security community should be in constant exchange of experiences and information worldwide.

That is why I think that testimonies of victims are important and it is important to encourage them to speak about it so that perpetrators would be put to trial. It is sad when, today, even among regular troops of UN there are cases of women rape and maltreatment and abuse of children.

The crime is to be silent about a crime. Raising voice about such crimes, today, more then ever is necessary. That is why I wrote a book about Boko Haram in search for some answers and in memory of the victims. All victims should be given a chance to state their case and should be given the same treatment for post-trauma rehabilitation. We owe that much to all of the victims worldwide.

Adenrele Shinaba

мр Милорад Којић, директор Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и истраживање несталих лица Владе Републике Српске, магистар правних наука из кривично-правне области на тему: „Процесуирање кривичних дјела ратног злочина у Босни и Херцеговини.“

Важност архивских докумената и сведочења у очувању културе мира

Историја нас учи да све што није записано подлијеже забору. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица је основан од стране Владе Републике Српске с првенственим циљем да истражи рат и ратне злочине те прикупи и систематизује архивску грађу која би била основ свих будућих истраживања. У том смислу, Центар је за кратко вријеме прикупио преко три милиона страница докумената који аутентично свједоче о догађајима из протеклог трагичног сукоба у Босни Херцеговини.

Свјестан тежине страдања жена жртава рата, Центар је успоставио посебну писану и електронску базу података која обухвата релевантну медицинску, правну, историјску и другу документацију која поуздано свједочи о женама српске националности жртвама ратне тортуре. Такође током 2014. године Центар је у сарадњи са Удружењем жена жртава рата Републике Српске реализовао пројекат „Снага је у нама“, чији је примарни циљ психо-социјално оснаживање жена које су преживјеле ратну тортуру.

Искуства Центра указују да изјаве и свједочења жртава представљају незамјењив фактор не само у сазнавању истине и документовању већ и у очувању културе сјећања која за процес помирења на овим просторима има кључну улогу.

Управо из ових разлога пред нама је књига чији је основни циљ да се истином о страдању једне запостављене и заборављене категорије жртава кроз свједочења и архивску грађу допринесе изградњи мира и помирењу међу народима у Босни и Херцеговини.

Мр Милорад Којић

Milorad Kojić, MA, Head of the Republic Centre for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons of the Government of the Republic of Srpska, LL.M in criminal and legal field with the topic: "The Prosecution of War Crimes in Bosnia and Herzegovina."

The importance of archival documents and testimony in the preservation of the culture of peace

The history teaches us that everything that is not recorded and documented is subject to oblivion. The Republic Centre for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons has been established by the Government of the Republic of Srpska particularly with the aim to investigate war crimes and collect and systematize archival materials that would be the basis of future research. In that sense, the Center has collected for a very short period of time over three million pages of documents that authentically certify the events about the past tragic conflict in Bosnia and Herzegovina.

Aware of the amount of the suffering of women victims of war, the Center has developed a special written and electronic database that encompasses all relevant medical, legal, historical and other documentation which presents a reliable source of the torture Serbian women victims of war suffered during the war. Furthermore, in 2014, the Center, in cooperation with the Association of Women Victims of War of the Republic of Srpska, implemented the project "Snaga je u nama" (eng. The Strength lies within us). The main objective of this Project was to psychologically and socially empower women that survived the tortures during the war.

According to the experiences of the Center, the statements and testimonies of victims are an indispensable factor not only in documenting and finding the truth but also in preserving the culture of remembrance that has a crucial role for the reconciliation process in these territories.

It is for these reasons that this book was created whose main aim is to contribute to the peace-building and reconciliation process among the peoples in Bosnia and Herzegovina, by presenting the testimonies and archival material revealing the truth about the suffering of a neglected and forgotten category of victims.

Milorad Kojić, MA

САДРЖАЈ

УВОД	9
КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНА ЖРТАВА РАТА	15
ПОСАВИНА	19
СМИЉА БОРОЈЕВИЋ	39
ДАНИЦА ЂУРИЋ	45
ЉУБИЦА ГОРАНОВИЋ	54
НУСРЕТА МУЏКИЋ	61
ТОНКА ВУЈИНОВИЋ	69
ПЕТРА ПУРИЋ	77
СЈЕВЕРОИСТОЧНА БОСНА	83
БОЖИЦА ЖИВКОВИЋ-РАЈИЛИЋ	89
ПОДРИЊЕ	105
АНЂА ОБРАДОВИЋ	111
БОРКА ПЕТКОВИЋ	117
ТРАВНИЧКО-БУТОЈАНСКА РЕГИЈА	129
ДЕСАНКА ТЕГЕЛТИЈА	133
НАДЕЖДА ЈАНКОВИЋ	144
САРАЈЕВСКА ОБЛАСТ	151
СЛОБОДАНКА МЛАДИЋ	159
ХЕРЦЕГОВИНА	171
ВИДА МИЛИНКОВИЋ	183
РОСА МАГАЗИН	189
ЗОРА КУЉАНИН	194
ЗАКЉУЧАК	203
БИБЛИОГРАФИЈА	206

CONTENTS

INTRODUCTION	239
CRIMINAL LEGAL STATUS OF WOMEN VICTIMS OF WAR	244
POSAVINA	249
SMILJA BOROJEVIĆ	268
DANICA DJURIĆ	274
LJUBICA GORANOVIĆ	284
NUSRETA MUJKIĆ	291
TONKA VUJINOVIĆ	299
PETRA PURIĆ	306
NORTHEASTERN BOSNIA	313
BOŽICA ŽIVKOVIĆ-RAJILIĆ	318
PODRINJE	333
ANĐA OBRADOVIĆ	339
BORKA PETKOVIĆ	345
THE TRAVNIK-BUGOJNO REGION	356
DESANKA TEGELTIJA	361
NADEŽDA JANKOVIĆ	371
THE SARAJEVO REGION	379
SLOBODANKA MLADIĆ	387
HERZEGOVINA	399
VIDA MILINKOVIĆ	411
ROSA MAGAZIN	416
ZORA KULJANIN	421
CONCLUSION	430
BIBLIOGRAPHY	432

УВОД

Према подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске, на територији Босне и Херцеговине током рата налазило се 536 логора и затвора за Србе (слика 1)¹.

На подручју ратом захваћене Босне и Херцеговине постојало је више локација у којима су бошњачке и хрватске снаге злостављале Српкиње. Према сазнањима приређивача књиге *Злочин чека казну*², написане 1995. године, на подручју БиХ идентификоване су следеће локације: Хотел „Загреб“ у Сарајеву, гдје је злостављано између 40 и 50 жена српске националности; Студентски дом „Бјелаве“ у Сарајеву, у коме је злостављано око 30 Српкиња; спортски центар „Зетра“ у којем је такође злостављано око 30 жена српске националности; кафе „Борсалино“ у Сарајеву у којем је злостављано десетак жртава; просторије бивше фирме „Ђорђевић“ на Цигланама у Сарајеву, у којима је злостављано око 30 жена српске националности; просторије Грађевинског факултета у Сарајеву, у којима је злостављано 100 Српкиња; Хацићи у згради Основне школе Тарчин, гдје је злостављано око 50 жена српске националности, и у селу Урдук код Пазарића око десетак жена; на подручју града Тузле жене српске националности злостављане су у просторијама Средњошколског центра (око 100 жена), у Студентском дому (око 200 жена) и у приватној кући према Сребренику код Превила око 15 жена; на подручју града Бугојна

Слика 1. – Мапа логора за Србе за вријеме рата у БиХ 1992-1995. године

1 Извори: Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори – мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица; Документи о ратним злочинима на територији претходне Југославије 1991–1995, Београд: Комитет за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права, X извјештај, 2001. године

2 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр. 108-109

жене српске националности су зостављане у просторијама Ски центра „Ростово“ (око 30 жена) и у кући убијеног Србина Реље Лукића (око 15 жена); на подручју Коњица, у селу Бутуровић-Поље зостављано је око 50 жена српске националности, а у кафеу „Амадеус“ у Коњицу зостављано је око 20 жена; на подручју града Бихаћа у угоститељском објекту власника Мустафе Вуковића зостављано је око 30 жена српске националности.

Данас, више од 20 година након рата, нема званичних података о броју жена жртава силовања и тортуре на територији ратом захваћене Босне и Херцеговине.³ Како се наводи у анализи др Оливера Симић *У ишчекивању правде: Студија о женама жртвама ратног злочина*, Комисија за ратне злочине у бившој Југославији је утврдила да је преко 800 жена српске националности силовано од стране муслиманских снага током рата у БиХ.⁴ Симићева истиче да ово није коначан број, јер многе жене нису пријављивале силовање због различитих фактора: вријеме, стид, политичка уплитања, миграције и расељавања, траума, убиста силованих жена, те период који је уследио јер су многе жртве умрле од старости и/или лошег здравља.⁵ Последица тога је да, ни много година након рата, немамо тачно утврђен број жена жртава силовања и осталих облика тортуре. Симићева појашњава да су многе жене у БиХ биле затворене у приватним кућама и становима, од којих већина никада нису идентификоване као жртве од стране домаћих или међународних судова. Жене жртве, такође, никада нису регистроване од стране међународних организација какав је Међународни комитет Црвеног крста.⁶ Многе жене су зостављане и у просторијама јавних установа, као што су школе, хотели, стадиони, војне касарне и спортске хале, а како би избјегли њихову регистрацију, многе жене су или ослобођене или размијењене за мушке затворенике. О свему томе није вођена никаква документација.⁷ Из тог разлога једини метод за утврђивање истине о настрадалим женама јесте њихово свједочење. Као што ћемо видјети у даљем тексту, изјаве и свједочења жена које су преживјеле тортuru неријетко бивају дискредитоване пред Судом БиХ, те на основу тога лица која су осумњичена за злочине над цивилим жртвама рата бивају потом ослобођена оптужби. Како Симићева наглашава, многе жене никада нису проговориле о свом искуству ратног силовања јер немају ни институционалну ни породичну подршку.⁸ Из тих разлога многе жене су и умрле, а да нису дочекале правду. Један значајан број жена жртава рата у БиХ су расељене. Неке од њих нису спремне да свједоче због страха од одмазде, али и стигматизације од стране друштва.

Један број жена и дјевојака српске националности над којима је извршена торттура за вријеме рата помоћ су потражиле на Гинеколошко-акушерској клиници у Београду. Етички комитет и Извршни одбор Српског лекарског друштва формирали су Комисију за праћење и

3 Симић, Оливера (2015): *У ишчекивању правде: Студија о положају српских жена жртава ратног злочина сексуалног насиља у Босни и Херцеговини*, Бања Лука: Гендер центар Републике Српске, стр. 5

4 Симић, Оливера (2015): *„У ишчекивању правде: Студија о положају српских жена жртава ратног злочина сексуалног насиља у Босни и Херцеговини“*, Бања Лука: Гендер центар Републике Српске, стр. 5

5 Исто

6 Исто, стр. 6

7 Исто.

8 Исто, стр. 8

указивање помоћи силованим женама са ратних подручја дана 03. новембра 1992. године. Одмах по формирању Комисија је ступила у контакт са Владом Републике Српске, Министарством здравља Републике Српске, Комесаријатом за избјеглице, Црвеним крстом Југославије, са свим здравственим организацијама на територији Републике Србије, Министарством здравља Србије, Савезним заводом за заштиту здравља, Савезном комисијом за ратне злочине, Министарством иностраних послова, као и са бројним другим институцијама и личностима. На захтјев Комитета за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права Савезног тужилаштва од 29. децембра 1993. године (под бројем: 1/0-12/2-93), Комисија је написала и доставила сљедећи извјештај под бројем 83 од 04. фебруара 1994. године о жртвама силовања које су се обратиле за љекарску помоћ у Београду:

1. И. Ј. Рођена 1964. године. По занимању медицинска сестра. Налазила се у хрватском логору. Ту је силована, након чега је остала трудна. Родила је дијете које је упућено у Дјечији дом у Звечанској улици у Београду.

2. К. С. Рођена 1964. године. По занимању трговац из Илијаша, Сарајево. Налазила се у логору Брежа. Силована и остала трудна. Прекид трудноће одобрен и извршен у 20-ој недељи трудноће.

3. Д. М. Рођена 1954. године. По занимању домаћица. Удата, има два одрасла дјетета и супруга који је био на ратишту. Налазила се у логору у Зеници, гдје је силована. Извршен је прекид трудноће.

4. К. С. Рођена 1972. године. Домаћица из Сарајева. Силована од стране припадника муслиманске војске. Остала у другом стању. Породила се 19. новембра 1992. године. Дијете предато Дјечијем дому у Звечанској улици у Београду. Породиљи указана гинеколошко-акушерска помоћ, као и стална психијатријска помоћ због веома тешког стања.

5. В. С. Стара 24 године, из Какња. Силована од стране припадника муслиманске војске. Остала трудна. Прекид трудноће извршен у шестом мјесецу на Гинеколошко-акушерској клиници у Београду.

6. Е. С. Рођена 1972. године у Сарајеву. По занимању медицинска сестра. Налазила се у прватном логору у Сарајеву. Након силовања остала трудна. Извршен прекид трудноће у петом мјесецу на Гинеколошко-акушерској клиници у Београду.

7. П. А. Рођена у Сарајеву 12.4.1958. године. По занимању апотекар. Силована октобра 1992. године од стране муслиманских војника. Удата, има једно дијете. Прекид трудноће извршен у петом мјесецу на Гинеколошко-акушерској клиници у Београду.

8. Г. С. Рођена 1964. године. Из Сарајева. Силована у више наврата и од стране више муслиманских војника. Како се на преглед јавила у 8. мјесецу трудноће, није јој одобрен прекид трудноће.

9. Т. Х. Муслиманка, удата за Србина. Имала је двоје дјеце, а муж је био припадник српске војске. Њу су прогањали Муслимани и силовали је. Трудноћа је прекинута између 5. и 6. мјесеца.

10. С. Д. Рођена 1943. године у Сарајеву. Силована, тучена и малтретирана.
11. С. М. Рођена 1973. године, из Тузле. По занимању трговац. Силована од стране припадника муслиманске војске. Прекид трудноће извршен у 4. мјесецу.
12. Д. Г. Из Коњица. Подаци се налазе на Гинеколошко-акушерској клиници у Београду.
13. Ђ. М. Са Мајевице. Подаци се налазе на Гинеколошко-акушерској клиници у Београду.
14. М. С. Силована и прекид трудноће извршен на Гинеколошко-акушерској клиници у Новом Саду, гдје се налазе остали подаци.

Комисија је имала утисак тог фебруара 1994. године да постоји далеко већи број жена које су доживјеле исту трагедију. Многе жене су остале на територији Републике Српске, док се један дио жена није пријавио Комисији или некој другој здравственој организацији на територији Републике Србије, претпоставља се, у настојању да своју тортуру и понижење сачувају у тајности. Извјештај Комисије потписао је предсједник Комисије прим. др Војислав Милетић.

Циљ овог рада јесте да се домаћој и међународној јавности скрене пажња да и након више од двадесет година након рата у Босни и Херцеговини, жене жртве рата из Републике Српске још нису пронашле правду од стране правосуђа БиХ или Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију.

Примарни подаци у овој студији прикупљени су квалитативним истраживањем, методом интервјуа, користећи као инструмент полуструктуисане интервјуе, као најадекватније за овакав начин истраживања. Полуструктуисани интервјуи су обезбиједили питања која су довољно фокусирали испитанике на период који је значајан за ову студију, а уједно обезбјеђујући минималну сугестију у погледу тока разговора, као и хронологије и детаља с којима су испитанице износиле одговоре. Узорак је чинило 15 особа женског пола, без ограничења у погледу старосне групе. Старосно ограничење је искључено јер се настојало да се прикупе подаци који ће пружити што шири и обухватнији увид у искуства жена жртава рата у Босни и Херцеговини. Обзиром да у истраживању са оваквим типом података, репрезентативност не игра важну улогу, узорак је био намјеран. За лоцирање испитаника смо контактирали организацију Удружење жена жртава рата Републике Српске, која располаже подацима и адресама жена које су биле цивилне жртве рата од стране несрпских снага у БиХ. Уз помоћ овог удружења обезбиједили смо сагласност испитаника за учешће у истраживању и обавили смо интервјуе. Важан елемент у избору узорка за испитивање представљала је територијална дисперзија, како би се обезбиједило што више информација са различитих подручја на којима су жене жртве излагане тортури и злостављању. Удружење је и ту одиграло важну улогу, обезбјеђујући адресе испитаника са локација са којих је прикупљен велики број података из секундарних извора. Интервјуи су обављени у периоду од 19. августа 2015. године до 04. септембра 2015. године, на подручјима општина: Братунац, Зворник, Приједор, Нови Град, Бања Лука, Брчко, Шамац и Брод. Испитаници су усменим и писменим путем упућивани у сврху

разговора, прије којег су дали писану сагласност за учешће у њему, као и дозволу „Републичком центру за истраживање рата, ратних злочина и тражења несталих лица“ Владе Републике Српске за располагање подацима произашли из разговора. Такође, испитаници су имали прилику да се определије да ли ће њихов идентитет бити откривен у монографији и у даљем кориштењу података од стране истраживача, што је посебним документом и установљено. Интервјује је обављала мр Бојана Миодраговић и снимљени су у аудио и видео формату, након чега су транскрибовани.

Ова студија садржи свједочења петнаест интервјуисаних жена жртава рата у БиХ, као и податке о истраживаној теми из других свједочења прикупљених путем секундарних извора - из доступне документације и литературе (тужбе, пресуде, публикације, монографије, записници и слично). На тај начин студија је обухватила и свједочења жена која нам нису била доступна, као и оних које више нису међу живима.

Најмлађе жртве силовања српске националности биле су двије деветогодишње дјевојчице на подручју Илијаша и Оцака, као и дванаестогодишња дјевојчица у Сарајеву. Најстарија цивилна жртва коју смо могли идентификовати, била је старица Б. К. која је убијена 1994. године у логору у Бихаћу. О судбини Б. К. Сазнајемо из докумената *Службена забиљешка Сјанице јавне безбједности Бихаћ, Одјељење криминалистичке полиције* од 07.12.1994. године и *Записника о саслушању свједока Центра јавне безбједности Бања Лука, Полицијска станица Нови Град*, од 27.04.2005. године. Дана 25. октобра 1994. године у вечерњим сатима у село Рачић код Бихаћа ушла је муслиманска војска. Један дио српског становништва је успио да напусти село Рачић, док су углавном старији мјештани остали у селу. Муслиманска војска по уласку у село убила је више становника, док су преостале мјештане села Рачић спровели у логор у Бихаћу гдје су касније сви били убијени. Њихова мртва тијела размијењена су 01.12.1994. године. Међу тијелима заробљеника из села Рачић било је и тијело Б. К., за коју свједоци тврде да је у тренутку убиства имала око 106 година. Она је по тврдњама свједока убијена у логору у Бихаћу, гдје је и сахрањена. Нажалост, као и у случају најмлађих жртви, ни починиоци злочина над Б. К. нису угледали лице правде ни 20 година након рата.

Наведене приче о тортури и силовању цивилних жртава рата потресне су свака за себе, али на самом почетку ове књиге издвојили бисмо изјаву мајке настрадале Мирјане Драгичевић. У кратком документарном филму „Мирјана“⁹ редитеља Сњежана Лаловића из 2005. године, забиљежена је исповјест мајке малољетне Мирјане Драгичевић, коју су муцахедини из тадашњег другог батаљона Седме муслиманске бригаде силовали и заклали 28. децембра 1992. године у селу Доња Биоча код Илијаша.¹⁰ Мирјанина мајка Рада Драгичевић описала је тај трагични тренутак:

„Моја ћерка је била у црвеној тренерци, ја сам је обукла. Широка је тренерка била. Њу кад су ухватили, одвојили од мене, она је вриштала, плакала. Кад су почели да је скидају, вриштала је.

9 Линк према документарном филму „Мирјана“: <https://www.youtube.com/watch?v=A4sirVibWkl>, посјећено 11.12.2015. године

10 Извор: Текст Муцахедини ми дијете убили, а немам ни за споменик, Независне новине, 15.03.2013 Линк: <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Mudzahedini-mi-dijete-ubili-a-nemam-ni-za-spomenik/184157>, посјећено 11.12.2015. године

Плакала. Ја јој нисам могла помоћи. Звала ме: „Мама, Мама!“ Нисам јој могла помоћи, они су ме држали... Тај први кад је силовао, није била....овај, била је свјесна. Ал' касније није чула, изгубила се вјероватно, кад су ова двојица.... Касније се ништа није чула, нит' је плакала, нити ме звала, ни ништа. Само је 'нако лежала на поду. Кад су то завршили, онда су пуцали у њу, па у мене.“

Рада Драгичевић није имала снаге да исприча шта јој се десило 1992. О силовању и убиству своје деветогодишње ћерке Мирјане. Учинила је то 13 година касније.¹¹

---

¹¹ Симић, Оливера (2015): У ишчекивању правде: Студија о положају српских жена жртава ратног злочина сексуалног насиља у Босни и Херцеговини, Бања Лука: Гендер центар Републике Српске, стр. 6

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНА ЖРТАВА РАТА

У свим оружаним сукобима, без обзира на стране, обим и карактер сукоба, постоје посебно осјетљиве категорије лица која у домаћем и међународном кривичном праву имају заштићен статус, како из разлога што најчешће не припадају оружаним формацијама, тако и због чињенице да су у немогућности, не само да пружи отпор, већ не могу бити извор никавих пријетњи и угрожавања. Та лица су обично угрожена чињеницама да их рат више погађа, да га теже подносе, да су нејака и по природи слабија, бојажљивија, често и потпуно беспомоћна. У ту категорију лица убрајају се дјеца, жене, старци, инвалиди и друга немоћна лица. Како су предмет нашег разматрања жене жртве рата, тежиште анализе ће бити на овој врсти жртава.

У протеклом рату у Босни и Херцеговини, према већинским процјенама, страдало је преко 100.000 лица. При томе удио страдалих жена у укупном броју жртава прелази 20%, што јасно указује на тежину њиховог страдања. Према прелиминарним подацима истраживања која је спровео Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, у протеклом рату у Босни и Херцеговини смртно је страдало 2.789 жена српске националности, нестало је њих 829, од којих се још трага за 315. Такође, досадашња евиденција Центра указује да је око 2.100 жена српске националности претрпјело сексуално насиље у рату.

Спрега медија и интелектуалних кругова ангажованих на промоцији једностране кривице за рат у БиХ утицала је на креирање такве слике која приказује да су у овом рату сексуалном насиљу и другим облицима тортуре биле изложене само жене несрпске националности. Другим ријечима, општи утисак у међународним круговима, који је овакво субјективно и пристрасно оставило, јесте извештавање да су масовна силовања жена првенствено бошњачке и хрватске националности починили искључиво припадници Војске Републике Српске, као и паравојних формација везаних за српску страну у сукобу. Да инкриминација наведених силовања буде тежа, а сатанизација српске стране у сукобу већа, наводи се да су силовања била организована и планска, наређена од стране највиших структура политичке и војне власти, а у циљу етничког чишћења и геноцида.

Сексуално насиље у рату представља кривично дјело ратног злочина, као и стратешко оружје рата. Оно се неријетко чини са посебном наміјером уништавања социјалних и културних веза породица и заједница.

У међународном кривичноправном оквиру сексуално насиље регулишу неколико правних аката.

Према *IV Женевској конвенцији* из 1949. године, у чл. 27, ст. 2 прописује се: „Жене ће посебно бити заштићене против сваког напада на њихову част, а нарочито против силовања, принуђавања на проституцију и против сваког напада на њихову стидљивост.“¹

Према *IV Хаашкој конвенцији о законима и обичајима ратна на коју и мору*, у чл. 46, прописује се да „част и права породице, лични живот и приватна својина, као и вјерска увјерења и обављање вјерских обреда морају се поштовати.“²

Према *III Женевској конвенцији о њој и њој са заробљеницима*, чл. 25 *inter alia*, прописује да „у свим логорима у којима жене ратни заробљеници бораве истовремено кад и ратни заробљеници мушкарци, њима се имају обезбједити одвојене спаваонице.“³ Такође, чл. 88, ст. 2 исте *Конвенције* прописује: „жене ратни заробљеници не могу се кажњавати строжим казнама нити се с њима, док издржавају казну, смије поступати строже него са женама које припадају оружаним снагама силе која држи ратне заробљенике, а које су кажњене за слично дјело.“⁴ Надаље, чл. 97 исте *Конвенције* прописује: „да ће се жене ратни заробљеници које издржавају дисциплинску казну држати у просторијама одвојеним од оних у којима су мушкарци и ставиће се под непосредан надзор жена.“⁵

У *IV Женевској конвенцији о заштити грађанских лица за вријеме ратна*, чл. 16 прописује да „рањеници и болесни, као и немоћни и бремените жене морају бити предмет посебне заштите и обзира.“⁶

У *Допунском протоколу уз Женевске конвенције* од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I) у чл. 75, ст. 5 прописано је: „жене чија је слобода ограничена из разлога сукобом, биће држане у одељењима одвојено од одељења за мушкарце. Оне ће бити под непосредним надзором жена. Међутим, у случајевима када су породице притворене или интерниране, оне ће кад год је то могуће бити држане на истом мјесту и смјештене код породичне заједнице.“⁷

Резолуцијом Савјета безбједности УН-а, бр. 1325 од 31.10. 2000. године, под називом *Жене, мир и безбједности*, све стране у сукобу позване су да предузму посебне мјере заштите жена и дјевојака од родно заснованог насиља, посебно силовања и других облика сексуалног злостављања, у ситуацијама оружаних сукоба. Поред наведене, и Резолуција Савјета безбједности бр. 1820 од 19.06. 2008. године, осуђује коришћење сексуалног насиља као ратног средства, одређујући силовање и друге облике сексуалног насиља као ратни злочин, злочин против човјечности или конститутивни чин геноцида.

1 Извор: Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата од 12. августа 1949. године (IV Женевска конвенција): http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/zen_konvencija_4_lat.pdf, посјећено 25.03.2016. године.

2 Едлингер, К. (ур.): Одабрани документи из Међународног хуманитарног права, Београд: Центар за мировне операције Војске Републике Србије, стр. 11. Линк: http://www.vs.rs/content/attachments/CMO/Radni_materijal_zapripremu-MHP_zbirka_2013_Srb_Eng.pdf, посјећено 25.03.2016. године

3 Исто, стр. 79

4 Исто, стр. 102

5 Исто, стр. 105

6 Извор: Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата од 12. августа 1949. године (IV Женевска конвенција): http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/zen_konvencija_4_lat.pdf, посјећено 25.03.2016. године.

7 Кнежевић-Предић, В., Аврам, С., Лежаја, Ж. (2007): Извори међународног хуманитарног права (друго изд.), Београд: Факултет политичких наука, Црвени крст Србије, Међународни комитет Црвеног крста, стр. 225

Ослањајући се на Резолуцију бр. 1820, Резолуција Савјета безбједности УН-а, бр. 1888 од 30.09. 2009. године, посебну пажњу посвећује заштити жена и дјевојчица од сексуалног насиља у оружаним сукобима. Операционализујући ову заштиту, поменута резолуција налаже мировним мисијама и мировним снагама да заштите ову категорију лица, те се њоме захтијева именовање специјалног представника генералног секретара као и формирање експертских тимова, који би дјеловали на заштити жена и дјевојчица у оружаним сукобима.

Најзад, Резолуцијом Савјета безбједности УН-а, бр. 1889 од 05. 10. 2009. године, потврђена је Резолуција бр. 1325 из 2000. године под називом *Жене, мир и безбједности*, те је осуђено сексуално насиље над женама у конфликтним и постконфликтним ситуацијама. Још треба нагласити да је Савјет безбједности УН-а проблематику сексуалног насиља третирао и резолуцијама бр. 1960/2010, 2106/2013 и 2122/2013.

Поред наведених докумената, вриједно је истаћи и *Декларацију о окончању сексуалног насиља у сукобу*, која је усвојена 24.09.2013. године у Генералној скупштини УН-а, а која садржи низ практичних и политичких обавеза за окончање коришћења силовања и сексуалног насиља као оружја рата. Наведена декларација додатно наглашава забрану амнестирања сексуалних злочина који се јављају током мировних споразума и захтијева и усвајање новог *Пројекта о документацији и испитивању сексуалног насиља у сукобима*, који ће обезбједити да се прикупљени докази о сексуалном насиљу могу користити у судским процесима.

Одредбама чл. 7 *Римског статута Међународног кривичног суда*, прописано је кривично дјело злочин против човјечности, који између осталог, у ставу (г) прописује кривично дјело силовање, сексуално ропство, присилну проституцију, присилну трудноћу, присилну стерилизацију или било који други облик сексуалног насиља упоредиве тежине.

Према чл. 5 Статута *Међународног кривичног суда за бившу Југославију*, злочин против човјечности, између осталог, у ставу (г) подразумијева и силовање. Дакле, наводећи само силовање, овај статут је дао ужу квалификацију кривичног дјела силовања у односу на *Римски статут*. Стога је ближе о елементима на основу којих се квалификује кривично дјело силовања дато у Хашком трибуналу у пресуди Претресног вијећа ICTY–а, у предмету *Тужилац против Анџе Фурунџије*, при чему се посебно наглашава да је силовање сваки сексуални акт почињен уз примјену принуде или силе или под пријетњом принуде или примјене силе.

Сљедствено наведеном уочавамо широку лепезу међународноправних аката, махом кривичноправног карактера, који егзактно указују на тежину које сексуално насиље у рату има, те се оно забрањује свим могућим правним средствима, а уколико до њега дође, прописују се најтеже кривичноправне квалификације за оваква дјела. Нажалост, упркос наведеним механизмима који су актерима оружаних сукоба, у конфликтном периоду, кроз Женевско и Хашко право, свакако били познати; те у постконфликтним актима који су указивали на потребу процесуирања злочина сексуалног насиља, овај облик насиља у рату у Босни и Херцеговини нити је спријечен, нити је казније адекватно процесуиран, посебно када су у питању жене жртве рата српске националности.

Када је у питању домаћи законодавни оквир, полази се од кривичног закона БиХ. Наиме, *Кривични закон Босне и Херцеговине* у члан 172, став (1), тачка г), дефинише присиљавање друге

особе на сексуални однос или са њим изједначену сексуалну радњу (силовање), сексуално ропство, присилну проституцију, присилну трудноћу, присилну стерилизацију, или било који други облик тешког сексуалног насиља, као злочине против човјечности. Сљедствено наведеном, запажамо да члан 172. не обухвата егзактно дјело ратног силовања, већ се сексуално насиље спомиње само кад се појављује као дио намјерног распрострањеног или системског напада на цивилно становништво, што чини конститутивни елемент злочина против човјечности.

Члан 173, став (1), тачка е) *Кривичног закона БиХ* дефинише силовање и присиљавање на проституцију као ратне злочине. Конститутивна дјела сексуалног насиља која се дефинишу као ратни злочини по КЗ БиХ знатно су ужа од оних које дефинише међународно право. Наиме, Члан 173, став (1), тачка е) укључује само „сексуални однос или с њим изједначену сексуалну радњу (силовање) или присилну проституцију“, што је у изразитој супротности с *Римским статутим Међународног кривичног суда*, који препознаје силовање, сексуално ропство, присилну проституцију, присилну трудноћу, присилну стерилизацију или било који други облик сексуалног насиља као тешку повреду Женевских конвенција.

Такође, у оба цитирана члана, ратно сексуално насиље је све до средине 2015. године, дефинисано као присиљавање друге особе „употребом силе или пријетње директним нападом на њен живот или тијело или на живот или тијело њој блиског лица.“⁸ Ове одредбе су ограничене, јер оне не дефинишу случајеве сексуалног односа без пристанка као кривична дјела, упркос чињеници да је пракса међународних судова утврдила да се сексуална активност без пристанка може постићи другим средствима присиле, која су посебно релевантна током оружаног сукоба, укључујући и страх од насиља, принуду, притварања, психолошки притисак или злоупотребу власти. Претходна формулација је дефинисана као један од разлога за високе стопе ослобађајућих пресуда у случајевима сексуалног насиља пред Судом БиХ. До промјена у прописивању овог члана дошло је маја 2015. године доношењем измјена и допуна *Кривичног закона БиХ*, при чему квалификација дјела силовања не зависи само од елемента присиле, чиме се пружа већи ниво досљедности с међународним стандардима.

Такође, ваља се осврнути и на *Кривични закон СФРЈ* из 1976. године. Овај закон се примјењује у Републици Српској, Федерацији Босне и Херцеговине и Брчко Дистрикту као закон који је био на снази у вријеме када се насиље догодило, те изричито у чл. 142 прописује као облике сексуалног насиља само присилну проституцију и силовање као ратне злочине против цивилног становништва, чиме није постигнута усклађеност с међународним правом у контексту обавезе да се истражи и процесуира сексуално насиље такве природе.

Упркос чињеници да је преко 2.100 жена српске националности претрпјело сексуално насиље у рату, пред Хашким трибуналом нико није одговарао за овај злочин. Пред Судом БиХ, до сада је правоснажно осуђено за сексуално насиље над женама српске националности током протеклог рата само пет лица (Веиз Бјелић, Зринко Пинчић, Ђерим Новалић, Јосип Толић и Заим Лаличић) на укупно 36 година и 6 мјесеци затвора.

⁸ Извор: Кривични закон Босне и Херцеговине:
http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/krivicni_zakon_3_03_-_bos.pdf, поцјећено 25.03.2016. године

ПОСАВИНА

Према публикацији из 2001. године под називом Континуитет стратишта и логора¹, погром српског цивилног становништва на подручју Посавине почиње марта 1992. Године, када су хрватске снаге побиле и протјерале српско цивилно становништво са подручја општине Брод, у селима Сијековац, Доње Барице, Горње Барице и Лијешће. Хрватски и муслимански војници са подручја Дервенте протјерују око 7.000 Срба, а на територији цијеле Посавине протјерано је више од 30.000 становника општина Брод, Дервента, Модрича, Оџак. Када је ријеч о логорима за Србе, према публикацији Континуитет стратишта и логора на подручју Посавине, у општинама Брчко, Градачац, Орашје, Шамац, Оџак, Вукосавље, Дервента, Брод, Добој, Модрича, постојало је 45 регистрованих логора. Према новијим изворима² на подручју општине Брод постојало је укупно 10 логора, затвора или притвора, у Брчком укупно 21, на подручју општине Градачац 5, у Дервенти 5, у Добоју 1, у Модричи 3, у Орашју 5, у Оџаку³ 5, у Шамцу 1 логор, што је укупно 56 логора, затвора или притвора за Србе на подручју Посавине.

1 Континуитет стратишта и логора, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

2 Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

3 Од маја до јула 1992. године из Оџака и Вукосавља у логоре у БиХ и Хрватској одведена су 1294 лица, од којих су 42 лица умрла, а 62 силована.

Слика 2. – Логор - стадион ФК „Полет“ Босански Брод

Слика 3. и 4. – Логор - Средњошколски центар „Фриц Павлик“ Босански Брод

Оружани сукоби у Хрватској, на подручју Славоније, током 1991. године оставили су посљедице и на тадашњу Босански Посавину, иако у Босни и Херцеговини у том периоду још није било ратних дешавања. Примјера ради, дана 16. септембра 1991. године у селу Винска у општини Босански Брод, од артиљеријских дејстава са подручја Хрватске погинуо је на радном мјесту од удара гранате Војислав (Слободана) Горановић, машински инжењер (рођен 1950. године у Доњој Дубици).⁴ Дана 12. новембра 1991. године грађани из реда хрватског народа, предвођени Хрватском демократком заједницом (ХДЗ), проглашавају Хрватску заједницу Босанску Посавину у коју су ушле општине: Босански Брод, Босански Шамац, Брчко, Дервента, Ошак, Орашје и дијелови општина Добој и Градачац, а за сједиште је одређен Босански Брод.⁵ Сукоби отпочињу дана 03. марта 1992. године, када са хрватске територије на подручје општине Босански Брод прелазе припадници званичних оружаних снага Републике Хрватске, те уз помоћ паравојних формација, које су организовале партије Хрватска демократска заједница (ХДЗ) и Странка демократске акције (СДА) врше окупацију тадашњег Босанског Брода⁶. Према објављеном службеном документу Министарства унутрашњих послова Републике Хрватске, Службе за заштиту уставног поретка, број: S1/92 од 04. 03. 1992. године, под називом *Информација о развоју догађаја у Босни и Херцеговини* коју је потписао тадашњи помоћник министра Јерко Вукас, наводи се: „Према расположивим сазнањима Службе за заштиту уставног поретка МУП-а РХ, снаге ХОС-а из Републике Хрватске брзом и одлучном оружаном акцијом потиснуле су формације српских екстремиста из Босанског Брода. Има више мртвих и рањених особа на страни наоружаних српских екстремиста. Специјална јединица МУП-а Р. БиХ, која је 3. јуна 1992. г. дошла у Босански Брод, повлаче се јер су снаге ХОС-а преузеле контролу над градом. Јединице ХОС-а, према подацима из нашег извора, не желе остати само у Босанском

4 Извор: Експертиза о ратним злочинима и злочинима геноцида извршеним над цивилним становништвом на подручју бивше општине Босански Брод у 1992. години, Удружења за тражење несталих цивила и заробљених бораца општине Српски Брод и Удружење логораша општине Српски Брод, септембар 2001. године, стр. 8, 17

5 Велимировић, Ј. (2010): Јавна трибина „Сијековац 26. марта - Злочин без казне“, Бања Лука: Републички центар за истраживање ратних злочина, Влада Републике Српске - Одбор за његовање традиције ослободилачких ратова, стр. 14

6 Извор: Експертиза о ратним злочинима и злочинима геноцида извршеним над цивилним становништвом на подручју бивше општине Босански Брод у 1992. години, Удружења за тражење несталих цивила и заробљених бораца општине Српски Брод и Удружење логораша општине Српски Брод, септембар 2001. године, стр. 9

Броду, већ намјеравају рашчистити барикаде на подручју Босанске Посавине, што је почело компликовати не само политичке преговоре, већ представници СДС-а оптужују РХ да је преко снага ХОС-а директно умијешана у сукоб.⁷ Тим чином Република Хрватска је започела агресију на територију Босне и Херцеговине. Почиње прогон и покољ Срба који су тада чинили мањину у Босанском Броду у односу на укупан збир броја Хрвата и Бошњака.⁸ Припадницима српског народа забрањује се излазак из града, а убијање породице Мартић 25. марта 1992. године наговјештава судбину српског народа на подручју општине Брод, али и шире у Посавини. Дана 26. марта 1992. године хрватска војска напада село Сијековац, којом приликом је убијено 9 цивила, од чега је најмлађи био седамнаестогодишњи Драган (Луке) Милошевић, а најстарији Јово (Васе) Зечевић, стар 72 године.⁹ Даљим акцијама хрватске војске у садејству са паравојним формацијама босанског ХДЗ-а и СДА, које су касније трансформисане у Хрватско вијеће обране (ХВО) и Армију БиХ, почело је етничко чишћење Посавине, што је кулминирало егзодусом српском становништва 11. и 12. маја 1992. године.¹⁰ Цивили српске (али и других) националности који нису успјели побјећи, били су изложени најстрашнијим облицима тортуре и убијања. У овом поглављу имамо свједочанства жена које су настрадале на подручју Посавине, и то у општинама Брод (прије рата Босански Брод) и Оцак.¹¹ У књизи *Злочин без казне*¹² проналазимо свједочење Српкиње из Брода, чији је идентитет заведен под шифром 268/99-5. Наведено је да су она и њена јетрва ухапшене 1992. године од стране војника ХВО и одведене су у логор који се налазио на фудбалском стадиону „Пошет“. Прије него је 268/99-5 смјештена у свлачионицу клуба, извјесни Анте, званни Бритва¹³ силовао је С. Ћ. у истој просторији. Другог дана у исту просторију гдје су њих двије биле смјештене, доведена је и жена, у књизи заведена под шифром 268/98-8, Српкиња, такође из Брода (старости око 47 година). Заробљенице 268/98-8 и С. Ћ. су војници ХВО неколико пута изводили и силовали. Свједокиња 268/99-5 наводи да су до 20. јула 1992. године (када је напустила логор) војници ХВО свакодневно изводили њу и остале жене, гдје су их војници ХВО силовали¹⁴. Да је злочин силовања жена српске националности у ратом

7 Велимировић, Ј. (2010): Јавна трибина „Сијековац 26. марта - Злочин без казне“, Бања Лука: Републички центар за истраживање ратних злочина, Влада Републике Српске - Одбор за његовање традиције ослободилачких ратова, стр. 29

8 Према попису становништва из 1991. године у Босанском Броду живјело је укупно 34.138 грађана, од којих 4.088 Муслимана (око 12%), 11.389 Срба (око 34%) и 13.993 Хрвата (41%). Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

9 Извор: Експертиза о ратним злочинима и злочинима геноцида извршеним над цивилним становништвом на подручју бивше општине Босански Брод у 1992. години, Удружења за тражење несталих цивила и заробљених бораца општине Српски Брод и Удружење логораша општине Српски Брод, септембар 2001. године, стр. 9

10 Исто.

11 Према попису становништва из 1991. године у Оцаку је живјело укупно 30.056 грађана, од којих 6.220 Муслимана (око 20%), 5.667 Срба (око 19%) и 16.338 Хрвата (око 54%). Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

12 Крстановић, Жарко С. (2003): *Злочин без казне: 1991-1997*, Бања Лука: Глас српски, стр. 594-595

13 У питању је Штуц Анто зв. „Бритва“, син Јозе и Анђе, рођен 03.03.1964. године у Славонском Броду, настањен је био у Босанском Броду. Основано се сумња да је сексуално злостављао А.О.; мучио и убијао затворенике; у логору силовао С.Ћ. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог А, странице 20 и 21.

14 Исто.

захваћеној Посавини био систематски вршен од стране Хрватског вијећа одбране доказују нам два документа (слика 5)¹⁵:

1. 101. босанско-бродска бригада Хрватског вијећа одбране, Заповједништво позадине, Босански Брод - Сијековац - Потврда овјерена печатом и потписана од стране „Заповједника позадине“ Чаушевић Ахмета којом се потврђује право Интервентном воду из Загреба да може извршити привођење особа женског пола Новаковић Анђе и Нишић Петре „у корист мушког пола“. У потврди се наводи да ће приведене особе спавати у подруму смјештајног објекта и да је у случају опирања дозвољена употреба силе.

2. 101. босанско-бродска бригада Хрватског вијећа одбране, Заповједништво позадине, Сијековац код Босанског Брода - Потврда овјерена печатом и потписана од стране „Заповједника позадине“ Чаушевић Ахмета, којом се потврђује право Интервентном воду из Сијековца да може извршити привођење особа женског пола Мијатовић Драгице и Петровић Грозде „у корист мушког пола“. У потврди се наводи да ће особе бити привођене у вечерњим часовима и бити пуштане кућама у јутарњим часовима. Такође се наводи да ће приведене особе бити током ноћи смјештене у подрум и да је у случају опирања дозвољена употреба силе.

ZAPOVJEDNIŠTVO POZADINE
Bosanski Brod - Sijekovac

DOKUMENT 7

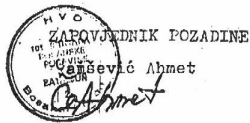
P O T V R D A

Kojom se potvrđujuj pravo Interventnom vodu iz Zagreba da može izvršiti privođenje osoba ženskog spola Novačević Andje i Nišić Petre u korist muškog spola.

Osobe privesti u 11,00 H

Privедене особе ће спавати у подруму смјештајног објекта.

U slučaju opiranja dozvoljena je upotreba sile.

Злочини силовања Српкиња у бившој БиХ као мотивација бојовницима из Хрватске у освајању српских територија.

ZAPOVJEDNIŠTVO POZADINE
Sijekovac kod Bosanskog Broda

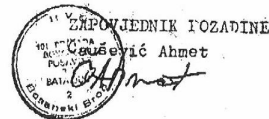
P O T V R D A

Potvrđuje se pravo Interventnom vodu iz Sijekovca da može izvršiti privođenje osoba ženskog spola Mijatović Dragice i Petrović Grozde u korist muškog spola.

Osobe će se privoditi u večernjim časovima a puštati izjutra kućama.

Privедене особе биће током ноћи смјештене у подрум.

U slučaju opiranja dozvoljena je upotreba sile.

Слика 5. – Потврда Хрватског вијећа одбране

¹⁵ Наведене потврде Хрватског вијећа одбране које потписује официр Чаушевић Ахмет (син Чаушевић Нијазе званог Медо, рођен 1973. године у Славонском Броду (Хрватска), био настањен у Сијековцу), први пут су објављене у књигама: Крстановић, Жарко (1995): Геноцидом против Срба: 1992-1994, Београд: Комитет за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права, Службени лист СРЈ, стр. 382 и Крстановић, Жарко С. (2003): Злочин без казне: 1991-1997, Бања Лука: Глас српски, стр. 407

Да нису само припаднице српског народа биле изложене тортури те 1992. године, говори нам свједочанство Бошњакиње Хазбе Нукић¹⁶ чији је идентитет у књизи *Злочин без казне* заведен под шифром 268/99-6¹⁷. Нукићева је први пут ухапшена у Славонском Кобашу (Хрватска) 02. јуна 1992. године од стране Војне полиције Републике Хрватске. Заједно са још тројицом Срба, одведена је на саслушање у Славонски Брод, гдје су јој узели основне податке и пустили кући. Друго хапшење десило се 29. јуна 1992. године, када су је директно одвели у хрватски логор на стадиону у Босанском Броду, гдје је доживјела страшна мучења и понижавања. Управница женског логора Индира Врбањац¹⁸ јој је узела сва документа и новац и прочитала оптужницу да је „српским војводама“ из Кобаша достављала информације шта се дешава у Хрватској. Иако је негирала оптужницу, одведена је у хелију у којој су се већ налазиле жене: 268/98-8 (Српкиња, 47 година), већ споменута 268/98-5, и С. Ћ. из Босанског Брода, као и српкиње Р. И. и Г. А., такође из Босанског Брода. Исто вече Хазбу Нукић изводе на саслушање у присуству Индири Врбањац и наносе јој тешке тјелесне повреде палицама, ногама и кундацима (имена хрватских војника који су је претукли: извјесни Павић из Врела, затим Кадрија Мливић из Сијековца, Далибор (Таиба) Слабић, звани Таиб, из Босанског Брода, а Индира Врбањац јој је ударала шамапоре). Такође, позивају извјесног Ђуђана (по свему судећи у питању је такође логораш), који јој ножем расјеца грудњак, а затим јој наноси повреде у предјелу груди и полног органа. Када је враћена у хелију, улази маскирани војник који јој ставља нож на грло, држећи тако 30 минута, не би ли у ишчекивању смрти потврдила нешто из оптужби да је помагала Србима. Свједокиња Хазба Нукић претпоставља да је маскирани војник био Абу Сафија Афиф,¹⁹ доктор гинеколог који је радио у Дому здравља у тадашњем Босанском Броду и који ју је лажно оптужио за сарадњу са четницима. Наредних дана се наставља тортура и премлаћивање (једног војника коју ју је премлаћивао препознала је као Тадију Лепана²⁰) тјерају је да потпише изјаву да је четницима откривала гдје Хрвати имају бункере и какво

16 Извор: Чолић, Драган: „Тукли су ме и силовали“, Блиц, 24.05.2002. године, линк: <http://www.blic.rs/vesti/reportaza/tukli-su-me-i-silovali/145421k>, посјећено 12.11.2015. године

17 Крстановић, Жарко С. (2003): *Злочин без казне: 1991-1997*, Бања Лука: Глас српски, стр. 595-598

18 Ријеч је о Камерић (рођена Врбањац) Индири, рођеној 22.11.1962. у Босанском Броду, у којем је била и настањена. По занимању дипломирани правник. За вријеме рата била је управница женског логора у Босанском Броду и начелник криминалистичке службе Станице јавне безбједности Босанског Брода. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог А, страница 16-17.

19 У питању је Абу Афиф Сафија, доктор-гинеколог, син Абдул Кадира и Мерјем Алнемер, рођен 23.12.1945. године у Куфур - Сулусу, општина Samtuga, Палестина, настањен је био у Босанском Броду. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, страница 13.

20 Лепан Тадија, син Петра, рођен 01.08.1973. у Славонском Броду, настањен је био у Новом Селу, општина Босански Брод. За вријеме хрватске окупације Босанског Брода, био управник логора - зграда старе милиције. Основано се сумња да је у логору извршио силовање Десанке Благојевић и свједокиње 268/94-4; у логору је тукао и силовао свједокињу Хазбу Нукић; силовао је логорашницу К.О.; у логору је заједно са Гораном Брекалом из Славонског Брода и Далибором Слабићем званим Таиб присиљавао логораше да силују логорашнице. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог А, странице 24 и 25.

наоружање користе и након тешке тортуре потписује тај документ. Након тога слиједи силовање. Свједокиња Хазба Нукић наводи и имена својих силоватеља: Јозић Лука звани Лукица,²¹ Кадрија Мливић,²² Слабић Далибор звани Таиб²³, Ивица Кљајић из Кричанова, Мато Рубил,²⁴ Лепан Драган²⁵ и Тадија Лепан. Све до ослобађања Брода, насиље није престајало. Свједокињу и остале жене су водили на линију фронта у Кричаново, Сијековац и Колибе, гдје су такође силоване. Свједокиња наводи да су је тад у једном дану силовала деветорица војника. На линију их је водио Ивица Кљајић из Кричанова, а поред Хазбе Нукић, водили су и М. из Модриче, затим наредни пут Каћу К. из Модриче, по националности Хрватицу, удату за Србина. Када су логор на стадиону у Броду посјећивали представници Међународног Црвеног крста, све логорашице су сакривали у логор „Кајак клуб“. Након стадиона, логорашице су одвели у Средњошколски центар у Броду. Свједокиња Хазба Нукић је тамо остала око мјесец дана и такође је била изложена насиљу (силовао ју је поново Тадија Лепан). Пред ослобођење Брода, пребацију их у кафану „Бардак“, да би у размјену отишла 05. новембра 1992. године.

Према сазнањима приређивача књиге *Злочин чека казну*²⁶ писане 1995. године наведено је 36 лица који су од маја до августа 1992. године вршили ратне злочине против цивилног становништва српске националности на територији општине Оцак. Наведени војници припадали су 102. оцачкој бригади Хрватског вијећа обране (ХВО) и специјалној јединици

21 Јозић Лука зв. Лукица, син Рафе и Руже, рођен 16.06.1954. године у Кораћу, Општина Босански Брод гдје је био и настањен. Оправдано се сумња да је премлаћивао и убијао логораше; да је силовао више жена у логору. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, странице 52-53.

22 Мливић Кадрија, син Атифа и Дервише. Оправдано се сумња да је 1992. године заједно са Јурковићем зв. Мангаш убио логорашицу Благојевић Десанку из Тешња, приликом интернирања логораша из Босанског Брода у Славонски Брод. Постоје оправдане сумње да је Мливић извршио и мучење и силовање Десанке Благојевић; Силовао је и свједокиње 268/94-4 и Хазбу Нукић, коју је и претукао. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, страница 88.

23 Слабић Далибор звани Таиб, син Таиба и Љубице, рођен 16.07.1966. године у Босанском Броду гдје је био и настањен. Основано се сумња да је премлаћивао и убио више логораша; да је силовао више логорашица, међу којима и Десанку Благојевић из Тешња, свједокиње 268/94-4, Хазбу Нукић; да је сексуално злостављао 268/99-9; да је заједно са Лепан Тадијом и Гораном Брекалом из Славонског Брода присиљавао логораше да силују логорашице. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, странице 104-105.

24 Рубил Мато, син Марјана и мајке Анђе р. Кљајић, рођен 06.12.1967. у Славонском Броду, настањен је био у Зборишту, општина Босански Брод. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју Општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, страница 102.

25 Лепан Драго, син Тадије и Руже, рођен 26.08.1960. године у Новом Селу, Општина Босански Брод, настањен је био у Тулеку општина Босански Бродује. За вријеме хрватске окупације био припадник Војне полиције ХВО. Основано се сумња да је премлаћивао логораше, сексуално злостављао логорашице; у логору силовао Десанку Благојевић и свједокиње Хазбу Нукић, те 268/94-4, 268/99-5, Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, странице 72-73.

26 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр: 270-272

ХВО под називом „Ватрени коњи“²⁷ а терете се да су уништавали и палили куће и вјерске објекте, убијали и злостављали логораше, вршили групна силовања дјеце, дјевојака и жена српске националности, уз тешко физичко малтретирање и злостављање. У књизи су наведени тадашњи становници на подручју општине Оцак: Анто (Марка) Голубовић (рођен 1969. године); Ибрахим (Хилме) Ахметовић, звани Ибе (рођен 1958. године); Илија (Мате) Пудић (рођен 1959. године); Илија (Марка) Јурић (рођен 1948. године); Анто (Јуре) Стажић (рођен 1970. године); Марко (Стјепана) Бајушић (рођен 1961. године); Марко (Паве) Хрњкаш (рођен 1964. године); Паво (Иве) Главаш (рођен 1951. године); Јозо (Мартина) Барукчић (рођен 1961. године); Иван (Матије) Чалушић (рођен 1967. године); Марјан (Мате) Брњић (рођен 1966. године); Јуро (Матије) Чалушић (рођен 1964. године); Мато (Јуре) Чалушић (рођен 1935. године); Илија (Иве) Главаш (рођен 1968. године); Марко (Иве) Станић (рођен 1956. године); Јозо (Симе) Чукић (рођен 1967. године), Маринко (Јозе) Јурић (рођен 1960. године); Шимо (Јуре) Чукић; Анђелко (Иве) Јурић (рођен 1965. године); Јозо (Петра) Јурић (рођен 1962. године); Марко (Стјепана) Кикић (рођен 1953. године); Јосип (Руже) Толић (рођен 1967. године); Шимо Тополовац; Марко Кауриновић Патак; Јурица Божић, Мато (Јуре) Барушић Мартинац; Мато Барукчић (рођен 1966. године); Илија (Паве) Јурић Бекрија; Паво (Иве) Сичић; Анто (Петар) Сврзлић (рођен 1967. године); Јуро (Анте) Копачевић (рођен 1962. године); особа чије је име Нико из Новог Села, општина Оцак; особа чији је надимак Чутура из Оцака; Илија Ђојић Келин; Томо Ђојић, Типура (Мате)... из Посавске Махале, општина Оцак.

Према подацима Суда БиХ, за злочине на територији Посавине до сада су оптужени: Винцетић Перо, Толић Јосип, Камерић Индира, Брњић Маријан, Барукчић Мартин, Главаш Паво, Главаш Илија, Чондрић Мато, Јурић Илија, Брњић Маријан (други предмет), Баотић Мато, Терзић Албина. Описаћемо дјела за која се терете наведена оптужена лица, према доступној документацији Суда БиХ:

1. Винцетић Перо²⁸

— Промијенио име у Марцо Видовић. Лице и данас недоступно правосудним органима. У предмету пред Судом БиХ под ознаком S1 1 K 003599 10 KRO против Марца Видовића (промијенио име из Перо Винцетић) оптужени се терети да је као припадник ХВО-а у својству заповједника 5. бојне Војне полиције Посавина - Орашје, у склопу 106. бригаде ХВО-а Орашје, за вријеме оружаног сукоба у Босни и Херцеговини на територији општине Орашје учествовао у незаконитом хапшењу, затварању, физичком злостављању, пљачки и силовању цивила. Оптужница терети Марца Видовића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц) и е) *Кривичној закона Босне и Херцеговине* (КЗ БиХ) у вези са чланом 180, став 1. и 2. (индивидуална и командна кривична одговорност) КЗ БиХ. Суд Босне и Херцеговине потврдио је дана 24. фебруара 2012.

27 Према изјави Бошњацине из Модриче, чији је идентитет у књизи „Злочин без казне“ заведен под шифром 268/2001-2, истиче да је групу „Ватрени коњи“ предводио Божо Матановић. Били су униформисани, наоружани и вршили су силовања и пљачку имовине заробљених Срба. Извор: Крстановић, Жарко, С. (2003): Злочин без казне, Бања Лука: Глас Српске, стр. 606.

28 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=687&jezik=s>, посјећено 15.02.2016. године.

године оптужницу у предмету против Марца Видовића која оптуженог терети за почињење кривичног дјела ратни злочин против цивилног становништва.

2. Толић Јосип²⁹ – На основу предмета у Суду БиХ под ознаком: S1 1 K 013929 13 KRŽ, Јосип Толић је оптужен да је као припадник ХВО-а при 102. оџачкој бригади, у својству стражара у заробљеничким објектима, сам или заједно са другим припадницима ХВО-а, у периоду од маја до новембра 1992. године, учествовао у нечовјечном поступању и убиствима цивила српске националности, те присиљавању незаконито затворених жена српске националности на принудан сексуални однос, а који су били незаконито затворени у просторијама основне школе у Оџаку, просторијама основне школе у Новом Граду, општина Оџак, у Творници “Стролит” у Оџаку и у заробљеничким објектима у просторијама за складиштење грађевинског материјала у Босанском Броду, као и у просторијама Средњошколског центра „Фриц Павлик“, општина Босански Брод. Оптужница терети Јосипа Толића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачке ц), е) и ф) у вези са чланом 180. став 1. КЗ БиХ (индивидуална кривична одговорност) и у вези са чланом 29. КЗБиХ (саучесници). Суд Босне и Херцеговине потврдио је дана 01. октобра 2013. године оптужницу којом се оптужени Јосип Толић терети за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. На рочишту за изјашњење о кривици одржаном 6. новембра 2013. године, оптужени Јосип Толић се изјаснио да није крив. Главни претрес у овом предмету почео је 28. новембра 2013. године. Након окончања главног претреса Првостепено вијеће Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине изрекло је 20. марта 2015. године пресуду³⁰ којом је оптужени Јосип Толић проглашен кривим за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (КЗ СФРЈ), а у вези са чланом 22. истог закона. С тим у вези, Суд је оптуженом Толићу изрекао казну затвора у трајању од 10 (десет) година. Истом пресудом, на основу члана 284. тачка ц) Закона о кривичном процесу БиХ (ЗКП БиХ) оптужени Јосип Толић ослобођен је оптужби да је радњама описаним у тачкама 2, 3, 5, 6, 8, 10 и 12 оптужнице, починио кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачке ц), е) и ф) КЗ БиХ, у вези са чланом 180. став 1. и чланом 29. наведеног закона. Вијеће Апелационог одјељења Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине је 26. јануара 2016. године отпремило другостепену пресуду од 27. октобра 2015. године у предмету Јосип Толић којом су одбијене као неосноване жалбе Тужилаштва и браниоца оптуженог Јосипа Толића и потврђена првостепена пресуда Суда БиХ број: S 1 1 K 013929 13 Kri од 20. марта 2015. године.

3. Индира Камерић³¹ – Рођена 22.11.1962. у Босанском Броду. У предмету пред Судом БиХ под ознаком S1 1 K 010132 13 KRŽ, Камерићева је оптужена да је као припадница 101.

29 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=970&jezik=s>, посјећено 10.02.2016. године.

30 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - првостепена пресуда http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/13929_1K_TJ_prvostepena_20_03_2015_bos.pdf, посјећено 10.02.2016. године.

31 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1000&jezik=s>, посјећено 13.02.2016. године

босанскобродске бригаде ХВО-а, у просторијама зграде Станице милиције Босански Брод и просторијама Стадиона „Полет“ у Босанском Броду, сама или скупа са другим припадницима ХВО-а учествовала у физичком и психичком мучењу и нечовјечном поступању према цивилима и ратним заробљеницима. Оптужница терети Индиру Камерић за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц) е) и ф) у вези са чланом 180. став 1. *Кривичног закона БиХ*, у вези са чланом 29. истог закона. Суд Босне и Херцеговине је дана 18. новембра 2013. године потврдио оптужницу којом се оптужена Индира Камерић терети за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. Главни претрес у овом предмету отворен је 23. јануара 2014. године. Након окончања главног претреса Првостепено вијеће Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине изрекло је 17. априла 2015. године пресуду,³² којом је оптужена Индира Камерић проглашена кривом за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* (КЗ СФРЈ), а све у вези са чланом 22. истог закона. Суд је оптуженој Индири Камерић изрекао казну затвора у трајању од 3 (три) године. Овде је важно напоменути да пресуда није обухватила злочине над Српкињама, него над женом бошњачке националности. Сједница Апелационог вијећа одржана је 15. децембра 2015. године. Вијеће Апелационог одјељења Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине је 02. фебруара 2016. године отпремило другостепену пресуду³³ од 15. децембра 2015. године у предмету Индира Камерић којом је одбило као неосновану жалбу одбране, док је дјелимично уважило жалбу Тужилаштва, те првостепену пресуду Суда Босне и Херцеговине, број S1 1 K 010132 13 KRŽ од 17. априла 2015. године, преиначило у одлуци о казни на начин да је оптуженој Индири Камерић за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* у вези са чланом 22. истог закона изрекло казну затвора у трајању од 4 (четири) године.

4. Брњић Маријан – Против Брњић Маријана воде се два процеса: први процес под ознаком S1 1 K 019816 15 KRI и други процес под ознаком Маријан Брњић и др. S1 1 K 016706 14 KRŽ. Када је ријеч о првом процесу S1 1 K 019816 15 KRI³⁴ Суд Босне и Херцеговине је дана 26. октобра 2015. године потврдио оптужницу која оптуженог Маријана Брњића терети за почињење кривичног дјела ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. *Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* (КЗ СФРЈ). На рочишту за изјашњење о кривици, одржаном 04. децембра 2015, оптужени Брњић Маријан се изјаснио да није крив. Главни претрес у овом предмету отворен је 20. јануара 2016. године. У току је изношење доказа тужилаштва. У другом предмету Брњић Маријан и др. број S1 1 K 016706 14 KRŽ оптужени су поред Брњића и **(5) Барукчић Мартин, (6) Главаш Паво, (7) Главаш Илија**. У оптужници се наводи да су оптужени за вријеме рата у Босни и Херцеговини, у вријеме

32 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда Индири Камерић: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/10135_1K_KI_prvostepena_17_04_2015_bos.pdf, посјећено 13.02.2016. године

33 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Другостепена пресуда Индири Камерић: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/10132_1K_KI_drugostepena_15_12_2015_bos.pdf, посјећено 13.02.2016. године

34 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1367&jezik=s>, посјећено 16.02.2016. године

оружаног сукоба између Војске Републике Српске и Хрватског вијећа одбране као припадници 102. бригаде ХВО Оцак, у временском периоду од јуна до августа 1992. године, супротно правилима међународног хуманитарног права, кршећи одредбе члана 3. став 1. тачка а) и ц) *Женевске конвенције о заштити грађанских лица* од 12.8.1949. године, силовали више жена српске националности. Суд Босне и Херцеговине је дана 22. јула 2014. потврдио оптужницу којом се оптужени Брњић Маријан, Барукчић Мартин, Главаш Паво и Главаш Илија терете да су починили кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. На рочишту за изјашњење о кривици одржаном 4. септембра 2014. године пред Одсјеком I за ратне злочине Суда БиХ оптужени су се изјаснили да нису криви. Главни претрес отворен је 22. октобра 2014. године. Суд је 15. децембра 2015. године у предмету Маријан Брњић и др. изрекао првостепену пресуду³⁵ којом је оптужени Маријан Брњић проглашен кривим за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. С тим у вези, Суд је оптуженом изрекао казну затвора у трајању од шест година. Суд је оптуженог Маријана Брњића ослободио за поједине тачке оптужбе. Оптужени Паво Главаш, Мартин Барукчић и Илија Главаш ослобођени су оптужбе за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва.³⁶ Важно је нагласити да је ријеч о првостепеној пресуди која није правоснажна, те да је овај предмет у жалбеном поступку.

Изузетно је битно да Суд Бих није прихватио свједочења Љубице Лешић (сада већ покојне) и њене сестре Милице Ђекић, које су препознале извршиоце силовања, њихове пријератне комшије Паву Главаша, Мартина Барукчића и Илију Главаша, који су ослобођени оптужби за ратни злочин против цивилног становништва. Љубица Лешић је рођена 1955. године у Горњем Клакару, општина Брод, прије рата настањена је у општини Оцак, умрла је у јуну 2014. године након дугогодишње борбе са посљедицама ратом нарушеног здравља. Љубица Лешић је дала изјаве: Центру служби безбједности Добој дана 19.08.1992. године број 284-43/92, Информационом центру Српског сабора у Београду 20.01.1993. године,³⁷ те Основном суду у Модричи дана 12.12.1994. године. Љубица је изјавила следеће: 08. маја 1992. године мјештани села Нови Град су, након неколико недеља отпора, одлучили да се предају, приликом чега су све Србе из Новог Града хрватски војници спровели у простор ограђен жицом крај тадашње „Житопрехране“ у Оцаку. Мушкарце из села су камионима превезли у логор у школи у Оцаку, а жене и дјecu су распоредили по муслиманским и хрватским кућама у Оцаку. Лешић Љубица је са својим шестогодишњим сином била смјештена у кући Исмета Џанића прва три дана, заједно са Н.М. и сестром Ђекић Милицом са троје дјеце. Дан 11. маја 1992. године пребачени су у кућу Златка Јупића, да би 18. маја 1992. године били враћени у Нови Град, док су мушкарци остали у логору. Хрватски војни полицајци су им узели личне податке и распоредили их по кућама, тако да их што више буде у једној кући. Тако је Лешић Љубица

35 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда у предмету Маријан Брњић и др.: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/16706_1K_BM_prvostepena_15_12_2015.pdf, посјећено 16.02.2016. године

36 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1143&jezik=s>, посјећено 16.02.2016. године

37 Јанковић, М. (ур.) (1995): Злочин чека казну, Нови Сад: Мегилот, стр. 272-277

била у кући Драге Нинковића са својим седамнаестогодишњим и шестогодишњим сином (старији син је био 15 дана у логору у Оцаку гдје је преживио тортуру, али је пуштен на захтјев одређене европске хуманитарне организације која је посјетила логор) заједно са још жена српске националности. У ноћи између 04. и 05. јуна 1992. године у кућу Драге Нинковића дошли су хрватски војници: Марјан (Мате) Брњић, Илија и Паво (Иве) Главаш, Илија (Паво) Јурић звани Бекрија, Мартин (Јуре) Барукчић, Јозо (Мартина) Барукчић и Маријан (Илије) Барукчић. Истјерали су их све напоље, а Лешић Љубицу су издвојили из групе траживши да им каже гдје се налазе српски војници. Како није знала одговор, Марјан Брњић ју је ударио пушком у леђа и пиштољем у главу, затим су је заједно са још три жене, Ђекић Милицом, С. Д. и Н. М. ставили у ауто и одвезли у хрватску базу у Влашку Махалу (или Посавску Махалу). Тамо су их дочекала десеторица хрватских војника припадника групе „Ватрени коњи“ распоредивши их по хрватским кућама. Лешић Љубица је смјештена у кућу Јеле Барукчић, гдје ју је прво силовао Мартин (Јуре) Барукчић, затим Маријан (Илије) Барукчић, па Јозо (Мартина) Барукчић, онда Илија (Иве) Главаш, па Паво (Иве) Главаш, затим Илија (Паво) Јурић и на крају Марјан (Мате) Брњић. Према изјави Љубице Лешић сваки од наведених ју је силовао два пута, приликом чега су је ударали, стављали нож под врат, чупали косу, а од удараца се и онесвијестила. Пустили су је из куће, а како није могла ходати, хрватски војник Мијо ју је довезао до куће Драге Нинковића гдје су јој били синови. Добила је тешке повреде и изгубила много крви, а у Дому здравља у Оцаку гдје су је прегледали љекари, тражили су имена силоватеља. Љубица Лешић је у страху рекла љекарима да не познаје силоватеље, иако је била ријеч о њеним комшијама које је добро познавала. Исто је потврдила и њена сестра Милица Ђекић дана 13.12.1994. године пред истражним судијом Основног суда у Модричи (предмет број 593/94-23). Том приликом Милица Ђекић је изјавила следеће: Дана 22. априла 1992. године припадници ХВО-а убили су њеног мужа Ђорђа Ђекића који је сахрањен на гробљу у Новом Граду, општина Оцак. Почетком маја, тачније 08. маја 1992. године, хрватска војска из околних села саопштила је становницима села Нови Град, Трњак, Липик, Доње Дубице и Свилаја, да сви морају да напусте своје куће и да крену у правцу Милошевца. Када је народ поменутих села кренуо, хрватски војници су га усмјерили у правцу Оцака, гдје су одвојили мушкарце које су затворили у спортску дворану школе у Оцаку. Жене и дјецу су распоредили по кућама у Оцаку и забранили им кретање. Милица Ђекић остаје у Оцаку 15 дана са троје малољетне дјеце (најстарије дијете 8 година, млађе је имало 6 година, а најмлађе 9 мјесеци), после чега се враћа у Нови Град. Хрватски војници су одредили гдје ће боравити у Новом Граду, тако да је Милица Ђекић боравила у кући са још пет породица. У ноћи између 4. и 5. јуна 1992. године дошли су хрватски војници испред куће и извели све жене и постројили их. Уперили су у њих батеријске лампе и одабрали Милицу Ђекић, Љубицу Лешић (њену сестру), М.Н. и Д.С. и ставили у један путнички аутомобил, којим је управљао један хрватски војник. У други аутомобил сјели су остали хрватски војници. Зауоставили су се пред једном кућом и извели Милицу Ђекић и Д.С. и увели у ту кућу у којој се већ налазило доста пијаних хрватских војника. Одмах по уласку војници су натјерали Милицу Ђекић и Д.С. да се скину

потпуно наге и онда су их раздвојили у различите просторије. Када су је увели у просторију и поставили на лежај, Милица Ђекић је почела да се отима, али су је затим претукли и онда ју је силовало 6 хрватских војника, приликом чега је изгубила свијест. Освјестила се око 04:30 часова ујутро, када су њу и Д.С. хрватски војници избацили ван, дали им одјећу и наредили да бјеже. У групи хрватских војника који су њу и остале жене одвели на мјесто силовања били су Маријан Брњић, који ју је такође и силовао, затим браћа Илија и Паво Главаш, као и неки Јурић звани Бекрија. Сутрадан је случај пријавила Црвеном крсту који ју је путничким колима одвезао у болницу Оцак. Међутим, медицинско особље је одбило да јој укаже љекарску помоћ зато што је Српкиња. Враћена је у Нови Град без указане помоћи, у којем је била све до 08. јула 1992. године, када ју је хрватска војска заједно са другим женама и дјецом одвезла у Шид, гдје је размјењена и упућена заједно са дјецом у Босански Шамац. По њу је тамо дошао дјевер Душко Ђекић који је иначе живио и радио у Аустрији. Милицу Ђекић и дјецу дјевер је одвезао у Аустрију, гдје јој је по први пут након силовања указана медицинска помоћ. Све вријеме је непрекидно крварила и изгубила је преко 20 килограма.

У току процеса оптужени Паво Главаш је свједочио у корист своје одбране гдје је навео да је напустио БиХ крајем марта 1992. године, те почетком априла 1992. године отишао на рад у Швајцарску, тако да није могао бити присутан у Новом Граду у мају 1992. године. Као доказ овој тврдњи одбрана Паве Главаша је уложила материјалне доказе: „Wohnsitzbescheinigung“ – Потврду мјеста пребивалишта „7550 Scuol“ од 24.07.1996. године, пасош Републике Хрватске издат 08.04.1993. године, платна листа за обрачунски период 01.06.1992. године до 30.06.1992. године, копију сезонске радне дозволе, потврду на име Паво Главаш од стране „Mader Transports d.o.o. CH – 7554 Sent“, и сл. Вијеће Суда БиХ је прихватило алиби Паве Главаша и ослободило га одговорности која му је стављена на терет.³⁸ На основу тога што је Паво Главаш доказао да није био присутан тога маја 1992. године у Новом Граду, Вијеће Суда БиХ је оцјенило непоузданим исказе истих свједока који су теретили и Мартина Барукчића. Дакле, анализирајући исказ Милице Ђекић и осталих проведених доказа, посебно доведених у везу са исказом њене сестре Љубице Лешић, Вијеће Суда БиХ није стекло увјерење ван разумне сумње да су оптужени Паво Главаш, Маријан Брњић, Мартин Барукчић и Илија Главаш починили кривично дјело ратни злочин против цивилног становништва силујући Милицу Ђекић у ноћи 04. на 05. јун 1992. године.³⁹ Вијеће је прихватило материјалне доказе да Паво Главаш није био у БиХ у том периоду и изразило сумњу да је дошло до забуне у погледу идентитета. Међутим, свједокиња Милица Ђекић је навела током главног претреса да познаје чланове породице оптуженог Паве Главаша, да се дружила са његовом сестром Аном. На основу овог Вијеће Суда БиХ је извело закључак да свједокиња Милица Ђекић неосновано терети оптуженог Паву Главаша, дискредитовало ју је као свједока и на основу тога ослободило оптужбе поред Паве и Илију Главаша, Мартина Барукчића и Маријана Брњића.⁴⁰

38 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/16706_1K_BM_prvostepena_15_12_2015.pdf, стр. 32, посјеђено 16.02.2016.

39 Исто, стр. 55-56

40 Исто, стр. 57-58

Маријан Брњић је осуђен због силовања Вере Бијелић, рођене Лешић, дана 03. јула 1992. године у мјесту Посавска Махала општина Оцак.⁴¹ Такође, Паво Главаш, Маријан Брњић, Мартин Барукчић и Илија Главаш су оптужени да су половином маја мјесеца 1992. године у ноћним сатима у мјесту Посавска Махала, општина Оцак, извршили силовање цивила српске националности, свједокиње Зорке Лешић. Према исказу Зорке Лешић, осумњичени су је принудно довели из мјеста Поточански Липик у кућу извјесне Барбаре, гдје ју је прво силовао Мартин Барукчић, затим Паво Главаш, Илија Главаш и на крају Маријан Брњић, уз наношење тешких физичких повреда.⁴² Као посљедица силовања, остала је у другом стању, те је имала абортус.⁴³ Као разлог због којег Вијеће Суда БиХ није прихватило свједочење Зорке Лешић, наводи се различитост у изјавама датим пред Основним судом у Модричи 03.11.1999. године. Према тадашњој изјави Зорке Лешић, као силоватеља је идентификовала Маријана Брњића, Паву Главаша и Мартина Барукчића, при томе није поменула Илију Главаша као силоватеља. То је био разлог зашто Вијеће није могло засновати осуђујућу пресуду по изјави Зорке Лешић,⁴⁴ а уз то је прихватило алиби Паве Главаша. Када је ријеч о силовању Љубице Лешић, теретили су се оптужени Маријан Брњић и Мартин Барукчић. Нажалост, Љубица је у међувремену преминула тако да није могла свједочити у овом процесу, него је тужилац на главном претресу прочитао њен исказ дат Тужилаштву БиХ. Анализом исказа свједокиње Љубице Лешић, Вијеће Суда БиХ је утврдило да је свједокиња помињала имена Маријана Брњића, Мартина Барукчића, Паву Главаша и Илију Главаша, те Јозу Барукчића. Поново је Вијеће констатовало да постоје различитости у исказима покојне Љубице Лешић, од тога да је силовање извршио само Марјан Брњић, до изјаве из 2011. године да ју је Мартин Барукчић силовао у возилу. У изјави из 2014. године, Љубица Лешић више није сигурна да ли су Паво и Илија Главаш учествовали у њеном силовању, објашњавајући да је била у полусвјесном стању и да је једино сигурна за Маријана Брњића и Мартина Барукчића да су је силовали⁴⁵. Како је постојала разлика у изјавама Љубице Лешић из 1995. године, 2011. године и из 2014. године (ова изјава је дата неколико мјесеци прије смрти Љубице Лешић), Вијеће је одбацило изјаве Љубице Лешић (али и других свједока) и ослободило оптужби Мартина Барукчића и Марјана Брњића за силовање Љубице Лешић. У посљедњој тачки, оптужени Мартин Барукчић се теретио да је силовао Јоку Горановић 09. маја 1992. године у касним ноћним часовима у мјесту Посавска Махала, општина Оцак.⁴⁶ Тужилац је по овој оптужници саслушао само свједокињу Јоку Горановић. Одбрана је упитала свједокињу зашто је ово дјело пријавила тек након 22 године Горановићева је одговорила да је то учинила још 1992. године давши изјаву неком из Београда, али не и државним органима БиХ све до 06. јуна 2014. године, када је по позиву Тужилаштва БиХ први пут испричала о ономе што јој се десило.⁴⁷ Анализом њеног исказа, Вијеће Суда

41 Исто, стр. 49

42 Исто, стр. 58

43 Исто, стр. 59

44 Исто.

45 Исто, стр. 63

46 Исто, стр. 67

47 Исто, стр. 68

БиХ је закључило да њен исказ није достатан да би се искључиво на њему засновала осуђујућа пресуда. Наиме, на основу тврдњи свједока одбране да постоје нарушени породични односи између Јоке Горановић и породице Барукчић тек након што је оштећена поднијела пријаву Тужилаштву против Мартина Барукчића. Вијеће је закључило да је нелогично и нејасно зашто је свједокиња Горановић раније долазила у кућу Мартина Барукчића за којег тврди да је над њом извршио силовање, те шта је њен мотив да га за то дјело први пут пријави 2014. године. Како тужилац није пружио ниједан доказ који поткрепљује твдњу да је Мартин Барукчић силовао Јоку Горановић, Вијеће Суда БиХ свједочење оштећене је оцјенило недовољно поузданим да би се искључиво на њему заснивала осуђујућа пресуда, те је донијело одлуку да се Мартин Барукчић ослободи оптужби за дјело које му се стављало на терет.⁴⁸

8. Чондрић Мато⁴⁹ – У предмету Суда БиХ под ознаком S1 1 K 017569 15 KRI оптужен је Чондрић Мато да је почино кривично дјело силовања заробљене Н.Х. и физичког злостављања лица, односно ратни злочин против цивилног становништва из члана 142. став 1. а у вези са чланом 22. Кривичног закона СФРЈ. Суд Босне и Херцеговине потврдио је дана, 08. децембра 2014. године оптужницу која оптуженог Мату Чондрића терети за почињење кривичног дјела ратни злочин против цивилног становништва из члана 142. став 1, а у вези са чланом 22. *Кривичног закона СФРЈ*. На рочишту за изјашњење о кривици одржаном 22. јануара 2015. године пред Одсјеком I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине, оптужени Мато Чондрић изјаснио се да није крив. Главни претрес у овом предмету отворен је 18. фебруара 2015. Након окончаног главног претреса пред Одсјеком I за ратне злочине, Суд Босне и Херцеговине је донио и објавио пресуду,⁵⁰ 18. септембра 2015. године, којом је оптужени Мато Чондрић ослобођен оптужбе да је почино кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. КЗ СФРЈ, у вези са чланом 22. истог закона. Важно је нагласити да је у питању неправоснажна пресуда, те да је овај предмет у жалбеном поступку.

9. Јурић Илија⁵¹ – У предмету број S1 1 K 018179 15 KRŽ Суд Босне и Херцеговине потврдио је дана 16. фебруара 2015. године оптужницу која оптуженог Илију Јурића терети за почињење кривичног дјела ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона СФРЈ*. На рочишту за изјашњење о кривици, одржаном 18. марта 2015. пред Одсјеком I за ратне злочине Суда БиХ, оптужени Илија Јурић изјаснио се да није крив. Главни претрес у овом предмету отворен је 11. маја 2015. године. Након окончаног главног претреса, Вијеће Одсјека I за ратни злочин Суда Босне и Херцеговине је дана 09. новембра 2015. године објавило првостепену пресуду⁵² којом је оптужени Илија Јурић ослобођен

48 Исто, стр. 70

49 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1237&jezik=s>, посјећено 16.02.2016. године

50 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/17569_1K_CM_prvostepena_18_09_2015_bos.pdf, посјећено 16.02.2016. године

51 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1298&jezik=s>, посјећено 16.02.2016. године

52 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/18179_1K_JI_prvostepena_09_11_2015_bos.pdf, посјећено 16.02.2016. године

оптужбе да је починио кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. Жалбени поступак је у току. Илији Јурићу је стављено на терет да је у ноћи између 4. и 5. јуна 1992. године у мјесту Посавска Махала у општини Оцак, а заједно са другим припадницима ХВО извршио силовање М.Ђ. (Исто на стр. 17-19). Анализом свједочења М.Ђ. претресно Вијеће је утврдило одређене противрјечности у казивању у односу на исказ свједокиње покојне Љубице Леших, који је прочитан на приједлог одбране. Суд је утврдио да су се свједокиње различито изјашњавале у погледу присуства оптуженог Јурића на мјесту догађаја. За разлику од изјаве М.Ђ., свједокиња Љубица Леших нити у једном тренутку не спомиње оптуженог Илију Јурића као присутног. Иако је ова чињеница била пресудна у одлуци Суда БиХ да ослободи оптужбе Илију Јурића за силовање, с друге стране имамо другачија сазнања. У записнику Центра служби безбједности Добој бр. 284-43/92 од 19.08.1992. године, Љубица Леших даје изјаву у којој наводи: „Те ноћи у 01:30 часова са два путничка аутомобила испред Драгине куће су у маскарним униформама дошли Брњић Маријан зв. Јакић, Барукчић Јозо, Главаш Илија и Паво, синови Јозе, и Јурић Илија, зв. Бекрија, сви из Посавске Махале, који су кроз врата провалили у кућу и све нас истјерали у двориште“. Нажалост, главни претрес у случају Јурић Илије обављен је годину дана након смрти Љубице Леших.

10. Баотић Мато⁵³ – У предмету Суда БиХ бр. S1 1 K 020032 15 KRI, дана 26. новембра 2015. године потврђена је оптужница која Мату Баотића терети за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. На рочишту за изјашњење о кривици одржаном 28. децембра 2015. године пред Одсјеком I за ратне злочине Суда, у предмету Мато Баотић, оптужени Мато Баотић изјаснио се да није крив за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. Главни претрес је у току. Према другим изворима,⁵⁴ Баотић Мато звани Чикин је на најокрутнији начин убијао, мучио и пљачкао заробљенике са подручја општине Орашје, Оцак и Брод, у логору у Доњој Махали са групом полицајаца којима је био надређен.

11. Курдија Младен – Оптужен је за силовања Српкиња на подручју Брода. Лице је недоступно правосудним органима БиХ. Налази се на подручју Задарске жупаније Републике Хрватске, чији је и држављанин. У предмету број S1 1 K 017735 14 KRO.⁵⁵ Суд БиХ потврдио је 18. децембра 2014. године оптужницу која Младена Курдију терети за почињење кривичног дјела ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц), е) и ф) у вези са чланом 180. став 1. и 2. и чланом 29. *Кривичног закона БиХ*. У оптужници се, између осталог, наводи да је оптужени Младен Курдија, у периоду од априла мјесеца до 6. октобра 1992. године, за вријеме оружаног сукоба између Војске Републике Српске (ВРС) и Хрватског вијећа одбране (ХВО), на ширем подручју општине Босански Брод, као командант Војне полиције 101. бригаде ХВО-а и као надлежно лице за затвореничке објекте у згради Станице

53 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1376&jezik=s>, посјеђено 16.02.2016. године

54 Крстановић, Жарко, С. (2003): Злочин без казне, Бања Лука: Глас Српске, стр. 305

55 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1299&jezik=s>, посјеђено 16.02.2016

јавне безбједности у Босанском Броду и у просторијама управне зграде на фудбалском стадиону ФК „Полет“ за припаднике српске и бошњачке националности, учествовао, наређивао и подстрекавао, те није спрјечио или казнио незаконита затварања цивила, убијања, мучења и нечовјечна поступања⁵⁶. Према информацији из Тужилаштва БиХ, у оптужници се наводи да су жртве мучене, злостављане и премлаћиване, па је убијено, или је од посљедица премлаћивања преминуло више од 10 затвореника, а неки од затвореника одведени су, након чега им се губи сваки траг, да би након рата жртве биле пронађене и ексхумиране. Дио оптужнице, како наводе у Тужилаштву БиХ, односи се и на силовање и сексуално злостављање већег броја жена српске националности, над којима су почињена вишеструка силовања на различитим локацијама, као и силовања на нарочито понижавајући начин, почињена пред другим затвореницима, а у једном случају пред супругом силоване жртве. Такође, како се наводи у саопштењу Тужилаштва БиХ, оптужени се терети и за незаконито одвођење већег броја цивила у живи штит, гдје су трпјели тешке физичке и психичке тортуре и рањавани усљед ватрених дејстава. Оптужени се терети да је сам и са другим припадницима ХВО-а учествовао у мучењима, злостављањима и премлаћивањима затвореника српске националности, који су тучени и злостављани на нарочито суров начин, као и да није учинио ништа како би спрјечио мучења, силовања и сексуална злостављања затвореника или казнио починиоце ових злочина. Оптужени се терети да је починио кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. КЗ БиХ. У Тужилаштву БиХ наводе да је ова оптужница до сада најобимнија оптужница подигнута у Посебном одјелу за ратне злочине, која се односи на ратне злочине и страдања жртава српске националности на подручју Босанског Брода и Посавине. Уз оптужницу је предложено позивање више од 30 свједока оптужбе, а приложен је врло обиман доказни материјал од више стотина доказа.⁵⁷

12. Ђојић Јозо

Посебан одјел за ратне злочине Тужилаштва БиХ подигао је оптужницу против Ђојић Јозе рођеног 20.04.1959. године у Оцаку, држављанина БиХ и Хрватске, дана 21. октобра 2014. године. Према саопштењу из Тужилаштва БиХ оптужени се терети да је, за вријеме рата и оружаног сукоба у БиХ, у својству припадника 102. бригаде ХВО Оцак, током 1992. године, поступао супротно одредбама *Женевских конвенција о заштити цивилних лица за вријеме рата*. Он је оптужен да је у мјесецу јулу 1992. године, на подручју Оцака, дошао наоружан са још неколико припадника ХВО-а и починио силовање и сексуално злостављање једне женске особе хрватске националности на изразито понижавајући начин, пријетећи јој да ће у случају отпора заклати њеног шестомјесечног сина. Како наводе у Тужилаштву, оптужени се терети да је починио кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва.⁵⁸ Суд Босне и Херцеговине потврдио је оптужницу дана 27. новембра 2014. године која Јозу Ђојића терети за почињење кривичног дјела ратног злочина против

56 Извор: Саопштење за јавност из Суда Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=3880&jezik=s>, посјећено 16.02.2016

57 Извор: Саопштење за јавност из Тужилаштва Босне и Херцеговине: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?id=2734&jezik=b>, посјећено 16.02.2016. године

58 Извор: : Саопштење за јавност из Тужилаштва Босне и Херцеговине: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?id=2676&jezik=b>, посјећено 16.02.2016. године

цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона СФРЈ*. На рочишту одржаном 29. децембра 2014. године за изјашњење о кривици, оптужени Јозо Ђојић изјаснио се да није крив.⁵⁹

13. Терзић Албина⁶⁰ – “Нина”, рођена 29.2.1972. године у Варешу. У оптужници бр. S1 1 K 005665 13 KRŽ се, између осталог, наводи да је оптужена Албина Терзић, у периоду од маја 1992. године до средине јула исте године, као припадница Војне полиције Хрватског вијећа обране (ХВО), сама или заједно са другим припадницима ХВО-а, учествовала у нечовјечном поступању према цивилима српске националности. Цивили су били незаконито затворени у просторијама Основне школе у Оцаку и у Творници „Стролит“, такође у Оцаку. Оптужница је теретила Албину Терзић за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц) и е) *Кривичног закона БиХ*, у вези са чланом 180. став 1. (индивидуална кривична одговорност) истог закона. Дана 4. октобра 2011. године почео је главни претрес у овом предмету. Дана 19. октобра 2012. године, Суд је у предмету Албина Терзић (S1 1 K 005665 11 KrI) изрекао првостепену пресуду,⁶¹ којом је оптужена Албина Терзић проглашена кривом за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. С тим у вези, Суд је оптуженој изрекао казну затвора у трајању од пет година. Суд је оптужену ослободио дијела оптужбе у којем се терети да је починила кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка е) КЗ БиХ. Конкретно, Терзић Албина је била оптужена за тјерање на полни однос затвореника, али је правоснажно ослобођена за ову тачку оптужнице. Сједница Апелационог вијећа одржана је 5. јула 2013. године. Вијеће Одсјека I за ратне злочине Апелационог одјељења Суда Босне и Херцеговине дана 24. септембра 2013. године отпремило је другостепену пресуду⁶² којом се одбија као неоснована жалба Тужилаштва Босне и Херцеговине и дјелимично уважава жалба браниоца оптужене Албине Терзић, те се првостепена пресуда преиначава у погледу примјене Кривичног закона на начин да се кривично дјело квалификује као ратни злочин против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, те у погледу одлуке о казни на начин да се оптуженој Терзић изриче правоснажна казна затвора у трајању од три (3) године.

***

Из свега горе наведеног можемо закључити да многе цивилне жртве рата, ни 24 године након ратних догађаја у Посавини, још увијек нису дочекале правну satisfакцију кроз судске процесе против лица који су починили мучења, силовања, тортуру, убиства. Као што је већ

59 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1233&jezik=s>, посјећено 16.02.2016. године

60 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=432&jezik=s>, посјећено 16.02.2016. године

61 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2012/5665_1K_TA_prvoostupanjaska_19_10_2012.pdf, посјећено 16.02.2016.

62 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Другостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/5665_1K_TA_drugostupanjaska_05_07_2013.pdf, посјећено 16.02.2016.

наведено, многи осумњичени за злочине никада нису били предмет истрага. Од наведених лица за које је подигнута оптужница под сумњом да су извршили ратне злочине над српским цивилним становништвом Посавине, четири лица су данас недоступна правосудним органима: поменути Винцетић и Курдија, као и Анто Голубовић и Јурица Божић,⁶³ за које је Суд БиХ такође потврдио оптужницу у којој се, између осталог, наводи да су у периоду између маја и новембра 1992. године, на подручју општина Оцак и Босански Брод, за вријеме оружаног сукоба у БиХ, као припадници Војне полиције ХВО-а при 102. оцачкој бригади, чинили намјерно наношење тешких физичких и психичких болова и душевне патње заробљеним цивилима српске националности. Толић Јосип је осуђен за батињање заробљеника и цивила српске националности, затим за премлаћивање Томановић Раде и Пајић Мирка, који су преминули од задобијених удараца и да је заједно са Антом Голубовићем и Јурицом Божићем, Шимом Топаловцем, Вахудином званом Мачак, учествовао у извођењу и одвођењу незаконито затворених жена српске националности, приликом чега су их присиљавали на сексуални однос, међу којима Божић Јелену, Тадић Бранкицу, Ђаковић Јелену, Мршић Јелену, Панић Милкицу и других,⁶⁴ за шта је правоснажно осуђен на 10 година. Индира Камерић је такође правоснажно осуђена на 4 године затвора за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва, као и Брњић Маријан, који је осуђен на 6 година (жалба је у току). Бивша четири оптужена војника ХВО-а из јединице "Ватрени коњи" ослобођени су оптужби за силовање (жалба је у току). Такође, ослобођен је и Мато Чондрић, док су процеси за Баотић Мату и Ђојић Јозу (који се терети за силовање жене хрватске националности) још увијек у току.

Важно је нагласити да се злочини над женама српске националности од стране хрватске војске нису дешавали само на босанској страни Посавине. Примјер тортуре на хрватској страни, тачније у Славонском Броду, видимо из свједочења Јеле Илић у изјави датој 20. октобра 1992. године у Гинеколошко-акушерској клиници у Београду, која је објављена у књизи *Злочин чека казну*.⁶⁵ Илићева је лишена слободе од стране хрватске војске 28. јануара 1992. године на аутопуту прије Сиска приликом повратка из Њемачке, заједно са још четири дјевојке и једним мушкарцем које су извели из аутобуса. Одвели су их у станицу полиције близу Сиска и ту су их расподјелили: једна група је отишла за Славонску Пожегу, а друга за Славонски Брод, у којој се налазила и Јела Илић. Када су стигли, смјештени су у логор, гдје су били мирни наредних два дана. Заједно са Јелом Илић у заробљеништву у Славонском Броду налазило се и много жена из Книнске крајине, које су у заробљеништву биле малтретиране, измрцварене, чак неке и унакажене. Једне ноћи су силовали Јелу Илић, један војник је покушао да јој сикиром одсјече руку (ожиљак видан), други ју је силовао, а трећи јој је пробио ногу (није наведено којим предметом - прим.аут), тако да се онесвијестила и остала је у лежећем положају, нага, све до јутра. Касније, када су хрватски војници сазнали да су многе жене

63 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1307&jezik=b> - посјећено 10.02.2016. године

64 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/13929_1K_TJ_prvostepena_20_03_2015_bos.pdf, стр. 33- посјећено 10.02.2016. године

65 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр: 278-284

остале трудне, међу којима и Јела Илић, тада су их остављали на миру, јер им није сметало да Српкиње рађају будуће Хрвате. Како је имала код себе сакривених 500 марака, све је дала “црнолегијашима” (или “црнокапуташима”, није сигурна) дана 16. јула 1992. године, на основу чега су је размијенили. У Оцаку их је прихватио Крајишки корпус Војске Републике Српске. У заробљеништву је провела скоро шест мјесеци. Када је прешла на српску територију, вратила се у родно Брчко гдје је била хоспитализована наредних мјесец дана. Због поодмакле трудноће и лошег здравственог стања (изгубила је 30 килограма у заробљеништву) љекари нису могли да ураде прекид трудноће. Након боравка у болници у Брчком, упутила се за Београд гдје се породила на Гинеколошко-акушерској клиници, а бебу је дала на усвајање.

У даљем тексту слиједе изјаве шест жена које такође припадају цивилним жртвама рата са територије Посавине, а чије интервјуисање је обавила мр Бојана Миодраговић.

Смиља Боројевић

(Интервју урађен у Шамцу дана 04. 09. 2015. године)

Смиља Боројевић, из Шамца. Рођена је 14. 02. 1941. године у Брвнику, општина Шамац. Била је затворена у Броду у логору од 13. јула до 15. августа 1992. године, када је размијењена.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Реците ми с ким сте живјели у вријеме почетка рата? Чиме сте се бавили?

СМИЉА: Ја сам живјела у Доњој Дубици, с мужем, имала сам двоје дјеце. Дјеца су исто завршила школу. Радила сам у Текстилној фабрици у Шамцу као кројач. Били смо у комшилуку са различитим националностима. Није било проблема никаквих. Радиле смо, било нас је све три вјере и није било проблема, е онда је касније настала...

БОЈАНА: Реците ми шта се десило тих дана кад су почели немири, како је то изгледало?

СМИЉА: Припадали смо општини Оцак, ми смо из српског села, и онда су почеле најприје страже и дежурања и од наше стране и од њихове. Тако је било, и онда су рекли да се наши предају ту у селу. Наоружавали су се и једни и други, припремали се за оно што не треба, е онда смо ко год је хтио прећи овамо, да иде у Шамцац, било је обезбијеђено да се иде, али ми нисмо прешли. Моја се кћерка удала у село, па она није хтјела оставити мужа, а ја нисам хтјела оставити њу, тако да сам остала и ја у селу. Човјек ми је био војно

лице, и шта ћеш? На крају рекли да се иде у Нови Град, па да се некако прође до Милошеваца, али то није успјело. Онда су се 8. маја предали, не би ли нас пропустили у Милошевац, али они су заробили све.

БОЈАНА: Је ли то Хрватска војска дошла ту да вас поведе?

СМИЉА: Да, да они преузму нас и проведу у Милошевац, али они су нас свратили у Оцак, нису дали.

БОЈАНА: Можете ли ми рећи како знате да је била војска, јесу ли они имали те ознаке на униформама?

СМИЉА: Јесу, јесу, они су имали на рукавицама и на капама неке ознаке, писало је ХВ... била је и шаховница.

БОЈАНА: Добро, причајте ми шта се десило онда кад вас нису провели у Милошевац, гдје сте отишли?

СМИЉА: Онда су нас свратили у основну школу у Оцаку. Преноћили смо у фискултурној сали.

БОЈАНА: Ко је све био у тој сали? Кога су све ту довели?

СМИЉА: Па, наше цијело, свих седамсто људи је ту било.

БОЈАНА: Значи и жене и дјеца и мушкарци?

СМИЉА: Жене, млађу дјецу су пуштали са матерама кући да иду. И сутрадан нас подијеле по кућама. Увијек је неко имао свог неког познатог, па дођу по кућама, подијеле нас и онда су... а људе затворе у фискултурну салу. И они су били у сали и тукли су их. То је био већ Петровдан, 12.07. и ми смо ту били и они су њих одвели у Нови Град. Ту су преноћили, онда су их одвели у Брод. Е, и ми смо онда остали сами, њихов је свијет отишао од кућа. Нема ни њих код кућа, њиховог свијета, Хрвата.

БОЈАНА: Колико је вас отприлике ту било по тим кућама?

СМИЉА: Па, нас је било код овог човјека тринаесторо. Било нас је наших жена доста ту код тог човјека у кући, зато што је он оженио Српкињу из села нашега.

БОЈАНА: Како се звао тај човјек у чијој сте кући били?

СМИЉА: Перо Баришић. Сад је он у пензији, он је учитељ. И он оде од куће, кад је наша војска требала доћи да освоји Оцак. Ја сам, каже, добар са свима, али ја не знам ко ће мени доћи на врата. Бојао се човјек. Онда смо и ми рекле сутрадан идемо у Нови Град. Шта ћемо у туђој кући? Ја и моја кћерка, у мене била кћерка са мном и ова заова, и идемо и ми у Нови Град пјешке. Покупиле оне своје прње у кесе и ајмо. Кад смо ми дошли у Нови Град, а они већ бјеже, они војска њихова, бјеже већ преко Саве.

БОЈАНА: Колико сте дана били у тој кући?

СМИЉА: Па, били смо ми од 9, 10. маја до 13. јула.

БОЈАНА: И за то вријеме како сте живјели ту? Је ли вас ико узнемиравао?

СМИЉА: Па јесу, јесу долазили, он је нас бранио, чак је и пуцао из пушке. Не смије нико доћи у двориште, не смије нико препадати жене. То саме жене сад ту, а он је био учитељ, он је радио у Оцаку.

БОЈАНА: И нису вас дирали ту док сте били?

СМИЉА: Нису, нису, није нас нико дирао. Он каже, правите себи шта 'оћете јести, кувајте себи...

БОЈАНА: И кад сте отишли за Нови Град?

СМИЉА: Кад смо отишли за Нови Град, ту свраћају се они њихови војници са оружјем и два пута су изводили да стријељају све. И баш и ми кад смо дошли, легли мало да се одморимо, кад иде неки војник, иде и виче: „Излазите напоље, ту сте дошли“. И сад ће нас побити. Ми јадни постајали сви у ред, мене моја Мара узела око паса: „Не бој се мама, неће, неће они нас побити.“ Из сусједног села ишли ваљда заједно у школу. Кад она мени каже: „Неће он нас побити.“ Их, а они пуцају по прозорима, убише козу неку на дворишту. „Ајте“, каже, у кућу. „Комшије смо“, каже „из Дубице сте“. Препознали су неке. Хтјели су да запале кућу, али их је неки други спријечио, рекао да нас пусте и ајде, одоше. Одоше они, побјегоше путем и тад су прешли преко Саве у Хрватску. И ми сад мислимо како ћемо спавати, како ћемо лећи? Ајмо у шуму. Ту ми да купимо шта ћемо обући и деку неку понијети, а војна полиција опколила кућу и вели: „Ниђе не идете, идете с нама“. Имају оне бијеле опасаче око себе, и онда, а трактор тамо код цркве чека, у трактор да нас потоваре. Покупите своје ствари и идете у Брод и ићете у размјену, каже: „И наши су заробљени тамо у Шамцу, па да се можемо размијенити“.

И тако, у ноћи они нас у Брод одвезу преко Саве, прешли у оној колони. И у току ноћи смо тамо дошли у Брод. Како је било ужасно... И онда сутрадан, ја и ту су наши логораши, ту су и наши.

БОЈАНА: Они нису вас одвели на размјену, него гдје?

СМИЉА: Одвезли су нас у Брод и ту смо били од 13. 14.07. до 15. августа. Онда су нас размјенили петнаестог.

БОЈАНА: Гдје сте боравили у Броду?

СМИЉА: Па, неке зграде ниске биле, складиште неко било. То је било складиште цемента¹, ту су мушкарци били у жици.

БОЈАНА: Ви сте њих могли видјети?

СМИЉА: Могли смо их видјети стално, а ми смо били у неким канцеларијама, оне ниске.

БОЈАНА: Како су вас ту третирали док сте ту били?

СМИЉА: Па, нисмо имали ништа јести, само дадну мало чаја и шњиту хљеба и спавали смо доље на бетону.

БОЈАНА: Је л' било каквих малтретирања жена?

СМИЉА: Па, шта ја знам, ишли су прати ове њихове тамо униформе, па ишле спремати

њихове, тамо ове гдје су они становали. По ноћи долазе: „Па ајде скувајте нам каву, па ајде...“ Моја кћерка била трудна и сад једно вече уђоше нама у собу, а нас је ту једно можда 13, 14 жена, све једна до друге полијегале, а они са батеријама све траже млађе и виче он: „Ајде ти мала устај из ћошка, устај ајд скувај нам каву“.

БОЈАНА: На вашу кћерку показује?

СМИЉА: Да. Сви ми поуштајасмо и једна жена вели: „Немојте њу дирати, болан, она је трудна, она мучнине има тешке“. „Нећемо ми њој ништа“, каже. „Шта јој смета скувати каву, устај!“ А ту је и њен човјек међу логорашима, и дјевер и свекар и мој отац и мој човјек. „Ајд, ајд, устај, устај“. Шта ће она, мораде устати и стала на врата. Иду они у другу собу, па траже још. Кад иде одатле још једна цура и срећом наиђе наш дежурни стражар ту ноћ. Каже: „Ма, ро, што си устала“? Каже: „Рек'о ми овај господин да идем скувати каву“. „У собу улази!“ И ону Милкицу врати и њу. „И ти се“, каже, „врати, нек кувају себи каву сами ако 'оће“. А један сат по ноћи. И тако да он, тај Ивица врати Мару.

БОЈАНА: А ви знате ко је то био, знате му име?

СМИЉА: Ивица Божић.

БОЈАНА: Јесте ли знали ове који су их звали?

СМИЉА: Не знам, то су дошли из Хрватске, то су страни војници. И тако да ту ноћ, к'о да ми је 10 година живота ускраћено. Ишли су тамо, гдје је њихова команда, прати собе и спремати им гдје спавају. Нисам ја ишла, јесам прала одијело овамо ту гдје смо ми, њихово и тако.

БОЈАНА: Јесте ли могли да видите како су остали затвореници, Ваш муж и ови мушкарци, како су они?

¹ Према опису свједокиње, закључујемо да је у питању логор Тулек - складиште грађевинског материјала Робне куће „Београд“ у Броду. Логором је управљао Горан Гарић (син Шиме, поријеклом из Кораћа, настањен у Јеласа, Славонски Брод), а његов замјеник је био Аготић Мирко (из Книна, пријератни управник затвора у Бањој Луци). У логору Туле затвореници су били изложени разним облицима тортуре. Основано се сумња да је управник логора Горан Гарић одговоран за убиство Милована (Новака) Репије, за батинање Марка Митрића, да је, заједно са Драгом Лепаном, претукао Петра Црњића из Сијековца, а њих двојица се терете да су од логораша пљачкали сатове и друге драгоцености. Извор: *Експертиза о ратним злочинима и злочинима геноцида извршеним над цивилним становништвом на подручју бивше општине Босански Брод у 1992. години*, Удружења за тражење несталих цивила и заробљених бораца општине Српски Брод и Удружење логораша општине Српски Брод, септембар 2001. године, стр. 338-339.

СМИЉА: Чује се, знаш колико се чује јаук код њих, нису моје ударали, али ове друге људе. Наше људе колико су тукли и колико су јаукали да не можеш заспати по ноћи и ето. Било је и да су и помрли.

БОЈАНА: Од батина?

СМИЉА: Од ударања, од батина... баш из нашег села људи.

БОЈАНА: Је л' знате колико је људи ту изгубило живот, отприлике?

СМИЉА: Па знам, ови су двојица подлегли у болници, тројица. Један је убијен од удараца, није ни вожен у болницу. И, тешко је било, ја кажем само брига би ми било да Мара није била уз мене и овако ми је било сикирација и брига. Мора ићи, мора ићи радити тамо у команду њима, није само она, већ све млађе.

БОЈАНА: Шта се дешавало онда послвије, Ви сте ту били кажете до 15. августа?

СМИЉА: 15. августа су нас размијенили, пописали, а и крили су нас пуно од Црвеног међународног крста. Возили су нас у шуму, крили кад треба доћи међународни Црвени крст, е кад је дошао међународни Црвени крст једном нас је све пописао. Све је пописао и подијелили нам неке књижице: „Можете ићи са овим књижицама гдје хоћете, у трећу земљу“. То је било све прије 15. августа, онда су 15. августа слали још аутобус један или два у размјену. Кад смо ми дошли на ред, иће мој човјек, иће и моја Мара... али зет је остао до децембра. Мара се и породила у Новом Саду.

БОЈАНА: Кога су остављали још тада?

СМИЉА: Па, размијенили су понеког старијег мушкарца, а ови млађи су остали још. Ишли су они копати ровове и гинули су тамо.

БОЈАНА: Они су њих узимали ето за присилни рад?

СМИЉА: Јест, јест. И кад смо ми дошли у августу, а Мара се породила у новембру, 29. новембра родила сина у Новом Саду. Овамо је још био рат и онда оде и мој човјек тамо у Руму, и он је тамо био зато што су се одмах слали на линију, а они рекли кад смо ми пошли: „Немојте у Дубицу да идете, ако вас опет заробимо другчије ће бити“. Били смо 15 дана у Руми, и ја и моја Мара смо отишле кући. Мој је син остао овамо. Послали смо га у Тузлу код мојих сестара да не би случајно отишао у логор, није још био пунољетан, али Бог зна шта би било. Ми смо се тада вратили својој кући, гдје ћеш да идеш, него у своје село, своју кућу, али није нападано. Углавном, ми смо тамо били, а све је отјерано од нас... и свиње, и краве, и све. Ништа нисмо затекли, ништа.

БОЈАНА: Мало ћу Вас вратити да Вас питам, прије него што сте затворени у логор, док сте боравили у тим кућама, да ли сте ту преживјели какво малтретирање? Имате ли сазнања о нападима на неке друге жене?

СМИЉА: Па, свако се крио како је знао и умيو. Била је та јединица, кажу да су се звали „Ватрени коњи“². Јест. Нападали су кога су гдје ухватили.

БОЈАНА: Било је силовања?

СМИЉА: Било је силовања. Моју куму су из Липика одвели, одвели у нека доба ноћи. Нема шта нису с њом радили и голу је пустили и морала у зору доћи кући гола, ту

2 Ова јединица ХВО-а је већ описана у претходном тексту, као и њени припадници. И даље у тексту свједокиње ће спомињати ову злогласну јединицу чији су припадници одговорни за најокрутније злочине и тортуру над цивилним становништвом српске националности.

гдје је становала. И ено и дан данас једна пореметила се посве.

БОЈАНА: Јесу још негдје они нападали, јесте ли чули за друга села?

СМИЉА: Па, има и она жена једна, она је баш и умрла што су је исто тако силовали и нема шта нису радили, по седам их се састане па мрцваре до... са животињом се не би могло тако радити.

БОЈАНА: Знате ли можда имена тих људи, нисте чули?

СМИЉА: Не знам, не знам... То је страшно било.

БОЈАНА: Јесу ли Ваш муж или зет шта причали касније, шта су они прошли у логору?

СМИЉА: Па, зета нису толико тукли, а пријатеља су тукли доста. Знаш, кад толико истуку да не може устати сам са бетона. То је опасно било.

БОЈАНА: Кад сте се вратили онда кући у Дубицу из Руме, како је изгледао онда живот? Јесу ли Вас нападали после тога?

СМИЉА: Није после нико долазио, није нападао никога.

БОЈАНА: Је ли у Вашој породици остало каквих посљедица што се тиче здравља, од тих доживљаја?

СМИЉА: Па, ја сам одмах '92. године почела мокрити крв и пошла сам одмах љекарима и бубрег ми један отказао и морали су извадити ми бубрег 1996. године и тако

да живим с једним бубрегом. А знам сигурно да је то посљедица од логора зато што сам радила 30 година у фирми и никад нисам имала налаза да ми није ваљао, никад.

БОЈАНА: Јесте ли познавали кога из те војске, пошто кажете да су неки били из Хрватске који су вама непознати, а ови остали, јесу то били из комшилука из тих хрватских села?

СМИЉА: Па, баш су били стражари из Оцака и из тих села до Оцака, али слабо сам ја познавала икога. Ја сам овда са шамачке општине, тамо се удала, нисам познавала уопште њиховог свијета, нисам се ни дружила с њима с ким.

БОЈАНА: Колико је људи ишло у размјену тада са Вама отприлике?

СМИЉА: Па, ишло нас можда око 50-52, пун аутобус, а толико и њих доведено.

БОЈАНА: Добро, јел имате Ви још да нешто додате што мислите да је важно у Вашој причи, а да Вас ја нисам питала?

СМИЉА: Па, мени што је било важно ја сам рекла и што сам се сјетила. Можда сам ја и шта заборавила кад је то било, али углавном тако је било, ништа није увеличано, ништа није додано, а нама је само срећа била што смо ми били у Оцаку код овог познатог човјека што је наш из Дубице. То нас је спасило.

Даница Ђурић

(Интервју урађен у Шамцу дана 04. 09. 2015. године)

Даница Ђурић из Шамца. Рођена је 12. 04. 1941. године у Доњој Дубици, општина Оџак. Живјела је у Доњој Дубици када су почела прва ратна дејства.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Испричајте ми, Данице, како сте живјели пред почетак рата, с ким сте живјели?

ДАНИЦА: Живјела сам у Доњој Дубици са својим мужем, бавили смо се земљорадњом, пољопривредом. Мој муж се звао Бошко Ђурић. Нисмо имали дјеце... Он је умро 6. јануара 1994. године, још је био рат...

БОЈАНА: Ви сте имали ту комшије различитих националности, је ли тако?

ДАНИЦА: Јесте. До рата смо се слагали, ишли једни другима на оне благослове, молитве, онда је било кад се иде у армију, па они иду нашим на испраћаје, а наши њиховим. Ја нисам имала дјеце, али смо ишли свакоме ја и мој муж... и тако да смо се слагали до рата, већ оно кад се заратило свако је на своју страну отишао. Прво су почеле те странке, био је СДС, ХДЗ, СДА. И нормално кад смо ми ишли на гласање, то је мислим било '91, у једанаестом мјесецу и нормално да смо се определијели свако на своју страну. Шта си? Србин. Вјера? Православна и шта'ш друго, то је тако било. Не могу се ја уписати другачије. И на крају, како је ишло да је ХДЗ и СДА

спојили се против СДС-а и ето, они су били заједно, тако да смо ми били у окружењу. Ми смо одачка општина, а ту су села распоређена: једно хрватско, једно наше, једно хрватско, једно наше. Пруд хрватско, Трњак српско, Зорице хрватско, Војскова хрватско, Доња Дубица српска, Осјечак хрватски, Нови Град српски. Ишли су на неке преговоре, као договориће се па неће бити рата, па и ја сама кажем: „Па, нису луди да заратују.“ Али не може, странке се јачају, јачају и почеше свако своје оне заставе истуривати, они шаховницу, они ону, то се није ваљамо могло поднијети, шта је то било, не знам ни ја ни сама. И почеше стављати неке страже.

БОЈАНА: То је било код Вас у селу?

ДАНИЦА: Да, па сад поћеш ти нпр. у Нови Град, тебе пресретну у Осјечко, не можеш проћи. Дешавало се да су људи ишли доктору у Оцак. Кад се врате не да им се вратити кући, не можеш тим путем, иду околом, опет наићеш кроз хрватско село, не можете се вратити. Једва су неког, оно из познанства, пуштали да се врате. И то је тако било до 20. априла, али прије тога су почели бацати гранате,

прво су бацали из Хрватске по нашим кућама, ваљда знају они те домете, па онда, да ли су још из неких села, то не знам и више ми нисмо ту могли бити. Е, на крају кад се више не могу људи збринути, ко је рањен нема гдје отићи доктору, то је болест, слабост. Код нас је био, водио рачуна о нама, Рајко Ђурић, који је погинуо. Он је био као предсједник ХДЗ-а. Звали га Труман. Јако је био добар и услужан, никоме се није замјерио, он је био добровољни давалац крви... да није погинуо био, рекли би да је ратни злочинац, толико га нису могли гледати ти Хрвати. И прво је он наше становништво иселио из Дубице. Сам је рекао: „Ко год хоће ићи, нека иде, ја остајем.“ Никога није присиљавао, дошли су из села Трњака у наше село људи, они бјеже од Пруда и Зорица, јер су дошле „Зенге“ из Хрватске, нека њихова војска и људи бјеже, дошли у наше село, стационарирали се. Хтјели су да иду преко Босне да се превезу. Преко Босне су одмах села ова српска Писари и Црквина и он је рекао да иде да направи пролаз, али да иду прво извидити на скелу како је. Ваљда је то неко дојавио да он иде са још двојцом, тројцом и направили су им засједу и он је ту погинуо. Вратили су га у наше село и сахранили и тад су наши мушкарци сви дигли руке, рекли: „Ми овдје више не можемо бити, ајмо за Нови Град“. И кренемо за Нови Град, али немамо куда, враћају кроз главни пут. Ми смо кроз шуме, али ми смо ишли сипом, отуд Сава и видимо њихове оне тенкове са оне стране Саве. Могли су нас побити кад су имали оне снајперисте, али нису. И дођемо у Нови Град код

неке моје родике. Само што смо стали ту су гранате кренуле падати. Није нас погодило, бјежали смо у подруме. Тако да смо ту били ноћ-двје, кад паде граната кроз шпајз и тада побјегнемо и одатле. Дошли смо у Тадиће код Мише Тадића у подрум и ту смо били до 8. Маја, кад је дошло наређење, као неки договор су направили да се предају. И ми кренули 8. маја, у 06:00 сати из Новог Града. До ноћи ми смо путовали, иако то није далеко, можда 3-4 километра, али зашто? Ми смо ишли на тракторској приколици. И свако мало: изаћи. Чим смо прошли, њихова је војска одмах стала пред нас, то се веселе, вичу: „Живио Павелић!“, „Ево, нама Срби дођоше, они мислили да ће у Србију.“ Тамо спомињу српску, четничку мајку, како ће нас све побити, како ће нас на Савски мост, па побити, „па идите Савом водом за Србију“. И то је било изићи из приколице, ући, и тако шест сати смо ми путовали. Дошли у 12 сати ноћи, дотјерали нас у школу тамо, Средњошколски центар. У Оцак. Мушкарце су одмах издвајали, који су њима били погодни... та њихова војска, не знам ја ниједнога. И онда осванемо ту у тој школи, на оним клупама мало смо куњали. Сутрадан дали су нам доручак туде. Мушкарци, једни су отерани у Стролит,¹ то је неко

1 Према свједочењу муслиманке из Модриче означене шифром 268/2001-2, у логору Стролит највећи крвници били су: Анто Голубовић (управник логора), затим браћа Јуро и Ивица Вауга звани Папан, Нерфид Џанановић, извјесни Смајо звани Коњ, Халиловић, звани Хале и др. Сумњиче се да су убили шесторицу младића - Срба, припадника ЈНА, који су били на одслужењу војног рока и наводно их закопали иза зграде логора. Извор: Крстановић, Жарко С. (2003): Злочин без казне: 1991-1997, Бања Лука: Глас српски, стр. 606-607. О догађајима у логору Стролит биће ријечи и у даљим свједочењима.

предузеће, а једни су остали у Средњо-школском центру.

БОЈАНА: Колико је отприлике, можете ли знати, мушкараца одведено у Стролит?

ДАНИЦА: Не знам за Стролит. Нови Град, Дубица, Трњак и око 700 нас је било заробљено. Можда и више, ја не знам тачно.

БОЈАНА: А ви остали сте остали у школи?

ДАНИЦА: И онда ми смо остали, као распоредиће нас сада да идемо по цивилним кућама, а мушкарци су затворени. Дошао је један, звао се Мустафа и зове нас. Нас је било пет у групи, нећемо једна без друге, гдје иде једна, све ћемо. „Ајте код мене, ајте код мене.“ И ми окренемо с њиме, нема куд. Ту они упишу да је он нас примио толико и да смо код њега. И само што смо отишли, једну ноћ ту смо преноћили код њега. Да ти кажем, било је страхоте. Тај Мустафа негдје у подруму ноћевао, они уопште у кући не ноће. Ајд, није он био лош, нећу рећи. Сутрадан он устао, каже нама: „Правите себи јело“. Ондје опет један комшија, донио нам млијека и пилића двоје да себи направимо ручак. И ајд, ми смо и то урадили, по кући мало порадили и, међутим, око три сата, то је био 9. мај, дође мој зет Перо, он је Хрват, и ишао је он у школу тражити нас. Зна он, ми смо фамилија, па да каже прими он нас код себе неколико. Кад он дође: „О стрина, ви сте ту, ајте код мене“. Казујем ја колико нас има. Била моја сестра и још нас три жене неке и одемо код њега. Он има два сина са том својом женом, али је она отишла у Тузлу да изиђу, да њихова дјеца не буду ни на једној страни. И ту смо ми код њега били и одатле смо ишли посјећивати

наше што су затворени. Носили смо им хране.

БОЈАНА: Јесте ви успјели мужа видјети тада?

ДАНИЦА: Јесам, носили смо им хране, одјећу да се пресвуку и доносили и прали, али једва нас пусте. Кад пођемо, они питају коме ћете? Па, мушкарцима. Јел, каже, четницима? Шта'ш, тако ти каже, а ми шутимо. Није ми ни отац био четник. И били смо код тога зета, до краја маја, можда 29. мај. И онда су дошли ту неки њихови кажу: „Има ли ту Дубичана“? Рекли су да ко хоће може се вратити у своје село. Кома није кућа изгорела, постоји могућност да неће ни изгорити ако буде код куће. И јавимо се ми, хоћемо ићи нас све пет за Дубицу. То је 12 километара. Нашао је тај мој зет човјека који ће нас одвести и довезао нас је тај човјек у наше село. У цивили човјек, не прича, не говори ниједне, ваљда и он се растужио, вјероватно је неки хуман био човјек. Моја кућа није горела, али је све разорило. Гдје год сам ушла, нема ни стоке, ништа. Све што сам имала, то је издерано и искијепано и пребачено и ветрине и плакари и каучи и тросједи, двосједи, то једно на другоме. И ајд, ту смо ми мало поправили, пођоше нама прилазити неке комшије. Ми имали коњску запрегу, једног коња смо имали, и они мени кажу да се стока наша налази у „Кругу“, то смо ми мјесто у селу звали „Круг“ гдје је била ова наша пољопривредна „Ока“. И пошла сам ја, али иде опет њихова нека војска. Кажем им да сам се вратила, а они мене питају знам ли ја да има полицијски час и да, кад се вратимо, морамо се вратити у Кризни штаб њихов. И ми смо

ови пријавили се ту, и каже до осам сати можемо бити у кући и на дворишту, послије осам не шета се никуда. Тако смо и урадили. Од моје куће можда један километар звао се човјек Живојин Миланковић и ишли смо код њега, па ће нас њихова стража чувати. Било је нас преко двадесеторо. Спавали смо у његовој кући, па кад наиђу, крили се по шумама, у трњу. Вратили смо се око 30. маја, то је тако било негдје до јула. И свако вече иди тамо, свако јутро враћамо се кући. Била сам дјеверову крмачу притворила и она се код мене опрасила. И дођоше двојица, свезали неке мараме црне и црвене, пушку узели и каже: „Имаш ли прасади за продати?“ Реко’ им да немам. Каже: „Па, знаш ли ти у кога овдје има прасади?“ Реко’, не знам, а нема куће су погорале, само се оцаци виде. Све су то куће на спрат и поткровље, а код мене је приземна кућа, али реко’ да траже, можда у некога има. Ја знам да нема никог живог, али морам рећи тако. Он се на мене љуто окрену и каже: „А, ће ти је син?“ „Немам ја сина.“ „Па, ко пуца на нас?“ Реко’: „Не знам.“ Онај каже: „Свеједно или окренути човјека на ражњу или прасе“. Шутим ја, не смијем рећи ништа. Ту се они, тако се изгаламише и одоше. 4. јуна дођоше један тај њихов из ХВО и прозва мене и моју сестру и још двије жене ту из те групе. Каже: „Сутра до осам сати да сте у Кризном штабу у Новом Граду, идете у размјену.“ И одемо рано у Нови Град и упишемо се, ту гдје је Кризни штаб, исто зове се. Тај дан је пет аутобуса људи из Новог Града отишло у размјену, али они углавном нису они с нама, они иду својим

путем. Чекали смо ми главног, јер су нам рекли кога он каже да ће ићи, он ићи. Од толико њих он је прву мене прозвао. Каже: „Ти не идеш, ниси била ту кад се уписивало.“ „Јесам, знају ови дјечки“, они сви стражари стоје са пушкама око нас. Прозива он и даље ко ће ићи, прозва и моју сестру, прозва и те моје жене што су са мном дошле, а ја опет њему: „Па, дај господине да идем, моје жене одоше, ја се не могу вратити, немам ће, пет километара ја сам дошла пјешке.“ Каже како нема мјеста. Реко’, ја ћу стајати у аутобусу. Нису ми дали да идем, нисам знала шта ћу. И онда су ми рекли да се јавим ту и да нађем кућу у Новом Граду гдје ћу бити и да се јавим у Кризни штаб за три дана, за седам дана биће опет размјена и ја ћу бити прва на списку. И ја ту имала тетку од оца, вратим се код ње и ту сам остала. Послије неколико дана, 10-ог су наше из Оцака претјерали у Нови Град у школу. И затворе их у школу у Нови Град и пусте двојицу наших ту заробљеника да иду наћи неке бачве, бурад да могу себи наточити воде да имају. И они су пустили ту двојицу и та се двојица нису ни вратила, побјегли. И онда су они наишли и гдје год ко био истјерали да нас побију. И сад ми смо изишли, код тетке је кућа са поткровљем, ту се сад код моје тетке искупило око тридесеторо најмање. Сви су некако били најслободнији ту, јер била је та родица моја из Борова и која год њихова војска наиђе, она понуди кавом и ракијом. Причала је с њима, питала шта смо криви? Неки кажу зато што им је наређено, а неки кажу: „Криви сте, зато што сте Срби.“ И онда не можеш, шта

ћеш причати више. И тада нас истјерали испред куће на стазу. Каже, побиће нас све због те двојице. Они псују мајку српску, четничку и у једном моменту узеше пуцају испред нас, преко нас, двије жене падоше ваљда од страхоте, није никог погодило ништа и одоше. Више не смијемо ноћати у кући и ишли смо од тада у шуму ноћати. Иду опет, сад истјерају опет да нас побију. Вичу: „Вас треба побити, ви нама не требате, ово је наше, ви идите тражите у Србији што је ваше, ви овде немате ништа!“ И то. Тако су опет долазили, страшили, пуцали преко нас... Док, једног дана не дође војни полицајац пред кућу, каже спремајте се, идете с нама. Ми кренемо, морамо ићи.

БОЈАНА: Јесу ли вас малтретирали тада?

ДАНИЦА: Нису нас тада малтретирали, него наредили да идемо. И ми смо дошли, а тамо нема аутобус, него трактор и приколица. Ту је било пуно, нас преко двадесеторо, ми смо се тако потрпали једни на друге. Возили су нас кроз нека мјеста, пресједали смо, и ја само у једном моменту схватим да смо пошли Саву, куд ћемо сад вамо? Жена из Новог Града препозна кад смо наишли на мост у Броду, довели су нас у Босански Брод, не знам то како се мјесто звало, стигли смо у 11 сати ноћи, у складиште неко, чисто бетон. Ту смо куњали, сједили на оним својим торбама, кад је свануло има ту зграда једна полупана, кад тамо наши мушкарци што су из Новог Града отјерани. Само кроз прозорче провире и вичу: „Има ли ишта за јести?“ Немамо ми ништа, кад смо покупљени и отјерани, немамо ништа. Нико и не прича о јелу, немамо ни воде. Кад се

разданило, дођоше они њихови војници.

Нас је тада водио као Анто Голубовић² из Осјечка, он је био заповједник.

БОЈАНА: Колико је вас било тада?

ДАНИЦА: Па, отуд што је нас доведено тада, било нас је ја мислим једно тридесет и двоје и било су они, рекли су нам ови ко хоће кога да види да се упише па ће једне по једне пуштати да се видимо. И моја снаха уписала свог човјека, њена кћер свог човјека, ја сам уписала дјеверовића, мој човјек тада није био у логору. Они су размијењени из Оцака. Не знам да ли је једна група изишла да се виде, зауставише и кажу: „Сад ће бити премјештаја.“ То се зове Тулек у Босанском Броду, неко мјесто гдје су рекли да ћемо бити и онда ћемо се моћи виђати и тако опет потрпају нас у аутобус, и њих из те зграде и тамо смо се стварно видјели. То су људи измучени, исцрпљени, чини ми се очи им изишле на врх главе, то у чему су отишли, то се на њима распало. Нису налик на себе, кога не знаш не можеш га ни познати, немаш појма.

БОЈАНА: Јесу ли изгладњивани, јесу ли их тукли?

2 Већ споменути Голубовић (Марка) Анто, рођен 04. 10. 1969. године у Градацу, општина Градацац, био настањен у Оцаку. За вријеме хрватске окупације општине Оцак био управник логора у којима је убијао и батињао Србе. Сумњичи се да је силовао свједокињу 268/2001-2, муслиманку из Модриче и М.Р. Српкињу из Новог Града у присуству мужа; да је одговоран за убиства и мучења логораша која су под његовом командом извршена у логорима у општини Оцак; да је вршио злочине силовања српских дјевојака и жена на подручју општине Оцак; тешко мучио логораше свирепим батињањем, наносећи им велику физичку и психичку бол. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог Б, странице 28-29.

ДАНИЦА: Ма, јашта су, па то јест нам најгоре било гледати кад их туку још док су у Оцаку били, па ти прозове годишта шездесета, па шездесет пета, па ова, па она, онда удри и кад дођу, не смију рећи ко их је туко. То су све чворуге по лицу, зуби поизбијани. У Броду су их мање тукли, тамо су им наређивали да иду копати ровове. Онда су наши тамо рањавани и гинули. Он каже: „Ето, њих ће њихови побити нећемо их ми ни тући.“ Ал, кад бацају гранате, они одоше у склониште њихова стража, а ми останемо, а гранате сипају преко онога. Ми смо ту били док нас не почеше крити од ових међународних организација. Они се најаве да нас попишу да идемо у размјену. А ови нас сакрију, не смијемо се јавити, па су нас возили у Доње Колибе... ишло је и мушкараца и нас, ја не знам, на стотине. Није то мало било, по аутобуса два, три иду. Ту нам је једна из кухиње жена, ваљда се сажалила, изнијела на тацну хљеба на кришке и кексова оних. Сутрадан су нас вратили у школу поново, дошли су ти странци, како се то зове, Женева знам да је писало на оном комбију. Странци, и био преводилац, питају како је. Ми кажемо да је добро. Мада су они нама дошли једном два њихова та војника да виде како нам је. Представио се као замјеник Доброслава Параге, па ето ако нам може како помоћи. Опет ми шутимо какву помоћ сад требамо да тражимо, не знам ни ја. Каже: „Како вам је?“ „Па, добро је.“ „Па, шта једете?“ „Шта нам дадну.“ „Па, кад једете?“ „Па, кад нам донесу.“ Па, каже: „Колико пута једете на дан?“ Кажемо трипут. Он погледа на сат, па каже: „Сад је 11“, пита „Јесмо ли до ручковали?“ Нисмо. Пита: „Кад ћемо онда

јести?“ Кад нам донесу. А тада смо ишли смо три дана радити, дошла је Загребачка нека команда, тако се звала и они су хтјели да преузму нас, а не дају ови из Оцака. Они су, каже, наши. И тај један из Загреба јакко био човјек хуман и знаш кад он каже: „Видиш ове што гоне ваше да копају ровове, то се зове присилни рад, то није добровољно, а за то ће неко одговарати, доће вријеме кад ће за то неко одговарати.“ Ништа, опет ми шутимо. Ишли смо ту радити и кад радимо дају они нама да ми себи ту направимо јело.

БОЈАНА: Је ли било тада малтретирања док сте ту били?

ДАНИЦА: Нису, нису тада. Што се тиче јела, конзерве су биле, али никад нисмо јели ни тај хљеб што добијемо, ни конзерву док не видимо да ли нашим носе. Они су у жици ту гдје је складиште, могли смо се видјети преко круга. И кад видимо да њима однесоше јести, онда и ми једемо, али увијек оставим себи, не знамо шта ће сутра бити и кад ће се јести, бар залагај један да се моремо напити воде. И тако смо ту били. Била је једна Мара Петровић од Дервенте, она је била докторица и њу су ту заробили и њу малтретирали да је она кобајаги тровала хрватску дјецу. Па су дошли једном пијани, оним ципелама почну је тући, двојица је вуку, не дају, и док није дошао тај из Загреба што је, и он је чуо за то и ушао и реко: „Они више овдје доћи неће, нити смију кога малтретирати.“ Једну ноћ су још дошли, била је моја братићка ту, била у другом стању и ми смо њу облачили свакако да се не види да је она у другом стању, али кад је дошао са батеријом, дошао је до ње

и каже њој: „Ти се дижи“. Па гдје, господине, пита она, а он ниша, само каже из три собе позвао по једну да иду спремати њима неке собе. Ова моја снаха и ја вичемо, шта ћемо, кад наиђе стражар што нас чува и срећа он их врати, каже: „Спавајте, сад смо их најурили, не смију више овдје ући.“ Сутрадан се то чуло, па је дошао овај један, чини ми се он се звао Јосип Толић³, питао је Мару да ли се уплашила, нудио да иде доктору... Повраћала је од страха. Касније је слао увијек млијеко, или чоколаду њој, каже: „Де оној трудници“... Ето, имао је људскости у себи. Нисмо ми мрзили никога. Ми знамо ове наше комшије што су били Хрвати, они и што би могли помоћи, они не смију од оних из Хрватске. Кажу, дошли овдје кобајаги да ослободе њих од нас, а сад ви њих да штитите и то је ваљда тако била та њихова политика. И једном дођоше ту, и нас пописаше. Ја се уписала годину старија, прије ће ме пустити, да идемо у размјену. И пописали они нас и 15. августа је тај Јосип Толић дошао и прозвао нас све и тако да смо ми кренули 15. августа у село Адашевци, Липовац и ту смо тамо размијењени. Ми смо отишли у Руму, имали смо тамо чичу, па смо јавили да они дођу код нас. Муж је мој био размијењен у Оцаку још док смо били.

БОЈАНА: Колико сте укупно у заробљеништву провели?

ДАНИЦА: Па, од 8. маја до 15. августа. Онда смо се вратили и дошли у Дубицу и то све поправили, све фино мислили да ће бити како треба, опет послје онога

Дејтона ајмо сада опет по туђим кућама, ето 24.12.1995. прешли смо у Шамац. Послије Дејтона је то припало Федерацији. Нисмо смјели остати, јер нема нас сад ко штитити, нема ни УНПРОФОР-а, ни те њихове војске и одемо. Шест година сам била ван своје куће. Онда је опет послје изишло Дејтон неки седам да се можемо вратити ко хоће, па смо ишли правити те молбе и пријављивати се да ћемо се вратити опет вамо и бити у Федерацији.

БОЈАНА: Према неким сазнањима која имамо из претходних изјава и неких докумената, јесте ли Ви чули, пошто сте провели неколико дана код зета у тој кући и вас пет жена је било, па кад су вас премјештали... Јесте ли чули за ту посебну јединицу „Ватрени коњи“?

ДАНИЦА: Јесмо, то је било у Новом Граду. Кад сам се ја вратила, оно кад нисам отишла у размјену него сам остала, тад су ишли ти „Ватрени коњи“. Дара једна из Новог Града, она је те муке претрпела и тад су силовали дјецу пред мајкама. Ја сам чула, вели мајка да, да њу узму да не дирају дјецу, „шта ћеш нам“, каже „ти стара кокош, хоћемо младо“. Ту је свашта било. Па су позатварали их, па палили куће, жене искакале кроз прозор, свашта је било оно у рату, а „Ватрени коњи“ кад иду, гдје год кога виде, ако ниси се склонио, оде. Група њих, једно четири-пет је у тој групи, не можеш ти то познати, то је замаскирано, то су неке на њима оне машинске црне, црвене, а кола су отворена, нема оног, са стране нема каквих плаката на њима нема налијепито, не видиш боју кола, свашта налијепито и они вичу да се сад не појављујемо нигдје иду „Ватрени

3 Као што је већ било ријечи у уводнику, Јосип Толић је осуђен на казну затвора од 10 година за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва.

коњи⁴. Њихово возило кад иде, чује се гласно, дерња се... Зато јесам чула за то и да су многе жене силоване у Новом Граду, а из нашег села је једна жена силована. Ено, и она је психички оболела, то је млађа жена, педесет треће годиште, а тад колико је имала прије 20 година и више. Било је и добрих људи и лоших, јер да су били сви зли, не би нико остао жив. Један Мато Дуспер, звао се, био човјек, хтио да ми помогне. Нама забранили женама једном да не смијемо ништа више носити људима ни за јести ни за пити, ни одјећу ни ништа. И сад ће они слати по њему, по томе Мати и кад су послали, ови видјели и изударали га. Он је мени рекао овако: „Видјећеш, стрина, кад се рат заврши, тек ће бити рата“. Како то, нисам схватала. Каже: „Зато што је неко крив за то, нисам крив ни ја, ни ти, али неко мора одговарати“. Ево, видиш након 20 година купе се подаци и де ти докажи то...

БОЈАНА: Реците ми још само да вас питам, касније, је ли вам муж причао о времену проведеном у логору, је ли вам он говорио о томе шта је он проживљавао?

ДАНИЦА: Па, он је био бубрежни болесник, морао је бити у рововима и у логору. И он каже најгоре ми је било кад изводе наше и туку, е то је најгоре било, али он је био 18-19 дана у томе логору у Оцаку и онда је била прва размјена, ту су отишли најстарији и болесни. Причао је, кад узму столицу, па од човјека полупају столицу. Има очева који су били са три сина ту и очеви гледају како удара твоје дијете, ти не можеш ништа. Ако се бунеш, па знаш

шта нареде да они једне друге ударају и то су они причали, каже нареде, ако се бунеш, ајд' каже па ти сад удри њих. Па мучили, нису дали да једу, кад пођу у WC направе ред, ко бива мораш чекати реда, па нису неки излазили вани по неколико дана, кад си гладан, шта имаш ићи ван и од страхоте и свега...

4 „Ватрени коњи“ је назив за специјалну јединицу ХВО-а која је припадала 102. оцачкој бригади Хрватског вијећа обране.

Љубица Горановић

(Интервју урађен у Шамцу дана 04. 09. 2015. године)

Љубица Горановић, из Шамца. Рођена је 31. 03. 1958. године у Љесковим Водама код Добоја. Када је почео рат, живјела је у Доњој Дубици, општина Оцак, са породицом – мужем и три сина.

БОЈАНА: Реците ми, чиме сте се бавили и како сте живјели пред почетак рата?

ЉУБИЦА: Муж ми је радио у пошти, ја сам се већином бавила сточарством, пољопривредом... то сам радила и троје дјеце хранила. Становништво у комшилуку је било различитих вјероисповијести. Идеално смо се слагали. Чудна ствар, тако је било све пријатељски настројено да није се ни могло препознати да су ту различите нације. Значи, стварно је било у том селу, и околна села су тако била везана и једни другима су помагали на свакакве начине кад је коме шта требало.

БОЈАНА: Реците ми онда како је изгледао почетак рата ту за Вашу породицу?

ЉУБИЦА: Да вам кажем, тај почетак рата је збунио тотално нас и нисмо ни осјећали шта ће се десити него смо помислили да ће то на некакав начин опет да се среди ситуација, да неће доћи до тога до чега је дошло. Међутим, што се тиче комшија, људи око нас из села која су везана уз наше село није било никаквих насиља, ни провокација, ни лоших ствари. Међутим, кад смо у тај оцачки логор приспјели, тад је почело то реаговање на нас као Србе да

смо четници, да смо то најгоре што би се могло рећи.

БОЈАНА: Можете ли нам испричати шта је претходило томе да завршите у логору, шта се дешавало?

ЉУБИЦА: Па, ми смо 8. маја дошли у један простор у једно село Нови Град, повукли смо се из Дубице у тај простор, кад смо дошли ту, нас је било три села, Трњак, Дубица Доња и Нови Град. Значи, ми смо као чекали некакву помоћ од Срба наших, од српске војске да ће нас некако избавити одатле. Међутим, то је трајало тако све до 8. маја, 8. маја смо били преварени. Дошло нам некакво обавјештење тим нашим представницима из села, који су као с војском имали везе, да ми требамо доћи на модрички мост да се мијењамо са три хрватска села, да ће са шамачке општине три хрватска села доћи ту на размјену. Међутим, кад смо кренули у тим колонама видјели смо да не ваља, да није добро и да ми нећемо доћи ту гдје нам је речено. Девет сати смо путовали од Новог Града до Оцака, значи то је отприлике шест, седам километара. Путовали смо толико дуго и дошли смо у рану зору на стадион

ољачки кад су нас почели распоређивати. Онда су распоредили мушкарце у Стролит и тамо на нека друга мјеста, а нас су жене и дјецу одвезли у средњу школу. И ту смо били седам дана у тој школи. Након тога су нас расподијелили по неким кућама муслиманским и ти Муслимани нису нам ништа урадили лоше. Давали су нам храну и да се окупамо. То је тако било исто седам дана. Међутим, након тих 15 дана они су добили некакав распоред да нас врате у мјеста одакле смо и дошли. Кад смо се вратили тамо, моја кућа је већ била запаљена, много кућа. Једна од њих је остала ту недалеко од моје куће и ја сам ушла у ту кућу с једном бабом чија је кућа и била и са својих троје дјеце, а нисам ни знала ништа о свом мужу јер је већ био у логору. И они, хрватска војска, су нама рекли да ћемо бити под контролом њиховом и да ту можемо да будемо. Међутим, међу тим Хрватима никада нисам видјела неке људе који су из комшилука. Долазили су неки други људи и, можда након 10 дана да смо ту били, дошао је један, Чавка су га звали из хрватске војске и рекао да се не смију дирати жене и дјеца и да нико никуда не треба да иде, да чекамо размјене. Међутим, узимали су у размјену те старије неке особе, а ја једина која сам остала са тих својих троје дјеце у тој кући са том бабом, никада нисам успјела да дођем на ту размјену. Пролазило је вријеме, кише су падале, те године нон-стоп кише су падале. У мене једно дијете тад било мало тражило је млијека, највише мислим био проблем што немам то, немам млијеко, немам ни овој већој дјечи шта да дам, али ови већи опет не говоре ништа,

они ћуте да преживимо то. Ја чујем да је у Новом Граду почело силовање. Како сам то сазнала, повучем се са том својом дјечицом и одем према Сави. Значи, тамо су шуме, њиве, жбуње и то. Узмем двије деке и одем тамо. Кише су падале, сваку ноћ сам ја мокра са том дјецом. Приближим се некад селу па ми бабе додају мало хране, нешто ми додају тако да ја то опет однесем и све јер сам сазнала да је велика опасност. Тако 92 дана и 92 ноћи је то трајало. Те су муке биле велике, али сам ја издржала на некакав начин. Ваљда је судбина хтјела да то издржим, да преживим са том својом дјецом. 15. јула улази српска војска. Значи, улази Српска војска, ми не знамо ко је, не знамо зашто је то тако, ко је дошао, због чега и приближили смо се селу да сазнамо нешто око тога, шта је, ко је. Међутим, јест била српска војска и они су тражили сво живље, значи купе свакога, нема везе да ли су Хрвати, ми, ови, они и они су нас покупили и довели у сабирни центар у Модричу. С камионом су нас довели тамо и тад су нас пропитивали ко смо, шта смо. Немамо ми никаква документа, немамо ништа. Дошли смо ту да би рекли ко смо, али ми њима нисмо могли то објаснити, него су они тражили људе из Дубице, да би потврдили да је неко из Дубице, овај из Новог Града, па су преко њих сазнали да то и ми јесмо. И ту смо били три дана и три ноћи, па су нас опет раздијелили по неким селима, сабирни центар био оптерећен јер стално стижу нове избјеглице од свуда, па су нас тако распоредили по селима. И тад сам ја сазнала да сам жива остала, тад сам мало дошла себи. И након пет дана дође

мој брат из Љескових Вода, био у војној полицији, дође и нађе ме у том Хасићу, у том селу, нађе мене и моју дјецу и одведе у Љескове Вode.

БОЈАНА: Реците ми, тих 92 дана, дуг је период, јесте ли за то вријеме могли да чујете шта се дешавало по селу другима, јер ту су били, кажете, затворени и други?

ЉУБИЦА: Јесам, јер како сам и рекла, чим сам чула да купе младе жене да одводе, да сам се сакрила. Ту, прије свега, мислим на силовање. Већином су били људи са стране, како да вам кажем, рецимо нико није дошао да силује мене ко ме познаје или ону другу, ту су дошли неки људи којима је небитно шта ће урадити ту. Они су као дошли да ратују и успут и то да раде. То се зна, већ колико има дјевојчица силованих.

БОЈАНА: Је л' знате ви те друге жене које су претрпиле силовање?

ЉУБИЦА: Па, како да не знам, знам и жене, знам и... рецимо недавно нам је умрла једна Љубица Лешић¹ коју је девет мушкараца силовало.

БОЈАНА: Је ли истина да је било дјеце жртава?

ЉУБИЦА: Јест. Цурица од 11 година, зове се једна М. Живи у Модричи, а једна је од девет година, мислим да се зове С. Е сад сам сигурна да ли је С. имала девет или је М. девет, а С. 11, али те су значи двије особе биле у питању². Има жена које никада

нису хтјеле да пристану да испричају шта се десило. Тешко је било. И ја сам можда мало ту затајила, требала сам отићи, из те Дубице сам требала отићи, јер сам имала гдје да одем код моје фамилије, гдје се то није могло дешавати, јер је то ипак добојска регија гдје ту није доспјело да дођу неки други странци који су радили ово што су код нас радили.

БОЈАНА: А јесте ви чули, који је био назив за ту јединицу која је то радила? Је ли ви знате како су се они звали?

ЉУБИЦА: Па, знам да су били „Ватрени коњи“. Њихов комби, који је купио жене на њему је натпис био. Тај је натпис био дуго времена у Новом Граду, у једном каналу је остао тај комби, јер су они бјежали главом без обзира пред нашом војском. Моја јетрва, једна која је силована исто од стране више мушкараца, страшно је оболила од тога, нервни слом је доживјела више пута. Трауме су ушле и неизљечиво је то, то је страшно. Смиља се зове. Причала је о томе кад је знала говорити, мислим, кад је могла да говори. Не може она сад да говори смислено, нестабилна особа... Знам за тај комби да је назив имао, а остали су сви дивљи. Значи, они нађу неко ауто, дођу ту, ухвате било кога, силују, а онда дођу други, трећи... Значи, у томе селу они нису

.....
који је пиштољем пријетио да ће их све силовати. Бака са очеве стране, је повела сестру од 6 година и оне су побјегле, док је бака са мајчине стране остала уз свједокињу. Војник је почео да туче баку која је покушала да заштити унуку. Војник је извукао дјевојчицу из куће, а баку која је покушала да је отргне из његове руке, снажно је ударио, тако да је бака пала. Војник је одвукао дјевојчицу према шуми, у траву која је била високо обрасла. Бацио је јакну на траву, свукао дјевојчицу и силовао је. Касније су дошли хрватски полицајци и одвели дјевојчицу љекару, да би војни лекар констатовао, поред видних повреда, да је све у реду и да је треба одвести кући. Извор: Крстановић, Жарко С. (2003): Злочин без казне: 1991-1997, Бања Лука: Гласе српски, стр. 608-609.

1 Изјава покојне Љубице Лешић је наведена у уводнику овог поглавља.

2 Свједокиња из Оџака, чији је идентитет у књизи *Злочин без казне* заведен под 268/98-10 имала је само 9 година када су је задесиле страхоте рата. Отац је био на ратишту (касније заробљен, проживио је тортуру у хрватским логорима), мајка је погинула, тако да су она и сестра (6 година) живјеле код баке. Током ручка, у кући су се налазили она, сестра и двије баке (од мајке и од оца) када је упао хрватски војник

тражили - рецимо било је још пет, шест старих жена и нису тражили никога, тражили су мене. Мени 33 године било тада. И кад сам ја чула за то, ја сам се повукла у шуме, у њиве горе према Сави да ме не нађу. Знам како ми је било, како сам ја то издржала са троје дјеце, једина једна ја са троје дјеце сам остала ту, зато ми је жао што су ми дјеца доживјела велике трауме у томе рату. Мене ми није жао, јер ја и носим неку кривицу као родитељ. Требала сам ја покупити своју дјецу и отићи, али са неискусством великим, не сналазећи се, још се то и великом брзином и десило. Ја нисам ни имала представу некакву шта би то могло да буде... Ја никада не бих говорила да је то неко био из мог комшилука што није био. Рецимо, Голубовић је био, Ферид... Која је шта доживјела, кад је која причала о томе, а кад нека није причала о нечему што ја знам да јој се десило, ја нисам хтјела да јој наговјестим да знам шта је било. Нисам хтјела, сматрала сам да ћу да је повриједим. Мислим да је довољно преживјела тога, али ако она већ није хтјела да то каже, то је њена ствар.

БОЈАНА: Схватам, нисте хтјели да форсирасте. Реците ми, шта се дешавало са вашим мужем док је он остао? Када сте се ви нашли?

ЉУБИЦА: Мој је муж остао у логору све до 17.10. и тад је дошао на размјену и нисам га виђала, нисам знала ништа о њему, ни да ли је жив, ни када ће доћи. Покушавала сам, тај један Рајко Дервенић који је прешао у ЦСБ Добој, успоставила сам контакт с њим и питала га какве су шансе за размјену и то, и он каже: „Љупка, кадгод буде била размјена, ми добијемо списак

ко долази, а ја нећу да ти дајем лажну наду да је он у сљедећој размјени, немам списка и не знам“. Међутим, кад је дошла та размјена, ја сам већ дошла у Дубицу, вратила сам се, јер су се сви вратили да себи неко направи неки крових, пошто иде зима. Ја сам дошла, па ми је помогла моја комшиница Дара. Син јој у Швајцарској био тада, па преко Србије нам је дотурао свашта, робе и хране и помогла ми је као кћерки и око тога. И кад је мој муж дошао, дошао јако тешко болестан, али ситуација је таква била, да је један Милан Ракић, који је био ту главни да мобилише да иду, сви који дођу да иду на линију без обзира што је дошао јуче. И они су њега одвели опет на линију и он је био на линији 17 дана. Након 17 дана доведе мртвог брата. Значи, погинуо му је брат крај њега. Дали су му неколико дана, тад је неколико дана добио слободних и кад су видјели да је он тешко болестан, они су њега премјестили у Шамац на понтонац мост и био је ту неколико дана и онда је отишао за болницу. И из болнице у болницу, ту је добио тешку упалу плућа и онда нервни систем, онда страдао тотално... Живио је до 13. августа 2000, тада је умро.

БОЈАНА: Све је кренуло од логора?

ЉУБИЦА: Све је кренуло од логора. Третирало се као природна смрт, нико никада није признао нама, његовој породици ништа.

БОЈАНА: Је ли он успио вама испричати кад се вратио шта је он проживио?

ЉУБИЦА: Јест. Тешко је говорио о томе, али нисам ја форсирала његову причу, него кад ја кажем да сам ја уморна, он каже: „Саслушај само ово, па онда ћеш

ићи се мало одмарати“. Е, онда њему то кад дође само да он говори, онда он мени прича како је ту било, како је он морао да лиже чизме њиховим војницима, како је морало, рецимо да неке вулгарне ствари да раде што је то абнормално. Сад не бих говорила о томе шта су морали да раде једни другима и то је њега дотукло да је он отишао на живце. Он је био здрав човјек, мислим здрав човјек, кући био тако да никад у болници није био, никад зуба човјек није извадио. То је њега опасно исјекло, исјекло му организам да он ту од тих тешких понижења, од огромних великих понижења вјероватно страдали живци и све страдало. И кад је дошао кући, осјетио је он да је он болестан, али је хтио да још мало као припомогне и мени око нечега, и тако то, па да би се мало растеретио, онда би некад испричао. Ја њему кажем: „Па, то је прошлост, то је добро. Сад смо ми заједно, сад имамо породицу, сад смо ми добро“. Тако да га стишам мало да не прича другу причу, је л' плашила сам се да не добије неки напад, рецимо, или не дај Боже мождани удар, што се већ и десило. Он је од трећег можданог и умро. Тако да је преживио много страшних ствари, а о ударању да вам и не говорим. Значи, колико су га ударали и убијали и каква су понижења била, он је и доста и живио. Ми смо се трудили увијек да му приуштимо како би он волио, шта би волио, али у посљедњих можда једно четири, пет година јако тешко се могло то нешто намјестити да њему буде лијепо. Он је увијек нервозан, увијек је имао као некакав нагон да он нас треба тући, да нас треба истјерати. Ја га разумијем,

он то није крив... Много пута сам последије тражила да та дјеца његова, троје дјеце, бар да примају неку инвалиднину за њега, али ништа нису добили. Тај човјек је иза себе оставио три сина. Старији је завршио медицинску школу, али ја нисам имала новца да му платим факултет. Он је преживио велике стресове што је морао да носи малог, а ја носим Горана, и нас двоје морамо њих двоје вечерас спасити негдје. Значи, на њему су јако велике трауме остале.

БОЈАНА: Колико су дјеца тад имала година у то вријеме?

ЉУБИЦА: Ево, он је седамдесет седмо, Миливој, Миња; Горан ми је осамдесето; Дамир је осамдесет шесто. Значи 15, 14 година је имао? И трајало је тако тешко, али кажем, ја опет живим за своју породицу, поштујем мужа свог мртвог, зарадила сам на дневницама, споменик му подигла лијеп и испричам се с њим и то ми да снагу и живим даље. Сретна сам што имам прилику да пратим ове догађаје, да потврдим да је истина. Био би ред да нас схвате.

БОЈАНА: Можете ли ми рећи како данас Ваши синови живе с тим? Да ли постоје неке посљедице?

ЉУБИЦА: Постоје. Овај најстарији је највише оштећен, ова двојица нису, овај мали заспи и спава, а овај средњи је јак по себи сам и данас дан је тако, а овај њежан, осјетљив најстарији. Највише проживио тога, скупљао је то у себи и сад се то полако назире. Неко стручан би могао да одлучи како да му се помогне. Ја кажем њима да јесам њихова мајка, жене жртва рата, али то су дјеца исто цивилне жртве, јер њих све тројица су са мном преживјела што сам ја

преживјела, и ја. Мислим да би требало да постоје права и за ту дјецу. А ми смо ту да говоримо истину. Кад сам недавно нешто причала са комшијама Хрватима и каже ми тај комшија, да прати телевизију, види и мене и каже: „Нека каже једна особа са регије да си ти погријешила и једну ријеч у својој причи, ја ћу, каже стати испред вас и да кажем да никада ниси говорила неистину, сваки пут ти је била све што је било“. Значи, они сви знају и не негирају ту моју муку.

БОЈАНА: Још сам се сјетила да вас питам, поменули сте надимак Чавка, кад је рекао да останете по кућама, тај хрватски војник.

ЉУБИЦА: Он је, како они кажу, стожер, они кажу стожер, не знам како је то код нас, као војно лице већег ранга.

БОЈАНА: А сјећате ли се још неких надимка осим тога, ако не знате имена, можда знате надимке?

ЉУБИЦА: Не могу да се сјетим, јер сам се рано повукла у шуму...

БОЈАНА: Добро, да ли сте Ви осим њега видјели прије тога неке хрватске војнике,

посебно кад су дошли, кад сте били у колонама?

ЉУБИЦА: То је била ноћ, ми смо кад смо по ноћи ишли, никога ми нисмо препознали.

БОЈАНА: Интересује ме да ли бисте могли да се сјетите ознаке на њиховим униформама, јер постојале су различите ознаке...

ЉУБИЦА: Ха-Ве, мислим да је тако било...

БОЈАНА: Да ли је ХВ или ХВО, можете ли се можда сјетити тог детаља?

ЉУБИЦА: Не могу. Знам само да је та Нина, које ме скинула са приколице да ме прегледа шта има код мене, одслужила своје. То је било у оној колони 8. маја кад смо из Новог Града кренули. То су биле контроле, ударања, јадни Срби мислили да ће проћи. И гдје су нашли шта, онда је ту ударање, обише срце и бубрези и све. Прегледала ме и видјела да нема ништа. Док је она мене прегледала, каже неки војник: „Види да нема у гаћама бомбу“. Виче она: „Нема, нема ништа“, па се вулгарно изразила, али није ме ударала.

Нусрета Муџкић

(Интервју урађен у Броду дана 26. 08. 2015. године)

Нусрета Муџкић¹, из Брода. Рођена је 11. 08. 1959. године у Модричи. Када је започео рат, радила је у Новом Граду поред Оцака.

¹ Нусрета Муџкић није једина Бошњакиња која је настрадала у рату од стране војника ХВО-а. Већ је описан случај Хазбе Нукић, а кроз свједочења наилазили смо на још примјера жена бошњачке националности, које су због директних или индиректних веза са припадницима српског народа означене као „четникуше“, које су због тога настрадале од стране војника ХВО-а.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Реците ми какве су прилике биле ту гдје сте живјели?

НУСРЕТА: Са Србима сам живјела. Добро сам живјела, никаквих проблема нисам имала док се није заратило и док није почео рат. У ванбрачној заједници живим са човјеком, Србином. Нисмо имали дјеце. Први немири су почели око 10. априла 1992. године, барикаде...

БОЈАНА: Шта се тада дешавало, причајте ми?

НУСРЕТА: Тад се није могло из села у село ићи, јер су постављате барикаде и са оцачке општине и са свилајске општине. То је хрватско село и од Оцака ту су хрватска села, само је ту српско село било гдје сам ја радила, Нови Град. То је било српско село. Ја сам радила код Србина у ресторану на Сави на Лајци, код Симе Шишљарића. Прва граната је пала на тај ресторан, а друга је пала у центру села. Рат је почео 16. априла 1992. године у Новом Граду. Пошто ја нисам имала излаза нигдје, ја сам остала ту у том селу, остала са тим становништвом који је био ту и била сам на линији и нисам бјежала са линије. Била сам у рову, нисам хтјела ни у стационар ни у кухињу, да не би неког повриједила, да не би рекли

муслиманка па нас отровала и да не дај Боже неко погине да будем крива. Нисам размишљала о томе, рекох „одо’ ја у рат па нека буде шта хоће“. Била сам од првог дана у рову и кад се Нови Град предао 9. маја 1992. године, ја сам ишла са још њих шесторо у пробој и онда су нас ухватили у хрватском селу Свилај. Заробили нас и превезли преко Саве. Ту су двојица погинула, убили их.

БОЈАНА: Ко вас је тада привео тачно?

НУСРЕТА: Хрватска војска, ХВО. Они су нас превезли.

БОЈАНА: Знате ли имена?

НУСРЕТА: Знам. Божо Матановић², он нас је превезао преко Саве у Славонски Свилај. Из Славонског Свилаја су нас пребацили у Ђаково логор. Ту сам била мјесец дана у логору.

БОЈАНА: Који је логор ту у питању, има ли назив неки?

2 Према другим изјавама Божо Матановић је био старјешина јединице ХВО-а „Ватрени коњи“. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника општине Српски Брод из 2002. године, Прилог 1.21, страница 66

НУСПЕТА: Ватрогасни дом. У општини Ђаково.

БОЈАНА: Шта се ту дешавало?

НУСПЕТА: Ту сам била мјесец дана. Ту је било нас петоро у том логору, била је још једна Хрватица и три Србина и ја муслиманка. Одатле, након мјесец дана су нас пребацили на оџачку општину. Мене су одмах у Стролит.

БОЈАНА: Тих мјесец дана док сте тамо били, јесу ли вас малтретирали?

НУСПЕТА: Јесу малтретирали и тукли и силовали и све. Ништа нису дали да пијемо воде ни ничег. Четници, ми смо за њих били четници.

БОЈАНА: Јесу ли они знали да сте ви муслиманка?

НУСПЕТА: Нису знали да сам Муслиманка, ја сам за њих била четник јер сам за Србином. Нек сам, није битно то, није ме то погодило, то што су ме звали четник, али ме погодило што су ме малтретирали превише.

БОЈАНА: Јесу ли вас тукли?

НУСПЕТА: Тукли су ме на све миле могуће начине и силовали ме не знам колико пута...

БОЈАНА: Је ли знате ко је то био? Знате ли њихова имена?

НУСПЕТА: Те људе не знам, ове знам са оџачке општине.

БОЈАНА: Сјећате ли се можда неких надимака, да се нису звали између себе?

НУСПЕТА: Нису ови имали надимке, то су били неки тамо од мора, Дубровника. Знам да су викали да су из Дубровника, то сам чула по причи, али никаквог надимка, само су звали „Дубровчани“, „Дубровчани“.

БОЈАНА: Како сте ви изашли из тог логора?

НУСПЕТА: Они су нас одатле након мјесец дана пребацили у Стролит у Оџак. Ја сам из Новог Града из школе побјегла из тог села гдје сам радила кад су нас довели ту па нас пребацили овамо за Босански Брод у логор. Успјела сам побјећи у шуму.

БОЈАНА: Јесте ли сами били?

НУСПЕТА: Нисам, било је 750 нас било отписано у Стролиту, у тој творници што смо били.

БОЈАНА: Је ли ту било пуно жена?

НУСПЕТА: Није било нас пуно жена. Ту нас било осам жена, а оно све били мушкарци, али смо били отписани, 750 нас је било комплет у том логору гдје сам ја била у Стролиту. За ове остале не знам. Стварно, не могу рећи оно што не знам. Који су били у школи, ја за те не знам. Знам да је било ту и убистава и силовања и свега. Знам људе по именима што су ме силовали. Сад сам била на суђењу за тог Толића што је добио 10 година, Јосип Толић³. И силовао ме, малтретирао и тукао и свашта су радили од мене, свашта. Понижена сам, што кажу да не може човјек преболити то никако, али се не дам још, чупам се из тога... Има пуно људи који су ми помогли кад ми је било најтеже, али Божици Живковић се могу захвалити што ме поштује и што ме цијени као човјека и што ми је дала подршку у животу да се осјећам вриједном да нисам понижена више и да не пљује нико по мени. Тиме се поносим, што се познајемо и никад јој то заборавити не могу. Захвална сам јој до гроба за то. Није ме питала које сам нације, ништа ме није

3 О Толићу је већ било ријечи у уводнику поглавља.

питала. Док њу нисам упознала, нисам се поштовала, вјерујте ми. Нисам знала ништа је поштовање жене и човјека док њу нисам упознала. Кад сам њу упознала, онда сам осјетила да сам стварно јака жена и да имам моћи да се могу борити са свим тим. И борићу се док год имам снаге имало, до последњег атома снаге ћу се борити, докле год не изађу сви пред суд нећу одустати.

БОЈАНА: Је ли само један је осуђен?

НУСПЕТА: Само један је осуђен од ових које ја имам на списку. Докле год не буде последњи осуђен, нећу одустати. Не одустајем.

БОЈАНА: Кажете да вас је било 750 и да је било доста убистава. Можете ли процijenити отприлике колико је људи ту изгубило живот?

НУСПЕТА: У првој групи изгубило је шест младих војника.

БОЈАНА: А ту су значи били и цивили и војници?

НУСПЕТА: Не, они су ухватили на линији, шест младих војника, заробили их. У првој тури су њих шест убили, а убијено је сигурно преко 20 људи још логораша којима се не зна гроб и ништа. И који знају, неће да причају о томе.

БОЈАНА: Је ли знате ви негдје нека мјеста гдје су ти људи сахрањивани?

НУСПЕТА: Стварно не знам. Ја сам питала овог Толића кад сам била на суду да ми каже гдје је гроб од тих шест младих војника. Није хтио ништа да прича, као он није то убио. Па ви сте били ту тај дан дежурни, то знам то никад заборавити нећу. Хоћу да ми кажете гдје је гроб тих шест младих војника што сте убили? Ништа није одговорио. Ништа.

БОЈАНА: Јесте ли ви знали те војнике?

НУСПЕТА: Нисам, то је млада војска била, непознати, нису били из тог села гдје сам ја радила. То су непозната лица била. Били су српски војници, то знам, млада војска ЈНА је била, њих шест војника.

БОЈАНА: Знате ли о осталим стражарима или неким командантима, управнику тог логора, знате ли њихова имена?

НУСПЕТА: Голубовић⁴ је био њихов претпостављени, али не знам име, знам да је Голубовић презиме. Био је Валуга Иван... и он је био ту у логору у војној полицији њиховој. Најгоре је било кад њихов неко погине, па онда он дође, па убија наше и пребију.

БОЈАНА: Они су говорили да је то одмазда због тога?

НУСПЕТА: Да, због њихових изгинулих. Као да смо ми криви за то. Нисмо ми њих убили, ми смо били у логору, нисмо били на линији. Нисмо ми њих убијали, они су нас убијали и малтретирали. Ми смо били њихове жртве, нису они наше.

БОЈАНА: Колико сте били ту тачно у том логору?

НУСПЕТА: Ја сам све скупа била три и по мјесеца у логору. Два и по мјесеца сам била у Стrolиту, а мјесец дана у Ђакову. За та два и по мјесеца у Стrolиту нисам попила два деци воде и појела пола шњите крува. Кад год сам имала прилику да видим да има тамо негдје хране и воде, ја сам ишла и давала логорашима кроз прозор. Било ми је жао тих људи, јер немају ништа ко ни ја. Ја сам пасла траву, лијепо ми је било да се напасем траве ко крава.

4 Ријеч је о већ споменутом Голубовић (Марка) Анти, оптуженом за силовање, убијање и батинање затвореника.

Баш ми је било лијепо, је ли вјерујете? Па-сући ту траву, онда сам осјетила да имам нешто у организму да могу од нечег преживјети. Толико сам се борила за те људе да би опстали живи, али није то требало тако бити. Ми то нисмо заслужили тако да се деси. Они су знали узети... ту је био један човјек и његова жена, она је била докторица прије рата у Новом Граду, они су њу силовали пред очима њеног човјека да он гледа. То знам, то смијем пред драгим Богом ћу то рећи, јер сам видјела својим очима шта се дешава.

БОЈАНА: Јесу ли они икако сазнали да сте ви муслиманка удата за Србина?

НУСПЕТА: Знало се да сам ја муслиманка, ја сам за њих била највећи четник, зато што сам била муслиманка, ја сам за њих била најгора за њих. И да нисам чула да ће ме убити, не би ни побјегла из логора, остала би ја у логору. Кад сам чула да ће ме убити зато сам побјегла из тога села.

БОЈАНА: Како сте успјели побјећи?

НУСПЕТА: Успјела сам побјећи, преварила сам једног Хрвата да му оперем ауто од блата пред црквом у Новом Граду у том селу. И опрала сам од те стране што ме он види и ја сам прошла с друге стране, била је црква и ограда и ту сам прескочила преко ограде и побјегла. Они су мене тражили, а ја сам побјегла у шуму и била у рову. Живјела у рову док није дошла српска војска.

БОЈАНА: Колико сте ту провели?

НУСПЕТА: Два мјесеца. Два мјесеца сам провела у рову док није дошла српска војска. Морала сам се борити да опстанем. Бар неко да каже истину шта се дешавало и знам да су људи продане душе.

Продају се за ситне паре и пљују сами по себи. То ме највише боли. Али нема везе, ја сам још жива и још ћу се ја борити. Ја ћу се изборити до краја ако Бог драги дадне само снаге и моћи. До краја ћу се ја изборити за то, не одустајем. Ја сам ишла са лангетом у Сарајево на суђење. Нисам попустила, нисам се предала. Ићу опет, нека сам оваква багава и болесна. Ја јесам болесна, ја не бјежим од својих болести, ја ћу то преболити, знам да ћу преболити.

БОЈАНА: Јесу ли вам какве здравствене посљедице остале од тог боравка у логору?

НУСПЕТА: Па, добила сам мождани удар од тога. Ноћима ја нисам спавала, то је мени увијек на очима. Легнем спавати и пробудим се, али више не смијем заспати. То је све страх. Ја сам свјесна тога.

БОЈАНА: И даље трпите те страхове?

НУСПЕТА: И даље трпим те страхове, али не пијем лијекове за смирење. То нећу, нећу да су убијам психички још више. Кад сам дошла на суд, рекла сам „ја нисам луда, ја имам папир да сам нормална жена“ да се не деси као код неких... Видим да су против нас зато што сам ја муслиманка и свједочим у корист Срба. Ја свједочим у своју корист, а не у корист Срба. Ја нисам национална, ја се борим за себе и за свој опстанак а они који неће да се боре, то је њихов проблем.

БОЈАНА: Реците ми, ваш муж, је ли он био са вама у логору?

НУСПЕТА: Не, он је био војсци, није био са мном. Он је чуо да сам ја заробљена.

БОЈАНА: Кад сте се поново срили са мужем?

НУСПЕТА: '92. у осмом мјесецу. Негдје крајем осмог мјесеца, тад смо се срили. Он је имао матер болесну, па је одвео за Србију

да је спаси. Мајка му јако болесна била и умрла је прије 10 година. И кад је чуо да сам ја жива, вратио се из Србије да нађе мене и нашао ме. Ја сам била у војсци у Новом Граду, нисам хтјела да идем опет у војни стационар. Молили су ме, Мачкић из Бања Луке ме испитивао у Оцаку кад је ослобођен Нови Град. И он мени каже: „Ајд у стационар“. Рекох, немој ме, молим те. „Ајд“, каже, „у кухињу“. Рекох: „Немој ме молим те. Дај ми да идем у ров, ако погинем, погинем, нећу никог да носим на души. Не дај Боже неком нешто да се деси, па ћу ја бити крива. Ај ти мене, рекох, пусти да ја идем у војску.“ И тад сам била извиђач на тенку покојног Новице Симића,⁵ он ме примио у јединицу. Била сам њихов извиђач, јер сам знала терен.

БОЈАНА: Јесте ту остали до краја?

НУСПЕТА: Ту сам била на линији докле год се није ослободило све, док није Нови Град враћен усташама, ја сам била у војсци, али немам тог папира и нико ми не признаје да сам била војник, а сви знају да сам била војник. Издајица нисам била, ђубре никад нисам била. Борила сам се за правду, и тада и сад. Нисам имала војничке књижице, имала сам дозволу од покојног Новице

Симића, али сам то изгубила све. Ја сам промијенила 20 кућа овдје у Броду док нисам сад добила од општине гарсоњеру од 24 квадрата, алтернативни смјештај. Све сам била по туђим кућама, једно вријеме сам плаћала и кирију, ја и муж. Он не ради нигдје. Ја сам радила по кафанама, тако смо преживљавали и дан данас преживљавамо. Добро је, хвала Богу добро је, борим се са болести и са животом. Добро ми је, не дам се још.

БОЈАНА: Реците ми, ваша имовина, шта је са њом?

НУСПЕТА: Немам ја ништа. Од мог мужа је све попаљено, порушено. Што кажу, ми смо ни на небу, ни на земљи. Ето, то нам је живот. Све је уништено, и имовина и живот, и све што се каже, али не дам се још, хвала Богу имам доброг човјека, добар ми је човјек. Погинула би за њега, толико ми је добар. Мој човјек је из мијешаног брака, његова је покојна мајка Хрватица, а отац Србин, а ја сам муслиманка. Код нас је братство и јединство и за вријеме рата било, и опстало. Имам човјека млађи од мене пет година, воли ме и поштује и цијени. Пет година се пати са мном, пере ме и чисти и купа, 25 година ми смо у браку, а нисмо вјенчани. И он је имао због мене проблема, ја то знам, знам да је имао.

БОЈАНА: Је ли у току рата?

НУСПЕТА: Да, у току рата. Знам. „Жена ти је муслиманка, треба је убити.“ Он каже: „Ајте, дођите кући и убијте је ако смијете“. „То је мој борац“, каже, „не смије је дирати! Морете убити мене, па онда њу, само преко мене мртвог.“ И хвала му на тој подршци. Никад ме није питао шта ми се десило у логору. Зато га цијеним и

5 Новица Симић (Милићи, 18. новембра 1948 - Београд, 02. марта 2012. године) - Генерал-пуковник Војске Републике Српске. Средином 1992. године преузима команду над 16. Крајишком моторизованом бригадом. Током операције „Коридор“ преузима дужност команданта једне од тактичких група на главном правцу пробоја коридора, једне од највећих и најславнијих битака српског народа у одбрамбено-отаџбинском рату. Крај рата дочекао је на дужности команданта Источно-босанског корпуса Војске Републике Српске, а након рата обављао је дужност начелника Генералштаба Војске Републике Српске. Преминуо је 2. марта 2012. године на Војномедицинској академији у Београду након дуже болести. Извор: „Преминуо генерал Новица Симић“, РТРС, 02.03.2012. године, линк: <http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=56984>, посјећено 14.02.2016. године.

поштујем. Никад ми није споменуо логор, никад, нити ме пита о томе. Зна да то мени није лако, да је то мени тешко. Никад ме није питао за то, а милион пута сам дала изјаву и никад ми нико није изашао у сусрет. Послије тога сам била поплљувана и наружена од појединих особа. Могу набројати само пар људи који су ми помогли кад ми је било најтеже и нашем попу Јови овдје који ми је икс пута купио лијекове и за Божић ми печеницу донесе и назове ме телефоном: „Дођи по печеницу“. Могу му се захвалити до гроба, док сам жива бићу му захвална. И господину Марку Грабовцу исто тако и бившем начелнику, јер ми је помогао кад сам имала мождани удар. Баш ми је помогао, не могу гријешити душе и треба рећи оно што јест. Свака му част. И Божица која ме је подржавала кад сам победила на суду. Није то побједа, 10 година то је за мене понижење, али и јест нека победа. Ја мислим да ми је то био најсретнији дан у животу. Тад сам се поново родила, кад је потврђена кривица. Јест да је мало, али ми је криво за то. Боли ме то. Не могу ја, ја би њега до живота да буде на робији, а не 10 година. Мало је то, али добро је, хвала Богу, колико толико, добро је.

БОЈАНА: Да ли сте пријављивали и ове остале? Да ли се против њих води поступак?

НУСПЕТА: Да, нису још ухваћени, али има њих на списку. Све је то по иностранству.

БОЈАНА: Сјећате ли се Ви, док сте били ту у логору, осим ове докторице Милене, сјећате ли се још неког примјера малтретирања некога кога сте ви познавали?

НУСПЕТА: Ма све људе који су били у логору, све су малтретирали. Не могу све

запамтити кад је нас било 750. Нико није био да није малтретиран, нико. Нас је један професор, покојни Чедо Деспотовић из Модриче, он је био професор њемачког мени у школи, он је нас и спасио и тако смо остали живи. Да њега није било, ми би сви отишли, сви би били побијени.

БОЈАНА: Можете ли се сјетити још колико је било људи који су изгубили живот у том логору осим тих шест који сте знали? Кажете да сте побјегли, шта се десило касније кад је дошла војска? Имате ли каквих сазнања послје? Колико је људи преживјело из логора?

НУСПЕТА: Па, преживјело је ја мислим 80 посто од тих 750 што је било у Стролиту. Јер су се послје састали логораши који су били у школи у Оцаку и ови у Строли-ту и који су били тад по кућама. Послије су их саставили све и довели овамо за Босански Брод.

БОЈАНА: Добро. Дакле, војска кад је дошла, ви сте изашли из рова и нашли сте се са...?

НУСПЕТА: Ја сам се нашла са српском војском и остала сам са њима до задњег дана. До Дејтона сам била у војсци. Нисам бјегала нигдје, јер то ми је био једини излаз да докажем правду да нисам издајница, да нисам ђубре, да нисам искварена особа. И сутра кад би било, поново би ишла. Нек сам болесна, ишла би поново за правду да се изборим.

БОЈАНА: Реците ми, какву улогу за Вас има Удружење?

НУСПЕТА: Ми не постојимо ни за кога. И ми смо се борили за ову државу, да ова држава опстане и ми смо неки борци у тој држави. Нека смо цивилне жртве рата,

тако се третирамо, нема везе, али смо и ми жива бића. Нама треба нека подршка од ове државе, јер ове државе не би било да није било нас. Мислим да је не би било. Ми смо заслужили неко поштовање. Али, само захваљујући Божици Живковић⁶ знам да вриједим да сам неко и нешто у овој држави. То знам, да није ње, ја би била нико и ништо, јер сам доживјела понижења и понижења превише. Само њој могу захвалити што постојим у овој држави и што сам прави човјек остала. Ја живим од туђе његе и помоћи и то је мени доста. Ја сам захвална и кад добијем сад врећу брашна, захвалим се свакоме. Ја не бјежим од својих ријечи, истину причам. Ја сам на суду рекла судији фино: „Боже, помози, дај ми само снаге да кажем оно што ме боли“, и причала сам. А оном усташи Толићу сам рекла: „Хоћу да ме гледаш у очи када са тобом разговарам, а не да гледаш у сто и да пишеш нешто, хоћу да ме у очи гледаш“. Ја не лажем, само причам истину. „Ја теби нисам направила зло, ти си мени направио зло.“ И није гледао у сто, нити је цртао, нити писао, гледао је директно у мене. Кад сам завршила ту изјаву на суду, судија је поставио питање имате ли шта питати његовог браниоца. Каже, немамо шта. Немају ме шта питати кад сам рекла истину, шта ће ме питати, ја говорим истину, ја не лажем. То што сам рекла у СУП-у у Броду, што сам дала изјаву, ја иза те ријечи стојим. Ја не бјежим од тога. Иза сваке своје ријечи стојим. И не бојим се тога.

6 Божица Живковић-Рајилић - Предсједник Удружења жена жртава рата Републике Српске

Тонка Вујиновић

(Интервју урађен у Броду дана 26. 08. 2015. године)

Тонка Вујиновић, из Брода. Рођена је 26. 05. 1965. у Новом Граду у општини Оцак. На почетку рата је живјела са родитељима у Новом Граду. Када је хрватска војска дошла у Нови Град, Тонка је са другим женама била у кућном притвору око 3 мјесеца.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Реците ми с ким сте живјели, чиме сте се бавили и како је изгледао Ваш живот пред почетак рата?

ТОНКА: Живјела сам са мамом и татом. Нисам удата. Пријављивала сам се на биро редовно и пред овај рат отишла сам у Оцак да се пријавим. Међутим, кад сам ушла у аутобус, видјела сам све сами мушкарци у униформи, не схватајући да ће рат. Ја у аутобус и мене пита шофер, Едо: „Тоне гдје ћеш ти?“. Одговорила сам да одох на биро. Није ми могао рећи човјек да се вратим назад, није смио.

БОЈАНА: Знате ли чије су те униформе биле?

ТОНКА: ХВО. Она њихова униформа има, пише ХВО, али сам мислила војна вјежба, откуд знам.

БОЈАНА: Реците ми, јесте ли познавали те људе у аутобусу?

ТОНКА: Нисам, никога. И тај шофер каже: „Стаћу ти, Тоне, пред хотел у Оцаку.“ Стане он мени, ја изашла кад оно пред хотелом пуно гарде, пише ХОС у црним одијелима. Ајд, рекох, војна вјежба, не схватајући да је рат и да ће они сутра нападати нас.

БОЈАНА: Није било никаквих немира?

ТОНКА: Није, није. Видим ја, нигдје женска нема. Ја отишла на биро, кад Џевида ухватила се за главу „Тоне откуд тебе овдје“? Нас је 18.05. гранатирало, дакле то је било на два дана прије тога... Рекох: „Шта је ово Џевида, каква је ово војна вјежба“? Каже: „Тоне, рат је... идем, бјежим“. И она стварно имала торбу, каже: „Тони сналази се“. Размишљајам шта ћу сада, ја сам њима дошла у руке, нигдје женска, они виде и звижде: „Еј, дођемо код тебе мало на каву“. Тада сам имала 25-26 година. Кад мени Џевида каже: „Сад ћу ја назвати прику Ибру да тебе одвезе до Дома здравља, иде аутобус па да те одвезу кући и, Тони, криј се“. И тако је и било, тај човјек ме је одвезао, ја дошла кући, не смијем својима рећи, изгубила сам се. Наш свијет не зна ништа. Има, неко је знао, али је шутио. А што се тиче Новог Града, кад нас нису побили. Боље да су нас побили. Ја имала момка, био је Хрват, нисмо ништа крили. Тако је била Југославија, гдје год кренеш Хрвати, Муслимани, фамилија и рођаци. И он је дошао код мене навече, каже: „Тони, ваља бјежати.“ Ја нисам хтјела да чујем, наговорим га да идемо у кафић. И

отишли смо. Видим ја нема народа, наши шуте... Пола је знало, пола је било спремно, пола су имали оружје. Ми нисмо ништа имали. Ја имала очеву пушку.

БОЈАНА: Ви сте сазнали да је ту становништво, да су Ваше комшије имале оружје?

ТОНКА: Јашта су, нико ништа није хтио рећи, драга моја. Мој момак је на крају побјегао, рекао мени да и ја бјезим, да ће рат. И ја одем својој мајци и кажем да ће рат. Имали смо подрум у кући и одмах снесемо кауч за сваки случај. Подрум је био под земљом. Боље припремити се, нека пале, не може доље ништа бити. Моја бака Илинка и дјед су били с нама, она је из Крајине, слијепа била, дјед Дидо је четврто годиште. Дошли су из Кризног штаба, рекли ми: „Тоне, ти мораш остати због тога да помогнеш“. Ја сам рекла да је у реду, да ја помогнем, било је још радника. Само да не носим пушку, ја то не волим. Одоше они, написаше мени да ја будем ту, ок. Међутим, мени нико није дошао, радника је било, нико ми није дошао да јави да ја неком помогнем. Чекајући, почело је гранатирање и ми одемо у подрум. Баба Илинку ту, слијепа жена била, и дида, он јадник ставио ордење, мислио да су то партизани. Јадник, он мислио да је онај рат, 1904. годиште шта ће човјек знати. И након тога, наши су се предали, хрватска војска је ушла у Нови Град. Један Милан Ракић из села је рекао да се предајемо, да идемо даље за Оцак из Новог Града. Мој тата није хтио ићи и остао је. Ми наивни, сјели на трактор и кренемо ка Оцаку, али свако мало стани-крени, па дођу да препипају, претресу. Осам-девет сати ми смо путовали до Оцака на пијаци сточне хране трактором.

БОЈАНА: То је била колона људи, је ли тако, сви из Новог Града?

ТОНКА: Да, а било је и из Дубице.

БОЈАНА: Је ли вас пратила војска?

ТОНКА: Јесте, хрватска војска. То су ове горе комшије биле. И била је једна моја колегиница, познавала сам је, радиле смо заједно. Јела Јуришић. Наводно, морала је, није она радила зла, али је била у униформи, видјела сам. Можда је она морала, ја то разумијем, ратно вријеме, не можеш ти „ја нећу“. И хтио не хтио, ти мораш, имаш породицу. Кад смо дошли у Оцак, неко је распоређен у средњу, неко у основну школу, више не знам.

БОЈАНА: Гдје сте ви били?

ТОНКА: Ја сам била у основној школи, били смо ја и мама, баба, Вујновићи, Тучићи, Арамбаше, Ђукићи.

БОЈАНА: Колико отприлике је људи било, по вашој процјени?

ТОНКА: Било је доста, не могу одредити број, то је било набијено.

БОЈАНА: Је ли било могуће побјећи одатле?

ТОНКА: Није. Ја сам била ко дрогирана. Па сјетим се, зашто то сад и због чега. Нисам, еј, још нисам гласала, нисам хтјела да гласам, јер ми немамо шта гласати, два села православна и мало имамо са стране, оно све 15 села католичка, муслиманска. И шта си могао тражити, шта си могао ту? Ниси могао ништа. Дружили смо се... Дакле, дошао Мерсад, хоцин син, у ту школу и каже: „Вујновићи, Тучићи, Арамбашићи, Ђукићи да иду са мном“. И он се потписује: „Ја водим ове људе својој кући.“ ХВО се бунио, али каже, нема шта да се буниш ови људи иду мени. Ми долазимо, нас човјек лијепо прима. И он нас

дочекао и загрли. „Гдје сте, моја браћо“. Стар човјек. Бојим се за њега, разумијеш ме, војска је ту.

БОЈАНА: Је ли ваша породица била с вама?

ТОНКА: Јесте, сви смо ми били. И каже: „У овој кући ће живјети и јести, има струја и вода у тетковој Мићиној кући, никакав проблем немате и будите ту“. И кад он зовне моју маму и пита: „Гдје је Бранчило?“ Каже, он је остао, није хтио ићи. Каже: „И паметно, боље што није ишао, није му нико ништа, није имао оружја, није гласао.“ Све су они имали списак ко је гласао. Ти ниси гласао, дадне му зелени картон да се он може кретати. И ми ту били, кад Мерсад чује да ће силовања бити, чује, причају кроз полицију шетају и говоре „ићемо тамо ј**авати“. И он мојој мами није могао рећи, него напише својој родици да каже мојој мами да не идемо ми кући због тог, силовања.

БОЈАНА: Је ли ту послје дошла војска?

ТОНКА: Јесте, ХВО дошао њему у двориште, кажу: „Кога ти кријеш?“ „Ја не кријем никог, то су моји људи, моји пријатељи, а ти господине ако имаш напоље 'ватај, а овдје нећеш. То су моја браћа и сестре, ја волим свој народ, а ти ћеш се питати, питаћеш Бога шта си урадио.“

БОЈАНА: Шта је војска тада урадила?

ТОНКА: И војска је њега два пута ошамарила и видим ја да ми морамо моћи, не желимо да погине. Хвала њему, 15 дана сам била код њега. И он плаче и каже: „Тоне, немој барем ти, знаш, ићи. Немој ти, сине, ићи, неће ти овдје бити ништа. Мама је твоја, ипак, старија жена.“ Ја нећу, што год да буде са мојом мамом и татом, нека буде са мном. И ми долазимо у Нови Град, кад

преглед зенги, комшије. Најгоре су биле „Посавска махала“.

БОЈАНА: Мислите на јединице...

ТОНКА: Да, да, то су „Посавске махале“ и „Осјечак“, они су мени били најгори.

БОЈАНА: Ви сте знали ко су њихови припадници?

ТОНКА: Како нећу знати, читав живот живиш у том мјесту. Да, како нећу знати, дружили се. Тражили су ми личну карту и узме и од маме и каже: „Кући.“ Међутим, сви у мојој кући. Значи, ти моји Крајишници у једној кући. Не смијем изаћи по дану, кад идем мокрити, морам питати њега да идем мокрити.

БОЈАНА: Ко је то био, тај стражар?

ТОНКА: Ниси могао, не смијеш гледати. Спустиш поглед доље и кад он теби каже да погледаш ти њега гледаш, кад рекне: „Обори главу“, ти мораш оборити главу. Ја питам, због чега то, да сам нешто урадила, можда мој тата урадио за вријеме мира, па човјек враћа. Каже: „Зато што си четник.“ Па, какав сам ја четник, а код мене Тито виси на зиду. Каже: „Скини га.“ Ја рекох: „Ја га скидати нећу, теби ако он смета, скини га ти. Ја нећу да ме та савјест гризе“. Каже он: „Мамицу ти ј**ем“, а ја не могу више. Не смијем на сав глас и мама ме утиша. И шаљу нас доље у подрум.

БОЈАНА: Тај војник вас шаље?

ТОНКА: Да, каже: „Ајмо сви у подрум, па ћемо видјети касније.“ И ми смо сви остали у подруму да он прегледа кућу, па ћемо ми онда у кућу. Они су прегледали таван, доле и нема ништа. Не може ништа наћи. Само ножеви, кашике и виљушке и ловачка пушка, што полиција зна, разумијеш ме. Тата је власник био и то се знало. Они

су узели то и нема више ништа. И онда они изваде списак, кажу: „Ниси ни гласала.. зато што ниси могла?“ Нисам хтјела, због чега да гласам. И тада су отишли.

БОЈАНА: А знате ли име и презиме тог војника?

ТОНКА: Знам, Јозо Шувар. Његов брат Иво је био у „Ватреним коњима“. Иначе, нисам имала проблем, јер су пола мислили да сам ја Хрватица. По говору они су мислили да сам ја Хрватица. Кад су Крајишници дошли кажу: „Откуд Хрватица овдје“? Рекох: „Нисам Хрватица, докле ћу говорити да нисам Хрватица“, нисам имала никакве документе. Онда ја нађем родни лист. Нама је долазио Мато Дуспер, мамин колега, он је убијен, он је ударан од батина. Хрвати су га тукли зато што је он помагао доста Србима, доносио хране и свашта нешто. Каже: „Невенка пријатељу мој, радиш са нама, са мојом женом си радила, де, наговори своју кћерку да бјежи у шуму, пустите кућу на миру, биће силована, већ се почело. Не могу ја да вас спасим.“

БОЈАНА: Је ли Вас наговарала мајка да бјежите?

ТОНКА: Нисам ја хтјела без ње никуд. Не бих ја њу могла оставити и мама каже: „Сине, 'ајмо у шуму.“ А оно шума преко асфалта, није далеко. Они нису смјели у те шуме. Једног дана ја из шуме идем, а за мном трчи један војник хрватски и дозива: „Стани секе, секе, секе.“

БОЈАНА: Јесте ли га познавали?

ТОНКА: Нисам, били су из Загорја из Хрватске. Он је мене дозивао, а ја отрчим у жито. По говору разумијем да су Загорци, говоре и кај. И нађе моју маму, она је била

отишла кући нахранити марву, каже јој: „Немој се ти сикирати, ја јесам Хрват, јесам у униформи, али ниси ти мени ништа крива, само хоћу да знам гдје су ови људи који су сад били“. Каже мама: „Не знам ја ништа“. „Гдје ти је кћерка?“. „Не знам ни то“. Па, није знала, ја сам побјегла одмах у жито, он трчао за мном.

БОЈАНА: Значи, Ви сте успјели да побјегнете?

ТОНКА: Да, у жито. И кад сам видјела, ако мама буде заробљена, идем и ја, па нека буде, шта ћу ја. Кад он виче зашто сам побјегла? Као неће он мени ништа. „Не знам ја да ли ви хоћете или нећете ништа.“ И онда ми је рекао да не бјежимо, да будемо у кући, да не излазимо. Видим да се с њим може и причати. Рекох, ја се сад бојим ових наших комшија. Каже: „Ви сте се предали на лијеп начин, немате оружја што да вас дирају. Каже: „21. година, јединац у мајке. Куд ћу да побијем ове људе, куд сам ја дошао овдје? Ја сам из Хрватске, ја овдје немам ништа. Мени ви нисте ништа криви.“ Неко га је одао и погинуо је. И питам ја њега због чега ти то радиш, а он каже: „У мене је мајка Српкиња.“ Пече га савјест. И он ми је рекао да неће дуго, да ће отићи.

БОЈАНА: Јесте се Ви тад вратили кући?

ТОНКА: И ја дођем кући, међутим мене један од тих војника потапша по рамену, па огроман нож извади и донесе до врата. Каже: „Сад ћу те заклати.“ Ја сам рекла ако ће то радити, да уради одмах. Он баци нож и оде. И они одоше. Међутим, дођоше други, дође Франц Лемот. Ја морала ићи у Кризни штаб, доље су полиција и ХОС били у црном одијелу, а ми горе к'о фол спавамо. Дошли су и прозвали по

презименима Вујновићи, Вуковићи, било је још неко презиме, да кувамо кафе. Кад сам силазила, пита један од тих: „Откуд ова Хрватица овдје?“ Мислим се у себи, нисам ја Хрватица, руке дрхте.

БОЈАНА: Ко је био, ко вас је чекао ту?

ТОНКА: ХОС. Пет-шест њих, дошли су са линије ови мјештани, и био је тај Франц Лемот, тај кога сада теретим. Каже он: „Све сте ви невини.“ Ја шутим. Тада је цурица од девет година била силована, од Липика је почело, мајка убијена, оцу ноге биле почели резати пилом. Ту цурицу комшија одвео у шуму и сва срећа чује њихов командант из Хрватске и каже: „Ухватите га живог, немојте га убијати, доведите га овдје да га ја убијем, ја имам цурицу њених година. Ја јесам узео пушку и ја волим своју Хрватску, али није дијете криво.“ И он је њега пред нашим код цркве убио. Малу је одвео у Славонски Брод и излијече је. Ено је удата сад и данас су кумови.

БОЈАНА: Шта се даље дешавало ту када сте Ви сишли међу њих, ХОС-овце?

ТОНКА: Нудим ја њих кафом и тад ме питају откуд овдје ја Хрватица? Не смијем рећи ни јесам, ни нисам. Кажем им да не знам ни ја, донијела ме рода. Они се смијали, а овај Франц Лемот каже: „Није, она је Српкиња“. Рекох да јесам, па ја се не стидим, јесам Српкиња. Каже: „Има ли овдје Крајишника?“ Рекох да нема. „Да се зна“, каже, „треба их све побити и поклати.“ Да су знали поједини да смо ми из Крајине, да је одатле моје поријекло... „Дијете им треба убити, у стомаку их треба убити.“ Ја шутим.

БОЈАНА: Знате ли имена тих људи који су сједили тада?

ТОНКА: Ја само знам Франц Лемот, та двојица Шувар, Илија Михаљ. Тај Илија Михаљ је тада повео моју маму на балкон и тјерао је да виче: „За дом спремни“ и пуцао поред ње. Онда је потјера: „Ајде излази“. Мама изађе. Онда загалами на њу „Што си изашла, маму ти ј**ем, улази унутра“. Мама уђе. „Ајд излази напоље, ко је рекао да уђеш.“ Пола сата малтретирао њу тако, онда мене пола сата. Каже он мени: „Мораш научити пјесмицу. Јуро Бобан виче, ево мене поглавниче.“ Ја не морам. Каже, како се крстиш? Са три прста. Онда он мене ошамари. И тамо-овамо, мој рођак Сениша Вујновић био побјегао из затвора, хтјеле га зенге на ражањ живог... И питају ме: „Гдје ти је Сениша, гдје кријеш Сенишу?“ Не кријем га нигдје, ја не знам, Сениша је у затвору. Он је тада био побјегао, препливао Саву, па је ослобођен. И тако ме испитивали, кад дођоше зенге и тај Божо Матановић, тај што је био у „Ватреним коњима“. Ваљда је војска била ушла у Оцак и он их потјера да бјеже. Ја бабу онако слијепу, маму, и ми у жито. Они траже, пале куће редом. Толико сам била сретна што је наша војска тада дошла, мислила сам и нека умрем тада, само нека је војска наша... Сјетила сам се сада нешто да додам у вези ових „Ватрених коња“... Међу њима је био главни Божо Матановић,¹ Шувер, за силовање. Били су тај Иво, тај његов брат,

1 Према изјавама других свједока, Божо Матановић је био старјешина јединице „Ватрени коњи“. Извор: Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године, Прилог 1.21, страница 66

Илија Михаљ, тај Франц... Мој ујак је био тотални инвалид, глава му ради, тијело не ради и њега на бетону док лежи удари-ти, ето какви су били. Они су дошли код мене и каже: „Њу ћемо водити сутра“. И једна Иванка, из војне полиције, што је мене знала каже њима: „Де, сутра ћемо је одвести, ајмо ми тамо гдје се оне крију.“ Она је дошла и каже мени: „Тони, молим те, немој сутра доћи, доћи ће у девет сати по тебе, и маму поведи са собом. Бјежи, немој, молим те, да будеш ту.“ И нисам. И тако да они мене нису повели, али је било плакања и палили су куће, било је дјеце, било је трудница из велике куће код Миле Влајића. Ту је била трудница Душанка, моја родица. Крили су је иза регала, њу су ови тражили исто. Било је оних жена које су повели, али су кућу ту запалили. Ту је било трудница и дјеце и свега. Скакали кроз прозор, кроз балкон. Срећа, па је наша војска дошла.

БОЈАНА: Морам вас питати, Ви сте успјели избјећи силовања?

ТОНКА: Да, да, захваљујући тој особи, двије-ма особама Мати и Иванки и том хоћи што је мојој мами рекао: „Немој Невенка да чује мој син, грота је да не кажем, свима реци и женама и цурама да бјеже.“

БОЈАНА: Колико сте Ви били дуго у тој кући?

ТОНКА: Три мјесеца, ако нисам у својој кући, јесам у Кризном штабу. Знаш зашто су нас држали? Због странаца, да нас не нађу. Уједињене нације кад су ушли, они су видјели по школама. Има ли још Срба? Нема, а ми смо по кућама, нисмо могли изаћи. Е, то је то. Да они испадну поштени, да сакрију доказе. Само мој тата што је био у школи, има тај Међународни

црвени крст, то једино што су њега на-шли, а нас нису могли.

БОЈАНА: А док је Ваш отац остао тамо у школи, шта се с њим дешавало?

ТОНКА: Он, кад је дошао из школе, он је био као излуђен, он мене није знао, зато што су то учиниле дроге.

БОЈАНА: Нешто су им давали?

ТОНКА: Ајој, било дроге у школи колико хоћеш у нашој основној школи. Мучили су их, вриште, па јаучу... Па да су, да простиш, лизали позадину од прољева. Имали наши прољев. Знаш како, у подне добио си мало чаја и хљеба мало, ништа више до сутра у подне, разумијеш ме? И онда, да извинеш, добијеш прољев, неке су тјерале да својој дјечи свашта раде... То наши кажу у школи, ја то нисам видјела. Та „Посавска махала“ је била спремна на све. Они су усташки настројени и данас. Једна моја колегиница Хрватица, у мојој кући био Тито, а код њих Хитлер, а ја то нисам знала, увијек соба била закључана.

БОЈАНА: Реците ми, набројали сте неколико имена, да ли вам је познат Маријан Брњић² звани Јакић?

ТОНКА: Он ти је из „Посавске махале“. С њим је био и Барукчић. Они су радили потајно, по три члана, било је то више, тих „Ватрених коња“ је било више, није то само двадесет. Тог Барукчића сам се бојала...

БОЈАНА: Да Вас вратим на раније питање, када је отац дошао, у каквом је стању био?

ТОНКА: Он изгубљен, само је шутио и почео пити. Није имао таблета, онда имао гушење, имао је рак у грлу и умро је. Није

2 О Маријану Брњићу и Барукчићу је већ било ријечи у уводнику поглавља.

дуго био ту. Мени као да мозак блокира некад, јер је то неправда, мучи ме неправда. Камо среће да нисам била, да сам побјегла. Мене погађа тај Нови Град. Мене не интересује тај Нови Град, мене интересују гробови, и ја, моји мама и мој тата који нису плачкали, ни ништа. Мени паре те његове не требају, мени паре не могу помоћи. Свака част свакоме. Нити тај затвор, њему ипак остаје породица, ја немам ништа, ја сам своје све изгубила. Овдје нисам добро прихваћена, ни овдје, муке и понижења.

БОЈАНА: Је ли ми можете рећи након што је дошла српска војска, тада је и ослобођен Нови Град, можете ли ми рећи шта се након тога дешавало? Јесте ли остали ту?

ТОНКА: Јесмо, јесмо остали ту.

БОЈАНА: Је ли било малтретирања?

ТОНКА: Није, било је добро, све док нисам морала тату сахранити и на крају изаћи из Новог Града. 2. фебруара 1995. тату сахранила и после тога некад сам изашла и дошла у Брод. Нови Град се предао, дао Оцак за нека друга мјеста и ми смо морали изаћи.

БОЈАНА: Можете ли процијенити у тим школама колико је могло бити изгубљених живота? Колико је њих изашло, колико их је преживјело, а колико није?

ТОНКА: Да ти кажем, доста је ишло преко, не могу ја сад... У школи кад буду ударани они оперу то, да се сакрије тај траг.

БОЈАНА: Не знате да ли су ту негдје близу закопавани ти људи?

ТОНКА: Е, то је само могуће преко границе у Хрватској, или у хрватска села. Једног рођака су тамо сахранили, недавно су браћа дознала. Било је сахрањених Срба, али наводно да су то сад Хрвати. Најгоре је то што су наши неки изгинули, па су наводно то Хрвати. Да они испадну жртве.

БОЈАНА: По којим је то мјестима тако, да ли знате?

ТОНКА: Па, то су већином тамо преко возили. Имали су оне пуне трајекте.

ТОНКА: Е то, пошто су из Хрватске дошли. Заборавих рећи, Хрвати су звали муцахедине преко Хрватске, хтјели су да побију нас да њима олакшају посао, да испадну чисти. Међутим, Муслимани их врате и кажу „нема Срба“ и врате се. Дошли до Саве и врате их Муслимани и рекну да нема више Срба „ми смо све побили.“ И врате их.

БОЈАНА: Знате ли ви ко је доводио муцахедине тачно?

ТОНКА: Па то је Хрватска тад. Само, што се тиче муслимана или сад Бошњака, шта ће Муслимани оцачки, да не би овог рата, Оцак би био једини град који није ратовао. Ја не волим ни Хрватску ни Србију, волим своју Босну, волим свој народ, ту живим.

Петра Пурић

(Интервју урађен у Шамцу дана 04. 09. 2015. године)

Петра Пурић из Шамца. Рођена је 26. 10. 1946. године. У вријеме почетка рата је живјела у селу Липик, општина Оџак, са својом породицом – мужем и троје дјеце.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Испричајте ми како сте живјели, јесте ли имали комшије других националности?

ПЕТРА: Имали смо комшија Хрвата, добро смо се слагали, али кад је рат дошао, свако себи... Све се промијенило. Ми смо побјегли, комшије рекле: „Иду Хрвати“. Ваља ићи, сви иду, видим народ иде. Неки су и прије мало отишли, а ми смо остали у мојем подруму. Двадесет четворо нас било у подруму, што беба, што народа из оног Липика.

БОЈАНА: Колико сте се крили у подруму?

ПЕТРА: Па, крили смо се у Оцаку једну седмицу дана. Послије смо отишли за Нови Град и ту смо били по неким кућама до 8. маја и 8. маја кренемо у колони за Нови Град. Затекла нас је хрватска војска код Саве и рекли: „Предајте се, мора се ићи“. Каже: „Иде се у Милошевац.“ Они нас лагали. Какав Милошевац? Псују четничку мајку, па се споро креће колона. То је била огромна колона. Одвели су нас у школу у Оцаку.

БОЈАНА: Је ли то Основна школа у Оцаку?

ПЕТРА: Да. У великој шерпи су скували фазанска јаја, па нам давали да вечерамо ту.

Сутрадан нас све тамо по селу по кућама подијелили.

БОЈАНА: Колико вас је отприлике било затворено у тој школи?

ПЕТРА: Јој, не знам ни ја, ту је било доста наших, био Нови Град, па Дубица, па све то. И жене и дјеца, и све су то били ту.

БОЈАНА: И шта је било онда кад сте кренули кућама?

ПЕТРА: Рекли су нам: „Ајте кућама својим, радите земљу, поватајте своју марву, бићемо гладни“. А они дођу па истјерају свињче из обора, па однесоше. Каже, мора војска њихова јести. Ја сам имала петнаестеро прасади за печеница, за 1. мај. Ми славимо Ђурђевдан, па било двије јањице, двоје јањади и двоје јаради и велика коза и три краве. Све су они то кад су наишли из Врбовца, они су све то попуштали.

БОЈАНА: Реците ми кад су вас из те школе вратили кућама, ко се још с вама вратио кући?

ПЕТРА: Жене и дјеца су враћени. Моја дјеца су дошла са мнош, па смо се остатак времена крили, спавали по трњу, некад код мог рођака Драгољуба, некада у штали на

штагљу моме. Од других је била Јованка, Миленка Тодоровића, па била прија Ана, она је Хрватица, моје сестре свекрва. Она је Хрватица, али њу нису њезини хтјели примити тамо, рекли јој: „Бјежи, бјежи, ти си родила четнике.“ Нико је није хтјео примити, а она јадна дошла мени и код мене тако јадна спавала по међи, ко и ја, сви по међама, не смијемо у кући. Дуго смо се ту крили, више од 10 дана. Најгоре са дјецом малом. Дође кер па лаје, па чује народ. Моја мама глухонијема, па она јадна пробуди се, па сједи, па прича, а ја њој ставим руку на уста. Кад су они бјежали, повлачили се, ми били кући, правили јести, реко да направимо јести, па ваља вечерас опет ићи у трње. Кад ја погледам, колона нека иде, аутобуси, камиони, трактори. Пуцају на кућу. Они би нас побили да су ушли у кућу.

БОЈАНА: Је ли то све била војска?

ПЕТРА: Хрвати селе на Саву да се превезу у Хрватску.

БОЈАНА: То су биле комшије Хрвати?

ПЕТРА: Да, из Врбовца исто.

БОЈАНА: Док сте се ви крили ту у кући и око куће по жбуњу, је ли вама долазио ико од хрватске војске кући тада?

ПЕТРА: Долазили, дабоме. По ноћи кад су дошли „Ватрени коњи“, ми били у веранди, ја гулила нека јаја, моја мама јадна тамо замрачила прозоре да се не види, гори свијећа, а они дођоше пред моју ограду па дозивају: „Газда, газда!“ Ми се разбјежимо, Боса, ја, Драгољуб, моја дјеца Срето, Јела, Сретенка, у поврће утечемо па се сакријемо. А они ушли у кућу и запалили је, запалили спаваћу Сретину собу. Послије дошли и запалили и дворишну. Кад смо се

вратили сад кућама послје рата, купили цријепа и покријемо шталу и покријемо моје свекрве кућу. Па, ту ја сада будем у тој кући.

БОЈАНА: Ко су били ти „Ватрени коњи“?

ПЕТРА: Из Посавске Махале група војника, тако су се звали, „Ватрени коњи“. Не знам ја њима имена.

БОЈАНА: Колико је њих било, знате ли отприлике?

ПЕТРА: Не знам. Они су то вече запалили кућу, а моја мама остала ту у тој кухињи, нисмо је успјели извести. А срећа нису завирили ту, а да су завирили, они би њу убили. И кад смо се ми вратили, након што су они отишли, а оно човјек са пушком између мамине куће и наше штале стоји. Каже: „Данас је друга жена била“. Реко: „Ја била“, а била моја свекрва и моја матер. Каже: „Идите, видите да су запалили, не могу ја пуцати на своје, не би ни ви на своје“.

БОЈАНА: То је био хрватски војник?

ПЕТРА: Да. Био, и по дану мене тражио, а ја се сакрила у кокошињац, сакрила се ја. Онда је послје други дан дошао Ивица Бенић из Свилаја и још с њим тројица. Рекли нам да сједимо испред, а они кобајаги тражити оружје. Одвели мог сина тамо, тукли га кундаком и пуцали.

БОЈАНА: Гдје су га одвели?

ПЕТРА: Иза куће, на њиву тамо, па му рекли: „Не смијеш рећи да смо те тукли.“ Он плаче, а мене ошамарили, ја хтјела да идем да видим. Кћерке су биле ту јадне, криле се по курузу, свукуд се криле. Послије су отишле у Кризни штаб у Нови Град, а Хрвати ту били. А оне су отишле, одвела их Милка Ракић, Пере Ракића матер. Одвела

моје кћери и одвела једну Драгицу, то је цура била од њезиног сина, па јој јавио, из логора јој јавио да је одведе тамо код себе.

БОЈАНА: Је ли то био једини пут када су Вашег сина тукли, или су поново долазили?

ПЕТРА: Тукли су они њега још. Један Мато, Анте Барукчића син, он га је тукао. Као тражили оружје. Каже: „Дај оружје“. Па каже: „Немам.“ Они су предали оружје у колони кад се ишло, све.

БОЈАНА: Гдје је Ваш муж за то вријеме био?

ПЕТРА: И он је био у логору, умро је он, сад ће бити двије године у десетом мјесецу. Тукли га.

БОЈАНА: Колико је он дуго био у логору?

ПЕТРА: Осам и по мјесеци. Тукли га тамо, мало-мало изведу га, а он јадан био слаб и мршав, оперисао срчане залиске и умро.

БОЈАНА: Како је он изашао одатле? Је ли га неко размијенио, јесу ли побјегли?

ПЕТРА: Па они су га размијенили на хрватску Бадњицу.

БОЈАНА: Је ли то све вријеме провео у тој школи?

ПЕТРА: Ту су они били у школи, а пред Петровдан на дан дошли у Нови Град у школу, кад су чули да иде војска наша, онда су они у току ноћи из Новог Града одвели те наше логораше за Хрватску. Хрвати их одвезли аутобусом. Мој је муж замијењен тамо у, чини ми се, у Драгалићу.

БОЈАНА: Знате ли Ви колико је њих страдало у том логору?

ПЕТРА: Па, не могу ја сад знати, има њих из Новог Града, из Дубице, из Бруснице... У нас у Липику из сваке куће неко умро, нема мушкараца, нема никога. Ми се вратили, пусто село. Кућа моја изгорела, ја је

још не могу покрити, немам с чим, онако стоји капа.

БОЈАНА: Гдје сте касније побјегли?

ПЕТРА: У Модричу. Ми смо били избјегли у Хасиће код Шамца тамо и тамо смо били пет година. Ја, син мој и моје ћери. Преживјела је то све и моја мајка. Умрла је она 2008. године, а свекрва је 2007. године.

БОЈАНА: Реците ми колико су они често, ако се можете сјетити, долазили да вас малтретирају?

ПЕТРА: Долазили су чим те виде, мораш се сакрити, а мораш и довести краве своје с њива да доведем у шталу. Ја сам се извлачила од њих некако. Једном је наишао војни полицајац, Ђојић,¹ стазом гдје ми спавамо и видео гдје будемо, рекао: „Види ће четници спавају.“ Моја Сретенка ту била и кад је она чула да је ауто дошло, она побјегла још даље у траву, а ондје остала путна торба, а он ће: „Ух, то је цура 17 година, гдје је?“ И све слике покупио њезине и оде. И 10 марака било и то је однио. Али он је рекао мојој свекрви: „Ако је наћеш, нећу јој ништа, само ћу је нешто питати, ако је не наћеш, вечерас ће кућа изгорити.“ И они запалише увече.

БОЈАНА: А знате ли шта се другима дешавало, онима који их нису могли избјећи?

ПЕТРА: Има њих које су они послали да иду ноћевати у три куће, што су они ишли по селу и рекли да се иде тамо. А њих изведу, одведу их, па их силују тамо у Посавску Махалу, биле тамо двије-три куће и тамо

1 Претпостављамо да је у питању Ђојић Јозо. У уводнику је већ споменуто да је Тужилаштво БиХ подигло оптужницу против Ђојић Јозе из Оџака који се терети да је за вријеме рата у својству припадника 102. оџачке бригаде ХВО-а, током 1992. године починио силовање једне женске особе.

воде. И моју родницу Јоку одвели, а тамо је био од њене сестре зет, Барукчић².

БОЈАНА: Колико је година имала тада, отприлике?

ПЕТРА: Јока је четрдесет друго годиште. Она сад буде у Вукосављу. Ишла је она да даје изјаву о томе у Сарајево, исто тако су и Љубица Лешић, Миља... Оне су све то претрпили. Љубица је дала изјаву суду и кад је дошла кући, она умрла. Миља је свједочила, да је био на суду тај што је њу силовао... узео је флашу, стављао ту гдје треба имати односе, па флашу у дебело цријево, а овамо... свашта радили. Она је све рекла.

БОЈАНА: Је ли она имала посљедица каквих?

ПЕТРА: Па јашта су имали, ишли су доктору... Болесне биле, жена има дјецу јадна, човјек јој погинуо.

БОЈАНА: А ови људи који су пребачени послије у Хрватску из логора у Оцаку, јесу ли сви покупљени одатле?

ПЕТРА: Сви су они, који су у школи били у Новом Граду, а ја отишла баш сутрадан, реко да питам је ли могу донијети робе да се пресвуку. Све су они њихову робу побацали тамо, све. Кад су их одвели, ни су они одмах били размијењени, тамо су радили, копали ровове њихове, били на првој линији.

БОЈАНА: Је ли та војска која је ту дошла, јесу ли они били непознати људи или су били из комшилука, неко кога сте познавали?

ПЕТРА: Ја знам људе, али не знам синове њихове, подмладак не знам.

БОЈАНА: Значи, ти млади су били мобилисани у хрватску војску и они су били ту?

ПЕТРА: Па да, они су били. Хрвати из Свилаја, из Врбовца, из Посавске Махале.

БОЈАНА: Јесте ли чули ви, пошто ми имамо неке документације која каже да та посебна јединица „Ватрени коњи“ није бирали – да су жртве биле и дјеца?

ПЕТРА: Истина, силовали су тамо једну цурицу. Биле двије унукe, двије бабе чувале њих двије код себе, Даница и баба Зорка. Од покојне Славице дјеца. И они дошли, М. је имала само 13 година. Још ништа није добила, никакве пресуде³.

2 У питању је Јока Горановић која је оптужила Мартина Барукчића да ју је силовао 09. маја 1992. године, с којим је била у фамилијарним везама. Суд БиХ није прихватио свједочење Јоке Горановић као кредибилно, те је ослободио Мартина Барукчића свих оптужби за силовање. Извор: Предмет пред Судом БиХ - Првостепена пресуда у предмету S11 K 016706 16 KRŽ - БРЊИЋ МАРИЈАН И ДР., http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/16706_1K_BM_prvostepena_15_12_2015.pdf, посјећено: 15.02.2016. године.

3 О деветогодишњој дјевојчици из Оцака коју је силовао хрватски војник, било је већ ријечи. Комплетна њена изјава заведена у књизи: Крстановић, Жарко С. (2003): Злочин без казне: 1991-1997, Бања Лука: Глас српски, стр. 608-609.

СЈЕВЕРОИСТОЧНА БОСНА

Према публикацији Континуитет стратишта и логора, у сјевероисточној Босни протјерано је око 60.000 Срба из 100 насеља и учињен је злочин на 8 стратишта на подручју Завидовића, Живиница и Кладња. У Тузли је 15.05.1992. године убијено преко 100 припадника ЈНА у колони која се повлачила.¹ Према изворима из 2000. године, на подручју сјевероисточне Босне постојао је 61 логор за Србе. Највише у Тузли, а затим у Сребренику, Грачаници, Лукавцу, Бановићима, Кладњу, Калесији, Угљевику, Лопарама.² Према наведеној публикацији, главни логори у Тузли били су у окружном затвору и у кругу Касарне „Хусинских буна“. У просторијама Средњошколског центра налазила се јавна кућа са око 100 Српкиња, а на путу ка Сребренику, код Превила, у приватној кући, држали су 15 жена.

1 Ковачевић, С., Дајић, П. (1994): Хронологија југословенске кризе: 1942-1993, Београд: Институт за европске студије, стр. 69

2 „Континуитет стратишта и логора“, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

Слика 6. – Логор – касарна „Хусинских буна“ Тузла

Муслиманско-хрватска коалиција у Тузланској регији вршила је протјеривање, тортуру и убијање Срба, палећи им покретну и непокретну имовину, насилно их затварајући у логоре, приликом чега су им одузимали новац и остале вриједности које су имали уз себе.³ Овде је важно напоменути да је Тузла према попису становништва 1991. године имала 48% муслиманског становништва, као Срби изјаснило се око 15% грађана, као Хрвати изјаснило се око 15% и око 16% грађана се изјаснило као Југословени.⁴ Податак да је више Југословена било у Тузли него Срба и Хрвата, говори нам о друштвено-политичким карактеристикама самог града, гдје се све до почетка рата његовао имиџ мултиконфесионалног и мултинационалног града, јединог у БиХ у којем нису побиједиле националне странке. Када је рат почео, Срби су доживјели прогоне и убијања од стране комшија муслимана, било да су се 1991. године изјаснили као Срби, било као Југословени. Према подацима историчара Душице Бојић, између 1992. и 1995. године из тузланске регије се иселило око 60.000 Срба⁵. У самој Тузланској регији постојало је више логора, затвора, центара за привођење и сабирних центара у којима су злостављани Срби⁶. Према новијим информацијама у Сјевероисточној Босни идентификовано је 77 логора, затвора или притвора за Србе и то: 8 у Бановићима, 3 у Грачаници, 10 у Живиницама, 4 у Калесији, 5 у Кладњу, 2 у Лопарама, 9 у Лукавцу, 6 у Сребренику, 28 у Тузли, 2 у Угљевiku.⁷

У регији Сјевероисточне Босне забиљежене су бројне цивилне жртве рата из реда српског народа. Историчар Душица Бојић⁸ интервјуисала је дана 21.09.1994. године дјевојку З.⁹ (рођену 1971. године, заведену у архиву под бр. 75/00101). Према њеном свједочењу, З. се налазила

3 Бојић, Душица (2000): Страдање Срба у тузланској регији: 1992-1995, магистарски рад, Приштина: Филозофски факултет, стр. 23

4 Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 31.01.2016. године

5 Бојић, Душица (2000): Страдање Срба у тузланској регији: 1992-1995, магистарски рад, Приштина: Филозофски факултет, стр. 23

6 Исто, стр. 201-203

7 Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. Године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

8 Ријеч је о подацима историчара др Душице Бојић, некадашњег руководиоца Документационог центра при Комесаријату за избјеглице Републике Србије.

9 Бојић Душица (2000): Страдање Срба у тузланској регији: 1992-1995, магистарски рад. Приштина: Филозофски факултет, стр. 123-124

код рођака у селу Жеравице 02.08.1993. године, када се рано ујутро, око 04:00 часа, догодила офанзива муслиманске војске на село. Народ је почео да бјежи, а како З. није познавала терен, остала је уз групу коју су чиниле четири дјевојке, бака под именом Зорка са својом унуком која је била рањена у руку. Склониле су се у оближњу шуму, али пошто је било много војника, примјетили су их, пришли им и одвели их у Кладањ. Затворили су их у затвор, а ујутро су дошли по Зорку и дјевојчицу и одвели их у непознатом правцу. З. су пребацили из затвора у приватну кућу, власници нису били ту, али су у њој живјеле избјеглице Русмир и Фатима Хидић. Имали су двојицу синова Нереса и Адема, који су били на ратишту. У ту кућу су долазила и нека непозната лица у муслиманским униформама. Испитивали су је гдје су јој браћа, гдје су српски положаји и сл. У соби у приземљу те куће З. је боравила сама. Дана 06.01.1994. године у кућу је дошао власник Расим и саопштио јој да је дошао по њу рођак да с њом разговара. Тада се у соби појавио неки човјек стар око тридесет година, насрнуо на њу и силовао је. То се исто поновило и 15.01.1994. године, када ју је исти човјек поново силовао. Живјела је у сталном страху и добијала пријетње. Та жена која је живјела у истој кући давала јој је да једе, а за узврат јој је помагала у пољским пословима. Током априла срела је човјека којег је познавала и који је био пријатељ њеног брата. Звао се Хариз Зелентуровић и обећао је да ће јој помоћи. Дана 28. јуна 1994. године, увече око 22:00 часа, дошао је Харис и извео је. Ходали су ноћу, све до 03:00 часа иза поноћи. Рекао јој је да сачекају свитање да јој покаже положај Срба. Прешла је на другу страну и отишла код сестре у Соколац гдје јој је указана љекарска помоћ и констатована трудноћа. Отишла је на клинику у Београд 12.07.1994. године. Родила је октобра 1994. године женско дјете, које је оставила у Дому за незбринуту дјецу у Београду на даљу бригу.

Важно је и свједочење и Миле Рикић (рођена 1954. године) из села Брезје на Мајевици (општина Лопаре - прим.аут.). Како наводи у изјави датој 10. новембра 1992. године, која је објављена у књизи *Злочин чека казну*,¹⁰ село Брезје су нападе муслиманске снаге јуна 1992. године. Она је у том тренутку била сама у кући, муж и дјевер су били на ратишту, а дјецу су раније одвели у Сремску Митровицу. Заробљене жене и мушкарце су раздвојили и одвели су их у Тузлу. Жене, међу којима и Мила Рикић, одведене су у неки тунел који је служио као логор, гдје су провеле пет мјесеци, а да при том нити једном нису изведене напоље. У тој историји се налазило око десет жена, док су дјевојке одвојено држали у другом дијелу. Све су силоване и обавезно су носиле повез преко очију, да не виде силоватеље. Размјењена је са још двије жене и једним мушкарцем. Као посљедица силовања, Мила Ракић је родила мртво женско дјете крајем 1992. године.

Да нису биле поштеђене и жене треће животне доби, говори нам примјер пензионерке Зорке Прњић,¹¹ рођене 01.10.1927. године у Доњем Волару општина Приједор, до рата живјела у Доњој Вишњи код Живиница. Према њеном свједочењу, једне ноћи током рата у њену кућу дошли су четворица припадника муслиманске војне полиције. Тражили су оружје и

10 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр. 285-287

11 Бојић, Душица (2000): *Страдање Срба у тузланској регији: 1992-1995*, магистарски рад, Приштина: Филозофски факултет, стр. 108-109

радио-станицу, малтретирали су је и претукли, да је била сва крвава. Након отприлике сат времена су отишли, а Зорка Прњић је позвала првог комшију Есада Тухољакловића који јој је помогао и повео је у своју кућу да преноћи. Више није смјела да борави у кући у Доњој Вишњи, него је прешла у стан у Живиницама, мислећи да ће ту бити безбједнија. Исто вече у стан су ушла четворица муслимана у војним униформама, заједно са четири дјевојке, питали су је шта ће она ту, псовали су јој српску мајку, ударали неколико пута и натјерали је да уђе у собу. У соби су војници обавили сексуални однос са четири дјевојке, а Зорку Прњић су тјерали да то гледа уз пријетње да ће то и њој радити ако не буде гледала. Отишли су из стана запријетивши да ће је убити ако икоме буде говорила шта је видјела. Када су отишли, Зорка Прњић је позвала њиховог комаданта Рефика Тулума којег је познавала од раније и кад му је испричала шта јој се десило, он је је одговорио: „Шта ћеш, млади ко млади.“ Након тог догађаја, поново се вратила у своју кућу у Доњој Вишњи. Трећег дана по повратку, у кућу су јој ушла десеторица полицајаца. Малтретирали су је и опет тражили оружје и радио-станицу. Покупили су јој све вриједно из куће што су могли понијети. Рекли су јој да ће кренути с њима, али у том тренутку је зазвонио телефон. Један од њих се јавио, а онда је њој дао слушалицу. На вези је био начелник СУП-а Суљо Трумић, упитао је ко је код ње. Кад му је објаснила, тражио је надређеног и рекао им да је оставе на миру, што су они и учинили. Зорка Прњић истиче да је наведени начелник спасио доста Срба. Једног дана план је био да се ухвати и објеси дванаест полицајаца – Срба. Начелник Трумић је успио на вријеме да обавијести већину њих, од чега је њих једанаест успјело побјећи, дванаести није успио, објесили су га у центру.

Када је ријеч о судским процесима у овој регији, у току је главни претрес у предмету против:

1. Ибрачевић Екрема, Смајловић Фарука и Човић Сејдалије бр. S1 1 K 016488 14

KRI.¹² У оптужници се, између осталог, наводи да су у периоду од почетка мјесеца јуна 1992. године до краја мјесеца августа 1992. године, за вријеме рата и оружаних сукоба у БиХ између војних и полицијских снага РБиХ и војних и полицијских снага Српске Републике БиХ, на подручју села Тиња, Потпећ, Јасеница и других села општине Сребреник, те села Брезје и других села на подручју општине Лопаре, Ибрачевић Екрем, у својству начелника војне безбједности општинског Штаба ТО Сребреник, Смајловић Фарук, у својству командира вода Војне полиције Општинског штаба ТО Сребреник, и Човић Сејдалија, у својству припадника Војне полиције општинског штаба ТО Сребреник, у заточеничким објектима: „Рapatница“ у мјесту Рapatница, општина Сребреник, и „Луке“, у насељу Луке, општина Сребреник, кршећи заједнички члан 3. став 1. тачке а), ц) и д) *Женевских конвенција* од 12.08.1949. године, вршили противзаконита затварања, нечовјечна поступања, мучења, наношења великих патњи или повреда тјелесног интегритета или здравља цивилима српске националности. Оптужница терети оптужене Ибрачевић Екрема, Смајловић Фарука и Човић Сејдалију да су починили кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц).

¹² Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1146&jezik=s>, посјећено 15.02.2016. године.

и е) *Кривичној закона Босне и Херцеговине*, у вези са чланом 180. став 1. истог закона. Суд Босне и Херцеговине је дана 11. јула 2014. потврдио оптужницу којом се оптужени Екрем Ибрачевић, Фарук Смајловић и Сејдалија Ћовић терете да су починили кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. у вези чланом 180 став 1. *Кривичној закона Босне и Херцеговине*. На рочишту за изјашњење о кривици одржаном 20. октобра 2014. године пред Одсјеком I за ратне злочине Суда БиХ оптужени Екрем Ибрачевић, Фарук Смајловић и Сејдалија Човић изјаснили су се да нису криви. Главни претрес у овом предмету отворен је 18. новембра 2014. У току је изношење доказа одбране.

У даљем тексту слиједи изјава цивилне жртве рата са територије Сјевероисточне Босне, а чије интервјуисање је обавила мр Бојана Миодраговић.

Божица Живковић-Рајилић

(Интервју урађен у Бањој Луци дана 25. 08. 2015. године)

Божица Живковић-Рајилић, из Градишке. Рођена 6. јануара 1962. године у Градишци, радила је почетком рата као наставник историје и географије и живјела је сама у сопственом стану у Подорашју, општина Сребреник.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Опишите ми мало како је Ваш живот изгледао прије и у вријеме почетка рата.

БОЖИЦА: Завршила сам факултет и добила посао наставника историје и географије у једној великој школи код Тузле. У јесен '88. сам уселила у свој стан, до тада сам била подстанар у Тузли. Значи, ја сам прије рата, тад у то доба, пошто сам живјела сама, имала много боље услове него што данас бројна омладина има. Нисам имала своју своју породицу тада. То поднебље око основне школе Подорашје највећим дијелом је бошњачко становништво, нешто мало Хрвата у једном селу и једно село Срба. Што се тиче комшилука, ја сам била у искључиво муслиманском мјесту, била сам у подручној школи. То је било искључиво муслиманско мјесто, значи ја сам била једина Српкиња на тај крај и о томе нисам уопште размишљала. Ја сам добила тај стан од школе и ја сам радник школе, ту радим годинама, њихову дјецу учим. Кад сам се уселила, ја сам тада била цура у неким годинама 28, 29, 30 година, а сама. За њихово поднебље ја сам потпуно другачија била, јер се у том поднебљу махом женска дјеца удају са петнаестак и до

20 године. Значи, ја сам већ била нека цура у неким годинама. Жене њихове не иду у школу. Често су ми била питања како те је бабо пустио од куће да идеш?

БОЈАНА: Да, нису могле да схвате да сте самостални?

БОЖИЦА: Да. Међутим, они су се послје навикли. Ја сам знала да они мене разликују, наравно од својих обичаја. Нису они мене ни укључивали, ја сам свакако другачија од њих. Једно вријеме сам се лијепо осјећала у том селу, имам ићи пјешице од школе гдје радим до стана, па тако некакве окуке, асфалтни пут, идем тако кроз село, а старо и младо и дјеца и дједови и баке, односно како они кажу, диде и нене, они стоје на капији и кад виде да ја идем иду да ми кажу само „добар дан“, да се поздраве са мном. Значи, никаквих, баш никаквих проблема нисам, нисам ни размишљала.

БОЈАНА: Шта је то што је прво наговјестило да ће доћи до рата и како је изгледао почетак рата ту?

БОЖИЦА: Рат у Босни и Херцеговини није почео у исто вријеме. Овај крај из кога сам ја дошла ту је наш народ мобилисан овдје на бањалучкој регији деведесет

прве док нпр. на подручју Тузле, и не знам тамо, те централне Босне, још је то некакав био наговјештај рата или нешто. Моји рођени су сви овдје који живе, јер је моје поријекло одавде из бањалучке регије, ја сам отишла да радим 220 километара далеко од својих коријена и нисам о томе размишљала. Битно је да радим, да од свог рада живим. Моји рођени, мој брат и сва остала фамилија била је мобилисана '91. Без обзира што се данас код нас каже одбрамбено-отаџбински рат почео деведесет друге године. Цијела бањалучка регија и бројне бригаде су учествовале у одбрани од Хрвата преко Саве. Само смо ми гледали дневник, коментарисали смо итд. У мом колективу је било људи из свих крајева Југославије, Бугара, Црногораца, из Војводине, из Ријеке, ја одавде из Крајине, јако мало домаћег становништва. У самом колективу међу колегама радним, међу радним колегама 80 посто људи је било мишљу и дјелом за очување Југославије. Тако да сам ја на посао ишла комотно. Са дјецом нисмо о томе ни причали, није нико ништа ни с ким ни причао. И цијелу ту '91. на '92. годину ништа се у колективу није осјећало. Можда нисам ни била зрела за ту ситуацију, али нико ништа није. Тек '92. Године, кад су почели на све стране унутар БиХ први инциденти, свако мјесто које се јављало од оног убиства свата, од 1. Марта и тако даље, значи до тамо касније Добровољачке у Сарајеву. Гдје год се шта јављало до Приједора и тако даље, јави овако телевизија, а то су вјероватно тачни подаци, све су то телевизије јављале, убијен Србин ту и ту, па се онда јавља српска војска

или српска одбрана да се бране да не падају даље следеће главе. Значи, кажите ми мјесто у Босни и Херцеговини гдје је рат почео да Србин није прва жртва. С таквим једним стајалиштем које смо тад причали у то доба кад је то било неки се људи нису слагали и онда смо ми почели сваки да шути за себе или се у круговима, као неки кружоци, одвајати. Тек за 1. мај и за ону Добровољачку, ја сам била код куће, моји родитељи су покојни славили Ђурђевдан и тадашњи мој директор зове телефоном мојој кући код мојих родитеља и каже: „Молим те, Божице, није сигурна и безбједна ситуација, али добро би било да се сви скупимо да завршимо дневнике, вјероватно ће школска година бити прије завршена, па да свако заврши свој дневник.“ И тако је и било, послје Ђурђевдана сам ја сјела у Бања Луцу у аутобус и стигла у Тузлу. Из Тузле сам сјела на други аутобус и отишла у свој стан. До половине маја смо ми своје послове завршавали и у том се догодио тај страшни злочин над војницима на Брчанској Малти у Тузли гдје су војници побијени и гдје се ствар преко ноћи мијења да не можете мозгом ни очима стићи догађаје који се око вас догађају и како се мишљења и понашања мијењају. До тог убиства војника ја идем са посла кући, рекла сам вам малоприје, сви ме редом поздрављају. Други дан послје убиства те војске, кад ја хоћу да идем у продавницу, ја улазим у продавницу сви зашуте зато што је то било. Догађаји у Тузли су већ планули, о Тузли се говори навелико, мртви, паљевине и тако даље, али на село то стиже мало касније. Пролазе неки униформисани

људи. Куд год ја прођем, те исте комшије које су до јуче трчале да ме поздраве, сад више нико ни добар дан не говори. Кад ја наиђем путем, људи плују, нико живи више не говори добар дан, у продавницу не могу да уђем ни да купим хљеба, ни цигарета, нити било шта друго. Стан је мој био на спрату, некаква два балкона су била, ја изађем било шта да видим на спрату, увијек неко стоји испод мог стана и мене посматра. Нон-стоп неко ме посматра, прати. Страшно.

БОЈАНА: И ви сте почели да осјећате страх?

БОЖИЦА: Да, осјећам ја неку нелагоду, то још нису ни страхови. Е, већ након неколико дана почели су у приземљу да отворе врата, по читаву ноћ лупају, на смјену долазе. Дођу до врата мојих за штеку, нико није проваљивао унутра, али су радили као да су распоредили дежурство да по читаву ноћ лупају кроз зграду, ходају, вичу, пењу се на дрвеће испред зграде. Нема шта се није радило.

БОЈАНА: Знате ли ко су то били ти људи?

БОЖИЦА: Мјештани, ту из села, моји бивши ученици и њихови родитељи, нека моја генерација, било ко. Као да ме застраше на тај начин. Све су се линије покидале, ви немате куда више ићи. Страже се формирају, сваки дан је тежи. Ја сам ту била једно седам, осам дана, нити сам јела, нити сам спавала, нити знам куд би. И онда ја донесем одлуку, више немам ту шта да тражим, школа не ради, ја не живим на селу, ја немам ни башту ни било шта, живим од плате, то што купим то и имам, јел тако? Значи, немам ту шта радити. Али ја сад требам негдје ићи, али гдје год ја идем, људи ходају с пушкама по двије, три групе.

БОЈАНА: Јесу ли ти људи били у цивилу или су били униформисани?

БОЖИЦА: И у цивилу, и у униформама, и једно и друго.

БОЈАНА: Значи, наоружани су били и ходају?

БОЖИЦА: Да, и ходају кроз село, иду тамо по брдима, иду којекуда како ко наиђе. Ишла би ја, али не знам куд ћу, аутобуса више нема. Сваки дан је дуг ко година, а у дану хиљаду догађаја који се не могу пратити. Мени је сад само циљ да изнесем живу главу одатле. У том моменту ми је било жао што сам ту радила, идем сад као да нисам нигдје била, одричем се свега што сам стекла... Схватила сам ја ситуацију да је јако озбиљно, али ја не могу сама. Прије свега ја сам женско, да сам мушко, можда би још горе било тада. Преко пута мене, мој комшија са којим сам се лијепо слагала и прије тих догађаја, био је њихов хоџа, ефендија како се то каже, имам, и прешла сам до њега. Нећу рећи како се зове јер га нисам питала за дозволу, нећу да га стављам у ватру да га не би његови људи кажњавали... Познато је његово име и тужиоцима и инспекторима. Пређем код њега и кажем њему да се осјећам лоше, да ме људи плаше. Знао је он то. Замолим га да ми помогне, да ме изведе у прво српско село које се зове Јасеница. Оно је одатле далеко једно 8-10 километара. И он каже: „Може, спакуј то својих ствари што имаш.“ Види и он да сам ја донијела одлуку, својом вољом напуштам и посао и стан и све, све што имам и идем одатле. Само да ми је да пређем гдје је најближе српско село. Прешла сам. Ишли смо путем, тек тад сам видјела у каквој сам опасности била. Ишли

смо неким попрјекиким стазама уз неку ријеку, на сваком брежуљку је стража, на сваком брежуљку су људи наоружани по три, по четири човјека сједе. Нема, нешто посматрају. Они њега поздраве, мени нико не говори ништа и ми смо сишли у Подорашје и из Подорашја смо кренули цестом према Јасеници, а пошто је то планински крај испод Мајевице, у том крају има доста раштрканих села. Већ су они - и ова бошњачка и хрватска насеља с једне стране и та Јасеница с друге стране, они су формирали кризне штабове и своје страже да не би село село нападало, јер се свугдје догађају ти инциденти, убиства. Кад смо дошли до те задње страже бошњачко-хрватске тај ефендија се са мном поздрави и каже: „Сретно, ето сад тамо идеш.“ Али, ја и тамо гдје идем, нико се мени не нада, тамо нема нико мој.

БОЈАНА: Немате никаквих сродника?

БОЖИЦА: Никаких сродника. Ја имам тамо пријатељицу која је почела радити заједно са мном у исти дан и с којом сам била блиска као и са цијелим колективом, али са њом можда мало више због близине година. И сад ја њу познајем и знам да она живи у том селу. И сад ја кад треба да пређем између двије страже, идем овдје са бошњачке и хрватске територије и плашим се, једим кад помислим да ме неко гледа у леђа, или да ме може снајпером, или пушком, или било чиме да ме пресјече, или може рећи: „Не дајмо јој да оде, да убијемо једну Српкињу.“ Такође, и отуда кад идем може неко рећи: „Ено, послали су, оно је шпијунка.“ Ко зна шта ко у тим тензијама... Они мене познају, ја сам њихову дјецу учила, али ја нисам ничија.

Није било сукоба, ни било шта, али може неко рећи куд је ова пошла, откуд је. Међутим, познали су ме неки родитељи што сам њихову дјецу учила, познали су ме и кажу: „Ево Божице, изашла је отуда.“ Отишла сам у ту Јасеницу, смјестила се, дошла код те своје пријатељице која ме дочекала објеручке, иако ми се није надала. Била је сретна, јер смо збиља биле добре. То су прави пријатељи који вриједе. Захваљујем Богу што сам их икад и упознала. Кад сам била ту ја кажем њој: „Пошла сам сад одавде, па да некако дођем у Градишку.“ Каже: „Немаш никакве шансе.“ Одвојен је источни и западни дио Републике Српске, али, каже, прави се коридор. Рекла ми је да бих ишла у Бијељину, па би негдје можда у избјегличком центру чекала, јер немам куда ићи, значи све моје што имам је на подручју Бања Луке. Онда се њих обоје договоре и кажу: „Немој ићи никуда, ти чекај овдје, за 15 дана, мјесец, било колико, прави се тај коридор, чим буде повезана Бијељина и Бања Лука ми ћемо те одвести аутом преко Мајевице с другу страну тамо према Лопарама и Угљевику. Сједнеш на аутобус, и идеш својој кући шта ће ти бити за мјесец дана. Како би било да си остала у свом стану, до сада би те убили, за то мјесец дана би те убили.“ И тако се ја и сложим. Људи живе на селу, имају простора, имали су нову кућу, своје њиве, башту, стоку. Помогнем и ја њима што год они раде и нека ме ту док не буде неки пут. Након три недјеље од тог мог боравка, како је било љетно доба, радили у башти, па у кући, а њен муж, који је мој садашњи кум, био је на стражи. Чувала се стража, па као што чувају Бошњаци у

оним тамо селима, тако и Срби на овим селима. И он се вратио тај дан кући и рекао нам: „Готово је, пали смо, опасали су нас са сваке стране минским пољима, Јасеница ће бити поражена.“ Сазвали су неки хитан кризни штаб да виде има ли ко да се бранимо. И тад је он рекао у тај исти дан кад је за ноћ опасно минским пољем и окружена Јасеница, да су сусједна српска села – Тиња и Потпећ имале те сједнице свог Кризног штаба и донијели су одлуку да се немају с чиме бранити и да предају оружје. И било их је мало, можда стотињак људи да су нешто су, Бог зна из којег доба су застар'ло, заостало, док су ови већ били, та Територијална одбрана је била итекако наоружана и спремна за напад. Организовани, те „Зелене беретке“ и не знам како се то већ тамо није звало. Они су са новим оружјем, са новим стварима и спремни за напад. И опет понављам, реците ми мјесто у Босни и Херцеговини гдје нису прво нападнути Срби, било колективно или појединачно. И на том терену је сукоб почео тако што су српску Јасеницу, српски Потпећ и српску Смолућу напали Бошњаци и Хрвати. Није обрнуто, нису Срби нападали никог од њих. И они послје тога донијели одлуку да се предају, а Смолућа је донијела одлуку да се брани и бранила се наредна два и више мјесеца од половине јуна до Велике Госпојине, то је до краја августа. Они су пружали жесток отпор и та Територијална одбрана Армије БиХ није им могла ништа. На крају су они спашени и извучени послје тих својих мука у Смолући. Кад су ови предали оружје из Јасенице, онда почиње пролазак људи, полиције,

униформи свих са љиљаном на рукама. Након тога почињу они сви сеоски безобразлуди који се могу догодити, нпр. људи навече, Срби, не смију спавати сами, па под 10, 20 људи у једну кућу се скупља, а по дану се сакрива у земунице у шуму. Долази полиција из куће у кућу гдје год чије су име знали, ко им је год крив шта од раније, људе приводе у полицију на полицијске разговоре. Враћају се људи испребијани, измалтретирани и под страшном психичком тортуром. Било је чак и наредби да се свака два сата јављају са краја на краја села, док се врати кући он поново мора ићи у полицију. Ма свакаких тих неких догађаја, свака прича је за себе роман. Након, опет једно двије недјеље или 15-ак и више дана и тај наш пријатељ, тај у чијој сам ја кући и он је привођен и вођен на разговор и он има своју јако тешку причу. Онда је дошла цивилна полиција, милиција се то звала, плава униформа и кажу: „Има овдје Божица Живковић, то је наставница из Подорашја, она овдје није ником род, Божица с нама иде у свој стан назад.“ И сви се ми сад чудимо што ћу ја тамо, тамо нема никога. Ко је ту полицију послао за мене, шта ћу ја њима сама у стану кад они знају да ја немам шта ни јести ни пити, зидови се не једу. Тај позив је био максимално, колико не може људски мозак да појми, пун мржње. Ко је те људе послао, ко је ту полицију послао? Неко ко је имао командно мјесто над домаћом војском. Опет онај свој коферчић и назад. Шта ћу ја сад са полицијом, морам ићи са полицијом.

БОЈАНА: Наредба је била и ви сте пристали?

БОЖИЦА: Да, немаш куд. И ја са полицијом

и врате ме пред мој стан и оставе ме пред мојим станом, не иду горе на спрат. Сав свијет се чуди, води ме полиција ко криминалца. Међутим, стан је мој већ обијен, ствари су разбацане. Ја сам као наставник историје и географије имала библиотеку преко пет стотина књига. То су књиге о Јосипу Брозу, о свим офанзивама, то сам предавала, о Андрији Артуковићу који је пресуђен за ратни злочин прије рата некад давно у Хрватској, о Дражи Михаиловићу као историјској личности, четничком покрету. То је мој посао, то радим. Све су те књиге разбацане на оном неком таписону, нешто паљена ватра. Ја сам се у слободно вријеме бавила сликањем, такође неки тушеви просути, на витринама стакла полупана, све испревртано гдје се могло шта испревртати. Нема мојих ствари, одјеће, брава обијена, нема моје одјеће која је ту остала, нема тих ствари којима се служим, суђа, и тако даље. Значи један општи хаос и неред. Не знам зашто. Значи, то је већ неко урадио и довео ме на то, а ја ту уопште не требам. То је први случај да сам осјетила толику количину мржње. Значи, та полиција није ми ништа ружно рекла путем. Они су једноставно ишли по наредби нечијој, некога ко је гајио патолошку мржњу према Србима. То је био 11. јули, кад сам ушла у онај стан, шта ћу? Та моја пријатељица стрпала ми, не знам, двије шните хљеба и још нешто, знам ја да је то можда посљедњи оброк. Питала сам се шта сад, да ја ту будем? Колико ћу ја ту бити, пет дана? Не, ја сам доведена с намјером да се нешто са мном уради. То је мени било јасно. Нити ја могу јести, сједим, плачем. Питала сам

се ко ће доћи већ једанпут, ако ме мисли убијати, нека ме убије. Купила сам оно стакло, кад пред саму ноћ иду три стара човјека Зукића. Један од њих је тад имао преко 60 година. Од једнога тог су дјеца била већ отишла у иностранство. Послао их је у иностранство да их склони од рата, а дјеца су му била мојих година. Носе пушку и галаме на сав глас да не дају туда да Српкиња хода. Знала сам ја да се то на мене односи. Мене је страх сколио, истог секунда сам се сва укочила и мислим: „Ево оних што треба да ми пресуде.“ Ја сам мислила сад ће они мене ту гњавити, дерати, одсијецати главе, дијелове, ко зна какав филм све није пред очима. И брзо ми сине идеја, кад наиђе тај одбрамбени механизам, то је невјероватно. И ја одмах ону неку канту са стаклом идем доље пред улаз да се они не пењу на спрат, идем доље пред улаз да би ме неко видио, ако они мене почну гњавити, тући, било шта, народ се склања сав, можда ће се неко смиловати да ме узме у заштиту, неко. И како сам ја доље сишла, они почеше галамити ово, оно, шта ћу ја ту, ја Српкиња која њима планове по селу и загађујем село ово, оно. Ја њему кажем: „А зашто ти галамиш на мене, и ја сам нечије дијете, нисам ја с крушке пала“. Он се изненадио да се ја уопште јављам, па као да ће са оном пушком на мене да ме стријеља. А ја, како сам видјела ту пушку, ваљда се мозак помрачи, а ја ону канту са оним стаклом па на њега бацим. И он се изненадио отпору, а мој циљ и мисао једина била, то су стари људи и руке им дрхте, пушке млате, ко зна како је то. Он ће мене ту ранити и гњавити 10 сати, дај да га нечим разлутим, нек

ми пуца у главу одмах од силе и хује, и мирна ја, миран он. Није проблем смрт, проблем су муке којих се бојим, проблем је мучење да ниси ни живио, ни умро, а то што ће ме убити, то је најмањи проблем. Међутим, како сам ја ту канту бацила испред њега, нисам га ни погодила, он се измакао. Док смо се ми ту расправљали, дође пред тај стан онај исти мој комшија ефендија, на њих заглами: „На шта то личи?“ Они се ту свадише, а они њему: „Ти спасаваш Српкиње“, шта све не говоре. Он њих растјера: „То се тако не ради.“ Значи, требало је нешто да се ради и то је било испланирано, али није тако. Тако да ми је други пут узастопце ефендија главу спасио. И збиља јесте. Поново понављам, и хиљаду пута сам то рекла, колику количину мржње неизговорених ријечи и злих погледа у најстрашнијим филмовима које људски мозак може да смисли, то се могло у зраку осјетити. Ту мржњу сте могли ухватити као да држите кутију цигарета, као да држите оловку, ухватити руком. У погледу кад вас неко види, он вас истог секунда стријеља да би показао колико је велики муслиман. Њих је хиљаде ту, а један је ефендија који ме већ други пут живот спасава. Кад су се они разишли ту, и кад је та галама била, онда је он, има она њихова молитва што буде на џамији, послје молитве дошао код мене и каже: „Пређи кад се смркне у моју кућу. Преко цесте претрчи да те нико не види док они по шталама и којекуда, претрчи јер ће те пратити, а остави упаљено свјетло и нека то тако.“ Кућа се и не може закључати, мој стан се не може закључати. И ја сам прешла у његов стан, била до

ујутро. Тамо је опет урликало и штошта. Он је мени дао да једем, да попијем кафу, значи да се окријепим и да се не бојим. Преживјела сам ту ноћ, спасио ме од стријељања од тих комшија који су тзв. Кризни штаб села. Стари људи, који не вјерујем ни да су војни обвезници, то су неке пушке који су они добијали. Тај дан кад сам доведена из Јасенице је био 11.07, то је уочи Петровдана, а покушај стријељања навече око осам, пола девет, то се у нашем крају пале лиле. И то се не може заборавити. Други дан је Петровдан, 12. Јули, долази војна полиција, отворено ауто без крова, у њему три мушкарца са њиљанима на оној јакни, а испод тога имају црне мајице. Чак имају и оне нарукнице са оним неким нитнама, аутоматске пушке су уз њих. То су ти кратки аутомати и тамо пред мој стан окреће се ауто и на врата код ефендије пред кућу и кажу: „Је ли ту Божица Живковић?“ Јесте. Ми, каже, имамо наредбу да је доведемо у војну полицију. Значи, јуче била цивилна полиција, данас је војна. Имамо наредбу да је доведемо у војну полицију у Сребреник, јер је она опасна за безбједност овог мјеста. Ја опасна по безбједност? Мозак да ти стане. Кад ефендија каже: „Јесте, она је ту.“ Каже, ићемо, ајде улазите у ауто. Кад сам требала да сједнем у ауто каже он: „Идем и ја са вама.“ То је трећи пут да један човјек муслиман, носилац исламске вјероисповијести, њихов учитељ, духовни вођа, ставља своју главу за мене. Ја сједим назад и крај мене сједи ефендија с једне стране, а с друге стране онај један, тај са аутоматом и мени ефендија каже: „Немој се препастити, они имају методе застрашивања, ако

нешто ниси учинила, никад немој призна-ти. Да не знам шта буде, они ако ће шта учинити, не можеш се спасити, цаба само нешто признајеш, али што није било, ни-кад немој признати нити било шта пот-писивати“. Путем до Сребреника има та-кође празних мјеста, да он није био са мном, тај мој драги комшија, да он није био са мном, ко зна шта би они путем од мене урадили. Међутим, ми смо због ње-га и због његовог ауторитета, стигли у Сребреник у Основну школу „Мехмед Ибрахимовић“ гдје је била смјештена вој-на полиција. Ми смо стигли око пола 11. Мене су одвели на спрат у једну бившу канцеларију, ефендија је отишао на другу страну да да изјаву да нисам никакав ни шпијун ни радио-станица, да сам ја ту жи-вјела и радила и тако даље. И нисам ефен-дију више видјела тада, а мене су преузе-ли команданти војне полиције на том те-рену. Испитивање је почело у 11 и трајало до 16 поподне. Све што имам, свака кост, длака косе, зуби, ноге, руке, све је под ба-тинама било. Скроз су ме згазили, чупа-ли, обарали. Онесвјешћивала сам се, вра-ћала неколико пута себи и кад дођем се-би, онда сам пробала да се помолим Богу, јер је душа била на врху уста па кажем: „Готово је.“ Донесу ми бомбе, аутомате ставе на сто и кажу: „Ово је од неког тамо наставника што је предавао техничко, не знам, у неком селу на подручју општине Сребреник.“ Ово је од оног што предаје математику, ово је што, не знам, предаје језик. Гдје год је било какво име просвјет-ног радника да је Србин на том терену, сваки је био мета моје сарадње. Ја људе и не знам. Откуд ја знам ко је одакле дошао

и ко гдје ради. Ја и што сам знала на том терену, то су били наставници историје и географије у оквиру актива и у оквиру такмичења. Онда, како сам се у школи жалила како ми је брат мобилисан на ра-тиште у Славонији, како сам четникуша, како сам зло, не знам, мали милион увре-да. Тад су ми избили зубе, згазили ме, по-црнили. Ја морам бити искрена, ја сам крштена као дијете ‘62. године кад нико није крштавао своју дјецу. Моји родитељи су били људи привржени Господу Богу и ја сам поштовала све обичаје на које ми родитељи укажу, али то није био одраз вјере него зато што сам ја била послушно дијете. Тад, први пут на Светог Петра ‘92. Године, пробала сам да измолим Оченаш, пробала сам га 50 пута измолити, никако довршити изгуби се мозак, не могу довр-шити кад дођем себи. Тек кад сам завр-шила молитву, онда су ме престали тући и од тада па до данас ја живим у увјерењу да има Господа Бога и да ме је Он спасио. Послије тога су ме одатле пребацили, по-слије тог испитивања пошто нема ту шта да се, нема шта да се докаже.

БОЈАНА: Колико је њих било?

БОЖИЦА: Они су се смјењивали. Прво, њи-хов командант војне полиције, па онда по три сједе, па по два, па изађу сви из кан-целарије, па уђе четири наново, па ме сви ишутирају, па онда се опет врате. Њих је једно седам, осам, прошло кроз канцела-рију тад док сам ја била у тих пет сати. Тад седам, осам најмање. Па онда ме оставе саму и на крају су ме одвели прво у фи-скултурну салу, па из фискултурне сале тамо негдје према „Интерплет“, некој фа-брици у Брчком, и ту сам све негдје била

неколико дана, јер сам ја сва крвава, сва модра, ја не знам ни како се зовем, ни шта радим. Након неколико дана су ме одвели у приватну кућу двије улице од СУП-а у Сребренику, у приватну кућу Жарка Рајичевића. То је српска кућа, Жарко је наставник такође био. Тако да сам у тој кући затекла још два наставника који су тридесет и неко годиште били, значи по годинама су годиште мојих покојних родитеља. Затекла сам Жарка и Рајка који такође имају своју процедуру и привођење у том мјесту. Наводно су доље некакве двије сестре становале, међутим ви морате проћи поред њих, њима нормално долази војска, полиција, они вас чувају, а ви будете горе на спрату и не излазите никуда. Има и главни некакав улаз за тај горњи спрат, ми смо горе нас троје били сами, упознали се. Свако од њих има своју причу. Њихова су жена и дјеца били у Војводини, склонили се, а они су као остали да чувају станове и куће и доживјели су исто тортуру, ако не такву, још и гору него што сам ја. Ту су ме оставили. Што се могло узети из тог стана, украсти, однесено је, али имају каучеви, висећа кухиња нека која се распада, пар неких шерпи, вода има, и тако купатило, али нема ни хране ни хигијене, нема ништа, нити има шта јести, нити они имају шта јести, нема нико, ми смо гладни сви. И тако сједиш ту, не смијеш никуда, можеш до прозора и мораш се измакнути од прозора. Након неколико дана, дође црна марица њих по седам, осам, иду одоздо уз оне степенице, псују „гаје сте четници“, пијано, лудо, не знам какво није, тјерају нас „чучни, устани, чучни, устани“, пјева он неку пјесму,

па да ја понављам за њим. Мислим, нема какву врсту муке и тортуре нисмо преживјели све троје. Стојиш мирно, чучни, устани, нема шта поготово... ја сам то некако извела, ја сам имала 30 година, али поготово ми је Рајка било жао, он је имао чир на желуцу, па кад они наиђу, у њега чир, па почне и повраћати, али кад чучне, не може устати. То су крваве муке биле. Нема, за шта коме је год било да кога хоће да увриједе, коме год падне напамет од њих, дођу по два, три, пет, дођу упадну у кућу, нема шта не раде. Кад је дошло зимско доба, нема гријања, нема хране, али не можемо ми ни гладни бити.

БОЈАНА: Јесу ли они вама ишта за то све вријеме давали, од чега сте ви живјели?

БОЖИЦА: Ништа, гладни. Некад се смилују оне двије, па од свог ручка, или некад кад је та моја пријатељица долазила у Сребреник пјешке да посјети мужа у притвору, или неко кад пође, пошаље нам четири, пет кила кукурузног брашна или било чега, и имате само голу воду, или из црног брашна било каквог, па ми од тога правимо нпр. по једну шаку дневно један оброк дневно. Било је дана, по три дана не једемо ништа, не можемо устати од глади, не можемо никуда, са собом не могу. Тако смо преко пет мјесеци, послје дошла зима, ем се смрзнеш, ем си гладан, ем смо ослабили, било је понекад старих Муслиманки које се сјете њих двојице, да су они ту, па дођу, па донесу нпр. пет или десет кила брашна. То нам је био једини извор примања. Неколико пута смо хватали голубове на тавану да скувамо, па некад не можемо од малаксалости. Није тешко голуба ухватити, него ми нисмо способни

да се... гладни, ушљиви, смрзнути, мршави, ван закона стављени, само зато што смо Срби. Ја поготово, на њих двојицу кад рачунаш можда мислиш да имају неку имовину, куће или нешто, шта ја? Они су ту дјецу родили, њихову дјецу, а зашто ја? Зашто било ко од нас? Док једанпут играло се двоје дјеце мале пред кућом, па видите кроз прозор и ја почнем куцати од прозор, не знам куд ћу са собом, и тој дјечи, двије цурице мале, ја мислим да већа није имала више од пет, шест година, једна другу вуку и дођоше, и ја њима покажем, оне се попеле на спрат. Нико није њих дјецу дирао, као да је то мени Господ Бог послао. И кад су дјеца дошла, ја њима кажем ко сам, дјеца не знају ни изговарати, тепају мале цурице, ја њима неке приче причала за дјецу, ајмо да се играмо, ја волим дјецу, тамо, вамо, и дјеца изађу одатле. И дјеца оду кући и кажу родитељима гдје су били и прошло је једно пет, шест дана опет нас сколила глад. Више пута ми је због глади и због студени долазило да се убијем. Кроз изузетно тешка сам искушења пролазила. Нашла сам неких чаршафа и направила себи чвор и хоћу да се објесим. Не могу више ни живјети ни умријети, не могу ходати од глади, не могу устајати, не могу спавати, пуна сам страхова. Опет они тако дођу, оду, стотину пута, у два ноћу дођу. Кад год је ко на каквој стражи, кад се ко сјети да ми ту имамо, ко год нас је познавао, ето га и по читаву ноћ вријеђа, плује, псује. Дође их по шест, по три с пушкама, да будем искрена, ја кад сам свјесна кад долази то црно ауто или та марица, како се зове, или било које ауто па стане у неко глуво

доба ноћи, ако видим да ће преко дворишта кроз прозор, пошто сам ја увијек будна, да ће према степеницама, истог се секунда без икакве контроле умокрим од страхова прије него што су они и отворили врата и пошли уза. И најежим се и станем и укочим се и питам је ли ово задњи дан? И сваки пут тако. Након осам, десет дана на врата иде једна крупна жена Хрватица, којој нећу рећи име, такође због тога што ту живи и каже: „Хоћу да видим ту Божу, ко је та Божа?“ и уђе и упозна се са мном. „Рекла су ми дјеца да си им причала причу“, и упозна се. Она је Хрватица, жена апсолутно растерећена од свега, њих је пет сестара, нема никог на ратишту, муж јој гастарбајтер, она ради и чула да ту имају неки Срби. Знала је она Жарка и Рајка од раније, иде да обиђе њих двојицу, али да упозна и мене каква сам ја то жена с њима. Сједиле смо, испричале смо и она нам је тај дан послала овако пуну велику тепсију неке пите. То је можда новембар мјесец, не знам ни које доба и након тога да је не би сад ове двије доље опомињале или било ко други, јер је цијели град гладан. Њима су Хрвати набављали неку хуманитарну помоћ преко тих неких путева. Кад год јој шта остане од ручка, сваки други или трећи дан, она остатке од те своје хране, што је кувала себи и својој дјечи, па обилно кувала, или у шерпици, или било чему, пошаље нама. И то је једини разлог што смо ја и њих двојица биолошки преживјели, иначе бисмо помрли. То није било довољно да би отргнули депресију, да би отргнули мисао о самоубиству, али ми је дало снагу да могу да пређем преко собе или да

се умотам у деку или било шта и имала сам, послала ми је Библију, она ми је послала своју Библију католичку, па сам сате и дане трошила учећи молитве. Учећи молитве да не мислим ни на што друго и то што нас је она тајно прехранила шаљући по тој малој дјечи, врло ријетко да је долазила она, то је разлог за што сам ја жива. Послије Нове године негдје, дошла је опет она, да каже да је чула на послу да мене траже родитељи на размјени. Иначе, од дана кад сам заробљена више нико мој овдје у овом крају није знао за мене. Кад сам упознала ту дјецу на тој хладноћи и одмах послије тог првог састанка је она дошла по мене, извела ме и одвела у полицијску станицу гдје су радио-аматери и ја сам се јавила својим родитељима преко радио-аматера да сам жива овдје у кући. Моји на прву нису вјеровали да сам то ја. Рекла сам им: „Тражите неку војну комисију за размјену, другачије до мене нећете доћи.“ Црвени крст је био у већим затворима у Сребренику и Тузли, а по приватним кућама није улазио нико. Они су имали још таквих случајева гдје су људе затварали, нас је било 15, можда и више по разним кућама размјештених гдје су они због политике своје, то сам касније сазнала, кад дође са њима УН, кад дође ту УНПРОФОР, и како се то већ звало, зађе по тим кућама, и каже: „Ево како код нас Срби живе“, а онда прикажу слику неку са ратишта па кажу „а Срби наше убијају“. То је била ненормална пропаганда и потпуно безобразна и лажна. Она жена је мени у фебруару јавила да је објавио некакав њихов медиј да ће бити размјена људи са тузланског корпуса, ја нисам ни

знала да се тако зове. То је 2. тузлански корпус Армије БиХ. Многе су се ствари промијениле, престали су нас тући, прориједили су са доласцима, али долазе и даље, и по читаву ноћ нас малтретирају, поготово у ноћ, по дану мање. Кад неко дође, онда каже: „Још сте живи, нисте поmrли, нисте се повјешали, како се нисте.“ Али, кад дођу ноћи, то је страва кад дође њих по пет, шест, шта се од нас ради.

БОЈАНА: Јесу ли вас тада тукли?

БОЖИЦА: Мање, некад шамаром, никад више као на Петровдан, никад не онако, некад шамаром, или нечим сличним гурне или ћушне ногом... Умјесто тога нас тјера, каже чучни, устани по хиљаду пута, па он броји. Након 322 дана, 2. маја 1993. године, значи од 16.06. кад је Јасеница предала оружје, па наредне године '93. 2. маја дошла су два полицајца, један Хрват, један Бошњак, који мени кажу да сам ја спремна за размјену. Кажу да ће размјена бити сутра, да је заказана и да идем на размјену на Бијељину. Ја од среће нисам могла да вјерујем себи да ће тако бити. Ја сва сретна, све им опраштам само да се макнем одатле. Хрватица та ми је купила тренерку у којој ћу изаћи. Више немам оних модрица по себи, престали су ме тући задња два, три мјесеца, мало побољшали храну, мало да нема модрица, нека цура ме ошишала да немам вашке. Кад су они отишли, ја сам плакала, вриштала, захваљивала Богу, нема шта нисам радила.

БОЈАНА: Шта са та два човјека, јесу ли они били још ту?

БОЖИЦА: Они остају у кући. Дошли су само рећи за мене, а Жарко и Рајко не. Тек кад је прошло неколико сати ја дођем

себи и запитам се зашто на Бијељину, па је немам никога у Бијељини. То је нека подвала. Тада сам ја први пут сама отишла поново до радио-аматера у СУП, први пут сама изашла из затвора и нико ме није заустављао, јер се навелико већ причало да ће бити размјена. Замолила сам да ме споје са мојом кућом и јавио се мој покојни отац, нисам смјела рећи да ће то бити сутра: „Стари, могла би сутра, могла би ових дана бити размјена, то је пред Ђурђевдан, не знам током седмице, али тражите како знате и овдје и у Бања Луци и на Бијељини да ме ставе на списак, јер ако ме нема на списку они ће мене вратити.“ И стварно је то мој отац разумио и назвали су преко председника Комисије Првог Крајишког корпуса покојног Милутина Грујичића Комисију у Бијељини и та ме је Комисија ставила на списак. Ја сам размијењена 3. маја 1993. године у мјесту Шаторовићи у 12 сати. Размијенио ме покојни Маузер, код њега сам дошла на списак. Доласком из затвора од '93. живот ме носио на другу страну, док сам се опоравила, дошла себи. Кад сам се опоравила, тражила сам поново посао, почињем све из почетка. Други посао сам добила у Окупационим и поново сам преживјела муке 1995, али не у таквом облику као са заробљавањем, али у оној колони после „Бљеска“ сам изашла другог пут. Рат се завршио, ја сам стекла своју породицу, имам своју дјецу, свог супруга, који је првоборац Војске Републике Српске. Неки људи су ми случајно рекли да треба да тражим по Закону о цивилним жртвама рата да покренем поступак и тражим статус цивилне жртве рата

и добила сам је 2009. године, након 16,5 година. Поред свих оних мука које су ми задали и Бошњаци и Хрвати, све те моје муке нису признали ни моји Срби, нису признали ни моји Срби све то, нико није ништа признавао. Тек сам након 16 година добила статус цивилне жртве рата. О осталим женама сам чула из појединих разговора док се до прије двије године није покренуо јавни позив на медијима да се пријаве жене српске националности које су преживјеле тортуре по затворима и логорима, сабирним центрима итд. То код нас није било, док смо ми већ годинама од рата, у рату, иза рата и надаље чули за бројна бошњачка удружења, све што није Армија БиХ успјела урадити на ратишту и војним путем, урадила су њихова женска удружења. Све наше власти од настанка Републике Српске до прије двије, три године, нису имале слуха за то и ову данашњу слику коју имамо да сам ја крива што сам Српкиња, јер ми је то и на размјени речено кад сам пошла, тај капетан који ме стављао у марицу, каже: „Не треба ти кривица, па Српкиња си.“ Све ми је било јасно. Ту количину мржње коју смо осјетили, моју жртву коју сам преживјела ја, стотине и хиљаде жена које су преживјеле и оне које нису преживјеле такву врсту тортуре, такву врсту зла као што је подручје Брода, Сарајева, Подриња, да не говорим, стотине, хиљаде случајева жена мртвих, убијених код својих кућа, по приватним затворима, по логорима, по сабирним центрима, шта све нису те жене преживјеле на све могуће стране, нико од наших власти од настанка Републике Српске до прије двије године о

томе није причао, а Бошњакиње су јавно говориле да су жртве оне од српске војске и данас имамо слику да су Срби монструми, пљачкаши, силоватељи, агресори, геноцидни. Сви наши команданти који су били од рата па на овамо, ако ни по чему због имена и презимена и због командне одговорности, сви су по затворима. С друге стране нема никога. Тај неслах и то неразаазнавање ситуације је велика мана наших власти, зато смо прије двије године основали Удружење жена жртава рата Републике Српске и ја сам за сада први председник тог Удружења. И максимално се трудимо, има нас сад преко 400 и број није фиксан, значи, стално се жене пријављују, максимално се трудимо да ту неправедну слику исправимо, слику коју нису признавали ни наши непријатељи из рата, али ни власти Републике Српске, на мени 16,5 година, а на многим женама ни данас. Бројне наше чланице немају статус цивилне жртве рата, немају мјесечна примања, немају рехабилитацију, о обештећењу нико ништа не говори, о социјалној карти нико ништа не прича. Ово није једнонационално удружење. У нашем Удружењу имамо и Бошњакиње и Хрватице, које су или због брака или због свог политичког стајалишта остале са Српкињама и преживјеле исту торттуру као што смо и ми. Ми прије свега свједочимо о злима, тражимо од Суда и Тужилаштва да нам процесуирају злочинце. Ми говоримо да смо и ми жртве, да су сви народи имали жртве у БиХ.

БОЈАНА: Према томе, Удружење је један од сада новонасталих стубова који се брине за национални интерес?

БОЖИЦА: Јесте, један од наших циљева је и штитити национални интерес Републике Српске. Због чега сам ја поднијела жртву? Због чега су стотине тих мојих сапатница поднијеле ту жртву? Само зато што су Српкиње. Република Српска је мјесто у коме се, једино мјесто у БиХ у коме се ми осјећамо комотно. Она има своје оправдање, све друго за нас није никаква опција, ми не постојимо ако нема ње, јер због тога смо страдали, због националности смо страдали. Удружење нам је као друга кућа. Ја имам своју породицу, имам поново посао, имам свој кров над главом, имам све што ми треба и немам превише. Све то што би ја могла да разговарам са својом дјецом, са својим радним колегама у оквиру свог редовног живота није ни близу онога како се ја осјећам са својим пријатељицама које сам упознала кроз ово Удружење. То су жене из Подриња, из цијелог краја Подриња, од Власенице, Шековића, Братунца, Зворника итд. до Брчког. То су жене расељаване, овдје са подручја Бања Луке, подручја Вакуфа, да не говорим о Посавини, Брод, Оцак итд. Разговор с њима је увијек другачији од срца.

БОЈАНА: Удружење је на крају крајева практично сад најјефективнији производ вашег окупљања. Кроз то јединство и кроз међусобну подршку ви скупљате доказе и свједочења за покретање поступака и они ће бити најбољи и највидљивији материјални, дакле, доказ да је стварно и Република Српска жртва, односно њен народ.

БОЖИЦА: Српкиње и друге наше чланице, ми имамо један хришћански менталитет.

Ништа се моја Нусрета и Тонка не разликују од мене, које су Хрватица и Бошњакиња. Ништа се моја Мара и Зора, које су такође Хрватице, не разликују од мене. Тај менталитет јесте да ми своје муке не износимо да бисмо се тиме рекламирали. Циљ ове приче није реклама. Ја сам ту причу испричала сто пута и неко је на мени зарадио. Мени је мука од причања тих прича, ја поново доживљавам трауму кад причам ту причу и свака од тих мојих чланица. Ми то говоримо институцијама гдје се то од нас тражи, ми од тога немамо ништа. Овим Удружењем ми се не залажемо само да се приведу злочинци правди, да се каже истина, ми се боримо и за свој социјални статус. Ми тражимо Закон којим ће све власти у Републици Српској имати обавезу према нама. Ми нисмо научили да просимо, лажемо, упадамо у очи, да смо агресивни, ми то не радимо. Ми свој бол и своју муку носимо са собом. Знамо шта је права истина, за било коју прилику да свједочимо, ми ћемо свједочити о мјестима гдје су све тортуре биле и гдје су биљежене и гдје нису забиљежене, шта је све народ преживио, али оно што је најгоре, у 90 посто случајева нико није одговоран. Шта раде те наше институције на нивоу БиХ? Шта ће нам та БиХ кад смо само ми злочинци, а над нама нико не одговара.

БОЈАНА: Дакле, Удружење ради на томе да буде препознато и од стране државника ентитетских институција, самим тим што на нивоу Босне и Херцеговине постоје правосудне институције које би требало у оквиру својих надлежности да се баве вашим случајевима?

БОЖИЦА: Које ништа не раде. Злочинци нам умиру, свједоци умиру, мјеста се више и не помињу, али има нас још који се надамо да ћемо живјети бар неколико година да се процеси могу завршити. Жене које су имале 60 и више година, данас их нема, али има нас које смо имале 30, 40 и тако даље. Надамо се да за свог живота можемо ту слику промијенити. Даље, слика да су борци Републике Српске злочинци, геноцидни и штошта, ево ја јавно постављам питање: „Ја сам била једна Српкиња на пет муслиманских села, кад очистите ту једну Српкињу, шта је то, је ли то етничко чишћење? Мене сте одмакли одатле. Колико вам је Срба остало у том крају, а колико је таквих мјеста? Гдје су наша мјеста паљевина, клања, одрубљивања глава, силовања, забијања клиновима старим женама у нокте од Олова, Хан Пијеска, гдје смо масовне доказе приложили, и пријављују чланови породица.

БОЈАНА: Жене које су чланице Удружења и које су жртве, уз сву ову борбу за свједочење, за правду, за процесе, за посебан статус, за истину - оне су у тешком здравственом стању након свега...

БОЖИЦА: Јесте, и упркос болестима, многи су били свједоци. Удружење је наше уточиште. И прошле године смо радили успјешан пројекат „Снага је у нама“, такође са Центром за истраживање ратних злочина, ево ове године монографију. Ја се надам да сарадњом са њима у наредним годинама можемо чудо учинити са својим чланицама ако нам се пружи прилика, као што су то чинила бошњачка и хрватска удружења у неком том периоду

за свој народ. Гарантујем да ово Удружење, иако је једно у Републици Српској, може учинити огромне ствари и на домаћем и на свјетском плану, уколико нас се бар мало подржи. Ми волимо Републику Српску, због ње смо страдали, она мора опстати због нас и због оних које смо ми донијели на свијет, да се ту осјећамо комфортно.

ПОДРИЊЕ

На основу података из публикације *Континуитет стратишта и логора*, на подручју Подриња настрадало је много српских цивила, и то у Горажду,¹ Горњој Каменици код Зворника,² у Братунцу, у селу Кравице, затим у Милићима и Власеници. У овој регији према подацима из 2001. године, регистровано је 24 логора за Србе, од којих највише у Горажду, затим у Сребреници,³ Власеници, Милићима, Вишеграду, Братунцу, Чајничу, Рудом, Рогатици, Шековићима и Зворнику.⁴ Према новијим подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, на подручју Подриња постојало је 33 логора за Србе, и то 5 у Сребреници, 2 у Зворнику, 5 у Вишеграду, 1 у Власеници, 1 у Братунцу и 19 у Горажду.⁵

1 Према попису становништва из 1991. године у Горажду је живјело укупно 37.573 грађана, од којих 26.296 муслимана (око 70%), 9.843 Срба (око 26%) и 80 Хрвата. Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

2 Према попису становништва из 1991. године у Зворнику је живјело укупно 81.295 грађана, од којих 48.102 Муслимана (око 60%), 30.863 Срба (око 38%) и 122 Хрвата. Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

3 Према попису становништва из 1991. године у Сребреници је живјело укупно 36.666 грађана, од којих 27.572 Муслимана (око 75%), 8.315 Срба (око 23%) и 38 Хрвата. Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

4 Континуитет стратишта и логора, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

5 Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

Слика 7. – Логор за Србе - магацин Територијалне одбране Сребреница

Првих година рата, муслиманска војска у Подрињу вршила је терор над српским цивилима. Према доступној документационој грађи, издвојили бисмо један број жена српске националности које су биле силоване, а затим убијене на најмонструознији начин у сребреничкој регији:

1. М. Г. Рођена 9. јуна 1967. год. у Сребреници. До рата живјела у селу Бјеловац. Силована је, па убијена и измасакрирана у нападу муслиманских јединица на село Бјеловац 14. децембра 1992. год. Сахрањена је у Братунцу.⁶

2. М. С. Рођена 14. јуна 1965. год. у Сребреници. Живјела је у селу Бјеловац. Силована је, па убијена и измасакрирана у нападу муслиманских јединица на село Бјеловац 14. децембра 1992. год. Сахрањена је у Братунцу.⁷

3. Ј. Р. Звана „Дуда“. Рођена је 20. фебруара 1972. год. у селу Лозница, општина Братунац. До рата је живјела у селу Лозница. Силована је, па убијена, те јој је одсјечена глава у нападу муслиманских јединица на село Лозницу 14. децембра 1992. год. Сахрањена је у Братунцу.⁸

4. М. П. Рођена је 28. јула 1958. год. у селу Равни, општина Власеница. Живила је у селу Шадићи Горњи. Убијена је 15. августа 1992. год. приликом напада муслиманских

6 Извор: Извјештај МУП-а РС Тачка 42. Напад на села Бјеловац, Сикирић и Лозница - Копија пријаве СЈБ Братунац број КУ-55/92, од 28.12.1992. године са прилозима; Допуна кривичне пријаве СЈБ Братунац број КУ-55/92, од 27.02.1993. године, од 16.04.1993. године и 25.06.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Сарајево, од 25.05.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Зворник, од 07.07.1999. године и 09.07.1994. године; Записник о саслушању свједока М. С. сачињен у ПС Братунац број 12-1-7/02-230-754/05, од 14.12.2005. године, записник о саслушању свједока М. С. од 20.12.1994. године дат пред Основним судом у Зворнику и потврда да је свједокиња била у Хагу ради давања изјаве МКС-у и документ са фотографијама број: 01124344.; Извод из МКУ бр. 02/04-202-1-349/2011 од 26.05.2011. год.

7 Извори: Извјештај МУП-а РС Тачка 42. Напад на села Бјеловац, Сикирић и Лозница - Копија пријаве СЈБ Братунац број КУ-55/92, од 28.12.1992. године са прилозима; Допуна кривичне пријаве СЈБ Братунац број КУ-55/92, од 27.02.1993. године, од 16.04.1993. године и 25.06.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Сарајево, од 25.05.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Зворник, од 07.07.1999. године и 09.07.1994. године; Записник о саслушању свједока М. С. сачињен у ПС Братунац број 12-1-7/02-230-754/05, од 14.12.2005. године, записник о саслушању свједока М. С. од 20.12.1994. године дат пред Основним судом у Зворнику и потврда да је свједокиња била у Хагу ради давања изјаве МКС-у и документ са фотографијама број: 01124344.; Извод из МКУ број 02/04-202-1-348/2011 од 26.05.2011. год.

8 Извори: Извјештај МУП-а РС Тачка 42. Напад на села Бјеловац, Сикирић и Лозница - Копија пријаве СЈБ Братунац број КУ-55/92, од 28.12.1992. године са прилозима; Допуна кривичне пријаве СЈБ Братунац број КУ-55/92, од 27.02.1993. године, од 16.04.1993. године и 25.06.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Сарајево, од 25.05.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Зворник, од 07.07.1999. године и 09.07.1994. године; Записник о саслушању свједока М. С. сачињен у ПС Братунац број 12-1-7/02-230-754/05, од 14.12.2005. године, записник о саслушању свједока М. С. од 20.12.1994. године дат пред Основним судом у Зворнику и потврда да је свједокиња била у Хагу ради давања изјаве МКС-у и документ са фотографијама број: 01124344.; Извод из МКУ број 02/04-202-1-305/2011 од 26.05.2011. год.

снага на село Шадиће Горње. Силована је и одсјечен јој је полни орган. Сахрањена је у селу Шадићи Горњи.⁹

5. М. Ј. Рођена је 1920. год. у селу Вуковићи, општина Власеница. Живјела је до рата у селу Вуковићи. Убијена је 15. августа 1992. год. приликом напада муслиманских снага на село Шадиће Горње. Силована, пронађена без доњег веша, разбијена глава у приједјелу потиљка.¹⁰

6. Ц. Д. Рођена 1928. године у селу Обади код Сребренице. Приликом напада на село Обади 08. јуна 1992. године од стране муслиманских војника, Ц. Д. Силована је и заклана што потврђују обдукцијски налази и фотографије.¹¹

7. Ј. М. Рођена 17.10.1939. године у Костоломцима, општина Сребреница. До рата била настањена у селу Крњићи, општина Склани. Приликом напада муслиманске војске на село Крњићи 05. јула 1992. године убијена је Ј. М. Њено тјело је пронађено у штали, потпуно голо, на основу чега се изводи сумња да је претходно била силована.¹²

8. С. С. Дана 09.06.1992. године извршен је напад на породичну кућу брачног пара М. и С. С. у мјесту Дубоки поток у близини Власенице од стране муслиманске војске. Комшије су их пронашле. М. је био мртав, док је С. показивала знакове живота. Била је убођена коцем у доњи дио тијела са видним траговима мучења и силовања. Пребачена је у болницу Соколац, гдје је преминула.¹³

На основу текста Вука Ковачевића под називом *Ниједи од бола и туге*¹⁴ сазнајемо судбину Вожане Делић, село Црквине, општина Горажде. Напад на село је извршен 12. маја 1992. године од стране муслиманских војника из села Калце, Витковићи, Зупчићи, Кочари, Амовићи и Огличеве. Срби из села Црквине које је чинило само 11 кућа, бранили су се нака два-три сата од напада, а онда су се предали. Око 10 часова ујутро сви Срби из Црквине спроведени су у муслиманско село Калац и предати локалном команданту Муји Пештеку. Послије два-три сата батинања, пљувања, шутања и слично, сви заробљеници су спроведени у вишу команду у селу Мравињаци изнад Витковића. Том приликом издвојене су четири старије жене и муслимански војник Нусрет Ченгић их је вратио у село, док су остали мушкарци спроведени за Горажде, међу којима и четири Божанина сина. Према њеним ријечима муслимански војници су сваки дан долазили и малтретирали њих четири жене у селу, тукли их, наређивали да се скидају и слично. Божанину кћерку Анђу су силовали, која је због траума скочила у Дрину, али су је муслимански

9 Извори: Кривична пријава МУП-а РС, бр. 01-13/02-230-139 од 02.10.1992. год; Записник о увиђају МУП-а РС, бр. 01-13/01-02-230 од 16.08.1992. год; Фотодокументација бр. 02-230-139/92 од 02.10.1992. год; Службена забиљешка бр. 02230 од 16.08.1992. год; Извод из МКУ, бр. 2005-12-12 од 15.11.2005. год;

10 Извор: Кривична пријава МУП-а РС, бр. 01-13/02-230-139 од 02.10.1992. год; Записник о увиђају МУП-а РС, бр. 01-13/01-02-230 од 16.08.1992. год; Фотодокументација бр. 02-230-139/92 од 02.10.1992. год; Службена забиљешка бр. 02230 од 16.08.1992. год.

11 Извор: Копија кривичне пријаве СЈБ Братунац број: КУ-33/93 и КУ-34/93 од 24.04.1993. године достављене Вишем Јавном тужилаштву Бијељина са прилозима; Копија кривичне пријаве СЈБ Зворник број 13/02-230-КУ-85/97 од 26.05.1997. године достављена Окружном јавном тужилаштву Бијељина са прилозима.

12 Извор: Копија кривичне пријаве са прилозима ПС Склани број 13-1/02-2-230-7/95 од 13.04.1995. године достављена Основном јавном тужилаштву Зворник.

13 Извор: Својеручно потписана изјава свједока: М.С. - братића убијене и Д.М. - комшија убијених.

14 Извор: Ковачевић, Вук (1995): „Ниједи од бола и туга“ у: Српска војска: лист војске Републике Српске, год. 4, број 34, Бања Лука: Генералштаб војске Републике Српске

војници примјетили и извадили из ријеке. Нажалост, Анђа је ипак одузела себи живот 13. августа 1992. године. Дана 19. августа 1992. године, муслимански војници су спровели немоћне, испребијане и измалтретиране старице из села у близину српског села Шашићи, у којем су провеле пуне двије године. Тек крајем 1994. године обезбијеђен им је смјештај у Вишеграду. Божана Делић је изгубила сина Радивоја, већ првог дана напада, док су остала тројица настрадала у Горажду. Према новијим подацима Центар јавне безбједности Источно Сарајево поднијео је извјештај Окружном тужилаштву у овом граду против седам припадника некадашње Армије БиХ осумњичених за ратни злочин против цивилног становништва у Црквинама. О овом случају снимљен је и документарни филм *На Дрини гробница* у продукцији Савеза логораша Републике Српске - Регионално удружење логораша Вишеград, августа 2007. године.¹⁵ Божана Делић преминула је 2005. године у 93. години живота и сахрањена је на вишеградском гробљу Црнча поред супруга Владе.¹⁶

Када је ријеч о процесима пред Судом БиХ за силовања и тортуру над цивилиним жртвама српске националности, подигнуте су следеће оптужнице против:

1. Адема Костјереваца рођеног 11.09.1961. године у мјесту Снагово, који је за вријеме рата починио силовање Анђе Обрадовић, која је тада била у другом стању. Како се наводи из Тужилаштва, оптужени Костјеревац терети се да је за вријеме рата и оружаног сукоба у БиХ, као припадник Војне полиције Прве муслиманске бригаде Зворник Армије БиХ, на подручју општине Зворник током септембра и октобра 1992. године, наоружан и уз пријетњу силом, присилио једну жену српске националности на сексуални однос. Она је била у другом стању и као цивил бесправно затворена у објекту у којем је Костјеревац стражарио. Наведено силовање и злостављање проузроковало је губитак трудноће код жртве.¹⁷ У предмету Адем Костјеревац Суд БиХ је 14. априла 2015. године потврдио оптужницу која Адема Костјереваца терети за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва¹⁸. Костјеревац је тренутно настањен у САД-у и немамо информацију да ли су органи БиХ затражили његово изручење.

2. Бјелић Веиза (предмет у Суду БиХ бр. X-KRŽ-07/430-1). Оптужени Веиз Бјелић се теретио да је у периоду од јуна 1992. до 26. јануара 1993. године у засеку Роваши у Церској, општина Власеница, као чувар затвора звани „Штала“, присилио друго лице на сексуални однос. Такође, оптужени Бјелић је, наводно, омогућавао неидентификованим војницима, припадницима Територијалне одбране РБиХ, да узму кључеве од „Штале“, или да развале врата, и тако неовлаштено уђу у „Шталу“ и психички и физички злостављају цивиле српске националности. Оптужени Бјелић наведене радње није пријавио надређеном лицу, него је све доводио у претходно стање знајући да ће војници опет доћи и наносити цивилима психичку

15 Извор: Филм „На Дрини гробница“, Савез логораша Републике Српске - Регионално удружење логораша Вишеград, август 2007. године, <https://www.youtube.com/watch?v=2up3zoeBtpg>, посјећено 17.02.2016. године.

16 Извор: Текст „Дрина је гробница Делићевих“, Политика, 15.04.2008. године, линк: <http://www.politika.rs/scc/clanak/39512/Drina-je-grob-nica-Delicevih>, посјећено 17.02.2016. године.

17 Извор: Саопштење за јавност Тужилаштва БиХ: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?id=2874&jezik=b>, посјећено 17.02.2016. године

18 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1360&jezik=s>, посјећено 17.02.2016. године

и физичку бол. Оптужени Веиз Бјелић је, наводно, више пута силовао једно женско лице, а потом јој пријетио да ће је убити, уколико то некоме каже.¹⁹

3. Хоџић Ферид (предмет у Суду БиХ бр. Х-KRŽ-07/430). Када је ријеч о Фериду Хоџићу, теретио се да је у периоду од маја 1992. до 26. јануара 1993. године, у својству команданта Територијалне одбране (ТО) општине Власеница, наредио да се цивили српске националности и ратни заробљеници, припадници Војске Српске Републике Босне и Херцеговине, незаконито лише слободе и затворе у просторије затвора зв. „Штала“ у засеоку Роваши, општина Власеница. Српски цивили и ратни заробљеници су у наведеним просторијама, наводно, седам мјесеци држани у нехуманим условима и били изложени нечовјечном поступању војника ТО РБиХ. У том периоду војници ТО РБиХ су вријеђали и тукли ратне заробљенике и цивиле српске националности, те нанијели снажну физичку и душевну бол шесторици лица, док је једно лице смртно страдало од посљедица нанесених повреда. Оптужени Ферид Хоџић, наводно, није покренуо никакву истрагу због смрти лица, нити предузео потребне мјере како би спријечио наведена недјела и казнио починиоце, иако је то, као командант, био дужан учинити²⁰.

Веиз Бјелић се, у вези са неведеним кривичним дјелима, теретио за индивидуалну кривичну одговорност из члана 180. став 1. КЗ БиХ, док се Ферид Хоџић терети за команду одговорност из члана 180. став 2. КЗ БиХ. Главни претрес је почео 12. марта 2008. године. Дана 28. марта 2008. године дошло је до раздвајања поступка, тако да се поступак против Ферид Хоџића наставио под ознаком Х-KP-07/430, док је предмет оптуженог Бјелића носио ознаку Х-KP-07/430-1. Разлог раздвајања било је прихватање споразума о признању кривице склопљеног између Веиза Бјелића и Тужилаштва БиХ. Суд је оптуженог Бјелића прогласио кривим за ратни злочин против цивилног становништва и ратни злочин против ратних заробљеника, те му изрекао јединствену казну затвора у трајању 6 (шест) година.²¹ Дана 29. јуна 2009. године, Суд је изрекао пресуду²² којом је Ферид Хоџића ослободио оптужби да је починио ратни злочин против цивилног становништва и ратни злочин против ратних заробљеника. Вијеће Апелационог одјељења Суда Босне и Херцеговине, након одржане сједнице, донијело је и 25. октобра 2010. године отпремило другостепену пресуду²³ којом се, као неосноване, одбијају жалбе Тужилаштва Босне и Херцеговине и оштећеног лица, те се првостепена пресуда од 29. јуна 2009. године потврђује у цјелости.

У даљем тексту слиједе изјаве двије жене, цивилне жртве рата са територије Подриња, а чије интервјуисање је обавила мр Бојана Миодраговић.

19 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=65&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

20 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=65&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

21 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2008/X07430_1K_BV_28_03_2008.pdf, посјећено 19.02.2016. године

22 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2009/X07430_HF_1K_prvostupanjaska_29_06_2009.pdf, посјећено 19.02.2016. године

23 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Другостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2010/X07430_HF_1K_drugostupanjaska_19_05_2010.pdf, посјећено 19.02.2016. године

Анђа Обрадовић

(Интервју урађен у Зворнику дана 21. 08. 2015. године)

Анђа Обрадовић, из Зворника, рођена 10. 06. 1956. године. Живјела је у Новом Селу, општина Зворник, у вријеме почетка рата. Анђа је била заробљена 17. 09. 1992. године и одведена у логор у Бајрићима, општина Зворник. Размијењена је 06. 02. 1993. године.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Испричајте ми од почетка како сте и с ким живјели, чиме сте се бавили, у то вријеме прије него што је почео рат?

АНЂА: Па, ја сам живјела са свекрвом и са мужем, а радила сам у везионици. Ишла сам на посао док се није заратило. Кад се заратило, онда су ме позвали, била сам куварица нашој војсци. Од 06.06.1992. док ме нису заробили, кад су ме заробили тамо сам остала од 17.09. Била сам у Бајрићима, па Церска, па Сребреница.

БОЈАНА: Гдје се Бајрићи тачно налазе, која је то општина?

АНЂА: Исто општина Зворник. То је село неко. Кад су ме заробили они, ја сам била трудна, то знају сви.

БОЈАНА: Који мјесец?

АНЂА: Па, три мјесеца, примјетило се знаш. Ту сам бебу изгубила кад је човјек дошао и иживљавао се нада мном. Школски друг мог мужа. Он је сад у Америци.

БОЈАНА: Је ли ви познајете њега, знате име и презиме?

АНЂА: Да, да. Ишли су с њим муж и дјевер заједно у школу. Адем Костјеровац.¹

.....
1 Као што је већ наведено, Костјеревац је оптужен за силовање пред Судом БиХ у предмету број S1 1 K 018560 15 KRO.

БОЈАНА: Реците нам, како је то изгледало од почетка до краја, кад су Вас затворили?

АНЂА: Па, кад су ме горе довели прво су ме овдје повредили кад су ме заробили.

БОЈАНА: По лицу?

АНЂА: Да, лијево око је мени доста оштећено. Кад сам дошла из ропства, то ми је одмах рекао доктор да се не може излечити. И у то село горе Бајрићи, ту је он долазио, тај комшија. Ту је једна мала зграда, они су звали склониште, а то је као тамница за нас. Оно је било четири метра, четири и 50 дуго, три и 50 широко, нисам се могла усправити. Увече сам преноћила у неком подруму, ујутро су ми везали очи. Водили ме до тамнице и тамо су ми дали димије и нисам се звала Анђа, већ Фата. Е, сад зашто, ја не знам.

БОЈАНА: Они су инсистирали да се тако зовете?

АНЂА: Да, да и онда је долазио тај Адем, он је био у војној полицији, дупла палица и иживљавао се нада мном. Ту сам изгубила трудноћу.

БОЈАНА: Ударао вас је?

АНЂА: Па, иживљавао се нада мном, не могу сад да кажем... Силовало ме је. Ту сам у

томе, у тој тамници изгубила дијете. Долазио је у ноћним сатима, није дању, у ноћним сатима, и рекао ми је, кад је послје не знам колико пута долазио, кад је ваља требало да оде одатле, да не смијем никоме рећи ништа и да ћу родити Турчина Алију. Ја ту нисам имала никакве помоћи да се браним, или да нешто, нисам успјела ништа. Онда су дошли, тако долазили и одведе ме једне моје школске другарице њен муж, заборавила сам му име. Брат му је жив. Не могу се сјетити имена, али можда ћу се сјетити касније. Тако да сам ту била од 17. септембра 1992. у тој тамници до 04. октобра и одатле су ме одвели у Церску у Зворнику. У Церској су ме довели увече, путовали смо од јутра, цијело вријеме смо ишли пјешке и кад смо тако дошли горе, мрак је био, ја мислим да је то као нека продавница била, мада није било робе. Дали су ми неку палету и ја сам ту легла и преноћила. Ујутро су ме одвели на брдо у шталу, гдје сам затекла четири човјека. Овај, ту су и њих тукли, мене тукли, иживљавали се.

БОЈАНА: Јесте ли их познавали?

АНЂА: Нисам, нисам прије. Ту смо се упознали и онда смо тако причали ако ко изађе, ко први изађе, да каже овима да нас траже, да се размијенимо и то.

БОЈАНА: Је ли знате сад њихова имена?

АНЂА: Знам, али тројица су мртва, само један жив.

БОЈАНА: Слободно кажите имена.

АНЂА: Радо Пејић, он је сад тамо негдје у Србији, он је жив. Има жену и петоро дјеце. Ја и он смо преживјели ту, а Јаков Ђокић из Калабата, '72. годиште, он је завршио у Сребреници; Бранко Секулић

код Милића, '67. годиште и он је завршио у Сребреници; Драган Илић, '75. годиште исто завршио у Сребреници. Како сам чула, никад нису нашли тијело овога Јакова Ђокића. Ту смо били, отишли смо 26.01.1993. у Сребреницу. Ту су нас примили увече и кад смо дошли, Зулфо нас је водио и још нека двојица.

БОЈАНА: А гдје су вас примили тачно, гдје сте доведени?

АНЂА: У затвор. Бранко Секулић није могао ићи, он је био рањен у ногу. Он је остао у некој штали и сутрадан су га довели са коњима. Ту у затвору рецимо у Сребреници није ме нико малтретирао, нису тражили изјаву. „Имамо све твоје копије.“ Како сам ваља ишла, они су носили папире, знаш. Ту смо биле ми жене, спава-ле смо у правом затвору, имаш војничко ћебе, пола пода се, пола на себе да се покријеш. Ту сам нашла доста неких жена. Како је дошло до размјене, не знам, али ми жене смо све изашле и тројица људи. Ја мислим, тројица: Ратко Николић и неки Поповић, он је умро ваља... Кад смо изашли на размјену, размијенили су нас на Везнику, а дошли смо у Братунац. Кад смо горе дошли у Склане, били смо у неком ресторану, то је од једне бабе. Прво нисмо вјеровали да идемо. Кад смо дошли овамо, полиција је долазила, тражила нас, испитивала. Ето, то је све укратко, јер желим то да заборавим искрено речено, али никад, не могу заборавити како се сад сви ти људи праве фини. Нисам ја сама изгубила дијете, изгубило је њих колико хоћеш и дјевојчица и свашта, али то је више ружно. Ишла сам и у Хаг, јер ја сам поносна на моју истину, ја нећу да лажем.

БОЈАНА: Реците ми, је ли процесуиран тај човјек који је вас малтретирао?

АНЂА: Адем Косјеровац је у Америци, подигнута је оптужница, али још није испоручен. Ето, то сви знају. Е, сад шта ће бити да ли ће га испоручити, не знам.

БОЈАНА: Да ли се сјећате именā још неких других људи, стражара, управника, било у Бајрићима, Церској, Сребреници, било гдје?

АНЂА: Па, овамо је у Бајрићима био Сефер Сеферовић, тако су га звали.

БОЈАНА: Која је његова улога ту била?

АНЂА: Неки као командант, шта ја знам, а у Церској не знам ко је био. Горе су исто неки људи били, не знам њихова имеа.

БОЈАНА: Знате ли, је ли то све била војска?

АНЂА: Да.

БОЈАНА: Јесте ви знали која је то војска тада?

АНЂА: Па, нормално да сам знала чим сам пала у њихове руке, Армија БиХ.

БОЈАНА: Реците ми, колико је људи било у Бајрићима, отприлике колико вас је затворено тамо било?

АНЂА: Сама сам ја била у Бајрићима. Послије су довели некога Ненада, ја мислим Лукић да се презивао. Њега су ту и убили у Бајрићима. Заробили су га на линији и тако да су га довели и рекли да га испитам. Без везе, ја се нисам надала да ћу ја изаћи. Томе су човјеку биле везане очи неком повезом, крпом и руке жицом. Он је био можда сат, сат и по са мном и послвије су га извели, био овако рецимо изнад мене и ту се чуо његов јаук, крик. Наједном је почео, глас прешао у... као крива, во да се чује. И кад је дошао, сад сам се сјетила, Шабаз се тај човјек звао, пошто су код мене дежурали, ја га

питала: „Јесу ли убили Ненада?“ Каже: „Јесу, ј**и им матер.“ Он је повраћао. Они су њему рекли на вратима: „Вадићемо ти очи.“ Свашта су му рекли: „Издаћеш српску војску.“ Он је мени рекао: „Могу да раде шта хоће, али неће од мене ниједне ријечи чути.“

БОЈАНА: Шта су они хтјели од њега да сазнају?

АНЂА: Па, да сазнају све одакле војска долази и шта, ето, али он је рекао да неће рећи ништа.

БОЈАНА: А у Церској, кад су Вас одвели тамо, колико вас је тамо било?

АНЂА: Била четири та, ајмо рећи момка, и ја пета.

БОЈАНА: А у Сребреници сте рекли да је било доста жена?

АНЂА: Јест.

БОЈАНА: Можете ли се отприлике броја сјетити? Да ли су то биле млађе, старије? Је ли било дјеце?

АНЂА: Било нас је свакаког узраста. Биле су неке баке, ми смо њих звали теткама, Милосава Николић, ова умрла је Достана Бјелова-Филиповић, била је и Достанина, мислим да је Достанина снаја са двоје дјеце. Оливера три године, заборавила сам како се син звао, пар мјесеци је имао, није имао годину. Био је један дјечак, не знам ти ја тачно рећи из ког је мјеста, Жељко се звао, трећи разред основне школе био. Само дјеца, рецимо, нису спавала са нама у том затвору, већ су у кући негдје били, а гдје су били, ја не знам.

БОЈАНА: Рекли сте да нисте ви једини који сте изгубили дијете?

АНЂА: Ја сам рекла за себе лично ту у Бајрићима. Има их, има колико хоћеш...

БОЈАНА: Што се тиче здравствених последица касније, како сте то, како сте се санирали, какви су услови били ту гдје су вас држали?

АНЂА: Па знаш шта, пет и по мјесеци ја се нисам окупала, можеш да схватиш какви су то услови. Кад смо дошли баја пуна глава, ће год дланица постоји баје имају, једва се истријебила. Па, заробљена са 57, дошла са 37 килограма. Ето, можеш ли да вјерујеш каква сам била ругоба...

БОЈАНА: Осим тог човјека ту, Адема, је ли вас још неко тукао, малтретирао?

АНЂА: Ма, јашта су, ко да им знаш имена. Јер они су се звали Драго, Милан, Петко и Цицко.

БОЈАНА: Једни друге су тако ословљавали?

АНЂА: Да, да, да и пуштали браду и онда ти сад не можеш никоме знати име.

БОЈАНА: Јесу ли икада између себе користили права имена?

АНЂА: Па, нисам чула. Можда су они говорили тамо између себе, а ми вамо нисмо чули. Ја што сам чула, ја сам ти све рекла. Е, кад сам пошла на размјену из Сребренице питала сам, неки Геџо је дошао и рекао да је размјена сутра. Ми нисмо имали дрва, затворске су собе велике, имали смо неко буре, он је наредио стражарима, донијели нам дрва и наложили. И он је дошао и нека тета Стојанка тражила цигару: „Никад нисам пушила, дајте ми сад“. Она је попушила три цигаре. Донијели су нам нешто за паљење, неку шољу, уље и крпицу неку, и сједиле су са нама те њихове дјевојке што су требале да пређу за Тузлу. Пожелиле су нама срећу и донијеле су ми оне да обучем. Веле гдје ћеш ти, шта ћеш ти имати од своје гардеробе,

ништа. И тако да смо ту били ујутро и ја њега питам увече: „Могу ли да се поздравим са мојим заробљеницима?“ Каже, можеш. Боље да нисам ушла. Они су крвави, они су модри, поломљени. Знаш да ти је то остало у сјећању да никад нећеш моћи да схватиш да је то био онај Радо, Мишо, Драган и Јаков.

БОЈАНА: То су они у Сребреници?

АНЂА: Да, у затвору. Ма, никад, никад... оно је било страва и ужас. Ето, и завршили су.

БОЈАНА: Колико је њих било тада кад сте ушли, можете ли процијенити ту?

АНЂА: У Сребреници?

БОЈАНА: Да, да.

АНЂА: Па, они су рекли око двадесетак мушкараца.

БОЈАНА: У тој просторији гдје сте ви били?

АНЂА: Они у мушкој соби, а ми у женској. Нас је у женској било, било нас је сигурно једно, па да и не кажем више, 16, а можда и више. Нисам бројала. Било нас је, па доље се поваљамо ко свиње.

БОЈАНА: У том затвору, ту у просторији?

АНЂА: Да, да, у затвору.

БОЈАНА: Гдје је ваш муж био за то све вријеме?

АНЂА: Мене су заробили, мужа ранили. Имала сам двије варијанте, кад су дошли горе, једни кажу муж ти је погинуо, једни кажу није, рањен, тешко је рањен. Одатле су га пребацили у Зворник, из Зворника су га пребацили за Београд. И он је био од 17.09.1992. године на лијечењу до 29.02.1996. Цијело вријеме био по болницама...

БОЈАНА: Какве су му повреде биле?

АНЂА: Четири метка су прошла кроз њега и хвала Богу оздравио је и сада може да

хода. Био је на колицима, па на штакама, па сад може без ичега. Не знам, не знам шта да кажем више, човјек нема ријечи. Једино кажем спашавају ме дјеца, имам то.

БОЈАНА: Реците ми, јесте ли чули за нека друга мучења, да су затвореници причали да је неко некога малтретирао на неки специфичан начин, или да ли знате имена можда тих људи који су страдали. Можете ли се присјетити нечега што је било симптоматично тада?

АНЂА: Па, знаш како, кад сам дошла прво у Церску, рекли су ми да је нашим људима жена писала крстове по тијелу.

БОЈАНА: Писала?

АНЂА: Да, да, цртала. Ножем, жилетом. Ја то нисам могла вјеровати, ето људи су имали ожиљке и све, али не знам ја тих људи који су им то радили. И дошли су једном неки Геџо, Бранка Секулића друг, он је нас помлатио ко Бог ђавола. Кад је у Бранка Секулића ударила крв на уши, ти више немаш шта рећи.

БОЈАНА: Не знате Геџи том име, је ли то надимак био, је ли?

АНЂА: Не знам, не знам име.

БОЈАНА: Јесте ли чули да га неко тако зове, или су то рекли?

АНЂА: Па, то је Бранков био школски друг.

БОЈАНА: Аха.

АНЂА: Знао је Бранка, школски друг је био.

БОЈАНА: Какве су посљедице тога што сте проживјели данас?

АНЂА: Ја налазим у Удружењу олакшицу с тим женама, ослобађам се тог притиска. Ево, рецимо, мени је било позлило колико хоћеш пута, ево има двије године како сам била на Сокоцу. Имам трауме. Ја пијем онај бромазепам и золофт, сваки дан ујутро и увече, а била сам на Сокоцу мјесец дана.

БОЈАНА: Јесу ли то неки напади?

АНЂА: Јесу. Кад их сањам да бјежим, ја кажем дјечи: „Склоните се, јер ја ту немам осјећаја ни за милимитар, без даљњег би ударила, ето моје рођено дијете.“ Знам да би била послије крива и убила би се и свашта, али то кад ти налети, ти више не подносиш саму себе и све си нешто незахвална, нешто не можеш сама себе да замислиш, а тек неког другог. Ево, како сам почела пити ове таблете, још ћу постати имуна на њих, трећа година како их трошим. Дан за даном с дјецом се надам да ћу испливати, али ја не знам докле ћу пити ове таблете...

Борка Петковић

(Интервју урађен у Бањој Луци дана 25. 08. 2015. године)

Борка Петковић из Бањалуке. Рођена 22. 01. 1954. године у мјесту Пијевац, општина Горажде. Живјела је у Горажду са својим сином и мужем у вријеме почетка рата.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Молим Вас, испричајте ми шта се десило кад је почео рат у Горажду? Када сте ви схватили шта се дешава, како је то изгледало?

БОРКА: Па, рат је почео у Горажду 4. маја ујутро у 7.15, али су дешавања почела, ја мислим, март или фебруар, кад је Алија Изетбеговић, држао мевлуд, говор у Фочи. Сви: Сребреница, Жепа, Каоштице, код Прибоја нека села, то је све било у Фочи, и кад се вратило, нису се враћали ни у Сребреницу, ни у Жепу, ни у та своја мјеста, остали су у Горажду, заузели све што су могли заузети.

БОЈАНА: То је '91 или '92?

БОРКА: '92.

БОЈАНА: Како је то изгледало код вас лично, у крају у којем сте живјели?

БОРКА: Код нас није било у нашем кварту ту у Титовој, није нико долазио на врата да нас узнемирава. Само јесу по нашем том парку што смо ми одржавали, јесу коњи пасли, краве, па је ова комшиница Марса излазила и галамила: „Идите својој кући, не дирајте нам цвијеће.“ Псовала. Стока је по парковима, нигдје руже, нигдје ништа, јер они су све довукли, гледала сам лично.

БОЈАНА: Ко они?

БОРКА: Из Сребренице Муслимани.

БОЈАНА: Је ли то била војска или цивили?

БОРКА: Цивили. Сви су били у цивилу, на крају су се мушкарци обукли у униформе.

БОЈАНА: Значи, они су дошли тада у Горажде?

БОРКА: Да, и нису се ни враћали. Продавали нама читаво вријеме рата, продавали нам пшеницу по 150 марака њемачких и само си могао купити за марке, јер ишла сам трампила робу са дјететом на пијацу. Сад је велика џамија, нема више велике пијаце.

БОЈАНА: Како је још изгледао живот даље и гдје је ваш муж тада био?

БОРКА: Па, тад су, у то вријеме су држали оне заједничке као страже, чували зграде и то, али то је било смијурја. Они су роштиљали. Кога ви, реко, чувате, да сам знала и ја изаћи пошто сам пушач, нестане ми цигара, изађем. Кога ви, реко, чувате? Могу нас свију кога год хоће да нас покупе. Никаквих проблема није било дотада у те четири зграде осим појединих Срба. Из моје фамилије отишло је жена, побјегло је пред пуцање пред 4. мај, а ја

нисам вјеровала да се то може десити, јер сви смо живјели заједно.

БОЈАНА: Шта се десило од 4. маја?

БОРКА: 04. маја сирене су ме пробудиле у 7:15. Ја сам требала татину и мамину пензију да дигнем, имала пуномоћ. Мама је живјела у Бања Луци, удала се, а тата је оперисао ногу. Изнад Побједе, на средини Побједе имао кућу. Мене су пробудиле сирене и пуцњава. Скочила сам, бјеже из општине, шта је? Рат... Док нисмо изашли, није се смиривало.

БОЈАНА: Шта се дешавало? Је ли неко тада дошао ту, је ли Вама тада дошла војска?

БОРКА: Није, само су ове старе комшије рекли да никога не пуштамо. Добили смо наређење из општине да морамо закључати или забарикадирати улазна врата, да не отварамо никоме. Настала је општа пљачка и ја мислим једно мјесец дана, па не знам, у Горажду ништа није живо остало што нису опљачкали, иако је било Срба наоколо, још нису били изашли. Све што су могли опљачкати они су пљачкали.

БОЈАНА: Војска или цивили?

БОРКА: И било је и војске и цивила. Нису они имали униформу, док се Срби у августу нису повукли. Тад су они нашли у магацинима, па су узимали униформе, облачили се, оружје и све, а до тада су само поједини имали.

БОЈАНА: До кад сте ви били у том стану?

БОРКА: На оној потврди о размјени пише 31. јануар, међутим ми смо 1. фебруара размијењени '95-те.

БОЈАНА: Размијењени?

БОРКА: Да.

БОЈАНА: А до тада сте били у стану?

БОРКА: Да.

БОЈАНА: Је ли вас неко малтретирао ту у стану све то вријеме?

БОРКА: Мене није лично, али јесу ми мужа.

12. јула '92. на Петровдан, овог Хрвата комшију, врата до врата, Мија Пећка Михо, он је био Загорац и мог мужа је један што се презивао Обућа отјерао да носе његовог рођака који је лежао код гимназије, јер су се побили. Ми смо тад чули пуцњаву. Побили се ради пљачке, пљачкали су школу и нико га није хтио склонити и њих је натјерао да носе тог мртваца. Сутрадан чика Мијо је добио упалу мишића, јер је човјек 78, 80 година имао и захваљујући Краји који је радио са мојим мужем у истој фирми, он их је срео - зато кажем има Бога - срео и питао овог Обућу куд ће с њима? Он опсовао матер и каже: „Четници су га убили“. Крајо је само рекао, знаш ли да је ово Хрват, а Срби не смију на Трг, то је први мост. До тада нисмо знали да је забрањено. У старој мљекари био је затвор, јер се није могло на другу страну преко Дрине, преко моста пошто су држали добар дио Срби. Тако је са десне стране било у затвору у МУП-у, а овамо је било у мљекари и ту је други пут мој муж одведен. Дошао Лигата, Лигом га зову, ја му име ни не знам. Тај је био 2003. године са Субашићем што је ухваћен у Горажду и што је, надам се, затворен у Сарајеву, био му замјеник у инспекторату. Овај је тад дошао 10 до девет, у девет је почињао полицијски.

БОЈАНА: Који је то датум био?

БОРКА: То је могло бити крај априла '94, тако ја мислим да је негдје било.

БОЈАНА: И шта се десило кад су вашег мужа повели?

БОРКА: Одвео га је, а мој Недјељко је имао температуру 40 и дијете је вриштало. Рођак од тога Лига, момчић 15-16 година је носио „тетејац“. Пошто сам у првом браку имала полицајца, и знам, познајем „тетејац“, и ставио је Недјељку на чело на сљепоочницу и мени рекао овим ријечима: „Ушути то дијете да не останеш и без њега, четничко дијете.“

БОЈАНА: Сину је значи прислонио пиштољ?

БОРКА: Да, а ја сам Недјељка држала у наручју и питала сам што га воде. Каже: „Вратићемо га одмах“. Био је три дана и опет захваљујући пријатељима и познаницима, интервенисали су. Један професор случајно из Чајничка с којим је он радио, ако буде некад читао тај човјек, можда ће се и препознати, ушао је у мјекару и питао: „Шта то радиш?“ Кад смо размијењени мужм је причао да су га полијевали с водом и тукли.

БОЈАНА: Да ли знате ко га је тукао?

БОРКА: Тај Субашић највише, јер је мојем мужу оптужница била да су му нашли радио-станицу у стану. Већини Срба тако. И овај професор је питао: „Гдје ти је Борка и Недјељко?“ Мој муж је рекао: „Молим те, само ми провјери је ли ми Недјељко жив, јер је остао под температуром.“ Није прошло последије тога, каже муж, ни пола сата дошли су и рекли: „Умиј се“. Те модрице да намаже по лицу и „хајд кући“. Кад је дошао, није имао два прва зуба, двије јединице. Ја сам га питала, каже: „Запео сам, па сам пао.“ Имао је неколико модрица, пао сам, каже, на малој пијаци. Међутим, кад смо размијењени, онда је рекао. Имао је овдје на врату ожиљак, тад кад је професор ушао тај, њега је Субашић почињао

да коље. Тако да му је јабучица овдје била на...и умро је с тим ожиљком и без зуба.

БОЈАНА: Је ли вама причао муж на том мјесту, гдје је он био у том затвору, је ли било још људи, је ли причао о другим људима ишта?

БОРКА: Ништа, само јест чуо запомагање и јауке. Мислим, колико се ја сјећам, дано је затворена та мјекара, али као дијете сам, три просторије ја сам виђала. Али, последије смо чули приче од Срба да је доста људи убијено и бачено с моста, а Дрина је... пливали су лешеве, али они су говорили да су то све Муслимани из Фоче, да су то четници фочански. Међутим, то су Срби били – Цвилин, Устиколина, Мравињац - према Горажду... Витковићи, Горажде. Од Витковића до Горажда доста је било српских насеља уз Дрину горе по брдима да смо ми, кад смо узимали воду, сви и Муслимани и Срби, гурнеш леш кантом, а не смијеш погледати, јер горе неко стоји. Знало се кад се сипа вода, стоји војник, не смијеш да гледаш ко је, јер ћеш добити метак у потиљак. '92. и '93. Дрина је мала била, али је леш до леша плови. Гдје је то завршило, не знам. Ја мислим шест до осам мјесеци, немам појма, пошто је смањена Дрина била, могло се с обале на обалу прећи и прелазила сам кад није пуцало, кад је примирје на том жалу између средњих кула на средини, био онај пијесак, нанос пијеска, ту је жена лежала, њу су птице појеле. Негдје са села сигурно била, колико сам могла издалека са обале, оно кад прилазимо, па... помршава, онако слабије конструкције. Знам да је имала мараму, нисам сигурна да ли је то црно, смеђе, да ли је тамноплаво, али

сјећам се да су ко неке ружице биле на тој марами. Она кратка повезана испод врата. Њу су птице појеле, нико је није скло- нио.

БОЈАНА: Кад се муж вратио, ви сте остали ту до размјене, је ли тако?

БОРКА: 1. августа '92. године смо били у том тзв. логору код доњег моста кад се улази у Горажде федерално, то је први мост.

БОЈАНА: Када су вас одвели у тај логор?

БОРКА: 1. августа, јер 2. августа је нама слава. Породична слава мог мужа, и на тај дан славе. Покупили су нас ништа нису обавијестили. Ми смо ручали.

БОЈАНА: Је ли знате ко су били људи који су дошли по вас?

БОРКА: Полицајци у униформи, ови цивил- ни полицајци што их ја зовем. Само су до- шли и рекли су: „Спремајте се, имате 10 минута времена да се спремите, морамо вас пребацили на сигурно.“ Гдје, реците ми, морам дјетету... Успјели смо само оно што смо имали хране понијети. Прешли преко игралишта, одмах су ту и зграде. Комплет Титова улица, смјештена је у те три зграде и били су са Трга. Сви Срби и воде нас. Ми смо уселили, ту су нас уба- цили, мене и мужа и дијете, човјек и жена, исто Срби су били у том малом једносо- бном стану. Провалили су, обијен је стан муслимански. Послије смо сазнали да је стан жене која је радила са мојом ма- мом у „Побједи“ и рекли су да не мичемо. Имамо право само пред зграду и „немој- те се окупљати у групама, то не смијете, можете по један-два.“ Рекла сам да имам фамилије, иако нисам знала ни гдје су моји, ни отац, ни брат ни... Рекли су „мо- жете, али одмакните се“, да нисмо близу.

И кад смо пришли тој згради, кад су они отишли, кад смо се ми ту смјестили, ја сам вриштала шта ће бити с нама? Хајде да изађемо, да се смиримо, да запалимо и прилази неки клињо, мален, ја Недјељка држим у наручју, каже: „Тето, знаш што су вас довели?“ Ја сам слегла раменима, јер ми је сасвим свеједно било. Каже: „Ако ваши ђетници нападну, ви ћете ићи на пр- ву линију. Сва дјеца иду прва, па ови ма- ло већи, ако има веће дјеце и већи људи и жене, а ви ћете бити позади, човјек ће ти, он ће бити испред тебе и нас неће ђетник убити, него ће вас убити“. Значи, то им је био план. Код Недимовића је био логор, у Витковићима је био логор, на базену и кино сали, ако прво пођу од Чајнича Ср- би да су у „1. мају“ у Горажду, ако пођу из правца Копача да су у Ново Горажде, го- ре „Побједа“ ако пођу са Црвених стијена. Значи, имају одступницу. То је био план, само да нас гурну на прву линију.

БОЈАНА: Реците ми, кад сте смјештени у тај стан, до кад сте ту остали, шта се деша- вало?

БОРКА: Кад смо у тај стан дошли, има ова- ко кухињица, двоје, брачни пар били су у кухињи, ја сам покуцала, извинила се, реко, надам се да има ђезва да скухам ка- фу, рекох, полудјећу. И отварам висећу, пада кутија пуна злата и то старог злата у некадашњој бомбоњери. Ја сам само ври- снула, мој Милија улетио „шта је?“ Тад сам рекла Боже ме опрости „Бог те ј**о, шта ћемо сад?“ И ушла у собу тамо, шта да радимо, нити можеш сакрити, не знаш чији је стан, изгубити главу и мамино је злато остало у нашем стану што је она ме- ни и снахи подијелила. Шта да радимо?

И онда сам зашла по стану, соби и шпајзу да видим шта још има, да знам ако неко дође да зна. У шпајзу, значи, они су знали, они су се осигурали, било је двије вреће шећера по 50 кила наслагане. Како стоје двије вреће шећера и двије канте, једна канта масла, једна мармеладе. Тај шећер је на тим кантама, тамо је са стране било наслагано по 25 кила брашна, значи у тој висини, колико не знам, била су три пакета уља, било је прашка за веш, двије или три, јер знам да сам полудјела тад, реко, они су знали, а ја... што ми нису рекли да се ја обезбиједим за дијете. И из наше зграде Мерица и тета Миланка, она је дошла да види како смо и то, они су били горе на трећем, ја мислим, смјештени. Ја кажем: „Мерице, таква и таква ствар, погледај шта да радим? Нека нас избаце, оптужиће нас“. Каже, знам чији је то стан, ја од те жене знам зета и ради у војној управи, војна полиција, презивао се Зорлак. Ја сам само рекла: „Молим те, гледај како ћеш јавити.“ И она је јавила, он је навече дошао са својим обезбјеђењем и одмах је оно арогантно: „Излазите, ко вас је пустио“. Баш оно дрвље и камење, послвије се човјек извинио и тражио да му опростимо кад сам ја рекла прије него изађемо: „Молим да предам ово и да кажем и покажемо шта има.“ И тад је рекао: „То је од моје пунце, она је шеста што наслеђује то злато и требала је његовој жени, својој кћерки дати.“ Они су отишли на свадбу некој фамилији у Србију, нису били ту. И онда смо остали и наш је стан сачуван, наредио је да се чува, да се обилази, задужио је и покојног, тад је жив био, Пецика, Мијо и Масе да чувају, врата уз врата су

били. Међутим, сви су остали, већина је била опљачкана ко није имао станаре.

БОЈАНА: Добро, реците ми још сад након тога, јесте ли ви имали неких још малтретирања, је ли то тако трајало до размјене све вријеме, или је било...?

БОРКА: Па, било је провокација на улици. Највеће провокације, тачно сам имала фобију и кад сам дошла овдје у Бања Луку '98. године, кад ми је и очух умро и моја мама је остала сама, ја сам имала фобију да ме тај Лигата гања. Пошто смо морали отићи на воду у Грабовик, по питку воду, тај Лига обавезно горе наиђе и, не само мени, него свим Српкињама које је стизао, само прође иза тебе и каже: „О, четникушо, како ћу ти се крви напити.“ Црн ко цигу, али оно баш некако... Не знам његово пуно име.

БОЈАНА: Добро, што се тиче сад, ви сте дакле након размјене у реду, је ли ваш муж можда поново привођен до размјене?

БОРКА: Послије '94. више није, радио читаво вријеме у цивилној.

БОЈАНА: Реците ми, пошто Вам је, да тако кажем, било омогућено кретање колико толико, реците ми шта знате о осталим комшијама, људима, какво је стање у другим дијеловима Горажда или околини било? До каквих сте сазнања ви дошли?

БОРКА: У „1. мају“, знам и Бојана нам је то причала и прије сад смрти, да је било малтретирање и туче, да су избацивани, па опет враћани у тој Радничкој улици. Ова Зора, ја мислим да се презива Тривковић како ли, за њу су рекли да је скочила са терасе, међутим није. Послије се сазнало да су је бацили са терасе. На Тргу горе су исто малтретирани те српске породице. Из моје зграде Душко Николић

и брат му Шане су отишли по мајку у Подобарак, то је уличица према Копачима, њих су заробили. Душка Николића никад нису нашли. Пошто никад нисмо смјели заспати оба двоје (и муж и ја), него једно спава два сата како може измоћи, па друго онда спава на смјену, муж ми је причао, ја то нисам чула, за један случај кад сам ја спавала. Бојана и Милан Зилар, имају сина Бојана и Сашу – он је чуо Бојану на обали Дрине, то је испод те зграде, била је приватна кућа ниже овако, новосаграђена и онда је био пролаз и гараже су, па се могло чути, чуо је како је покојна Бојана запомагала и на крају што је чуо, чуо је кад је молила неколико пута: „Убијте ме, не радите ми то“. И послје су причали дјечурлија, они су сви јавно причали да је и силована и да је била „редаљка“, да су је сјекли, нисам видјела. Неко је од Срба од комшија закопао је од наше зграде према мосту, том доњем, ту иза Куле, ту је била покривена са мало оно земље, могао си да видиш и ноге и руке и што кажу, и пашчад су... Да ли је послје премјештена, немам појма, али ту је Боја. А од Миланке Мићевић сам у Рогатици у априлу сазнала да онда кад смо ми били у логору, да је видјела Милана Зилара, из Баћака момак, са рукама позади свезаним жицом. Милан Зилар је убијен, бачен у Дрину са свезаним рукама на леђима жицом у доњем вешу. То је Миланка рекла, то сам изјавила у другој изјави. Пантовић Славко из Баћака, рекла сам да је била ниска Дрина, убијен са рукама везаним на леђа и био у шорцу. Миловић Данило, то је учитељ, убијен исто са свезаним рукама жицом на леђима. Сва тројица су виђена

у Дрини код моста према Копачима, то је доњи мост. А овај Миловић Данило, он је негдје на почетку, крај маја или почетак јуна, њега су одвели, никад га нисмо нашли, нисмо сазнали. И Кова Вуковић, исто из комшилука, убијена. Миланка ми је тад рекла да је исто Данила видјела да је низ Дрину пливало, јер они су имали оно шибље, јер су били у приватној кући, било је и воћа, па су могли да се провучу... А прве жртве у Горажду почетком маја '92, то је можда 6. или 7. мај, нисам сигурна, били су отац и син Радовић, ја мислим да је презиме. Они су у својој кући убијени, нису хтјели да изађу и њих су убили. То су причали, убили их на каучу.

БОЈАНА: Је ли знате ви, јесу ли то тада биле комшије, цивили?

БОРКА: Све оно, пљачкаши и непознате фаци, то су комшије, или из Сребренице, или из Жепе, они су свугдје били... На десној обали јест било свашта, ови Чарапићи што су са Бучја и остале породице, они су били у затвору у МУП-у. Овај Чарапић, Милкин муж, он је убијен у МУП-у. Ови са Троврха, они су причали да су се објесили, међутим ми смо сумњали, значи, убили су их. И знам да је мој муж имао информацију да су бачени на депонију према Устипраци. Од оног Дакића кћерка, она је новинар на РТС-у Србије, она је платила ископавање '96-'97. Међутим, наши само нису рачунали да се читаво вријеме у Горажду није избацивало, возило смеће. Значи од '92. до крајем '95. само су наслапали, највјероватније да већ Дрина негдје, ту су све довучени на... знам да је муж говорио да су довучени на трактору и само искипани на сметлиште.

БОЈАНА: Је ли има још нешто што ви сматрате да је битно да свједочите сада у овој изјави?

БОРКА: '92. године, не знам који је период био, негдје пред зиму ја мислим, тад је била топла јесен, ишли су, правили су напад на Устиколину и причала сам тамо, да узму из силоса пшеницу, тад је 280 погинуло за једну ноћ. Сви су причали да је минско поље.

БОЈАНА: 280 Срба?

БОРКА: Муслимана. И сахрањену су у Горажду. Ту је било, значи и Гораждана.

БОЈАНА: Од стране кога су погинули?

БОРКА: Од четничких мина, тако су они рекли, електричних. Ови што су били у позадини, само је каже, почело сијевати, и што су били, сви су изгинули. Било је минско поље, распитивали смо се то, али нико ми не може рећи од Срба. Каже, ми нисмо имали електрично, они су тврдили 100 посто да је то било минско поље. Кад су правили напад, да ослободе Чајниче, тад, ја мислим да их је најмање 50 погинуло, јер, то сам заборавила рећи, јер читаво вријеме рата док смо ми били тамо, игралиште од гимназије, ту им је била смотра кад иду у напад. Чујеш их, купатило нема прозора, а правиш се да не чујеш. Тад су напад... Дудаковић био.

БОЈАНА: Када је то било?

БОРКА: На почетку и тад им је рекао: „Можете пљачкати, али не смијете никога убијати“. Међутим, кад су се вратили, било је, веселиће се кад донесу, док виде и покупе стоку и остало. Они не једу као крметину, а јели су је читаво вријеме рата. Зато сам ја рекла увијек: „Гријех не иде у уста, него из уста.“ Тако, да није било тог весеља кад су на Чајниче, па онда

су покушали на Рогатицу... Увијек је било жртава. Они што су направили покољ на српску страну, то су појединци, организују се да пљачкали и то. Кад су нас одвели '94, већ УНПРОФОР дошао по мене, оптужба је била да сам покушала бјежати.

БОЈАНА: Ко је дошао по вас?

БОРКА: Војна полиција њихова и цивилна полиција.

БОЈАНА: Добро.

БОРКА: По тројица. И мене воде, и ја то свугдје кажем, ја ко јалов пас дигла главу, знам чим ме воде у МУП, отуд се није нико вратио.

БОЈАНА: Гдје је ваше дијете тада остало?

БОРКА: Остао са мужем. Петнаест до три, а сједила сам на дрвима са Бехијом Кустура и само су банули. Могу ли, реко, да се пресвучем? Љето је било, не знам који мјесец. Каже он, може. И ја само мајицу пресвучем, а тамо оно само ти додају: „Четникуша, гдје сте ухватили, је ли радио станица“. Овај, и тамо улазимо, доводе ме у канцеларију, момак тај инспектор Шеховац, Шеховић, тако некако, сједи у столицама као каубој. Ја сам била свјесна да се нећу вратити, али оно сигурна сам била да ми неће дијете и мужа дирати, па неко ће се спасити. Јер кажу, ко је отишао у МУП, тај је само Дрином пловио и наћен бачен у поток. Ноге су му на столу, ја сам тад рекла: „Момак, још ти само требају мамузе, оне каубојске“. И сједи, овако се устурио, више плав јер је млад, 21, 22 године. „Сједи“, ја сам сјела. „Знаш ли што смо те довели“? Или, реко да ме размијените, да је неко платио за мене, моја фамилија, или ћете ме, реко, кокнути. Каже: „Како то причаш“? Ја знам шта се прича, реко. Није се представио ни ко је ни шта је. У једном

моменту да сам ја њега изнервирала и он мени скаче према мени и каже: „Госпођо Борка, ми имамо информацију да ви мрзите балије“. А ја знајући по овом бегу који ми је ваљао, кад сам се растала, супротставим се, реко: „Момак, ако се ти поносиш са тим да си балија немој, пријатеље моје муслимане дирати.“ Само је завикао: „Бог те ј*о, откуд ти то знаш?“ „Распитај се ко ме је правио и ко ме је родио, ће сам одрасла и кога имам у фамилији, што ти нећеш никад имати“. И био је кад смо '95. размијењени од стране УНПРОФОР-а и он тад на размјени и пита мог Недјељка: „Коме идеш?“ Каже он: „Идем да видим брата и секу“. Мало се сјећао, само му слике показивали: „И да видим једну и другу бабу и да видим стрикове и све да видим и своје другове.“ „Знаш ли“, каже, „да ти је брат четник?“ Дијете се расплакало. И онда је УНПРОФОР-ац интервенисао и ја кажем овом нашем преводиоцу: „Преведи како треба“, а њему сам се окренула и кажем: „Кад тад вратићу се у Горажде, ово је мој родни крај, ово ће се лудило завршити, али доћу гаје год будеш, доћу да ти погледам у очи“. И док је он мене испитивао, у међувремену су довели мужа и дијете. Послије сам ја прешла код Тахмаза инспектора, он је радио свој посао, али га је стручно. Разговарали смо о томе и завршено. Сутридан је у пола два да ја потпишем изјаву, а у изјави двосмислено. Ја њему кажем: „Реко, знаш шта, ја ово потписати нећу. Можда ће некад доћи рат, како коме буде одговарало, тако ме може оптужити“. Онда је наредио да се исправи. И пуштају нас десет до девет из МУП-а. Ја сам се изненадила кад сам видјела да је један мамин друг био ту и

само мени каже на степеништу: „Борка, ја носим, ја носим Недјељка, колико можеш пружи корак.“ Реко: „Кишма“, јер сам сједила, „пружи корак колико можеш.“ Све комшије ове Кустуре са којима је он играо ремија, они нас чекају пред зградом, можда је то минут, два било до девет и знам Џевад и Мирсо Кустура говоре: „Упадајте“. Само су нас убацили у улаз и затворили врата. Ми нисмо ни прву степену нагазили, ја сам тад пала од страха, јер ће отворити и готови смо. Питају да уђу. „Шта тражите?“ Каже: „Петковића“.

БОЈАНА: Ко пита?

БОРКА: Неко од, да ли полиција војна, не видим затворена су врата. Каже им Џевад: „Сад су прошли, прије двије минуте.“ А ми нисмо ни на првој степеници. „Сигурно?“ „Сигурно, ми чувамо овдје стражу и нису их пустили.“ Без обзира, шта су они радили на линији мене није брига. Могао је доћи Џевад тај исти као што су многи „марш напоље“, не. Ми смо знали дијелити цигару... Иако је било зла, било је и финих тренутака, било је финих људи... Пуцају гранате са свих страна, Џевад је негдје нашао цигаре праве и само је запалио и упада у собу: „Оћеш дим?“...

БОЈАНА: Морам вас вратити на овај дио кад сте рекли да је било муслимана који су погинули од стране минских поља, још сте наводили један примјер. Гдје су они сахрањивани? Знате ли пошто сте рекли да је то преко 250 људи?

БОРКА: Да. То 280 што је на почетку погинуло на том електричном минском пољу сахрањено је на територији Горажда, горажданска муслиманска гробља. Ове не знам, доста је погинуло кад су плачкали

Површницу српско насеље и остала насеља горе, потурали су бомбе једни другима. Оно оставе, заузме неко кућу па оде, врати се и погине ту. Највише се сахрањивало горе у градско гробље, сва овако страна кад се иде у гробље горе, није на половици, али јест више према горе изнад половице те српске стране. Ја мислим да је то био као атеистички дио гробља.

БОЈАНА: Без ознака сахрањивани су?

БОРКА: Да, заједничка гробница овако, јер је увала. То је некад био расадник, чула сам на горажданској телевизији да га сад зову „Расадник“, али с друге стране, ко корито. Сва та тамо страна, средина, партизанско и атеистичко гробље, католичко, ромско и пола српско и пола, тако рећи, измијешано, то је све било пуно. Ја сам свједочила 18. децембра 2014. године уочи Никољдана и тада сам рекла за страдање Срба на Никољдан. Седам дана они су славили у Горажду.

БОЈАНА: Ко је тачно славио?

БОРКА: Муслимани, и тад су причали, и послаје мјесецима сви су потврђивали, да су заклали 78-еро и сјели да једу.

БОЈАНА: Гдје то?

БОРКА: У Јошаници код Фоче на Никољдан су три породице ликвидирани, нема, значи и дјецу су. И зато сам рекла, колико ја знам да се, дошло се у истрагама до бројке 58, тражите још 20. Ја знам да су причали Срби кад смо се оно код Недимовића са стајали, размјењивали смо информације. Неко је сазнао да је од те једне породице син отишао у Зворник, камион му готов требао ићи за иностранство, од те једне породице значи само је он преживио. А они су седам дана славље правили. Најели се, каже, четници свега направили.

БОЈАНА: Је ли било још таквих случајева, је ли знате ви за таква слична дешавања?

БОРКА: Лично не знам, али то знам, јер кроз Титову су славили. Још за ово кад су ранили Мунирину сестру...

БОЈАНА: На коју Муниру мислите?

БОРКА: Субашић. Њена сестра је рањена на пијаци. Они су продавали на пијаци. Ја сам пазарила увијек код њих, мијењала се. Тако да сам гледала све да, и кажем вам, ту сам можда два и по метра до тог стола била и само се чуло нешто што је личило као на ваљање бурета, котрљање, али неки звук и ја сам само бацила Недјељка на бетон не размишљајући у том моменту, ја сам само мислила да њега спасим. И само торбу на њега и ја сам по њему и онда она експлозија, само је настао јук, кукњава, ја не смијем да се дигнем. Колико је то трајало, мени се учинило вјечност, само неки крупан мушки глас са средине пијаце реко: „Бјежите, склањајте се ће год знате, биће и друга док напуни.“ И има до пијаце нека зграда и ми смо право у ту зграду, улетила сам с дјететом, немам куд, на доњи мост не могу, не знам хоће ли га гађати, и ветрина овако са десне стране пошто он мали био, ја њега подигну на ветрину, ја погледам у њега зелене оне зимске штепане панталоне мокре, и он и осјети се: „Мама, упишкио сам се.“ Нека си, реко, доћемо кући и нема проблема и ја му још онако мало шапћем. Да ли је то било двије минуте, пет, не знам, углавном...

БОЈАНА: Да ли је било још људи с вама?

БОРКА: Пун, пун онај улаз и још испод стеништа. Ми смо ту до оних тзв. затворених врата улазних што се кад треба отворе. Доводе њену сестру, размакните се,

каже, има рањеник и она Мунира је била ту, ја сам читаво вријеме била окренута у њеном правцу.

БОЈАНА: Јесте ли ви тад знали њу, познавали презиме, не?

БОРКА: Нисам, али онако виђала сам је, по пијаци хода. Само је жена пала, а ову сам познала и пала јој у загрљај. Како је пала рекла је „Мунира, ранише ме“. Зато знам да је Мунира, послје сам сазнала да је Субашић, јер су причали да је сат времена живјела и да је умрла. И никад га заборавити нећу, то је кратер, бубрег свом величином види се и оно што кажу „куца“. И долази један момак, он је ушао: „Имали четника овдје да им јебем мајку?“ Дошли да је воде у болницу, то је само преко цесте. Мунира је погледала у мене и ја у њу, и константно, погледала у Недјељка, и рекла „нема“. Није одала. Ја сам Недјељка спустила кад су ови пошли за том њеном сестром и да је виде и да бјеже, ја сам са Недјељком и доњим мостом. Не знам ни како сам дошла, трчећи. Зато не могу, кад лажем... Ова Назија што је била у дневном боравку и кухињи, а ми у соби у стану, је добила од брата писмо, пише да је жив и здрав, да њих десетак у некој пећини у врху Сребренице, да не смију да се покажу. Један је њихов рођак, скочио са неких стијена, јер није могао препливати Дрину, а Назијин брат има намјеру да се дочепа Србије и њих десеторица. Каже: „Овај Насер убија све.“ И да поселама мајку и баба и да им каже, ако су у Горажду, да је он жив и здрав и да ће се, кад се лудило смири да ће се наћи у Србији, а ја Насеру Орићу не идем у руке. Е, то је то, на папир од вреће од брашна...

Доста Срба на Гребак кад је ишло по брашно, помрли су од зиме, а највише муслимана који су бјежали за Сарајево. Могли су их ископати на Површници. Онда, доста их је ишло горе у она села кад су бацали авиони амерички и чији још, два пута седмично су бацали оружје. Мој муж није ишао, ишла је војска, а кад бацају храну цивилна заштита иде, и у цивилној заштити било је муслимана који нису били СДА, они су ишли у цивилну заштиту. Мој муж је ишао на Гребак, он се, 13-ти дан се вратио, ова Буца је са њим била, Српкиња, и њих још 20, била Нена 68 година, донијели 50 кила брашна, он је донио 13, и сви су морали по пет кила муниције донијети у Иловачу. Ту им је, у Иловачи, био други затвор за те неподобне.

БОЈАНА: Како мислите неподобне?

БОРКА: Неподобне Србе. Које су они... иживљавали су се над мртвима, јер губи се траг Душку Николићу, таксисти, и многим се губи траг. Нико их није видео низ Дрину, значи завршили су горе у Иловачи.

БОЈАНА: Зна ли се је ли био неки објект изграђен?

БОРКА: Сад је војни објект горе, на том истом мјесту.

БОЈАНА: И кад спомињете те муслимане који су погинули на та три начина како сте описивали, Ви сматрате да су то они који су сахрањивани у Сребреници, ако сам добро схватила?

БОРКА: Из Сребренице што су били у Горажду и из Жепе што су настанили Горажде, они су сви сахрањени у Горажду. 1995. су по ноћи пребацивани, зато ја тражим да се испита међународно.

ТРАВНИЧКО-БУГОЈАНСКА РЕГИЈА

Како се наводи у публикацији из 2001. године *Континуиране стратишта и логора*, из 157 насеља Травничко-бугојанске регије протјерано је око 40.000 Срба. Документовано је 6 стратишта, док је највеће стратиште Бравнице код Јајца, гдје је убијено 88 српских цивила.¹ Према подацима из исте публикације, у овој регији регистровано је 35 логора за Србе, а највише у Травнику² (Касарна „Петар Мећава“) и Бугојну³ (Ски центар „Ростово“ и кућа Реље Лукића служиле су као јавне куће за српске жене). Према новијим информацијама у Травничко-бугојанској регији постојало је 40 логора за Србе и то: у Бугојну 13 логора, у Бусовачи 2, у Витезу 3, у Горњем Вакуфу 1, у Јајцу 5, у Котор Варошу 2, у Новом Травнику 2, у Травнику 12 логора.⁴

1 Континуитет стратишта и логора, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

2 Према попису становништва из 1991. године у Травнику је живјело укупно 70.747 грађана, од којих 31.813 Муслимана (око 45%), 7.777 Срба (око 11%) и 26.118 Хрвата (38%). Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

3 Према попису становништва из 1991. године у Бугојну је живјело укупно 46.889 грађана, од којих 19.697 муслимана (око 42%), 8.673 Срба (око 18%) и 16.031 Хрвата (35%). Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, посјећено 10.12.2015. године

4 Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

Замбони (Ристе) Слободанка свједочи у књизи *Злочин без казне*⁵ о злочинима над српским становништвом на подручју општине Витез и Травник. Припадници паравојних формација „Витезови“ који су на територију општине Витез дошли из Хрватске и које је предводио Дарко Краљевић, одмах на почетку рата почели су да пљачкају српске куће и да малтретирају припаднике српског народа. Како Замбонијева описује, Србе су присилно мобилисали и одводили на ватрене линије да учествују у одбрани Витеза, при чему су многи настрадали. Србима је било забрањено кретање и састајање више од два лица. Слободанка Замбони је живјела са мужем Драганом и сином Раденком, као и са мајком Анђом и братом Јадранком Гаврић, који су избјегли крајем маја 1992. године из Сувог Дола. Војници ХВО-а су прво одвели њеног мужа Драгана Замбонија 18. маја 1993. године, а затим и брата Јадранка. Обојица су присилно учествовали у одбрани Витеза од напада муслиманске војске, која је недуго затим заробила њеног мужа 22. децембра 1993. године, а потом га ликвидирала. Тијело убијеног мужа је добила 01. фебруара 1994. године, док је брат преживио три рањавања. Војници ХВО-а су одвели њеног деветнаестогодишњег сина Раденка 13. јула 1993. године. Тијело убијеног сина Раденка довезао је Црвени крст из Витеза 04. августа 1993. године. Слободанка Замбони сматра да је за убиство њеног сина одговоран Дарко Краљевић, по чијем је налогу одведен и који је командовао наведеном паравојном јединицом. Такође, Слободанка додаје да су припадници те паравојне формације „Витезови“, међу којима и Славен Краљевић, Зоран Билетић, Владо Крижанац и Нико Крижанац, малтретирани Јеленку, кћерку Стаке Петровић, од чега је ослијепила, затим су убили Стакину сестру Зору, која је била учитељица. Убили су и Јасну, иначе муслиманку, као и њеног оца. Црвени крст је 1993. године у Витезу регистровао 166 убијених, углавном муслимана. Према сазнањима Слободанке Замбони, у Травнику су Муслимани силовали старије жене П. и М. Малиновић. Сумња се да је то починио Мухамед, звани Баралија.

Бивши логораш Крсто (Петра) Малиновић дао је изјаву 03.05.2007. године о његовом бораваку у муслиманским логорима Основна школа „25. Мај“ Мехурићи и у касарни у Травнику. Како Малиновић наводи, у ноћи 18.06.1992. године наоружани Муслимани су каменовали његову кућу у селу Суви До, општина Травник, гдје је живио са супругом и троје малолетне дјеце.

⁵ Крстановић, Жарко С. (2003): *Злочин без казне: 1991-1997*, Бања Лука: Гласе српски, стр. 709-710

Заједно са породицом побјегао је у поље засађено кукурузима и ту су провели ноћ. Ујутро су се вратили у кућу, која је била поразбијана. Истог јутра кренуо је према Мехурићу удаљеном око 2500 метара од његове куће, гдје га је зауставила војна патрола и питала куда је кренуо. Рекао је да иде до Алије Делалића да му помогне, а у ствари стварна намјера је била да тражи помоћ наведеног комшије. Када је дошао код Алије Делалића, он га је увео у сепаре у кафани, да га не би примјетили други Муслимани. Ту га је замолио да му помогне да избави и спаси своју дјецу. Алија му је учинио услугу и сутрадан је дошао комбијем и одвезао Малиновићеву малољетну дјецу на аутобуску станицу, платио им карте и послао за Крагујевац. Када се вратио у Травник, дошао је поново до куће Крсте Малиновића и дао му хљеб, цигарете, кафу и ракију. Навече је дошао по Крсту и супругу комбијем да их склони, али војна патрола није дозволила да њих двоје сједну у комби. Ту ноћ поново су напали на његову кућу, а Крсто је молио за помоћ комшију Рефика Чаушевића, који је дошао по њих и одвео их у своју кућу. Чаушевић је пријавио догађај полицији, а они су му запријетили да ће га убити због заштите комшије. Крсто је ујутро послао супругу у Травник, а до њега је стигло 9 војника које је препознао, јер су били комшије. У питању су били: Нашид Делалић, Мухамед Смајиловић, Азем Селман, два сина Вахида Козаре, Мехо Делалић, Зело Спајић, Драган (Хусе) Смајиловић и син Хајрудина Алића. Њих је послао Зијад Дервишевић да приведу Крсту Малиновића у Основну школу „25 Мај“ Мехурићи. Мухамед Смајловић га је ударио кундаком пушке по глави, од чега је пао на кољена. Када је устао, други комшија га је ударио са леђа кундаком ловачке пушке у потиљак, од чега је изгубио свијест. Натјерали су га да устане и да подигнутим рукама иде испред њих. Био је крвав и ходао је испред њих све до извора воде зване Скочивода у Пољницама, удаљено негдје 1000 метара од његове куће. Тукли су га цијевима пушака по ребрима док је ходао. Када су стигли на врело Скочиводе, поново су га почели тући пушкама по леђима и глави. Изгубио је свијест, али како му је глава била у води, брзо је дошао себи. Онда су га ставили преко двије пушке и однијели га, јер није могао од повреда да стоји на ногама. Донијели су га у Основну школу „25 Мај“, Мехурићи, и ту су га предали Хоџић Бибану који је био главнокомандујући у тој школи. Он га је затворио у просторију у школи која је била празна. Након два сата Хоџић је дошао у просторију и упитао га шта се десило. Малиновић му је све детаљно описао. Након два сата дошли су војници и однијели га у котловницу. Сутрадан је поново дошао Хоџић да га испитује. Након њега долази и Азим Селман који му је донио штеку цигара и флашу коњака, коју су одмах попили заједно у име ранијег пријатељства. Том приликом Малиновић је замолио Селмана да му сачека супругу из Травника и да је одвезе у Витез код њених родитеља. Трећи дан Селман му доводи супругу у посјету, али није успио да је пребаци у Витез наредних девет дана. Десети дан дошли су Хрвати из Витеза и одвели четири српске жене које су биле заробљене у приватној кући. То су биле Кукило Перса и Милица, Малиновић Стака, Гаврић Јефа и малољетно дијете Кукило Младен. Крсту из школе воде у Травник у касарну. Ту га је примио извјесни Варупа из села Букве и смјешта га у једну просторију гдје је затекао 16 Срба и једну жену са дјететом од 13 година из села Језера, општина Теслић. Сви су имали видне трагове батинања. Та жена и малољетно дијете су такође били у модрицама

и нико није могао од повреда да устане. Услови су били јако лоши, без медицинске помоћи и адекватне исхране. Навече су војници доводили пијане људе из кафана да их сви заједно туку. Малољетног дјевера извјесне госпође Кристе су тјерали да има сексуалне односе с њом пред свим затвореницима, а њу су често и изводили, а враћала се у тако лошем стању да Крсто Малиновић оправдано сумња да су је више пута силовали. Након седам дана долази командант затвора Касумовић Дервиш и он препознаје Крсту. Он га је испитивао, приликом чега га је Крсто замолио да га убије, јер не може више да трпи тортуру. Касумовић је позвао стражаре и наредио да га пренесу у собу бр. 7, гдје је добио мадрац за лежање, а Касумовић му је донио цигарете, хлеб, конзерве и мед. Од тог момента више га нико није тукао, јер је имао Касумовићеву заштиту. Дана 30.06.1992. године у Травнику почиње суђење Крсти Малиновићу, гдје га осуђују на два мјесеца затвора, да би оправдали његов боравак у логору. Након два мјесеца организовали су превоз до Сметова на Влашићу на размјену. Како је био сам у соби бр. 7, тек тада види остале логораше, али су толико били у лошем стању да их није могао препознати. Међу њима није било госпође Кристе, само њен малољетни дјевер, тако да не зна шта се даље с њом дешавало. Због породице тражио је да не буде размијењен. Одвезли су га у Витез и предало ХВО-у Дарку Краљевићу, а одатле након мјесец дана одлази на српску територију.

Када је ријеч о цивилним жртвама рата на подручју општине Јајце, корисно је свједочење М. С., рођеног 06.01.1963. године у Јајцу. Он је дана 21.01.1993. године у просторијама СЈБ Јајце дао изјаву о околностима убиства Р. Д. и Т. Г.⁶ на подручју општине Јајце. Наиме, свједок М. С. је изјавио да његова комшиница Р. Д., стара педесетак година, није хтјела да напусти село под изговором да јој непријатељска војска неће учинити ништа нажао. Након неколико дана, заједно са још петнаест комшија, М. С. је отишао 15.07.1992. године по Р. Д. да је изведе из села. Пронашли су је мртву на њиви удаљеној око 300 метара од њене куће. Била је без одјеће и на лешу су биле видне посјектине од ножа. Била је сва измасакирана, обе дојке су јој биле одсјечене и налазиле су се поред леша. На врату се налазила већа посјекотина од ножа, као и на бутини. Како су се тог дана водиле борбе, нису били у прилици да је сахране, тако да не зна шта се десило са њеним тијелом. Према његовој процјени, леш није био старији од два дана, а како није била исјечена по лицу, могли су јасно да је идентификују. Када је ријеч о убиству Т. Г. у селу Брванци, ту свједок М. С. није лично присуствовао, него му је препричао Т. М., који је касније погинуо. Покојни М. је ишао у Брванце са извиђачима и тада је пред кућом Т. Г. видео њен леш. По његовој причи, она је била убијена неким тврдим предметом, ударцем у главу. Због борби које су биле у току нису имали прилике да је сахране.

У даљем тексту слиједе изјаве двије жене жртве рата са Травничко-бугојанске регије, а чије интервјуисање је обавила мр Бојана Миодраговић.

6 Извор: Службена забиљешка Центра служби безбједности Бања Лука, Станица јавне безбједности Јајце од 21.01.1993. године.

Десанка Тегелтија

(Интервју урађен у Брчком дана 21. 08. 2015. године)

Десанка Тегелтија, из Брчког. Рођена је 11. 10. 1958. године. Почетак рата је дочекала у селу Крушчица, општина Јајце, гдје је и заробљена 12. септембра 1992. године и затворена у школу „Братство и јединство“, све до ослобађања 29. октобра исте године.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Молим Вас, испричајте ми с ким сте живјели, чиме сте се бавили пред почетак рата и како је изгледао тај почетак за Вас?

ДЕСАНКА: Прије рата живјела сам у селу Крушчици. Муж ми је радио, имали смо троје дјеце. Живила сам на селу, домаћица сам била. Сву сам дјецу хранила, нажалост '91. разболи ми се најмлађа кћерка, '81. годиште, Дијана се зове. Лијечена у Београду на Институту „Мајка и дијете“, нефротски синдром је имала. Нажалост, рат '92. је њу затекао у болници и њу је затекло тамо, ја сам ове двије кћери послала тамо да буду с њом код тетке једне. Међутим, тад је запуцало 27. маја, она је била већ у болници, и даље, кад је тад запуцало, нас је опколило, нама није дало изаћи. Тако да сам ја без моје дјеце шест мјесеци била. Тек што је запуцало, нама су дошле наше комшије из села и окружили су наше куће.

БОЈАНА: Реците ми, ко су биле те комшије?

ДЕСАНКА: Муслимани. Окружили су наше куће и нас су по'ватали тридесет двоје Срба и одвели нас одмах у школу, основна школа у селу Крушчица. Одведу нас у

школу и ту смо преноћили док је ту мене испитивао један Ђемал Хускић звани Пита.

БОЈАНА: Је ли Вам то био неки комшија?

ДЕСАНКА: Комшија ми био, подборник школе био, код школе радио на одржавању.

БОЈАНА: Је ли он тад кад Вас је испитивао био у својству војске?

ДЕСАНКА: Да, да. У својству војске је био и мене је звао тамо, јер био је један Хусеин болничар, он је знао шта је са мојим дјететом. Доктор један Бранко Перковић, он је директор болнице био, он ми је давао ауто да моје дијете возе за Београд. Они су сви знали да је у мене дијете болесно, ја сам ишла санитетом. Када је овај мене испитивао, рекао ми је да ми је** мајку четничку, ти си ваљда била по Београду, ти си за ово знала, што нисам казала. „Сад те“, каже, „водимо ХОС-овцима у Добратиће. Водимо те ХОС-овцима да ти сијеку једну сису, па другу, па ти ваде једно око, па друго, па ти сијеку једно уво, па друго, и тако ћеш да умреш“. Ја сам њему на то само одговорила, ту је било пет њих из војске, сједе 'вако као

команда њихова, ја сам њему рекла: „Ђемале, кад тад ово ће лудило стати, а видјећемо како ће ко свијетлих очију гледати коме образ, ти мени, или ја теби“. И ја сам хвала Богу преживјела, ја нисам убијена, ено жив је и он, ја сам њега видјела. Ја сам њему то све рекла: „Ђемале, види ко кога гледа.“ Међутим, ујутро су нас повели кући да откључамо куће да траже оружје. Отишла сам ја и још, немам појма ко је још отишао са мном, ова комшиница, ове оба двије су ишле, Петра и Стана, да прегледају куће, тражили оружје. У мене муж имао ловачку пушку, има дозволу, и данас дан има дозволу, али је пушка однешена, ње нема. И однесу пушку, ми оружја више никад ништа нисмо ни имали. Међутим, тад су настали проблеми, сваки дан долазе, обилазе. Ми не меремо спавати у кући, ми морамо спавати по шумама. Куће су нам претресали све и један Мраковић Мухарем звани Алкан... дошла је војска од Козарца од Приједора. Како ми је дијете било болесно у Београду, ја сам отишла у сусједно село Лендиће, ту је била главна команда војске муслиманске, ја сам отишла њих да замолим да ми дају пропусницу да идем да ме један мој комшија Назиф Доган одведе преко планине, да идем болесном дјетету у Београд. И он мени није дао да идем. Сутрадан је послао двојицу мушкараца, њихове муслиманске војске да мене стријељају пред мојом кућом. Међутим, кад су они дошли да мене стријељају, овај један препозна мог мужа. Муж ми је радио у грађевинској фирми Јајце. Кад је он њега познао, каже: „Па, Витомире што си дозволио да она иде? Па гдје ће, знаш ли шта то значи“? А он само

каже: „Знаш комшија да нам је дијете болесно? Ви то сви знате. Она је мислила само да иде дјеци.“ Захваљујући, ето што је упознао мог мужа, нисам стријељања. Међутим, тражили нас послје да идемо на размјену и дошли, пописали нам сву имовину, одвели нас школи.

БОЈАНА: Та двојица су вас одвели?

ДЕСАНКА: Не, не, други. Комшије. Прво су нас одвели у српско гробље, свију нас тридесет двоје да нас стријељају, двије жене које су сада моје комшинице, моја свекрва и куме моје муж и покојни дјевер, овај што се објесио прије двије године због тога. И како нас је одвео тамо да нас стријељају, дошао је командир полиције прије рата Назиф Карић, којег поздрављам до Бога, и он је стао пред нас и он је њима рекао: „Идите у своје и туците своје, немојте тући моје. Моје комшије нећете дирати“. Он нас је спасио. Што се тиче што смо данас живи, захваљујемо Назифу Карићу и Шекибу, не знам како се презива, из села Бучићи. Њима двојици се захваљујем што смо ми сви преживјели. Међутим, прошло је дуже мало времена, можда је то био јули мјесец, стигла је та војска од Козарца код Приједора. Кад су они стигли, дошао је тај звани Алкан Мухарем Мраковић, и он је нама рекао: „Чувајте се, немојте више бити ни код куће, дошли су Крајишници, поубијаће вас.“ И тада ми по ноћи спавамо по шуми, ујутро дођеш, имам краву, имам стоку, оно мораш да спреим да поједем нешто себи и човјеку, дође комби пун војске, можда једно 12, 13 у комбију. Дођоше, како дођоше немаш куд макнути више, и право мени. Десанка, каже, де нам кувај каву. Откуд он зна како је мени име ако

му није тај Мухарем казао. И ја сам њима скувала каву. Живјела сам на спрату, низ степенице спустила пред шталу комшинице Стане. Ја сам сишла и ставила каву и они мени кажу овако: „Прво пиј ти да нас нећеш отровати, па ћемо онда ми“. И ја сам сркнула само оно мало каве, а једина жена која је била с њима мене позва, црна, са својих неких 18-19 година, каже, ајде ти вамо горе. Она горе, у мене муж сједи горе у кући, он не смије никуда, само ја, ето мене зову. Што је зла направљено, она је направила. И она је мене довела у кућу и ја сам горе дошла, у мене муж сједио и она ти каже да ми ј**е мајку четничку и каже: „Какво си ти ауто оружја вукла на Грдово“? У мене муж само што је то реко: „Па моја жена не зна возити бицикло, а да зна возити ауто?“ Она је њега ножем по глави ошинула, главу му је одмах крв залила, и данас дан има ту расјечено на глави, само што је коса порасла па покрило. Каже: „Не питам тебе него њу!“ И мене кад је чизмом ошинула, па ме бацила на под и онда ме чизмом ударала по глави. Ухватила ме за косу и увукла у собу и пошла ме клати. И она како је мене пошла клати, каже да пјевам. Ја кажем: „Не могу, тата ми умро“, а није био умро. Реко: „Ја не могу пјевати, у мене тата умро“. Е, сад у мене муж каже да је видио да је један мушкарац стао и да је на њу очима да ме пусти. И онда је она мене пустила и тукла, ја мјесец дана нисам могла очију отворити. Све чворе биле. Е, каже, сад иде да закоље ову Петру, прво ће јој једно дијете вјешати на плафон, па друго по зидовима разапети, онда ће њу клати, прво ће она гледати како је дјеци, али ти немој, каже, никуда да мрднеш, ја

ћу опет доћи овдје. И ја ти некако дотурим до Петре да бјежи и чува дјецу, кад су они отишли од мене. Бојим се, жао ми свакога. И сутрадан дођоше неки други, кажу, неће нам нико ништа. Не бојте се, они су отишли. Трећи дан, опет све тако, опет дођу, убише.

БОЈАНА: Јесу ли то ти исти?

ДЕСАНКА: Све ти исти, али ја не знам ко су. Знам Мраковић Мухарем, знам и Алкан и знам Ђемал Хускић, знам ту муслиманску команду из Јајца. Они знају те од Приједора ко су и шта су. Мени се ова женска представила да је Наде Топчагић рођена сестра. Само је каже Нада, она је била Сенада, сада је Нада. Е, овако ми је рекла.

БОЈАНА: Та жена која вас је тукла?

ДЕСАНКА: Да, да.

БОЈАНА: А ви нисте чули да је неко позива неким надимком?

ДЕСАНКА: Никако ништа, не, ништа нисам чула.

БОЈАНА: Сјећате ли се да је опишете бар?

ДЕСАНКА: Црна је била, лијепа као анђео, лијепа била, имала дужу косу, коса јој на валове била, била је црна, ето чим би видјела слику, могла би познати.

БОЈАНА: Можете ли процијенити колико година је имала?

ДЕСАНКА: Једно 18-19 година, није више имала.

БОЈАНА: Јако млада?

ДЕСАНКА: Млада, лијепа, не знам, стварно је била лијепа. И они су нас тукли, тако и ја више нисам могла поднијети ударце, побиће нас, готово је...

БОЈАНА: Тукли су и Вас и Вашег мужа?

ДЕСАНКА: И мене и мог мужа, а дјевера ми је Мирка. Он се прије три године објесио.

Он је полудио. Њега у кући доле истуку, па иду горе мени. Он најгоре прошао, па ја. Забили му нож у бедру, крв је шикљала, направили му мјесец и звијезду и с тим је отишао у земљу, а испод врата има ожиљак куд је клат. Па Стојан, муж од ове Стане комшинице, њему су вилицу пребили, па једнога рођака и њега су исто клали. Не знам шта нису радили, како су се све иживљавали. Ето, остали смо живи, преживили смо, а у можда неком случају молила сам се Богу да ме и убију да више не патим. И онда ја кажем свом мужу једно јутро, у шуми ми спавамо, расплачем се ја и кажем: „Иди Вито...“, ја га зовем Вито, Витомир му име, „иди Вито до Назифа Карића, тражи Назифа, идите у Бучиће, ти и један Илија Савановић, тражите да нас спашавају“. Мој муж и тај Илија су отишли у Бучиће до Шекиба Матића и ту Шекиб назове Назифа и тако да су они дошли и одведу нас у школу и затворе нас у школу. Тад нас је чувала муслиманска полиција исто. Ту јесте, била је радна обавеза, малтретирања је било, долазили су у школу, провоцирали, нагонили да се игра утакмица, нема шта нису. Мислим, доводили нам ове којима је неко погинуо да нас страше, ту је било све, али је било пуно боље него што нам је било код куће. И ту смо били седам недјеља у школи затворени. Горе ми је било оно што сам била код куће него тих седам недјеља у школи. Ја ћу само истину рећи.

БОЈАНА: Колико вас је било? Ко је све био ту затворен?

ДЕСАНКА: Било нас је тридесет двоје из села Крушчице, али је доведено још осморо са стране па нас је било четрдесеторо.

БОЈАНА: А ви, углавном, знате све по имену?

ДЕСАНКА: Па, знам ове своје из комшилука што су моје комшије све. Ево била је, сад ћу и казати ко је био. Био је мој свекар и моја свекра Тегелтија Ристо и Кристина, ја, мој муж и дјевер што се објесио, била ова Петра и њезине троје дјеце Зорица, Јелица и Славиша, муж јој био у Словенији радио, није био ту; Стана Тегелтија, Стојан, њена свекрва Стана Тегелтија, њена кћерка Драгана и син Дарко и син Добро. Била је Цвита Савановић и Ђурђија, њена мајка, био Лазо Савановић и Горан и Јовица, то је син њихов. Био Илија Савановић, Невенка Савановић и Рајко Савановић, Момчило Тегелтија, Зорка Тегелтија, Рада Тегелтија отац, мајка и син, Слободан Савановић, Стана Савановић... тридесет двоје нас било ту. Е, онда смо отишли у школу, онда је дошао Миленко Трнинић, довели су њега из Брванаца, село Брванци, па су довели Галића једнога, он је сад убијен кад је Јајце падало. Душан Галић, њега су... човјек ишао са посла и ухвате га и доведу га ту у школу. Било их је, не могу се сјетити имена ових који су дошли даље, а то знам за те. И онда најтеже нам је падало док смо били на селу, дође вијест да су заклали Момчила.. не могу се сјетити презимена сада... из села Смионица, то је сусједно село до мене и његову супругу Десанку, Калајџија Момчила и Десанку. Њих су заклали. Кад смо то за њих чули, онда дође вијест заклали Тривуновић Стојана и Тривуновић Стану, човјека и жену и њих, то је исто сусједно село до нас. Дође вијест да су заклали моје јетрве, бабу убили и на прагу запалили Трнинић Грозда.

БОЈАНА: Знате ли ко је то радио? Је ли се знало ко је радио?

ДЕСАНКА: Ово за Момчила и Десанку звали их „Гадни синови“. Лука и још један, не знам како му је име било. „Гадни синови“ их звали, они су њих поклали.

БОЈАНА: Јесу ли они били у саставу Армије БиХ?

ДЕСАНКА: Муслимани јесу, али они су били ХОС-овци. Они су њих заклали, а за ове овамо не знам ко је заклао. За ове остало што је заклана Ана Гаврић, Боја Гаврић и заклана је једна Цуцана, не знам јој име, она је тамо исто живила. Они што су заклани, то је заклала војска од Насера Орића, поубијала. 6. септембра 1992. године мој брат јединац је погинуо. Ја нисам знала, ја сам била још тад у својој кући, на селу била, нисам ништа знала док нисам из ропства изашла. Сутрадан, 7. септембра пролази Насер Орић поред моје куће, на бијелом коњу јаше, и каже: „Ослободио сам Грдово, Догане, Кокиће, Крезлук, Дубраве“. То је моје село у којем сам рођена, у селу Дубравама, па сам се удала у село Крушчицу. Каже, и гони стоку пред собом и иду муслиману, вичу: „Ово је Насер Орић, главни командант војске муслиманске!“ Тад је иза њега остао пустош, поубијао је тад око 30 српских војника и поклане су жене, та Ана Гаврић и Боја Гаврић. Старице у кући, оне су обе заклане. Заклана Грозда на прагу убијена, последице је запалили... осморо заклали. Кад смо за све то сазнали, било је да полудиш, ништа друго, чекамо само кад ће доћи и нас да кољу и да убијају. Иживљавали се на сваке начине, једино није било силовања.

БОЈАНА: Говорите ли за себе или сте сигурни да није било и других?

ДЕСАНКА: За нас што смо биле у школи, за ово моје село, али за даље не могу гарантовати, је ли даље шта је било, како је било, ја то не знам. Знам да није дирало ове овдје жену ниједну што сам ја сада име навела, то није нико силован. Само јесу тучене све и једна.

БОЈАНА: Реците ми, ако можете, како је страдао Ваш брат, како сте сазнали?

ДЕСАНКА: Мој брат је погинуо 6. септембра 1992., био је '50. годишште, 42 године своје имао. Он је возио храну војсци и како је запуцало, он је улетио у ров да се склони и њега је зоља спржила ту, њега и сина од маминог ујака... Братов син, он му је колац извадио из леђа и његов старији брат. Кад су дошли, није га било у рову, он је од зоље сав спечен и њему колац извукли из леђа. Муслимани су га набили, пробали га кроз колац мог брата. Ја нисам знала то, али сам била тужна, само сам плакала од 6. септембра до 29. октобра сваки дан док нисам сазнала. И кад сам ја ослобођена, дошла је војска српска до нас у Јајце, да нас тражи по школи. Кад је дошла војска до нас, шарена униформа и у муслимана и у Хрвата и у наших, ја њима кажем: „Кад сте Срби, да вам видим српски знак“. Ако ће ме убити, реко' нека ме убије, мени је више додијало, нисам имала 20 кила у себи. И човјек показа тробојку српску, један Вељко Нишић, погинуо је он сад у рату, није преживио. И он мени показа, тако да је рек'о: „Ми смо Срби.“ И он је нас све извео из котловнице из школе и одвео нас горе пред нашу цркву. И онда су нас превлачили у село Језеро тамо код Шипова. Ту су нас превукли, ту сам ја имала сестру и код ње је цијела моја породица отишла

и ту се упишемо. И онда сам ту чула да ми је брат погинуо, једини. Кад сам чула, ја више ништа нисам знала. Само сам затекла своју мајку код сестре, савила се до црне земље и каже: „Хвала ти, Боже, кад си ми једно дијете оставио на животу.“ И онда сам под стресом, под том траумом и данас дан, оболила сам и од карцинома, изгубила сам вид од удараца, носам двоје наочаре, изгубила сам вид, оболила од карцинома, оперисана сам, под терапијама сам и данас дан и била сам се прошле године повукла у себе, али сва срећа чујем за Божицу Живковић-Рајилић, чула сам за њу и учланим се у Удружење жена жртава рата. То ме је вратило у живот. Идем с њом, дајем изјаве, и ја и мој муж. Рећи ћу истину свагдје. Добијам позиве, обавјештавају, умро онај, умро, али ако је умрло њих пет, није њих 50 и 500, гдје су остали? Назифу Карићу и Шекибу Матићу се захваљујем до милога Бога. Назифа сам молила да дође и посвједочи да сам била цивилна жртва рата, али каже да не смије, боји се својих комшија.

БОЈАНА: Реците ми, је ли се сјећате да ли је било каквих надимака тих стражара у школи? Да ли су се они кад дозивали?

ДЕСАНКА: Сјећам, знам ја био један са Шевника, мужев отац је... отац радио с њим у полицији заједно. Био један Аре и Дога, браћа близанци били су, они су нас чували. Био је један Јаре и један којег су звали Пондро. Једном од њих је отац био кондуктер Андо, али не знам како му је било име. И он нас је исто чувао. Био је од једне учитељице Креме муж, он нас је чувао, рекао нам је: „Да смо знали само кренути са Србима, не би ово ништа било.“

БОЈАНА: Значи, они вас нису малтретирали?

ДЕСАНКА: Што се тиче полиције, нису. Мене су поштовали пошто сам, кад сам била затворена доле у школи, правила питу, па им давала. И није нико имао цигара, само ја пушила и давала њима цигаре да они пуше. И једно вече у два сата ноћи тај Аре пијан био и дошао на смјену и каже: „Изнадите у WC, нећете послје изаћи“. Дера се на нас, а лежимо на стиропору у сали физичкој, лежимо на стиропору поред врата ја и мој муж. И устали сви ко овце кренули у WC да идемо, а ја узела упаљач и крешем вако да видимо. Он каже: „Гаси тај упаљач.“ На мене се издерао и ја сам угасила. Кад сам се ја враћала из WC-а, каже он мени: „Десанка, јеси то ти“? Реко': „Јесам, Аре.“ Извињава се он мени, као куд на те загалми, каже, ево имам сад ја цигара, дедер са мном запали. А ја њему кажем вако: „Не могу, Аре, запалити цигаре два сата ноћи, глава ме боли“. Лагала сам. Реко, боли ме глава, црко, не могу ја, реко, пушити цигаре. „Мораш са мном запалити, ти мени вавијек дајеш цигаре да запалим, мораш, и готово.“ И ја узмем цигару да запалим и њему кажем: „Аре, одох ја вамо код свог Вите лећи, не могу тамо сједити и пушити“, а он да мене ухвати за груди, то је покушао. А ја се морам изразити како сам му и рекла: „Ј**ем ти Бога, нећеш ме дирати, ако треба, убиј ме.“ И ја сам улетила у салу, није дирао никога, није ни мене, само у мене муж рекао: „Шути“. Чуо он, врата била отворена, била ко до шпорета, само каже овако: „Шути, поубијаће нас, шта је било – било је“, и на том се тако и завршило. У року од можда неких седам дана је пало Јајце тако да су

они се један по један све повлачили, нас оставили, нико ни за што није знао.

БОЈАНА: Реците ми, што се тиче услова у тој школи, јесте ли имали хране, како сте се за то сналазили?

ДЕСАНКА: Доносио нам тај Мерхамет муслимански и Каритас хрватски. Доносили нам, па ми сами себи морали кувати. Довукли нам дрва.

БОЈАНА: Значи, дозвољавали су вам?

ДЕСАНКА: Да, и прали сами себи веш, нисмо имали струје, нисмо имали ништа, лежали смо у физичкој сали на стиропору покривени, сви поредани ко стока. Долазили су, мушкарце нагонили да се играју кошарке, провоцирали, водили на радне обавезе, и мене и мужа су водили. Провоцирали су, на примјер, мој свекар је имао 80 година, а они су га тјерали да игра фудбал...

БОЈАНА: Кажете ми да Вас је тај Мухарем, звани Алкан, упозорио на војску из Козарца да долази.

ДЕСАНКА: Да.

БОЈАНА: Је ли још неко потврдио, јесте се Ви увјерили последије да су они стварно били из Козарца?

ДЕСАНКА: Јесу, јесу, били 100% из Козарца, јер долазило је још комшија, знаш и кажу: „Дошла војска од Крајине, из Крајине од Приједора“. И кажу и они сами кад дођу: „Ми смо из Приједора истјерани“. Један виче: „Мој брат је убијен, мој је брат заклан.“ Онај један виче: „Моја сестра силована.“ Онај виче ово, онај виче оно, ми само шутимо кад дођу да нас туку. Исто тако знам, јер ја сам вадила кромпир у својој њиви једном и док сам то радила, ја сам ижеднила, Мухаремова кућа је

испод моје њиве била и ја сам пошла да се напијем воде. Питала сам Ђеве, његове жене, да ми да воде да се напијем. „Јој, бјежи тамо, немој вамо долазити, ево Крајишника код мене из Приједора сједе и пију каву“, рекла ми је тад тако. И она је мене отјерала тако да ме они ту не виде. Није прошло пола сата, они мене зову: „Десоо, ајде вамо да ти видимо кућу, да претресемо“. Милион пута претресана кућа. Послије тога су отишли Петри. Кад су доле дошли, вичу Петри: „Петро, што си тако прљава“? А она њима каже: „Па ја се купам од Божића до Божића“. Онда су ту пошли њу тући, ударали је... Најжалосније што су ме тукли, што ми је дијете било болесно, што су сви знали да ме санитет одвозио и довозио. Ако треба тај папир, могу отпусне листе њезине све дати.

БОЈАНА: Реците ми, након што је та жена из Козарца повриједила тада Вашег мужа, јесу ли њега последије још тукли и шта су радили?

ДЕСАНКА: Нису њега тукли последије. Ишао је он доктору, код једне докторице Биљане Рибих, она зна да је дошао убијен сав, и питала је за мене, а ја тада нисам могла прогледати дуго, нисам ни могла доктору отићи.

БОЈАНА: Јесте ли последије виђали ту жену?

ДЕСАНКА: Не, никад. Како су нас одвели у Јајце у школу, вјероватно су је тај Назиф забацио њима траг, вјероватно рек'о да смо отишли у размјену, а овамо запријетио својима. Камо среће да смо од првог дана кад се заратило отишли у ту школу. У мене је дјевер полудио, он је клат, исјечен и мјесец и звијезда. Он се објесио. Има

жену и три сина, ево ту му кућа до мене. Што кажу, преживио је свашта и он и тај Стојан и Раде и ја и мој муж. Ми смо сви у крви били, сви.

БОЈАНА: Колико је жена било у тој школи заробљено, кажете да су доведени још неки из сусједних села?

ДЕСАНКА: Само једна жена је доведена.. Нас 15 је било тамо... Пола, а од тога је умрло троје. Три су жене умрле.

БОЈАНА: Јесу ли ту умрле?

ДЕСАНКА: Не, касније, овдје у Брчком кад су дошле.

БОЈАНА: Реците ми послје тога, након што је пролазио Насер Орић, је ли се тада још шта дешавало, или су они само пролазили ту?

ДЕСАНКА: Ма, тек су тад проблеми настали. Ми смо имали страхоту и плашили нас и све тукли нас помало. Данас истуку, па неће за пет дана, па опет тако, али кад је Насер Орић прошао 7. септембра, 6-ог је Грдово страдало и мој брат једињак погинуо ту и погинуо ми је од сестре дјевер, од сестре, од заове два сина, па од ујака ми син, па погинуо, што кажу, од маминог ујака син, па мој брат. Ту ми је скинуло моје родбине можда једно шест, седам.

БОЈАНА: Касније, кад је српска војска наишла, кажете да је све завршило тада?

ДЕСАНКА: Када је наишла српска војска, тад је било завршено за тада. Онда смо опет, ту живили смо 3-4 године, опет је рат учинио шта је учинио. Опет је Јајце пало, опет су Муслимани узели Јајце и нас потјерали.

БОЈАНА: Ви сте тада били ту?

ДЕСАНКА: Ја сам онда се прикључила Војсци Републике Српске. Имам доказ да сам учесник рата и тог се не стидим,

поносим се и ја сам при Војсци била, муж ми је био на ратишту. У августу мјесецу из Јајца се бјежало, 5. августа ја мислим. Тад сам отишла до Крупе на Врбасу доле с војском и онда сам тако била све уз војску док сам могла бити, док није пошла Бања Лука да пада. Мислим, кад је већ пошло на Бања Луку, онда смо кренули сви даље, дошла сам тако до Оцака, из Оцака сам дошла овдје и ето направила нешто кућице и живим. Оболила, и ето ти. Имам три кћерке, оне су поудате, седам унучади, осмо на путу. Поносим се са собом, Удружењем, Божицом.. Учлањујемо жене, да помогнем да се боримо да се нешто оствари. Ми немамо ништа, „Мајке Сребренице“ имају све, а ми немамо ништа. Кад сам била у Хашком трибуналу, кад сам видјела пише хрватски језик и босански језик, српског језика нема ниђе на табли, како их није срамота. Значи, само су Срби злочинци и нико више, а Муслимани?

БОЈАНА: Кад смо код тога, кажете да сте имали комшије муслимане?

ДЕСАНКА: Да, да, нас 10 кућа српских било, 10 хрватских и 500 муслиманских.

БОЈАНА: Какви су односи прије рата били с њима?

ДЕСАНКА: Ма, били су супер, дружили смо се заједно, једни другима ишли на копање, на кошевину. Ма све, не знам. Кад се заратило, сви мушкарци су морали да иду у школу да се пријављују, свако јутро да се јављајум и Петра једина жена међу њима. С њима је ишао и мој муж. И њега је тад ударио тај један Цоле из Смионице. Он је њега шаком ударио, да није било онда комшије једног муслимана, он би тада

мог мужа убио. Ето, то је тек на почетку било, можда у јуну.

БОЈАНА: Да ли је био сукоб између њих двојице тада?

ДЕСАНКА: Не, не, из чиста мира, ето ишао, пријављивао се.

БОЈАНА: И онда послје тога, то све најгоре што сте преживјели, су учинили неки који су били са стране?

ДЕСАНКА: Само са стране. Само што ме повриједио Хускић Ђемал звани Пита што је рекао да ми ј**е мајку четничку, што је знао да је моје дијете болесно, знао је за то, јер је амбуланта и школа једно уз друго била и знао је да ме је санитар одвозио, све је знао, моја Дијана тад лијечена. Псовао ме је, рекао да ме воде ХОС-овцима. Ја сам рекла своме Вити ако погинем да ће то бити од Ђемала. И њега и ону цуру сад кад бих видјела, препознала бих.

БОЈАНА: Значи, можемо ли рећи да је то било из чисте мржње, без икаквог другог мотива, само зато што сте Српкиња?

ДЕСАНКА: Само зато што сам Србин, ништа друго. Још у мене муж био је прије рата у Комунистичкој партији и хиљаду пута су рекли: „Имате среће што је Вито био комуниста“. Онда су њега прилично поштовали. Међутим, кад је ишао на то пријављивање, један човјек с ким смо пили каву и сједили, увече се картали, они долазили нама, ми њима, није хтио моме мужу да каже здраво, само окретао леђа од њега.

БОЈАНА: Ситуација се преокренула?

ДЕСАНКА: Окренуло се, значи мржња. Ако се они бојали њих 500 кућа, нас 10 Срба, а знају да немамо оружја, претрешено, однешено, онда шта? То је само мржња.

БОЈАНА: Рекли сте да је била ловачка пушка са дозволом у вашој кући. Је ли било неко други рецимо из тих хрватских кућа или домаћинстава, српских домаћинстава да је пружао неки отпор?

ДЕСАНКА: Ма, никад нико. Хрвати су тад били са њима заједно, а ми Срби смо били изолирани. Хрвати су с њима ишли, али су Муслимани нас углавном угњетавали. Кад су они одвели нас у школу и затворили ту вече, ујутро ја отишла откључавати своју, свекрву, дјеверову кућу да они прегледају. Одмах је пушка однешена. И нико отпора није пружао. Зашто пружати, каже немамо ништа, шта ћеш ти са једном пушком ловачком, нема. Рекли су, каже, ви покажете увече бијелу заставу да они знају да сте ви, каже, да они на нас пуцају.

БОЈАНА: Реците ми, кад је Вама дијагностикован карцином?

ДЕСАНКА: 1999. године. Одмах након рата како сам убијена, ја сам тучена сва, мене је ова рука заболила и нешто је нарасло. Ја сам овдје већ дошла у Брчко, бољела је мене рука, то је све рат био и одем и оперишем овдје у Брчком, извуку ми одатле нешто и након годину дана 2000-те поново ми оперишу и од тада је све то тако било до 2012.

БОЈАНА: Јесу ли вама лекари потврдили да је то посљедица пребијања? Да ли је ико икада поменуо, да ли Ви мислите да то може бити посљедица тога?

ДЕСАНКА: Па, пошто нико није у роду боловао, једина сам ја... од страха и од свега тога.. То је, и почело је и на тим мјестима гдје су ме ударили... Примила сам 23 хемотерапије, 25 оних радних терапија зрачења, е сад сам под лијековима још

двје године. Ја се борим, своја права ћу истјерати како тако, јер ја сам жена упорна и бићу упорна. Не стидим се никога. Тражим своја права, правда да изађе на видјело. Што мора бити само Србин осуђен? Зашто мора само Србин да буде... Ко одговара за мог брата? Тај Насер Орић хода, а он је навео своју војску, он је био командант. Можда га он лично није убио, али га је убила његова војска. Ја не мрзим никога, али хоћу да плати све по заслуги како је ко заслужио.

БОЈАНА: Кад сте Ви онда први пут видјели дијете, кад сте кренули онда према Бања Луци или после?

ДЕСАНКА: 29. октобра сам ослобођена, е онда сам отишла код моје сестре и онда сам отишла да видим мајку и оца и све, али сам одмах ступила у контакт с њима телефоном да знају да сам жива. Сутрадан одмах сам телефоном назвала Србију, и

да знају, све три кћерке су ми тамо биле, да знају да сам жива и да ћу доћи по њих. Након 10 дана док сам нашла кућу гдје ћу живити, онда сам отишла по своју дјецу и довела их и тако сам с њима. Поред свега, бићу за јавност увијек доступна. И за ове људе што су поклани, Калајдија Момчило и Десанка, човјек и жена. Они су заклани само што су њихова дјеца од њих отишла, избјегли на почетку. Исто код њих било пет, шест кућа у великом хрватском селу тамо. То је тамо била хрватска Смионица. Стојан и Стана исто, остали у свом селу, тако што су им два сина отишла од њих. Значи, а та старица Боја и Ана и Грозда и Цуцана, коме су оне криве, жене по 80 година имале, па су заклане на праговима. Крмад их вуцала тијела њихова. У селу Брванце, Трнинић Грозда је на прагу убијена и онда запалили кућу и тако је изгорела. Никад ни кост јој није сахрањена, никад.

Надежда Јанковић

(Интервју урађен у Бањој Луци дана 25. 08. 2015. године)

Надежда Јанковић, из Јајца. Рођена 26. 07. 1970. године, живјела је у Бугојну, а студирала у Мостару, у вријеме почетка рата.

БОЈАНА: Реците ми како је изгледао Ваш живот тада, с ким сте живјели, чиме сте се бавили?

НАДЕЖДА: На почетку рата, живјела сам са родитељима у Бугојну, а студирала сам у Мостару. Већ се тамо осјећало да ће почети немири и рат. Била сам баш у Мостару, ако знате када је цистерна она експлодирала и тад су већ, оно било је јасно шта се дешава и онда сам када сам осјетила да више ту не могу да будем гдје сам била, вратила сам се кући у Бугојну. Мислила сам наравно привремено, али... Ту ми је једно вече у 12 сати зазвонио телефон, тачно у поноћ и неко је тражио „да ли могу добити Надежду Јанковић?“ Ја сам се јавила и неко ми је рекао: „Дакле, још си ту?“ И прије тога се свашта дешавало. Мој тата је отишао на ратиште у Пакрац и долазио је у униформи, разумијете? Већ смо тад означени као четници. Наравно да сам осјетила страх.

БОЈАНА: Колико је било Срба ту у вашем комшилуку, у том мјесту гдје сте живјели?

НАДЕЖДА: Није било пуно. У Бугојну је углавном муслиманско и хрватско становништво. Било је, али не толико велики број.

БОЈАНА: Шта се десило након те ноћи када је зазвонио телефон?

НАДЕЖДА: Па, схватили смо да морамо да идемо из стана у Бугојну и отишли смо код моје бабе на село у Зијамет – Ступиће, гдје је било српско становништво. Онда, из Зијамета смо отишли пар дана у Бања Луку код неких пријатеља, па смо се опет вратили у Доњи Вакуф тадашњи Србобран. Ту смо добили неку кућу гдје смо живјели за вријеме рата од '92. до '95. ја и мама саме. Тата је био на ратишту, углавном, повремено је долазио.

БОЈАНА: Шта се дешавало онда? Колико сте живјели ту?

НАДЕЖДА: Од '92. до '95. и тад кад се десило то што се десило, моји родитељи су случајно отишли у Бања Луку два дана прије, а ја и баба смо остале саме у кући. Пошто је наша кућа мало удаљена од осталих кућа, ноћ уочи, дакле 13.09.1995. године, када се почело повлачити становништво из Србобрана, ја и баба нисмо знале да се то дешава. Баба је случајно отишла до града да би се вратила негдје око пола 10 и рекла мени: „Па, Надежда, као сви су побјегли, још је мало остало

нас пар, морамо да идемо.“ Говорило се: „Пао је Србобран“. У паници на брзину сам се спремила. Ја и баба смо кренуле и на Руској Пилани, то је једно мјесто на излазу из Доњег Вакуфа, ушле смо у аутобус. Аутобус је био онај велики, пун је био, сва сједећа мјеста су била попуњена и стојећа. Ја нисам имала гдје него сам сјела на задње степенице од аутобуса и ту је бака била поред мене и аутобус је кренуо, можда је возио пар километара, од Руске Пилане до Бравница. Ту се то десило: бацили су зољу на наш аутобус, осули су пушчану паљбу по нама. Ја сам се у том моменту само скупила и ставила сам руке преко кољена и чекала сам да то прође. То је трајало неколико минута. Осјетила сам да ми је метак прошао кроз десну потколеницу, гелер. На сву срећу нису ме теже повриједили, али ме је повриједило по глави, крв ми је цурила низ лице, кроз леђа ми је прошао метак, али ето опет, хвала Богу остала сам свјесна, дигла сам главу након тога свега. Призор је био страшан, ужасан, мирис барута и крви, мртви људи око мене, рањени. Моја бака је у том моменту рекла да је остала без ноге, што сам и видјела. Људи су у паници бјежали из аутобуса. Оно што сам тад видјела, призор је био страшан, жена иде без руке, мајка која носи мртво дијете на рукама. Аутобус је био пун, не зна се тачан број, претпоставља се око стотину, разумијете. Само је нас 22 преживјело, и то се десило, у злочиначкој акцији „Олуја“ 1995. и након 20 година нико за то не одговора, иако је у питању ратни злочин и постоје свјedoци. Ми смо свјedoци да је то ратни злочин. Они прослављају тај

злочин. Дакле, то је злочин који још траје, пошто нико, дакле иако постоје свјedoци, жртве, докази, нико не одговара. Зашто? Зато што смо Срби. Мислим, не намеће ми се никакав други одговор. Дакле, да се вратим. У првом моменту ја нисам била свјесна шта се дешава, ни да смо ми заробљени, ни шта се дешава око нас. Неки људи су понијели моју баку, она није могла изаћи. Ја сам сама изашла, дакле, ослањала сам се на двије руке и ову ногу лијеву која ми није била рањена и изашла сам сама из аутобуса. Кад сам изашла, тамо су... Онда сам у ствари почела да схватам шта се дешава. Псовали су нам мајку четничку.

БОЈАНА: Јесу ли ти војници били ту?

НАДЕЖДА: Да, ту су били. Они су били на-маскирани да их некад неко не може препознати, разумијете. Имали су овако траку, разне боје по лицу зелене, жуте, црне.

БОЈАНА: Дакле, није нико био чистог лица да сте могли препознати?

НАДЕЖДА: Не, не, касније, друга војска која је дошла да, али они не, пошто су у питању чисти ратни злочинци који су с намјером то урадили да нас убију, разумијете. То је јасно било.

БОЈАНА: Реците ми јесу ли у аутобусу све цивили били?

НАДЕЖДА: Све цивили, углавном дјеца, старији људи и жене. Све цивили, све.

БОЈАНА: И шта се десило кад сте изашли из аутобуса?

НАДЕЖДА: Рекли су нам да уђемо у неку гаражу отворену, нека кућа, разумијете, недовршена, па је била отворена доле гаража. Ја сам некако ту ушла и за пар минута су нам опет псовали мајку четничку

и рекли да изађемо. Ја више нисам свјесна ко је нас заробио, ништа, разумијете, то су моменти. Погледали су у моју баку, она је затворила очи и лежала. Звала сам је, ништа, не одговара. Ја сам тад помислила да је она умрла, јер други су почели да излазе, ја нисам хтјела да се одвојим од ње. Онда је нека жена која је била ту рекла: „Видиш да ти је бака умрла, хоћеш и ти да останеш, хајде изаћи.“ Ја сам упорно одбијала да је оставим и онда су нека двојица, можда људи од 80 година, иако су и они били испрепадани и они су били са мном у аутобусу, некако смо је понијели и извели је из те гараже. Тад, у том моменту, долази нам у сусрет нека друга војска, нису били намаскирани.

БОЈАНА: Колико их је било отприлике?

НАДЕЖДА: Било их је можда двадесетак, отприлике тад. Трчали су према нама и тад у том моменту сам схватила заправо шта се дешава. Схватила сам, али не у потпуности прије. У нашем говорном подручју није се користила ријеч „јане“. Они су рекли „јане дјевојко“ мислили су на мене. И тад кад су ме понијели видјела сам овдје ХВО. Тад сам схватила, у ствари, шта се десило, разумијете.

БОЈАНА: Можете ли рећи, на којем мјесту сте видјели ознаку ХВО?

НАДЕЖДА: Овако на руци, разумијете, мислим да је на десној руци, па овако, ту сам видјела, сјећам се да је било на руци. У предјелу испод рамена. Тад су нас понијели и до неке оближње куће. Њихови коментари су били : „Онај ко је урадио, тај је побјегао.“ Не знам шта им то значи. Ту су нам пружили прву помоћ, мени су укључили инфузију, превили и осталим

рањенима. Исто што никад нећу заборавити тада је наишао наш неки војник, овако је држао руке, дланови су му били крвави. Дигао је руке и плакао и рекао: „Немојте мене молим вас, ја сам Црвени крст!“ да би онај један повикао: „Водите то пашче горе, ако буде пуно причао убијте га.“ И одвели су га на спрат, не знам шта је са њим било.

БОЈАНА: Јесте ли га видјели послјије?

НАДЕЖДА: Не, не, никад послјије, не знам шта је било. Дакле, ту су нам указали прву помоћ, њихови доктори су ту били, разумијете, е онда су рекли да ће нас пребацили у болницу у Ливно. Ставили су нас на неки камион, дакле отворена је церада, разумијете, киша пада, покрили су нас неким ћебадима и тако смо се возили до Ливна. Онако само су нам ране дакле превијене, указана нам је прва помоћ. Када смо дошли у Ливно, ту су нас дочекали њихови доктори. Наравно, њихови пацијенти на прозорима који су нам се опет смијали и говорили су: „Погледајте их.“ Псовали су нам опет мајку четничку упорно и рекли су: „Изгледају као телада заклана.“ Не могу вам описати како сам се тад осјећала. Пошто је моја рана била тежа, захтијевала је операцију, ја сам сачекала да се обраде сви пацијенти, разумијете, онако, нико ме није очистио од крви, глава и све, мало су ми само пребрисали лице, коса је пуна крви и све тако.

БОЈАНА: Јесте ли имали повреде на глави?

НАДЕЖДА: Па, имала сам три, четири гелера, разумијете, нису дубоке повреде, али сам у крви, разумијете, расјекло се. Онда сам ја навече ту ноћ оперисана, касно навече. Нека сестра је била јако груба према

мени и рекла ми је да неке бубе ходају по мени, да сам сва прљава. Није хтјела да ми приђе да би јој друга рекла: „Како можеш тако, не знаш гдје је она била.“ И ту ноћ је она била дежурна, дакле, ја је нисам смјела звати низашто иако сам имала и температуру, ни за воду, ништа. Него сам се сналазила код њих који су били у соби, разумијете. Била сам непокретна, тад нисам могла, наравно, устајати. Изгубила сам доста крви, примила сам двије боце крви тако да сам трпила све то док она није отишла. Нисам смјела да је зовем. Е, сутрадан ми је пришао један војни полицајац коме је жена ту радила и питао ме шта ми треба и да ли неко мој зна за мене? Ја сам рекла да једини контакт који могу да успоставим јесте са мојом сестром која је у Канади. Она има контакт са мојим родитељима, разумијете. Он је рекао: „Дај ми број.“ Знала сам га напамет, срећа, пошто је све што сам имала у аутобусу остало, нисам ни гардеробу, све на мени крваво и бачено. И он је назвао моју сестру, јавио јој гдје сам и шта је са мном и све што ми је требало, у болници он је мени донио од гардеробе, хране, све. Нажалост, не знам његово име, да знам, рекла бих, јер сам му заиста захвална. Дакле, ту смо били у болници у Ливну од 13-ог до 15-ог, е онда ми, тежи рањеници, пребачени смо у Сплит у болницу. Ту, у Сплиту сам била од 15-ог до 11-ог новембра. Што се тиче односа доктора према нама, био је коректан, осим опет неких сестара које су нас вријеђале и рекле нам да смо то заслужили, ко мачем бије од мача страда, и тако то све. Још увијек сам ја таква крваве косе, нико ме није опрао. Ту сам

имала једно двије, три операције. Након пар дана, то ме вратило, дакле у живот, тад сам почела да се борим. Дошли су из Уједињених нација, разумијете, и ту су били са нама и два српска војника у болници које смо повремено виђали. Нажалост, не знам њихова имена, давно је било. Они су нама рекли да не смијемо рећи за њих, разумијете, кад буду долазили. И они су дошли да нас обиђу и да упишу наша имена, а мене су посебно тражили. Имала сам прилику да са њима насамо разговарам. Рекла сам за та два српска борца који су касније размијењени. То ми је рекла моја кума Сава Гудало која је гледала на телевизији деведесет и не знам које године да су размијењени. Мене су посебно тражили, изненадила сам се зашто. Тад су ми рекли да је моја бака у ствари жива, да је остала без ноге, али да се толико не брине за себе, колико за мене. То ми је пуно значило. Тај дан сам скупила снаге, уморила сам, опрала косу први пут након толико дана. Некако на једној нози сам скакутала, разумијете, нисам имала ни штаке ни онај сталак, ништа нисам добила, онако до кревета, па некако сам отишла ... Требали смо ми да идемо и седам дана прије тога 11-ог, али пошто сам ја била тек оперисана мени је сестра дошла и рекла: „Ајде, спремајте се идете“, као, „у Бања Луку.“ То гдје смо отишли послије то је друга прича. Пошто сам била тек оперисана, нисам могла да се спреим, ни ништа, послије операције. Онда је доктор то одгодио за седам дана и тако да смо за седам дана пребачени у дворану у Ливну. Ту је било још заробљеника. Муслимана је било доста и ми смо били у тој

дворани. Са мном у болници била је једна баба Зељко Стана, она је прије мене отишла на седам дана и пошто је у тој дворани отворен прозор, већ је октобар, хладно је, ране нам још нису зарасле, идемо на превијање редовно, пијемо антибиотике, она је некако мене ушушкала дала ми је своје мјесто, разумијете, негдје гдје је то мало као ограђено неким декицама и све. Ту сам била, међутим, пошто сам била тешко рањена, метак је још био у шестом ребру, и ја сам ту добила упалу плућа, добила сам високу температуру и онда када сам отишла на превијање, доктор Торлах Фахрудин, он је био толико огорчен, изгаламио се и рекао: „Како се Бога не бојите ово дијете са оваквим ранама држати у дворани, па видите да има температуру“. Усликала сам плућа, имала сам јаку упалу и онда је он рекао да ме оставе у болници, да не смијем никако више да излазим из болнице до размјене. Дакле, ту сам била од, чекајте, од 20. октобра до 2. новембра. Све до размјене сам била у болници и онда смо, дакле, размјењени 2. новембра 1995. у Бочцу у Бања Луци. Дакле била сам од 13. септембра до 2. новембра.

БОЈАНА: Добро. Реците ми, када се десила та пуцњава, па кажете да сте изашли сви из аутобуса, да су ту била нека маскирна лица, војници. Колико је њих отприлике било? Јесу ли сви били наоружани?

НАДЕЖДА: Сви су били наоружани, било их је, не знам тачно рећи, али било је сигурно 20, 30. Били су у каналима, имали су ископане ровове испод, смијали су се. Једна је жена рекла: „Понеси ме“, он јој се насмијао: „На, ха понијећу те.“ Дакле, то су у питању били чисти они ратни

злочинци, који су то с намјером урадили у то сам сигурна, јер смијати се дјеци мртвој... То нису људи, нису ни животиње, животиње су за њих... То је акција „Олуја“ коју они прослављају, дакле прослављају свој злочин.

БОЈАНА: Реците ми, је ли тада, јесте ли можда чули од других лица ишта послје од тих људи који су с вама били послје пребацивани у болнице или у ту дворану, ишта о тим људима касније. Да ли су они имали неког команданта, да ли се неко име помињало?

НАДЕЖДА: Пошто је од моје сестре супруг Хрват, разумијете ли и она је отишла у Канаду за вријеме рата, е сад, њезин дјевер, он је наравно, да је био у Хрватској војсци и још неких мојих пријатеља, не могу ја рећи да су сви непријатељи из Бугојна, рекли су ми да је то радила 4. сплитска-гардијска и да су то радили они који први иду да раде ратни злочин. Зато ме боли што након 20 година, ја сам ишла на разговор са Брамерцом и рекла сам му два пута за овај случај, све сам му објаснила. Њему сам рекла да је то урадила 4. сплитска, не знам ја то поуздано, али имам неке информације да јесте. Ако није та, могу они наћи, мора постојати командна одговорност ко је тад био у то вријеме на том мјесту, разумијете. Сазнала сам неке информације да је то урадила 4. сплитска-гардијска. Касније, ти други војници који су нам долазили у сусрет они су се другачије понашали од ових првих, разумијете. То су били баш ратни злочинци.

БОЈАНА: Драстично су се разликовали?

НАДЕЖДА: Да, јесте то, то сам примјетила, иако сам била рањена и све, наравно да ћу

примјетити. Ови су рекли: „Јану дјевојку понесимо“, а ови други су се смијали, разумијете, мртвој дјечи су се смијали.

БОЈАНА: Ви сте били повријеђени у том моменту кад сте изашли из аутобуса, али можете ли ми рећи по некој процјени, по сјећању, колико је мртвих било ту отприлике у аутобусу? Да ли је после кад сте пребачени у ту кућу, или дворану касније, је ли ту било умирања људи? Колико их је ту страдало?

НАДЕЖДА: Ту није било умирања, 22 нас је преживјело, разумијете. Био је дупли, велики аутобус, сва су сједећа мјеста попуњена и стојећа ако тако могу да се изразим. Ми смо онако између себе разговарали, ја нисам све околу видјела, само они који су били са мном у аутобусу рекли су ми да иза нас, иза аутобуса је било још мртвих људи пуно на коњским колима и да су лежали. Дакле, ту је могло у најмању руку бити око 200 сигурно мртвих цивила.

БОЈАНА: Значи, ту је била још једна колона људи иза вас?

НАДЕЖДА: Да, да, иза, исто који су поубијани. Дакле, зашто ту нема спомен обиљежја, зашто ми то не обиљежавамо, па то је 200 људи, цивила, дјеце, жена и старца страдало. То је било мјесто Бравнице, код Јајца, 13.09.1995. године.

БОЈАНА: Је ли ико у тим причама још помињао какво име? Да ли се могао међу тим војницима, посебно тим који су се смијали, да ли су се они можда ословљавали неким надимком?

НАДЕЖДА: Нажалост, не. Тад су нам уши заглувиле од јаке детонације, зола је бачена на аутобус, рафална паљба. Ми смо мало нешто чули, али да су се именом звали,

не. Никога не бих могла ни препознати, мада памтим један поглед и очи, али били су намаскирани. Имали су траке преко главе, ти први, дакле имали су овако по лицу црно, жуто, зелено.

БОЈАНА: Вама би значило нешто само да правда изађе на видјело и да се неко казни?

НАДЕЖДА: Наравно, да они који су то радили да буду кажњени, ја сам видјела мртву дјецу у рукама, разумијете, ја сам видјела мртве људе око себе и нико не одговара за то, то боли. Гдје је њихов генерал, гдје је наш, разумијете. Гдје је њихова команда? За то мора постојати одговорност, разумијете? Наравно да ме боли и рекла сам нећу се смирити док они не буду кажњени.

БОЈАНА: Само ми реците, јесте ли се Ви касније нашли са Вашом баком?

НАДЕЖДА: Да, кад сам дошла у ту дворану ту сам се наравно нашла са мојом баком. Сусрет је био емотиван, рекла сам, то ми је вратило снагу да се борим. Да она није преживјела, не знам како би... Ту сам се у дворани нашла са баком и онда је и она дошла у болницу. Ја сам замолила доктора да је пребаци, јер она је без ноге остала, разумијете, па смо били у болници до размјене ја и бака заједно.

БОЈАНА: Кад сте размијењени, гдје сте онда отишли?

НАДЕЖДА: Па, моји родитељи су били у Бања Луци, имали су неку кућу су добили. Богу хвала, опет да кажем, прошла сам без неких већих посљедица осим што имам то болно сјећање и што чекам да они буду кажњени који су то урадили. Надам се да ћу и дочекати.

САРАЈЕВСКА ОБЛАСТ

Према подацима из публикације из 2001. године *Континуитет стратишта и логора*, много Срба је претрпјело различите облике тортуре на територији Сарајева¹ од стране припадника „Зелених беретки“ и „Патриотске лиге“. У насељима Пофалићи, Мојмило, Добриња, Ступ, Азићи, Догледи и другима, на 28 регистрованих стратишта настрадало је на хиљаде српских цивила, док их је преко 150.000 протјерано. Сарајевска област је имала највише логора за Србе.² Најзлогласнији су били: „Виктор Бубањ“ (пријератна касарна ЈНА), затим Силос у Тарчину и логор Крупа у Пазарићу, али и велики број мањих логора и значајан број јавних кућа за силовање Српкиња, о чему је већ било ријечи. Према подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске, у регији Сарајева постојало је 139 логора и затвора за Србе, и то: у Брези 7 логора, у Варешу 2, у Олову 2, у општини Соколац 1, у Фојници 2, а на подручју града Сарајева 125 логора и затвора за Србе.³

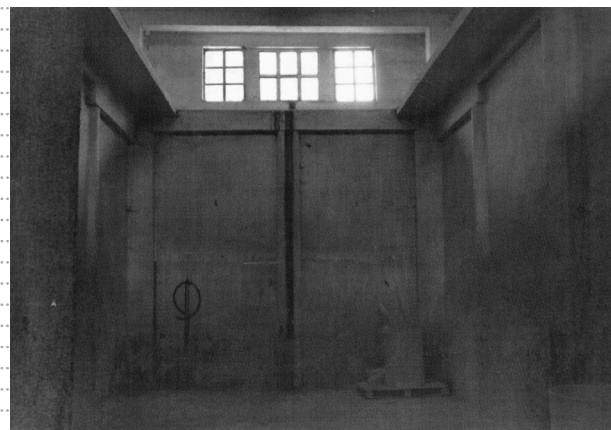
1 Према подацима Федералног завода за статистику, на ширем подручју града Сарајева је, према попису из 1991. Године, живјело 157.143 Срба (Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, приступљено: 18.11.2015. године)

2 Континуитет стратишта и логора, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

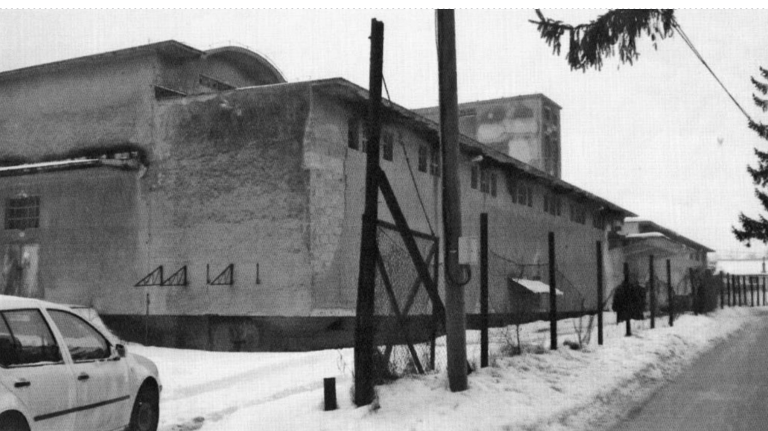
3 Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. Године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

Слика 8. – Сарајевски логори за Србе - Силос Тарчин

Слика 9. – Сарајевски логори за Србе - Силос Тарчин - ћелија

Слика 10. – Сарајевски логори за Србе - Силос Тарчин

Слика 11. – Сарајевски логори за Србе - бивша касарна „Виктор Бубањ“

Једну од обухватнијих монографија које се баве питањем страдања Срба у Сарајеву током рата приредила је др Душица Бојић. Заснована је на документованим личним изјавама избјеглица из Сарајева, фотографијама, писмима и исповјестима људи српске националности страдалим у Сарајеву. У свом истраживачком раду Бојићева потврђује чињеницу да сукоби у Сарајеву по националној основи доживљавају кулминацију марта 1992. године, након убиства српског свата испред православне цркве од стране Рамиза Делалића Ћеле, док оружани сукоби крећу 04. априла 1992. године.⁴ Како Бојићева истиче, избијањем сукоба, паралелно са званичним муслиманским властима, у локалним сарајевским општинама власт преузимају и криминалци, и то: Јука Празина - општина Нови Град и Кошево; Рамиз Делалић Ћело - општина Центар; Исмет Бајрамовић Ћело - Ново Сарајево; Мушан Топаловић Џацо - општина Стари град.⁵ Наведени криминалци, паралелно са званичним муслиманским властима, такође успостављају терор у граду, хапсећи Србе, упадајући у српске станове и слично, вршени су најтежи облици тортуре над српским становништвом, од премлаћивања и силовања цивила до убијања. Такође, муслиманске власти преузимају потпуну власт априла 1992. године на подручју Тарчина и Пазарића, када долази и до првих оружаних сукоба.⁶ Убрзо по успостављању муслиманске власти, формирани су и логори Силос Тарчин и Крупа Пазарић. У логоре је привођено мушко становништво старости од 17 година надаље.⁷ У та два логора, према подацима Душице Бојић, затворено је око 600 мушкараца и неколико жена.⁸

У прилог наведеним тврдњама издавајмо потресне изјаве жена и дјевојака српске националности које су биле жртве тортуре на подручју града Сарајева.

Према свједочењу бившег припадника Армије БиХ Јасмина Шљиве пред истражним органима Републике Српске 1996. године, он и још припадника 10. бригаде Армије БиХ, међу којим и Јусуф Лендо, Сувад Милић и Сакиб Пушкар иживљавали су се над женама и дјевојчицама српске националности на подручју града Сарајева током рата. Према његовој изјави,

4 Бојић, Душица (1996): Страдање Срба у Сарајеву: књига докумената, 2. допуњено и проширено издање, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 13

5 Исто, стр. 14

6 Бојић, Душица (1995): Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 13

7 Исто.

8 Исто.

крајем фебруара 1993. године, Јусуф Лендо у Сувад Милић довели су дјевојчицу српске националности стару дванаест година, са које је скинута сва одјећа и која је везана за кревет. Према Шљивином свједочењу, Лендо је први извршио силовање несрећне дјевојчице, а затим су то учинили Сувад Милић, Хоџа Амир, Љаљај Енвер и Кајанија Ферид, што је за посљедицу имало смрт дјетета. Јасмин Шљива је том приликом изјавио да је такође имао намјеру да учествује у силовању, али је дјете умрло, па није имао прилику. Тјело дјевојчице Јусуф Лендо је одвезао у јаму Казани. Према Шљивиној процјени, само током 1993. године у просторијама јуришне чете силовано је око 50 дјевојака и жена.⁹

Жртва М. В.¹⁰ (у књизи Душице Бојић заведена под шифром 71/00102) рођена је септембра 1975. године у Сарајеву и до почетка рата ишла је у други разред Средње економске школе „Хасан Бркић“ у Сарајеву. Заједно са родитељима живјела је у солитеру у близини Трга Пере Косорића и због ратних дејстава највише су времена проводили у стану. Дана 15. децембра 1993. године око 17 часова изашла је испред зграде да избаци смеће, приликом чега су је срела три мушкарца, од којих су двојица били у униформама. Једног је познавала из виђења. Двојица које није познавала су је ухватили и увукли у стан у приземљу који је био празан и бацили је на под. Силовао ју је трећи младић којег је познавала, док су је друга два придржавала. Знали су да се крију у стану и запријетили су јој да ће јој убити и оца и мајку и сестру ако икоме каже да је силована. У страху отишла је у свој стан и сакрила од родитеља да су је силовали. У наредних 10 дана од шока није смјела да излази из стана. Ипак, отац, не знајући за кћеркине трауме, послао ју је код пријатеља по документе у сусједни солитер. По изласку из солитера, поново је срела исту тројицу младића који су јој довикнули: „Еј, ти четникушо!“, на шта се она окренули и потрчала према улазу у солитер. Стигли су је и одвели у исти стан, гдје је поново силована од стране истог познаника. Друга двојица су је држала, а један је пријетио пиштољем да ће је убити. Поново није рекла родитељима да је силована. Након неког времена уочила је да јој касни циклус, а неколико мјесеци касније чак је и видно нарастао стомак и осјетила је да се беба мрда у стомаку. Тада је признала мајци и сестри да је силована, а од оца су још увијек крили. Мајка се почела распитивати преко зета како да М. В. изађе из Сарајева или да прекине трудноћу. Зет је платио одређеној млађој особи (Хрват по националности) 300 ДЕМ да је изведе из Сарајева. Једне ноћи је тај момак пјешке одвео до куће у Кисељаку на Илици, одакле је отишла на Пале, а одатле за Београд 23. јула 1994. године. Јавила се тетци која ју је одвела на Гинеколошко-акушерску клинику у Београду. Није успјела да прекине трудноћу и М. В. се породила 13. септембра 1994. године са тек напуњених 19 година старости.

Према изјави Н. Р. датој Ксенији Лукић у Београду 11. фебруара 1993. године која је пренесена у цјелости у књизи *Злочин чека казну*¹¹, припадници муслиманских оружаних снага „Зелене беретке“ лишили су је слободе у стану у Сарајеву 22. маја 1992. године и заједно са

9 Извор: Текст на порталу Нова српска политичка мисао, линк: <http://www.nspm.rs/hronika/svedocenje-pripadnika-armije-bih-cekao-sam-u-redu-da-silujem-srpsku-devojicu-su-dvanaest-godina-ali-je-umrla.html>, посјећено 17.02.2016. године

10 Бојић, Душица (1996): *Страдање Срба у Сарајеву: књига докумената*, 2. допуњено и проширено издање, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 685-686

11 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр. 111-114

још двије Српкиње Т. Н. (рођена 1970. године) и Л. (рођена 1968. године) одвезли у логор „Виктор Бубањ“ у Сарајеву. Њих три су смјестили у мању просторију, гдје су већ биле затворене Српкиње: А. С. (рођена 1972. године), Д. К., Ј. и Н., а касније су доводили још дјевојака. Током боравка у логору „Виктор Бубањ“ Н. Р. је први пут силована од стране извјесног Пипице и Самира Малајхоџића у јуну 1992. године и према њеној изјави силована је више пута од стране наведене двојице сарајевских војника. Н. Р. у почетку није остајала у другом стању, јер јој је Бошњакиња Р. З. мимо знања стражара достављала пилуле за контрацепцију. С друге стране Д. К. је остала у другом стању, али је имала спонтани побачај, без љекарске помоћи. Такође Б. стара око 20 година је такође остала у другом стању посљедицом силовања, али је сама себи прекинула трудноћу након три мјесеца, при чему је много крварила, али није добила љекарску помоћ. Такође, Н. Р. наводи да је лично видјела како је извјесна Весна Суботић, стара око 20 година, којој су бошњачки војници убили оца, мајку и сестру, током покушаја силовања убила бошњачког војника забивши му крхотине разбијене флаше у леђа, након чега су је други војници убили. Током августа 1992. године, Н. Р. свједочи да је силована И. М. рођена 1975. године, која је такође остала у другом стању. Почетком септембра 1992. године Н. Р. је остала у другом стању, а половином децембра 1992. године Н. Р. је уз помоћ Бошњакиње Р.З. успјела побјећи из логора „Виктор Бубањ“. На крају свједочења, Н. Р. констатује да током њеног боравка у логору „Виктор Бубањ“ ниједна хуманитарна организација није посјетила затворенике, нити је иком била указана љекарска помоћ.

Цивилна жртва рата Стојанка Кретија¹² (рођена 1972. године) наводи у изјави, датој 23. новембра 1992. године у Гинеколошко-акушерској клиници у Београду, која је објављена у књизи *Злочин чека казну*, да су је припадници „Зелених беретки“ у Сарајеву лишили слободе у априлу 1992. године и одвели у један подрум у насељу Пофалићи, смјестивши је заједно са шеснаестогодишњом дјевојком која се звала Јелена. Прве ноћи дошло је дванаесторица војника у црним комбинезонима и прво су злостављали Јелену, а онда су силовали Стојанку. Није могла да препозна ниједног војника, али је чула да једног ословљавају са надимком Алибаба. Двојица су је то прво вече придржавали док ју је трећи силовао, а тек касније је сазнала да се силоватељ звао Исмет Бајрамовић Ђело и он је био вођа те групе. Након њега и остали су је војници силовали дуго у ноћ. У том подруму Стојанка је заједно са Јеленом провела 25 дана, гдје је свакодневно малтретирана и силована. Након 25 дана, захваљујући интервенцији мужа њене колегинице, који је успио да је пронађе, извели су је из подрума и одвели на Кошевско Брдо, гдје су је избацили из аута и Стојанка је отишла код пријатеља Емира Туфекчића и његове супруге Радмиле, који су јој помогли да оде на неуропсихијатриску клинику „Кошево“ код доктора Хариса, гдје је хоспитализована наредних 28 дана. Касније се поново вратила код Емира и Радмиле, који су је крили у стану. Убрзо је осјетила симптоме трудноће, али љекари у болници „Кошево“ су је условили, да ако жели прекид трудноће, мора пред новинарима да изјави да су је Срби силовали. Стојанка је то одбила, није урађен прекид трудноће, а у Сарајеву,

12 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр. 115-117

код Емира и Радмиле је остала до 15. новембра 1992. године, када је уз њихову помоћ отишла за Београд хуманитарним конвојем. У Београду се породила 18.11. родивши дјевојчицу.

Жртва С. К.¹³ (у књизи Душице Бојић заведена под шифром 1992/1) је дала изјаву 06. новембра 1992. године у Гинеколошко-акушерској клиници у Београду. Рођена је 1968. године у Нишићу, општина Илијаш. Дана 26. маја 1992. године лишена је слободе од стране десеторице војника у маскирним униформама који су на капама имали знак љиљан, заједно са још двије дјевојке - избјеглице из Високог, Ј. и Н. Р. Ставили су их у камион и одвезли у логор Брежа, затворивши их у подрумске просторије у логору. Истог дана су их групно силовали и претукли. Након два дана С. К. су пребацили у другу зграду, гдје се налазило још пет жена: двије Наде, Роса, Мира и Оља. Ту је остала до 15. августа 1992. године, када су пуштене. Током тог периода С. К. свједочи како је лично посматрала мучење, клање, убијање заробљеника. Више пута су све жене из те просторије силоване и премлаћиване, а С. К. истиче да ју је у једном дану силовало до 20 мушкараца. Када би се онесвијестила, посипали су воду по њој да је пробуде. Жене су мучили тако што су их водили да гледају како врше тортуру над другим заробљеницима. Једном приликом С. К. је свједочила ситуацији када су натјерали заробљеног мушкарца да силује малољетну кћерку. Тукли су их, али су се и он и кћерка опирали. Када су му ставили нож под врат пријетивши да ће га заклати, кћерка је молила оца да то учини само да га не убију. Он је то учинио, а шта се касније десило с њима С. К. не зна, јер су је одвели. За вријеме боравка у логору Брежа, запамтила је у причама са другим заробљеницама само надимак старјешине логора, којег никада није видјела. Сви су га ословљавали надимком Кула, а касније по изласку из логора сазнала је да је био из Семизоваца. Њих шест из те просторије, гдје су биле затворене, пустили су 15. августа 1992. године из логора због видне трудноће. Двије дјевојке од њих шест, одмах по изласку из логора извршиле су самоубиство, а за остале не зна шта се с њима касније десило.

Цивилна жртва рата Т. Н.¹⁴ рођена је 1946. године у Вогошћи, гдје је живјела до почетка рата. Дана 10.11.1992. године ухапшена је од стране групе бошњачких војника и одведена на њој непознату локацију, гдје су је мучили ударајући је ногама, шакама и палицама по цијелом тијелу, приликом чега јој је избијено 6 зуба, а од снажних удараца чизмом у предјелу лијевог уха изгубила је слух. Након краћег времена одведена је у Центар служби безбједности гдје су јој изнуђивали исказ, након чега је пребачена у Централни затвор у Сарајеву. Ту се наставила тортура. Једно лице јој је пришло, зграбило за косу, извадило нож и дршком ножа тукло по глави, док ју је друго лице ударало чизмом у предјелу стомака. Након седам дана проведених у Централном затвору пребачена је у логор „Виктор Бубањ“, гдје је била смјештена у хелију заједно са седам жена српске националности. У разговору с њима сазнала је да су жене биле силоване. Међу њима била је и Ц. Р. (рођ. 1946. године), коју су у Централном затвору у Сарајеву силовала петорица стражара средином јуна 1992. године.

13 Бојић, Душица (1996): Страдање Срба у Сарајеву: књига докумената, 2. допуњено и проширено издање, Београд: Комесаријат за избјеглице Републике Србије, стр. 689-690

14 Извор: Записник о саслушању свједока Т.Н. пред истражним судијом Основног суда у Илици 08.11.1995.године, Прилог 4, стр. 58

Када је ријеч о злочинима над цивилним становништвом српске националности у Сарајеву, до сада је осуђен:

1. Лаличић Заим у Суду БиХ по предмету под ознаком: S1 1 K 017982 15 KRŽ. Како се наводи на званичној интернет презентацији,¹⁵ Суд Босне и Херцеговине потврдио је 06. јануара 2015. године оптужницу која оптуженог Заима Лаличића терети за почињење кривичног дјела ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка Ц, *Кривичног закона БиХ*, у вези са чланом 180. став 1. истог закона. На рочишту 02. фебруара 2015. године Лаличић се изјаснио да није крив пред Одјелом I за ратне злочине Суда БиХ, а главни претрес је отворен 03. марта 2015. године. Након окончања главног претреса, првостепено вијеће Одјела I за ратне злочине Суда БиХ изрекло је 25. маја 2015. године пресуду,¹⁶ којом је оптужени Заим Лаличић проглашен кривим за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона СФРЈ* у вези са чланом 11. став 1. истог закона, те изрекло казну затвора у трајању од девет година. У званичном саопштењу Суда БиХ од 25. маја 2015. године, наводи се: „Оптужени Заим Лаличић проглашен је кривим што је у вријеме рата у Босни и Херцеговини и у вријеме оружаног сукоба између Армије Републике Босне и Херцеговине и Војске Српске Републике БиХ, у периоду од новембра 1992. године до априла 1993. године, те током 1993. године, на подручју општине Илиџа, као припадник ВЈ 5063 Првог корпуса Армије БиХ и у својству стражара у затвореничком објекту који се налазио у подруму недовршене стамбене зграде у Храсници, нечовјечно поступао према двоје затворених цивила српске националности, те уз употребу физичке силе и пријетње починио силовање једне женске особе“.¹⁷ Сједница Апелационог вијећа одржана је 23. октобра 2015. године. Вијеће Одсјека I за ратне злочине Апелационог одјељења Суда Босне и Херцеговине отпремило је дана, 04. децембра 2015. године другостепену пресуду¹⁸ од 23. октобра 2015. године, којом је жалба оптуженог Заима Лаличића изјављена преко његове бранитељке против пресуде Суда Босне и Херцеговине, број S1 1 K 017982 15 Kri од 25. маја 2015. године, дјелимично уважена и првостепена пресуда Суда Босне и Херцеговине преиначена у дијелу одлуке о казни на начин да је оптужени Заим Лаличић за кривично дјело ратни злочин против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* у вези са одредбом члана 11. став 1. истог закона, за које је проглашен кривим, осуђен на казну затвора у трајању од 6 (шест) година. У преосталом дијелу првостепена пресуда је потврђена.

2. Алић Фахрудин – Предмет бр. S1 1 K 012524 13 KRO пред Судом БиХ. У оптужници се, између осталог, наводи да је у периоду од јула 1992. године до краја октобра 1992. године,

15 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1262&jezik=s>, приступљено 09. октобра 2015. године.

16 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/17982_1K_LZ_prvostepena_25_05_2015_bos.pdf, приступљено 09. октобра 2015. године.

17 Извор: Саопштење за јавност Суда Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=4014&jezik=s>, приступљено 09. октобра 2015. године.

18 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Другостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/17982_1K_LZ_drugostepena_23_10_2015.pdf, приступљено 09. октобра 2015. године.

оптужени Фахрудин Алић, као припадник Војне полиције Територијалне одбране Републике Босне и Херцеговине на обезбјеђењу незаконито затворених цивила на V спрату Централног затвора у Сарајеву и у Војном затвору бивше касарне „Виктор Бубањ“, као учесник удруженог злочиначког подухвата и ради реализације заједничког циља, учествовао у наношењу снажног физичког и душевног бола незаконито затвореним цивилима српске националности, те нечовјечном поступању и присиљавању другог лица на сексуални однос употребом пријетње директним нападом на њено тијело. Оптужница терети Фахрудина Алића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц) и е) *Кривичног закона БиХ*, у вези са чланом 180. став 1. (индивидуална кривична одговорност) истог закона. Суд Босне и Херцеговине је дана 5. марта 2013. године потврдио оптужницу, којом се оптужени Фахрудин Алић терети за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва.¹⁹ Када је ријеч о току овог процеса, оптужени Фахрудин Алић није се појавио на рочишту за изјашњавање о кривици дана 30.09.2014. године.²⁰ а према доступним информацијама, оптужено лице се налази у Белгији.

У даљем тексту слиједи изјава жене која такође припада цивилним жртвама рата са територије града Сарајева, а чије интервјуисање је обавила мр Бојана Миодраговић.

19 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=902&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

20 Извор: Саопштење за јавност Суда Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=3445&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

Слободанка Младић

(Интервју урађен у Новом Граду дана 24. 08. 2015. године)

Слободанка Младић, из Новог Града. Рођена 01. 10. 1952. године у општини Високо, живјела је у мјесту Храсница¹, општина Илиџа, Сарајево када је започео рат.

¹ Према подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске у мјесту Храсница, општина Илиџа, Сарајево, постојало је десет логора за Србе, и то: Дом културе (друштвени дом), зграда бившег самачког хотела „Фамос“ (војни затвор), стадион ФК „Фамос“, подрум хотела „Храсница“, основна школа „Алекса Шантић“, гараже у подрумима небодера испод станице муслиманске полиције, затим гараже у подруму у улици Игманског партизанског батаљона, подрум незавршене стамбене зграде у улици Алексе Бојовића Брке (војни затвор), подрум недовршене стамбене зграде код дјечијег обданишта и полицијска станица у Соколовић колонији (Извор: У књизи: „Мјеста страдања српског народа у БиХ од 1991. до 1995. године“, Бања Лука: Републички центар за истраживање ратних злочина, 2010, стр. 22). Мјесне заједнице Храсница 1 и Храсница 2 општине Илиџа су према попису становништва из 1991. године, укупно бројиле 12.437 становника, од чега је било 9.086 муслимана (73.05%), 2170 Срба (17.44%) и 315 Хрвата (2.53%) (Извор: Федерални завод за статистику: „Становништво према општинама по мјесним заједницама по националној припадности - Попис 1991“, <http://www.fzs.ba/Podaci/nacion%20po%20mjesnim.pdf>, посјeћeно 01.10.2015. године).

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: Слободанка, како је Ваш живот изгледао у Сарајеву до почетка рата?

СЛОБОДАНКА: Па, имала сам супруга, имала сам два сина. Радила сам у „Фамосу“ у секретаријату. По занимању сам управни техничар, тако да сам имала диван посао, била задовољна са свим. Комшије, претежно је то муслимански живаљ, мало је било Срба. Почео је тај несретни рат, ја сам остала мислећи да могу да живим ту са својим суграђанима, јер сам мислила да немам потребе да било гдје идем, јер сам ту и живјела и радила, знала некога из фирме, некога из самопослуге, некога из парка гдје дјецу изведеш да чуваш. Једноставно смо се знали ту. Међутим, овај, изненађена сам да су ми управо дошле те прве комшије овај да... прво су ми обили стан, па су ми однијели видео рекордер. Ја сам пријавила провалу стана, не што је мени жао те ствари једноставно, него нисам имала више повјерења остати ту са дјецом... заправо је овај старији син отишао у војску 15. маја. 14. на 15. је била смјена Кукањца и Младића. И комшије су знале да смо ми с Ратком Младићем у родбинској вези, кад је почело то, та

гужва и шта ја знам, многи су повлачили своју дјецу, а наша српска дјеца су остала при војсци. Мој Слаћан је био тада кући. Многи су знали за то сродство, у мене у фирми су знали, али било је то вријеме да се тада једноставно човјек се поносио с тим, јер у мене син кад је служио војску у Призрену, Ратко му је био командант и он нас је и упознао, како то вријеме дође, умјесто да смо ми дјецу упознавали, ми смо се преко мог сина упознали.

БОЈАНА: У каквом сте ви сродству тачно?

СЛОБОДАНКА: Па, у мене је свекар и Ратков отац су од два брата дјеца тако да је то...

БОЈАНА: Треће кољено. Реците ми када су тачно први код вас кренули ти први немири, који је то датум био?

СЛОБОДАНКА: Први су немири кренули негдје, ја мислим, кад је био Бајрам, ја не знам, двадесет и неког априла 1992. године. Мени је било битно да ми се не задржи тај старији син Слаћан, да ми не буде ту. Почела је мобилизација. Мени није било у прилог да иде, мени је најбитније било да он се измакне одатле, да оде. Муж ми је био болестан, он је имао, дијабетичар

је био. Оперисао је једно око у Београду у болници, требао је да оперише и друго, тако баш у то вријеме и он је на основу својих тих налаза и отишао преко Војковића. Изашао је за Београд да би ишао на операцију, а ја сам остала с дјецом и онда ми је било битно да ми ту не остане тај син старији Слађан. Не волим да ратује било гдје, али боље у сваком случају да имаш једног непријатеља него два. Ако оде тамо онда има једнога, а око остане овамо онда има и своје и ове за које ратује, у ствари нико му не вјерује. Не би му ни ја вјеровала. И онда је он отишао, послушао је мене, отишао је у Војковиће и онда сам остала са овим млађим сином Младеном, он је тад имао 15 година. Старији се звао Слађан '73. годиште, а Младен рођен 28. марта 1977. године. 28. марта је значи напунио 15 година и 18. маја је заробљен. Прво је он, њега су прво одвели да би дошли по мене и моју сестру.

БОЈАНА: Можете ли рећи ко је то био тачно, знате ли имена?

СЛОБОДАНКА: Десило се то овако: Ја сам била, отишла сам код ове Драгице, она имала сина Александра, да се с њом договорим и с њеном мамом да ми идемо и имали смо ми у плану да ми одемо. Планирали смо сутрадан око девет сати кренути, идемо на Војковиће, па ако случајно не би прошли да они знају да нас траже. Ја сам јавила то чак и овоме једном Брани Лубура, радио је у Кризном штабу. Требало је нас 15-ак кренути. Међутим, кад ми је дошао син Младен да јави да ми је стан обијен, ја сам звала њихов тај Кризни штаб и онда је пошло све наопачке. Ја сам звала Кризни штаб и ту ми се јавио један

Локванчић Харис, то је била генерација моје дјеце, мог Слађана и ја сам се њему обратила ријечима: „Харисе, сине, молим те десило ми се то и то, обијен ми је стан, однесен ми је видео рекордер.“ Није ми због видео рекордера, него једноставно ја више не смијем законачити у томе стану. Он мени каже као доћи ће неко. Дошла је Алма Туцаковић звана Чичак, дошао је један, Рупа су га звали, ја не знам како му је име, углавном све су били Муслимани, они су дошли, и један Цико, не знам тачно како се зове. У томе је наишао Доне, један који је био снајпериста. Дошли су они, одвели су ми прво Младена. Са мном је била Смиљка, Смиља Трнинић, моја сестра, она је имала двоје дјеце кћерку и сина. Кћерка јој удата за Хрвата, један Перо Шутало с њом има двоје дјеце, Хрват је, а син јој оженио муслиманку. Она је убијена у Храсници 1996. године. И она је била са мном, она је њих свију познавала, то су биле њене комшије.

БОЈАНА: Јесу ли они тада дошли као цивили или у униформи?

СЛОБОДАНКА: Униформа, у униформи су дошли. Е, сад како је то било, човјек је наиван увијек и умире такав на крају крајева, ја сам мислила да су они дошли ето, из сажаљења. Да је тој Алми жао што сам ја ту остала са дјецом, да ће ми помоћи. Међутим, последице видим да то није то, него да је то други циљ, вјероватно су гледали шта има још да се опљачка из стана да се узме. Наишао је један Доне, он је био снајпериста и пита он њих као шта је то било, пошто је ноћ била. Један Цико му је објаснио да су ми украли видео рекордер. И Доне је дошао ту, код мене је на улазу у

стан мало повеће било предсобље. У том предсобљу је стајао телефон и сад како он улази, а овај старији син је већ отишао 15-ог у Војковиће, а они су вјероватно знали и сад како он долази он мени и каже: „Је ли, с ким ти причаш на овај телефон“? Ја кажем: „Доне, нисам луда, телефон не звони, уопште није звонио, а на крају и да звони, телефон је да звони, разумијеш ли, али не причам ни с ким, с ким причати“. Кад он мени да ј**е мајку четничку, узме онај телефон, слупа га и почупа оно све, каблове из зида: „Матер ти ј**ем четничку, де да видим с ким ћеш сад причати“. Опет нисам ја свјесна шта се ту дешава. Сестра ми је ту и она њега сад зна, боље она њих зна јер она ту удата далеко прије него ја. Ја сам се удала ту, дошла '70. у Храсницу. Значи, она је била пуно мене прије ту и знала је њих свију. И она сад каже: „Доне, немој молим те, немој је дирати.“ Како је мој Младен тада сједио на ТА пећи и сад Доне њему прво каже: „Ти мали сутра да дођеш у 12 сати у Кризни штаб. Немој случајно да те ја тражим, у Дом културе.“ А сад ја контактујући да ћемо ми прије отићи и нико ништа не коментарише на то. Међутим, Цико каже њему: „Ма, ја ћу тебе чекати“, да му ј**е матер, „ја тебе сутра да чекам до 12 сати, сад ти идеш са мном, преда мном“. Ја кажем: „Цико ја не дам дијете да иде у ово доба ноћи.“ Негдје пола 11 било. Гдје да га водиш? Он узме и репетира пушку и на њега и преда мном. Ја сам... не знам, човјек је јачи од било какве животиње. Изашла, ко-се чупала, плакала доле пред вратима, али нико, нико ни завјесе да је одгрнуо. Мада је ту било људи који су са мном радили у истој фирми.

БОЈАНА: Је ли ваш син тада пружао икакав отпор?

СЛОБОДАНКА: Не, не, не може он ништа и они су њега стрпали и одвезли, ја сад како сам почела да плачем, вриштим, шта ја знам, тај момак неки звани Рупа, ја не могу сад да се сјетим како се зове, код нас је радио у обезбјеђењу. Приђе мени, тад сам ја пушила, даде ми цигару, запали. У неко доба ноћи неко на врата звони и ја питам: „Ко је“? Они: „Војна полиција“. Ја отворим врата, а они питају ко има унутра? Рекла сам да нема нико. Они се распоредише једни у собу, једни у купатило, једни тамо у дневни боравак да виде ко има. Нема нико, само смо нас двије биле. А ја у међувремену знајући, отприлике претпостављајући шта се све може десити, спакујем једну торбу, основне ствари да ми је ту документи, књижица, пасош и бар да се могу пресвући. И тако, ту сам ставила, скинула и злато, па сам ставила ту, имала нешто и пара тако ту све ставила, ајде понијећу то. И питам ја да то понесем, као не, не треба то мени ништа, ја само идем, они мене возе у Кризни штаб тамо у Дом културе да ја као дам изјаву како је мени стан обијен. У то доба ноћи да ја дам изјаву. И воде и мене и сестру, прво нас довозе у тај Дом културе. Ставили су нам црне повезе на очи и једна се држи за једнога, друга за другог и они сад командују „дигни ногу, степеница је“ и тако док нас није довео у неку канцеларију. Е, сад кад смо ми дошли у ту канцеларију, та моја сестра Смиља, она ту дуго година живи, зна отприлике свију, зна их и поименично, ја некога знам из виђења, не знам именом и презименом, али отприлике знам их.

И тако долази све једно по једно, долази пита шта је било, како је било. Ја испричам причу. Он каже: „Ја сам дошао само да ти скратим вријеме, нисам ја надлежан за то“. Овај није надлежан за то, углавном тако су нас држали читаву ноћ, ја не знам гдје ми је...

БОЈАНА: Знате ли Ви њихова имена, тих који су тада привели Вас и сестру?

СЛОБОДАНКА: Ја њих не знам, углавном су они дошли, представили се војна полиција. Ја не знам ко су ти момци. Они су исто у униформи дошли, донијели ми овако папир да им потпишем као да им потпишем да ме приводе. То је то и да ћу се вратити одмах. И онда сам отишла, предали су ме некоме, тамо неком другом у ту канцеларију и једни по једни долазе, испитују... А нисам знала за Младена уопште ни гдје је, ни шта је. Ујутро је тек дошао син Младен, онда су нас опет извели одатле и одвезли нас на стадион „Фамосов“ горе, у свлационицу. Из тих свлационица су изашли тада један Славиша Бјелица, један је био Чедо, ја не знам како се презивао, он је јадан ишао својој кћерки, па је залутао. Био један Бокун Ратко, он је био машински инжењер. То је био мај мјесец 18. на 19. и 19. ћемо и ми ту преноћити, на њему је била кратких рукава нека кошуља, а нигдје није било чистог тијела, нигдје да није било као да су све по њему цигарете гашене. Све што је могло да се види, он је био сав као да је боловао велике богиње. Такав је сав у ранама био. Ту смо преноћили, одвојили су ми Младена од мене, пребацили га у другу свлационицу, а он плаче, јауче: „Мама, хоћу теби, мама хоћу теби“. Ја се бојим убиће га, опет све

кажем: „Ћути, Младене, ваљда ће некако проћи“. Долазе једни по једни, све опет то су ту комшије које ти знаш или из виђења или... живимо, једноставно ту живимо. Долазе, плују, псују.

БОЈАНА: Јесте са вама и са сестром је ли ту још људи било?

СЛОБОДАНКА: Још кад смо били још у Кризном штабу дошао је зет, тај Перо Шутало звани „Усташа“, он је дошао и сестра је ослобођена. Значи, ја сам само.

БОЈАНА: Аха, кад сте Ви одведени, је ли са Вама било још људи и жена у „Фамосу“ у тим свлационицама?

СЛОБОДАНКА: Ту смо нашли тога Славишу Бјелицу и Ратка Бокуна и тог неког Чеду који је залутао и они су одатле изашли и отворили су једну свлационицу и један је био, ја не знам ни како се звао, кратко скроз је био избријан, ошишан, горе офарбан плаво, црну траку преко, имао повез црни неки преко чела и он је пуцао њима између ногу и тјерао их да пасу траву тако као „ваши четници тјерају наше“. Ту су ми одвојили Младена. Младен није био са мном и сад остајем ја сама ту да, ноћићу, преноћићу ја у томе у тој свлационици. Разбијено једно армирано стакло и сад мене ухватио неки страх. Све ми се нешто привиђа. У нека доба ноћи чујем да каже овај: „Ту је она, ту је она.“ Ја сам погледала и препознам Перу, зет од моје сестре, звала сам га, али није хтио да се одазове. Трећи пут ја кажем да му псујем, Боже ме опрости, сунце, дај ми цигару. И онда ми је он запалио цигару и дао и отишли су одатле. С којом намјером су били дошли не знам, али ујутро долази Гацо Сенад, кога сам познавала јер смо радили

у истој фирми, а био и комшија мојој сестри. И пита он: „Откуд ти жута ту“? Кажем ја како је било и да су затворили и мене и дијете и питам: „Гдје Младен“? Каже он: „Не знам ја, овдје нема никога“. А то вече сам чула да ради моторка, једноставно не можеш ништа лијепо да помислиш да се дешава. Мислила сам да га сијеку на комаде... Све најгоре што може човјек да помисли. Онда сам ја почела да плачем, он каже немој да плачеш, вјероватно је ту. И онда он каже видјеће он са неким шта ја знам да види зашто сам ја затворена. Онда су ми пришили да сам била снајпериста на жутој згради, свашта нешто, да сам имала радио станицу и тако те ствари, мислим што је непојмљиво. Онда су дошли са својом том ратном неком кампањолом без крова и ту смо сјели ја, тај Ратко Бокун, Славиша, Чедо, само Младена није било. И онда су нас одвезли у школу „Алексе Шантића“, то је испод степеница гдје држе жене које ту одржавају чистоћу, па држе доле те ствари, канте, партфише, тако шта им треба за хигијену. Ту су они затворили, као написали кредом „мушки затвор“ и ту су мушкарци, а под овим другим степеништем написали су „женски затвор“, и ту су ставили мене. Ја сама сам била тада ту. Нема ништа ту, ту само има доле бетон и ја сам ту, ништа, ништа нема више. Дошла једна П. Б.² Ја сам мислила да су они послали жену да

она мене испита. Она је била медицинска сестра на Кошеву, за њих је радила, њихове рањенике превијала, и шта ја знам, и на крају су затворили читаву породицу П. и Душка и Слободана и овога Мишу П. свекра и њу. Све су затворили. Кад смо почели причати рекла ми је: „Затворили су и мене и читаву моју фамилију П.“ Каже, наводно су их оптужили да су они наводили. Онда су почели доводити Србе. Била је приведена једна Славица Медић, па је била једна...било је жена, та Б., па ја, па Славица, па једна Милена Шућур, која је јадна ишла горе сину, па је у Нецарићима имала кућу, пошла кући, аеродром су предали овамо УНПРОФОР-у, заробе њу, па била једна Божица Игњатић, па је била Љубица Сладоје, па је била Милена Ждравић, пардон Миленка, па је била једна Милева Шаровић, па је била једна Зора Копривица, па можда се неких сјетим, било их је, углавном нас је било.

БОЈАНА: Отприлике колико је то жена?

СЛОБОДАНКА: Отприлике је било... десетак жена. Онда кад су нас довели ту, кад су нас довели у ту школу „Алекса Шантић“, ту гдје пише „мушки затвор“ ту је било отворено, ту ће као мушкарце, ту се онда појавио мој Младен. Почео да плаче, зове мене, вуче ме за руку: „Мама, ајд вамо.“ Они не дају.

БОЈАНА: У каквом је стању био Младен тада?

СЛОБОДАНКА: Нисам могла на њему ништа примјетити осим што је био растрешен и препаднут. Били смо овамо у школи, не знам, можда до једно мјесец, два дана. Онда су нам рекли као да ће нас одатле пребацити у Храсницу. Исто

2 Свједок Б. Ц. тврди да му је П. Б. лично испричала да ју је силовао извесни Цико и још 3-4 лица. Исти свједок тврди да је наведени Цико припадао војној полицији и да је на почетку рата пљачкао српске станове (МУП РС, ЦЈБ Сарајево, Одјељење криминалистичке полиције Сарајево, Изјава бр. 13-02-323/95 од дана 28.07.1995. године од Б.Ц., - рођен 1956. године у Сарајеву, прије рата био настањен у Храсници).

има два велика небодера, испод небодера доле имају гараже које су направљене за станаре ту, има једно велико атомско склониште, ту су „Фамос“, рецимо, он је ту држао нпр. кад се дијели зимница, кад се набављају, шта ја знам, то је било ту одлагање кромпира, лука, и шта ја знам, рецимо полутки. Служило је за то, а од тог склоништа иде се право, последије има један као хол и онда су с једне и с друге стране гараже. Они су то преправили, направили хелије. Онда су нам рекли идемо као тамо. Тамо ћемо имати управника, имаћемо секретарицу којој се можемо комотно обратити. Ту ће бити и управник, биће саслушавање, ко није крив биће пуштен, ко буде крив биће му суђено и тако. Међутим, тамо је исто у школи и вамо долазило, могао је доћи ко хоће и да туче кога хоће. Одведе у фискултурну салу и први је страдао Странпут Алекса, убијен. Прва жртва.

БОЈАНА: Ако можете да кажете шта су радили, јесте ли Ви били свједок каквог премлаћивања?

СЛОБОДАНКА: Не, ту свједока нема, ту свједока нема, то је затворено, немаш ти право да излазиш, не излазиш, једноставно немаш ти контакта са народом. Они дођу, прозову кога они хоће. Рецимо прозове Младић Младен и одведу га тамо, док смо били у школи, воде у фискултурну салу. Е, сад они кад ко дође, знају кога туку, а овако да неко зна, не. Чујеш ти вриску, чујеш ти галаму, све чујеш, али не видиш ништа. Тако се дешавало и са силовањем, тако се дешавало са свачим. Нико живи свједок, мислим да је неко очима својим нешто видео, није.

БОЈАНА: Али сте последије били у комуникацији са преживјелим жртвама?

СЛОБОДАНКА: Кад смо били у затвору, мало се ко коме смио да исповједи, јер једноставно је направљена таква атмосфера, и они заваде, заваде сам амбијент у ком ти ту боравиш да си ти у једној гаражи, од те једне гараже како може да уђе ауто рецимо ту сад да спава 10, 11 жена. Она ако лежи на једној страни, овако која лежи на једној онда мора све иједна тако, ко сардине поредане. Ако изађе, рецимо Лалић Заим,³ који је изводио Папучић Бригиту, па је изводио ову Медић Славицу, па рецимо последије кад смо вамо прешли у ову недовршену зграду, мене. Ја могу само да претпоставим шта се мени десило да се десило њима. Тако да, ту кад смо били, гдје је било улаз за те гараже, стављена су велика метална врата и одозго лупају и стражар оде, они узму кога они хоће, на кога су кивни. Ко хоће кога да истуче, води га тамо у то атомско склониште и чујеш, ако има струје, они пусте музику, ако нема струје, онда пусте воду да цуре, чујеш да јауче и да не можеш од вриске... али ти не знаш ни кога...

БОЈАНА: Јесу ли вас кад сте у школи тој били тада извлачили из те просторије?

СЛОБОДАНКА: Не, у школи кад сам била није нико, ту био и Гаџо Сенад, он је мени заиста доста ваљо. Ваљо је мом дјетету. Никад није отишао са дежурства својој кући да није отишао у свој тај Кризни штаб да донесе оне рибе и хлеб мени. Пуштали су ми сваки дан дијете по сат времена, каже кад ти дијете дође нахрани га,

3 У питању је Заим Лалић (прим. аут.)

дај му да једе. Рекао ми је: „Младен пуши, да знаш, ево ти цигаре, немој да тражи од некога, неко ће га пребити за цигару. Ево ти цигаре, кад дође код тебе, дај му да запали“. Мене што се лично тиче, Сенад је био у реду за мене, али има свако своју причу. Нисмо сви исто прошли. Јесмо ми спавали на истим условима, под, једна дека на бетону само, једна дека на тебе, канта за вршење нужде ту, ту се пресвладиш, на крају немаш се гдје опрати, немаш...

БОЈАНА: Колико дуго сте ви били у школи?

СЛОБОДАНКА: У школи смо били негдје скоро око три мјесеца. Онда смо отишли тамо у те гараже. Увијек су некако, кад су били наши велики свеци, тад се припремали неки велики њихови напади и шта ја знам, са пуно губитака и вјероватно да нанесу што више бола нама. Били смо тад у школи кад је био 4. августа напад на „Фамос“ на Војковиће, тад је било пуно мртвих у Војковићима. У гаражама смо били негдје до пред јесен, тад смо преселили у ту нову зграду. Ја сам ту по несрећи раније добила стан горе на четвртном спрату, а ето била сам доље затворена.

БОЈАНА: Која је то улица била?

СЛОБОДАНКА: Ово овамо је Трг, а ово гдје је била школа „Алексе Шантића“, улица се звала тако.

БОЈАНА: Шта се десило кад сте пребачени у зграду?

СЛОБОДАНКА: Кад смо пребачени у зграду, ту доље су биле оставе намијењене станарима. Онда су они мање просторије проширивали па су правили веће гдје има више мушкараца за спавање. Жене су овамо биле у једној просторији, послје је доведена једна Копривица Зора. Она је

једна исто, ишла код своје сестре па је тако залутала, па онда једна баба, презивала се Шаровић, једна 80 и нешто година, син и снаја и дјеца су отишла за Београд, она остала једна у том стану, можда мислила да сачува тај стан, они су њу довели, узели шта су требали и онда су чак рекли да су нашли код бабе митраљез. Баба не може ни ходати, а не да митраљез носа, али ето. Ту смо били, и онда је дошла зима, знали су пијанке да праве. Они праве пијанке, те наше јадне жене изводе, оне њих служе, кад туку некога, жене крв чисте, не знаш кога су претукли, зидови су кржави доле, крваво све требаш опрати, очистити. Један Шушко Џемо, који је редовно мене изводио да им правим кафу, да им правим двопек од хљеба, фетом сиром мазати и тако те ствари да би они пили. Једном сам једне прилике рекла да нећу, рекла сам да сам попила таблете, он је мене нагазио чизмом и тако ту између плећки и посуо пуну канту воде, полио ме цијелу. Повукао ме за косе и онда сам устала, ипак сам морала изаћи. Нажалост, немаш се коме ни пожалити, немаш коме ни да кажеш и не смијеш. Управник је био један Зијо.

БОЈАНА: Знате ли му пуно име и презиме?

СЛОБОДАНКА: Не знам, Зијо је био, не знам како се презивао, а овамо кад смо били у гаражама, ту је био један Хусо, не знам како се презивао. Е, сад причали су да је Сјеничанин, а ко је, шта је, одакле је не знам. А овамо је дакле био један Зијо, ја мислим да је он исто био управник у Бутмиру. Тако да сам ту Младена пар пута видјела и исто премлаћеног и модрице кад има на себи. Он каже да то

није ништа, није ми хтио вјероватно рећи. Било је свега, не поновило се, не може се испричати у пар сати или дана шта се преживјело у 366 дана.

БОЈАНА: Ја Вас морам питати тамо гдје су те жене биле, јесте ли Ви и друге жене проживјели још каква злостављања?

СЛОБОДАНКА: Нпр. Лалић Заим⁴ дође и зовне мене: „Жута, изађи овамо“. Први пут кад ме извео... жене претежно излазиле кад се дијели ручак, или шта ја знам, иду оне покупе то суђе и носе тамо у то импровизовано једно купатило које није довршено, ту није било воде... а што се тиче хигијене, купатила, WC-а, то нама није требало, јер смо ми то нужду вршили у канте и наши опет, наши људи то су избацивали, те канте носили, јер неће они. А кад ме први пут извео, зовнуо ме: „Жута, дођи овамо!“ Ја сам мислила да ме зове управо због тога или да наспем воду или да покупим то суђе. И он каже: „Дођи вамо!“ Он иде преда мном, ја сам ишла иза њега, довео ме у једну канцеларију и у тој канцеларији како је он ушао затворио и врата и одмах ми два, три пута шамара опалио и повукао за косу и каже: „Треbam да знам како се ја понашам да ја имам ту дијете“. Нажалост, имала сам ту дијете. И онда је узео једну палицу овако са једне витрине бејзбол, ударио ме пар пута преко леђа и одвео ме у ћелију тамо и каже: „Води рачуна за ово да не смије нико знати, јер ти овдје имаш дијете.“ Нисам никоме рекла. Шта су очекивали, можда су чекали да дође рат, да ме избаве, можда

су чекали, не знам ја уопште, али ја нисам ништа крива. Ја нисам бирала ни оца, ни мајку, ни како да се родим... Тако да ме послје изводио пар пута, десетак пута ме изводио, одведе ме тамо у купатило. У купатило ме одведе, ту је била једна када гдје смо се ми жене купале, они крију воду, па онда иду по двије, по три па се тамо купамо у том купатилу и он дође и врло дрско, безобразно окрене ме према оној кади, свуче гардеробу и одради свога посла и онда ме тако ето пошаље јадну, биједну... толико се јадно осјећаш. Јадан си што си ту, јер си свјестан да ниси ништа крив. И онда кад неко те употребљава ко свој предмет, ко своју ствар, кад ми треба узећу те, кад ми не треба... грозно, грозне су ствари...

БОЈАНА: Ваш је нападач сада осуђен, је ли тако?

СЛОБОДАНКА: Ето, осуђен је, али мало је осуђен, девет година, то није ништа за таква дјела. Једног Дубљевић Радована је физички малтретирао... ако буде среће, здравља, Бога и правде и не знам чега, ја очекујем да ће, има он још аферима којекаких. Његова смјена није могла проћи без туче. Доста је Срба страдало доле, доста је Срба убијено. Један Гузина из Соколовић-Колоније, човјек је имао 90 и нешто година, јадан, почео се губити, пошао на Илићу да дигне пензију и затвори га, доведу га у Храсницу доле, то је било у гаражама и убију га. Човјек је убијен. Они туку људе, туку их, на церади доведу, довуку, чујеш како церада вуче, отвори се ћелија тамо га баце и ујутро кад се иде у шетњу, они кад виде да нема тога, као питају шта је с тим и кад се пријави,

4 На основу предмета у Суду БиХ под ознаком 1 1 К 017982 15 KRŽ, у питању је осуђени Заим Лалић, о којем је већ било ријечи.

онда они зовну свог доктора који установи природна смрт. Рецимо у мене Младену на руци умрло питај Бога колико људи. Претуку и онда му сломе кичму и човјек колико може да живи без тога и нормално умре. Свим Србима је заведено да су природном смрћу умрли, нажалост.

БОЈАНА: Знате ли колико је људи умрло ту?

СЛОБОДАНКА: Па, не знам, човјек и не зна... кад смо били у гаражама био је један Борко Стојановић пословођа био, радио у возилима, затим Гојко Стјепановић, Виктор Васовић, исто у „Фамосу“ радио на прецизној механици, врсни мајстор. Нема милости, није битно да ли био на њиховој страни или био против њих. Човјека су довели тог Виктора Васовића, читаву ноћ су га малтретирали у његовом стану и онда су га довели у затвор да би могли њега да опљачкају. Па овако питаш, нпр. једне прилике сам ја питала гдје Гојко? Рекли су ми да је Гојко умро. Не можеш да схватиш да је умро, и тако има случајева, ја сад не могу да се сјетим. Знала сам испочетка, да је неко хтио да се зна истина, далеко, далеко би ово све било раније. Није никад касно да истина изађе на видјело, али ја не могу да знам рецимо уназад 20 и нешто година шта се дешавало, да ми буде мој мозак свјеж као што је био. Не знамо шта ће доћи сутра, можда ћемо опет бити заједно. Њих није срамота, они причају, они иду по свијету. Ја ништа од тога немам, ништа. Ја имам по несрећи од сина који ми је погинуо, он ме издржава, имам инвалиднину и пензију од њега, његових двоје дјеце.

БОЈАНА: То је Слађан, је ли тако? Како је он погинуо?

СЛОБОДАНКА: Он је погинуо на ратишту у војсци 1995. Цијело вријеме он је био у војсци и онда је погинуо 14. јуна на врелу Босне, али ми је жао што Младен ништа није могао да оствари, да та његова дјеца, његова дјеца, сине, имају само име оца на папиру, на родном листу ...

БОЈАНА: Колико сте ви и Младен били затворени?

СЛОБОДАНКА: Били смо годину и дан, 18. маја 1992. године смо заробљени, а 19. маја 1993. смо размијењени.

БОЈАНА: Можете ли ми испричати како је дошло до размјене?

СЛОБОДАНКА: Нас су тражили и чула сам причу, да је реко овај Фикрет Пљевљак, он је био командант Петог корпуса, он је рекао ако треба да читав логор, затвор да расформира, али Младића да не да. И онда су радили те размјене. Била једна Мирела Гранов, Слађан је чуо да је она негдје била заробљена и онда је она била у Лукавици у затвору и онда су они њу тражили пошто се њој сваки траг губио, она је била код овога Васкета, а њу су упорно тражили. Ови су тражили нас, а њу су упорно тражили за размјену и они су вјероватно мислили да ње нема, зато су као немогуће, нема ње, нема ни нама изласка и онда Слађан је сазнао да се она налази код Васкета и оде у Илијаш код њега и исприча да му треба та Мирела, да му треба за размјену брата и мајке. И онда је овај дозволио. Слађан је довео код себе у стан на Илицу и код њега је била три мјесеца, шта је јео Слађан и његова жена, то је јела и Мирела, гдје су они спавали, гдје се купали, то је и она док смо ми били по подрумима, и гладни и жедни и свакакви.

Три пута су је водили на размјену и трећа је размјена успјела. Имала сам право да тражим да идемо, да бирам трећу земљу, да се не задржим ту, али једноставно ја не видим нигдје, нити ме сунце боље грије. Била сам ето и код брата тамо у Америци, имала сам шансу рецимо тамо да одем. Није, није ми лијепо, ни сунце ме не грије онако као што ме моје грије. Далеко сам од својих, мада ја свом сину не одем често, далеко је. У мене је син Слађан на Сокоцу горе сахрањен, њему не могу да одем, можда годишње једанпут... али опет кажем да сам ту, а да сам тамо једноставно, шта ја знам. Није то то, није то мој народ, није то моја земља. На крају крајева, Републику Српску не може нико више да воли него ја, за њу сам робовала и ја и моје дијете, а и темељи су моји уграђени, син ми је уграђен. Он је темељ ове Републике Српске.

БОЈАНА: Реците ми, имамо неке документе који говоре да су постојали посебни станови гдје су те жене, из тих зграда гдје сте ви били, одвођене и да су биле привођене за посебне људе из 4. команде моторизоване бригаде Армије БиХ? Да ли Ви знате ишта о томе?

СЛОБОДАНКА: Ја сад опет кажем, ако неко некога одведе, не знаш због чега га је водио, тај ко се врати, он се једноставно... Ми нисмо имале, без обзира све смо ми Српкиње биле, све смо ми биле у истој позицији и све смо биле у истом простору, истим условима, али се нисмо отварале једна према другој. Због чега? Ја то не знам, ја то сад не знам да објасним. Ето, ја рецимо нисам имала никоме, то нисам могла да кажем шта се мени десило.

Рецимо, ја кад сам изашла, кад сам била размјењена 18. маја 1993. године, а 1. августа је Слађан добио своју кћеркицу Тамару. Кад ја дијете то рецимо пронесем, провозам, сви су они мислили да је то моје дијете, да сам ја дошла трудна, јер се причало трудна је Слободанка, силована је тамо, нема шта се са њима не ради и тако те ствари. Ми једна другој нисмо се одавале, нисмо причале.

БОЈАНА: Није могло бити повјерење?

СЛОБОДАНКА: Није.

БОЈАНА: Кад сте размјењени, гдје сте отишли?

СЛОБОДАНКА: Отишли смо на Илићу. Били смо размјењени на аеродрому, Црвени крст нас је ту размјенио и онда смо дошли на Илићу код мог Слађана, овог старијега сина. Онда је то некако... не знам, једноставно, Младен је извршио самоубиство.

БОЈАНА: Да ли ви вјерујете да је то искључиво повезано с његовим заробљавањем?

СЛОБОДАНКА: Ја вјерујем да је то. Па мени то тешко пада, то је дијете од 15 година, најљепша година дјетињства њему је одузета, украдена. Он је морао да буде на првим редовима, да буде на траншеи гдје се копали из Храснице према аеродрому, испод аеродрома они су тунел копали за Сарајево. То су све Срби радили. Овамо кад смо били у гаражама долазили су људи, ја вјерујем да су то муцахедини, људи су долазили са великим брадама, изведу, све су нас извели ту и снимају, хтјели су ћелије да снимају па су рекли не. И онда туку наше људе, они су окренути ко Свети Петар разапети, горе руке и ноге и они туку кундацима, туку и виче: „Муслиман,

муслиман“, као да то сад четници туку муслимане. И то отишло у свијет?

БОЈАНА: То је снимано?

СЛОБОДАНКА: То је снимано, то је отишло у свијет.

БОЈАНА: Колико се често то дешавало?

СЛОБОДАНКА: Једно два-три пута се то дешавало овамо кад смо били у гаражама.

БОЈАНА: Сјећате ли се униформи какве су носили, како су били обучени?

СЛОБОДАНКА: Имали су браде, не знам да ли су у униформама били, али су биле браде. Једноставно, не можеш ти ништа да видиш. Он тебе пушта да изађеш, мораш да се окренеш зиду и он теби кад командује, опет истом страном мораш да се вратиш. Значи, ти ништа не видиш теби шта се иза леђа дешава... Не може се то

испричати, ниједан дан да се дочара како је то било. Многе ствари сад човјек кад почне да прича и кад то, вјерујете ли да ја то сама себи не вјерујем. Ја имам здравствених посљедица, али кажу ми да немам почетних налаза. Кад сам размјењивана, зар ту није могао бити један доктор да прегледа те људе, или да упути неко некога. Ја имам само кад су ми одузима-ли ствари шта су уз мене нашли, да су ми папир дали да сам ја лишена слободе и кад сам размијењена да имам исто потврду да сам размијењена и да ето имам права на територији општине Илиџа да остварим своја права. Која? Ко ме год сам се обратила, свако каже ја немам почетне документације. Па могу ли ја сама себе прегледати?

ХЕРЦЕГОВИНА

Највеће страдање српског народа из ове регије било је у Мостару, Чапљини и Коњицу. Према подацима из публикације из 2001. године *Конџинуиџеџи сџираџиџџа и лоџора* највећи злочин над српским становништвом догодио се у насељу Брадина, гдје је измасакирано 31 лице старости између 25 и 35 година. Велики број жртава десио се и у Челебићима, док је из Мостара протјерано преко 20.000 Срба.¹ Током рата у Херцеговини је регистровано више логора од којих је највећи број био у Мостару и Коњицу. Најзлогласнији су били Брадина и Челебићи код Коњица, Родоч код Мостара и Дретељ код Чапљине.² Према новијим подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске, на подручју Херцеговине регистровано је 63 логора и затвора за Србе, и то: у Грудама 2 логора, у Јабланици 2, у Коњицу 14, у Широком Бријегу 2, у Љубушком 6, у Мостару 18, у Посушју 3, у Прозору 3, у Стоцу 2, у Чапљини 9 и у Читлуку 2 логора за Србе.³

1 Према подацима Федералног завода за статистику, на подручју града Мостара је према попису из 1991. године живјело 23846 Срба (Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, приступљено: 18.11.2015. године)

2 Континуитет страстишта и логора, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

3 Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. године, Бања Лука (радна верзија): Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

Слика 12. – Логор Дретељ код Чапљине

Како појашњава историчар Душица Бојић, у Мостару и долини Неретве 1992. године формира се хрватска Херцег-Босна.⁴ Сукоби почињу 03. априла 1992. године у Сјерверном логору ЈНА у којој су се налазили војници из реда свих народа бивше Југославије. Када је ријеч о страдању Срба у овој регији, Бојићева додаје да су прво настрадали мјештани села Горанци и Богодо, које су напали припадници хрватске војске 18. маја 1992. године.⁵ Сви мушкарци из села су премлаћени, похапшени и затворени у логор Хрватских одбрамбених снага (ХОС) у Шантићевој улици у Мостару. Дана 15. јуна 1992. године у Мостару запаљена је и порушена православна Саборна црква Свете Тројице из 19. вијека од стране јединица ХОС-а. Тог јуна мјесеца страдало је и српско село Врапчићи надомак Мостара, у којем је до рата живјело близу 2.000 Срба.⁶ Снаге ХОС-а упадају 19. јуна 1992. године и у већинско српско село Жељуша, а у исто вријеме хрватска војска почиње да врши терор над српским становништвом и у доњем току Неретве. Истог дана хрватска војска пљачка и пали средњовјековни српски православни манастир Житомислић.⁷ Такође, села Локве, Бијело Поље, Благај, Рашка Гора и др. бивају такође нападнути, становништво протјерано, а вјерски објекти и гробља савњени.⁸ Српска села и у регији Чапљине су такође била на удару. Село Грабовина је гранатирано већ 13. и 14. априла 1992. године, а Пребиловци страдају 09. маја 1992. године, када хрватска војска у јуну исте године руши цркву која је подигнута као спомен-костурница српских жртава усташких злочина из Другог свјетског рата.⁹ У периоду рата хрватска војска врши различите облике тортуре над цивилним жртвама рата српске националности, затварајући их у логоре на територији Херцеговине и Хрватске. Међу најсуровијим свједоци описују

4 Бојић, Душица (1996): Страдање Срба у Мостару и долини Неретве: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 29

5 Исто, стр. 30

6 Извор: Попис становништва из 1991. године: <http://www.fzs.ba/Podaci/nacion%20po%20mjesnim.pdf>, посјећено 07. 02. 2016. године

7 Бојић, Душица (1996): Страдање Срба у Мостару и долини Неретве: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 30

8 Исто, стр. 31

9 Спомен црква и костурница у Пребиловцима, заједно са костима српских жртава у крипти, били су минирани јуна 1992. године од стране припадника ХОС-а, ХВО-а као и редовних јединица војске Хрватске. Црква је обновљена 20 година након рушења. Дана 08. августа 2015. године је освештана као Храм Васкрсења Христовог у Пребиловцима.

Извор: http://www.spc.rs/sr/vaskrs_prebilovaca_osvshenje_hrama_vaskrsenja_hristovog_u_prebilovcima, посјећено 10.02.2016. године

логор Дретељ код Чапљине, некадашње војно складиште горива, које је служило као логор за Србе од априла до 31. октобра 1992. године. Према подацима Душице Бојић.¹⁰ као мучитеље у логору Дретељ свједоци наводе следеће појединце: Един Буљубашић (управник), Сергеј Беловић, Дамир Глоговац, Срећко Херцег (управник), др Зоран Храниловић (из Загреба), Лука Илић (из Метковића), Дане Иванковић, Златко Једвин, Сеад Капетановић звани Капа, Блаж Краљевић (генерал), Винко Мартиновић зв. Штела, Ахмет Матикан (из Дубрава), Недељко Милићевић звани Шапа, Срећко Мирић, Илија Мустапић (из Габеле), Тони Раич, Хасан Топоран (из Коњица), Виктор Звонко (из Чељева), Иван Зеленика.

Да бисмо што боље описали догађаје из овог дијела Херцеговине, издвојићемо свједочења двије цивилне жртве рата које су преживјеле тортуру и силовања у логору Дретељ. Према изјави свједокиње Т. Ч. (заведена под шифром 88/00739¹¹) рођене 18. августа 1943. године у Почитељу, општина Чапљина, ухапшена је 01. јула 1992. године од стране двојице војника ХОС-а. Рекли су јој да је воде на испитивање - одвезли су је у логор Дретељ. У колима су јој свезали очи и почели тући рукама, пушком, ципелама и почели су да је даве, тако да је имала ожиљке на врату. Како нису имали налог за хапшење, прво је одвозе у Стару пошту у Чапљину по налог. Док су чекали једног да узме налог, други јој је рекао да је хапсе само зато што је Српкиња. Т. Ч. истиче да није било другог разлога. До рата је радила у фабрици кекса „Ласта“ Чапљина, није била укључена ни у једну странку, нити се било како јавно експонирала. У Дретељу су је смјестили у собу заједно са још девет жена. Ту су биле Олга Драшко, Јелена Мркић, Госпава Савић, Вера Брстина, Анђа Војиновић и др. Малтретирање је одмах почело. Ноћу су изводили жене, најчешће по двије, и враћали су их у неко доба. Нема жене која није била силована. Из собе, гдје су биле први дан, пребачене су у подрумске просторије. Сваки дан су доводили жене из свих крајева Херцеговине. Процјењује да је у току њеног боравка у логору Дретељ било затворено 104 жене. Један дан су направили списак и одвели 80 жена у Житомислић, у тунел. Послије су их одвели у Мостар, а она остаје са још 20 жена у Дретељу. У логору је сазнала да су јој убијени мајка Цвијета (рођена 1909. године) и тетка са очеве стране Василија (рођена 1912. године), са којима је била у кући на дан хапшења. Њих је убио Един Сакач из Тасовчића. Према информацијама које је добила од једног комшије, који је био припадник ХОС-а, обе старице су заклане. Т. Ч. из Дретеља одлази у октобру 1992. године у касарну у Чапљину, гдје су били нешто бољи услови за затворенике. Ту је ХВО водио главну ријеч, па су се боље опходили према затвореницима него припадници ХОС-а. У Чапљини остаје мјесец дана, одакле прелази у Љубушки гдје остају 7 дана, а затим одлазе на размјену у Паково Село. Како размјена није успјела, одводе их у Лору у Сплит, ту су били 2 дана, затим се враћају у Љубушки, да би их након 4 дана превезли у Родоч гдје остаје до 31. октобра када је размјењена. Т. Ч. истиче да је логором Дретељ управљале снаге ХОС-а и били су посебно окрутни у тортури коју су свакодневно примјењивали. Мушкарце су страшно мучили.

10 Бојић, Душица (1996): Страдање Срба у Мостару и долини Неретве: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 437

11 Бојић, Душица (1996): Страдање Срба у Мостару и долини Неретве: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 333-336

Затворенику Сави Жужи и његовом сину су бајонетом пробили језик, а Т. Ч. свједочи и да је двадесетогодишњем Саши Столићу наживо извађено слијепо цријево. На крају свједочења Т. Ч. истиче да је током боравка у логору Дретељ мучена, више пута претучена, силована, па до разних психичких мучења.

У документарном филму „Мученици“ имамо свједочење Д. О. рођене 1956. године о догађајима из логора Дретељ, гдје је била затворена и гдје је преживјела најтеже облике тортуре.¹² До почетка рата, Д. О. је била запослена у Дому здравља у Чапљини као љекар опште праксе, са завршеном специјализацијом из микробиологије. Лишена је слободе и одведена у логор „Дретељ“ код Чапљине, дана 05. маја 1992. године од стране хрватских војника Јозе и Златка Вегара, који су јој били уједно и комшије. Исти војници су тог дана одвели у логор и стоматологе Душку и Николу Кузман, професора Момчила Екмечића, пуковника у пензији Владу Милошевића и друге Србе са образложењем да их приводе ради размјене за њихове заробљене војнике. Д. О. свједочи да је управних логора Миро Хрстић рекао да су они усташе и да се добро зна шта усташе раде. Услиједила су силовања жена. Према изјави Д. О., надређени у логору, извјесни Сејо из Црквенице је међу првима силовао затворенице, као и други управник Хектор Ћосић, звани Дида из Аустралије. Посебну суровост приликом силовања жена показивали су војник Салко из околине Тузле, Иван Медидић и Звонимир Бјелиш из Опузена. Д. О. свједочи да су и војни полицајци и војници у логору такође силовали жене, изузев Миле Вега из Чапљине, тадашњег председника ХДЗ-а општине Чапљина, који је посматрао силовања. Према изјави Д. О., особе одговорне за организовање логора „Дретељ“: Антун Лубурић, Блаж Краљевић, Мирослав Хрстић, Иван Петрушић и Дамир Лубурић, омогућили су мучење логораша српске националности, али сами нису тукли и силовали. Како свједокиња наводи, од формирања логора „Дретељ“ до 15. јуна 1992. године, силовања жена су била свакодневна појава и међу силоватељима су били од војника до полицајаца. Након 15. јуна 1992. године, уведен је неки ред и силовања су постала изузетак. Када је ријеч о њеној судбини, дан након доласка у логор „Дретељ“, 06. маја 1992. године, Д. О. су претукла и силовала два војника. Наредног дана поново су је силовали други војници. Д. О. свједочи да је у периоду од 05. маја до 15. јуна 1992. године силовање жена била свакодневна појава, а у том периоду у логору „Дретељ“ било је затворено око 80 жена. Поједине жене су силоване и преко тридесет пута, извођене су понекад и четири пута током ноћи, или су силоване од стране више војника. Д. О. је размијењена 18. августа 1992. године.

Када је ријеч о судским процесима против осумњичених за ратне злочине на подручју Мостара и долине Неретве, првостепено су осуђени у предмету Иван Зеленика и др. (жалба у току):

1. Иван Зеленика на казну затвора од шест година,

2. Иван Медидић на казну затвора од седам година,

12 Д.О. се појављује у документарном филму *Мученици* (2008), режисера Дениса Цвитичанина о страдању Срба у логорима Лора, Дретељ и Челебићи (Извор: <http://www.imdb.com/title/tt1215465>. Комплетан филм о логору Дретељ се налази на линку https://www.youtube.com/watch?v=o1Qrlcx_zGU. Посеђено 23.12.2015. године). У дијелу филма који говори о логору Дретељ, идентитет Д.О. је сакривен.

3. Едиб Буљубашић на казну затвора од шест година, а јединствена је 34 године са другим кривичним дјелом које није ратни злочин.

4. Марина Грубишић-Фејзић на казну затвора од пет година. У истом процесу пред Судом БиХ бр. S1 1 K 009124 12 KRŽ,¹³ ослобођен је оптужбе

5. Срећко Херцег.

У предмету Иван Зеленика и др. наводи се да су у периоду од мјесеца маја до мјесеца августа 1992. године, Иван Зеленика, у својству вишег официра у штабу ХОС-а, Срећко Херцег, у својству команданта војног затвора Дретељ „Бруно Бушић“, Едиб Буљубашић, у својству припадника ХОС-а и замјеника команданта касарне ХОС-а Дретељ „Бруно Бушић“, те Иван Медић и Марина Грубишић-Фејзић, у својству припадника ХОС-а и стражара у војном затвору „Дретељ“, заједно са другим лицима, извршили кривична дјела злочина против човјечности над жртвама српске националности заробљеним у логору Дретељ. Суд Босне и Херцеговине потврдио је дана, 13. марта 2012. године, оптужницу у предмету Иван Зеленика и других, а након што су се сви осумњичени изјаснили да нису криви, 12. јуна 2012. године почео је главни претрес у овом предмету. Суд је 14. априла 2015. године у предмету Иван Зеленика и др. изрекао првостепену пресуду,¹⁴ којом су оптужени: Иван Зеленика, Иван Медић, Едиб Буљубашић и Марина Грубишић-Фејзић, проглашени кривим за кривично дјело злочина против човјечности. У овом предмету Иван Медић је осуђен и због силовања затворенице српске националности.

Дана 03.02.2016. године Суд БиХ одредио је мјере забране осумњиченим:

6. Мирославу Хрстићу из Љубушког,

7. Ивану Медићу из Љубушког,

8. Миљенку Ноголици из Чапљине,

9. Тонћи Рајичу из Мостара и

10. Јадранку Мартиновићу из Широког Бријега за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва.¹⁵ Наведена лица терете се да су као припадници ХВО-а и ХОС-а у логору Дретељ на територији општине Чапљина 1992. године вршили хапшења, премлаћивања, мучења и плачкања имовине становништва, док се тројица терете за силовање женских особа српске националности.¹⁶

Када је ријеч о регији Коњиц, пред почетак рата, српско становништво на овом подручју чинило је мањину, око 15% према попису становништва из 1991. године.¹⁷ Удружене војне

13 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=698&jezik=s>, посјеђено 16.02.2016. године

14 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/9124_1K_ZI_prvostepena_presuda_14_04_2015.pdf, посјеђено 16.02.2016. године

15 Извор: Саопштење за јавност Суда Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=4273&jezik=s>, посјеђено 18.02.2016. године

16 Извор: Ухапшене четири особе осумњичене за ратне злочине на подручју Чапљине, Дневни Аваз, 01.02.2016. године, линк: <http://www.avaz.ba/clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine?url=clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine>, посјеђено 18.02.2016. године

17 Резултати пописа становништва у БиХ 1991. године: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>

снаге муслиманско-хрватске коалиције починиле су тешке злочине над српским становништвом. Како истиче Душица Бојић, 18. априла 1992. године на подручје Коњица долази Прва сплитска добровољачка сатнија која броји близу 100 војника, што је додатно направило притисак на Србе који се крећу масовно исељавати из Коњица у сусједна села.¹⁸ Већ 15. маја 1992. године долази до првих сукоба, гдје прво страдају мјештани села Блаце у којем је побијено скоро сво српско становништво, а потом су настрадали становници села Бјеловчина, Церићи и Доње Село, које је касније претворено у логор за жене и дјецу.¹⁹ Даље акције муслиманско-хрватске коалиције натјерале су становнике српске националности из села Брђана да се комплетно иселе и пређу у Брадину, која је већ одбила један напад непријатељске војске 12. маја.²⁰ Дана 25. маја долази до новог напада на село Брадина, који је био кобан по српско становништво, укључујући и дјецу и старе. Заробљени цивили пребачени су у логор Челебићи, гдје су били изложени монструозној тортури, без хране, воде и хигијенских услова.²¹ Према подацима Душице Бојић, управник логора Челебићи и Коњиц био је Здравко Муцић звани Паво, а замјеници су му били Хазим Делић у Челебићу и Исет Хебибовић звани Броћета у Коњицу. Логор „Челебићи“ расформиран је децембра 1992. године, а логораши су депортовани у логор Спортска хала „Мусала“, који је био отворен све до октобра 1994. године и служио је само за Србе.²²

Душица Бојић описује у књизи *Страдање Срба у Коњицу и Тарчину - књига докумената* (1995) муслимански и хрватски војници систематски силовали српске жене и дјевојке у регији Коњица. На основу изјава, данас је познато да су извјесни Бриша и Адмир Шкојић из села Стојковићи послје силовања убили Босу Куљанин из Брадине.²³ Затим извјесни Рецо Балић из села Бале је силовао, а затим убио, Анђу, Софију и Мару Ђорђевић из Зукића.²⁴ Према процјенама свједокиња, у том периоду на подручју општине Коњиц силовано је око 150 жена српске националности.²⁵ На основу њихових изјава, као силоватељи су идентификовани: Адил Балић (признао да је силовао 52 српске жене приликом суђења на Војном суду РС - касније је системом размјене предат муслиманским властима); Макан Расим (признао да је извршио 30 силовања); Ибро (Хазим) Делић, Зијо (Нурко) Ланцо, Јасмин (Ибрахим) Гуска, Ивица (Видак) Азиновић, Здравко (Јанко) Муцић, Есад (Ибро) Рамић, Рецо Љево, Бриша Шкојић, Адмир Шкојић, Рецо Валић, Динко Зебић, Мидхат (Авдо) Пиркић, Зајко Чамчић звани Плави, Омер Ланцо звани Зенга.²⁶

18 Бојић, Душица (1995): *Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: књига докумената*, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 11

19 Исто, стр. 12

20 Исто.

21 Исто.

22 Исто.

23 Бојић, Душица (1995): *Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: књига докумената*, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 85

24 Исто.

25 Исто, стр. 86

26 Исто.

У свједочењу Ж. З. (у књизи заведена под шифром 88/00455²⁷), рођена 1950. године у Коњицу, гдје је живјела са супругом и кћерком, наводи да су након првих оружаних сукоба, мужа ухапсили и одвели у логор Силос у Тарчину 13. јула 1992. године. Ж. З. и њена кћерка остале су саме у стану, након чега су уследили претреси, пријетње, потрага за скривеним оружјем и сл. од стране војника. Након неког времена војници су дошли по Ж. З. и одвели је у хотел „Ораховица“ да узму њену изјаву. Након узете изјаве, пребацили су је у другу просторију, гдје су почели физички да малтретирају Ж.З. да би је на крају силовала три војника. Касније су је вратили кући и није више била злостављана. Из Коњица је прешла на српску територију 23. августа 1994. године.

Према изјави Р. Ц. из Доњег Села (општина Коњиц) датој Ксенији Лукић у Београду 07. јануара 1993. године, која је пренесена у књизи *Злочин чека казну*,²⁸ лишена је слободе 27. маја 1992. године од стране Шевка Никшића (командира полиције Коњиц), Јасмина Гуске (начелника полиције Коњиц), Звонимира Белше званог Ноно (бившег командира полиције), Ибрахима Ђуре (бившег играча ФК „Сарајево“) и других, када је заједно са Трилом Тећезом одведена у логор Челебић (бивша касарна ЈНА), гдје су их предали Азему Делићу из Коњица, који је био замјеник комананта логора. Делић је првог дана испитивао Р. Ц., приликом чега ју је тукао, да би је након испитивања силовао. Након два дана поново је силована од стране три војника, а четврту ноћ довели су Српкиње из Брадине које су силовали, а њу нису то вече злостављали. Након 22 дана њеног боравка, доведена је у логор Челебић дјевојка српске националности И. Н. из Ибра и још једна старија жена српске националности А. Л. Азем Делић је исто вече силовао И. Н. Након тога, жене из Брадине су пуштене, као и А. Л. након четири ноћи, док су Р. Ц. и И. Н. остале у логору. Након два мјесеца поново је силована од стране цивила под именом Нурко и више није силована, док је Азем Делић више пута изводио И. Н. и силовао је. У јулу 1992. године, у логор је доведено пет жена српске националности из села Зукићи (Софија Ђорђић, стара око 65 година, Анђа Ђорђић око 45 година, Мара (не зна презиме, прим.аут) и Јелена Ђорђић око 47 година), међу којима и једна тринаестогодишња дјевојчица коју је Азем Делић покушао силовати, али га је при томе спријечио Паво Муцић, командант затвора, који је дошао из Коњица да је спасе. Доведене жене, укључујући и дјевојчицу, биле су претучене. Паво Муцић је сутрадан инсистирао да жене буду пуштене, спасио је дјевојчицу коју је одвео код родбине у Коњиц, док су остале жене убијене од стране Реџе Балића из Бала код Брадине. Р. Ц. свједочи да су током њеног боравка у логору Челебић више пута долазили из Међународног црвеног крста, али су све жене биле сакриване током њихових посјета. Током једне посјете Р.Ц. се поред забране ипак јавила припадницима Црвеног крста, захваљујући којима су она и И. Н. пуштене из логора 31. августа 1992. године.

27 Бојић, Душица (1995): Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 28.

28 Јанковић, Мирослав и др. (1995): *Злочин чека казну*, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел, стр. 156-160.

Жртва Г. Ђ. (у књизи заведена под шифром ***4²⁹), Српкиња рођена 19.04.1949. године у Доњем Селу, општина Коњица, гдје је живјела са породицом, описује да су дана 22.05.1992. године хрватски и муслимански војници ушли у Доње Село, приликом чега су похапсили сво мушко становништво и доста жена, те их одвели у логор Челебићи, који је био удаљен 7 км од Доњег Села. Истог дана попаљене су и српске куће, међу којима и кућа свјedoкиње Г.Ђ. Њен муж се није предао приликом напада и крио се у околини села. Даном 27.05.1992. године у кућу њеног дјевега, у којој је боравила након напада на село, дошли су Шевко Никшић, командир полиције Коњиц и шеф њеног мужа, затим начелник полиције Коњиц Јасмин Гуска, бивши командир Звонимир Белша звани Ноно, затим Ибрахим Ђуро, играч фудбалског клуба „Сарајево“ и још неки људи које није познавала. Тада је ухапшена, а још су четири куће попаљене, укључујући и дјеверову у којој је боравила. Њеног дјевега Милорада Ђећеза је том приликом убио извјесни Телетовић Садик из Коњица. Заједно са другим дјевером Трилом Ђећезом, одведени су у логор Челебић, а тамо је преузима муслиман из Коњица Азем Делић, који је био замјеник команданта логора. Прво су је испитивали гдје јој је муж, а како није знала, услиједило је премлаћивање. Том приликом Азем Делић је силовао Г. Ђ, а након њега у просторију је ушао извјесни Албанац под надимком Шок, који је покушао да је силоује, али како је плакала и бранила се, он је одустао од силовања. Трећу ноћ боравка у логору поново су је одвели четири војника у пријемну собу логора, гдје су је тројица од њих силовали. Наредног дана су довели младе жене српске националности из села Брадина и то вече су и њих силовали, а Г. Ђ. нису дирли. Након два мјесеца боравка поново је силована од стране извјесног цивила Нурка, који је у логору поправљао оружје. Након тога више није била силована. У јулу 1992. године Г. Ђ. свједочи да су у логор доведене жене из Зукића, међу којима је била и тринаестогодишња дјевојчица коју је Азем Делић покушао силовати, али га је у томе спријечио Паво Муцић, командант затвора. Септембра 1992. године Г. Ђ. успијева побјећи на српску територију заједно са дјецом, а мужа су убили.

Када је ријеч о предметима пред Судом БиХ који третирају злочин над српским цивилима у регији Коњица, познати су следећи случајеви:

1. Пинчић Зринко – Према наводима оптужнице, оптужени Пинчић је, као припадник Хрватског вијећа обране (ХВО), у временском периоду од новембра 1992. године до марта 1993. године, у мјесту Доње Село, општина Коњиц, у ноћним сатима, наоружан, долазио у кућу у којој су били затворени цивили српске националности, жене и дјеца. Оптужени Пинчић је, наводно, у више наврата из просторије у којој су били затворени цивили, изводио једно женско лице и присиљавао је на сексуалне односе, држећи сваки пут пушку крај кревета и пријетећи јој да ће довести 15 војника, па ће тада видјети шта ће се догодити са свима њима. Оптужница терети Зринка Пинчића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. *Кривичног закона БиХ* у вези са тачком е) која, између осталог, укључује присиљавање другог лица употребом силе или пријетње директним нападом на њезин живот или тијело или на живот или тијело њој блиског лица, на сексуални однос или с њим

29 Бојић, Душица (1995): Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије, стр. 70-73.

изједначену сексуалну радњу (силовање), а у вези са чланом 180. став 1. КЗ БиХ (индивидуална кривична одговорност). Суд је оптужницу потврдио 26. јуна 2008. године, а главни претрес у предмету против Пинчића број S1 1 K 014434 13 KRŽ (X-KRŽ-08/502) почео је 8. септембра 2008. године.³⁰ Дана 28. новембра 2008. године, Суд је изрекао првостепену пресуду³¹ којом је оптужени Зринко Пинчић проглашен кривим за ратни злочин против цивилног становништва и осуђен на казну затвора у трајању од девет (9) година. Сједница Апелационог вијећа Одјела I за ратне злочине одржана је 2. децембра 2009. године. Вијеће Апелационог одјељења Суда Босне и Херцеговине, након одржане сједнице Апелационог вијећа, донијело је другостепену пресуду,³² којом се одбијају као неосноване жалбе Тужилаштва БиХ и браниоца оптуженог Зринка Пинчића, те се првостепена пресуда од 28. новембра 2008. године потврђује у цјелости. Након што је Уставни суд БиХ на сједници одржаној 05. новембра 2013. године усвојио апелацију бр. AP 1705/10 осуђеног Зринка Пинчића, утврдио повреду права апеланта из члана 7. став 1. *Европске конвенције*, укинуо другостепену пресуду Суда БиХ X-KRŽ-08/502 од 2.12.2009. и наложио Суду Босне и Херцеговине да „по хитном поступку донесе нову одлуку у складу с чланом 7. став 1. *Европске конвенције за заштити људских њрава и основних слобода*“, вијеће Апелационог одјељења Суда БиХ је дана 29. новембра 2013. године донијело рјешење којим се обуставља извршење казне осуђеном Зринку Пинчићу, који је пресудом Суда Босне и Херцеговине проглашен кривим за кривично дјело ратни злочин против цивилног становништва, те осуђен на казну затвора у трајању од 9 година. Укидањем другостепене пресуде Суда БиХ од стране Уставног суда БиХ престао је да постоји законски основ за даље издржавање казне затвора осуђеног. У предмету Зринко Пинчић (S1 1 K 014434 13 Krž) Суд је дана, 27. децембра 2013. године отпремио другостепену пресуду којом се као неоснована одбија жалба Тужилаштва БиХ, док се жалба браниоца оптуженог Зринка Пинчића уважава у дијелу који се односи на правну квалификацију дјела и изречену кривичноправну санкцију. С тим у вези, пресуда Суда од 28. новембра 2008. године преиначава се у том дијелу, те се оптужени Зринко Пинчић проглашава кривим за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. Кривичног закона СФРЈ и осуђује на казну затвора у трајању од шест година. У осталом дијелу жалба се одбија и првостепена пресуда Суда потврђује.³³

2. Новалић Ђерим³⁴ – Према наводима оптужнице, оптужени Новалић је за вријеме оружаног сукоба између Армије Републике БиХ и Војске Републике Српске на подручју општине Коњиц, као припадник Армије РБиХ, у току мјесеца септембра 1992. године, у селу Ђепи, општина Коњиц, са још једним неидентификованим војником, упао у кућу цивила, женског лица, коју је,

30 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=151&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године.

31 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2008/X08502_1K_PZ_prvostupanjka_28_11_2008.pdf, посјећено 19.02.2016. године.

32 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Другостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2009/X08502_1K_PZ_drugostupanjka_02_12_2009.pdf, посјећено 19.02.2016. године

33 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=151&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

34 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=264&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

наводно, присилио на сексуални однос. Оптужница терети Терима Новалића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачке е) (силовање) *Кривичној закона БиХ*, у вези са чланом 180. став 1. (индивидуална кривична одговорност) истог закона.

Дана, 19. марта 2010. године отворен је главни претрес у овом предмету број X-KRŽ-09/847. Суд Босне и Херцеговине, након одржаног главног претреса, изрекао је 21. маја 2010. године првостепену пресуду,³⁵ којом је оптужени Терим Новалић проглашен кривим за кривично дјело ратни злочин против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка е) у вези са чланом 180. став 1. *Кривичној закона Босне и Херцеговине* (КЗ БиХ), те осуђен на казну затвора у трајању од седам година. Дана 14. јуна 2011. године одржана је сједница Апелационог вијећа у овом предмету. Суд Босне и Херцеговине донио је 14. јуна 2011. године пресуду³⁶ којом се дјелимично преиначава првостепена пресуда од 21. маја 2010. године у погледу одлуке о казни, тако да се оптужени осуђује на казну затвора у трајању од осам година и 6 шест мјесеци. У осталом дијелу првостепена пресуда остаје неизмијењена.³⁷

3. Бркан Осман (предмет бр. S1 1 K 014243 13 KrI) и

4. Мацић Ибро (предмет бр. S1 1 K 011047 13 KrI) - У оптужницима која терете наведену

двојицу оптужених наводи се да су Осман Бркан и Ибро Мацић у вријеме оружаног сукоба на подручју Босне и Херцеговине, као припадници Армије Републике Босне и Херцеговине (АР-БиХ), заједно са другим припадницима АРБиХ, поступали супротно правилима међународног хуманитарног права, тако што су дана 13. јуна 1992. године, или приближно тог датума, дошли у село Блаце, општина Коњиц, које је било настањено становништвом српске националности, гдје су лишили живота четири старице, а њихова тијела никада нису пронађена. Поред тога, оптужени Ибро Мацић се терети да је у временском периоду од априла до октобра 1993. године, у просторијама Основне школе „Мусала” у Коњицу, у којој су били затвореници српске и хрватске националности, као припадник Војне полиције Армије РБиХ сам, односно заједно са више неидентификованих припадника Армије РБиХ, вршио и учествовао у мучењима, сексуалном злостављању мушкарца и нечовјечним поступањима.³⁸ Оптужница терети Османа Бркана и Ибру Мацића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц) и е) *Кривичној закона БиХ*, у вези са чланом 180. став 1. (индивидуална кривична одговорност) истог закона. Судско вијеће Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине изрекло је дана 06. децембра 2013. године првостепену пресуду³⁹ у предмету Осман Бркан,⁴⁰

35 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2010/X09487_1K_NC_prvostupanjnska_21_05_2010.pdf, посјећено 19.02.2016. године

36 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Другостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2011/X09487_1K_NC_drugostupanjnska_14_06_2011.pdf, посјећено 19.02.2016. године

37 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=264&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

38 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=903&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

39 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - Првостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/4243_1K_BO_prvostupanjnska_06_12_2013.pdf, посјећено 19.02.2016. године

40 Извор: Предмети пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=998&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

којом се Осман Бркан ослобађа оптужбе за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка ц) КЗ БиХ. Сједница Апелационог вијећа одржана је 6. фебруара 2014. године. Суд је дана 28. фебруара 2014. године, у предмету Осман Бркан отпремио другостепену пресуду,⁴¹ којом се као неоснована одбија жалба Тужилаштва БиХ, те се првостепена пресуда Суда од 6. децембра 2013. године, потврђује.

Када је ријеч о предмету против Ибре Мацића,⁴² након окончања главног претреса првостепено вијеће Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине изрекло је 17. априла 2015. године пресуду⁴³ којом је оптужени Ибро Мацић проглашен кривим за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 142. став 1. *Кривичној закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ)*, а у вези са чланом 22. истог закона. С тим у вези, Суд је оптуженом Ибри Мацићу изрекао казну затвора у трајању од 10 (десет) година. Сједница Апелационог вијећа одржана је 30. октобра 2015. године. Вијеће Апелационог одјељења Одсјека I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине је 27. јануара 2016. године отпремило другостепену пресуду⁴⁴ од 30. октобра 2015. године у предмету Ибро Мацић, којом су одбијене као неосноване жалбе Тужилаштва и браниоца оптуженог Ибре Мацића и потврђена првостепена пресуда Суда БиХ бр. S1 1 K 011047 13 Kri од 17. априла 2015. године.

5. Балић Реџо⁴⁵ – Предмет бр. S1 1 K 018585 15 KRI. Суд БиХ је потврдио оптужницу против Реџе Балића за злочин над цивилима почињен у љето 1992. године на подручју Коњица. Према потврђеној оптужници, Балић је, као припадник Диверзантско-извиђачког одреда „Акрепи“ Армије БиХ (АБиХ), током јуна 1992. године почињено убиство, те злостављао цивила српске националности у селу Разићи код Главатичева, општина Коњиц. Тужилаштво је крајем марта 2015. године подигло оптужницу, према којој је Балић, с још неколико војника, дошао до куће у мјесту Главатичево у којој је било заточено пет цивила, међу којима је било и једно дијете. Након тога, како наводи Тужилаштво, Балић је испред куће из ватреног оружја убио мушкарца, а затим у кући психички и физички злостављао и малтретирао заробљену жену. Након потврђивања предмет је пренесен на Кантонални суд у Мостару.

У даљем тексту слиједе изјаве три жене, које такође припадају цивилним жртвама рата са територије Херцеговине, а чије интервјуисање је обавила мр Бојана Миодраговић.

41 Извор: Другостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2014/4243_1K_BO_drugostupanj-ska_06_02_2014.pdf, посјећено 19.02.2016. године

42 Извор: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=903&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

43 Извор: Првостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/11047_1K_MI_prvostepena_17_04_2014_bos.pdf, посјећено 19.02.2016. године

44 Извор: Другостепена пресуда, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/11047_1K_MI_drugostepena_30_10_2015_bos.pdf, посјећено 19.02.2016. године

45 Извор: Предмет пред Судом Босне и Херцеговине: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1308&jezik=s>, посјећено 19.02.2016. године

Вида Милинковић

(Интервју урађен у Приједору дана 24. 08. 2015. године)

Вида Милинковић, из Приједора. Рођена 28. 06. 1955. године у селу Барово, општина Јајце, живјела је у Цриквеници у Хрватској када су започела прва ратна дешавања.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

ВИДА: Реците ми, како је изгледао Ваш живот у Цриквеници?

ВИДА: Живјела сам са мужем, име му је Митар Милинковић, немамо дјеце. Радила сам у кухињи, била сам помоћна куvariца, све је нормално функционисало до почетком јула. А живјела сам ја дуго ту, од '78. до '92. године сам живјела у Цриквеници. Све је функционисало до једне суботе, 5. или 7. јул 1992, не могу се сјетити тачно. То јутро дошли су два полицајца наоружана. Хрватска војска, полиција, шта ја знам, дошли су и пробудили нас у пет сати.

БОЈАНА: Јесте ли ви познавали те људе?

ВИДА: Не, нисам. Први пут сам их видјела и тад је покупило мене и мужа и отишли смо доле на аутобус у Цриквеницу на аутобусну станицу и са аутобусом у Ријеку и били смо у Ријеци читави дан, до навече у 7:15... били смо и гладни и жедни цијели дан.

БОЈАНА: Гдје сте тачно били?

ВИДА: На броду. На броду смо били читав дан у Ријеци и отишли смо навече у 7.15 за Сплит. Путовали смо цијелу ноћ и дошли смо онда ујутро у Сплит тамо и тамо су нас дочекали аутобусима и онда су нас одвели у Мостар.

БОЈАНА: Јесте ли само Ви и Ваш муж били?

ВИДА: Не, не, било нас је доста, нисмо само ми.

БОЈАНА: Отприлике колико вас је било?

ВИДА: Било нас је доста, било три аутобуса, ја мислим. Онда смо отишли тамо и кад смо дошли у Мостар, гранате су падале. Тамо су нас одвели у Студентски дом. Нас двадесет и двоје, 22 мушкарца и ја сама жена била међу њима. Одвојило нас је од Хрвата и муслимана. Њих је посебно одвојило, нас је посебно и нас је затворило у Студентски, тај неки дом, шта ја знам. И ту били смо три ноћи и три дана.

БОЈАНА: Какви су услови били ту?

ВИДА: Никакви, никакви услови били... Ту су нас малтретирали, тукли мужа, тукли свију, мене малтретирали... Трећу ноћ мене су силовали. Кажу да хтио муж да брани, ови мушкарци нису, рекли су им: „Ако дођете, ми ћемо побити и вас и њу.“ Ту су ме силовали, малтретирали. Ја не знам, ја се сјећам само једнога, а друге се не сјећам.

БОЈАНА: Јесте ли можда чули надимке неке, да ли су се они међусобно дозивали неким надимцима?

ВИДА: Само сам знала тог првог, Јуре се звао. Он је отуд из Мостара.

БОЈАНА: Је ли он био један од стражара?

ВИДА: Не, он је био тај, шта ја знам, као стражар, шта ја знам шта је био, тамо радио ваља у затвору. И он ме први силовао и онда послјије шта ја знам како је било, ја сам била у бесвјесном стању, шта су радили од мене, колико их је било, два, три још, ја немам појма.

БОЈАНА: Је ли то још неко био свједочио томе? Је ли то било у одвојеној просторији?

ВИДА: Било је то у кад се улази у WC, има ходник знате и ту ме закопрца Јуре и он је мене узео, руке заврнуо и ставио на леђа и ту ме силовао. Ја сам се отимала, помагала. Он мени каже, вели, хоћу, каже, да силујем Српкињу, четникушу да силујем, да направим дијете, кад одрасте да га закоље, као мог мужа да закоље. Као да направи мени дијете, кад одрасте да то дијете закоље мог мужа као, тај ми рекао Јуре. И послјије онда други дошао, ја ништа нисам знала толико, ја сам помагала, вриштала. Ови хтјели доћи бранити ме, нису они дали. Послјије, ја сам била у бесвјесном стању, не знам ни шта је било са мном, ништа. И онда су залијевали водом и тукли, и мога мужа тукао неки из Вуковара и он се онесвијести и шта ја знам, залијевали водом, све кржави били. Трећи дан смо отишли, каже: „Гдје би волили да идете?“ Реко, волили би да идемо у Цриквеницу. Каже, идете мало на опоравак, па ћете ићи у Цриквеницу. Је ли би волили ићи у Цриквеницу, или у Босну? Реко, ја би волила у Цриквеницу. И они нас стрпају у камион неки и одведу нас у Беловину.

БОЈАНА: А ко вас је то питао?

ВИДА: Они Хрвати, ови њихови, војска. И онда нас је одвело тамо и тамо смо отишли у тај, како се каже, логор, затвор Теловина и ту сам била мјесец дана. То је било, ја мислим у центру, Мостара. И ту смо сваки дан ишли радити на градилиште, ишла на Крушево горе, чистила неке просторије, школу.

БОЈАНА: Ко је ту све био, колико је отприлике било жена?

ВИДА: Јој, било нас је пуно, било нас је... Жена је било са мном 16 и ја 17-а у једној соби. Ја дошла, оне мене питају: „Откуда си ти?“ Реко, пустите ме жене само да се смирим, ја не знам, не могу доћи себи, пустите ме да се одморим мало. И ту сам била мјесец дана са тим женама. Ишла сам радити, гдјегод је требало ишла сам на посао, радити од шест ујутро, седам до три. И отишла сам на Крушево једном да чистим горе неке школе и дошла су нека двојица наоружани у униформи. Хтјели ме силовати и почели ме парати... ја сам вриснула и овако на прозор зовнула, Миленко један био, има и њих добрих људи. Ја кажем нису сви људи исти, има добрих и Хрвата и муслимана и Срба, јер разлике има у свим људима у нацијама. И долетио тај Миленко кад је видео да сам ја запомагала, он је долетио и каже да их псује, каже шта сте ви дошли ту, доста јој било тамо.... И он њих отјера и онда се пожалим овоме Петру главном у затвору управитељу и нисам хтјела више ићи онда горе на то Крушево. Онда сам ишла на силос, купила пшеницу тамо у вреће и у шлепере слагали за Метковиће и тако.

БОЈАНА: Реците ми, у том логору Ђеловина гдје сте били мјесец дана, је ли било малтретирања других људи и жена? Како су се опходили према мушкарцима ту?

ВИДА: Шта ја знам, нисам ја у контакт долазила са мушкарцима. Ја мужа видим ујутро кад идемо на посао и више не видимо, немамо ми разговора.

БОЈАНА: Како они изгледају? Јесу ли их тукли?

ВИДА: Не знам, нисам ја била са њима. Ми смо посебно биле жене, а мушкарци били на спрату. Чула сам само да је горе тутњало и да је малтретирање било и свашта нешто, јауци... Било је свега. Онда, мој муж се пријављивао да иде дан-ноћ радити само да их не туку. Онда кад сам силована, ја сам остала три дана поштеђена, ја и једна Милева ту у Ђеловини. Падале су гранате, они су хтјели да нас побију ондје у логору. И пале су гранате и детонација је ишла преко нас и мени је бубњић на овом уву мало оштећен. Нас је засуло и овај био један Фико доктор, каже: „Вида и Милева су погинуле, није их нема“. Он био дежурни доктор и он нас тражио и одведе нас доле негдје у подрум, има та као прва помоћ, то. И дадне нама апаурин и ја се сва тресла, и тако да сам онда дошла себи. Онда нас је питао: „Би ли ишли кући?“ и рекао „Ићи ћете на размјену.“ Онда долазио међународни Црвени крст и питали како нам је. Ми нисмо смјели рећи да нам је лоше. Храна била никаква.

БОЈАНА: Ви сте се бојали?

ВИДА: Бојали смо се, нисмо смјели рећи. Имали смо само WC, тамо кроз три, четири собе морали ићи, па за 10 минута морамо се окupati. Нас по четири, пет

жена се купа. То је грозно било, могу вам рећи, немогуће. И онда смо дошли на размјену, тако да смо размијењени и дошли у Требиње. У Требињу ноћили у хотелу, ја и муж и сви смо ноћили. Онда смо ишли за Београд, тако смо се расипали успут. Свако ишао своме ко је имао фамилију и тако. Ми смо из Београда дошли за Бања Луку, из Бања Луке отишли за Сански Мост кући.

БОЈАНА: Како је протекла размјена?

ВИДА: То је било 19.08.1992. године. И дошли у Београд и у Београду смо ноћили на станици. Међународни црвени крст нас јако лоше дочекао у Београду. Ми јадни куповали себи храну за нешто што су нам дали и ту ноћили у парку нас неколико, сви се разишли и што куда отишли. Онда смо сутрадан имали „Ласту“ за Бања Луку аутобус и рекли да је ослобођен Сански Мост и онда смо ишли кући тамо. Кад смо дошли кући, нису нас познали како смо били мршави, слаби ја и муж.

БОЈАНА: Ви тад нисте имали, нисте храњени у том затвору?

ВИДА: Па, добијали неку храну суву. Нема, добијемо хљеба, онај комадић разбио би човјеку главу, 15 дана. Гладни били више него сити. Боже сачувај, грозно је било.

БОЈАНА: У каквом је стању био ваш муж када сте изашли из логора? Је ли вам он причао шта онда више детаља?

ВИДА: Па и њега је малтретирало тако исто ко и мене, и тако, свашта било. Тукло, малтретирало, ишао радити дан ноћ само да га мање туку.

БОЈАНА: Можете ли описати то мјесто у којем сте били, тај затвор?

ВИДА: Јој, то су били високи зидови, били три метра горе. Да не мере се побјећи. И ту улазимо и имају они стражари, они имају онај апарат и не смијемо ми јадни, уберемо себи парадајз или тамо учупамо лука кад идемо на градилиште радити, купити пшеницу у силос. Све порушене куће тамо биле српске и док ми дођемо тамо, они нама то све одузму. Ми понесемо себи да имамо за вечеру да једемо, они нам то одузму, не дају нам то.

БОЈАНА: Је ли знате, то мјесто, тај затвор, шта је то било прије него је постао затвор?

ВИДА: Ту гдје сам била први пут, што сам била три дана и три ноћи, то је био Студентски, то је било као нека кино сала. А ово друго, мени се чини да је ту право затвор био, јер доле у приземљу су жене биле. Ја се добро сјећам 'вако улаз има и 19 соба, ја сам била у 19, а 17 притвореница било и сваку вече смо морали давати рапорт и свако јутро. Закључају нас и ту будемо нас 17 и ујутро онда устајемо рано у пола шест, идемо на посао радити и тако. Они су рекли да се то зове Теловина. И онда су мушкарце изводили тамо и тукли и свашта. Мени су викали: „Изабери који ти се свиђа“ да извинете, скине их доле и каже: „Изабери који ти се свиђа“. Њих 22, ја сам жена. Нисам имала дјеце, која жена Српкиња је имала дјецу та је остала, а која није имала дјецу, значи ја сам сама три дана и три ноћи препатила са тим мушкарцима. Малтретирали ме на све Божије начине, изводили ме и уводили, свашта ме малтретирали, свакако. И била нека женска исто ту.

БОЈАНА: С њима?

ВИДА: Исто тукла те наше затворенике, те мушкарце, нека Јасна. Крупна је била, Јасна се звала, то се добро сјећам.

БОЈАНА: Сјећате ли се још неких имена можда, у том логору?

ВИДА: Сјећам се једног Маринка исто, он је био стражар ту. Он је био добар за нас. Он, вако кад је дежурни био, оде тамо па нам донесе и чоколадице неке и паштетице само да поједемо кријућ' да они не знају, донесе нам воде. Ми гладни, јадни, жедни, три дана и три ноћи ништа нисмо јели, само нам дају воду. Гдје ћеш воду пити, а не једеш ништа. Мој муж је дошао мршав к'о грана. Кад нас је видјела тетка, она се крстила кад смо дошли код ње доле у Сану у стан.

БОЈАНА: Реците ми, гдје је Ваш муж сада?

ВИДА: Мој је муж сада, нажалост, у затвору, окривили га као саучесника. Чувао логор у Сани, кад је Сана падала. Ено га сада у Зеници у затвору.

БОЈАНА: Гдје је осуђен?

ВИДА: Горе у Бихаћу. Био је горе три и по мјесеца, четири, и онда су га пребацили тамо у Зеницу. Већ пет година је тамо, 15-ог децембра бити. Још је он ишао одмах на ратиште, чим смо дошли у Сану. Био до задњег дана.

БОЈАНА: Јесте ли Ви остали ту?

ВИДА: Па, ту сам ја била, у Дабру горе код Борја. Ми смо имали своју као викендицу једну просторију и ту смо нас двоје дошли и ту смо живјели. И онда један муслиман је у селу учитељ, Ахмо Јахит се звао, он нам је дао кључеве од куће свога брата Мејаза, он је отишао у Њемачку и ми смо преселили доле у кућу. Мој муж је био повријеђен у ногу, био на штакама,

на Градачцу био настрадао. И он је чувао ту вече логор кад је Сана падала и тако да није хтио водати друге. Након 20 година дође СИПА по њега и отјера га тамо у Би-хаћ. И тако сам ја добила притисак како је он отишао. Ја сам била пала у несвијест тада и да нисам отишла у хитну, умрла би, и од тада увијек пијем лијекове за притисак. Тако, одем у посјету кад могу у пола године, како кад могу... Шта ћу ја, имам јако лоша примања, 165 марака социјалне помоћи.

Роса Магазин

(Интервју урађен у Братунцу дана 19. 08. 2015. године)

Роса Магазин, из Братунца. Рођена је 1939. године у Коњицу, село Цепи, гдје је са породицом живјела када је почео рат.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

1992–1995.

БОЈАНА: С ким сте Ви живјели у почетку рата.

РОСА: Имала сам чојека, Никола Магазин и сина, шћери ми се поудале биле прије. И чим је Брадина пала, одмах су мужа оћерали и убили. Само смо вилицу му нашли и никад више остало. Син, док ми је био жив, он је то тражио. Син ми је погинуо на Палама оно на станици, све ми то тешко пада, али испричаћу опет колико могу.

БОЈАНА: Мени ви сад испричајте од почетка до краја сва дешавања.

РОСА: Чојека су ми убили, онда су пошли све редом да убијају и били су ријешили, то нам је једна говорила баш муслиманка, 25-оро да убију у кући старине. Срећа, ето, омладина је избјегла преко Бјелашнице, па је нешто остало и живо. Онога кога су нашли у кућама су убијали.

БОЈАНА: Када је тачно почело у том вашем мјесту гдје сте живјели, када је дошло до пуцњаве?

РОСА: Уочи Ђурђевдана 1992. године је први метак почео да пуца. Ми смо живили међу Муслиманима, они су... није смио нико никога заштитити. Кога су налазили, то су и убијали, и тада су једно 15-оро у кућама нађу

и убију. И кажем ти, били ријешили 25-оро, то нам је једна послѣје муслиманка рекла, да убију те старине, али успјели су убити четворо, двије жене и два човјека.

БОЈАНА: Јесте ли их познавали?

РОСА: Ма јесам, рођак ми је био Јово Шиник и Боса, а Ђуро Лојпур зет од заове ми.

БОЈАНА: Знате ли те људе који су дошли тада, ко су били?

РОСА: Па, суближно знамо, то су све комшије радиле, јер они су навече то запуцали и кога су нашли у кући, тога су и убили, а ми смо избјегли у баште и сакрили се. И тако, кога су год налазили су убијали. Онда смо кад су те људе побили, онда су дошли Хрвати са Загорица са два аута и нама рекли да бјежимо у сусједно село, јер тамо су живјели пет-шест домаћина Хрвата и Србин. И тамо смо ми избјегли, оно што је било прешло нас онда 105-оро тамо код њих. И отале нас све пребацивали Хрвати преко Крешева вамо на Кисељак и то ти је то.

БОЈАНА: Реците ми, је ли ти што су дошли, рекли сте да сте знали отприлике ко је то. Је ли знате имена, да нису они имали као група неко име?

РОСА: Мог човјека су убили Исло Дувњак, он је комшија, и Маринко и Младен Петровић. Они су рођаци.

БОЈАНА: У каквом је односу ваша породица била са комшијама све до тада?

РОСА: Било вазда добро, никад нисмо никаквих имали сукоба, али шта је било, не знам. Само јест кад ми је ова од ђевера ми шћерка погинула, јест ми тад муж рекао, и кад ју је, што кажеш, нашао мртву да је сахрањена, он је рекао: „Ја ћу тебе, сине, осветити“. То је једино што је рекао.

БОЈАНА: Али, то је већ било кад је почео рат, кад је почело убиство?

РОСА: Кад је почело и онда су они њега убили.

БОЈАНА: Кад сте ви сазнали да је ваш муж убијен? Јесте ли сазнали одмах или?

РОСА: Па, сазнали смо одмах и питала ја овога једнога Хрвата. Отишла му у кућу и питала га: „Јеси ли ми виђао Николу“? „Јесам“, каже, „он је дошао овђе“, Звонко Смољан. Он је рекао: „Био је код мене, пио је каву, дошла су двојица и одвели га“. И шта су с њега радили, каже, не знам.

БОЈАНА: И шта сте ви онда урадили?

РОСА: Па тражила сам га, ето код њега долазила и нисмо могли наћи. И касније ми син, пошто смо овђе дошли, он је плаћао једног муслимана што је ишао шњим у школу и питао га ће би могло бити пошто су они сви знали тада ће убијен. И он је њега водио и под једним каменом нашао ту вилицу. Више ништа није нашао. И касније телевизија изјавила каже: „Магазин Николе нађене кости“, а само вилица.

БОЈАНА: Када је то било? Када је идентификован?

РОСА: Па, има 8-9 година, још ми је син био жив. И у томе није више како је и он

погинуо и онда ту вилицу са њим сам сарањила са сином.

БОЈАНА: Је ли син погинуо у рату исто?

РОСА: Погинуо на Палама, на аутобуској ако се сјећате оно...

БОЈАНА: Како се зове мјесто гдје су пронашли кости вашег мужа?

РОСА: Зелене Њиве. На Зеленим Њивама.

БОЈАНА: Је ли то у близини Коњица било?

РОСА: Па, мало је даље од Коњица, можда има 15-ак километара.

БОЈАНА: Јесте ли чули за још неке људе који су ту у близини убијени, да ли знате још нешто?

РОСА: Па, чули смо, Жарко Нинковић и жена му, никад нико није нашао. И они су одведени из куће. Још никад пронађени нису. Онда Панто Магазин и жена му, извели их из куће и само их ножем изболи. То су све Муслимани радили. Е, кога су још?

БОЈАНА: У ком је то периоду, можете ли се сјетити, било кад кажете да је почело уочи Ђурђевдана? Колико је то трајало?

РОСА: Па, трајало је цијело љето и ја сам у јесен онда изашла отален.

БОЈАНА: И гдје сте отишли тачно онда?

РОСА: Па, ето кажем ти, ми смо прешли на Загорице тамо и ти су нас Хрвати свију пребацили преко Крешева у Кисељак. Све Брадињаке и ове нас отуда.

БОЈАНА: Од тада нисте имали проблема, није Вас нико малтретирао?

РОСА: Па нисмо, онда смо били у Ацићу док се рат завршио и из Ацића вамо прешли.

БОЈАНА: Да се вратимо опет на стање у Коњицу тог љета, да ли је ту било неких мјеста на која су људи довођени, малтретирани? Да ли је било неких затвора?

РОСА: Па, било је Челебиће затвор, било је на Мусали затвор у центру града Коњица, а Челебић је мало даље од Коњица. То је затвор било, све је то прошло кроз тај затвор и убијано и шта није рађено.

БОЈАНА: Је ли ви знате за неке приче, да се причало, или да сте ви сазнали непосредно за неки посебан вид мучења? Жао ми је што вас морам питати, али битни су и начини.

РОСА: А, мучења је било, та баш Јања што је од тога ми зета Ђуре Лојпура, они су њу за косе ухватили у ходнику и ударали је од зид. Ја то јутро дошла сам ту, ја и сестра ми, али то му је невјеста, а жена је прије измакла... И сву јој главу разлупали и нако само се сплазала и тако је и закопана у гути.

БОЈАНА: То су били муслимански војници?

РОСА: Муслимани, то су комшије из Врдоља били.

БОЈАНА: Дакле, то су цивили били?

РОСА: Цивили.

БОЈАНА: Пошто имамо сазнања према неким документима о различитим начина убијања и мучења, да ли сте Ви шта чули или свједочили још нечему?

РОСА: Јесу, ушли у стан овог једног учитеља, Ђуро Куљанин и жена му и два сина била и њих троје су заклали, а овај један је излетио преко врата и ујутро нашли га крај Неретве. Мали се био сакрио, нашли га крај Неретве и он викао: „Немојте ме, чико, убити, ја волим живити“. И они су и њега убили, све четворо.

БОЈАНА: Је ли вам познато село Блаце, или слично?

РОСА: И на Блацима исто било, горе кажу да су, то је мало више од нас било, да су у једној кући затворили чељади и да су

запалили их и касније је наш тај, један је човјек ишао.

БОЈАНА: Колико је ту људи било, јесте ли чули?

РОСА: Али, не знам колико, има их пуно на Блацима да се не зна за њих, а ту су сами Муслимани живили у окружењу тих села.

БОЈАНА: Је ли долазила икаква помоћ вама, је ли ико долазио, рецимо, од неких српских војних снага? Да ли је могло доћи до вас, или је нека међународна помоћ долазила?

РОСА: Никад нам није дошао нико, јер су нам ови што су били тамо Хрвати на Загорици, они су нам довлачили брашно и тих намирница некаквих.

БОЈАНА: Је ли ико од, из вашег комшилука, је ли ико из мјеста у ком сте живјели пружао какав отпор? Јесу ли успијевали да се бране?

РОСА: Нико није метка ниједног пружио, већ је то бјежало куд је знало и плаћало да побјегне, и тако ти је то.

БОЈАНА: Је ли има нешто чега се ви сјећате да мислите да је значајно да кажете?

РОСА: Па, не знам шта би, али „ајфор“ је ишао, крај мене су прошли кад су те на Блацима запалили. Шест аута је крај мене прошло оних ајфорових бијелих, да никад то нису изјавили. То је било у току тог љета кад су горе запалили на Блацима ту чељад.

БОЈАНА: Реците ми, сјећате ли се тачно када сте напустили ваше мјесто боравка? Кажете да је то некад на јесен било. Знате ли кад је тачно?

РОСА: У новембру смо напустили, мислим изишли отале, из сад тих Загорица смо отале, јер Хрват нас је један превезо. Било нас 10-оро, превозо нас у Кисељак вамо.

БОЈАНА: Оставили сте своју кућу ту, је ли тако?

РОСА: Ма, све.

БОЈАНА: Знате ли сад шта је с тим, шта се с тим десило?

РОСА: Па, ништа, од куће нема ништа, срушено све, и имање има још.

БОЈАНА: Јесу ли кћерке биле с вама тада?

РОСА: Нису, шћерке су ми удате биле и прије рата.

БОЈАНА: А јесте ли Ви сами онда напустили када сте бјежали, ви и син?

РОСА: Имала сам брата и невјесту и са њима сам прешла у Ациће вамо, преко Ки-сељака у Ациће.

БОЈАНА: Је ли знате још неких имена и, ако вам није тешко да поновите, баш тих

муслимана за које сте сигурни да су били ту, да су то радили?

РОСА: Па тај Исло Дувњак једини што је, ето кажем ти, комшија нам је тај исти био. Он је неђе вамо, у Ацићу је радио прије рата. Чим се заратило, није више нико ни ишао. И то ти је то што ја знам, не знам шта ћу вам даље.

БОЈАНА: Јесу ли Жарко Нинковић и његова жена Зора били ваше комшије?

РОСА: Па, били су једно два километра од нас мало даље.

БОЈАНА: А познавали сте их?

РОСА: Познавали смо.

БОЈАНА: Шта се с њима десило?

РОСА: Па, одвели их из куће и још нико не зна за њих, нити су их нашли, ништа...

БОЈАНА: Добро, хвала вам Росо.

Зора Куљанин

(Интервју урађен у Братунцу дана 19. 08. 2015. године)

Зора Куљанин, из Братунца. Рођена је 23. 11. 1963. године. Живјела је у Брадини, општина Коњиц када су започели први напади у том мјесту.

БОЈАНА: Реците ми, шта се десило када је започео напад на Брадину?

ЗОРА: Па овако, први напад је био у Брадини 24. маја, 26. је пала Брадина. Муслиманска војска истјерала нас је први пут из куће 21. маја. Све, значи дјецу, жене, мушкарци су били на линијама. Нас су истјерали у школу. Били смо у школи. Неке куће су запалиле, неке су остале. У кога су куће остале цијеле, вратили смо се, били смо ту до Петровдана, до 12. јула, Значи, што је било, све је истјерано из кућа у школу у Брадину. Иза нас што је остало, прво су камионима ишли, покупили,товарили, одвукли. Онда су све и једну кућу запалили што је остало од првог напада. Прескочила сам, али...

БОЈАНА: Само ви полако.

ЗОРА: Значи, први напад кад је био, кад смо се ми вратили у село, то је био 22, 23. мај кад смо се вратили кући. Ми смо скупљали леш до леша. Ишли смо тражити по њивама горе гдје су убијени ови остали. Налазили смо људе... Леш до леша. Колико смо ми могли скупити, скупили смо, колико нисмо, дошли су њихови ти, покупили су све, вукли су код цркве у Брадини

у масовну гробницу сахрањивали. У Брадини, у центру Брадине, довлачили су и на тротоар слагали леш до леша, да би касније кад су ископали гробницу кашиком купили и у гробницу бацали све скупа. И то су ту као направили ту масовну гробницу, то је затрпано ко фол било, али касније ми смо морали то да трпамо, да не би цуке, шта ја знам, развлачили те лешеве. Ми смо поново земљу навлачили да је затрпамо. Дакле, вратили смо се ми нашим кућама и тог 12. јула на Петровдан, прије на дан су између себе се Муслимани побили, мало даље од нас. Тад су у шуми били петорица наших људи, међу којима је био мој муж и дјевер, и ово остало су биле комшије. Ми смо њих хранили 50 дана да нико није знао да ми њима храну дајемо, да они долазе ту. Мада је војска њихова увијек била пуно село, али смо то гледали некако у времену да ми њима храну у шуму доставимо ту и ту. Они нама напишу писмо, оставе шта треба, ми донесемо храну ту, и ми побјегнемо кући, дођемо кући, пресвучемо се да нисмо у истој одјећи да нас не може нико познати да смо ми били ту, јер су нам рекли: „Ако иког мушка нађу, побиће све“. Нас је

13-оро били тад у кући нашој, пошто није била изгорела наша кућа.

БОЈАНА: Ко је све био у вашој кући тад?

ЗОРА: Били смо ја, свекар, свекрва, моје дијете, јетрва, њено дијете, и ови су из комшилука у кога је кућа била изгорела, стричеви, шта ја знам, стрине, значи сви смо били ту, 13 је нас било. Да би 12. Јула, кад су налетели исто тако однекле војска, све потјерало испред себе и у школу. Кад смо скоро дошли до школе, неки, чије име не знам и жао ми је што не знам да кажем, хтио нас је ту свију да побије пошто је рекао: „Има мушко међу нама“. Онда се између њих двојице, пошто је тројица, један испред, један у средини, један позади, хтјели ту да побију они, што овај лаже нема мушко никог, пусти народ да иде. Нас дотјерали тад у школу, тај дан 12-ог на Петровдан да би навече дошли по мене, а мој син Данијел је тада имао девет мјесеци. Мене су зовнули да изиђем, ја сам питала могу ли узети дијете, пошто је то 11 сати навече, немаш струје, нема ништа, већ дође и свијетли. Рекли су ми да може, да могу. Ја сам узела дијете и пошла сам на спрат, пушка је испред мене, пушка је иза мене. Значи, један иде испред, један иза. Изишли смо на спрат и сад они мене питају: „Ових пет што се крију у шуми гдје су, да ја знам за њих“. Тачно је да сам знала, али нисам хтјела да причам. И они су мени пријетили са Косовцима, шта ја знам: „Боље признај нама већ да Косовци дођу, ово, оно, шта ја знам“. Ја сам рекла: „Што причам вама, ја ћу причати и њима“. Је ли то то? Јест, слободна си, па су ме вратили у учионицу и сад, нормално, питају сви доље шта, како? Да би извели човјека од 87 година у другу просторију, то је јавк

био. Из друге просторије исто тако другог човјека изведу у ту празну. Нема шта они нису радили са њима. Кад су вратили нама овога што је изашао из наше учионице, он је сав, значи 87 година човјек, у њега је глава сва била модра од неких жељезних шипки што су они њега тукли. Сутридан, долазе по мене, траже мене. Ко је Зора Куљанин? Ја сам. „Изиђи“. Могу ли узети дијете? „Не можеш“. Ја изиђем у ту просторију гдје су тукли ту двојицу, значи столице, школске оне столице што су некад биле жељезне, а дрво, то је изломљено од тих двојицу људи. То је био Милан Куљанин и Војислав Мркајић. Флаше, ако се сјећате, од коле два литра оно што је било некад, то је разбијано од те људе. Колико је јака стаклена флаша од коле, значи... Колико су они њих тукли да су те флаше пуцале. Овај један је мени, али имена не знам никоме...

БОЈАНА: Нисте их познавали?

ЗОРА: Нисам, пошто сам ја мало времена провела у Брадини. Значи, не знам те људе, то је све био комшилук наш, али ја не знам. Не могу рећи кад нисам сигурна. И он је мени дао папирић неки. На том папирићу је писало „Зора Куљанин, у загради Хрватица, муж Рајко и син“. И он мене пита: „Гдје је Мићо Куљанин“? Не пита уопште за Рајка, само траже Мићу, кажу да сам ја Мићи питу носила, да сам ја Мићи ручак носила. Ја сам им рекла да не знам. Да би он узео ту флашу коле и ударао ме по ногама: „Признај“. Немам шта признати кад не знам гдје су. Узео је пиштољ и ударио ме пиштољем у главу: „Признај“. Не знам, као што и не знам. Е, сад пита гдје се крије Ранко Жужа. Ранко је Жужа био у тој групи гдје ових пет. Не знам. Ошамарио

ме: „Причај гдје је“. Не знам. „Узећемо ти дијете“. Можете, не знам. Да би они отишли тамо и рекли мојој свекрви да узме дијете. Мени је рекао: „Узећемо ти дијете, иде за Груде и биће му име Мато“. У том сам само одговорила: „Можете шта хоћете, али не знам докле ћете“. Узели су дијете, изишли су, пошто је школа, види се улица, поздрави се, каже са њим нећеш га више никад видјети. Значи, сједа свекрва, држи флашицу, држи малог, сједају у ауто и одоше. Опет иста прича: „Признај док није касно“. Немам шта признати. Каже: „Дајеш дијете за пет четника“. Дајем све, али не знам. Сјели су у ауто и отишли. Неко је дошао у ту просторију и реко: „Пустите је, а сакријте је.“ Да су они мене пребацили у неку малу, не знам никако шта је, мала нека просторија. Ја сам ту и контам сад шта да радим? Муж у шуми, дјевер у шуми, свекар у затвору, малог однесоше, овдје су ми јетрва и њено дијете, али остаје ријеч „не знам“. Да би неки сат времена можда прошао кад су се они вратили. Здравко Муцић звани Паво срео је то ауто, зауставио и питао: „Гдје сте кренули?“ Гдје је мајка од дјетета?“ Рекли су да сам у Брадини. „Ко је одвојио дијете од мајке?“ Овај је стао, није знао шта да каже, и Паво им је наредио да врате дијете назад.

БОЈАНА: Ко је тај Паво био, шта је он био њима?

ЗОРА: Паво, сад командант ваља, не знам шта је био, доста је људи помогао, а доста је по причи, не знам, стварно не знам. Ја знам да је мене спасио, дијете спасио. Доста су мени псовали, шта га браниш, овако, онако, шта је урадио. Мени је ваљао, а шта је другима радио, ја у то не улазим. Можда

је он наређивао: „Еј, ајд убиј онога“. То ја не знам, ја знам да је мене спасио. И то нису дошли до школе, већ су прије можда једно 500 метара истјерали свекрву ми и малог да би они дошли пјешке горе до школе, да су дијете вратили. Не знам, ја не знам како уопште човјек имао такву снагу да остане равнодушан према томе свему, али морали смо, јер сам ја тражила тад кад су они вратили дијете да овај Паво, исти Паво Муцић, да покупи малу дјецу и жене да иде гдје код кога може. И ја сам три пута ишла да се пријавим с дјететом да идем у Коњиц код, сад покојног, Вукана Жуке. „Не може. Сви могу отићи, ти не можеш.“ Сад контам, видјећеш шта ће сад бити, јер су прије навече жену узели из школе, значи, једно пет километара су они њу свезали за камион и камионом за собом вукли. На крају су је убили, нако, ето оставили је као закопану, али није закопана била. Можда једно три, четири године, тек су је онда нашли да је нико позно није. Ја сам само контала, биће и мени као што је и тој Боси, али што је било било је, контала сам само да ми је дијете некеме да дијете спасим, нек иде дијете, а са мном шта буде.

БОЈАНА: А знате ли презиме тој Боси?

ЗОРА: Куљанин Боса. Не може човјек... Кад сам се вратила ту, ишла је свекрва, питала сам ја да се упише. Не може. Ишла ми је јетрва да се упише. Сви могу, али ја не могу. У том случају, тај исти дан долази тај Паво, значи, човјека први пут видим и кад је ушао унутра, виче нама: „Шта ви чекате са малом дјецом?“ И ја му кажем: „Не дају ми изићи.“ „Ко ти не да изићи?“ Значи, стоји на вратима, али не смијем рећи „то је тај“, не знам хоћу ли изићи. Стоји он на

вратима ја кажем: „Не дају, сви могу изићи ја не могу“. „Имаш ли гдје ићи?“ Имам. „Спакуј своје ствари и изиђи напоље.“ И сад он податке узима и како сам ја рекла име оца кад он мени каже: „Откуд ти овдје?“ „Па“, рекох, „прије 20 година није било ти си Србин, ти си Хрват, ти си муслиман.“ Овим ријечима сам му рекла. Каже: „Пакуј ствари и изиђи напоље.“ Тад је он нас пребацио у Коњиц код тог рођака. Ми смо остали ту до 27. јула, од 27. јула исто тако Хрвати су дошли по нас, пребацили су нас у Хаџиће. Кад сам дошла у Хаџиће, сазнајем да ми је муж заробљен, а да су ова петорица што су била скупа, не зна се за њих, не зна се гдје су, ето као само да је он у затвору на Мусали. И тада хоћу да се вратим назад. Хоћу да се вратим, ако гине он, нек гинем и ја. Међутим, преко Црвеног крста су неки људи дошли до мене и молили ме: „Немој се вратити.“ А он је био осуђен за убиство ових седам што су они између себе побили. „Ако он гине, сачувај дијете“. Не, ја хоћу назад и дођем до Кисељака, запуцају Муслимани и Хрвати. Из Кисељака ме човјек врати опет у Хаџиће. И значи, нисам имала излаза да идем, преко Црвеног крста смо се тако чули, али сам између редова све читала шта он мисли и шта он поручује: не иди, чувај дијете, не мичи, не иди, остани гдје јеси. Да би га 23. априла муслиман пребацио на Доње Село, то је можда неких, па не знам, има 10-ак километара, пошто су му доле били родитељи. Пребаци га доље да би он 1. маја 1993. године побјегао из Доњег Села са групом још неких Срба и сад ту је Хрват неки Гаро, не знам му име и презиме, он је извео на српску територију. Кад је он

дошао 2. маја, значи све је круг обишао са својим родитељима, мислим са мојом свекром и свекром, дошао нама у Хаџиће. Најстрашније, најболније, мислим човјек све претрпи, дијете узима, ти купиш леш до леша, знаш свакога. Мислим, тешко је то. Тад су Сретену Куљанину, то је од заове зет исто из Брадине, одсјекли главу, донијели је у Коњиц на мост и играли се лопте са њом.

БОЈАНА: Знате ли ко је то тачно радио?

ЗОРА: Не, не, не знам.

БОЈАНА: Знате ли јесу ли били цивили или војници?

ЗОРА: Војска, војска је била све што је урадила, све што смо видјели, куд год смо кретали, значи метак пуца крај нас. Човјек исто тако, старији човјек у Брадини у својој кући осто сам, да би они пуцали из центра Брадине да запале кућу и човјек није могао изићи, изгорио је у кући. То је Ратомир Куљанин. Он је изгорио у својој кући. Двојицу, исто кад су скупчили да гоне, товари на камион да иду у Челебиће у затвор, то су били Слободан и његов брат, синови Страхине Живака. Они су убијени у Брадини, оба брата скупа. Ђорђић Драган и један, знам да су га звали Киса - исто тако оба брата, убијена у Брадини. Овај Драган је цијелу ноћ запомагао, нико му није смио прићи од Срба. Значи, на мукама је умро. Драго Куљанин није се могао испет на камион, човјек старији био, тежак, дебео био, није се могао на камион испети, убили су га ту. Једно 10 дана смо тражили исто тако петорицу момака, нисмо знали гдје су. Нашли смо их изнад кућа, у шуму сва петорица побијени. Мислим, то исто момак, момак је био

шездесет осмо је годиште, упуцали су га, запалили су му кућу, с куће је падало одозго на њега, момак је изгорио. Матер га познала, значи остало му џемпера мало око врата. По том џемперу га је познала. Мислим, страшно, стоку што је било по шталама то ништа нису пустили, то је све како су палили, то је све тако и горило да ниси могао доћи у село ти да видиш нешто, или немам појма. Ми кад смо се вратили као тад до 12. јула, значи 26. ми смо се вратили, 26. маја и били смо до 12. јула деведесет друге у том селу. Ми нисмо могли живити колико је смрдило то по шталама што је изгорило. Човјек прва жртва је био у Брадини, рањен је, то је Недјељко Куљанин, кроз ногу му је метак прошао. Сакрили су га у подрум мајка, отац, жена, имао је двоје дјеце мале. Нису имали гдје да га транспортују да иде да до болнице дође, да би сутридан, кад је та војска налетела, истјерали су га напоље њега самог да крене. Устане, падне, онесвијести се, једно три метра су испред тако да иде, није могао даље. Пред дјецом, пред мајком, пред женом, пред нама, пред свима узео метак и упуцао га, убио га. Мислим, то је... Само ми је жао, опет кажем, жао ми је што не знам тих имена. Здравко ми је остао, ето што је дијете спасио, што су ми рекли да је лично он, пошто је покојна свекрва знала да је он тај кад је овај рекао: „Остала је у Брадини.“ Његово име знам и памтићу и умрем. Син ми је тражио тог човјека, није га могао наћи, ето тек тако да...

БОЈАНА: Реците ми, је ли се можда сјећате да ли су се стражари ту у школи прозивали по неким надимцима можда међусобно? Јесте ли упамтили какве надимке?

ЗОРА: Ми нисмо смјели изићи из просторије никако. Значи, они су били на вратима и то је договор био на улазу у првим просторијама нису дали никоме, значи идеш горе, затвори ти врата, не чујеш ништа, нас је унутра да шибицу бациш не би могла проћи. То је било малтене све једно над другим. Мала дјеца, у мене је Данијел био најмлађи, значи од девет мјесеци и оно је било година, година и по, шта ја знам, то је све спавало на столовима, школским оним столовима. Није мјеста имао нико.

БОЈАНА: Колико је људи укупно било у тој школи можете ли процијенити, или отприлике?

ЗОРА: Па, не знам, учионица, ето колико може, не знам, не знам. Значи, шибицу да је човјек покушао бацити не би могла да падне.

БОЈАНА: Јесу ли то све домаћинства ту из Брадине?

ЗОРА: Све, све Брадина, значи, три учионице су пуне биле.

БОЈАНА: Колико је отприлике домаћинства било?

ЗОРА: Па, не знам колико би могло бити, пошто је Горња Брадина, Доња Брадина, нешто је био списак око 560, сад не знам. Сад су мушкарци сви који су били војно способни побијени у логорима, они по шумама. Значи, опет је било можда 60 нас у једној просторији.

БОЈАНА: Знате ли, можете ли процијенити колико је жена од тога било отприлике укупно?

ЗОРА: Па, не знам, можда, жена, можда, једно 40 жена да је било у просторији једној. Ове жене што су остале касније, што смо

ми изишли са дјецом, то је пуцано са њима, то је по њима, то је паљено, то је било и рањених, то је било нема шта се није дешавало. Значи, остале су све жене старије. Ове млађе жене са дјецом су отишли, изишле су одатле. Значи, све старије су жене изишле. Знам, код мене свекрва кад је дошла, код ње је сукња била спаљена, кошуља, по рукама све тако спржено, спаљено од чега... И то је свако вече се дешавало. Оне су ту биле три, четири дана, пет, колико ли. И онда су и њих као пустили гдје ко.

БОЈАНА: Знате ли је ли било других врста злостављања жена?

ЗОРА: Било је, било је и силовања, што, не знам, опет кажем не знам по имену. Доста жена је ћутало, неће да прича, али било је и ту силовања. Било је млађих жена на Мусалу, исто тако дјевојака. Нагонили су малу дјецу од неких 10 година да се тукну, да се шамарају, да узму нешто па један другог удара ту у школи. Дадне му неко жељезо или нешто: „Ајд’ удри ти њега“. Онај виче: „Гдје ћу ја свог друга“. „Удри“, да му јебе четничку матер, „ако нећеш ти, ја ћу“. Мислим, што човјеку не би никад пало напамет, њима је то падало напамет да може тако урадити.

БОЈАНА: Која је тачно војска у питању?

ЗОРА: Армија БиХ. Искључиво су они били у том.

БОЈАНА: А можете ли се сјетити описа, рецимо, неко да вам је карактеристичан остао, рецимо ти који су извели тог старца од 87 година?

ЗОРА: Ја знам да је старији човјек био, ја сам се распитивала и они су мени рекли да је он из Бутировић Поља, јер кад су нас потјерали одозго на једном мјесту смо

стали и он мене пита: „Гдје ти је муж?“ Чула сам, реко да је погинуо, Преуља се мјесто зове. Он виче: „Е, нека је, на мјесту је погинуо.“ То није, ја сам знала гдје су да су у шуму, али јест други ти погинуо на том мјесту. Он је старији човјек био, носио је ону капу, зелена капа, шарена нека кошуља, ко да га сад видим.

БОЈАНА: И препознали би сте га?

ЗОРА: Би сигурно. Нон-стоп је улазио доле кад су мене извели у учioniцу ту и увијек је говорио: „Зна гдје су, немојте је пустити. Она зна гдје су четници“. Јесам ја знала, али...

БОЈАНА: Можете ли описати те људе који су вас тукли када су вас испитивали?

ЗОРА: Не могу, не могу их описати никако, нити се могу сјетити ни, не знам. Не могу се никако сјетити, али сто пута сам рекла волила би знати, али 100 посто, да ми неко каже: „Е, то је тај“.

БОЈАНА: Знате ли колико је, према Вашој процјени, колико је људи страдало у тој школи до дана кад сте ви отишли одатле?

ЗОРА: Знам за ову Босу Куљанин, знам за овог Милана Куљанина, знам за Војислава Мркајића, то је од батина. Босу јесу из школе извели и цијели круг су са њом, вукли је, значи за аутом, шта су радили све... а ова двојица су од батина, подлегли, то је страшно било. Ова исто Даница Жужа, што је овдје њена јетрва, од батина. Ја не знам како су те жене живе. Исто тако, не могу се сад сјетити имена, њих су тројицу претукли, Тодор Жужа, Јово Жужа и Мирко Мркајић. Њих тројицу, значи, скинули су голе ко од мајке рођене и у неку пећину их одвукли, то

што смо се ми били сакрили у ту пећину кад смо кренули од куће први пут. Ми смо то намјестили, прије на неколико ми смо са дјецом били ту склонили, међутим, дошла је жена и рекла: „Бјежите одатле, ту су као тукли ову тројицу људи“. Да би они њих касније потјерали негдје у центар Брадине сигурно. Људи нису могли ићи и сву тројицу су убили једног до другог. Мислим, то сам све својим очима гледала. Исто тако, човјека су потјерали од куће, јадан човјек био болестан, они су њега потјерали да иде у центар Брадине. Сад су они њих доље скупљали и одатле су их све вукли у Челебиће. Човјек није могао да иде, метак у чело и убили га. А што је најцрње, што они њих прије претуку, претуку, значи с чим стиже. И не може да иде, метак у чело и убије га. То исто тако Миленко Куљанин, он је као да се сакрије, трчао је одозго да се сакрије у подрум, пошто су они ишли за њим, на врата како су улазили један другог убију. Е, овај сад Драган неки, пошто њему брат погинуо, овај Драган да се освети, он је њему, овоме Куљанину, већ мртвом, одсјекао језик, одсјекао горе главе. Тако да има тих неких сцена што човјек не може више, не знам, не знам стварно.

БОЈАНА: Можете ли ми рећи колико сте дуго били у Брадини када сте пребачени у Коњиц, значи који је то период, од 12. јула кажете да сте у Брадини?

ЗОРА: 12. јула ми смо ту били, 13-ти, 14-ог смо отишли у Коњиц, из Коњица смо се пребацили 27. јула у Хаџиће.

БОЈАНА: Реците ми је ли неко од тих људи у Брадини, је ли пружао отпор тој војсци? Јесте ли имали чиме да се браните?

ЗОРА: Наша војска што је пружала отпор, али су много вјеровали, па су пустили, ајд овај иде да види, да однесе хране, шта ја знам, међутим, вјеровали су некоме: „Хајд пустићемо, нек однесе хране, гладни су“. Међутим, ти исти људи што су они пустили да носе храну, касније су виђени у тој војсци у том нападу да су убијали, да су, шта ја знам, мучили у затворима.

БОЈАНА: Те када су мајке одвезене, кад сте рекли да су мајке с дјецом пуштене у Коњиц да су ишле, је ли онда остао још ико осим вас? Јесу ли долазили поново?

ЗОРА: Долазили су они ту у школу, значи ми можда неких 10, 15 жена са дјецом је отишло код родбине гдје ко има, а ови су остале жене, све остале и дјевојке су остале. Касније је било пуцања по тој школи, малтретирање, псовка, бар тако је мени свекрва причала, пошто је она била ту. Псовка, сваку вече одвођење неке жене, дјевојке, небитно ко је, колико година има. Мислим било је, ту су оне биле пет, шест дана па су онда и њих пребацили у Коњиц, то је Доње Село гдје ко има родбине пребацивали их. Али тих пет, шест дана су пакао горе преживјеле. Још било је, стварно је било њихове војске које дођу и које кажу: „Еј, не смије то радити, морате заштитити те жене“. То је све фина прича док је сад он ту. Можда је то само било хајд да ја будем фин „немојте ништа“, он оде преко врата, исти се случај касније настави. Хране нису имали, нису смјели изићи, значи нигдје нису смјели.

БОЈАНА: Опишите ми услове ту, како је све?

ЗОРА: Никакви, никакви. Значи, просторија и столови су били, ето поредани столови гдје смо ми дјецу ставили да спавају.

Овамо је било сједи доле по учионици. Значи, ништа ниси имао. Храна ништа, ако си имао ти нешто своје да поједеш, то је то, а да ти неко донесе, то нема ништа од тога. Значи, ако си имао нешто своје да једеш. Жене су тражиле да иду ко је имао краву да помузе краву, међутим иде војска са њим помузе, небитно, пола млијека проспи, пола понеси и то је то. Није било сад „дај ми нешто да једем“, већ што си имао ту да једеш, то си и јео. Кретања ниси имао никаква да изиђеш из учионице, а не да одеш негдје или ако негдје хоћеш да одеш, нпр. шта ја знам, краву да помузеш иде војник са тобом, дошао си дотле помузи краву, пола проспи, пола понеси.

БОЈАНА: Физиолошке потребе, хигијена?

ЗОРА: Ма ништа од тога, ништа. Затворен си, немаш ништа, воде да се умијеш, да се напијеш. Донесе ти флашу воде, не знаш шта ти је донио, да ли смијеш пити, или не смијеш и одакле је донио. Брадина је била пуна воде, али ти не знаш шта он носи у тој флаши. Не знам, страшно је било. Нас су сваки дан држали под контролом.

БОЈАНА: Да ли сте Ви могли закључити из тих увреда или нечег другог, из којих разлога то све, који су мотиви били тада у том моменту? Је ли то била чиста мржња, да ли је то било више? Шта сте ви осјећали и како сте тад доживљавали мотиве за то што су радили?

ЗОРА: Ја ипак мислим, јер Брадина је српско село, ја ипак мислим само што је српско да је то било. Да неке мржње, не знам, не знам, можда је неко, нормално шта ја знам, можда је неко неког мрзио. Овог Раденка Куљанина исто тако војска

је налетела, њих су тројица тад убијени: Раденко Куљанин, Васо Жужа, јер ја сам са овом једном лично их нашла, и Живак Веселко, ја мислим. Њега смо једва познали пошто је њему глава сва разнешена значи била од метка. Ништа друго већ од метка. Раденку Куљанину, кад га је видио тај војник, рекао је, пошто је он био учитељ: „Ти си мени дао јединицу, ја ћу теби метак!“ и ту га је убио. Сад, с друге стране било је њих, то је комшилуку горе, Реповац што се зове, што су били Муслимани који су долазили нама и говорили: „Треба ли вам хране, имате ли ишта јести?“ пошто је доста дјеце било мале. Исто тако, човјек је доносио, ражево, пшенично брашно, немам појма, да би могли дјечи давати умјесто кекса или тако нешто, шта ја знам. Не знам који би могли бити други мотиви, сад ми смо супер са њима били, али откуд ја знам сад у том моменту шта он мисли. Можда је мислио да ја кажем гдје су, па не знам који су мотиви били сад, шта. Можда из добре намјере, можда из лоше намјере, али нисам смјела рећи гдје су. Нисам их смјела одати.

БОЈАНА: Даље, кажете кад сте отишли за Хациће послје тога, наставили сте, нисте малтретирани?

ЗОРА: Нисмо, нисмо, јест било гранатирања, јест било бјежања, јест оно да се склонимо, шта ја знам, у подруме и тако нешто, да је било неких, није, није ништа, али што се тиче пуцања, рат је био и у Хацићима, гранатирање. Бјежи, сакривај се, а овако од војске ништа није било. То је већ наша војска била, није било никаквих проблема.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада био је да на узорку жена жртава рата из Републике Српске докажемо тезу да ова група ни до данас није добила адекватну правну сатисфакцију од стране правосуђа Босне и Херцеговине, што на основу свих изнесених података свакако и потврђујемо. Подаци који су претходно приказани читаоцима нуде преглед патологије која је примјењена над једном широком друштвеном групом која се налази на простору Републике Српске. Догађаји који су изнесени указали су на потпуно одсуство било каквог моралног промишљања у поступцима окрутног, нечовјечног и монструозног понашања његових извршилаца. Одсуство хуманости и моралних норми не оправдава чињеница ратних дејстава, поготово када је у питању категорија која је описана у овој монографији. Жене, али и дјевојчице које су поднијеле жртве које су их коштале живота (и оне које су преживјеле, носе посљедице траума и даље), дио су популације која и даље чека правду. Њихова очекивања су заснована на општем консензусу човјечанства - да свако људско биће има право на живот и здравље, али и да правни оквири који постоје треба да обезбиједе пријеко потребну заштиту у оваквим периодима.

Важно је нагласити да истраживачки рад презентован у овој студији није обухватио све регије у Босни и Херцеговини. Према новијим подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске, на осталим подручјима Босне и Херцеговине који нису обухваћени горе наведеним регијама, регистровано је 98 логора и затвора за Србе и то: у Цазинској Крајини 29 логора, на територији Средње Босне 54 и на подручју Западне Босне/Крајине 15 логора и затвора за Србе.¹ Пред судом БиХ до сада су оптужени за злочине у овим регијама следећа лица:

1. Сипић Идхан² – Предмет Суда БиХ бр. Х-KR-07/457. Према наводима у оптужници, оптужени Сипић је, неутврђеног дана у септембру 1995. године, за вријеме ратног стања у БиХ, као припадник Извиђачко – диверзантске чете у саставу Петог корпуса Армије БиХ, на подручју општине Кључ, ушао у кућу НН старог женског лица српске националности и исту лишио живота. Оптужница је теретила Идхана Сипића за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. *Кривичног закона БиХ* у вези са тачком

¹ Раковић, С. (ур.): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. Године (радна верзија), Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица

² Извор: Предмет пред Судом БиХ - <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=62&jezik=s>, посјећено 28.02.2016. године

ц), која између осталог укључује убијање и намјерно наношење лицу снажног физичког или душевног бола или патње, а у вези са чланом 180. став 1. КЗ БиХ (индивидуална кривична одговорност). Суд је оптужницу потврдио 10. децембра 2007. године. Дана, 17. децембра 2007. године Суд је одбио споразум о признању кривице, склопљен између Тужилаштва БиХ и оптуженог Сипић Идхана. Након што је судско вијеће размотрило и одбацило споразум о признању кривице, оптужени је позван да се изјасни о кривици. Приликом изјашњења о кривици, оптужени Сипић није могао прихватити све наводе оптужнице, тако да је судско вијеће констатовало да се оптужени изјашњава да није крив. Главни претрес почео је 8. фебруара 2008. године. Суд је, након разматрања и прихватања новог споразума о признању кривице, дана 22. фебруара 2008. године изрекао пресуду³ којом је оптужени Сипић проглашен кривим за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва, те осуђен на казну затвора у трајању од 8 (осам) година. Предмет Идхан Сипић први је предмет Одсјека I за ратне злочине Суда БиХ који је окончан склапањем споразума о признању кривице. Дана 11. децембра 2012. године, Суд је у предмету Идхан Сипић, одлучујући о захтјеву осуђеног Идхана Сипића за неправдо понављање поступка, донио пресуду којом се Идхан Сипић осуђује на јединствену казну затвора у трајању од осам година и два мјесеца.

2. Војић Адил⁴ – Предмет Суда БиХ бр. S1 1 K 012506 15 KRI и

3. Мешић Бекир – Оптужен у истом предмету бр. S1 1 K 012506 15 KRI

У оптужници се наводи да су оптужени Адил Војић и Бекир Мешић, за вријеме рата у Босни и Херцеговини и у вријеме оружаног сукоба између Војске Републике Српске и Армије Републике Босне и Херцеговине, на ширем простору бихаћке регије, као припадници ИДВ 501. бригаде V корпуса Армије Републике Босне и Херцеговине, употребом силе и пријетњом на живот и тијело, присилили друго лице на сексуални однос – силовање. Оптужница терети Адилу Војића и Бекира Мешића да су починили кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва из члана 173. став 1. тачка е) *Кривичног закона Босне и Херцеговине*, а у вези са чланом 29. истог закона. Суд је дана 22. децембра 2014. године, у предмету Адил Војић и др. потврдио оптужницу која Адилу Војића и Бекира Мешића терети за кривично дјело ратног злочина против цивилног становништва. На рочишту за изјашњење о кривици одржаном 19. јануара 2015. године пред Одсјеком I за ратне злочине Суда Босне и Херцеговине, оптужени Адил Војић и Бекир Мешић изјаснили су се да нису криви. Главни претрес отворен је 4. марта 2015. године. У току је изношење доказа тужилаштва.

Ова студија, дакле, представља прилог научног и друштвено освијешћеног рада на расвјетљавању истине и мали допринос разбијању дугогодишње пристрасности и једностраности у идентификовању жртава и криваца из рата у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године. Многе цивилне жртве рата нису дочекале, или још увијек чекају правду пред правосуђем Босне и Херцеговине, а као коначни циљ ове студије јесте да подигнемо свијест и укажемо

3 Извор: Предмет пред Судом БиХ - Првостепена пресуда: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2008/X07457_1K_SI_prvostupanjaska_22_02_2008.pdf, посјећено 28.02.2016. године

4 Извор: Предмет пред Судом БиХ - <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1252&jezik=s>, посјећено 28.02.2016. године

домаћој и међународној јавности на постојање великог броја жена у Републици Српској које су преживјеле најтеже облике тортуре и различита злочиња током рата, да и данас живе са тим траумама, а да нису дочекале правну сатисфакцију. Такође, важно је нагласити на крају да значајан број жена жртава рата из Републике Српске није више међу живима, многе од њих и данас живе са тешким психолошким траумама, сигурни смо да постоји и значајан број жртава које нису ни данас спремне да говоре о тортури коју су преживјеле, тако да је ова књига и својеврстан апел да се скрене пажња јавности на ову неправедно запостављену категорију.

БИБЛИОГРАФИЈА

ЛИТЕРАТУРА

- Николић-Ристановић, В. *et al.* (1995): Жене, насиље и рат, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Јовановић, А. (1997): Ратне психотрауме породица, Београд: Задужбина Андрејевић
- Јовановић, Д., Бундало, Г., Говедарица, М. и др. (1994): Искорењивање Срба у Босни и Херцеговини : 1992-1993, Рад: Београд
- Јанковић, М. и др. (1995): Злочин чека казну, Нови Сад: Мегилот, Нови Сад: Полет-прес, Српско Сарајево: Имел.
- Велимировић, Ј. (2010): Јавна трибина „Сијековац 26. марта - Злочин без казне“, Бања Лука: Републички центар за истраживање ратних злочина, Влада Републике Српске - Одбор за његовање традиције ослободилачких ратова
- Крстановић, Ж. С. (2003): Злочин без казне: 1991-1997, Бања Лука: Глас српски
- Ковачевић, С., Дајић, П. (1994): Хронологија југословенске кризе: 1942-1993, Институт за европске студије: Београд
- Бојић, Д. (2000): Страдање Срба у тузланској регији: 1992-1995, магистарски рад, Приштина: Филозофски факултет
- Бојић, Д. (1996): Страдање Срба у Сарајеву: књига докумената, 2. допуњено и проширено издање, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије
- Бојић, Д. (1996): Страдање Срба у Мостару и долини Неретве: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије
- Бојић, Д. (1995): Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: књига докумената, Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије
- Раковић, С. ур. (2014): Логори, затвори и притвори - мјеста страдања српског народа у Босни и Херцеговини од 1991. до 1996. године, Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица - радна верзија
- Едлингер, К. (ур.): Одабрани документи из Међународног хуманитарног права, стр. 11., Београд: Центар за мировне операције Војске Републике Србије
- Кнежевић-Предић, В., Аврам, С., Лежаја, Ж. (2007): Извори међународног хуманитарног права (друго изд.), Београд: Факултет политичких наука, Црвени крст Србије, Међународни комитет Црвеног крста
- Крстановић, Жарко (1995): Геноцидом против Срба: 1992-1994, Београд: Комитет за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права, Службени лист СРЈ

ДОКУМЕНТИ

- Симић, Оливера (2015): „У ишчекивању правде: Студија о положају српских жена жртава ратног злочина сексуалног насиља у Босни и Херцеговини“, Гендер центар Републике Српске: Бања Лука
- „Континуитет страстишта и логора“, Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина, 2001

„Експертиза о ратним злочинима и злочинима геноцида извршеним над цивилним становништвом на подручју бивше општине Босански Брод у 1992. години“, Удружења за тражење несталих цивила и заробљених бораца општине Српски Брод и Удружење логораша општине Српски Брод, септембар 2001. године

Попис становништва из 1991. године - Федерални завод за статистику Сарајево

Документације о извршеним ратним злочинима на подручју општине Босански/Српски Брод у периоду од 1991-1995. године, Удружења за тражење заробљених бораца и несталих цивила Општине Српски Брод и Удружења ратних заробљеника Општине Српски Брод из 2002. године

Предмети пред Судом Босне и Херцеговине - <http://www.sudbih.gov.ba>

Кривични закон Босне и Херцеговине

Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата од 12. августа 1949. године (IV Женевска конвенција)

Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I)

Извјештај МУП-а РС Тачка 42. Напад на села Бјеловац, Сикирић и Лозница

Копија пријаве СЈБ Братунац број: КУ-55/92, од 28.12.1992. године са прилозима

Допуна кривичне пријаве СЈБ Братунац број: КУ-55/92, од 27.02.1993. године, од 16.04.1993. године и 25.06.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Сарајево, од 25.05.1993. године, допуна кривичне пријаве ЦЈБ Зворник, од 07.07.1999. године и 09.07.1994. године; Записник о саслушању свједока М.С. сачињен у ПС Братунац број: 12-1-7/02-230-754/05, од 14.12.2005. године, записник о саслушању свједока М.С. од 20.12.1994. године дат пред Основним судом у Зворнику и потврда да је свједокиња била у Хагу ради давања изјаве МКС-у и документ са фотографијама број: 01124344.

Кривична пријава МУП-а РС, бр. 01-13/02-230-139 од 02.10.1992. год; Записник о увиђају МУП-а РС, бр. 01-13/01-02-230 од 16.08.1992. год; Фотодокументација бр. 02-230-139/92 од 02.10.1992. год

Копија кривичне пријаве СЈБ Братунац број: КУ-33/93 и КУ-34/93 од 24.04.1993. године достављене Вишем Јавном Тужилаштву Бијељина са прилозима; Копија кривичне пријаве ЦЈБ Зворник број 13/02-230-КУ-85/97 од 26.05.1997. године достављена Окружном Јавном Тужилаштву Бијељина са прилозима.

Копија кривичне пријаве са прилозима ПС Склани број 13-1/02-2-230-7/95 од 13.04.1995. године достављена Основном јавном тужилаштву Зворник.

Својеручно потписана изјава свједока: М.С. братића убијене и Д.М. комшија убијених.

МУП РС, ЦЈБ Сарајево, Одјељење криминалистичке полиције Сарајево, Изјава бр. 13-02-323/95 од дана 28.07.1995. године од Б.Ц., рођен 1956. године у Сарајеву

МУП РС, ЦЈБ Сарајево, Одјељење криминалистичке полиције Сарајево, Изјава бр. 15-02-476/95 од дана 22.12.1995. године од Н.Р., рођена 1956. године у Сарајеву, прије рата била настањена у Храсници).

МУП РС, ЦЈБ Сарајево, Одјељење криминалистичке полиције Рогатица, Изјава бр. 15-02-19/96 од дана 22.06.1996. године од Д.Љ., рођен 1951. године у општини Трново, прије рата био настањен у Храсници

МУП РС, ЦЈБ Сарајево, Одјељење криминалистичке полиције Сарајево, Изјава бр. 13-02-323/95 од дана 28.07.1995. године од Б.Ц., рођен 1956. године у Сарајеву

МУП РС, ЦЈБ Сарајево, Службена забијешка бр. 15-1/02/4/95 од дана 11.01.1995. године

Записник о саслушању свједока Т.Н. пред истражним судијом Основног суда у Илици 08.11.1995. године

ТЕКСТОВИ ИЗ МЕДИЈА

Муџахедини ми дијете убили, а немам ни за споменик, Независне новине, 15.03.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Mudzahedini-mi-dijete-ubili-a-nemam-ni-za-spomениk/184157>

Чолић, Драган: „Тукли су ме и силовали“, Блиц, 24.05.2002. године, <http://www.blic.rs/vesti/reportaza/tukli-su-me-i-silovali/l454z1k>, посјећено 12.11.2015. године

„Преминуо генерал Новица Симић“, РТРС, 02.03.2012. године, <http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=56984>,

Ковачевић, Вук (1995): „Ниједи од боле и туга“ у: Српска војска: лист војске Републике Српске, год. 4, број 34, Бања Лука: Генералштаб војске Републике Српске

Политика „Дрина је гробница Делићевић“, <http://www.politika.rs/scc/clanak/39512/Drina-je-grobnica-Delicevih>, посјеђено 17.02.2016. године.

Текст „Дрина је гробница Делићевић“, Политика, 15.04.2008. године, <http://www.politika.rs/scc/clanak/39512/Drina-je-grobnica-Delicevih>, посјеђено 17.02.2016. године.

Текст: „Ухапшене четири особе осумњичене за ратне злочине на подручју Чапљине“, Дневни Аваз, 01.02.2016. године, <http://www.avaz.ba/clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine?url=clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine>

ФИЛМОВИ

Документарни филм „Мирјана“ редитеља Сњежана Лаловића из 2005. године - <https://www.youtube.com/watch?v=A4sirVibWkI>

Филм „На Дрини гробница“, Савез логораша Републике Српске - Регионално удружење логораша Вишеград, август 2007. године, <https://www.youtube.com/watch?v=2up3zoeVtpg>, посјеђено 17.02.2016. године.

Документарном филму „Мученици“ (2008) режисера Дениса Цвитичанина о страдању Срба у логорима Лора, Дретељ и Челебићи (Извор: <http://www.imdb.com/title/tt1215465>). Комплетан филм о логору Дретељ се налази на линку https://www.youtube.com/watch?v=o1Qrlcx_zGU.

OUR TESTIMONY

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

1992–1995.

Наша исповијест

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Prepared by / Приредили:

ALEKSANDAR VRANJEŠ • BOJANA MIODRAGVIĆ

INTRODUCTION

According to the data of the Republic Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons of the Government of the Republic of Srpska, there were 536 camps and prisons for Serbs on the territory of Bosnia and Herzegovina during the war (Figure 1)¹.

In the area of war-torn Bosnia and Herzegovina, there were several locations where Bosniak and Croatian forces molested Serbian women. According to the information provided by the editor of the book *The Crime Awaits Punishment*², written in 1995, the following locations have been identified on the territory of Bosnia and Herzegovina: Hotel „Zagreb” in Sarajevo, where between 40 and 50 Serbian women were abused; student dormitory “Bjelave” in Sarajevo, in which about 30 Serbian women were molested; sports center “Zetra” where around 30 Serbian women were also abused; coffee shop “Borsalino” in Sarajevo where about ten victims were molested; in the premises of the former company “Đorđević” in Ciglane, Sarajevo in which about 30 women of Serbian nationality were abused; in the premises of the Faculty of Electrical Engineering in Sarajevo, where 100 Serbian women were molested; Hadžići in the building of the elementary school Tarčin, where around 50 women of Serbian nationality were abused, and in the village Urduk near Pazarić where about a dozen women were molested; in the area of the city of Tuzla Serbian women were abused in the premises of High School Center (100 women), student dormitory (200 women) and about 15 women in a private house located on

Figure 1. – Map of camps for Serbs during the war in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995

1 Sources: Ranković, S. (ed.): Camps, prisons and detention centers - places of Serbian people suffering in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996 (Draft), Banja Luka: National Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons; Documents on war crimes in former Yugoslavia 1991-1995, Belgrade: The Committee for the collection of data on crimes against humanity and international law, the X Report, 2001

2 Janković, Miroslav et al. (1995): *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pp. 108-109.

the road to Srebrenik near Previl; in the area of the town of Bugojno Serbian women were assaulted in the premises of Ski center „Rostovo” (30 women), as well as in the house of the murdered Serb Relja Lukić (15 women); on the territory of Konjic, about 50 women of Serbian nationality were abused in the village of Buturović-Polje, while around 20 women were molested in the cafe “Amadeus” in Konjic; in the area of the town of Bihać about 30 Serbian women were abused in a restaurant owned by Mustafa Vuković.

Today, more than 20 years after the war, there is no official data on the number of women who were victims of rape and torture in the war-torn territory of Bosnia and Herzegovina.³ According to the analysis of Dr. Olivera Simić *In Anticipation of Justice: A Study on the Situation of Serbian Women Victims of War*, the Commission for War Crimes in the former Yugoslavia has found that over 800 Serbian women were raped by the Muslim forces during the war in Bosnia and Herzegovina.⁴ Simić points out that this is not a definite number, as many women did not report rape due to various factors: time, shame, political interference, migration and displacement, trauma, murders of raped women, and the period that followed, considering that a great number of the victims died of old age and/or poor health.⁵ As a result, we do not have an accurate number of women victims of rape and other forms of torture, even many years after the war. Simić explains that a lot of women in Bosnia and Herzegovina were closed in private houses and apartments, most of which have never been identified as victims by national or international courts. Female victims were also never registered by international organizations, such as the International Committee of the Red Cross.⁶ A large number of women were also abused at the premises of public institutions, such as schools, hotels, stadiums, military barracks and sports halls. Thus, in order to avoid their registration, a lot of women were either released or exchanged for male prisoners. No records were maintained about all of this.⁷ Because of this, the only method for establishing the truth about women victims is their testimony. As we shall see below, statements and testimonies of women who have survived torture are often discredited before the Court of Bosnia and Herzegovina, and therefore the persons suspected of crimes against civil war victims are acquitted. As Simić highlights, a great number of women never talked about their experience of rape since they have neither institutional nor familial support⁸. For all these reasons, many women died without receiving justice. A significant number of women victims of war in Bosnia and Herzegovina were displaced. Some of them are unwilling to testify for fear of reprisals or stigmatization by society.

A number of women and girls of Serbian nationality that were subjected to torture during the war sought help at the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade. The Ethics Committee and the Executive Board of the Serbian Medical Society formed the Commission for monitoring and providing assistance to raped women from war zones on November 3, 1992. Immediately upon its formation, the Commission made contact with the Government of the Republic of Srpska, the Ministry of Health of

3 Simić, Olivera (2015): “In anticipation of Justice: A study on the situation of Serbian women victims of war crimes of sexual violence in Bosnia and Herzegovina”, Banja Luka: Gender Center of the Republic of Srpska, p. 5

4 Ibid.

5 Simić, Olivera (2015): “In anticipation of Justice: A study on the situation of Serbian women victims of war crimes of sexual violence in Bosnia and Herzegovina”, Banja Luka: Gender Center of the Republic of Srpska, p. 6

6 Ibid, p. 6

7 Ibid.

8 Ibid, p. 8

the Republic of Srpska, the Commissariat for Refugees, the Red Cross of Yugoslavia, with all the health organizations in the territory of the Republic of Serbia, the Serbian Ministry of Health, the Federal Institute for Health Protection, the Federal Commission for War Crimes, the Ministry of Foreign Affairs, as well as with many other institutions and individuals. At the request of the Committee for the collection of data on crimes against humanity and international law of the Federal Prosecutor's Office dated 29 December 1993 (under no: 1/0-12/2-93), the Commission wrote and submitted the following report under the number 83 on 4 February 1994 concerning the rape victims who asked for medical treatment in Belgrade:

1. I. J. Born in 1964. A nurse by profession, she was held in a Croatian camp, where she was raped, after which she became pregnant. She gave birth to a child who was sent to the Children's Home in Zvečanska Street in Belgrade.

2. K. S. Born in 1964. A saleswoman by profession from Ilijaš, Sarajevo. She was held in the camp Breza. She was raped and became pregnant. Abortion approved and performed in the twentieth week of pregnancy.

3. D. M. Born in 1954. A housewife by profession. Married, has two adult children and a husband who was on the battlefield. She was held in the camp in Zenica, where she was raped. An abortion was performed.

4. K. S. Born in 1972. A housewife from Sarajevo. She was raped by the members of the Muslim army. She became pregnant. She gave birth on 19 November 1992. The child was handed over to the Children's Home in Zvečanska Street in Belgrade. She received gynecological and obstetric assistance, as well as the ongoing psychiatric help due to her very difficult condition.

5. V. S. 24 years old, from Kakanj. She was raped by the members of the Muslim army. She became pregnant. Abortion carried out in the sixth month of pregnancy at the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade.

6. E. S. Born in 1972 in Sarajevo. A nurse by profession. She was held in a private camp in Sarajevo. She became pregnant after being raped. Abortion carried out in the fifth month of pregnancy at the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade.

7. P. A. Born in Sarajevo on 12 April 1958. A pharmacist by profession. She was raped in October 1992 by Muslim soldiers. She is married and has one child. Abortion performed in the fifth month of pregnancy at the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade.

8. G. S. Born in 1964 in Sarajevo. Raped repeatedly by several Muslim soldiers. Since she underwent a medical examination in the eighth month of pregnancy, a termination of pregnancy was not approved.

9. T. H. A Muslim woman, married to a Serb. She had two children, her husband was a member of the Serbian army. She was persecuted by Muslims and raped. Pregnancy was terminated between the fifth and sixth month.

10. S. D. Born in 1943 in Sarajevo. She was raped, beaten and mistreated.

11. S. M. Born in 1973, from Tuzla. A saleswoman by profession. She was raped by the members of the Muslim army. An abortion was performed in the fourth month of pregnancy.

12. D. G. from Konjic. The rest of the data can be found in the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade.

13. Đ. M. from Majevisa. The rest of the data can be found in the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade.

14. M.S. She was raped and the abortion was performed at the Clinic for Gynecology and Obstetrics Clinic in Novi Sad, where the rest of data can be found.

The Commission had the impression that in February 1994 there was a far greater number of women who experienced the same tragedy. Many women remained in the territory of the Republic of Srpska, while some of them did not report the rape to the Commission or other health care organizations in the territory of the Republic of Serbia, presumably in an effort to keep their torture and humiliation a secret. The Commission's Report was signed by the Chairman of the Commission Prim. Dr. Vojislav Miletić.

The aim of this study is to draw attention of the domestic and international public that even after more than twenty years after the war in Bosnia and Herzegovina, women victims of the war in the Republic of Srpska have still not received justice from the legal system of Bosnia and Herzegovina and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.

The primary data in this study were collected through qualitative research, by means of the interview method, using as the instrument a semi-structured interview, deemed the most appropriate for this kind of research. Semi-structured interviews enabled questions that made respondents focus sufficiently on the period that is significant for this study, while also providing minimal suggestions regarding the flow of conversation, as well as the chronology and the details with which the respondents gave answers. The sample consists of 15 females, with no restrictions in terms of age. An age restriction was excluded due to the effort to collect data that would provide a wider and more comprehensive insight into the experiences of women victims of war in Bosnia and Herzegovina. Given that representativeness does not play an important role in research with this type of data, the sample provided was intentional. In order to locate the respondents, we contacted the organization "Association of Women Victims of War of the Republic of Srpska", which has information and the addresses of women who were victims of the civil war by the non-Serb forces in Bosnia and Herzegovina. With the help of this association, we gained the respondents' consent for participation in this research and conducted interviews. An important element in the choice of the test sample was the territorial distribution, in order to provide information from different areas where women were victims exposed to torture and abuse. The Association played an important role at this point as well, by providing the addresses of respondents from the locations where a lot of data were collected from secondary sources. The interviews were conducted in the period from 19 August 2015 to 4 September 2015, in the areas of the municipalities of Bratunac, Zvornik, Prijedor, Novi Grad, Banja Luka, Brčko, Šamac and Brod. The respondents were informed about the purpose of the interview both verbally and in writing, prior to giving their written consent to participate in the research, as well as the permission to the National Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons of the Republic of Srpska to dispose with the data resulting from these interviews. Moreover, the participants had the opportunity of deciding whether their identity would be revealed in the monograph and whether the data could be further used by researchers,

which was determined by a special document. Interviews were performed by Bojana Miodragović, MA and were recorded in audio and video format, after which they were transcribed.

This study contains the testimony of fifteen women victims of war interviewed in Bosnia and Herzegovina, as well as information on the researched topic from other testimonies collected through secondary sources - from the available documentation and literature (lawsuits, verdicts, publications, monographs, records, etc.). In this way, the study also was able to include the testimonies of women, which were not available to us, as well as of those that are no longer among the living.

The youngest victims of rape of Serbian nationality were two nine-year-old girls in Ilijaš and Odžak, as well as a twelve-year-old girl in Sarajevo. The oldest civilian victim that we could identify was B. K. who was murdered in 1994 in the camp in Bihać. We learned about the fate of B. K. from the following documents: *Official Note of the Public Safety Station in Bihać, Department of Criminal Police* from 7 December 1994 and the *Record of Witness Examination of the Center of Public Security Banja Luka, Novi Grad Police Station*, dated 27 April 2005. On the evening of 25 October 1994, the Muslim army entered the village Račić near Bihać. One part of the Serbian population was able to leave the village, while most of the elderly villagers remained in the village. The Muslim army killed several villagers at the entrance to the village, while the remaining villagers of Račić were taken to the camp in Bihać, where they were all killed. Their dead bodies were exchanged on 1 December 1994. Among the bodies of prisoners from the village Račić was also the body of B. K.; witnesses claim that she was about 106 years old at the time of her murder. According to the witness statements, she was killed in the camp in Bihać, where she was buried. Unfortunately, as in the case of the youngest victims, the perpetrators of crimes against B. K. were never brought to justice, not even 20 years after the war.

The aforementioned stories of torture and rape of civilian victims of war are all shocking in their own way, but at the beginning of this book we will single out the statement of the victim Mirjana Dragičević's mother. In the short documentary film "Mirjana"⁹ directed by Snježan Lalović in 2005, the testimony of the girl Mirjana Dragičević's mother was recorded. The girl was raped and slaughtered on 28 December 1992 in the village of Donja Bioča near Ilijaš by mujahedeen from the then Second Battalion of the Seventh Muslim Brigade.¹⁰ Mirjana's mother Rada Dragičević described this tragic moment as follows:

„My daughter was in a red track suit, I dressed her. The track suit was too wide. They caught her, separated her from me, she was screaming, crying. When they started to take off her clothes, she screamed. She was crying, I could not help her. She called me "Mommy, Mommy!" I could not help her; they were holding me... When the first one raped her, she was.... well, she was aware. But later she did not hear, she probably became unaware when those two.... Later she became quiet, she didn't cry or called me or anything. She just lay there on the floor. When they finished, they shot at her and then at me."

Rada Dragičević did not have the strength to talk about what happened to her in 1992. She was only able to tell the story of the rape and murder of her nine-year-old daughter Mirjana 13 years later.¹¹

9 Link to the documentary "Mirjana": <https://www.youtube.com/watch?v=A4sirVibWkl>, accessed on 11 December 2015.

10 Source: Text "The Mujahedeen killed my child and I don't have enough money for a monument", *Nezavisne novine*, 15 March 2013. Link: <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Mudzahedini-mi-dijete-ubili-a-nemam-ni-za-spomenik/184157>, accessed on 11 December 2015

11 Simić, Olivera (2015): "In anticipation of Justice: A study on the situation of Serbian women victims of war crimes of sexual violence in Bosnia and Herzegovina", Banja Luka: Gender Center of the Republic of Srpska, p. 6

THE LEGAL STATUS OF WOMEN VICTIMS OF WAR

In all armed conflicts, regardless of the parties, or the scope and nature of the conflict, there are especially vulnerable categories of persons who have protected status in domestic and international criminal law; both because they usually do not belong to the armed formations, as well as due to the fact that they are not only unable to provide resistance, but they also do not pose a threat. Such persons are usually put in danger by the mere fact that the war is affecting them even more than others; they find it harder to bear, are frail and weaker by nature, are fearful, and often completely helpless. Children, women, elderly, people with disabilities and other helpless persons fall into this category. As women victims of war are the subject of our consideration, the focus of the analysis will be on this type of victim.

According to the estimates, over 100,000 persons were killed in the last war in Bosnia and Herzegovina. Moreover, the share of women victims exceeds 20% of the total number of victims, which clearly indicates the scope of their suffering. According to the preliminary data research conducted by the National Center for the Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons, 2,789 of Serbian women were killed in the war in Bosnia and Herzegovina, 829 of them disappeared, and 315 are still missing. Also, the current records of the Center indicate that about 2,100 Serbian women endured sexual violence during the war.

The cooperation that existed between the media and intellectual circles engaged in the bestowing of one-sided blame for the war in Bosnia and Herzegovina influenced the creation of an image where only non-Serb women were exposed to sexual violence and other forms of torture in the war. In other words, the general impression in the international community, which remained subjective and biased, was that the mass rape of women of primarily Bosniak and Croatian nationality was committed solely by the members of the Army of the Republic of Srpska, as well as paramilitary groups associated with the Serbian side in the conflict. In order to criminalize those rapes even more and demonize of the Serbian side in the conflict, it is said that the rape was organized and planned, ordered by the highest political and military authorities, with the aim of ethnic cleansing and genocide.

Sexual violence in war represents the criminal offense of war crime, as well as a strategic weapon of war. It is often done with the specific intent of destroying social and cultural links between families and communities.

In the international criminal legal framework, sexual violence is regulated by several legal acts.

According to the *IV Geneva Convention* of 1949, in Article 27, paragraph 2, it is stipulated that: "Women shall be especially protected against any attack on their honor, in particular against rape, enforced prostitution, or any form of indecent assault."¹

According to the *IV Hague Convention on Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land and Sea*, the following is stipulated within Article 46: "Family honor and rights, the lives of persons, and private property, as well as religious convictions and practice, must be respected."²

According to the *III Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*, within Article 25 among other things it is stipulated that: "in any camps in which women prisoners of war, as well as men, are accommodated, separate dormitories shall be provided for them."³ Also, Article 88, paragraph 2 of the same Convention prescribes that: "a woman prisoner of war shall not be awarded or sentenced to a punishment more severe, or treated whilst undergoing punishment more severely, than a woman member of the armed forces of the Detaining Power dealt with for a similar offence."⁴ Furthermore, Article 97 of the same Convention stipulates that: "women prisoners of war undergoing disciplinary punishment shall be confined in separate quarters from male prisoners of war and shall be under the immediate supervision of women."⁵

In the *IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Article 16 stipulates that: "the wounded and sick, as well as the infirm, and expectant mothers, shall be the object of particular protection and respect."⁶

In the *Protocol Additional to the Geneva Conventions* of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), within the Article 75, paragraph 5 it is stipulated that: "women whose liberty has been restricted for reasons related to the armed conflict shall be held in quarters separated from men's quarters. They shall be under the immediate supervision of women. Nevertheless, in cases where families are detained or interned, they shall, whenever possible, be held in the same place and accommodated as family units."⁷

Within the resolution adopted by the UN Security Council, no. 1325 of 31 October 2000, titled *Women, Peace and Security*, all parties in the conflict are invited to take special measures to protect women and girls from gender-based violence, particularly rape and other forms of sexual abuse, in situations of armed conflict. In addition to the above, the Security Council Resolution no. 1820 of 19 June 2008 condemns the use of sexual violence as a tool of war, defining rape and other forms of sexual violence as a war crime, crime against humanity, or a constitutive act of genocide.

---

1 Source: Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949 (IV Geneva Convention): http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/zen_konvencija_4_lat.pdf, accessed on 25 March 2016.

2 Edlinger, K. (ed.): Selected documents from the International Humanitarian Law, Belgrade: Center for Peacekeeping Operations of the Army of the Republic of Serbia, p. 11.
Link: http://www.vs.rs/content/attachments/CMO/Radni_materijal_zapripremu-MHP_zbirka_2013_Srb_Eng.pdf, accessed on 25 March 2016.

3 Ibid, p. 79

4 Ibid, p. 102

5 Ibid, p. 105

6 Source: Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War from 12th August 1949 (IV Geneva Convention): http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/zen_konvencija_4_lat.pdf, accessed on 25 March 2016.

7 Knežević-Predić, V., Avram, S., Ležaja, Ž. (2007): Sources of international humanitarian law (second ed.), Belgrade: Faculty of Political Sciences, Serbian Red Cross, International Committee of the Red Cross, p.

Based on Resolution no. 1820, the Resolution of the UN Security Council no. 1888 of 30 September 2009 gives special attention to the protection of women and girls from sexual violence in armed conflicts. By operationalizing this protection, the said resolution mandates peacekeeping missions and peacekeeping forces to protect this category of persons, and it requires the appointment of the Special Representative of the Secretary-General, as well as the formation of expert teams, which would act to protect women and girls in armed conflicts.

Finally, by the Resolution of the UN Security Council no. 1889 of 5 October 2009, Resolution no. 1325 of 2000 entitled *Women, Peace and Security* was confirmed, and sexual violence against women in conflict and post-conflict situations was condemned. It should also be noted that the UN Security Council treated the issue of sexual violence under the Resolutions no. 1960/2010, 2106/2013, and 2122/2013.

In addition to these documents, it is worthwhile to point out the *Declaration of Commitment to End Sexual Violence in Conflict*, which was adopted on 24 September 2013 by the General Assembly of the United Nations contains a number of practical and political commitments to end the use of rape and sexual violence as a weapon of war. The aforementioned declaration emphasizes the prohibition of amnesty for sexual crimes that occur during peace agreements and requires the adoption of a new Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict, which will ensure that the collected evidence on sexual violence can be used in court proceedings.

By the provisions of Article 7 of *The Rome Statute of the International Criminal Court*, the criminal offense of crime against humanity is prescribed, which, among other things specifies in paragraph (g) the criminal offense rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence of comparable gravity.

According to Article 5 of the statute of *The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, a crime against humanity, among other things, in paragraph (g) includes rape. Hence, by specifying only rape, the statute gave a narrower definition of the criminal offense of rape in relation to *The Rome Statute*. Therefore, more detailed elements based on which rape qualifies as a crime is given in the verdict of the Trial Chamber of the ICTY of The Hague Tribunal, i.e., in the case *Prosecutor v Anto Furundzija*, whereby it is specifically emphasized that rape is any sexual act committed with the use of coercion or force or under the threat of force or use of force.

Observing the aforementioned documents, we can notice a wide range of international legal acts, mostly of criminal-legal character, which precisely indicate the gravity of sexual violence during the war, thus prohibiting it by all possible legal means; and if it occurs, then the most serious criminal legal qualifications are prescribed for such acts. Unfortunately, despite the fact that the participants in the armed conflict were certainly aware of specified mechanisms during the conflict period, prescribed by the Geneva and The Hague law and later in post-conflict laws that pointed to the need to prosecute crimes of sexual violence, this form of violence that happened in the war in Bosnia and Herzegovina was neither prevented nor later adequately processed, especially as far as the women victims of Serbian nationality are concerned.

When it comes to the domestic legal framework, we should start from the *Criminal Code of Bosnia and Herzegovina*. Namely, the *Criminal Code of Bosnia and Herzegovina* defines, within Article

172, paragraph (1), item (g), coercing another person to sexual intercourse or an equivalent sexual act (rape), sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence as a crime against humanity. Consequently, we note that Article 172 does not exactly include the act of war rape, but sexual violence is mentioned only when it appears as part of a widespread or systematic deliberate attack on the civilian population, which makes a constituent element of crimes against humanity.

Article 173, paragraph (1) item (e) of the *Criminal Code of Bosnia and Herzegovina* defines rape and forced prostitution as war crimes. Constituent acts of sexual violence that are defined as war crimes under the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina are much narrower than those defined by international law. Specifically, Article 173, paragraph (1), item (e) only includes “sexual intercourse or an equivalent sexual act (rape) or enforced prostitution,” which is in marked contrast to *the Rome Statute of the International Criminal Court* that recognizes rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence as a grave breach of Geneva conventions.

Additionally, both cited articles defined wartime sexual violence up to the mid-2015 as coercing another person by “using force or threat of immediate attack upon one’s life or body, or the life or body of his/her’s loved ones.”⁸ These provisions are limited because they do not define the cases of sexual intercourse without consent as crimes, despite the fact that the practice of international courts found that sexual activity without consent can be achieved by other means of coercion, which are especially relevant during armed conflict, including the fear of violence, duress, detention, psychological pressure, or the abuse of authority. The previous formulation is defined as one of the reasons for the high rate of acquittals in cases of sexual violence before the Court of Bosnia and Herzegovina. Changes in prescribing this Article occurred in May 2015 through amendments to the *Criminal Code of Bosnia and Herzegovina*, whereby the qualification of rape does not only depend on the element of coercion, but also provides a higher level of consistency with international standards.

Furthermore, the *Criminal Code of Yugoslavia* from 1976 should also be mentioned. This law is applied in the Republic of Srpska, the Federation of Bosnia and Herzegovina, and the Brčko District as a law that was in force at the time when the violence occurred, and it specifically prescribed in Article 142 as forms of sexual violence only forced prostitution and rape as a war crime against the civilian population, whereby the compliance with international law in the context of the obligation to investigate and prosecute sexual violence of this nature is not achieved.

Despite the fact that over 2,100 Serbian women endured sexual violence during the war, nobody answered for these crime before The Hague Tribunal. Before the Court of Bosnia and Herzegovina, so far only five persons have been convicted of sexual violence against women of Serbian nationality during the war (Veiz Bjelić, Zrinko Pinčić, Ćerim Novalić, Josip Tolić and Zaim Laličić) for a total of 36 years and 6 months in prison.

---

⁸ Source: The Criminal Code of Bosnia and Herzegovina:
http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/krivicni_zakon_3_03_-_bos.pdf, accessed on 25 March 2016

POSAVINA

According to the publication from 2001 under the title *Continuity of Gallowses and Camps*¹, the pogrom of Serbian civilians on the territory of Posavina began in March 1992, when Croatian forces killed and expelled the Serb civilian population from the municipality of Brod, in the villages of Sijekovac, Donje Barice, Gornje Barice and Liješće. Croatian and Muslim troops expelled around 7,000 Serbs from the territory of Derventa, while more than 30,000 inhabitants of the municipalities of Brod, Derventa, Modriča and Odžak were forced to leave the whole territory of Posavina. As for the camps for Serbs, as stated in the publication *Continuity of Gallowses and Camps*, there were 45 registered camps in Posavina in the municipalities of Brčko, Gradačac, Orašje, Šamadž, Odžak, Vukosavlje, Derventa, Brod, Doboj, Modriča. According to the most recent sources², there were a total of 10 camps, prisons or detention centers in the municipality of Brod, a total of 21 in Brčko, 5 on the territory of the municipality of Gradačac, 5 in Derventa, 1 in Doboj, 3 in Modriča, 5 in Orašje, 5 in Odžak³ and 1 camp in Šamac, which makes a total of 56 camps, prisons or detention centers for Serbs in

1 Continuity of Gallowses and Camps, Banja Luka: Documentation Center of the Republic of Srpska for War Crimes Research, 2001

2 Ranković, S. (ed.): Camps, prisons and detention centers – places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996 (Draft), Banja Luka: Republic Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons;

3 From May to July 1992, 1,294 people from Odžak and Vukosavlje were taken to the camps in Bosnia and Herzegovina and Croatia, of which 42 people died and 62 had been raped.

Figure 2. – The camp - Stadium of FC "Polet", Bosanski Brod

Figure 3. and 4. – The camp - Secondary School Center "Eric Pavlik", Bosanski Brod

Armed conflicts that took place during 1991 in Croatia, more precisely on the territory of Slavonia, also left consequences on the then Bosanska Posavina, although there was no armed conflict in Bosnia and Herzegovina at the time. For example, Vojislav (Slobodan) Goranović, mechanical engineer (born in 1950 in Donja Dubica) ⁴ was killed on the job as a result of artillery fire originating from the Croatian territory, on 16 September 1991 in the village of Vinska, which belongs to the municipality of Bosanski Brod. On 12 November 1991, Croatian nationals living in the area, led by the Croatian Democratic Union (HDZ), proclaimed the Croatian Community of Bosanska Posavina, in which they included the municipalities of Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Brčko, Derventa, Odžak, Orašje and parts of the municipalities of Doboј and Gradačac, while Bosanski Brod became the administrative seat.⁵ Conflict began on 3 March 1992, when the members of the official armed forces of the Republic of Croatia entered the municipality of Bosanski Brod, and occupied what was then known as Bosanski Brod, with the help of paramilitary groups, organized by the Croatian Democratic Union (HDZ) and the Party of Democratic Action (SDA)⁶. In official document published by the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Croatia, the Service for Protection of Constitutional Order no. S1/92 of 4 March 1992, entitled *Information on the Developments in Bosnia and Herzegovina* signed by the then Deputy Minister Jerko Vukas, the following is stated: "According to information available to the Service for the Protection of the Constitutional Order of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Croatia, the Croatian Defense Forces have routed groups of Serbian extremists from Bosanski Brod through quick and decisive armed action. There are a number of dead and wounded on the side of armed Serbian extremists. A special unit of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Bosnia and Herzegovina, which came to Bosanski Brod on 3 March 1992, retreated as the Croatian Defense Forces took control over the city. According to the information from our sources, the Croatian Defense Forces units do not want to remain exclusively in

4 Source: Expertise on war crimes and crimes of genocide committed against the civilian population in the former municipality of Bosanski Brod in 1992, the Association for missing civilians and captured combatants of the municipality of Srpski Brod and the Association of Detainees of the municipality of Srpski Brod, September 2001, p. 8, 17

5 Velimirović, J. (2010): Public discussion "Sijekovac on 26th March – A crime without punishment", Banja Luka: Republic Center for War Crimes Investigations, Government of the Republic of Srpska - Committee on the tradition of liberation wars, p. 14

6 Source: Expertise on war crimes and crimes of genocide committed against the civilian population in the former municipality of Bosanski Brod in 1992, the Association for missing civilians and captured combatants of the municipality of Srpski Brod and the Association of Detainees of the municipality of Srpski Brod, September 2001, p. 9

Bosanski Brod, but intend to dismantle the barricades in the area of Bosanska Posavina, all of which has begun to complicate political negotiations. Additionally, the representatives of the Serbian Democratic Party have accused the Republic of Croatia of being directly involved in the conflict through the action of Croatian Defense Forces.⁷ In this way the Republic of Croatia initiated the conflict in Bosnia and Herzegovina. Thus began the persecution and massacre of Serbs, who were at that time the minority in Bosanski Brod, compared to the total number of Croats and Bosniaks.⁸ Members of the Serbian population were banned from leaving the city, and the killing of the entire Martić family on 25 March 1992 was a sign of what was to become the fate of the Serbian people in the municipality of Brod, but also elsewhere in Posavina. On 26 March 1992, the Croatian army launched an attack on the village Sijekovac, during which 9 civilians were killed, of whom the youngest was seventeen-year-old Dragan (Luka) Milošević and the oldest Jovo (Vasa) Zečević, who was 72 years old.⁹ Further actions of the Croatian army in conjunction with paramilitary forces of the Bosnian Croatian Democratic Union and the Party of Democratic Action, which subsequently became the Croatian Defense Council (HVO) and the Army of Bosnia and Herzegovina, marked the beginning of ethnic cleansing in Posavina, which culminated in the exodus of the Serbian population on 11 and 12 May 1992.¹⁰

Serbian civilians (and others) who had not managed to escape, were subjected to the most horrific forms of torture and murder. In this chapter, we have presented the testimonies of women who suffered in Posavina, more precisely in the municipalities of Brod (pre-war Bosanski Brod) and Odžak.¹¹ In the book *A Crime Without Punishment*¹² we find the testimony of a Serbian woman from Brod, whose identity is registered under the code 268/99-5. She testified that she and her sister-in-law were arrested in 1992 by the Croatian Defense Council soldiers and were taken to the camp located on the "Polet" football stadium. Before 268/99-5 was placed in the locker room of the club, a certain Ante, aka Razor¹³ had raped S. Č. in that same room. On the second day, a Serbian woman registered in the book under the code 268/98-8, also from Brod (about 47 years old), was brought to the same room where the two women were being held. Captives 268/98-8 and S. Č. were taken out on several occasions and raped by Croatian Defense Council (HVO) soldiers. Witness 268/99-5 states that by 20 July 1992 (when she left the camp) HVO

7 Velimirović, J. (2010): Public discussion "Sijekovac on 26th March – A crime without punishment", Banja Luka: Republic Center for War Crimes Investigations, Government of the Republic of Srpska - Committee on the tradition of liberation wars, p. 29

8 According to the census of 1991, a total of 34,138 people lived in Bosanski Brod, of which 4,088 Muslims (about 12%), 11,389 Serbs (about 34%) and 13,993 Croats (41%). Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, accessed on 10 December 2015

9 Source: Expertise on war crimes and crimes of genocide committed against the civilian population in the former municipality of Bosanski Brod in 1992, the Association for missing civilians and captured combatants of the municipality of Srpski Brod and the Association of Detainees of the municipality of Srpski Brod, September 2001, p. 9

10 Ibid.

11 According to the census of 1991, a total of 30,056 people lived in Odžak, of which 6,220 Muslims (about 20%), 5,667 Serbs (about 19%) and 16,338 Croats (54%). Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, accessed on 10 December 2015

12 Krstanović, Žarko S. (2003): *A Crime Without Punishment: 1991-1997*, Banja Luka: Glas Srpske, pp. 594-595

13 Anto Štuc aka "Razor", son of Jozo and Anđa, born on 3 March 1964 in Slavonski Brod, resided in Bosanski Brod. He is suspected of sexually abusing A.O.; torturing and killing prisoners; raping S.Č. in the camp. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix A, pp. 20-21

soldiers were taking her and other women out on a daily basis, where they were raped by HVO soldiers¹⁴. **The two documents** that can be seen at the very beginning of the book (pages 6 and 7)¹⁵ prove that the crime of raping women of Serbian nationality in the war-torn Posavina was systematically carried out by the Croatian Defense Council.

1. 101. brigade from the Bosanski Brod of the Croatian Defence Council, Rear Command, Bosanski Brod - Sijekovac - Military order certificate verified by Rear commander Ahmet Čaušević granting the right to the Intervention squad from Zagreb to detain females Novaković Anda and Nišić Petra for “the need of males”. The military order specifies that the detainees are to sleep in the cellar of the billeting facility, and that in case of resistance, the use of force is permitted.

2. 101. brigade from the Bosanski Brod of the Croatian Defence Council, Rear Command, Bosanski Brod - Sijekovac - Military order certificate verified by Rear commander Ahmet Čaušević granting the right to the Intervention squad from Sijekovac to detain females Mijatović Dragica and Petrović Grozda for “the need of males”. The military order states that the said persons are to be detained in the evening and released in the morning hours. Furthermore, it stipulates that the detainees are to spend nights in the cellar and that in case of resistance, the use of force is permitted.

TRANSLATION OF MILITARY ORDER CERTIFICATE

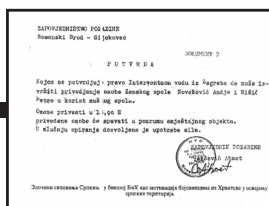
Document no. 7

REAR COMMAND
Bosanski Brod - Sijekovac

MILITARY ORDER CERTIFICATE

Granting the right of the Intervention squad from Zagreb to detain females Novaković Anda and Nišić Petra for the needs of males. Apprehend the persons at 18:00h. The detainees are to sleep in the cellar of the billeting facility. In the case of resistance, the use of force is permitted.

Rear commander
Čaušević Ahmet

TRANSLATION OF MILITARY ORDER CERTIFICATE

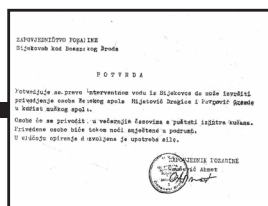
Document no. 8

REAR COMMAND
Sijekovac near Bosanski Brod

MILITARY ORDER CERTIFICATE

Granting the right of the Intervention squad from Sijekovac to detain females Mijatović Dragica and Petrović Grozda for the needs of males. Said persons are to be detained in the evening and released in the morning hours. Detainees are to spend nights in the cellar. In the case of resistance, the use of force is permitted.

Rear commander
Čaušević Ahmet

Слика 5. – HVO Military Order Certificate (pages 6 and 7)

¹⁴ Ibid.

¹⁵ The quoted certificates of the Croatian Defence Council, signed by an officer Ahmet Čaušević (son of Nijaz Čaušević called “Medo”, born in 1973 in Slavonski Brod (Croatia), resided in Sijekovac before the war), were first published in the books: Krstanović, Žarko (1995): Genocide against Serbs: 1992-1994, Belgrade: The Committee for the collection of data on committed crimes against humanity and international law, Official Gazette of the FRY, p. 382 and Krstanović, Žarko S. (2003): The Crime Without Punishment: 1991-1997, Banja Luka: Glas srpski, p. 407

The testimony of a Bosniak woman Hazba Nukić¹⁶, whose identity was registered under the code 268/99-6¹⁷ in the book *A Crime Without Punishment*, indicates that not only members of the Serbian people were subjected to torture in 1992. Nukić was first arrested in Slavonski Kobas (Croatia) on 2 June 1992 by the Military Police of the Republic of Croatia. She was taken, along with three other Serbs to a hearing in Slavonski Brod, where her basic information was taken and she was released home. The second arrest took place on 29 June 1992, when she was taken directly to the Croatian camp located at the stadium in Bosanski Brod, where she experienced terrible torture and humiliation. The warden of the female camp Indira Vrbanjac¹⁸ confiscated all her documents and money and read the indictment stating that she had been providing the “Serbian dukes” from Kobas with information on what was happening in Croatia. Although she denied the charges, she was taken into a cell where the following women were already confined: 268/98-8 (a Serbian woman, 47 years old), the aforementioned 268/98-5, and S.Č. from Bosanski Brod, as well as Serbian women R. I. and G. L., who were also from Bosanski Brod. That same evening Hazba Nukić was taken to a hearing in the presence of Indira Vrbanjac during which serious body injuries were inflicted by means of batons, rifles and kicking (the names of Croatian soldiers who beat her up are as follows: a certain Pavić from Vrelo, then Kadrija Mlivić from Sijekovac, Dalibor (Taib) Slabić aka Taib from Bosanski Brod, while Indira Vrbanjac slapped her repeatedly). Also, a certain Đudan was invited (apparently he was also a camp prisoner), who cut her bra open with a knife, and then inflicted injuries to her chest and genitals. When she returned to her cell, a masked soldier put a knife to her throat, holding it for 30 minutes, so that she would confess to the charges that she helped the Serbs. The witness Hazba Nukić assumes that the masked soldier was Abu Safija Afif¹⁹, a gynecologist who worked in the health center in the former Bosanski Brod and who had falsely accused her of collaboration with the Chetniks. In the following days the torture and beatings continued (she identified one of the soldiers that had beaten her up as Tadija Lepad²⁰), who attempted to force her to sign a statement that she was revealing information to the Chetniks as to where the Croats had their bunkers and what kind of arms they used; she signed the document after severe torture. This was followed by rape. The witness Hazba Nukić states the names of

16 Source: Čolić, Dragan: “They beat me up and raped me”, Blic, 24 May 2002, link: <http://www.blic.rs/vesti/reportaza/tukli-su-me-i-silovali/l454z1k>, accessed on 12 December 2015

17 Krstanović, Žarko S. (2003): *A crime without punishment: 1991-1997*, Banja Luka: Glas Srpske, pp. 595-598

18 Indira Kamberić (nee Vrbanjac), was born on 22 November 1962 in Bosanski Brod, where she also resided. She is a lawyer by profession. She was the warden of the women's camp in Bosanski Brod during the war and the chief of the crime department of the Public Safety Station in Bosanski Brod. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix A, pp. 16-17

19 Abu Afif Safija, a doctor-gynecologist, son of Abdul Qadir and Mariam Alnemer, born on 23 December 1945 in Kufur - Sulus, the municipality of Sammer, Palestine, resided in Bosanski Brod. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, p. 13

20 Tadija Lepad, son of Petar, born on 1 August 1973 in Slavonski Brod, resided in Novo Selo, the municipality of Bosanski Brod. During the Croatian occupation of Bosanski Brod, he was a commander of the camp – in the building of the old militia. He is suspected of raping Desanka Blagojević in the camp and the witness 268/94-4; beating and raping witness Hazba Nukić in the camp; raping inmate K. O.; and of forcing, together with Goran Brekalo from Slavonski Brod and Dalibor Slabić called Taib, male inmates to rape female inmates within the camp. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix A, pp. 24-25

her rapists: Luka Jozić aka Lukica,²¹ Kadrija Mlivić,²² Dalibor Slabić aka Taib²³, Ivica Kljajić from Kričanovo, Mato Rubil²⁴, Dragan Lepad²⁵ and Tadija Lepad. The violence did not stop until Brod was liberated. The witness and other women were led to the front line in Kričanovo, Sijekovac and Kolibe, where they were also raped. The witness stated that she was raped by nine soldiers in one day. Ivica Kljajić from Kričanovo led them to the front line, and along with Hazba Nukić, he also took M. from Modriča, and the next time he brought K. from Modriča, an ethnic Croat woman married to a Serb. When the camp at the stadium in Brod was visited by the representatives of the International Red Cross, all female inmates were hidden in the camp “Kayak Club”. After the stadium, all inmates were taken to the high school in Brod. The witness Hazba Nukić remained there for about a month and was also subjected to violence (Tadija Lepad raped her again). Before the liberation of Brod, they were transferred to the “Bardak” tavern and she was exchanged on 5 November 1992.

According to information presented by the editor of the book *The Crime Awaits Punishment*²⁶, written in 1995, it has been indicated that there were 36 individuals who committed war crimes against the civilian population of Serbian nationality in the municipality of Odžak from May to August 1992. Those soldiers belonged to the 102nd Odžak's Brigade of the Croatian Defense Council (HVO) and the HVO special unit called “Vatreni konji”²⁷. They are charged with destroying and burning houses and religious buildings, killing and abusing prisoners, committing gang rape of Serbian children, girls and women

21 Luka Jozić aka Lukica, son of Rafa and Ruža, was born on 16 June 1954 in Korać, municipality of Bosanski Brod, where he also resided. He is suspected of beating up and killing inmates; as well as raping several women in the camp. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, pp. 52-53

22 Kadrija Mlivić, son of Atifa and Derviš. He is suspected of killing in 1992, together with Jurković called Mangaš, a camp prisoner, Desanka Blagojević, from Tešanj, during the internment of camp prisoners from Bosanski Brod in Slavonski Brod. It is suspected that Mlivić tortured and raped Desanka Blagojević; He raped the witnesses 268/94-4 and Hazba Nukić, who he also beat her. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, p. 88

23 Dalibor Slabić aka Taib, son of Taib and Ljubica, was born on 16 July 1966 in Bosanski Brod, where he also resided. He is suspected of beating up and killing several camp inmates; raping a number of inmates, including Desanka Blagojević from Tešanj, the witnesses 268/94-4 and Hazba Nukić; sexually abusing 268/99-9; forcing male prisoners to rape female inmates together with Tadija Lepad and Goran Brekalo from Slavonski Brod. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, pp. 104-105

24 Mato Rubil, son of Marijan and mother Anđa nee Kljajić, born on 6 December 1967 in Slavonski Brod, resided in Zborište, the municipality of Bosanski Brod. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, p. 102

25 Drago Lepad, son of Tadija and Ruža, born on 26 August 1960 in Novo Selo, the municipality of Bosanski Brod, resided in Tulek, the municipality of Bosanski Brod. He was a member of the Croatian Defense Council's Military Police during the Croatian occupation. He is suspected of beating prisoners, sexually abusing female inmates; raping the witnesses Desanka Blagojević and Hazba Nukić within the camp, as well as 268/94-4, 268/99-5. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, pp. 72-73

26 Janković, Miroslav et al. (1995): *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pp. 270-272

27 According to the statement of a Muslim woman from Modrič, whose identity was registered under the number 268/2001-2 in the book “The Crime Without Punishment”, the group “Vatreni konji” was led by Božo Matanović. They were uniformed, armed and carried out the rapes and plunder of property of captured Serbs. Source: Krstanović, Žarko, S. (2003): *A Crime Without Punishment*, Banja Luka: Glas Srpske, p. 606

along with severe physical mistreatment and abuse. The book listed the following inhabitants of the municipality of Odžak: Anto (Marko) Golubović (born in 1969); Ibrahim (Hilma) Ahmetović, called Ibe (born 1958); Ilija (Mato) Pudić (born in 1959); Ilija (Marko) Jurić (born in 1948); Anto (Jura) Stažić (born in 1970); Marko (Stjepan) Bajusić (born in 1961); Marko (Pavo) Hrnjkaš (born in 1964); Pavo (Ivo) Glavaš (born in 1951); Jozo (Martin) Barukčić (born in 1961); Ivan (Matija) Čalušić (born in 1967); Marjan (Mato) Brnjić (born in 1966); Juro (Matija) Čalušić (born in 1964); Mato (Juro) Čalušić (born in 1935); Ilija (Ivo) Glavaš (born in 1968); Marko (Ivo) Stanić (born in 1956); Jozo (Sima) Čukić (born in 1967), Marinko (Jozo) Jurić (born in 1960); Šimo (Juro) Čukić; Anđelko (Ivo) Jurić (born in 1965); Jozo (Petar) Jurić (born in 1962); Marko (Stjepan) Kikić (born in 1953); Josip (Ruža) Tolić (born in 1967); Šimo Topolovac; Marko Kaurinović Patak; Jurica Božić, Mato (Juro) Barusić Martinac; Mato Barukčić (born in 1966); Ilija (Pavo) Jurić Bekrija; Pavo (Ivo) Sičić; Anto (Petar) Svrzlić (born in 1967); Juro (Anto) Kopačević (born in 1962); a person whose name is Niko from Novo Selo, the municipality of Odžak; a person whose nickname is Čutura from Odžak; Ilija Dojić Kelin; Tomo Dojić, Tipura (Mato) ... from Posavska Mahala, the municipality of Odžak.

According to the data of the Court of B&H, so far the following people have been charged for the crimes committed in the territory of Posavina: Pero Vincetić, Josip Tolić, Indira Kamerić, Marijan Brnjić, Martin Barukčić, Pavo Glavaš, Ilija Glavaš, Mato Čondrić, Ilija Jurić, Marijan Brnjić (another case), Mato Baotić, Albina Terzić. We will describe the offenses for which the aforementioned persons are accused, according to the available documentation of the Court of B&H:

1. Pero Vincetić²⁸ – Changed his name to Marco Vidović. This person is still unavailable to the judicial authorities. In the case before the Court of B&H under the code S1 1 K 003599 10 KRO against Marco Vidović (changed his name from Pero Vincetić), the accused is charged with participation in the unlawful arrest, detention, physical abuse, robbery and rape of civilians as a member of the HVO in the capacity of the commander of the 5th Military Police Battalion Posavina - Orašje, within the 106th Brigade of HVO Orašje, during the armed conflict in Bosnia and Herzegovina in the municipality of Orašje. The indictment charges Marco Vidović with the criminal offense of war crime against civilians under Article 173, paragraph 1, item c) and e) of the *Criminal Code of Bosnia and Herzegovina* (CC of B&H) in conjunction with Article 180, paragraph 1 and 2 (individual and command criminal responsibility) of the CC of B&H. The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 24 February 2012 in the case against the accused Marco Vidović charged with the criminal offense of war crimes against the civilian population.

2. Josip Tolić²⁹ – In the case before the Court of B&H under the code: S1 1 K 013929 13 KRŽ, Josip Tolić is charged with participation as a member of the HVO in Odžak's 102nd Brigade, in the capacity of a guard in the detention facilities, alone or together with other members of the HVO, in the inhumane treatment and murder of Serbian civilians and the coercion of illegally detained Serbian women to forced sexual intercourse, unlawfully held in the elementary school in Odžak, elementary school in Novi Grad

28 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=687&jezik=s>, accessed on 15 February 2016

29 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=970&jezik=s>, accessed on 10 February 2016

in the municipality of Odžak, in the Factory “Strolit” in Odžak and in detention facilities within the premises of the building materials warehouse in Bosanski Brod and the high school center “Fric Pavlik” in the municipality of Bosanski Brod from May to November 1992. The indictment charges Josip Tolić with the criminal offense of war crime against civilians under Article 173, paragraph 1, item c), e) and f) in conjunction with Article 180, paragraph 1 of the CC of B&H (individual criminal responsibility) and in conjunction with Article 29 of the CC of B&H (accomplices). The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 1 October 2013 charging the accused Josip Tolić with the criminal offense of war crimes against civilians. At the plea hearing held on 6 November 2013, the accused Josip Tolić pleaded not guilty. The main hearing in this case commenced on 28 November 2013. Upon the completion of the main hearing the Trial Panel of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina pronounced the verdict on 20 March 2015³⁰ indicating that the accused Josip Tolić was found guilty of war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (CC of SFRY), in conjunction with Article 22 of the same Act. In that regard, the Court handed down a prison sentence of ten (10) years to the defendant Tolić. Within the same judgment, pursuant to Article 284, item c) of the Criminal Procedure Code (CPC of B&H), the accused Josip Tolić was acquitted for the actions described in counts 2, 3, 5, 6, 8, 10 and 12 of the indictment, indicating that he had committed the criminal offense of war crime against civilians under Article 173, paragraph 1, item c), e) and f) of the CC of B&H, in conjunction with Article 180, paragraph 1 and Article 29 of the said Act. The council of the Appellate division of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina dispatched on 26 January 2016 the second-instance verdict of 27 October 2015 in the case of Josip Tolić, according to which the appeals of the Prosecution and Defense of the defendant Josip Tolić were dismissed as unfounded and the first-instance verdict of the Court of B&H under the number: S 1 1 K 013929 13 Kri dated 20 March 2015 was confirmed.

3. Indira Kamberić³¹ – Born on 22 November 1962 in Bosanski Brod. In the case before the Court of B&H under the code S1 1 K 010132 13 KRŽ, Kamberić was accused for participating in the physical and psychological torture and inhumane treatment of civilians and prisoners of war as a member of the 101st Bosanski Brod Brigade of the HVO, located in the premises of the police station in Bosanski Brod and the premises of the stadium “Polet” in Bosanski Brod, alone or together with other members of the HVO. The indictment charges Indira Kamberić with war crimes against civilians under Article 173, paragraph 1, items c), e) and f) in conjunction with Article 180, paragraph 1 of the *Criminal Code of B&H*, in conjunction with Article 29 of the same Act. The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 18 November 2013 charging the accused Indira Kamberić with the criminal offense of war crimes against civilians. The main hearing in this case was opened on 23 January 2014. After the completion of the main hearing, First-instance Council of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina issued the verdict on 17 April 2015³² finding the accused Indira Kamberić guilty of a war crime

30 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/13929_1K_TJ_prvostepena_20_03_2015_bos.pdf, accessed on 10 February 2016

31 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1000&jezik=s>, accessed on 13 February 2016

32 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict in the case of Indira Kamberić http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/10135_1K_KI_prvostepena_17_04_2015_bos.pdf, accessed on 13 February 2016

against civilians under Article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (CC of SFRY), all in conjunction with Article 22 of the same Act. The court sentenced the accused Indira Kamberić to imprisonment for three (3) years. It is important to note that the verdict did not include the crimes against Serbian women, but against a Bosniak woman. The session of the Appellate Panel was held on 15 December 2015. The Council of the Appellate Division of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina dispatched on 2 February 2016 the second-instance verdict³³ of 15 December 2015 in the case of Indira Kamberić rejecting the appeal of the Defense, and partially allowing the Prosecution's appeal and revising the first-instance verdict of the Court of Bosnia and Herzegovina no. S1 1 K 010132 13 KRŽ dated 17 April 2015, in a way that imposed a sentence of imprisonment of 4 (four) years to the accused Indira Kamberić for a war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 of the Criminal Law of Socialist Federal Republic of Yugoslavia in connection with the Article 22 of the same law.

4. Marijan Brnjić – Two processes are conducted against Marijan Brnjić: the first process is registered under the number S1 1 K 019816 15 KRI and the other under the designation Marijan Brnjić and others S1 1 K 016706 14 KRŽ. Regarding the first process S1 1 K 019816 15 KRI³⁴ the Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 26 October 2015 charging the accused Marijan with committing a war crime against civilians under Article 142 of the *Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia* (CC of SFRY). At the plea hearing, held on 4 December 2015, the accused Marijan Brnjić pleaded not guilty. The main hearing in this case was opened on 20 January 2016. The Prosecution is currently presenting evidences. In another case, Marijan Brnjić and others, the number S1 1 K 016706 14 KRŽ,

(5) Martin Barukčić, (6) Pavo Glavaš, (7) Ilija Glavaš are also charged along with Brnjić. The indictment indicates that the defendants raped several women of Serbian nationality during the war in Bosnia and Herzegovina at the time of armed conflict between the Army of the Republic of Srpska and the Croatian Defense Council, as members of the 102nd Odžak's Brigade of HVO, contrary to the rules of international humanitarian law, in violation of Article 3, paragraph 1, item a) and c) of the *Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons* of 12 August 1949. The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 22 July 2014 charging the defendants Marijan Brnjić, Martin Barukčić, Pavo Glavaš and Ilija Glavaš with committing war crimes against the civilian population. At the plea hearing, held on 4 September 2014 before the Section I for War Crimes, the defendants pleaded not guilty. The main hearing was opened on 22 October 2014. The Court pronounced the first-instance verdict³⁵ on 15 December 2015 in the case of Marijan Brnjić and others, whereby the accused Marijan Brnjić was found guilty of war crimes against the civilian population. In that regard, the Court handed down a prison sentence of six years. The court acquitted the accused Marijan Brnjić of individual counts of the indictment. The defendants Pavo Glavaš, Martin Barukčić and Ilija Glavaš are exempt from war

33 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – Second-instance verdict in the case of Indira Kamberić: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/10132_1K_KI_drugostepena_15_12_2015_bos.pdf, accessed on 13 February 2016

34 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1367&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

35 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict in the case of Marijan Brnjić and others.: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/16706_1K_BM_prvostepena_15_12_2015.pdf, accessed on 16 February 2016

crimes against the civilian population charges³⁶. It is important to emphasize that this is the first-instance verdict, which is not final, and that the case is on appeal.

We find it particularly important to mention that the Court of B&H did not accept the testimonies of Ljubica Lešić (now deceased) and her sister Milica Đekić who identified the perpetrators of the rapes, their pre-war neighbors Pavo Glavaš, Martin Barukčić and Ilija Glavaš, who were hence acquitted of war crimes against the civilian population. Ljubica Lešić was born in 1955 in Gornji Klakar, the municipality of Brod. Before the war she resided in the municipality of Odžak. She died in June 2014 after a long battle with the damage the war had left on her health. Ljubica Lešić gave statements to the Center of Security Services Dobož on 19 August 1992, under the number 284-43/92, to the Information Center of Serbian convocation in Belgrade on 20 January 1993,³⁷ and to the Basic Court in Modriča on 12 December 1994. Ljubica stated the following: on 8 May 1992, the residents of Novi Grad decided to surrender after several weeks of resistance, during which the Croatian soldiers escorted all Serbs from Novi Grad into the space surrounded by wire near the then “Žitoprehrana” factory in Odžak. The men from the village were transported by truck to the camp located at the school in Odžak, while women and children were placed in Muslim and Croatian houses in Odžak. Ljubica Lešić was placed with her six-year-old son in the home of Ismet Džanić for the first three days, together with N.M., her sister Milica Đekić and her three children. On 11 May 1992, they were transferred to the house of Zlatko Jupić, and on 18 May 1992 they were returned to Novi Grad, while the men stayed in the camp. Croatian military policemen took their personal information and placed them in several homes, in such a way that more of them would be in one house. Thus Ljubica Lešić was based in the house of Drago Ninković with her seventeen-year-old and six-year-old son (the older son spent 15 days in the prison camp in Odžak, where he survived torture, and was released together with several other women of Serbian nationality at the request of certain European humanitarian organizations that visited the camp). In the night between 4 and 5 June 1992 Croatian soldiers Marjan (Mato) Brnjić, Pavo and Ilija (Ivo) Glavaš, Ilija (Pavo) Jurić aka Bekrija, Martin (Juro) Barukčić, Jozo (Martin) Barukčić and Marijan (Ilija) Barukčić arrived in the house of Drago Ninković. They took them all outside and separated Ljubica Lešić from the group ordering her to tell them where the Serbian soldiers were. As she did not know the answer, Marjan Brnjić hit her in the back with a rifle and a pistol to the head, and then they put her into a car and drove, together with three other women, Milica Đekić, S. D. and N. M., to the Croatian base in Vlaška Mahala (or Posavska Mahala). There they were being awaited by ten Croatian soldiers, members of the group “Vatreni konji” who placed them in different Croatian houses. Ljubica Lešić was placed in the house of Jela Barukčić, where she was first raped by Martin (Juro) Barukčić, then by Marijan (Ilija) Barukčić, and Jozo (Martin) Barukčić, Ilija (Ivo) Glavaš, and Pavo (Ivo) Glavaš, and then by Ilija (Pavo) Jurić and at the end by Marijan (Mato) Brnjić. According to the testimony of Ljubica Lešić each of these men raped her twice. During the assaults she was beaten, a knife was put to her head and her hair pulled; she even lost consciousness from the blows. She was released from the house and as she could not walk, a Croatian soldier Mijo drove her to the house of Drago Ninković where her sons were. She sustained serious injuries and lost a lot of blood. At the

36 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1143&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

37 Janković, M. (ed.) (1995): *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, pp. 272-277

Medical Center in Odžak, where the doctors examined her, she was asked to name her rapists. Ljubica Lešić told the doctors that she did not know her rapists out of fear, even though they were her neighbors whom she knew well. The same was confirmed by her sister Milica Đekić on 13 December 1994 before the investigating judge of the Basic Court in Modriča (Case No. 593/94-23). On that occasion Milica Đekić stated the following: on 22 April 1992, HVO members killed her husband Đorđe Đekić who was buried in a cemetery in Novi Grad, the municipality of Odžak. In early May, namely on 8 May 1992, the Croatian army from the neighboring villages told the residents of the villages of Novi Grad, Trnjak, Lipik, Donja Dubica and Svilaja, that they were to leave their homes and move in the direction of Miloševac. When the people from these villages started to move from their houses, Croatian soldiers directed them towards Odžak, where they separated the men who were detained in the sports hall of the school in Odžak. Women and children were placed in different houses in Odžak and they were forbidden to move. Milica Đekić remained in Odžak for a period of 15 days with her three young children (the oldest child was 8 years old, the younger one was 6 and the youngest 9 months old), after which she returned to Novi Grad. Croatian soldiers decided where she would be staying in Novi Grad, so Milica Đekić was placed in a house with five other families. In the night between 4 and 5 June 1992, Croatian soldiers came in front of the house and took all the women out and lined them up. They pointed flashlights at them and selected Milica Đekić, Ljubica Lešić (her sister), M.N. and D.S. and put them all in a passenger car, driven by a Croatian soldier. The rest of the Croatian soldiers set off in another car. They stopped in front of a house, took Milica Đekić and D.S. out and led them inside the house where there were already a lot of drunk Croatian soldiers. Immediately upon entering, the soldiers forced Milica Đekić and D.S. to strip completely naked and then they separated them into different rooms. When she was ushered into the room and put on the bed, Milica Đekić began to resist, but was then beaten up and raped by 6 Croatian soldiers, during which she lost consciousness. She gained consciousness around 4:30 in the morning when she and D.S. were kicked out by Croatian soldiers, who gave them clothes and ordered them to run. The Croatian soldiers who took her and other women to the place where they were raped include Marijan Brnjić, who had also raped her, and brothers Ilija and Pavo Glavaš, as well as a certain Jurić aka Bekrija. The next morning, she reported the case to the Red Cross who drove her to the hospital in Odžak. However, medical personnel refused to provide her medical assistance as she was a Serbian woman. She was then returned to Novi Grad without receiving medical assistance, where she remained until 8 July 1992, when the Croatian army drove her to Šid together with other women and children and where she was exchanged and sent together with her children to Bosanski Šamac. Her brother-in-law Dušan Đekić, who lived and worked in Austria, came to pick her up. He drove Milica Đekić and her children to Austria, where she received medical help for the first time after the rapes. During all that time she bled constantly and had lost over 20 kilograms.

During the process, the accused Pavo Glavaš testified in his own Defense whereby he stated that he left the country at the end of March 1992, and that he went to work in Switzerland in early April 1992, thus indicating that he could not have been present in Novi Grad in May 1992. As proof of this statement of Defense Pavo Glavaš filed documentary evidence: "Wohnsitzbescheinigung" – Certificate of residence "7550 Scuol" from 24 July 1996, the Croatian passport issued on 8 March 1993, the wage

receipt for the accounting period from 1 June 1992 to 30 June 1992, a copy of a seasonal work permit, a certificate issued in the name of Pavo Glavaš by “Mader Transports Ltd. CH - 7554 Sent”, and the like. The Council of the Court of B&H accepted the alibi of Pavo Glavaš and acquitted him of the crimes he was charged with.³⁸ As Pavo Glavaš proved that he was not present in Novi Grad on May 1992, the Council of the Court of Bosnia and Herzegovina deemed unreliable the testimony of the same witnesses which charged Martin Barukčić as well. Thus, by analyzing the testimony of Milica Đekić and other presented evidences, especially in connection with the testimony of her sister Ljubica Lešić, the Council of the Court of B&H did not establish beyond reasonable doubt that the defendants Pavo Glavaš, Marijan Brnjić, Martin Barukčić and Ilija Glavaš committed the criminal offense of war crimes against civilians by raping Milica Đekić in the night between 04 and 05 June 1992.³⁹ The Council admitted the documentary evidence indicating that Pavo Glavaš was not in Bosnia and Herzegovina in that period and voiced doubt that there was some confusion as to the identity of the perpetrator. However, the witness Milica Đekić stated during the trial that she knew the family members of the accused Pavo Glavaš, and that she was friends with his sister Ana. Based on this information, the Council of the Court of Bosnia and Herzegovina reached the conclusion that the witness Milica Đekić’ charges of the accused Pavo Glavaš were groundless, it discredited her as a witness, acquitted not only Pavo and Ilija Glavaš, but also Martin Barukčić and Marijan Brnjić.⁴⁰ Marijan Brnjić was convicted of raping Vera Bijelić, nee Lešić, on 3 July 1992 in Posavska Mahala in the municipality of Odžak.⁴¹ Furthermore, Pavo Glavaš, Marijan Brnjić, Martin Barukčić and Ilija Glavaš were accused of committing the rape of a Serbian civilian, witness Zorka Lešić during one night in mid-May 1992 in Posavska Mahala in the municipality of Odžak. According to the testimony of Zorka Lešić, the suspects forcibly took her from Potočanski Lipik to the house of a certain Barbara, where she was first raped by Martin Barukčić, then Pavo Glavaš, Ilija Glavaš and finally by Marijan Brnjić, while inflicting serious physical injuries.⁴² As a result of these rapes, she became pregnant and had an abortion.⁴³ The differences that were found in the statements given before the Basic Court in Modriča on 3 November 1999 are stated as the reason why the Council of the Court of B&H did not accept the testimony of Zorka Lešić. According to the previous statement of Zorka Lešić, she identified Marijan Brnjić, Pavo Glavaš and Martin Barukčić as rapists, whereby she did not mention Ilija Glavaš as her rapist. This was the reason why the Council could not establish the conviction based on the statement of Zorka Lešić,⁴⁴ and why it accepted the alibi provided by Pavo Glavaš. As for the rape of Ljubica Lešić, the accused Marijan Brnjić and Martin Barukčić were charged. Unfortunately, Ljubica passed away in the meantime so she could not testify in this process, instead the prosecutor read her statement given to the Prosecutor’s Office of B&H during the main hearing. Through the analysis of the testimony of the witness Ljubica Lešić, the Council

38 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict :http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/16706_1K_BM_prvostepena_15_12_2015.pdf, стр. 32, accessed on 16 February 2016.

39 Ibid, pp. 55-56

40 Ibid, pp. 57-58

41 Ibid, p. 49

42 Ibid, p. 58

43 Ibid, p. 59

44 Ibid.

of the Court of B&H established that the witness mentioned the names of Marijan Brnjić, Martin Barukčić, Pavo Glavaš and Ilija Glavaš, as well as Jozo Barukčić. Once again, the Council noted that there are differences in the testimonies of the late Ljubica Lešić, from the information that she was raped by only Marjan Brnjić, to her statement from 2011 that she was raped by Martin Barukčić in the vehicle. In her statement from 2014, Ljubica Lešić was no longer sure whether Pavo and Ilija Glavaš participated in her rape, explaining that she was in a semi-conscious state and that she was only sure that Marijan Brnjić and Martin Barukčić raped her⁴⁵. As there were discrepancies in the statements of Ljubica Lešić from 1995, 2011 and 2014 (this statement was made a few months before the death of Ljubica Lešić), the Council rejected the statements of Ljubica Lešić (and other witnesses) and acquitted Martin Barukčić and Marjan Brnjić for the rape of Ljubica Lešić. In the last count of the indictment, the accused Martin Barukčić was charged with raping Joka Goranović late at night on 9 May 1992, in Posavska Mahala, the municipality of Odžak.⁴⁶ The prosecutor questioned only the witness Joka Goranović in this indictment. The Defense asked the witness why she reported this criminal offense only after 22 years, and Goranović replied that she had reported it in 1992 to someone from Belgrade, but that she had not done so to the state authorities of B&H until 6 June 2014, when, at the invitation of the Prosecutor's Office of B&H, she spoke for the first time about what happened to her.⁴⁷ Through the analysis of her testimony, the Council of the Court of B&H concluded that her statement is not sufficient to base a conviction on. Namely, on the basis of the statements of Defense witnesses it was established that the family relations between Joka Goranović and the Barukčić family were disturbed only after the injured party filed charges against Martin Barukčić to the Prosecutor's Office. The Council found that it was not logical and clear as to why the witness Goranović visited the house of Martin Barukčić whom she claims raped her. Also questioned was her motive to report this criminal offense in 2014 for the first time. Taking into account that the prosecutor did not provide any evidence supporting the claim that Martin Barukčić raped Joka Goranović, the Council of the Court of B&H concluded that the testimony of the victim was insufficiently reliable to base their conviction solely upon it and decided that Martin Barukčić should be acquitted for the offense he was charged with.⁴⁸

► **8. Mato Čondrić**⁴⁹ – In the case before the Court of B&H under the number S1 1 K 017569 15 KRI, Čondrić Mato is charged of committing the criminal offense of raping prisoner N.H. and accused of physical abuse of persons, i.e. war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 in conjunction with Article 22 of the Criminal Code of SFRY. The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 8 December 2014 charging the accused Mato Čondrić with the criminal offense of war crimes against civilians under Article 142, paragraph 1, in conjunction with Article 22 of the *Criminal Code of SFRY*. At the plea hearing before Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina, the accused Mato Čondrić pleaded not guilty on 22 January 2015. The main hearing in this case

45 Ibid, p. 63

46 Ibid, p. 67

47 Ibid, p. 68

48 Ibid, p. 70

49 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1237&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

was opened on 18 February 2015. After the closure of the main hearing before Section I for War Crimes, Court of Bosnia and Herzegovina rendered and announced the verdict,⁵⁰ on 18 September 2015, by which the accused Mato Čondrić was acquitted of charges of committing a war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 of the CC of SFRY, in conjunction with Article 22 of the same Act. It is important to emphasize that this is not a final verdict, and that the case is on appeal.

9. Ilija Jurić⁵¹ – In the case no. S1 1 K 018179 15 KRŽ, the Court of Bosnia and Herzegovina indicted on 16 February 2015 Ilija Jurić with committing war crimes against civilians under Article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of SFRY. At the plea hearing, held on 18 March 2015 before Section I for War Crimes, the accused Ilija Jurić pleaded not guilty. The main hearing in this case was opened on 11 May 2015. After completion of the main hearing, the Council of Section I for War Crimes of the Court of B&H announced the first-instance verdict⁵² on 9 November 2015 finding the accused Ilija Jurić not guilty of charges of committing a war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 of the *Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*. The appeal process is still in progress. Ilija Jurić was charged with raping, together with other members of HVO, M.Đ. on the night between 4 and 5 June 1992 in Posavska Mahala in the municipality of Odžak (Ibid, p. 17-19). Through analyzing the testimony of M.Đ., the Trial Chamber found certain contradictions in relation to the testimony of the late witness Ljubica Lešić, which was read at the request of the Defense. The Court found that the witness offered differing statements concerning the presence of the accused Jurić at the crime scene. Unlike M.Đ.'s statement, the witness Ljubica Lešić did not mention that the accused Ilija Jurić was at all present at any time. Although this fact was of crucial importance in the Court's decision to acquit Ilija Jurić of rape, we, on the other hand, have different information. Within the record of Security Services Center Doboj no. 284-43.92 of 19 August 1992, Ljubica Lešić gave a statement in which she declared: "That night, at 01:30 a.m. Marijan Brnjić called Jakić, Jozo Barukčić, Pavo and Ilija Glavaš, sons of Jozo, and Ilija Jurić called Bekrija from Posavska Mahala, came with two passenger cars in front of the house of Drago in camouflage uniforms, broke through the door of the house and took all of us out into the yard." Unfortunately, the main hearing in the case Jurić Ilija was held a year after the death of Ljubica Lešić.

10. Mato Baotić⁵³ – In the case before the Court of B&H no. S1 1 K 020032 15 KRI, the indictment was confirmed on 26 November 2015 charging Mato Baotić with the criminal offense of war crimes against civilians. At the plea hearing, held on 28 December 2015 before Section I for War Crimes of the Court in the case against Mato Baotić, the defendant pleaded not guilty of the criminal offense of war crimes against civilians. The main hearing is in progress. According to other sources,⁵⁴ Baotić Mato aka Čikin killed, tortured and robbed the prisoners from the municipality of Orašje, Odžak and Brod in the

50 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/17569_1K_CM_prvostepena_18_09_2015_bos.pdf, accessed on 16 February 2016

51 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1298&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

52 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/18179_1K_JI_prvostepena_09_11_2015_bos.pdf, accessed on 16 February 2016

53 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1376&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

54 Krstanović, Žarko, S. (2003): A Crime without Punishment, Banja Luka: Glas Srpske, p. 305

most ruthless fashion, in the camp of Donja Mahala and along with a group of police officers whose superior he was.

11. Mladen Kurdija

– He is accused of raping Serbian women in the area of Brod. This person remains unavailable to judicial authorities of B&H. He resides in Zadar County of the Republic of Croatia, of which he is a citizen. In the case no. S1 1 K 017735 14 KRO⁵⁵ the court confirmed the indictment on 18 December 2014 charging Mladen Kurdija with committing a war crime against civilians under Article 173, paragraph 1, items c), e) and f) in conjunction with Article 180, paragraph 1 and 2 and Article 29 of the *Criminal Code of B&H*. The indictment, among other things, alleges that between April and 6 October 1992 the accused Mladen Kurdija participated in, ordered and encouraged, and failed to prevent or punish the unlawful detention, killing, torture and inhumane treatment of civilians during the armed conflict between the Army of the Republic of Srpska (VRS) and the Croatian Defense Council (HVO), in the wider area of the municipality of Bosanski Brod, in the capacity of commander of the 101st Military police Brigade of HVO and as the person in charge of detention facilities in the building of the Public Security Station in Bosanski Brod, as well as in the premises of the administrative building of the football stadium of FC “Polet” where members of Serbian and Bosniak nationalities were held.⁵⁶ According to information from the Prosecutor’s Office of B&H, the indictment states that the victims were tortured, abused and beaten, and that more than 10 prisoners were killed, or died from beating. Some of the prisoners were taken away, after which they disappeared without a trace, only to be found and exhumed after the end of the war. Part of the indictment, as stated by the Prosecutor’s Office, refers to the rape and sexual abuse of a larger number of women of Serbian nationality, who were raped on multiple occasions and in different locations, as well as to the rape in a particularly humiliating manner, committed in front of other prisoners, and in one particular case before the husband of the raped victim. Also, as stated in the press release of the Prosecutor’s Office of B&H, the accused was charged with illegally lining up a great number of civilians as a human shield, whereby they suffered severe physical and psychological torture and were wounded as a result of shootings. The defendant was charged with participating, alone or with other members of HVO, in the torture, mistreatment and beating of prisoners of Serbian nationality, who were beaten and abused in a particularly cruel way, as well as for failing to stop the torture, rape and sexual abuse of prisoners or to punish the perpetrators of these crimes. The accused is charged with having committed a war crime against civilians under Article 173 of the CC of B&H. The Prosecution’s Office of B&H stated that this indictment is so far the most comprehensive indictment of the Special Department for War Crimes relating to the war crimes and suffering of victims of Serbian nationality in the area of Bosanski Brod and Posavina. Along with the indictment, it is proposed that more than 30 prosecution witnesses should be summoned, accompanied by extensive evidence, which consists of hundreds of pieces of evidence.⁵⁷

55 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1299&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

56 Source: Press release of the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=3880&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

57 Source: Press release of the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?id=2734&jezik=b>, accessed on 16 February

12. Jozo Đojić – The Special Department for War Crimes of the Prosecutor's Office of B&H issued on 21 October 2014 the indictment against Đojić Jozo born on 20 April 1959 in Odžak, a citizen of Bosnia and Herzegovina and Croatia. According to the press release coming from the Prosecutor's Office of B&H, the accused was charged with acting contrary to the provisions of the *Geneva Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War* during the armed conflict in 1992 in Bosnia and Herzegovina, as a member of the 102nd Brigade of HVO Odžak. He was accused of coming armed with a few other members of the HVO to the area of Odžak in July 1992 and of committing rape and sexual assault of a female person of Croatian nationality in an extremely humiliating manner, threatening that her six-month old son would be butchered if she resisted. As stated by the Prosecution, the accused was charged with committing a war crime against the civilian population.⁵⁸ The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 27 November 2014, by which Jozo Đojić was charged with committing a war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 of the *Criminal Code of SFRY*. At the plea hearing held on 29 December 2014, the accused Jozo Đojić pleaded not guilty.⁵⁹

13. Albina Terzić⁶⁰ – "Nina", born on 29 February 1972 in Vareš. The indictment no. S1 1 K 005665 13 KRŽ indicates that the defendant Albina Terzić is, among other things, charged with participating, alone or together with other members of HVO, in the inhumane treatment of civilians of Serbian nationality from May 1992 to mid-July of the same year, as a member of the Military Police of the Croatian Defense Council (HVO). Civilians were unlawfully detained in the elementary school in Odžak and in the Factory "Strolit", also in Odžak. The indictment charged Albina Terzić with the criminal offense of war crime against civilians under Article 173, paragraph 1, item c) and e) of the Criminal Code of B&H, in conjunction with Article 180, paragraph 1 (individual criminal responsibility) of the same Act. The main hearing in this case commenced on 4 October 2011. On 19 October 2012, the Court pronounced the first-instance verdict⁶¹ in the case of Albina Terzić (S1 1 K 005665 11 KrI), finding the accused Albina Terzić guilty of war crime against the civilian population. In that regard, the Court sentenced her to five years in prison. The court acquitted the accused in part of the indictment where she was charged with committing a war crime against civilians under Article 173, paragraph 1, item e) of CC of B&H. Specifically, Albina Terzić has been accused of forcing prisoners to have sex, but she was acquitted on this count of the indictment. The session of the Appellate Panel was held on 5 July 2013. The Council of Section I for War Crimes of the Appellate Division of the Court of Bosnia and Herzegovina issued on 24 September 2013 the second-instance verdict⁶² dismissing as unfounded the appeal of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and partially upholding the appeal filed by the defender of the accused Albina Terzić; hence the first-instance verdict was modified in terms of the application of the Criminal Code

58 Source: : Press release from the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?id=2676&jezik=b>, accessed on 16 February 2016

59 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1233&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

60 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=432&jezik=s>, accessed on 16 February 2016

61 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2012/5665_1K_TA_prvoostupajnska_19_10_2012.pdf, accessed on 16 February 2016

62 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – Second-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/5665_1K_TA_drugostupajnska_05_07_2013.pdf, accessed on 16 February 2016

in such a way that the offense qualifies as a war crime against civilians under Article 142, paragraph 1 of the *Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, and in terms of the sentence, whereby the defendant was issued the sentence of three (3) years in prison.

***

From all the above we can conclude that many civilian victims of war, even 24 years after the war events in Posavina, are still awaiting legal satisfaction through the judicial processes against persons who have committed torture, rape and murder. As already stated, many suspects of crimes have never been the subject of investigation. Out of all the above mentioned persons for whom an indictment has been issued under the suspicion of committing war crimes against Serbian civilians in Posavina, four persons are still unavailable to judicial authorities: the aforementioned Vincetić and Kurdija, as well as Anto Golubović and Jurica Božić,⁶³ who have also been indicted by the Court of Bosnia and Herzegovina. The indictments, inter alia, state that in the period between May and November 1992 these persons intentionally caused serious physical pain and mental suffering to imprisoned civilians of Serbian nationality, in the municipalities of Odžak and Bosanski Brod, during the armed conflict in Bosnia and Herzegovina, in the capacity of members of the Military police of HVO in Odžak's 102nd Brigade. Josip Tolić was convicted of beating prisoners and civilians of Serbian nationality, as well as for beating Rada Tomanović and Mirko Pajić, who died from the injuries sustained, and for participating, together with Anto Golubović and Jurica Božić, Šimo Topalovac, Vahudin called Mačak, in the execution and abduction of illegally imprisoned women of Serbian nationality, during which they were forced to have sexual intercourse, including Jelena Božić, Brankica Tadić, Jelena Đaković, Jelena Mršić, Milkica Panić and others⁶⁴, for which he was sentenced to 10 years. Indira Kamberić was also convicted for 4 years in prison for a war crime against civilians, as well as Marijan Brnjić, who was sentenced to 6 years (appeal pending). The former four accused HVO soldiers from the unit "Vatreni konji" were acquitted of rape (appeal pending). Also, Mato Čondrić was acquitted, while the processes concerning Mato Baotić and Jozo Đojić (who is charged with the rape of a woman of Croatian nationality) are still in progress.

It is of outmost importance to emphasize that the crimes against women of Serbian nationality, which were committed by the Croatian army, did not occur only on the Bosnian side of Posavina. The example of torture on the Croatian side, specifically in Slavonski Brod, can be seen from the testimony of Jela Ilić given in a statement provided on 20 October 1992 in the Clinic for Gynaecology and Obstetrics in Belgrade, which was published in the book *The Crime Awaits Punishment*.⁶⁵ Ilić was detained by the Croatian army on 28 January 1992 on the highway near Sisak while coming back from Germany, along with four other girls and one man who were taken off the bus. They were taken to the police station near Sisak and there they were separated: one group went to Slavenska Požega, and the other to Slavonski Brod. This was where Jela Ilić was located. When they arrived, they were placed in camps, where they

63 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1307&jezik=b> – accessed on 10 February 2016

64 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/13929_1K_TJ_prvostepena_20_03_2015_bos.pdf, p. 33- accessed on 10 February 2016

65 Janković, Miroslav et al. (1995): *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pp. 278-284

were left in peace for the next two days. Many women from Kninska krajina were captives in Slavonski Brod along with Jela Ilić. They were abused, tortured and some of them even mutilated in captivity. One night Jela Ilić was raped, one of the soldiers tried to cut off her hand with an axe (the scar is visible), the other raped her, and the third pierced her leg (the object is not specified - author's note). Consequently, she lost consciousness and remained lying down, naked, until the morning. Later, when Croatian soldiers learned that many women were pregnant, including Jela Ilić, they left them alone, as they had nothing against Serbian women giving birth to future Croats. As she had 500 Deutsch Marks on her person, she gave everything to the "members of black legion" (or to the "black coats members", she is uncertain) on 16 July 1992, on the basis of which she was exchanged. In Odžak they were accepted by the Krajina Corps of the Army of the Republic of Srpska. She had spent nearly six months in captivity. When she moved to the Serbian territory, she returned to her native place Brčko where she was hospitalized for a month. Due to her advanced pregnancy and poor health (she had lost 30 kilograms in captivity) doctors could not perform an abortion. After her stay in the hospital in Brčko, she headed for Belgrade, where she gave birth at the Clinic for Gynaecology and Obstetrics, and gave up her baby for adoption.

The statements of six women who also belong to the civilian victims of war in the territory of Posavina, and whose interviews were conducted by MA Bojana Miodragović, can be found in the text below.

Smilja Borojević

(This interview was conducted in Šamac on 4 September 2015)

Smilja Borojević, from Šamac, born on 14 February 1941 in Brvnik in the municipality of Šamac. She was detained in the camp Brod from 13 July to 15 August 1992, when she was exchanged.

OUR TESTIMONY 1992–1995.

BOJANA: Tell me who you lived with at the time of the outbreak of war? What were you doing?

SMILJA: I lived in Donja Dubica with my husband, I had two children. The children had just finished school. I worked in a textile factory in Šamac as a seamstress. We lived in the neighborhood with different nationalities. There were no problems. We worked together, there were people of all three religions, and there were no problems, and then later...

BOJANA: Tell me about what happened during the days when the unrest started, what was it like?

SMILJA: We belonged to the municipality of Odžak, we were from the Serbian village, and then all sides began keeping watch. That's how it was, later on they said that the people from our village should surrender. Both sides were arming themselves, preparing for what was not supposed to happen, and then everyone who were willing to move to Šamac was allowed to go there, but we didn't move. My daughter married into the village, she didn't want to leave her husband and I didn't want to leave her, so I stayed in the village as well. My husband was in the army, so what else could I do? In the end, they said that we should go to Novi Grad, and that we should somehow get to Miloševac, but that didn't work

out. After that we have surrendered on May 8, in order to let us go through to Miloševac, but we were all captured.

BOJANA: Did the Croatian army come to take you away?

SMILJA: Yes, they came for us and led us to Miloševac, but they stopped in Odžak and we were not allowed to leave.

BOJANA: Can you tell me how you know that they belonged to the army, whether they had any kind of military insignia on their uniforms?

SMILJA: Yes, yes, they had some labels on their sleeves and caps, it said HV (CR)... there was also the Croatian checkered flag.

BOJANA: Very well, tell me about what happened when they didn't escort you to Miloševac, where did you go?

SMILJA: They took us to the elementary school in Odžak. We spent the night in the school gym.

BOJANA: Exactly how many people were there in that school gym? Who was brought there?

SMILJA: Well, our entire village, all seven hundred people.

BOJANA: So there were both women and children and men?

SMILJA: Women, younger children were allowed to go home with their mothers. The next

morning, we were placed in different houses. They always had someone whom they knew well from before, so they went from house to house, divided us, and then they... and the men were detained in the school gym. The soldiers were in the school gym as well and beat our men. This was already St. Peter's day, July 12, we were there and they took them in Novi Grad. They spent the night there, and then they took them to Brod. After that we were alone, their people had left their own houses. There were no Croats in their homes, their own people went away.

BOJANA: Approximately how many of you were there in these houses?

SMILJA: Well, there were thirteen of us at this man's house. There was a lot of our women at that man's house, because he married a Serbian woman from our village.

BOJANA: What was the name of the man in whose house you were placed?

SMILJA: Pero Barišić. He is retired now; he was a teacher. He also had to go away from his own house when our army was coming to conquer Odžak. He said: "I get on well with everyone, but who knows who will knock on my door." He was afraid. Then we said that we would go to Novi Grad the next day. What are we to do in someone else's house? Me and my daughter, my daughter was there with me, as well as my sister-in-law, went to Novi Grad on foot. We picked up our bags and rags and were on our way. When we arrived to Novi Grad they were already fleeing, Croats and their army, they were already fleeing across the Sava river.

BOJANA: For how many days were you in that house?

SMILJA: Well, we were there from 9, 10 May to 13 July.

BOJANA: And during the time that you lived there? Did anyone bother you?

SMILJA: Well, yes, they did come, he defended us, he even fired a gun. No one dared to come into the yard, no one dared to frighten women. Only women were there then, and he was a teacher, he worked in Odžak.

BOJANA: And no one bothered you while you were there?

SMILJA: No, no, no one touched us. He said: "Make yourself whatever you want to eat, cook for yourselves..."

BOJANA: And when you went to Novi Grad?

SMILJA: When we went to Novi Grad, their soldiers came with guns and took us all out twice to shoot us. And just then, when we arrived, we lay down to rest a bit, when a soldier came in shouting: "Get out, you had to come in here." And they wanted to kill us all. We lined up in one line, my Mara hugged me around the waist, "Don't be afraid, Mom, they won't kill us." They were from the neighboring villages and they went to school together, I guess. She said to me: "He won't kill us." Oh, but they were shooting at windows, they killed a goat in the yard. "Off you go" into the house, he said. "We're neighbors," he said, "you are from Dubica." They recognized some of us. They wanted to burn down the house, but they were prevented by someone who ordered them to let us go, and then they went away. They were gone, fleeing to Croatia over the Sava River. Then we started thinking about how we were going to sleep there, how we were going to lie down there? We decided to go to the woods. At that point we wanted to buy what we were going to wear, as well as some blankets, when military police surrounded the house and said: "You're not going anywhere, you're coming with us." They had those white

belts. A tractor was waiting for us at the church, and they put us all inside. They told us to pick up our stuff and said that we would go to Brod and would be exchanged. A man said: "Our men are also captured in Šamac, so you will go there in exchange for them." And so, during the night they lead us across the Sava river to Brod, we crossed the road in that column. This is how we came to Brod during the night. It was so terrible... And then the next day, I was there, as well as our camp prisoners, our own people.

BOJANA: They didn't take you to be exchanged for other prisoners, so where did they take you?

SMILJA: They took us to Brod and we were there from 13, 14 July until 15 August. We were then exchanged on the fifteenth.

BOJANA: Where were you staying in Brod?

SMILJA: Well, there were some low buildings, it was a warehouse of some sort. This was the cement warehouse ¹, our men were there surrounded by wire.

BOJANA: You were able to see them?

SMILJA: We could see them at any time, and we were placed in some offices, the low ones.

BOJANA: How did they treat you while you were there?

-----
1 According to the description of the witness, we conclude that this is the prison camp Tulek – a warehouse of building materials of the Department Store "Beograd" in Brod. The camp commander was Goran Garić (son of Šimo, from Korać, residing in Jelas, Slavonski Brod), and his deputy was Mirko Agotić (from Knin, he was a pre-war warden of the prison in Banja Luka). The camp prisoners were exposed to various forms of torture within the camp Tulek. There are reasons to suspect that the camp commander Goran Garić was responsible for the murder of Milovan (Novak) Repija, for the beating of Marko Mitrić and Petar Crnjić from Sijekovac, together with Drago Lepan. The two of them have also been charged with stealing watches and other valuables from the camp prisoners. Source: „Expertise on war crimes and crimes of genocide committed against the civilian population in the former municipality of Bosanski Brod in 1992”, the Association for missing civilians and captured combatants of the municipality of Srpski Brod and the Association of Detainees of the municipality of Srpski Brod, September 2001, pp. 338-339.

SMILJA: Well, we had nothing to eat, they just gave us some tea and a slice of bread and we slept on the concrete floor.

BOJANA: Was there any mistreatment of women?

SMILJA: Well, I don't know, we washed their uniforms and cleaned up their rooms, the ones they lived in. At night they came by: "Come on, make us some coffee, well, come on..." My daughter was pregnant and then one evening they came into our room, there were maybe 13, 14 women there, who were all lying down next to each other, and they were pointing flashlights at the younger ones and a man shouted: "Hey you, the young one in the corner, get up and make us some coffee."

BOJANA: He was pointing at your daughter?

SMILJA: Yes. We all got up and a woman said: "Please do not bother her, she is pregnant, she has severe nausea." "We won't do anything to her", he said. "Surely she doesn't mind making us some coffee, get up!" Her husband, brother-in-law and father-in-law, as well as my man were among the camp prisoners. "Come on, come on, get up, get up." And what else could she do, she had to get up and stand at the door. They went to another room, looking for more young women. Another girl came out of there, but fortunately our guard, who was on duty that night, came along. He said: "Mara, why did you get up?" She said: "This man told me to go and make him some coffee." "Get into the room!" He brought Milkica back as well. "You too", he said "come back into the room and let them make coffee themselves if they want it." It was one o'clock at night. So it was Ivica who brought back my Mara.

BOJANA: And do you know who he was, do you know his name?

SMILJA: Ivica Božić.

BOJANA: Do you know the men who came in for the girls?

SMILJA: I don't know them, they came from Croatia, they were foreign soldiers. My life was shortened by 10 years that night. They went where their officers were, to clean up their rooms and make the beds where they slept. I didn't go there, I was washing clothes where we were stationed, their clothes.

BOJANA: Were you able to see how the other prisoners were treated, your husband and those men, how were they?

SMILJA: We heard their cries, they were so loud, they didn't beat my family, but they did beat the others. Our men were beaten a lot and they were screaming so much that you could not go to sleep at night. There were also those who died.

BOJANA: From the beatings?

SMILJA: From punching, from the beatings... and these were the men from our own village.

BOJANA: Do you know how many people were killed there, roughly?

SMILJA: Well I do know, two died in the hospital, or three of them. One was killed by the beatings, he wasn't even driven to the hospital. So, it was very hard, to tell you the truth I was worried when Mara wasn't there with me, but even when she was next to me I had a lot of worries and concerns. She had to go there, she had to work in the premises of military command, not just her, but all the younger women.

BOJANA: What happened then, you said that you were there until August 15?

SMILJA: They exchanged us on August 15, made a list of all of us, and kept us away from the International Red Cross. They drove us into the woods, hiding us when necessary from the reach of the International Red Cross, but one time the International Red Cross came and

registered all of us. We were all registered and they gave us some booklets: "You can go wherever you want with this booklet, to any third country." This was all before August 15, then on 15 August they had sent another bus, one or two, in exchange. When it was our turn, my man was there, as well as my Mara ... but my son-in-law remained there until December. Mara gave birth in Novi Sad.

BOJANA: How many of them were left behind?

SMILJA: Well, they occasionally exchanged elderly men, but the younger ones remained there. They dug trenches and died there.

BOJANA: They used them for, let's say, forced labor?

SMILJA: Yes, yes they did. And when we came there in August, Mara gave birth to a son in Novi Sad on 29 November. The war was still going on over there, and then my man went to Ruma, and was located there because they were sending troops to the front line, and they told us when we departed: "Don't go to Dubica, if we capture you again this time it will be different." We spent 15 days in Ruma, me and my daughter Mara went home. My son stayed there. We sent him to Tuzla to my sisters so that he would not end up in a camp. He was not yet of legal age, but God knows what would have happened. We then returned to our home. Where would we go if not in our own village, to our own house, and there were no attacks. Mainly, we were there, and everything was taken from us... pigs, and cows, and everything. We found nothing when we got there, nothing.

BOJANA: I'm going to take you back a little and ask you, before you were detained in the camp, while you were in those houses we talked about, did you survive any kind of abuse? Do you have any knowledge of the attacks on other women?

SMILJA: Well, everyone was hiding as best as they could. There was this unit, they say they were called "Vatreni konji". Yes. They attacked anyone they caught.

BOJANA: Were there any rapes?

SMILJA: Yes, there were rapes. My godmother was taken from Lipik, they took her at some time of the night. They did all sorts of things to her and let her go naked, so that she had to come home at dawn naked, where she lived. The poor thing went completely insane and she is like that even today.

BOJANA: Did they attack anywhere else? Did you hear about other villages?

SMILJA: Well, there was a woman, she died precisely because they had also raped her and did all sorts of things to her, seven of them gathered around and tortured her until ... one wouldn't do such things not even to an animal.

BOJANA: Do you know the names of these men? Did you hear them?

SMILJA: I don't know, I don't know... It was so horrible.

BOJANA: Did your husband or your son-in-law say anything about what they went through in the camp later on?

SMILJA: Well, my son-in-law was not beaten that much, but my friend was beaten a lot. You know, they beat him so much that he wasn't able to get up on his own from the ground. That was really dangerous.

BOJANA: When you returned to your house in Dubica from Ruma, what did life look like? Were you attacked after that?

SMILJA: No one came afterwards, no one was attacked anymore.

BOJANA: Did your family suffer any consequences in terms of health from these experiences?

SMILJA: Well, I began to urinate blood immediately in '92, I went to the doctor straightaway and my kidney had failed, so they had to remove my kidney in 1996, and now I live with only one kidney. I know for sure that this is the consequence of the time spent in that camp because I worked for 30 years in a company and I never had medical check up that wasn't good, never.

BOJANA: Did you know anyone from that army? As you said, some of them were unknown to you because they were from Croatia, but what about the others? Were they from the neighborhood, from those Croatian villages?

SMILJA: Well, the guards were from Odžak and from the villages near Odžak, but I hardly knew anyone. I'm from the municipality of Šamac, I was married there, I didn't know their people, I wasn't friends with any of them.

BOJANA: Approximately, how many people were exchanged besides you?

SMILJA: Well, there was maybe about 50-52 of us, a bus-full of people; that many of them.

BOJANA: Very well, do you have anything to add that you believe is relevant for your story that I didn't ask you?

SMILJA: Well, I already said everything that was important and that I remember. Perhaps I have forgotten something, it was a long time ago, but mostly this is how it was, nothing is exaggerated, nothing is added, and we were just lucky to end up in that house in Odžak, which belonged to the man we knew, who was from Dubica. That's what saved us.

---

2 This HVO (Croatian Defence Council) unit had already been described above, as well as its members. In the text below, the witness will mention this notorious unit whose members were responsible for the cruelest crimes and torture against civilians of Serbian nationality.

Danica Đurić

(The interview was conducted in Šamac on 4 September 2015)

Danica Đurić, born on 12 April 1941 in Donja Dubica in the municipality of Odžak. She was living in Donja Dubica when the conflict started.

OUR TESTIMONY

1992–1995.

BOJANA: Tell me, Danica, what was your life like before the war: who were you living with?

DANICA: I was living in Donja Dubica with my husband, we were engaged in farming, agriculture. My husband's name was Boško Đurić. We didn't have children. He died on 6 January 1994, while the war was still going on...

BOJANA: Your neighbors were of different nationalities, is that right?

DANICA: Yes. We got along fine before the war, we visited each other's homes for blessings, prayers, when someone went into military service, so for example they visited our homes at the farewell parties to the army, and we visited theirs. I had no children, but we visited everyone, me and my husband... and so we got along fine before the war, but when the war broke out everyone went to their own side. First they began to form political parties, SDS, HDZ, SDP. Of course, when we voted, I think it was in November '91, it was only natural that everyone opted for their own political side. Who are you? I'm a Serbian woman. Religion? Orthodox, and what else was I supposed to say, this is how it was. I couldn't write down anything else. And finally, what happened was that the HDZ and

the SDA joined forces against the SDS and there you go, they were together, and we were surrounded. We belonged to the Odžak municipality where the villages were distributed as follows: one Croatian village, one of ours, one Croatian village, one of ours. Prud was a Croatian village, Trnjak was a Serbian village, Zorica was a Croatian village, Vojskova was a Croatian village, Donja Dubica was a Serbian village, Osječak was a Croatian village, Novi Grad was a Serbian village. There were some negotiations in order to reach an agreement so as to avoid war, and I said to myself: "Well, they're not fools to fight against each other." But so it was, the political parties became stronger and stronger and everyone began to bear their flags, Croats emphasized the chessboard, while the others showed their own flags, it became unbearable, what happened at that point, I don't even know myself. They began keeping watch.

BOJANA: This was in your own village?

DANICA: Yes, if for example you wanted to go to Novi Grad, they would stop you in Osiječak, and you wouldn't be able to pass through. What happened was that people went to the doctor in Odžak. When they wanted to return

home it wasn't possible, they couldn't go that way, they had to go around, and they ended up in a Croatian village once again, they couldn't go back. They hardly let anyone to go back, and that was only if they knew them from before. And so it was until 20 April, but they started throwing grenades before that, they were first thrown from the Croatian territory to our houses, they certainly knew the range, and I'm not sure if later they were thrown from other villages as well, but we weren't able to stay there anymore. In the end, when a sick person could not be taken care of, the wounded had nowhere to go to the doctor, it was a real disease, weaknesses. Rajko Đurić, who was killed later on, supported our cause and took care of us. He was a sort of a president of the HDZ (Croatian Democratic Union). They called him Truman. He was very kind and helpful, no one really resented him, he was a blood donor... and they would have called him a war criminal if he hadn't died then, the Croats hated him that much. He was the first to suggest the relocation of our population from Dubica. He himself said: "Whoever wants to go, can go, I'm staying." He forced nobody, people came from the village of Trnjak to our village, they fled from Prud and Zorica because the "Zenga" forces came there from Croatia, their army and people were fleeing, they came to our village, they were stationed there. They wanted to go across the River Bosna. The Serbian villages Pisari and Crkvina were just across the Bosna and he said that he was going to create a passage, but that he would first go to the ferry to see what the situation was like. I guess someone tipped them off that he would go there with two or three men and they were ambushed, so he was

killed there. They brought him back to our village, and we buried him, and then our men gave up and said: "We can't be here anymore, let's go to Novi Grad." We headed for Novi Grad, but we had nowhere to go, they were returning people to the main road. We went through the woods, but we walked on the embankment, next to the River Sava and we saw their tanks from the other side of Sava. They could have killed us because they had those snipers, but they didn't. We came to Novi Grad to the house of one of my relatives. Just as we arrived there, the grenades started falling. We weren't hit, we hid in the cellars. So we were there for a night or two, when a grenade went through the pantry, after which we ran away from there as well. We came to the basement of Miša Tadić's home and we were there until 8 May, when the order came, a sort of agreement was made that we surrender. And we were on the road on 8 May, at 06:00 a.m. from Novi Grad. We traveled until midnight, although it was not that far away, maybe 3-4 kilometers, and why is that? We were traveling on a tractor trailer. And every now and then we had to get off. Whenever we drove past Croats, their army immediately stood in front of us cheerfully shouting: "Long live Pavelić!", "Here come the Serbs, they thought they are going to Serbia." They were cursing our Serbian and chetnik mothers, threatening to kill us all and that they would take us to the River Sava Bridge and kill us there, "so you can go down the Sava to Serbia." We had to get out of the trailer and get back in the trailer all the time, which is why we were traveling for six hours. We came there at midnight; they dropped us off in front of a school, a high school. In Odžak. The men were immediately

separated, the ones they found suitable... it was their army, I don't know any of them. And then we spent the night there in that school, we were dozing off on the benches. The next morning, they gave us breakfast. Some men were forced to go to Strolit¹, it is a factory of some sort, while the others stayed in the high school.

BOJANA: In your opinion, approximately how many men were taken to Strolit?

DANICA: I don't know about Strolit. Novi Grad, Dubica, Trnjak and about 700 of us were all detained there. Maybe even more, I do not know exactly.

BOJANA: And the rest of you stayed in the school?

DANICA: Yes, we stayed there, they said they going to separate us so that we could be placed in civilian homes, while the men were detained. A man named Mustafa came and he called us. There were five of us in the group, one wouldn't go without the others, where one goes the others will go too. "C'mon you're coming with me; c'mon you're coming with me". And so we went away with him, we had no choice. At that point they wrote down that he received that many of us and that we are at his house. And as soon as we got there, we spent the night at his home. Let me tell you, it was scary. This Mustafa slept somewhere in the basement, they don't sleep

in the house. He wasn't bad, I have to say. The next morning, he got up and said to us: "Make yourselves something to eat." A neighbor also brought us milk and two chickens to make ourselves lunch. And that's what we did and we cleaned up the house a little. However, at about 3 p.m., it was 9 May, my son-in-law Pero, who was a Croat, came. He had come to the school to look for us. We were family and he said that he wanted to take a few of us to his home. He said: "Hey auntie, you're here, come with me." I told him how many of us there were. There was my sister, as well as the three of us and so we went to his house. He has two sons with his wife, but she had gone to Tuzla to get away from the war, so that their children wouldn't have to choose sides. So we were there, at his house, and from there we went to visit our people who were detained. We brought them food.

BOJANA: Were you able to see your husband then?

DANICA: Yes, I was, we brought them food, we washed and fetched them new clothes so that they could change into clean ones, but they barely let us see them. When we went there to visit them, they asked us who we were going to see. Well, our men. Is that right, they said, chetniks? What were we supposed to do? They were saying things like that, and we had to remain silent. Not even my father was a Chetnik. So we were at my son-in-law's house until the end of May, maybe 29 May. And then some of them came and asked us: "Is anyone here from Dubica?" They said whoever wants to go back to the village, they were now allowed to do so. If someone's house had not been burned down by now, there was a possibility that it would not be burned down if

---

¹ According to the testimony of a Muslim woman from Modriča under the code 268/2001-2, the most notorious executioners in the camp Strolit were: Anto Golubović (prison warden), followed by brothers Juro and Ivica Vauga called Papan, Nerfid Džananović, a certain Smajo, whose nickname was Horse, Halilović called Hale and others. They are suspected of killing six young men - Serbs, members of the JPA, who were serving in the army at that time and of supposedly burying them behind the building of the camp. Source: Krstanović, Žarko S. (2003): *The crime without punishment: 1991-1997*, Banja Luka: Srpski Glas, pp. 606-607. In further testimonies, the events in the camp Strolit will also be described.

we were at home. We said that we were from Dubica and that all five of us would like to go there. It was about 12 kilometers away. My son-in-law found a man to take us there and that man drove us to our village. The man was in civilian clothes, he was quiet, he didn't say a single word, I guess it was because he was sad, he was probably a good man. My house wasn't burned down, but everything was destroyed. Wherever I went, there were no animals, nothing. Everything that I had was torn and ripped open and moved, cabinets and wardrobes and couches and sofas, arm-chairs, everything was turned upside down. We cleaned up a little and some neighbors started to approach us. We had a horse-drawn carriage, and one horse, and they told me that our cattle was in the "Circle", we called that place the "Circle" because it was where our agricultural cooperative "Oka" was. And so I headed there, but I run into their army once again. I told them that I came back, and they asked me if I knew that there was a curfew and that, when we came back, we had to report to their Crisis HQ. So we registered there and they said that we should be in the house and in the yard by 8 o'clock in the evening, after eight it was prohibited to walk around. And that's what we did. About one kilometer from my home lived a man called Živojin Milinković and we went to his house, while their guards were watching over us. There were over twenty of us. We slept in his house, and when they came, we hid in the woods and the bushes. We came back around 30 May, so this was sometime in July. We went there every night and in the mornings we went back to our homes. I kept my brother-in-law's sow and she had piglets at my home. Two men came, they tied

some black and red scarves and carried guns with them, and one of them said: "Do you have any pigs to sell"? I told him that I didn't. One of them said: "Well, do you know anyone here who has pigs"? I told him that I didn't, and that the houses were burnt down, one could only see the chimneys. All of these houses had one storey and an attic, while mine was a ground-floor house, but I told them to look around, maybe someone had pigs. I knew that there was nobody there, but I had to say so. He got mad at me, turned around and said: "And where is your son." I don't have a son. Well who is shooting at us then? I said that I don't know. He said: "It doesn't matter whether we are turning a man or a pig on a spit." I kept quiet; I didn't say a single word. They were shouting for a little longer and then they went away. One of the HVO (Croatian Defence Council) soldiers came on 4 June, and called out me and my sister and two other women from that group. He said: "You are to go to the Crisis HQ in Novi Grad by 8 o'clock tomorrow, you will be exchanged." We went to Novi Grad early in the morning and wrote down our names, there where the Crisis HQ was, it was called the same. That day, five buses of people from Novi Grad went to the exchange, but we weren't with them, they went their own way. We waited for a commander because they told us that if he decided we could go, we would be able to go. Out of so many people he called out my name first. He said: "You are not going, you weren't here when the others registered." "Yes I was, these guys know", the guards with guns were standing around us. He continued to call out the names of those who were allowed to go, he called out my sister, as well as the women that had come with me, and I told him once

again: "Please, sir, let me go, the women that I came with are going away, I can't go back, I have nowhere to go, I crossed five kilometers on foot." He said that there was no room for me. I told him that I would stand on the bus. They didn't let me go, I didn't know what to do. And then they told me to write down my name, to find the house in Novi Grad where I would be staying, to report to the Crisis HQ in three days' time, as the exchange of prisoners would take place in seven days and I would be the first on the list. I had an aunt from my father's side of the family there, so I went to her house and stayed there. A few days later, on 10 June our people were expelled from Odžak and sent to the school in Novi Grad. They were detained in the school in Novi Grad and they let two of our prisoners go so that they could find some barrels, casks which would serve for pouring water. They let the two men go and they didn't return, they fled. And then they came and kicked out everyone they found in the houses. We all gathered in front of the house, my aunt's house had an attic, there were at least thirty people at my aunt's home. We all somehow felt most comfortable at her place, as there was this cousin of mine from Borovo who offered coffee and brandy to any army that came along. She talked to them, asking them what we were guilty of. Some said that they have their orders, and others said: "You are guilty because you are Serbs." And what were we supposed to say to that, there was nothing else to say. At that point they took us out onto the track in front of the house. They said they were going to kill us all because of those two men. They were cursing our Serbian, chetnik mothers and at one point they fired shoots in front of us, above

us, two women fainted, probably from fear, no one was hit and they went away. We no longer dared to sleep in the house and from then on we slept in the woods. They came back, kicked us out of the house and wanted to kill us again. They were shouting: "You should be killed, we don't need you, this is ours, go to Serbia and look for what is yours, you don't have anything here!" And so on. They kept coming back, in order to intimidate us, they fired shots over our heads... Until, one day a military policeman came in front of our house and told us to get ready, and that we were to go with him. And so we left with him, we had to.

BOJANA: Were you mistreated then?

DANICA: We were not mistreated at that point, but we were ordered to start moving. We came to that place, and there was no bus, but a tractor and a trailer. There were a lot of us, over twenty people, crammed on top of each other. They drove us through some places, we changed vehicles, and at one point I realized that we had passed by the River Sava, and I started thinking to myself why are we going over there? A woman from Novi Grad recognized the bridge in Brod, they led us to Bosanski Brod, I don't know what the place was called, we arrived at 11 o'clock at night, to a warehouse, where there was only a concrete floor. We dozed off, sitting on our bags. When it dawned, we noticed a shattered building and realized that our men from Novi Grad were placed there. They were just peeking through the window and shouting: "Is there anything to eat?" We had nothing, we were picked up and forced out of our homes, we had absolutely nothing. Nobody was saying anything about food, we didn't even have water. When daylight came, their soldiers arrived. We were

then led by Anto Golubović² from Osijek, who was the commander.

BOJANA: How many of you were there at the time?

DANICA: Well, I think that about thirty-two people were brought in at that point, in addition to all the others who were already there. They told us whoever wants to see someone has to write down the name of that person and that they would allow us to see each other one by one. My sister-in-law wrote the name of her husband, her daughter wrote the name of her own husband, and I wrote the name of my brother-in-law's son, my man was not a camp prisoner at the time. They were moved to Odžak. I'm not even sure if one group managed to see each other, when they stopped it all and said: "You will be transferred now." They said that we were going to be transferred to a place called Tulek in Bosanski Brod, and that we would be able to see each other again, so they put us into the bus, as well as the men from that building, and there we actually saw each other. The men looked like they had been tortured, they were exhausted, one could say that their eyes went to the top of their heads, and their clothes were

falling apart. They didn't look like themselves, you could only recognize those people whom you knew well from before, otherwise you had no idea.

BOJANA: Were they starved? Had they been beaten?

DANICA: Of course, the worst thing was to watch them being beaten back when they were in Odžak, when they called out the people born from 1960 to 1965, beat them up and if anyone visited the camp they wouldn't dare to say who was the one who beat them. They all had swellings on their faces and broken teeth. They were beaten less often in Brod because they had to go and dig trenches. Our people were wounded and died there. Their soldiers said: "Well, their own people will kill them, we don't even have to beat them." And when grenades fell, their guards went to the shelter, while we remained there, and grenades poured over us. We were there until they began to hide us from the international organizations. They announced their visits to the camp and the fact that they would register us so that we could be exchanged for other prisoners. But they hid us, we weren't able to say a word, they drove us to Donje Kolibe... both men and women went there, I don't know how many of us, hundreds. There were a lot of people, two to three buses. It was at that point that a woman from the kitchen brought us slices of bread and biscuits on a platter, I guess she took pity on us. The next morning they took us back to the school once again, the foreigners came, what was it called, I know that the word Geneva was written on that van. These foreigners, and an interpreter, asked us how we were. We said that we were fine. Two of their soldiers came to see how we were. He introduced himself as a deputy of

2 The aforementioned Anto (Marko) Golubović, born on 4 April 1969 in Gradačac in the municipality of Gradačac, resided in Odžak. During the Croatian occupation of the Odžak municipality, he was a commander of the camp in which he killed and beat up Serbs. He is suspected of having raped witness 268/2001-2, a Muslim woman from Modriča and M.R., a Serbian woman from Novi Grad in the presence of her husband; of being responsible for the murder and torture of camp prisoners, committed under his command in the detention camps in the municipality of Odžak; of raping Serbian girls and women in the municipality of Odžak; severely torturing detainees through cruel beatings, causing them great physical and mental pain. Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991-1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix B, pp. 28-29.

Dobroslav Paraga and offered his help. Once again we were silent, what kind of help should one ask from them at that point, I wasn't sure myself. He said: "What is it like here?" "Well, it's ok." "So, what do you eat?" "Whatever they give us." "Well, when do you eat?" "Well, when they bring us food." "Well," he said, "how many times a day do you eat?" We said that we ate three times a day. He looked at his watch, it was 11 a.m., he asked us whether we had had breakfast? We said that we hadn't. He asked when are we going to eat then? We replied, "When they bring us some food." We worked for three days when the command from Zagreb came, that's what it was called, and they wanted to take us, but the people from Odžak didn't allow this to happen. "They are ours," they said. One man from Zagreb was a very good man, and you know, he said: "Look at those men who are forcing you to dig trenches, it's called forced labor, it's not voluntary, and someone will answer for it. The time will come when they will answer for it". We didn't say anything, once again we were silent. We went there to work and they allowed us to make ourselves something to eat.

BOJANA: Was there any mistreatment while you were there?

DANICA: No, not then. As for the meals, this was canned food, but we never ate not even a slice of bread or a can of food before it was given to our men. They were surrounded by wire in the place where the warehouse was, we could see them in the circle. And when we were sure that they brought them something to eat, then we ate, but I always kept a little food aside, you never know what tomorrow will bring and when we would eat again. It is good to have at least one bite so that we can drink some water.

And so we were there. There was one woman, Mara Petrović from Derventa, she was a doctor and she had been captured and bullied because she had allegedly poisoned Croatian children. Some drunken soldiers came in once and began to beat her with their shoes, two soldiers dragged her, until that man from Zagreb, who had heard about all of this, came and said: "They will not come here again, and will not harass anyone else." They came back one night, my niece was there, she was pregnant and we dressed her so that no one could tell that she was pregnant, but when a man came into our room with a flashlight, he went straight to her and said: "Hey you, get up." "Where are we going, sir", she asked, and he didn't answer, he just said that he called one girl from each of the three rooms and that they were going to clean up some rooms. My sister-in-law and I were screaming, but there was nothing that we could do. When our guard came along and brought them back, he said: "Sleep now, we chased them away, they can no longer come here." The next morning everyone heard about the incident, and a man came in, I think his name was Josip Tolić³, he asked Mara whether she was scared, offered to let her go to the doctor... She was vomiting out of fear. He later always sent her milk or chocolate, he said: "Give this to that pregnant woman"... So you see, he had some humanity. We hated no one. We knew our neighbors who were Croats, they couldn't help us, they were not allowed by those who came from Croatia. They came there supposedly to liberate them from us, and now they were supposed to protect them, this was probably their policy. One time they came there

3 As already mentioned in the introduction, Josip Tolić was sentenced to 10 years for war crimes against civilians.

and they registered us. I wrote down that I was one year older than I was, I thought that they were going to let me go sooner in exchange for other prisoners. They registered us and on 15 August this Josip Tolić came and called us all out, so we headed on August 15 to the village of Adaševci, Lipovac and we were exchanged there. We went to Ruma, we had an uncle there, and we informed them that they should come and pick us up. My husband was exchanged back in Odžak while we were there.

BOJANA: How much time did you spend in captivity?

DANICA: Well, from 8 May until 15 August. Then we went back to Dubica, we renovated our house and we thought that everything would be fine, but after that Dayton we had to live at other people's houses once again; on 24 December 1995 we moved to Šamac. Everything was owned by the Federation after Dayton. We were not allowed to stay, because there was no one to protect us now, not the UNPROFOR, nor their army and so we went away. I've been away from home for 6 years. After some Dayton 7 appeared, saying that whoever wants to go back home may now do so, so we went there and wrote those requests and we stated that we wanted to go back and live in the Federation.

BOJANA: According to some information that we have from previous statements and some other documents, I don't know if you heard, as you spent a few days at your son-in-law's house, and five of you were there, when you were transferred... have you heard of this special unit called "Vatreni konji"?

DANICA: I have, that was in Novi Grad. When I got back, during that time when I wasn't exchanged, but I stayed there, those "Vatreni konji" were in Novi Grad. Dara from Novi Grad, she suffered

this torment, and they raped children in front of their mothers. I heard that one mother begged them to take her instead of her children, they said: "What are we going to do with you, you old hen, we want the young ones." All sorts of things happened there. They locked people inside their homes and then set fire to the houses, women jumped out of the windows, all sorts of things were happening during the war. And if the "Vatreni konji" spotted anyone who hadn't taken shelter, he was finished. The group of them, around 4 or 5 of them were in that group, you weren't able to recognize them at all, they were masked, they had some black and red scarves, their cars were open, they had all sorts of posters glued onto them, you couldn't see the color of their cars, all sorts of things were stuck on and they shouted that we shouldn't go outside because the "Vatreni konji"⁴ were coming. Their vehicle was extremely loud when passing by... I heard that many women were raped in Novi Grad, and a woman from our village was raped as well. The poor thing went mentally ill, she was a young woman, born in 1953, and imagine how old she was 20 years ago or more. There were good and bad people, because if they had all been evil, nobody would be alive now. A certain Mato Dusper, that was his name, wanted to help me. They forbade women to take anything to the men, things to eat or drink, or clothes, nothing... They wanted to send things by that Mato and when they did, the soldiers caught him and beat him up. He told me this: "You will see, Auntie, when this war is over, there will be another war." I didn't understand what he meant by that. He said: "Because someone is guilty of all of this, I'm

4 "Vatreni konji" is the name of the special unit of HVO (Croatian Defence Council) that belonged to the 102nd Odžak's Brigade of the Croatian Defence Council.

not and you're not, but someone has to answer for all of this." But you see the information is being gathered 20 years later and can anything really be proved...

BOJANA: Tell me, I just want to ask you one more question, did your husband talk about the time he spent in the camp later on? Did he talk about what he went through?

DANICA: Well, he was a kidney patient and he was forced to spend time in the trenches and in the camp. He also said that the worst thing was when they took our men outside and beat them, this was the hardest part, but he was there for 18 or 19 days in this camp in Odžak and then the first exchange happened, the oldest and the sickest

went in exchange. He told me that they took a chair and broke it while beating a man. There are fathers who were there with three sons and they watched the beating of their own children, and there was nothing they could do about it. If they objected, they would order them to beat each other. That's what I heard, they would order it, if you object they would say "C'mon, now you are gonna hit them." They tortured the prisoners, they didn't give them anything to eat, when they wanted to go to the bathroom, they would form a line in front of the toilet, some of them stayed inside the camp for a few days, when you're hungry there is no reason to go outside, they stayed inside out of fear or whatever...

Ljubica Goranović

(The interview was conducted in Šamac on 4 September 2015)

Ljubica Goranović, from Šamac, born on 31 March 1958 in Ljeskove Vode near Doboj. When the war started, she was living in Donja Dubica in the Odžak municipality, with her family – her husband and three sons.

OUR TESTIMONY

1992–1995.

BOJANA: Please, tell me what you were doing and what your life was like before the war started?

LJUBICA: My husband worked in the post office. I primarily occupied myself with cattle breeding, agriculture... I did that and I fed my three children. Our neighbors were of different religions. We got along wonderfully. The strange thing was that everyone was so friendly that it was literally impossible to distinguish that there were different nationalities. So, really, it was like that in our village, but also the surrounding villages were well connected and helped each other in all sorts of ways whenever it was needed.

BOJANA: So, please tell me what the beginning of the war looked like to your family?

LJUBICA: To tell you the truth, the beginning of the war was totally confusing for us and we didn't realize what was going to happen. We thought the situation would somehow fix itself again and what was later to occur wouldn't happen. Besides, as for our neighbors and the people from the surrounding villages that were related to our village, there was no violence, no provocations, no bad things happened. However, when we arrived at the camp in Odžak they started to react to us as being Serbs and chetniks, which was the worst thing one could say at the time.

BOJANA: Can you tell us what was going on before you ended up in the camp. What happened?

LJUBICA: Well, we came on 8 May to the area of the village of Novi Grad. We retreated from Dubica to that region. When we arrived there were three villages, Trnjak, Donja Dubica and Novi Grad. So, we waited for any kind of help from our Serbs, from the Serbian army, hoping that they would somehow rescue us. However, that lasted until 8 May. On that day we were tricked. The representatives from our village, who allegedly had something to do with the army, received some sort of notification that we needed to get to the bridge in Modriča in order to be exchanged with three Croatian villages, and that those three Croatian villages from the municipality of Šamac will be there for the exchange. However, when we set out in convoys we noticed that something was wrong, that it wasn't good and that we would not get to where we were told we were going. We traveled for nine hours from Novi Grad to Odžak. This was approximately 6, 7 kilometers of walking. We traveled for so long and we came to the stadium in Odžak at dawn when they began to separate us. At that point they took the men in Strolit and some other places,

while the women and children were driven to the high school. And we were there for seven days in that school. After that we were placed in some Muslim homes, and those Muslims didn't do anything bad to us. They gave us food and allowed us to bathe. That's how it was for the next seven days. However, after these 15 days they were given some sort of a schedule that we should return to the places we came from. When we got back home, my house was already on fire, many houses were burned. One of the houses remained intact and wasn't that far away from my home, so I went there with an old woman whose house it was and with my three children. I had no information about my husband, because he was already in the camp. And they, the Croatian army, told us we would be under their control and that we should stay there. However, among these Croats I never saw people from our neighborhood. Some other people came as well, and it was maybe 10 days later that a man came, they called him Čavka. He was from the Croatian army and said that it was forbidden to harm women and children and that no one should go anywhere and that we should wait for exchanges. However, some elderly people were exchanged, and I was the only one who stayed with my three children in the house with that old woman, so I was never exchanged. Time passed by, it was raining, that year it rained constantly. At the time I was breastfeeding one of my children, I think that the biggest problem was the fact that I didn't have any milk left. To tell you the truth I didn't have anything to give to my older children either, but the older ones weren't saying anything, they were silent and just wished to survive. I heard that they began raping women in Novi Grad. As soon as I found out, I left

with my children and went towards the Sava River. So, there were forests, fields, bushes and stuff. I took two blankets and went there. It was raining and I was soaking wet every night as well as my children. I returned to the village from time to time so that the old women could give me some food and I kept doing this because I learned that there was still great danger. It lasted for 92 days and 92 nights. My torments were great, but I somehow endured. I guess fate wanted me to endure, to survive, with my children. The Serbian army entered the village on 15 July. So, the Serbian army came into the village, we do not know who exactly, why and what for, so we approached the village to find out something about it, what was going on, who they were. And it was indeed the Serbian army, they collected people, no matter whether they were Croats, us, or anyone else and drove us to the collection center in Modriča. They brought us there by truck and started questioning us, who we were, what we were. We didn't have any documents, we had nothing. We came there to say who we were, but we weren't able to explain that to them, they were looking for people from Dubica, as to confirm that someone is from Dubica, or from Novi Grad, so they found out who we were through them. We spent three days and three nights in there, and then we were distributed once again to some villages. The collection center was burdened as new refugees were constantly arriving from everywhere, so we were placed into different villages. At this point I realized that I was alive and then I pulled myself together. Five days later my brother arrived from Ljeskove Vode. He was in the military police. He came and he found me in this village called Hasić. He found me and my children and took me to Ljeskove Vode.

BOJANA: Tell me, during these 92 days – and that is a long period – during that time were you able to hear what was happening to the others in the village, since they were, as you said before, detained in houses?

LJUBICA: Yes, I was, because, as I said before, as soon as I heard that they were picking up young women and taking them away, I hid. By this I'm primarily referring to the rapes. Most of them were people who are not from around these parts. How should I put this, for example, no one came to rape me who knew me or the others from before, instead some men came who didn't care about what they were doing. They came here to fight and to do those sorts of things along the way. Everyone knows how many young girls were raped.

BOJANA: Do you know the women who endured rape?

LJUBICA: Well, of course I do, I know those women, I know them... for example, not long ago our Ljubica Lešić¹ died, she was raped by nine men.

BOJANA: Is it true that there were child victims?

LJUBICA: Yes, it is. A girl of 11 years of age called M., she lives in Modriča, and one nine-year-old girl, I think her name is S. Well, I'm not sure if S. was nine years old at the time or M. was, and S. was eleven years old, but these are the two persons in question². There are women who have

never wanted to talk about what happened to them. It was hard. Perhaps I also made a mistake, I should have left Dubica, because I had a place to go to, a place where my family was, where nothing bad was happening, as this was the Doboj region where there were no foreigners who would be able to do the sort of things they did in our area.

BOJANA: And did you hear the name of the unit that did that? Do you know what they were called?

LJUBICA: Well, I know they were called "Vatreni konji". Their van, into which they shoved women, had that inscription. This inscription stayed in Novi Grad for a long time, the van remained in one canal as they were fleeing headlong before our army. My sister-in-law was also the one who was raped by several men, she suffered terribly from this, she experienced numerous nervous breakdowns. Traumas are now part of her, and it's incurable, it's horrible. Her name is Smilja. She talked about that when she used to speak, I mean, when she was able to speak. Nowadays she can't speak coherently, she has become unstable... I know that this van had the inscription, but the rest of them were wild. For example, they find a car, come to a village, catch anyone, rape, and then the others come as well... So, they weren't looking for women in my village – let's say there were five, six old

1 The testimony of the late Ljubica Lešić is given in the introduction to this chapter.

2 A witness from Odžak, whose identity was filed under the code 268/98-10 in the book "The Crime Without Punishment", was only 9 years old when she experienced the horrors of war. Her father was on the battlefield (later captured, survived torture in Croatian camps), and her mother died, so, she and her sister (6 years old) lived with her grandmother. A Croatian soldier got into the house where she, her sister and two grandmothers (maternal and paternal) were having lunch, and threatened with a gun that he is going to rape them all. Her paternal grandmother took her sister, who was 6 years old, with her and they fled, while her maternal grandmother

stayed in the house with the witness. The soldier started beating the grandmother who tried to protect her granddaughter. The soldier pulled the girl out of the house, while her grandmother was trying to grab her from his hand, but was strongly hit and fell down. The soldier dragged the girl into the forest, the grass was high. He threw his jacket on the grass, stripped the little girl naked and raped her. Later, the Croatian police came and took the girl to the doctor, and a military doctor noted that, apart from visible injuries, everything was fine and that she should be taken home. Source: Krstanović, Žarko S. (2003): *The Crime Without Punishment: 1991-1997*, Banja Luka: Glas srpski, pp. 608-609.

women and they weren't looking for anyone, they asked for me. I was 33 years old back then. And when I heard about that, I went into the woods, in the fields up towards the Sava River so that they could not find me. Only I know what I went through and how I survived all that with three children, I was the only one with three kids who stayed there, and I am so sorry that my children suffered major trauma in this war. I'm not sorry for myself, because I carry some guilt as a parent. I should have taken my kids and left that area, but I was very inexperienced and I didn't manage to find the right solution, besides everything happened so quickly... I had no idea how this would turn out... I would never say that someone from my neighborhood was one of them, if he wasn't. For example, Golubović was one of them, Ferid... I listened to the women and what they endured when they talked about it, but if a woman didn't talk about something that I know happened to her, I didn't want to let on that I already knew. I didn't want to. I felt that I might hurt her that way. I figured she's already been through enough, and if she doesn't want to talk about it, that's her business.

BOJANA: I understand, you didn't want to force them to talk about it. Tell me, what happened to your husband when he was detained? When did you see each other again?

LJUBICA: My husband stayed in the camp until 17 October and then he was exchanged, I didn't see him, I knew nothing about him, whether he was alive or not, when he would come home. I tried, I established contact with a certain Rajko Dervenić who crossed over to CSB Doboje and asked him what the chances were in terms of the exchange of prisoners, and he said: "Ljupka, whenever the exchange happens we get a list of who's coming and I am not going to give you false hope

that he is in the next one. I don't have a list and I don't know." However, when the exchange did happen, I already came to Dubica, I came back, as everyone returned to their homes to make themselves a roof over their heads, since winter was approaching. I came back, and my neighbor Dara helped me. Her son was in Switzerland at that time, and he was sending all sorts of things through Serbia, various goods and food, so this woman helped me like I was her own daughter in this regard as well. When my husband came home he was seriously ill, but at that time the situation was such that a certain Milan Rakić, who was then in charge of mobilizing men, was sending everyone to the front line regardless of the fact that they may have only returned the day before. So, they took him to the front line and he was there for 17 days. 17 days later he brought home his dead brother. His brother was killed next to him. They gave him a few days leave and when they saw that he was seriously ill, they moved him to Šamac onto the pontoon bridge and he was there for a few days and then he went to hospital. From one hospital to another, it was there that he got severe pneumonia and inflammation of the nervous system, after that he totally collapsed... He lived until 13 August 2000, when he died.

BOJANA: It all started from the camp?

LJUBICA: It all started at the time he was in the camp. It was treated as a natural death, no one ever admitted anything to us, to his family.

BOJANA: Was he able to tell you what he went through when he returned home?

LJUBICA: Yes, he was. It was hard for him to talk about it, and I didn't want to push him, but when I said I was tired, he used to say: "Please just listen to this and then you'll go and get some rest." Then he began talking about what

happened there, how he had to lick the boots of their soldiers, or that he had to do, let's say, some vulgar things, which were abominable. Now I wouldn't like to talk about what they had to do to each other and that's precisely what destroyed him mentally. He was a healthy man, I mean he was in good health when he was at home, he never went to the hospital, not a single tooth was pulled out from his jaw. The camp seriously damaged him, his body suffered from those severe humiliations. His nerves were probably damaged due to the massive level of degradation and he was destroyed. When he came home, he felt that he was sick, but he wanted to help me out a little bit with a thing or two, and all that, and sometimes he would start talking to unburden himself a little. I said to him: "Well, that's in the past, it's all fine now. Now we're together, we have our family, we're ok now." So, I was saying things like that to get him to relax and prevent him from telling yet another story. I was afraid that he would have some sort of seizure or heaven forbid a stroke, which happened before. He eventually died from the third stroke. He survived many horrible things, not to mention the beatings. He lived quite long if you think about how many times he was beaten and humiliated. We have always tried to afford him whatever he liked, or loved, but in the last four or five years of his life it was very difficult to please him. He was always nervous, he constantly had some kind of instinct or need to hit us or to kick us out of our home. I understood him, it wasn't his fault... Later I repeatedly requested that his three children receive at least some kind of disability pension for him, but they didn't get anything. That man left behind three sons. The older one finished the medical high school, but I didn't

have the money to pay for his faculty expenses. He survived a lot of stress since he had to carry his youngest brother, while I was carrying Goran, so the two of us had to find shelter for all of us at night. So, the major traumas that he endured left visible consequences.

BOJANA: How old were the children at the time?

LJUBICA: Well, Milivoj, Minja was born in 1977; Goran in 1980 and Damir in 1986. So, he was about 15, 14 years old? It was difficult for a long time, but then again I live for my family, I respect my dead husband, I have made a living working as a news reporter. I raised a nice tombstone for my husband and I always talk to him when I visit it and this gives me strength to carry on. I am happy to have the opportunity to follow these proceedings, to confirm that this is the truth. It's about time for others to understand what we went through.

BOJANA: Can you tell us how are your sons dealing with what they experienced? Are there any consequences?

LJUBICA: There are consequences. My oldest son has suffered the most, the others two didn't, the youngest one slept without interruptions and the middle one is strong by nature. He has remained like this to this day, but the oldest one is gentle, sensitive. He lived through all of that, he kept everything inside and now it is slowly emerging. A qualified person would be able to decide what to do in order to help him. I tell them that I am their mother, the wife of the victim of the war, but these children are also civilian victims, since all three of them endured everything that I myself endured. I think these children should have their own rights. And we are here to tell the truth. I recently talked to my Croat neighbors and one of them told me that he watches TV all the time, he sees me and

says: "If one single person from this region says that you misspoke a single word in your stories, I will stand before you and say that you never uttered an untruth, and that you were always right." So, everyone is aware of the ordeal I suffered and they don't deny it.

BOJANA: I just remembered to ask you one more question. You mentioned the nickname Čavka, when that Croatian soldier told you to stay in the houses.

LJUBICA: He was a staff officer, they say "stožer", I don't know this rank in our army, some sort of a higher-ranking military officer.

BOJANA: And do you recall some other nicknames besides that one? If you don't know the names, maybe you know their nicknames?

LJUBICA: I can't recall, as I withdrew into the woods early...

BOJANA: Very well, apart from him, did you see any other Croatian soldiers before that, especially when they were coming, when you were in the convoys?

LJUBICA: That happened at night, we were moving at night, we didn't recognize anyone.

BOJANA: I'm interested in whether you would be able to remember the insignia on their uniforms as there are different labels...

LJUBICA: H V, I think...

LJUBICA: Was it HV or HVO (Croatian Defence Council), can you perhaps recall of that detail?

LJUBICA: I can't. I only know that a certain Nina took me off the trailer in order to see if I had anything on me, she has served her sentence. This was on the 8 May in the convoy when we left Novi Grad. There were controls, beatings, us poor Serbs we thought that we would pass through. Whenever they found something they began with beatings in the area of the heart and kidneys and everything. She searched me and saw that I had nothing on me. While she was examining me, a soldier said: "See if there is maybe a bomb in her knickers." She shouted: "No, she has nothing", then she said something vulgar, but she didn't hit me.

Nusreta Mujkić

(The interview was conducted in Brod on 26 August 2015)

Nusreta Mujkić¹, from Brod, born on 11 August 1959 in Modriča. When the war started, she was working in Novi Grad, near Odžak.

¹ Nusreta Mujkić was not the only Bosniak woman who endured horrors of the war inflicted by the HVO (Croatian Defence Council) soldiers. The case of Hazba Nukić was already described, but within the testimonies we found several more examples of Bosniak women, who were marked as „Chetnik's women“ due to their direct or indirect connections with the members of the Serbian people, which hence suffered greatly from the crimes committed by the HVO (Croatian Defence Council) soldiers.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me what was your life like in the place where you lived?

NUSRETA: I was living with Serbs. I lived well, I had no problems until the war broke out, that is until the war started. I lived with a man, a Serb, in a common-law marriage. We didn't have children. The first riots began around 10 April 1992, the barricades...

BOJANA: What happened then, tell me?

NUSRETA: At that point it wasn't possible to go from one village to another, as they set up the barricades in the municipality of Odžak, as well as in the municipality of Svilaja. It was a Croatian village and from Odžak onwards there were Croatian villages. The only Serbian village was the one where I worked, Novi Grad. It was a Serbian village. I worked with Serbs in a restaurant on the Sava River, the Lajka, owned by Sima Šišljarić. The first grenade landed precisely in that restaurant, and the other fell in the village center. The war started on 16 April 1992 in Novi Grad. Since there was no leaving, I remained in that village, I stayed with the people who lived there. I was on the front line and I wasn't running away from it. I spent my time in the trenches, I didn't want to go to the infirmary nor to the kitchen, I didn't want to hurt anyone,

and I didn't want them to say that I was a Muslim woman and that I poisoned them or, God forbid, that someone dies and I am to blame. I wasn't thinking about it, I said: "I'm off to war, so let it be what will be." I was in the trenches from the very first day and when Novi Grad surrendered on 9 May 1992, I went with another six of them in charge, and then we were caught in the Croatian village of Svilaj. They captured us and took us across the Sava River. Two men died there, they were killed by Croats.

BOJANA: Who exactly arrested you then?

NUSRETA: The Croatian army. They transported us.

BOJANA: Do you know their names?

NUSRETA: I know. Božo Matanović², he was the one who took us across the Sava River to Slavonski Svilaj. They transferred us from Slavonski Svilaj to the camp in Đakovo. I spent a month in the camp.

BOJANA: What was the camp in question? Does it have a name?

.....
2 According to the other statements, Božo Matanović was an officer of the HVO (Croatian Defence Council) unit "Vatreni konji". Source: Documentation on the committed war crimes in the municipality of Bosanski/Srpski Brod in the period 1991–1995, the Association for the captured soldiers and missing civilians of the municipality of Srpski Brod and the Association of Serbian war prisoners of the municipality of Srpski Brod from 2002, Appendix 1.21, p. 66

NUSRETA: The fire station in the municipality of Đakovo.

BOJANA: What happened there?

NUSRETA: I was there for a month. There were five of us in that camp, there was another Croat woman, three Serbs and myself, a Muslim woman. They transferred us from there to the municipality of Odžak a month later. I was immediately sent to Strolit.

BOJANA: During that month that you were there, did they abuse you?

NUSRETA: Yes, we were harassed and beaten and raped and all of that. They didn't give us water or anything. The Chetniks, to them we were Chetniks.

BOJANA: Did they know that you were a Muslim woman?

NUSRETA: They didn't know that I am a Muslim. I was a Chetnik to them because I was with a Serb. So be it, that didn't matter, that didn't affect me, the fact they called me a Chetnik, but what struck me the most was that they abused me so much.

BOJANA: Did they beat you?

NUSRETA: They beat me in every possible way and they rape me only God knows how many times...

BOJANA: Do you know who they were? Do you know their names?

NUSRETA: I don't know those people, I know the ones from the municipality of Odžak.

BOJANA: Do you perhaps remember some nicknames? What did they called each other?

NUSRETA: These men didn't have any nicknames, they were from some place by the sea, Dubrovnik. I know that they were shouting that they were from Dubrovnik. I heard that when they were talking among themselves, but they had no nicknames, they called themselves "men from Dubrovnik".

BOJANA: How did you get out of the camp?

NUSRETA: They moved us out from there to Strolit in Odžak after one month. I fled from the school in Novi Grad, the village I used to work in, when they brought us there, and then transferred us to the camp in Bosanski Brod. I managed to escape into the woods.

BOJANA: Were you alone?

NUSRETA: No, there were 750 of us in Strolit and we were written off, we were in that factory.

BOJANA: Were there a lot of women?

NUSRETA: There weren't a lot of us women. There were eight women, and the rest of the prisoners were men, but we were written off, 750 of us in total in that camp in Strolit. I don't know about what happened to the others. Really, I can't talk about what I don't know. As for the ones who were detained in the school, I don't know anything about that. I'm aware that there were murders and rapes and everything. I know the people who raped me by name. I've just been to the trial of Tolić, Josip Tolić, the one who got 10 years in prison³. He raped me, harassed me and beat me, and they did everything to me, all sorts of things. I'm humiliated, as they say, one can never get over it, but I'm not giving up, I will keep pulling myself together... There are a lot of people who helped me when I was in the most difficult stage of my life, but I would like to thank Božica Živković for respecting and appreciating me as a person and for supporting me in in such a way that I can feel worthy again. Thanks to her I am not humiliated anymore and no one can spit on me anymore. I am proud to know her and I will never forget what she's done for me. I am grateful to her to the grave. She didn't ask what my nationality

---

3 Tolić was already mentioned in the introductory chapter.

was, she didn't ask me anything. Until I met her, I didn't respect myself at all, believe me. I didn't even know what respect for a woman or a man meant until I met her. It was when I met her that I felt that I was really a strong woman, and that I have the power to fight against all of this. And I will fight as long as I have a shred of strength. I will fight to the last atom of my strength. I will not give up, not before all of them appear before the court.

BOJANA: Was only one of them convicted?

NUSRETA: So far only one has been convicted out of all of those that I have on my list. I will not give up until the last one among them is convicted. I will not quit.

BOJANA: You say that there were 750 of you and there were a lot of killings. Can you estimate approximately how many people lost their lives there?

NUSRETA: In the first group six young soldiers lost their lives.

BOJANA: This means that both civilians and soldiers were detained there?

NUSRETA: No, they caught six young soldiers on the front line and they imprisoned them. Six of them were killed in the first round, and I know for sure that more than 20 camp prisoners were killed, whose graves are still unknown. The ones who are aware of this don't want to talk about it.

BOJANA: Do you know some of the places where these people are buried?

NUSRETA: I really don't know. I asked Tolić when I was in court to tell me where the graves of the six young soldiers are. He didn't want to say anything, he wasn't the one who killed them. But you were the one on duty that day, I know that and I will never forget it. I want you to tell me where the graves of the six

young soldiers that you killed are? He didn't answer. Nothing.

BOJANA: Did you know these soldiers?

NUSRETA: No, I didn't, they were young soldiers and were unknown to me, they weren't from the village where I worked. Their faces were unfamiliar to me. They were Serbian soldiers, I know that much, a young JNA soldiers, six of them.

BOJANA: Do you know anything about the other guards or any commanders, the warden of the camp, do you know their names?

NUSRETA: Golubović⁴ was their superior, but I don't know his name. I know that Golubović was his surname. There was that Ivan Valuga... he was also there in the camp in the military police. The worst part was when someone of their own was killed, then he would come and kill our men or beat them up.

BOJANA: Were they saying that this was their form of retaliation?

NUSRETA: Yes, because of their losses. As if we were the ones to blame for this. We didn't kill them, we were in the camp, we weren't even on the front line. We didn't kill them, they were killing and abusing us. We were their victims, not the other way around.

BOJANA: How long were you in the camp exactly?

NUSRETA: I was in the camp for three and a half months altogether. I spent two and a half months in Strolit, and a month in Đakovo. During those two and a half months in Strolit I drank half a pint of water and ate half a slice of bread. Whenever I had a chance to take some food or water, I went and gave it to the camp prisoners through the window. I felt sorry for these people, because they had nothing, same

4 The above mentioned Anto (Marko) Golubović is accused of rape, killing and beating of prisoners.

as me. I ate grass, it was nice to graze the grass as if I was a cow. It felt so nice, can you believe me? By grazing the grass I felt that I had something in my body that would help me survive. I struggled so that these people to stay alive, but it wasn't supposed to be that way. We didn't deserve for this to happen. They knew how to take things... there was this man and his wife, she was a doctor in Novi Grad before the war. They raped her in front of the eyes of her man so he had to watch. I know that for sure, and I can go before the dear Lord and say it, because I saw that with my own eyes.

BOJANA: Did they somehow find out that you were a Muslim married to a Serb?

NUSRETA: It was known that I am Muslim, to them I was the greatest Chetnik of them all, because I was a Muslim and I was the worst of all prisoners. If I had not heard that they were going to kill me, I would not have escaped from the camp, I would have remained there. When I heard that they were going to kill me, I escaped from the village.

BOJANA: How did you manage to escape?

NUSRETA: I was able to escape by tricking a Croat to wash his car from the mud in front of the church in the village of Novi Grad. I washed that side of the car where he could see me and I went on the other side of the car, there was the church and the fence and I jumped over the fence and ran away. They looked for me, I ran into the forest and went into the trenches. I lived there until the Serbian army came.

BOJANA: You were there for how long?

NUSRETA: Two months. I spent two months in the trenches until the Serbian army came. I had to fight to survive. Someone should tell the truth about what happened and I know that people are sellouts. People sell themselves for pennies

and spit on themselves. This pains me the most. But never mind, I'm still alive and I will fight. I will fight to the end if dear God gives me the strength and power. I will fight for it until the end, I will not give up. I went to Sarajevo to a trial with a splint. I didn't give in, I didn't surrender. I'll go again, although I'm handicapped and sick. I'm sick, I don't deny my diseases. I'll get over them. I know I'll get over them.

BOJANA: Have you suffered any health consequences from your stay in that camp?

NUSRETA: Well, I got a stroke because of it. I didn't sleep night after night. The horrors were always in front of my eyes. I go to sleep and wake up, and I can't fall sleep again. It's all fear. I am aware of that.

BOJANA: Do you still suffer from these fears?

NUSRETA: I do, but I don't drink tranquilizers. That I will not do, I will not kill myself mentally even more. When I came to court, I said: "I'm not crazy, I have a paper to prove that I am a normal woman", so that later it wouldn't come to... I can see that they are against us because I am a Muslim and I testified in favor of the Serbs. I testified in my own favor and not in favor of the Serbs. I'm not a nationalist; I'm fighting for myself and for my survival, those who don't want to fight for themselves, that's their problem.

BOJANA: Tell me, your husband, was he with you in the camp?

NUSRETA: No, he was in the army, he wasn't there with me. He had heard that I was captured.

BOJANA: When were you reunited with your husband?

NUSRETA: In August '92. We reunited sometime at the end of August. He had a sick mother, and took her to Serbia to save her. His mother was very sick and died 10 years ago. And when he

found out that I was alive, he returned from Serbia to find me and he did. I was in the army in Novi Grad, I didn't want to go back to the military infirmary. They begged me, Mačkić from Banja Luka examined me in Odžak when Novi Grad was liberated. And he said to me: "Come to the infirmary." I said, please don't send me there. "Come" he said, "to the kitchen." I said: "Please don't send me there. Let me go into the trenches, if I die, I die, at least I will not be responsible for anyone's death. God forbid something happens to anyone, I would be the one to blame. Let me go to the army, I said." And so I was a scout on the tank of the late Novica Simić⁵, he took me into his unit. I was their scout, because I knew the terrain.

BOJANA: Did you stay there until the end?

NUSRETA: I was on the front line until everything was liberated, until we took back Novi Grad from the Ustashas. I was in the army, but I don't have the paper to prove it, and no one admits that I was a soldier, although everyone knows that I was. I never was a traitor or scum. I fought for justice, then and now. I had no military identification, instead I had a permit from the late Novica Simić, but I lost everything. I moved house 20 times here in Brod until I got a studio of 24 square meters from the town hall, as an alternative accommodation. I've been in

other people's houses, we even paid rent for a while, me and husband. He doesn't work anymore. I have worked in taverns. We survived that way and we still do. It's all good, thank God. Everything is fine, I'm struggling with my disease and I fight for my life. But I'm ok now, I will not give up yet.

BOJANA: Tell me, your propriety, what happened to it?

NUSRETA: I don't have anything. My husband's property was all burned down and destroyed. As they say, we're neither here nor there. Well, that's our life. Everything has been destroyed, both property and life, as they say – everything. But I will not give up yet, I thank God I have a good man, he is so good to me. I would die for him, he is that good. My man is from a mixed marriage, his late mother was a Croat and his father a Serb, and I'm a Muslim. Even during the war, brotherhood and unity ruled in our home, and they still do. I have a man who's five years younger than me, he loves, respects and values me. He's suffered with me for five years now, he washed me and cleaned me up. We have spent 25 years in marriage, although we are not married. He had problems because of me as well, I know that, I know that he had.

BOJANA: Was it during the war?

NUSRETA: Yes, it was during the war. I know. "Your wife is a Muslim, she should be killed." He said: "Come on then, why don't you come to my home and kill her if you dare". "That's my fighter", he said, "you must not touch her! You have to kill me first, and then her, over my dead body." I'm so grateful for his support. He never asked me what happened in the camp. That's why I appreciate and respect him. He never even mentioned the camp, ever, he doesn't even ask me about that. He knows

5 Novica Simić (Milići, 18 November 1948 - Belgrade, 2 March 2012) – Colonel-General of the Army of the Republic of Srpska. In mid-1992, he took the command of the 16th Krajina Motorised Brigade. During operation "Koridor", he took over command of one of the tactical groups in the main direction of the breakthrough of the corridor, it was one of the largest and most famous battles of the Serbian people in the Defensive-Patriotic War. He saw the end of the war as the commander of the East Bosnia Corps of the Army of the Republic of Srpska, and he served as Chief of General Staff of the Republic of Srpska after the war. He died on 2 March 2012 at the Military Medical Academy in Belgrade after a long illness. Source: „General Novica Simić, RTRS, 2 March 2012, link: <http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=56984>, accessed on 14 February 2016.

that it wasn't easy for me, that it's hard for me to talk about it. He never asked me about that, and I gave a statement a million times and they never supported me. After that, I was spat on and a lot of awful things were said about me by certain individuals. I can count only a few people who helped me when I was in the most difficult situation and our priest Jova for buying me medicines on countless occasions, for bringing me Christmas roast and calling me on the phone: "Come by for some roast." I'll thank him to the grave. I will be grateful to him for as long as I live. I will also be thankful to Mr. Marko Grabovac, as well as to the former chief, because he helped me when I had a stroke. He helped me a lot, I cannot be ungrateful and I should say how it was. Hats off to him. Also to Božica who supported me when I won in court. It's not a victory, 10 years to me that's humiliation, but it's kind of a victory. I think that was the happiest day of my life. At that moment I was born again, when they confirmed his guilt. However, he was given a short prison sentence, and I feel bad because of this. That hurts me. I can't bear it, I would have sentenced him for a life time in prison, not 10 years. That's a short period of time, but it's ok, thank God, it's fine.

BOJANA: Have you sued the others as well? Are there proceedings being conducted against them?

NUSRETA: Yes, they have still not been caught, but I have them on my list. All of them have gone abroad.

BOJANA: Do you remember when you were there in the camp? Except Dr. Milena, do you recall any other examples of harassment of someone you knew?

NUSRETA: Well, all the people who were in that camp were mistreated. I cannot recall all of

it because there were 750 of us. We were all abused, all of us. The late Čedo Despotović from Modriča, who was my professor of German language at school, saved us, and this is how we survived. If it wasn't for him, we would all be finished, we would all be killed.

BOJANA: Can you think of how many people lost their lives in the camp other than the six that you know about? You say that you ran away, what happened later when the army came? Do you have any knowledge what happened after that? How many people survived of those who were detained in that camp?

NUSRETA: Well, I think that 80 percent of the 750 of us who were detained in Strolit survived. These camp prisoners brought together later on those who were held in the school in Odžak and those from Strolit, as well as those who were placed in the houses. They gathered them all and drove them to Bosanski Brod.

BOJANA: Ok. So, when the army came there, you got out of the trenches and you met up with...?

NUSRETA: I met up with the Serbian army and I stayed with them until the very end. I stayed in the army until Dayton. I wasn't running away, as this was the only way to prove that I am not a traitor, that I am not a trash, that I am not a bad person. If the same thing happened tomorrow, I would go there again. Despite the fact that I am sick, I would go there again to fight for justice.

BOJANA: Tell me, according to you, what is the role of the Association?

NUSRETA: We do not exist for others. We fought for this country as well, so that this country could continue to exist, therefore we are some sort of veterans in this country. Yes we are civilian victims of war, we are treated as such, that's all right, but we are also living beings.

We need some support from the state, because the state would not be here if it wasn't for us. I don't think that this country would exist without us. We deserve some respect. And it's only thanks to Božica Živković⁶ that I know that I'm worthy, that I am someone and something in this country. I know now, if it hadn't been for her, I would be a nobody, because I endured humiliation after humiliation. I can thank her for the fact that I exist in this country and that I remained a proper person. I live off someone else's care and help, and to me that's a lot. Nowadays, I am grateful when I get a sack of flour; I'm thankful to everyone. I don't run away from my words, I'm saying the truth. When I was in court I said nicely to the judge: "God, help me, give me the strength to say what hurts me the most" and I talked. I said to that Ustasha Tolić: "I want you to look me in the eye when I talk to you, not at the table or as if you were writing something, I want you to look me in the eye." I'm not lying, I'm just saying the truth. "I didn't do anything bad to you, you did something bad to me." And he was not looking at the table, nor was drawing or writing, he looked directly at me. When I finished the statement in court, the judge asked if his defender had any questions for me. He said he didn't. They didn't have anything to ask me because I was telling the truth. What could they ask me? I'm telling the truth, I don't lie. This is what I said when I went to the police precinct in Brod, I made a statement, I stand behind those words. I don't run from them. I stand behind every word. And I'm not afraid of anything.

---

6 Božica Živković-Rajilić – President of the Association of Women Victims of War of the Republic of Srpska

Tonka Vujinović

(This interview was conducted in Brod on 26 August 2015)

Tonka Vujinović, from Brod, was born on 26 May 1965 in Novi Grad in the municipality of Odžak. At the beginning of the war, she was living with her parents in Novi Grad. When the Croatian army came to Novi Grad, Tonka was placed, with other women, in house detention for about three months.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me who you lived with, what you were doing, and what was your life like just before the war started?

TONKA: I was living with my mother and father. I am not married. I regularly went to register at the unemployment office and, just before this war, I went to Odžak to register. However, when I got on the bus, I saw only men in uniforms, and I was not aware yet that the war was coming soon. I got on the bus and the driver Edo asked: "Tone, where are you going?" I answered that I was going to the unemployment office. He could not tell me to go back, he did not dare.

BOJANA: Do you know whose uniforms they were wearing?

TONKA: HVO (Croatian Defense Council). Their uniform had HVO written on it. But I thought it was a military exercise, how could I know?

BOJANA: Tell me, did you know those men on the bus?

TONKA: No, none of them. The driver said: "I will stop, Tone, in front of the hotel in Odžak". He pulled over, I got off, and in front of the hotel there were many guards; the letters HOS (Croatian Defense Forces) were on their black uniforms. I said to myself: It's a military exercise,

still not being aware that there was a war on and that they would attack us the next day.

BOJANA: There were no riots?

TONKA: No, no. I saw there were no women around. I went to the unemployment office, when Dževida said in amazement: "Tone, what are you doing here"? We were shelled on 18 May, that was two days before I said: "What is this, Dževida, what kind of military exercise is it"? She said: "Tone, the war has started... I am off, I'm running away". And she did have a bag and she told me: "Tone, try to manage somehow". I was thinking about what to do. I came straight to them, there were no other women, they saw me and let out a whistle: "We'll come to your place for coffee". I was 25-26 then. Then Dževida told me: "I will call my friend Ibra now, to take you to the outpatients department; the bus will take you home, and Tone hide". It was as I tell you, that man drove me, I came home, I did not dare tell my parents, I lost it. Our people didn't know anything. Somebody knew, but they kept quiet. As for Novi Grad, they could have killed us all. It would have been better if they had. I had a boyfriend, he was a Croat, and we did not hide anything. That was Yugoslavia, wherever you go, there were Croats, Muslims,

family and relatives. My boyfriend came to me that night and said: "Tone, we'd better run away". I did not want to hear about it, I talked him into going to a café. We went to the café. I saw it was half empty, our people did not talk. Half of them knew, half was ready, half of them had guns. We had nothing. I had my father's rifle.

BOJANA: You knew that the people of your town were there, that your neighbors had guns?

TONKA: Sure they did, nobody wanted to say anything, my dear. My boyfriend eventually took off, he told me to leave too, that the war was near. So I went to my mother and told her that there would be war. We had a cellar in the house and we immediately took a couch down, just in case. The cellar was underground. It was better to be ready, let them burn the place, nothing could happen down there. My grandmother Ilinka and my grandfather were with us; grandmother was blind and grandfather Dido was born in 1904. People from the Crisis Center came and told me: "Tone, you have to stay to help." I said it was ok for me to help, there were more workers. As long as I don't carry a gun, I don't like it. Then they left, wrote to me to stay there, ok. However, nobody came. Workers were there, but nobody came to let me know to help anybody. While we were waiting, shelling started and we went to the cellar. Grandma Ilinka, a blind woman and my grandpa; the poor man put on his old war medals, because he thought these were the partisans. The poor man, he thought it was the other war, he was old; what could he know? After that, our people surrendered and the Croatian army entered Novi Grad. A man called Milan Rakić, from the village, said we should surrender, and go from Novi Grad to Odžak. My father didn't want to go and he stayed. We were so naive,

we got on our tractor and set off to Odžak, but very often they would stop us to search us. It took us eight–nine hours to get to Odžak on our tractor to the cattle food market.

BOJANA: It was a line of people, wasn't it, all from Novi Grad?

TONKA: Yes, and there were people from Dubica.

BOJANA: Were you accompanied by the army?

TONKA: Yes, the Croatian army. They were my neighbors. And there was a colleague of mine, I knew her, we used to work together, Jela Jurišić. Allegedly, she had to, she did no harm, but I saw she was in uniform. She may have had to, I understand, it was war time, you cannot say "I won't". Whether you wanted to or not, you had to, you have a family. When we came to Odžak, some people were put up in the high school, the others in the elementary school, I don't know any longer.

BOJANA: Where were you?

TONKA: I was in the elementary school with my mother and grandmother and the families Vujnović, Tučić, Arambaša, and Đukić.

BOJANA: How many people were there approximately by your estimate?

TONKA: There were many. I cannot say the exact number, it was overcrowded.

BOJANA: Was it possible to run away from there?

TONKA: No. I was like drugged. And I remembered, why then. I don't know. I had not voted yet, I had not wanted to, because we did not have anything to vote for, two orthodox villages, and very few people nearby, all 15 villages Catholic and Muslim. And what could you ask for, what could you? Nothing. We hung up. So, Mersad, the mullah's son, came to that school and said: "Families Vujnović, Tučić, Arambašić, and Đukić are coming with me". And he wrote: "I am taking these people to my home ". HVO

was against it. But he said, you can't be against it, these people are coming to my place. We came to his house; he welcomed us nicely and hugged us. "Hello, my brothers". He was an old man. I was afraid for him, you understand, the army was there.

BOJANA: Was your family with you?

TONKA: Yes, all of us. And he said: "You will live and eat in this house, there is electricity and water in uncle Mića's house, there are no problems, stay here". Then he called my mother and asked her: "Where is Brančilo?" She said that he had stayed, that he hadn't wanted to leave. He said: "It was clever of him, it is better that he stayed, he had no issues with anybody, he had no guns, he had not voted". They all had the list of the people who had voted. You did not vote, you got the green card so that you could move freely. We were there when Mersad heard that there would be raping. He heard that people were walking among the police saying "we will go there to f**k". He couldn't say this to my mother, but he wrote to his relative to tell my mother that we should not go home because of raping.

BOJANA: Did the army come afterwards?

TONKA: Yes, HVO came to his yard and asked: "Who are you hiding?" "I'm not hiding anybody, these are my people, my friends, and you, Sir, if you can, catch somebody outside, you won't do it here. These are my brothers and sisters, I love my people, and you will wonder, you will ask God what you have done".

BOJANA: What did the army do then?

TONKA: They slapped him twice and I realized that we had to leave; we did not want to get him killed. I am grateful to him. I spent 15 days in his house. He was crying and saying: "Tone, don't go. Don't go, my child, nothing

will happen to you here. Your mother is an elderly woman". I refused; what happens to my parents, it will happen to me, too. So, we returned to Novi Grad, where Zenga, our neighbors were doing the search. The worst of them was "Posavska mahala".

BOJANA: You mean the units?

TONKA: Yes, yes, "Posavske mahale" and "Osječak"; they were the worst for me.

BOJANA: You knew who their members were?

TONKA: Of course I knew. I had lived in this village all my life. Of course I knew; we hung out together. They asked for my ID and he took my mother's ID and told her: "Go home". That meant all of us would be in my house. It meant that all my people from Krajina are in one house. I was not allowed to go out during the day; when I wanted to urinate, I had to ask for his permission.

BOJANA: Who was that guard?

TONKA: You couldn't know that you were not allowed to look. You looked down and when he told you to look at him, you looked. When he said: "Bend your head", you had to bend your head. I asked why, if I had done anything, my father may have done something before the war, so the man was paying back now. He answered: "Because you are a Chetnik". What kind of Chetnik am I? I have Tito's photo on the wall. He said: "Remove him," I said: "I won't remove him, if he bothers you, remove his photo yourself. I don't want a guilty conscience". He said: "F**k you", and I couldn't take it any longer. I did not dare say it aloud and my mother was silencing me. So, they sent us back to the cellar.

BOJANA: That soldier sent you?

TONKA: Yes, he said: "Let's all go to the cellar, and we'll see later. "So we all stayed in the cellar so that he could search the house, so that we could

get back. They searched the attic and downstairs, and there was nothing. He couldn't find anything. Only knives, spoons, and a hunting rifle, for which the police knew, you understand what I'm saying. Dad was the owner and everybody knew about it. They took it and there was nothing left. And then they produced a list, and said: "You didn't vote, because you couldn't?" I didn't want to, what for? And then they left.

BOJANA: And do you know the name of that soldier?

TONKA: I do. Jozo Šuvar. His brother Ivo was in "Vatreni konji" (Fire horses). I did not have any problems otherwise, because they thought I was Croatian. They thought I was Croatian because of the way I spoke. When people from Krajina came, they asked: "What is a Croatian woman doing here?" I said: "I am not Croatian"; I did not have any documents. Then I found my birth certificate. Mato Dusper, my mother's colleague, used to come to our house. He was killed, he was beaten. The Croats beat him because he was helping the Serbs a lot, brought food and other things to them. He said: "Nevenka, my friend, you are working with us, you worked with my wife, persuade your daughter to run to the woods, leave the house, she will be raped; they had already started. I cannot save you."

BOJANA: Did your mother talk you into running away?

TONKA: I didn't want to go anywhere without her. I couldn't leave her and my mother said: "My child, let's go to the woods". The woods were across the road, it wasn't far. They didn't dare go into these woods. One day, I was coming out of the woods, and a Croatian soldier was running after me and calling: "Stop, sis, sis, sis".

BOJANA: Did you know him?

TONKA: No, they were from Zagorje, from Croatia. He was calling me, and I ran into the corn field. By the way they spoke, I knew they were from Zagorje; they use the word "kaj". So he found my mother, she had gone home to feed the cattle, and told her: "Don't you worry, I am a Croat, I'm wearing a uniform, but you didn't do me any harm. I only want to know where the people who have been here are." My mother answered: "I know nothing." "Where is your daughter?" "I don't know that either". She really didn't know, because I ran straight into the woods and he was running after me.

BOJANA: So, you managed to escape?

TONKA: Yes, into the corn field. And when I saw, if my mother is captured, I will go too, no matter what, what else I can do? He started shouting why I had run away? Like, he wouldn't hurt me. "I don't know if you will or won't". And then he told us not to run away, to stay in the house, not to go out. I said I was afraid of these neighbors now. He said: "You surrendered in a nice manner, and you don't have guns. Why would they bother you? He said: "I am 21, the only child of my mother. Why would I kill these people? Why have I come here? I am from Croatia, I have nothing here. You haven't done any harm to me". Somebody gave him away and he was killed. Then I asked him why he was doing this, and he said: "My mother is Serbian". He had a guilty conscience. He also told me he wouldn't stay long, that he would leave.

BOJANA: Did you return home then?

TONKA: I came home. However, one of those soldiers patted me on the shoulder; he took out a big knife and put it close to my neck. He said: "Now, I will cut your throat". I said if he wanted to do it, he should do it straight away.

He dropped the knife and left. And they all left. However, the others came, Franc Lemot came. I had to go to the Crisis Center. There, the police and HOS were in black uniforms, and we pretended to be sleeping upstairs. They came and called out our surnames Vujnović, Vuković, there was some other surname, to make coffee. While I was coming down, one of them asked: "What is this Croatian woman doing here?" I thought to myself, I am not Croatian, my hands were shaking.

BOJANA: Who was there, who was waiting for you?

TONKA: HOS. Five-six of them, these locals came from the front; and there was also Franc Lemot, the man I am accusing now. He said: "You are all virgins". I was silent. A nine-year-old girl was raped then. It all started from Lipik; her mother was killed and they started cutting her father's legs with a saw. That girl was taken to the woods by a neighbor, but fortunately, their commanding officer from Croatia heard about that and said: "Catch him alive, don't kill him, bring him here so that I kill him, I have a daughter her age. I have a gun and I love my Croatia, but the child is not guilty". And he killed him in front of our people by the church. He took the little girl to Slavonski Brod and she was cured. Now she is married and he was the best man (godfather).

BOJANA: What was going on when you came among them, the members of HOS?

TONKA: I offered them coffee, and then they asked me why I, a Croatian girl, was there? I did not dare say that I was, or that I wasn't, Croatian. I told them that I didn't know either, that I had been brought by a stork. They were laughing, but Franc Lemot said: "No, she is Serbian". I said I was, I am not ashamed, I am Serbian. He

said: "Are there any people from Krajina here?" I said there weren't. "You should know", he said, "they should all be killed and slaughtered". If some of them had known that we were from Krajina, that I was from there: "Their children should be killed, they should be killed in their mother's belly". I was silent.

BOJANA: Do you know the names of those people sitting there then?

TONKA: I only know Franc Lemot, those two, Šuvar and Ilija Mihalj. That Ilija Mihalj then took my mother to the balcony and made her shout: "For homeland - ready" (Za dom spremni) and was shooting close to her. Then he told her: "Come on, get out". My mother went out. He then started yelling at her "Why did you go out, f**k you, get inside." My mother went inside. "Come on, get out, who told you to come in". He was mistreating her for half an hour, and then I was mistreated for half an hour, too. He told me: "You have to learn the song: Juro Boban is shouting, here comes Poglavnik". I said I didn't have to. He asked me how I crossed myself? I said with three fingers. Then, he slapped me. My relative Siniša Vujnović had escaped from prison; Zenga (Croatian National Guard) wanted to put him on the skewer alive. And they asked me: "Where is Siniša, where are you hiding Siniša? I am not hiding him. I don't know. Siniša is in prison. He had already escaped; he swam across the river Sava and had been released. So they kept interrogating me, when Zenga and that Božo Matanović, who was a member of "Vatreni konji", came. I suppose the army entered Odžak and he made them leave. I took my blind grandmother and my mother and we went to the corn field. They were searching, setting houses on fire one by one. I was so happy that our army came, I thought I could die as long as

the army was ours. I remembered to add something about "Vatreni konji"... The leader was Božo Matanović,¹ Šuver, responsible for raping. There were that Ivo, his brother, Ilija Mihalj. My uncle was completely disabled; he was mentally ok, but his body wasn't, and they were beating him while he was lying on the concrete floor; that's what they were like. They came to me and said: "We'll take her tomorrow". A certain Ivanka from the Military police, who knew me, told them: "We'll take her tomorrow, let's go where they are hiding". She came and told me: „Tone, please, don't come tomorrow, they will come for you at nine, and take your mother with you. Run away, please, don't be here". And I wasn't there. Therefore, they didn't take me, but people were crying a lot, houses were set on fire, there were children and pregnant women from the big house at Mila Vlajić. There was a pregnant woman, Dušanka, a relative of mine. They were hiding her behind the shelves; those people were looking for her, too. They took some women, but they set that house on fire. There were pregnant women and children and everything. They were jumping out of the window and from the balcony. Fortunately, our army arrived.

BOJANA: I have to ask you, did you manage to avoid being raped?

TONKA: Yes, yes, thanks to that person, two persons, Mata and Ivanka, and to the mullah who told my mother: "My son mustn't hear about it, it's a shame not to say, but tell all women and girls to run away".

-----
¹ According to the statements of other witnesses, Božo Matanović was the leader of the unit "Fire horses". Source: committed war crimes in the area of the municipality Bosanski/Srpski Brod between 1991-1995, The Association for searching for captured soldiers and missing civilians of the Municipality Srpski Brod and the Association of prisoners of war of the Municipality Srpski Brod from 2002, Annex 1.21, page 66

BOJANA: How long were you in that house?

TONKA: Three months, if not in my house, then at the Crisis Center. Do you know why they kept us? So that foreigners wouldn't find us. When the United Nations came, they saw people in schools. Are there any more Serbs? No, and we were in houses, we couldn't get out. That's it. So they turned out to be honest, hiding the evidence. The International Red Cross only found my father, who was in the school, but they couldn't find us.

BOJANA: What was happening with your father, while he was in that school?

TONKA: When he came back from the school, he was like crazy; he didn't recognize me, because he had been drugged.

BOJANA: They were giving them something?

TONKA: There were large quantities of drugs in our elementary school. They tortured them, they screamed and moaned. They, excuse my language, licked their behinds from diarrhea; Our people had diarrhea. You know, at noon you would get a little tea and bread, and you didn't eat anything until noon the next day, you know? And then, they got diarrhea, some were forced to do all sorts of thing to their children. That's what our people from the school said; I didn't see anything. That "Posavska mahala" was ready for everything. They still think and act like Ustashas. In my house, there was Tito's photo and in the house of a colleague of mine, a Croat, was a photo of Hitler, which I didn't know, because the room was always locked.

BOJANA: Tell me, you mentioned several names, are you familiar with Marijan Brnjić, called Jakić²?

-----
² Marijan Brnjić and Barukčić were mentioned in the introductory chapter.

TONKA: He was from "Posavska mahala". Barukčić was with him. They were working secretly, in groups of three, there were more units of "Fire horses", not only twenty. I was afraid of that Barukčić.

BOJANA: Let me go back to my earlier question: When your father came, in what condition was he?

TONKA: He was lost, he didn't speak and he started drinking. He didn't have any tablets. He had asphyxia. He had throat cancer and he died. He was not here long. My brain seems to be blocked sometimes, because it's unjust. I am wracked by injustice. I wish I hadn't stayed. I should have escaped. I am affected by Novi Grad. I am not interested in it. I care about graves, and my mother, father and me who didn't loot, or did anything. I don't need his money; money can't help me. Good for them. I don't care about prison; he still has his family, I've lost everything. They haven't accepted me here well, I experience only hardship and humiliation.

BOJANA: Can you tell me what was going on after the Serbian army came, when Novi Grad was liberated? Did you stay there?

TONKA: Yes, we stayed there.

BOJANA: Was there any mistreatment?

TONKA: No, it was ok, until I had to bury my dad and finally leave Novi Grad. I buried my dad on 2 February 1995, and some time later I had to leave and I came to Brod. Novi Grad surrendered, traded Odžak for some other places and we had to leave.

BOJANA: Can you estimate how many lives were lost in those schools? How many people got out, how many survived, and how many didn't?

TONKA: Let me tell you, a lot of them crossed over, I can't say now many. When they were beaten in the school, they washed it, to remove the traces.

BOJANA: You don't know if those people were buried nearby?

TONKA: It is only possible across the Croatian border, or in Croatian villages. One relative of mine was buried there, my cousins have recently been found. Serbs were buried there, but allegedly they are now Croats. The worst of all is that some of our people were killed, and now they are allegedly Croats. So, they turned out to be the victims.

BOJANA: Do you know the places where this happened?

TONKA: Well, they mostly drove across. The ferries were full.

TONKA: This is because they came from Croatia. I forgot to say, Croats called the mujahideens through Croatia, they wanted to kill us to make it easier for them, so that they appear innocent. However, Muslims sent them back and said "there are no Serbs" and went back. They came as far as the Sava and the Muslims sent them back and said that there were no more Serbs "we killed them all." And they were sent back.

BOJANA: Do you know exactly who brought the mujahedeen

TONKA: That's Croatia. As far as the Muslims, or now Bosniaks, what would the Muslims from Odžak do, if there had been no war? Odžak would be the only town which wasn't at war. I love neither Croatia nor Serbia. I love my Bosnia, I love my people, I live here.

Petra Purić

(The interview was conducted in Šamac on 4 September 2015)

Petra Purić from Šamac, born on 26 October 1946. When the war started, she was living in the village Lipik, in the municipality of Odžak, with her family – her husband and three children.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me what your life was like. Did you have neighbors of other nationalities?

PETRA: We had Croatian neighbors. We got along well. But when the war started, everybody looked after themselves. Everything changed. We ran away. The neighbors said: "The Croats are coming". We had to leave. I saw the people leaving. Some of them had left before, and we stayed in my cellar. There were 24 of us in the cellar, including babies and people from Lipik.

BOJANA: How long were you hiding in the cellar?

PETRA: Well, we were hiding in Odžak for a week.

After that, we went to Novi Grad and we were in some houses until 8 May. And on 8 May we left in a convoy of people for Novi Grad. The Croatian army found us near the river Sava and they said: "Surrender, you have to go." They said: "We are going to Miloševac". They were lying. Why Miloševac? They cursed our Chetnik mothers, so the line moved slowly. It was a long line of people. They took us to a school in Odžak.

BOJANA: Was it the elementary school in Odžak?

PETRA: Yes. They boiled pheasant eggs in a big pot, and they gave us dinner there. The next day they put us up in different houses in the village.

BOJANA: Approximately how many people were locked in that school?

PETRA: I don't know. There were a lot of our people; people from Novi Grad, from Dubica, and so on. Everybody was there, including women and children.

BOJANA: And what happened when you left for your homes?

PETRA: They told us: "Go to your homes, cultivate the land, catch all the cattle, we'll be hungry". So they came and took a pig from the pigsty and took it away. They said that their army had to eat. I had 15 suckling pigs, for 1 May. Our *slava*¹ is St George's Day, so there were two young sheep, two lambs and two kids, a big goat and three cows. When they came from Vrbovac, they released all of them.

BOJANA: Tell me: When they sent you back home from the school, who else came back with you?

PETRA: Women and children were sent back. My children came with me, so we spent the rest of the time hiding, sleeping in the bushes, sometimes at my relative's house, Dragoljub, sometimes in my barn. From other people there was Jovanka, the wife of Milenko Todorović, then my in-law Ana, she is Croatian, my mother-in-law's sister. She is Croatian, but they didn't

---

1 Serbian Orthodox Christian tradition of celebration of one's family patron saint

want her there with them. They told her: "Go away, go away, you gave birth to Chetniks". Nobody wanted her, and the poor woman came to me and slept between two fields like me; we all slept there, we did not dare sleep in the house. We were hiding there for a long time, more than 10 days. The biggest problem was little children. When a dog would start barking, people would come. My mother was a deaf mute; she would wake up and sit and talk, poor woman, and I would put my hand over her mouth. When they were running away, retreating, we were in the house, cooking something. I thought we should make something to eat because we would go into the bushes again that night. In that moment, I looked and saw a line of buses, trucks and tractors that was passing by. They were shooting at the house. They would have killed us if they had entered the house.

BOJANA: Were they all from the army?

PETRA: They were moving Croats towards the Sava in order to take them to Croatia.

BOJANA: Those were your Croatian neighbors?

PETRA: Yes, and also people from Vrbovac.

BOJANA: While you were hiding in the house and near the house in the bushes, were any Croatian soldiers coming to your house?

PETRA: Of course they were. During the night, when "Vatreni konji" came, we were on the veranda. I was peeling some eggs. My poor mother blacked out the windows so that they wouldn't see from the outside. A candle was burning, and they came near my fence and started calling out: "Boss, boss". We ran away, Bosa and me, Dragoljub, my children Sreto, Jela, and Sretenka. We ran into the vegetables to hide. And they entered the house and set it on fire; they set on fire Sreta's bedroom. Afterwards, they returned and set on fire the room

looking onto the yard. When we returned to our homes after the war, we bought tiles and covered my mother-in-law's house. I am in this house now.

BOJANA: Who were those "Fire horses"?

PETRA: A group of soldiers from Posavska Mahala. They were called "Vatreni konji". I don't know their names.

BOJANA: Do you know how many there were, approximately?

PETRA: I don't know. They set the house on fire that night, and my mother stayed in the kitchen, we didn't manage to take her out. Luckily, they didn't look in there. But if they had, then they would have killed her. And when we returned, after they had left, a man with a rifle was standing between my mother's house and our barn. He said: "Some other woman was here today". I answered: "It was me", and there were my mother-in-law and my mother. He said: "Leave, you see that they set the house on fire. I can't shoot at my people. You couldn't shoot at yours, either".

BOJANA: Was he a Croatian soldier?

PETRA: Yes, he was. He was looking for me during the day and I hid in the coop, that's where I hid. Then the next day, Ivica Benić from Svilaja and three other men came. They told us to sit in front of the house, so that they would, like, pretend to be looking for weapons. They took my son there, they beat him with a rifle-butt and they were shooting.

BOJANA: Where did they take him?

PETRA: Behind the house, to the field, and they told him: "You mustn't say that we beat you". He was crying, and they slapped me, because I wanted to go and see what was going on. My poor daughters were there, hiding in the corn field. They were hiding

everywhere. After that, they went to the Crisis Center in Novi Grad, and the Croats were there. And then they left. Milka Rakić, the mother of Pera Rakić, took them. She took my daughters and she took poor Dragica; she was her son's girlfriend, he had called her from the camp to take her to her place.

BOJANA: Was that the only time that your son was beaten, or did they come again?

PETRA: They beat him again. A certain Mato, the son of Ante Barukčić, beat him. Their pretext was that they were looking for guns. He said: "Hand in the guns". He answered: "I don't have any". They handed in all the guns when we were walking in the line.

BOJANA: Where was your husband at that time?

PETRA: He was in the camp, too. He died, and it will be two years in October. They used to beat him.

BOJANA: How long was he in the camp?

PETRA: Eight and a half months. They beat him there. Sometimes they would take him outside, but he was weak and thin, his valves were operated on and he died.

BOJANA: How did he get out of the camp? Was he exchanged for somebody? Did they run away?

PETRA: He was exchanged on Croatian Christmas Eve.

BOJANA: Was he in that school all the time?

PETRA: They were in the school, but before St Peter's Day they came to the school in Novi Grad during the day. But when they heard that our army was coming, they took the prisoners to Croatia during the night. The Croats took them by bus. My husband was exchanged there, in Dragalić, I think.

BOJANA: Do you know how many died in that camp?

PETRA: Well, I don't know now. There were men from Novi Grad, Dubica, and Brusnica. In Lipik, somebody died in every house; there were no men, there wasn't anybody. We came back to a deserted village. My house was burnt down. I still haven't covered it. I don't have any money. It is still in ruins.

BOJANA: Where did you escape to after that?

PETRA: To Modriča. We escaped to Hasići near Šamac and stayed there for five years. My son, my daughters, and me. My mother survived all that as well. She died in 2008, and my mother-in-law died in 2007.

BOJANA: Tell me if you can remember how often they would come to harass you?

PETRA: They would come as soon as they saw us. You had to hide and you had to bring cows from the field to the barn. I somehow managed to avoid them. Once a military policeman, Đojić² came and saw where we were and said: "Look where Chetniks are sleeping". My daughter Sretenka was there and when she heard the car, she escaped further into the grass, but her travelling bag was left behind and he said: "That's a 17-year-old girl, where is she? "And he took all her photos and left. He took 10 marks which were there, too. But he told my mother-in-law: "If you find her, then I won't do her any harm. I'll just ask her something. But if you don't find her, then the house will burn tonight". And that night they burnt down the house.

BOJANA: And do you know what was happening to other people, those who didn't manage to escape from them?

PETRA: There were those who were sent to spend

-----
2 We assume that the policeman is Jozo Đojić. In the introduction, it has already been mentioned that the Prosecution Office of B&H charged Đojić Jozo from Odžak, for the rape of a female person during the war as a member of 102. Odžačka brigade of HVO during 1992.

the night in three houses, where they said they should go. They would take them out, take them away, and rape them in Posavska Mahala where there were a couple of houses. That's where they took them. My relative Joka was taken there too, and her sister's son-in law Barukčić³ was there.

BOJANA: How old was she approximately at that time?

PETRA: Joka was born in 1942. She is now in Vukosavlje. She went to Sarajevo to give a statement about it. Ljubica Lešić and Milja went there too. They went through all this. Ljubica gave a statement before the court and when she came home, she died. Milja testified, that the man who had raped her was in the court room; he would take a bottle and put it where you should have intercourse, and then he put it into her colon. They did all sorts of things. She said everything.

BOJANA: Did she suffer from any consequences?

PETRA: Of course they did. They went to the doctor. They were ill; the woman had children and her husband was killed.

BOJANA: And the people who had been taken to Croatia from the camp in Odžak, were they all picked up from there?

PETRA: Yes, all of them who were in the school in Novi Grad. So when I went the next day, I wanted to ask if I could bring some clothes for them to change. They threw away all their clothes. When they took them away, they

weren't exchanged straightaway; they were working there, digging their trenches, as they were on the front line.

BOJANA: Were the soldiers who came there strangers, or men from the neighborhood, somebody you knew?

PETRA: I know the men, but I don't know their sons, their children.

BOJANA: So, these young people were drafted into the Croatian army and they were there?

PETRA: Yes, they were there. There were Croats from Svilaj, Vrbovac, and Posavska Mahala.

BOJANA: Have you yourself heard, because we have some documents saying that that special unit "Vatreni konji" didn't choose; that children were victims, too?

PETRA: It's true. They raped one little girl there. There were two granddaughters and two grandmothers were looking after them, Danica and Zorka. They were the children of the late Slavica. Then they came. M. was only 13. She hasn't received any verdict yet⁴.

3 The woman is Joka Goranović who accused Martin Barukčić that he raped her on May 9, 1992, with whom she had family connections. The Court of B&H did not accept the testimony of Joka Goranović as credible, and acquitted Martin Barukčić of all charges for rape. Source: The case before the Court of B&H – The first instance verdict in the case S1 1 K 016706 16 KRŽ – BRNJIĆ MARIJAN AND OTHERS, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/16706_1K_BM_prvostepena_15_12_2015.pdf, visited on: 15/02/2016.

4 The case of a nine-year-old girl from Odžak who was raped by a Croatia soldier has already been mentioned. Her complete statement was entered into the book: Krstanović Žarko S. (2003): *The Crime Awaits Punishment: 1991-1997*, Banja Luka: Glas srpski, pages 608-609.

NORTHEASTERN BOSNIA

According to the publication *The Continuity of Gallowses and Camps*, about 60,000 Serbs from one hundred towns and villages were banished and crimes were committed on 8 Gallowses in the area of Zavidovići, Živinica and Kladanj. In Tuzla on 15 May 1992, over a hundred members of JNA were killed in a line which was retreating.¹ According to sources from 2000, there were 61 camps for Serbs in the region of north-east Bosnia. Mostly in Tuzla, then in Srebrenik, Gračanica, Lukavac, Banovići, Kladanj, Kalesija, Uglevik and Lopar² According to the said publication, the main camps in Tuzla were in the county prison and within the army barracks “Husinske bune”. On the premises of a high school center there was a brothel with about 100 Serbian women, and on the road to Srebrenik, near Previlo, in a private house, 15 women were held captive.

-----
1 Kovačević, S., Dajić P. (1994): Chronology of the Yugoslav crisis: 1942-1993, Belgrade, Institute for European Studies: page 69

2 “Continuity of Gallowses and Camps”, Banja Luka: Documentation Center of the Republic of Srpska for Investigating War Crimes, 2001

Figure 6. – Camp – Army barracks "Husinske bune" Tuzla

The Muslim-Croatian coalition in the Tuzla region expelled, tortured and killed Serbs, burning their possessions and houses, forcing them into camps, taking their money and other valuables.³ It is important to point out here that according to the census from 1991, Tuzla was 48% Muslim, 15% of the citizens declared themselves as Serbs, about 15% as Croats and about 16% as Yugoslavs.⁴ The data that there were more Yugoslavs in Tuzla than Serbs and Croats tells us about social and political characteristics of the town itself, where until the war started the image of a multi confessional and multi-national town had been cherished and it was the only town in Bosnia where national parties had not won the elections. When the war started, Serbs were banished and killed by their Muslim neighbors, whether they had declared themselves as Serbs or Yugoslavs in 1991. According to the data of the historian Dušica Bojić, between 1992 and 1995 about 60,000 Serbs moved out of the Tuzla region⁵. In the Tuzla region itself, there were many camps, prisons, detention and collection centers where Serbs were maltreated⁶. According to fresh information in Northeast Bosnia 77 camps, prisons or detention centers for Serbs have been indentified: 8 in Banovići, 3 in Gračanica, 10 in Živinci, 4 in Kalesija, 5 in Kladanj, 2 in Lopare, 9 in Lukavac, 6 in Srebrenik, 28 in Tuzla, 2 in Ugljevik.⁷

Numerous civilian victims of Serbian nationality were registered in the region of northeast Bosnia. On 21 September 1994, the historian Dušica Bojić⁸ interviewed a girl Z.⁹ (born in 1971, entered into the files under number 75/00101). According to her testimony, Z. was staying with her relatives in the village Žeravica when on 02 August 1993, early in the morning, about 4 a.m., the Muslim army attacked the village. The people started running, but since Z. did not know the surrounding area, she stayed with a group of four girls and an old woman called Zorka with her granddaughter who was wounded in the arm. They hid in the nearby forest, but since there were many soldiers, they spotted them, approached them and took them to Kladanj. They locked them in the prison, and the next morning they came and took Zorka and the

3 Bojić, Dušica (2000): The Suffering of Serbs in Tuzla Region: 1992-1995, Master thesis, Priština, Faculty of Philosophy Priština, page 23

4 Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, visited 31/01/2016.

5 Bojić Dušica (2000): The Suffering of Serbs in Tuzla Region: 1992-1995, Master thesis, Priština: Faculty of Philosophy, page 23

6 Ibid, page 201-203

7 Raković, S (editor): Camps, Prisons and Detention Centers - The Sites of Suffering of the Serbian People in Bosnia and Hercegovina from 1991 to 1996 (working version), Banja Luka: National Center for Investigating War, War crimes and Searching for missing persons.

8 The data in question are from the historian Dušica Bojić, PhD, the former Head of the Documentation Center within the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia.

9 Ibid, page 123-124

girl to an unknown location. Z. was moved from the prison to a private house, the owners were not there, but refugees Rusmir and Fatima Hidić were living there. They had two sons, Neres and Adem, who were fighting on the front. Unknown persons in Muslim uniforms also came to that house. They interrogated her about the whereabouts of her brothers, Serbian positions etc. Z. was alone in a room on the ground floor of that house. On 06 January 1994, the owner Rasim came and told her that her relative had come to talk to her. A man in his thirties appeared, attacked and raped her. It happened again on 15 January 1994, when that same man raped her again. She was living in constant fear and was threatened. The woman who was living in that house gave her food, and in return she helped with work in the field. During April she met a man she knew, who was her brother's friend. His name was Haris Zelenturović and he promised to help her. In the evening, on 28 June 1994, at about 10 p.m., Haris came and took her out. They walked by night, until 3 a.m. He told her that they should wait until daybreak so that he could show her the position of Serbs. She crossed over to the other side and went to her sister in Sokolac where she was treated by a doctor, who established that she was pregnant. She went to a clinic in Belgrade on 12 July 1994. In October 1994, she gave birth to a girl, whom she left in the Home for Children Without Parental Care in Belgrade.

The testimony of Mila Rakić (born in 1954) from the village Brezja on Majevica (Municipality Lopare – author's comment). As she says in her statement from 10 November 1992, which was published in the book *The Crime Awaits Punishment*,¹⁰ the village Brezje was attacked by Muslim forces in June 1992. At that moment she was alone in the house, her husband and brother-in-law were on the battlefield, and her children had been taken to Sremska Mitrovica before. Captured women and men had been separated and taken to Tuzla. The women, among whom was Mila Rakić, were taken to a tunnel which served as a camp, where they spent five months, and which they were never allowed to leave. There were about ten women in that room, while the girls were held separately in an other part. They were all raped and always had blindfolds so as not to see the rapists. She was exchanged with other two women and one man. As a consequence of the rapings, Mila Rakić gave birth to a still-born child at the end of 1992.

That older women were not spared either, we can see from the case of the pensioner Zorka Prnjić,¹¹ born on 10 October 1927, in Donji Volar, Municipality of Prijedor, who had lived in Donja Višća near Živinci until the war. According to her testimony, one night during the war, four members of the Muslim military police came to her house. They were looking for weapons and a radio station, they harassed and beat her, so that she was covered in blood. After about an hour they left, and Zorka Prnjić called her next door neighbor Esad Tuholjaković who helped her and took her to his house to spend the night. She could no longer stay in the house in Donja Višća, so she moved to a flat in Živinci, thinking she would be safer there. The same night four Muslims in military uniforms entered her flat with four girls, asked her what she was doing there, cursed her Serbian mother, hit her a few times and made her go into a room. In the room the soldiers had intercourse with the four girls, and they made Zorka Prnjić watch it, threatening that they would do the same to her if she didn't watch. They left the flat threatening to kill her if she told anybody what she had seen. When they left, Zorka Prnjić called their commanding officer Refik Tulum whom she had previously known and told him what had happened to her. He answered: "What can you

10 Janković Miroslav et al. (1995): *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pages 285-287

11 Bojić Dušica (2000): *Suffering of Serbs in Tuzla Region : 1992-1995*, Master Thesis, Priština, Faculty of Philosophy, pages 108-109

do? Young people just behaving like young people do". After that incident she returned to her house in Donja Višnja again. The third day after her return, ten policemen entered her house. They harassed her and looked for weapons and the radio station again. They took all the valuables from her house they were able to carry. They told her that she would go with them, but at that moment the phone rang. One of them answered, and then passed the receiver to her. The SUP (Secretariat for Internal Affairs) Commissioner Suljo Trumić was on the line and asked her who was at her house. When she explained, he asked to speak to the superior officer and told him to leave her alone, which they did. Zorka Prnjić points out that the commissioner saved a lot of Serbs. One day the plan was to capture and hang twelve Serbian policemen. Commissioner Trumić managed to inform most of them in time. Eleven of them managed to escape, the twelfth did not make it and he was hanged in the town center.

As far as court trials in this region are concerned, the main trial that is in progress is the case against:

1. Ekrem Ibračević, Faruk Smajlović and Sejdalija Čović No. S1 1 K 016488 14 KRI.¹² The indictment, among other things, states that in the period from the beginning of June 1992, until the end of August 1992, during the war and armed conflicts in B&H between the army and military forces of RBH and the army and military forces of the Serbian Republic of B&H, in the region of the village Tinja, Potpeć, Jasenica and other villages of the municipality Srebrenik, the village Brezje and other villages in the region of the municipality of Lopare, Ekrem Ibračević, as Commissioner of Military Security of the Municipal Headquarters of TO Srebrenik, Faruk Smajlović, as Commander of the platoon of the Military Police of the Municipal Headquarters of TO Srebrenik, and Sejdalija Čović, as member of the Military police of the Municipal Headquarters of TO Srebrenik, in detaining facilities: "Rapatnica" in the village Rapatnica, municipality of Srebrenik, "Luke", in the settlement Luke, Municipality of Srebrenik, acted contrary to Article 3. par. 1. items a), c) and d) of *The Geneva Convention* from 12 August 1949, unlawfully imprisoned, treated inhumanly, tortured and inflicted great suffering or bodily harm or damaged the health of civilians of Serbian nationality. The accused Ekrem Ibračević, Faruk Smajlović and Sejdalija Čović are charged with the criminal offense of war crimes against civilians from Article 173. par. 1. item c). and e) *The Code of Criminal Law of Bosnia and Herzegovina*, related to Article 180. par. 1. of the same law. On 11 July 2014, the Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment where the accused Ekrem Ibračević, Faruk Smajlović and Sejdalija Čović were charged with the criminal offense of war crimes against civilians from Article 173. related to 180 par. 1 of *The Code of Criminal Law of Bosnia and Herzegovina*. At the initial hearing held on 20 October 2014, in front of Sector I for War Crimes of the Court in B&H, the accused Ekrem Ibračević, Faruk Smajlović and Čović Sejdalija pleaded not guilty. The main hearing in this case started on 18 November 2014. Presenting defense evidence is in progress.

Further in the text is the statement of a civilian victim of the war from the territory of northeast Bosnia. The interview was conducted by Bojana Miodragović, MA.

¹² Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina : <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1146&jezik=s>, visited on 15/02/2016.

Božica Živković-Rajilić

(Interview conducted in Banja Luka on 25 August 2015,)

Božica Živković-Rajilić, from Gradiška, was born on 6 January 1962 in Gradiška. At the beginning of the war she was working as a history and geography teacher and she was living alone in a flat in Podorašje, Municipality of Srebrenik.

OUR TESTIMONY

1992–1995.

BOJANA: Describe a little what your life was like before the war and when the war started.

BOŽICA: I graduated from the faculty and got a job as a history and geography teacher in a big school near Tuzla. In autumn '88, I moved into my flat, until then I had been a subtenant in Tuzla. That means that, before the war, at that time, since I was living on my own, I had much better living conditions than many young people have today. At that time I didn't have a family. The area around the school, Podorašje, mainly consists of Bosniak population, there is a small number of Croats in one village and there is one Serbian village. As far as the neighborhood is concerned, I was in a Muslim village, in a regional school. It was entirely a Muslim village, which means that I was the only Serbian woman in that area and didn't think about it at all. I had obtained that flat from the school, I was an employee of the school, I had been working in the school for years, I was teaching their children. When I moved in, I was a girl in my late twenties, but single. For that region, I was completely different, because most girls get married at the age 15-20. That means that I was a girl of a certain age. Their women don't go to school. I was often asked how my father had let me leave the house?

BOJANA: Yes, they couldn't understand that you were independent?

BOŽICA: Yes. However, they got used to it afterwards. I knew that they were making a difference between their customs and mine. They didn't include me, because I was certainly different from them. For a while, I felt comfortable in that village, I walked from my flat to the school. I would walk along the road and the old and the young, children, grandmothers and grandfathers, they would stand at the gates and when they saw me coming, they would come to say "hello", to greet me. I didn't have any problems; I wasn't even thinking about it.

BOJANA: What were the first indications that there was going to be a war and what was the beginning of the war like there?

BOŽICA: The war in Bosnia and Herzegovina didn't start at the same time. In the region I was from, the region of Banja Luka, our people were mobilized in 1991, while e.g. in the region of Tuzla, and in central Bosnia, there were just some hints of war or something like that. My family was born and they lived here, in the region of Banja Luka, while I left to work 220 kilometers away from my hometown and I didn't think about it. It was important that I had a job, that I could support myself. My immediate

family, my brother and other relatives were all drafted in '91. Although today they say that the defensive-patriotic war broke out in 1992. The whole region of Banja Luka and numerous brigades participated in the defense from Croats across the Sava. We only watched the evening news, made comments etc. In my school there were people from all parts of Yugoslavia, Bulgarians, Montenegrins, people from Vojvodina, from Rijeka, I was from Krajina, there was very little local population. In the school itself, among my colleagues, 80 percent were for the preservation of Yugoslavia - they thought and acted accordingly. That's why I was comfortable about going to work. We didn't talk about it with children, nobody talked about anything with other people. We didn't feel anything in the school between '91 and '92. Maybe I wasn't mature enough for that situation, but nobody talked about it. Only in '92, when the first incidents started all over B&H, every town or village which was mentioned, from the killing of that wedding guest, from 1 March etc, until later the incident in Dobrovoljačka street in Sarajevo. Wherever anything was reported as far as Prijedor etc, the television announced it, and this information is probably correct, all television stations announced it, a Serb was killed at a certain place, then the Serbian army or Serbian defense would say that they were defending themselves to stop further killing. Can you give me the name of a place in Bosnia and Herzegovina where a person of Serbian nationality wasn't the first victim? Some people we talked to from this point of view didn't agree and then we started keeping quiet or we separated in circles. For 1 May holidays I was at home, my late parents were celebrating Đurđevdan (St George's Day) and only then did I find out

about Dobrovoljačka Street and the director of my school phoned and said: "Božica, please, it's not secure and safe, but it would be good if we could all gather and finish class registers, the school year will probably be over earlier, so that every teacher can finish the administrative work and class registers". Therefore, after Đurđevdan I took a bus from Banja Luka and arrived in Tuzla. I took another bus from Tuzla and went to my flat. We were completing our work and then a terrible crime happened on Brčanska Malta in Tuzla, where soldiers were killed and when things changed overnight so that you could not follow with your mind or your eyes the events happening around you and how opinions and behaviors were changing. Until those soldiers were killed, I told you how when I had would go home from work, everybody would greet me. The day after the killing of those soldiers, when I went into the shop, everybody stopped talking because of what had happened. The incidents in Tuzla had already started, everybody was talking about Tuzla, the dead people, the torching etc, but the news reached the village a little later. Some men in uniforms were passing by. Wherever I would pass, those same neighbors, who had been running over to greet me, didn't even say "Hello" When I passed by, people spat, nobody would greet me, I couldn't even go to the shop to buy bread, cigarettes, or anything else My flat wasn't on the ground floor, there were two balconies, whenever I went out to see anything at all, somebody was always standing below my flat, watching me. Somebody was watching me all the time. It was terrible.

BOJANA: And you started being afraid?

BOŽICA: Yes, I was feeling uneasy, but it wasn't yet fear. After a couple of days, they started

opening the door on the ground floor, they banged the door, making noise all night, took turns in coming there. They would come to my door for something I may have hidden, maybe a box of cigarettes, nobody broke in, but it seemed as if they took turns in banging in the building, walking, yelling, climbing the trees in front of the building. They were doing all sorts of things.

BOJANA: Do you know who those people were?

BOŽICA: Locals, from the village, my former pupils and their parents, some of them my age, it could be anybody. As if they wanted to intimidate me in that way. Bus lines were not working, you had nowhere else to go. Groups of guards were being formed, every day was more difficult than the previous. I was there about seven, eight days, I didn't eat or sleep, I didn't know where to go. So I made a decision, there was nothing there for me, the school was closed, I didn't live in the village, I didn't have a garden or anything, I lived on my salary, I had what I could buy, right? Therefore, I had nothing to do there. But when I wanted to go somewhere, people were walking with rifles, two or three groups.

BOJANA: Were those people in civilian clothes or in uniforms?

BOŽICA: Both in civilian clothes and in uniforms.

BOJANA: So, they were armed and they were walking?

BOŽICA: Yes, they were walking through the village, going up into the hills, wherever somebody came along. I wanted to leave, but I didn't know where, there were no more buses. Every day was as long as a year, and a thousand events happened during the day and you couldn't find out anything about. My only goal then was to get out alive. At that moment I was sorry I had

been working there, I was leaving as if I hadn't been anywhere, I was giving up everything I had acquired.... I realized that the situation was very serious, but I couldn't manage on my own. First of all, I am a woman, but if I were a man, it might have even been worse. My neighbor in the opposite flat was their Hodža, as they say Efendi. I had got along fine with him before those events and I went over to him. I don't want to say his name, I didn't ask him for permission, I don't want to cause him any trouble, so that his people wouldn't punish him. Prosecutors and inspectors know his name. I went over to his place and told him I was feeling bad, that people frightened me. He was aware of that. I asked him to help me, to take me to the first Serbian village. It was between 8 and 10 km away. He said: "Ok, pack your things". He realized that I had made a decision, that I was leaving my job of my own free will, that I was leaving the flat and everything I had just to get out of there. If only I could go to the nearest Serbian village. And I succeeded. We were walking along the road and only then did I realize what danger I was in. We took some roundabout paths; there were guards on every hill. On every hill there were armed men, who were sitting in groups of three or four. They were watching something. They greeted him, they said nothing to me. We went down to Podorašje, and from Podorašje we took the road to Jasenica, and since below Majeveca the region is mountainous, there are a lot of scattered villages there. They had already – both Bosniak and Serbian villages on one side and in Jasenica on the other – formed Crisis centers and assembled their guards to protect the village from attacks, because incidents, murders were happening everywhere. When we came to the

last Bosniak-Croatian guard, Efendi said good-bye and added: "Good luck, you are going over there". But, there was nobody I knew in the village I was going to, nobody was expecting me, I had nobody there.

BOJANA: You didn't have any relatives?

BOŽICA: None. I had a friend there who had started working at the same time as me, who I was close to, with all other colleagues, but maybe because we were of similar age. I knew her and I knew she was living in that village. Then I had to pass through two groups of guards, I was coming from Bosniak and Croatian territory and I was scared, I shuddered at the thought that somebody was looking at my back, and that they could shoot me with a sniper or a rifle or they could say: "Let's stop her from leaving, let's kill a Serbian woman". At the same time, the people from the village I was going to might say: "Look, they sent a spy". Who knew what might happen in these tense situations... They knew me, I had been teaching their children, but I was nobody's. There had been no conflicts, somebody might wonder where I was going, where I was from. However, some parents recognized me and they said: "Here comes Božica. She got out of there". I went to Jasenica, settled there, went to that friend who welcomed me with open arms, although she wasn't expecting me. She was happy, because we really got along well. Those are real, true friends. I thanked God I had met them. When I came there, I said: "I want to leave this place and try to get to Gradiška somehow". She said: "You don't stand a chance". The east and west part of The Republic of Srpska are separated, a corridor is being made. She told me I could go to Bijeljina, where I could wait in a refugee center, since I had nowhere else to go, everybody I had was

in the region of Banja Luka. Then the two of them agreed and told me: "Don't go anywhere, wait here, the corridor will be completed in 15 days, a month or how long it takes, as soon as Banja Luka and Bijeljina are connected, we'll drive you there across Majevica to the other side towards Lopari and Ugljevik. You'll get on the bus, you'll go home, you can wait for a month. What would have happened if you had stayed in your flat? They would have killed you by now." I agreed. Those people were living in the countryside, they had enough space, they had a new house, their fields, a garden, cattle. I would help them about whatever they were doing and I would stay there until a road was built. After three weeks of my stay there, it was summer, we were working in the garden, and then in the house, and her husband, who is now my best man, was on guard duty. They were keeping watch, Bosniaks were doing it in their villages, so were Serbs in their villages. He came home that day and told us: "It's over, we lost, they surrounded us from all sides by minefields, Jasenica will be defeated". They called some emergency crisis center to see if there was anybody to help us defend the village. And the same day he said that there were minefields all around the village and Jasenica was surrounded, that the neighboring Serbian villages Tinja and Potpeć – had meetings of their Crisis Center and decided that they had nothing to defend themselves with and made a decision to hand in their arms. And there were few, maybe a hundred people had some old, obsolete arms left from God knows when, while the other side, the Territorial Defense were well armed and ready to attack. Those "Green Berets" or whatever they were called, were organized. They had new weapons, new equipment

and they were ready to attack. I'll say it again, give me the name of a place in Bosnia and Herzegovina where Serbs were not attacked first, whether collectively or individually. And in that region the conflict broke out when Bosniaks and Croats attacked the Serbian villages Jasenica, Potpeć and Smoluća. It wasn't the other way round, Serbs never attacked any of them. So, after that, they decided to surrender, and Smoluća decided to defend itself and they did, and they put up resistance for the next two and a half months, from the middle of June until the holiday of the Assumption of Mary, at end of August. They put up fierce resistance and the Territorial Defense of B&H could do nothing. Eventually, they were saved and taken out after all that suffering in Smoluća. When they surrendered their weapons from Jasenica, the people, police, people in uniforms, started passing by, each one with a fleur-de-lys on their arms. Afterwards, village disrespect began, e.g. Serbs didn't dare sleep alone at night, so 10, 20, people would gather in one house and during the day they would hide in dugout shelters in the woods. The police went from house to house wherever they knew someone's name and if someone had done something wrong before, they would take people to the police station for interrogation. People came back beaten up, harassed and terribly mentally tortured. They were even ordered to report from one end of the village to the other, and when they would come home, they had to go to the police again. All sorts of things happened, each one is its own story. After about two weeks or more, a friend of ours, in whose house I was staying, was taken to the police station and interrogated and his story was awful. Then policemen in civilian clothes came, they were called militia,

in blue uniforms and they said: "Is there a certain Božica Živković? She's a teacher from Podorašje, she is nobody's relative here. Božica is returning to her flat with us". We all wondered why I would go back, there was nobody in the flat. Who sent the police for me, what will I do alone with them in the flat, when they know there was nothing to eat and drink, you can't eat walls. That invitation was so full of hatred – it can't be fathomed by the human mind. Who sent those people, who sent the police? Somebody who was in command of the local army. So, I took my little suitcase again and went back. What could I do with the police, I had to go with them.

BOJANA: It was an order and you obeyed?

BOŽICA: You had no choice. So, the police took me back to my flat and left me in front of the building, they didn't go upstairs. Everybody wondered, the police escorted me like a criminal. However, my flat had already been broken into, all the things were scattered. As a history and geography teacher, I had a library of over five hundred books. Those were books about Josip Broz, about all the offensives. I had been teaching that; about Andrija Artuković, who had been sentenced for war crimes before the war a long time ago in Croatia, about Draža Mihailović as a historical figure, about the Chetnik movement. That was my job, that's what I did. All those books were scattered on the fitted carpet, a fire seemed to have been lit there. I used to paint in my spare time, there were some bottles of Indian ink spilled, the glass on the glass cabinets was broken, everything that could be turned upside down was turned upside down. My things were missing, as well as the clothes I had left behind, there were none of the things I had been using, dishes, etc. In one

word, there was total mess and chaos. I didn't know why. That meant that somebody had already done it, and brought me there, which was totally unnecessary. That was the first time I had felt such intense hatred. The police hadn't said an unkind word to me on our way. They had been order to escort me by someone who hated Serbs pathologically. It was 11 July when I entered my flat, what was I going to do? That friend of mine put into my bag two slices of bread and something else, I knew it might be my last meal. I wondered what I would do if I stayed there? How long would I be there, five days? No, they brought me there with the intention of doing something to me. That was clear to me. I couldn't eat, I just sat and cried. I wondered who would finally come. If they wanted to kill me, let them do it. I was gathering the broken glass, when I saw three old Zukić men approaching the building at dusk. One of them was over 60 at that time. The children of the other one had already gone abroad. He had sent them abroad to get them away from the war, and they were my age. They were carrying a rifle and they were shouting loudly that they wouldn't allow a Serbian woman to walk there. I knew they were referring to me. I was so terrified that I froze momentarily and I thought: "Here come those who are supposed to decide about my life". I thought they would harass me, skin me alive, cut off my head, my body parts, all sorts of images flashed before my eyes. And suddenly it dawned on me, it was unbelievable how that defense mechanism overwhelms you. I took the bucket with the glass, I went downstairs in front of the entrance, so that they wouldn't come upstairs and somebody would see if they started harassing or beating me. The people were getting out of there, maybe

somebody would show some mercy and protect me. When I came downstairs, they started shouting different things like what was I, a Serbian woman doing there, polluting the village and stuff like this. "Why are you yelling at me, I am somebody's child too, I didn't just appear out of nowhere". He was surprised that I answered at all, and he took the rifle as if he was going to shoot me. When I saw the rifle, reason left me and I reacted instinctively, so I took that bucket with the glass and threw it at him. He was surprised at my resistance, but my only goal and thought was, those were old men, their hands were shaking, they were waving those rifles, anything might happen. They would wound me and mistreat me for 10 hours, I should make him angry in some way, let him shoot me in the head violently straightaway, and we would both be at peace. Death is not an issue, but I was scared of torture, after which you were neither dead or alive and being killed is the least of problems. However, when I threw the bucket in front of him, I didn't hit him, he avoided it by stepping away. While we were arguing, my old neighbor the Efendi came in front of the flat and yelled at them: "What on earth is going on here?" They argued, and they told him: "You've been protecting Serbian women", and they said many other things. He made them go away: "This isn't the way to do it". That means that something was supposed to be done and it had been planned, but not in this manner. That was the second time the Efendi had saved my life. He really had. I will repeat again, I've said it a thousand times, you could feel in the air the fierce hatred of unspoken words and the meanest looks a human mind can imagine, like in the most terrifying films. The hatred was so palpable, it was as if you were

holding a packet of cigarettes, or a pencil, you could catch it with your hand. When somebody saw you, they would glare at you to show what a great Muslim they were. There were thousands of them there, and the Efendi who saved my life for the second time. When they left, there was noise and yelling, then he had a prayer at the mosque. After the prayer he came to me and said: "Come over to my house when it gets dark. Run across the street so that nobody can see you, because they will follow you, and leave the light on and that's it". The building couldn't be locked, my flat couldn't be locked. So I went over to his flat and stayed there until morning. They were yelling and doing other things. He gave me food, made me coffee, to make me feel better and not to be afraid. I lived through that night, he saved me from being killed by those neighbors, who were from the so-called Crisis Center of the village. They were old people, I don't believe they were conscripts, they were given those rifles. The day when I was brought from Jasenica was 11 July, it was on the eve of St Peter's Day, and they tried to kill me about eight, half past eight p.m. In my home region that was the time when lila (wild cherry bark or birch) were burnt. It is something you can't forget. It was the second day of St Peter's Day, 12 July. The military police were coming, in a car with an open roof, there were three men inside with fleur-de-lis on their jackets, under which they had black T-shirts. They even had bracelets with rivets, and were carrying automatic rifles. They were short automatic rifles and the car turned round my house and pulled over in front of the Efendi's house and they asked: "Is Božica Živković here?" "Yes, she is". "We have been ordered to take her to the Military Police station," he said. So, the civilian

police came the previous day, that day the military police came. "We have been ordered to bring her to the Military police station in Srebrenik, since she is a threat to the security of this place". I was a threat to security? It made your brain stop. Then the Efendi said: "Yes, she is here". He said, "We'll go, come on, get in the car". When I was about to get in the car, the Efendi said: "I'm coming with you, too". That was the third time that a man, a Muslim, a man of Islamic faith, their teacher and spiritual leader, had risked his life for me. I was sitting in the back, one of the men with the automatic rifle next to me, when the Efendi told me: "Don't be scared, they have intimidation methods, if you didn't do anything, don't ever admit. If they want to do something, you can't save yourself, you'd be confessing for nothing. But if nothing happened, never admit anything, and don't sign anything". On the way to Srebrenik, there were many deserted villages. If he, my dear neighbor, hadn't been with me, who knows what they would have done to me. However, thanks to him and his authority, we arrived in Srebrenik to the elementary school "Mehmed Ibrahimović", where the Military police was located. We arrived about half past ten. I was taken upstairs to a former office, the Efendi went to the other part of the building to give a statement that I was neither a spy nor that I was spreading any information, that I used to live and work there, etc. I didn't see the Efendi after that, I was taken over by commanding officers of the Military police in that region. The interrogation started at 11 a.m. and lasted until 4 p.m. They beat me up – every bone, strand of hair, teeth, legs, arms, they beat me up whole. They stomped on me, pulled my hair, knocked me down on the floor. I passed out and came to several times,

and when I came to, I tried to pray, since I was close to dying and I said: "It's over". They brought bombs and automatic rifles, put them on the table and said: "This belonged to a wood-work teacher, in a village in the region of the Municipality of Srebrenik". This was from a mathematics teacher, that was from a language teacher... Whenever a name of a Serbian teacher appeared in that region, I must have cooperated with him/her. I didn't even know the people. How could I know who somebody was and where they were working. I knew geography and history teachers in the school and because of school competitions. Then they said I had been complaining at the school how my brother had been drafted to the battle field in Slavonija, that I was a Chetnik woman, that I was evil. There were, I don't know, numerous insults. Then they knocked my teeth out, stomped on me and humiliated me. I have to be honest, I was baptized as a child in '62, when nobody baptized their children. My parents were religious people and I respected all customs they had told me about, but it wasn't because I was religious, but because I was an obedient child. Then, on St Peter's Day '92, I tried to say prayer the Lord's Prayer, I tried 50 times, I couldn't finish the prayer, I couldn't think, I couldn't finish it when I regained consciousness. Only when I had completed the prayer, did they stop beating me. From that moment I have believed that God exists and that He saved me. Afterwards they took me out of there, since they couldn't prove anything.

BOJANA: How many were there?

BOŽICA: They took turns. First the Chief of the Military police, then three of them were there, then two, then they all left the office, then four new ones entered, then three of them came,

then they all kicked me repeatedly, and then they came back again. About eight or nine men passed through the office while I was there for five hours, then seven or eight at least. Then they left me alone and eventually they took me to the gym, from the gym somewhere towards the Interplet factory in Brčko, and I was in all those places a couple of days, because I was covered in blood, blue from beating. I didn't know my name or what I was doing. After a few days they took me to a private house two streets from the police precinct in Srebrenik, to the private house of Žarko Rajičević. It was a Serbian house, Žarko was also a teacher. There were two other teachers there, who were born in the 1930s, they were of the same age as my late parents. Žarko and Rajko had their procedure of arriving at that place. Allegedly, two sisters were living there, but you had to pass them. The army and the police of course came to their house, they watched over you, while you were upstairs on the floor and you couldn't go out. There was a main entrance for that floor, the three of us were there alone, we got to know one another. Each of them had a story. Their wives and children were in Vojvodina, they had got away, and the men stayed to look after their flats and houses and went through the same torture or even worse. They left me there. Almost everything had been taken, stolen from that flat, but there were couches, kitchen units which were falling apart, a couple of pots and pans, there was water, and a bathroom, but there was no food or toiletries, there was nothing, there was nothing to eat, they had nothing to eat, nobody had, we were all hungry. We sat there, we were not allowed to go anywhere, you could come to the window, but not too close. A few days later, a black police car came, seven

or eight of them climbed up the stairs, cursing "Chetniks, where are you?" They were drunk and crazy and made us squat and stand up repeatedly, one of them was singing a song, so I was supposed to repeat after him. The three of us went through suffering and torture you can't possibly imagine. You were supposed to stand still, then you had to squat and stand up... I did it somehow, I was 30, but I particularly felt sorry for Rajko. He had a stomach ulcer, so when they came over, he started throwing up because of the ulcer, and when he squatted, he couldn't stand up. He suffered terribly. If they wanted to insult somebody, then any of them would come, two of them, or three, or five, they would come to the house and do all sorts of things. When winter came, there was no heating, no food. How would we live there and be hungry?

BOJANA: During all that time, did they give you anything? What did you live on?

BOŽICA: Nothing, we were hungry. Sometimes those two women would show mercy, and gave us some of their lunch, or when that friend of mine came to Srebrenik on foot, to visit her husband, who was in detention, or if anybody else came over, she sent us four, five kilos of corn flour or something else, and you just had water, or wholemeal flour, we would make a meagre meal once a day. There were times, when we hadn't eaten for three days, so we couldn't get up because of hunger, we couldn't go anywhere. We spent five months like that. The winter set in, we were hungry, we were cold, sometimes old Muslim women would remember that the two men were there, and they would come and bring, for example, five or ten kilos of flour. That's all we were getting. We sometimes caught a few pigeons in the attic, we would cook them, but sometimes we were so weak that we

were not able to ... hungry, infested with lice, frozen, thin, detained against the law, only because we were Serbs. Particularly me. Those two had some property, houses or something but what about me? They had children, their children, but why me? Why any of us? One time, two little children were playing in front of the house, you could see them through the window, so I started knocking on the window, I didn't know what to do. I indicated to those two children, they were little, the older one was maybe five or six, they were pulling at each other, and I indicated to them and they came upstairs to the attic. Nobody had laid a finger on children, it was as if God had sent them to me. And when they came, I told them who I was. The children couldn't speak properly, I told them some children's stories. We played a little. I love children. Then the children left. And they went home and told their parents where they had been, and another five, six days passed and we got hungry again. I thought of killing myself several times because of hunger and the cold. I had overcome crushing temptations. I found some sheets, made a knot and wanted to hang myself. I could bear neither living nor dying. I couldn't walk due to hunger, I couldn't get up, I was afraid of everything. Then the men would come again, then leave, a hundred times, at two a.m. Whenever any one of them was on guard duty, when he remembered that we were there, whoever knew us would come and would spend the whole night insulting us, spitting at us and cursing us. They would come in groups of three or six, with rifles. To be honest, when I knew that that black police car was coming, or when any car pulled over late at night, if I saw across the yard that they were coming, since I was always awake, that they were walking

towards the stairs, I would uncontrollably wet my pants out of fear, at that very moment, before they would even open the door and start climbing the stairs. It made my flesh creep and I froze and wondered if it was the last day? And I felt the same every time. After eight, ten days, a big Croatian woman, I will leave out her name because she lives there too, came to the door and asked: "I want to see Boža? Who is this Boža?" and she came in and introduced herself to me. "My children said that you had told them a story". She was a Croat, a woman, free of any burden, she had four sisters, none of her family was at the battlefield, her husband was working abroad, she was working and heard that there were some Serbs there. She had known Žarko and Rajko from before, she came to see the two of them, but also to meet me, to see who the woman with them was. We sat and talked, later that day she sent us a full pan of pie. It may have been November, I didn't know what season it was, I was afraid that the two women from the house or somebody else from the house would reproach her, because everybody in the town was hungry. Croats got them some humanitarian aid through some channels. Whenever she had leftovers from lunch, because she cooked for herself and her children, she cooked in large quantities, and she sent us a small pot. And that was the only reason that the three of us survived, otherwise we would have starved to death. It wasn't enough to come out of depression, to make me stop thinking about suicide, but it gave me strength to be able to walk across the room and cover myself with a blanket or anything I had. She sent me a Bible, her Catholic Bible, so I spent hours learning prayers. I was learning the prayers so as not to think about other things and the fact

that she was secretly feeding us, sending food through those little children. She herself came very rarely, that was the reason I was still alive. Sometime after New Year, she came again, to say that she had heard at work that my parents were looking for me at the places of exchange. Since the day I was captured, no friend of mine from this area knew about me. When I met those children in the cold weather and right after that first meeting she came to pick me up and took me to the police station, where there were radio amateurs and I called my parents to tell them that I was alive in that house. At first my parents didn't believe it was me. I told them: "Ask for some military exchange committee, otherwise you can't reach me". The Red Cross had already been in all bigger prisons in Srebrenik and Tuzla, but nobody came to private houses. They had more similar cases where people were locked up, there were maybe 15 of us, maybe more in different houses. Their policy was, I found out later, when the UN or the UNPROFOR came, or whatever they were called, they took them to those houses and said to them: "Look how Serbs live here", and then they would show a photo from the battlefield and said "and the Serbs are killing our people". The propaganda was negative, audacious and completely false. In February that woman let me know that some of their media announced that there would be an exchange of people from Tuzla corps, I didn't know it was called that. It was the second Tuzla corps of the army of B&H. Many things changed, they stopped beating us, they came less often, but they still kept coming, and they harassed us all night, particularly at night, much less during the day. When somebody came, he would say: "You're still alive, you didn't hang yourself, why didn't

you?" When they came at night, it was awful when there were five or six of them, what they were doing to us.

BOJANA: Did they beat you then?

BOŽICA: Less, sometimes they would slap us, but never like on St Peter's Day, they would slap us, or push us or kick us. Instead, they made us squat and stand up a thousand times, and they would count. After 322 days, on 2 May 1993, from 16 June, when Jasenica handed in their weapons, two policemen came, one Croat and one Bosniak and they told me that I was ready for exchange. They said that the exchange would be the next day, that it had been scheduled. I was so happy I couldn't believe it. I was so happy that I was ready to forgive them everything, just to get out of there. The Croatian woman bought me tracksuit bottoms to put on to go outside. I didn't have bruises, they stopped beating me those last couple of months, the food had improved a little, a girl cut my hair so I didn't have lice. When they left, I cried, screamed, thanked God, I did all sorts of things.

BOJANA: What about the two men, were they still there?

BOŽICA: They stayed in the house. They only came to tell us about me, and not about Žarko and Rajko. Only after a couple of hours I realized I was going to Bijeljina. I had nobody in Bijeljina. It was some sort of trick. For the first time I went alone to the police station, to the radio amateurs, for the first time I went out of prison on my own, and nobody stopped me, because everybody was talking about the exchange. I asked them to put me through to my house and my late father answered. I didn't dare say that it would be the next day: "Look, Dad, there might be an exchange tomorrow, or these days, before

St George's Day, I don't know, maybe during the week, but do what you can and ask here and in Banja Luka and in Bijeljina to put me on the list, because if I am not on the list, they will send me back". My father understood it and through the Chairman of the Committee of the First Krajina corps, they called the late Milutin Grujić and the Committee in Bijeljina and they put me on the list. I was exchanged on 3 May 1993, in a place Šatorovići at 12 o'clock. The late Mauzer did the exchange. I was on his list. After getting out of prison life took a different path. I was recovering. When I recovered, I started looking for a job. I was starting all over. I got my second job in Okučani and I went through an ordeal again in 1995, but it was not as terrible as when I had been captured, but in the convoy of people after operation "Bljesak" I got out for the second time. The war was over, I got married, I have children, my husband is a soldier in the army of the Republic of Srpska. Some people accidentally told me that I should, according to the Law on Civilian War Victims, initiate proceedings and ask for the status of a civilian victim of war and I got it in 2009, after 16.5 years. After all my suffering inflicted by Bosniaks and Croats, my Serbs did not acknowledge my suffering, nobody acknowledged anything. Only after 16 years did I obtain the status of a civilian war victim. I heard about other women from private conversations. Two years ago there was a public announcement in the media that all women of Serbian nationality, who had lived through torture in prisons and camps, collection centers etc, should come forward. That was not the case in our region. Throughout the pre-war, war and post war periods for years, and we heard of numerous Bosniak associations. What the army of B&H hadn't managed

to do on the battlefield and through military channels, their women associations did. None of our authorities, from when the Republic of Srpska was established until two, three years ago, had the will to do so; and for all that and for the image today that we have, that it was my fault because I was Serbian, because I was told that at the exchange. The captain who put me into the police car said: "You don't have to be guilty – you are Serbian." Everything was clear to me. That amount of hatred that we felt, the suffering I went through, together with hundreds and thousands of women, those who survived and those who didn't survive such torture, such evil. In the region of Brod, Sarajevo, Podrinje, there were hundreds, thousands of women who were killed in their homes, in private prisons, in camps, in collection centers. There was nothing those women didn't go through in different regions. Our authorities didn't talk about it from the time the Republic of Srpska was established until two years ago, and Bosniak women publicly spoke that they were the victims of the Serbian army. Today we still have an image that Serbs are monsters, robbers, rapists, aggressors, that they committed genocide. All our commanding officers since the war to the present day, they are all in prisons, if not because of their names and surnames, then because of command responsibility. Nobody on the other side is. That lack of understanding of the situation is a big oversight of our authorities, and that's why, two years ago, we established the Association of Women Victims of war of the Republic of Srpska, and I am for the time being the first Chairman of this Association. We are doing our best, there are over 400 hundred women and the number is not final, women keep applying all the time, we are

doing our best to change this unjust image, the image which was not acknowledged neither by our enemies from the war, nor by the authorities of the Republic of Srpska. It took me 16.5 years, while many women haven't achieved it yet. Our numerous female members do not have the status of civilian war victims, they do not have a monthly income, no form of therapy, nobody says anything about compensation, about the social card. This is not a one nationality Association. In our Association there are Bosniak and Croatian members, who stayed with Serbian women either because of their marriage or because of their political stand and went through the same torture like us. We primarily testify about crimes. We are asking from the Court and prosecution to put criminals on trial. We say that we are also victims, that all the nations had victims in B&H.

BOJANA: According to this, the Association is now one of the newly established pillars looking after the national interest?

BOŽICA: Yes, one of our goals is to protect the national interest of the Republic of Srpska. Why did I undergo the suffering? Why did hundreds of women like me go through all that? Only because they were Serbian. The Republic of Srpska is the only place in B&H where we feel comfortable. It has its *raison d'être*, there is no other option for us, we don't exist if the Republic of Srpska doesn't exist, because that's why we suffered, because of our nationality. The Association is like a second home to us. I have a family, a job again, I have a roof over my head, I have everything I need, and I don't have too much. What I can talk about with my children, with my colleagues in my day-to-day life is not even close to how I feel with my friends I met through this Association. These

are women from Podrinje, from the whole region of Podrinje, from Vlasenica, Šekovići, Bratunac, Zvornik, etc. as far as Brčko. These women were displaced, here from the region of Banja Luka, Vakuf, not to mention Posavina, Brod, Odžak, etc. The conversation with them is always different, it comes from the heart.

BOJANA: The Association is practically the most effective product of your coming together. Through this unity and mutual support, you gather evidence and testimonies to initiate proceedings and they will be the best and most visible material proof that the Republic of Srpska is a victim, that is, her people.

BOŽICA: Serbian women and other members, we have a Christian mentality. My friends Nusreta, who is of Bosniak nationality and Tonka, who is Croatian, do not differ from me. My friends Mara and Zora, who are also Croatian aren't different either. Our mentality is such that we do not talk about suffering to advertise ourselves. This is not the goal of this story. I've told this story a hundred times and somebody has made profit from it. I am sick of telling these stories, I experience the trauma every time I tell the story, and so does each of my members. We speak in institutions when we are asked to, we gain nothing from it. This Association not only advocates that the criminals are brought to trial, or the truth be revealed, we are fighting for our social status. We are asking for a Law which will stipulate all institutions in the Republic of Srpska have obligations to us. We haven't learned to beg, lie, draw attention, we are not aggressive, we do not do this. We carry our pain and hardship with us. We know the real truth, we can testify on any occasion, we will testify about the places where torture took place, registered or unregistered, what the

people lived through, but what is worst of all in 90 per cent of the cases, nobody is responsible. What are our institutions on the level of B&H doing? Why do we need B&H when only we are criminals and nobody on a higher level is accountable?

BOJANA: So, the Association is working on being acknowledged by officials of the entity institutions as well, since on the level of B&H there are judicial institutions which should deal with your cases within their jurisdiction?

BOŽICA: And they are doing nothing. Criminals are dying, witnesses are dying. Places are not being mentioned any longer, but there are some of us who are still hoping to live at least a few more years, so that those trials are completed. Women who were 60 and over 60 are no longer alive, but we, who were 30, 40 etc. are still among the living. We hope that we can change this image during our lives. Furthermore, as for the image that the soldiers of the Republic of Srpska are criminals who committed genocide, I will ask openly and publicly: I was one Serbian woman in five Muslim villages, when you kill that one woman, what is it but ethnic cleansing? You sent me away. How many Serbs remained in that area? How many places like that are there? Where are the sites where we were torched, slaughtered, where our heads were cut off, where we were raped, where wedges were driven into old women's nails from Olovo, Han Pijesak, where we submitted abundant evidence, which were reported by family members.

BOJANA: Women who are members of the Association and who are victims, after all this fighting to testify, struggle for justice, for trials, for a special status, for the truth, they are in very poor health after everything ...

BOŽICA: Yes, and despite their illnesses, a lot of them were witnesses. The Association is our sanctuary. Last year we completed a successful project "Strength is in us", in cooperation with the Center for Investigation of War Crimes, and this year we completed a monograph. I hope that, by cooperating with them in the following years we will be able to perform a miracle with our members if we are given the opportunity,

like Bosniak and Croatian associations during that time for their people. I guarantee that this Association, although it is the only one in the Republic of Srpska, can do a lot on the local and international level, if only we get some support. We love the Republic of Srpska, we suffered for it, and it has to survive for us and for the children we gave birth to, so that we can feel comfortable here.

PODRINJE

Based on the data from the publication *The Continuity of Gallowses and Camps* in the area of Podrinje, a great number of Serbian civilians were killed in Goražde¹, Gornja Kamenica near Zvornik², Bratunac, in the village of Kravica, then in Milići and Vlasenica. According to the data from 2001, there were 24 concentration camps for Serbs in this region, most of them in Goražde, followed by Srebrenica³, Vlasenica, Milići, Višegrad, Bratunac, Čajniče, Rudo, Rogatica, Šekovići and Zvornik⁴. According to recent data of the Center for Investigating War, War crimes and Searching for missing persons, in the region of Podrinje, there were 33 camps for Serbs, namely 5 in Srebrenica, 2 in Zvornik, 5 in Višegrad, 1 in Vlasenica, 1 in Bratunac and 19 in Goražde⁵.

1 According to the 1991 census, a total of 37,573 citizens lived in Goražde, of whom 26,296 Muslims (about 70%), 9,843 Serbs (about 26%) and 80 Croats.

Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf> Accessed on 10 December 2015.

2 According to the 1991 census, 81,295 citizens, of whom 48,102 Muslims (about 60%), 30,863 Serbs (about 38%) and 122 Croats. Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf> Accessed on 10 December 2015.

3 According to the 1991 census, a total of 36,666 citizens lived in Srebrenica, of whom 27,572 Muslims (about 75%), 8,315 Serbs (23%) and 38 Croats. Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf> Accessed on 10 December 2015.

4 *The Continuity of Gallowses and Camps*; Banja Luka: Documentation Center of the Republic of Srpska for Investigating War Crimes, 2001

5 Raković, S (editor): *Camps, Prisons and Detention Center - The Sites of Suffering of the Serbian People in Bosnia and Hercegovina from 1991 to 1996* (working version), Banja Luka: National Center for Investigating War, War crimes and Searching for missing persons.

Figure 7. – Concentration camp for Serbs – a warehouse of Territorial Defence Srebrenica

In the first years of the war, the Muslim army in Podrinje carried out terror against Serbian civilians. Using the available documentation, we have selected a number of Serbian women who were raped and then killed in the most monstrous way in the Srebrenica region:

1. M. G. Born on 9 June 1967 in Srebrenica. Before the war she lived in the village of Bjelovac. She was raped, then killed and mutilated in the attack of Muslim forces on the village of Bjelovac on 14 December 1992. She was buried in Bratunac.⁶

2. M. S. Born on 14 June 1965 in Srebrenica. She lived in the village of Bjelovac. She was raped, then killed and mutilated in the attack of Muslim forces on the village of Bjelovac on 14 December 1992. She was buried in Bratunac.⁷

3. J. R. known as “Duda.” Born on 20 February, 1972 in the village of Loznica, Municipality of Bratunac. Before the war she lived in the village of Loznica. She was raped, murdered, and her head was cut off in the attack of Muslim forces on the village of Loznica on 14 December 1992. She was buried in Bratunac.⁸

4. M. P. Born on 28 July, 1958 in the village of Ravni, Municipality of Vlasenica. She lived in the village of Šadići Gornji. She was killed on 15 August 1992 during the attack of Muslim forces

6 Source: Report by MUP RS (The Republic of Srpska Ministry of the Interior), item 42. Assault on the villages of Bjelovac, Sikirić, and Loznica - copy of SJB Bratunac report number: KU-55/92, from 28 December 1992, with addendum; SJB Bratunac criminal report amendment number: KU-55/92, from 27 February 1993, 16 April 1993, and 25 June 1993, CJB Sarajevo criminal report amendment from 25 May 1993, CJB Zvornik criminal report amendment from 7 July 1999 and 9 June 1994; Witness M. S. hearing report taken down in PS Bratunac number 12-1-7/02-230-754/05, on 14 December 2005, Witness M. S. hearing report from 20 December 1994 before the Basic Court in Zvornik and the confirmation that the witness was giving a statement to MKS in The Hague and a document with photos number: 01124344; Death certificate no. 02/04-202-1-349/2011 from 26 May 2011

7 Source: Report by MUP RS (The Republic of Srpska Ministry of the Interior), item 42. Assault on the villages of Bjelovac, Sikirić, and Loznica - copy of SJB Bratunac report number: KU-55/92, from 28 December 1992, with addendum; SJB Bratunac criminal report amendment number: KU-55/92, from 27 February 1993, 16 April 1993, and 25 June 1993, CJB Sarajevo criminal report amendment from 25 May 1993, CJB Zvornik criminal report amendment from 7 July 1999 and 9 June 1994; Witness M. S. hearing report taken down in PS Bratunac number 12-1-7/02-230-754/05, on 14 December 2005, Witness M. S. hearing report from 20 December 1994 before the Basic Court in Zvornik and the confirmation that the witness was giving a statement to MKS in The Hague and a document with photos number: 01124344; Death certificate no. 02/04-202-1-349/2011 from 26 May 2011

8 Source: Report by MUP RS (The Republic of Srpska Ministry of the Interior), item 42. Assault on the villages of Bjelovac, Sikirić, and Loznica - copy of SJB Bratunac report number: KU-55/92, from 28 December 1992, with addendum; SJB Bratunac criminal report amendment number: KU-55/92, from 27 February 1993, 16 April 1993, and 25 June 1993, CJB Sarajevo criminal report amendment from 25 May 1993, CJB Zvornik criminal report amendment from 7 July 1999 and 9 June 1994; Witness M. S. hearing report taken down in PS Bratunac number 12-1-7/02-230-754/05, on 14 December 2005, Witness M. S. hearing report from 20 December 1994 before the Basic Court in Zvornik and the confirmation that the witness was giving a statement to MKS in The Hague and a document with photos number: 01124344; Death certificate no. 02/04-202-1-349/2011 from 26 May 2011

on the village of Šadići Gornji. She was raped and her genitals were cut off. She was buried in the village of Šadići Gornji.⁹

5. M. J. Born in 1920 in the village of Vukovići, Municipality of Vlasenica. Before the war she lived in the village of Vukovići. She was killed on 15 August 1992 during the attack of Muslim forces on the village of Šadić Gornji. She was raped, left with no underwear, with her head smashed around the nape area.¹⁰

6. C. D. Born in 1928 in the village of Obadi near Srebrenica. During the attack on the village Obadi on 8 June 1992 by Muslim soldiers, C. D. was raped and slaughtered as confirmed by autopsy findings and photos.¹¹

7. J. M. Born on 17 October 1939 in Kostolomci, Srebrenica Municipality. Until the war, she lived in the village of Krnjići, Municipality of Skelani. During the attack of the Muslim army on the village of Krnjići on 5 July 1992 J. M. was killed. Her body was found in a barn, completely naked, on the basis of which it is suspected that she had previously been raped.¹²

8. S. S. On 9 June 1992, an attack by the Muslim army was carried out on the family house of a married couple M. and S. S. in Duboki Potok near Vlasenica. The neighbors found them. M. was dead, while S. was showing signs of life. She was stabbed with a stake in the lower body with visible signs of torture and rape. She was transferred to the hospital in Sokolac where she passed away.¹³

On the basis of the text of Vuk Kovačević *Silent from pain and sorrow*¹⁴ we learn about the fate of Božana Delić, from a village of Crkvine, the municipality of Goražde. The attack on the village was conducted on 12 May 1992 by the Muslim soldiers from the villages of Kalce, Vitkovici, Zupčići, Kočari, Amovići, and Oglečeve. The Serbs from the village of Crkvine that consisted only of 11 houses defended their homesteads from the attack for two, three hours, but then they surrendered. Around 10 a.m. all the Serbs from Crkvina were led to a Muslim village of Kalac and were handed over to the local commandant Muja Peštek. After two, three hours of being beaten, spat on, kicked etc. all the captives were passed on to the higher command in the village of Mravinjaci above Vitkovici. At that time, four older women were singled out and a Muslim soldier Nusret Čengić brought them back to the village, while other men, including Božana's four sons, were taken to Goražde. According to her, the Muslims would come every day to molest those four women in the village, and they would beat them, order them to take off their clothes

9 Source: Criminal charges by MUP RS no. 01-13/02-230-139 from 2 October 1992; MUP RS Investigation records no. 01-13/01-02-230 from 16 August 1992; photographic documentation no. 02-230-139/92 from 2 October 1992; Official record no. 02230 from 16 August 1992

10 Source: Criminal charges by MUP RS no. 01-13/02-230-139 from 2 October 1992; MUP RS Investigation records no. 01-13/01-02-230 from 16 August 1992; photographic documentation no. 02-230-139/92 from 2 October 1992; Official record no. 02230 from 16 August 1992

11 Copy of SJB Bratunac criminal report number: KU-33/93 and KU-34/93 from 24 April 1993 submitted with addendum to the Higher Public Prosecutor's Office in Bijeljina; Copy of CJB Zvornik criminal report number 13/02-230-KU-85/97 from 26 May 1997 submitted with addendum to the Higher Public Prosecutor's Office in Bijeljina.

12 Copy of PS Skelani criminal report with addendum number 13-1/02-2-230-7/95 from 13 April 1995 submitted to the Basic Public Prosecutor's Office in Zvornik.

13 Source: Statement hand-signed by witness M. S., cousin of the murdered person, and D. M., neighbor of the murdered persons.

14 Source: Kovačević, Vuk (1995): "Silent from pain and sorrow" in: Serbian Armed forces: journal of the Armed forces of The Republic of Srpska, year 4, number 34, Banja Luka: Headquarters of the Armed forces of The Republic of Srpska

etc. Anda, Božana's daughter, was raped and then she jumped in the river Drina, not able to deal with the trauma; however, the Muslim soldiers noticed and rescued her from the river. Unfortunately, Anda took her own life on 13 August 1992. On 19 August 1992, Muslim soldiers escorted the helpless, beaten and mistreated elder women from the village to the territory near the Serbian village of Šašići, where they spent two whole years. It was only at the end of 1994 that they were provided with the accommodation in Višegrad. Božana Delić lost her son Radivoje on the very first day of the attack while the remaining three died in Goražde. According to the latest data Eastern Sarajevo Public Security Center submitted a report to the District Prosecutor's Office in this city against seven members of the former B&H Armed forces suspected of having committed war crimes against the civilian population in Crkvina. A documentary called "The Tomb on the Drina", produced by the Association of Prison Camp Detainees of the Republic of Srpska - Regional Association of Camp Detainees Višegrad, was filmed in August 2007¹⁵. Božana Delić died in 2005, aged 93, and was buried at the Crnča cemetery in Višegrad next to her husband Vlada¹⁶.

With regard to the court processes before the Court of B&H regarding rapes and torture of civilian victims of Serbian nationality, the following indictments were filed against:

1. Adem Kostjerevac: born on 11 September 1961 in Snagovo, who during wartime committed the rape of Anda Obradović, pregnant at the time. As stated by the District Prosecutor's Office, the accused Kostjerevac, who was during wartime and armed conflict in B&H a member of the Military police of the First Muslim Brigade Zvornik of the Armed forces of B&H on the territory of Zvornik, is suspected of having committed a crime of sexual assault on a woman of Serbian nationality while armed and under the threat of using force during September and October 1992. She was pregnant and as a civilian unlawfully detained in a facility where Kostjerevac was a guard. The alleged rape and molestation was the cause a miscarriage¹⁷. In the case of Adem Kostjerevac on 14 April 2015 the Court of B&H confirmed the indictment that charges Adem Kostjerevac with the criminal offence of having committed a war crime against civilian population¹⁸. Kostjerevac is currently living in the USA and we do not have the information on whether the B&H authorities have asked for his extradition.

2. Veiz Bjelić: (case number X-KRŽ-07/430-1 in the Court of B&H). The accused Veiz Bjelić was suspected of forcing another person to sexual intercourse as a guard in a prison called "The Barn" in the time period from June 1992 until 26 January 1993 in the hamlet of Rovaši in Cerska, the municipality of Vlasenica. In addition, the accused Bjelić allegedly enabled other soldiers, members of the Territorial Defense Force of the Republic of B&H, to take the keys of the "The Barn" or break down the door and enter the facility without authorization and then physically and mentally abuse civilians of Serbian nationality. The accused Bjelić did not report the alleged actions to his superior, but returned everything to its previous condition knowing that the soldiers would come back again and afflict mental and physical

15 Source: The film "The Tomb on the Drina", the Association of Prison Camp Detainees of the Republic of Srpska - Regional Association of Camp Detainees Višegrad, August 2007, <https://www.youtube.com/watch?v=2up3zoeBtpg>, accessed on 17 February 2016

16 Source: The text "Drina is the Delićević tomb", Politika, 15 April 2008, link: <http://www.politika.rs/scc/clanak/39512/Drina-je-grobnica-Delicevih>, accessed on 17 February 2016

17 Source: Press release of the Prosecutor's Office of B&H: <http://www.tuzilastvoB&H.gov.ba/?id=2874&jezik=b>, accessed on 17 February 2016

18 Source: The cases before the Court of B&H: <http://www.sudB&H.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1360&jezik=s>, accessed on 17 February 2016

pain to the civilians. The accused Veiz Bjelić allegedly raped one female on several occasions and then threatened to kill her should she tell anyone¹⁹.

3. Ferid Hodžić

(case number X-KRŽ-07/430 in the Court of B&H). Regarding Ferid Hodžić, as commander of the Territorial Defense Force of the municipality of Vlasenica, he was accused of ordering that the civilians of Serbian nationality and war prisoners, members of Serbian Armed forces of the Republic of B&H, be unlawfully apprehended and locked in the facilities of a prison, the so called "The Barn", in the hamlet of Rovaši, the municipality of Vlasenica, in the period between May 1992 until 26 January 1993. The Serbian civilians and war prisoners were allegedly kept in these facilities for seven months under inhumane conditions and were also treated inhumanly by the soldiers of TD RB&H. During that time, the soldiers of TD RB&H would insult and beat the prisoners of war and civilian population of Serbian nationality, causing great physical and mental distress to six people, while one person died from the effects of the inflicted injuries. The accused Ferid Hodžić allegedly did not start any investigation into the death of this person; neither did he take the necessary measures to prevent the aforementioned actions, nor did he punish the perpetrators even though he was obliged to do so as the commander²⁰.

In relation to the aforementioned criminal acts, Veiz Bjelić was suspected of having individual criminal responsibility from Article 180 paragraph 1 of the Criminal Code of B&H, while Ferid Hodžić was suspected of being accountable on the basis of command responsibility from Article 180 paragraph 2 of the Criminal Code of B&H. The main hearing started on 12 March 2008. On 28 March 2008 the separation of the proceedings occurred so that the proceeding against Ferid Hodžić was continued under the case number X-KP-07/430, while the case of the accused Bjelić was under the case number X-KP-07/430-1. The reason for the occurrence of this separation was the acceptance of an agreement on the admission of guilt that was signed between Veiz Bjelić and the Prosecutor's Office of B&H. The Court found the defendant Bjelić guilty of having committed the war crime against civilian population and war crime against prisoners of war and sentenced him to 6 (six) years in prison²¹. On 29 June 2009 the Court delivered the verdict²² according to which Ferid Hodžić was acquitted of the charges of having committed the war crime against the civilian population and war crime against prisoners of war. The Appellate Court of the Court of B&H, after having held a session delivered a verdict on 25 October 2010, dispatched the second instance verdict²³ according to the appeals of the Prosecutor's Office of B&H and of the injured party so that the first instance verdict from 29 June 2009 was confirmed in its entirety.

What follows are the statements of the two women, civilian victims of war from the territory of Podrinje, whose interviews were conducted by Bojana Miodragović, MA.

19 Source: The cases before the Court of B&H, <http://www.sudB&H.gov.ba/?opcija=predmeti&id=65&jezik=s>, accessed on 19 February 2016

20 Source: The cases before the Court of B&H: <http://www.sudB&H.gov.ba/?opcija=predmeti&id=65&jezik=s>, accessed on 19 February 2016

21 Source: The cases before the Court of B&H - The first instance verdict: http://www.sudB&H.gov.ba/files/docs/presude/2008/X07430_1K_BV_28_03_2008.pdf, accessed on 19 February 2016

22 Source: The cases before the Court of B&H - The first instance verdict: http://www.sudB&H.gov.ba/files/docs/presude/2009/X07430_HF_1K_prvostupanska_29_06_2009.pdf, accessed on 19 February 2016

23 Source: The cases before the Court of B&H - The second instance verdict: http://www.sudB&H.gov.ba/files/docs/presude/2010/X07430_HF_1K_drugostupanska_19_05_2010.pdf, accessed on 19 February 2016

Anda Obradović

(The interview was conducted in Zvornik on 21 August 2015)

Anda Obradović, born on 10 June 1956, from Zvornik, was living in Novo Selo, the municipality of Zvornik when the war began. Anda was captured on 17 September 1992 and taken to a camp in Bajrići, the municipality of Zvornik. She was exchanged on 6 February 1993.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me from the beginning how and with whom did you live? What did you do for a living prior to the war?

ANĐA: Well, I lived with my mother-in-law and with my husband, and I worked in an embroidery shop. I worked until the war broke out. When the war broke out, they summoned me; I was a cook for our Armed forces from 6 June 1992 until I was captured, and when they captured me I stayed there from 17 September. I was in Bajrići, then in Cerska, and then in Srebrenica.

BOJANA: Where exactly is Bajrići, in which municipality is it?

ANĐA: It also belongs to the municipality of Zvornik. It is a village. When they captured me, I was pregnant, everyone knows that.

BOJANA: How far along were you?

ANĐA: Well, three months, one could tell, you know. I lost that baby when a man came and abused me. My husband's schoolmate. He is in America now.

BOJANA: Do you know him, do you know his name and surname?

ANĐA: Yes, yes. Both my husband and my brother-in-law went to school with him. Adem Kostjerevac¹.

.....
1 As previously mentioned, Kostjerevac was accused of having committed a crime of rape before the Court of B&H, case number S1 1 K 018560 15 KRO.

BOJANA: Tell us, what was it like from the beginning to the end. When did they detained you?

ANĐA: Well, when they took me up there, first they hurt me here when they captured me.

BOJANA: On your face?

ANĐA: Yes, my left eye is severely damaged. When I returned from enslavement, the first thing the doctor told me was that it wouldn't heal. And to the village up there, Bajrići, he came there, that neighbor. There was a small building, they called it the shelter, but it was like a prison to us. It was four, four and a half metres long, three and a half metres wide. I could not stand up straight. I spent the night in a basement, and in the morning they blindfolded me. They took me to a prison cell and there they gave me a pair of salwar and my name was no longer Anda, but Fata. Why that was so, I don't know.

BOJANA: They insisted on calling you that?

ANĐA: Yes, yes, and then that Adem came. He was a military policeman, double nightstick, and he abused me. That is when I lost the baby.

BOJANA: He hit you?

ANĐA: Well, he abused me, I can't talk about that now... He raped me. Then and there, that prison cell was where I lost my baby. He came at night, not by day but night, and he told me, I don't know after how many times that he came, I guess, when he was supposed to leave,

that I mustn't tell anything to anyone and that I would give birth to a Turk, Alija. Defending myself wouldn't have been of any help, or anything, there was nothing I could have done. Then they came, they were coming like that and my school friend's husband took me away, I forgot his name. His brother is alive. I can't recall his name now, but maybe I will be able to do so later. So, there I was, in that prison cell, from 17 September 1992 until 4 October, and from there they took me to Cerska in Zvornik. They brought me to Cerska in the evening; we had been travelling since morning, all the time on foot, and when we arrived up there it was dark, I think it was some kind of a store, although there weren't any goods in it. They gave me a palette and I laid there and slept. In the morning they took me to a barn on a hill, where I saw four men who were already there. Um, they beat them there too, they beat and abused me.

BOJANA: Did you know them?

ANĐA: No, not before that day. We met there and we talked, should anyone get out, whoever it was, to tell our folks to look for us for exchange.

BOJANA: Do you know their names now?

ANĐA: Yes, I do. But three of them have died, only one is alive.

BOJANA: It's fine, tell me their names.

ANĐA: Rado Pejić, he is now somewhere in Serbia, he is alive. He has a wife and five children. The two of us survived that place, and Jakov Đokić from Kalabat, born in 1972, he ended up in Srebrenica, Branko Sekulić, from somewhere near Milić, born in 1967, he ended up in Srebrenica; Dragan Ilić, born in 1975, he also ended up in Srebrenica. As I heard, the body of Jakov Đokić has never been found. And so there we were, and we left for Srebrenica on 26 January 1993. They admitted us there in the evening, and

when we arrived, it was Zulfo with two other men who led us.

BOJANA: Where exactly did they admit you?

Where were you brought to?

ANĐA: To a prison. Branko Sekulić couldn't walk, his leg was wounded. He stayed behind in a barn and they brought him in with horses the next day. There, in that prison in Srebrenica, no one molested me, they didn't ask for a statement. "We have all your copies". I suppose that as I moved around, they carried the papers, you know. We were there, the women, we slept in the real prison; you get a military blanket, lie on half of it and cover yourself with the other half. I found a lot of women there. How the exchange took place I have no idea, but all the women got out, and three men. I think it was three of them: Ratko Nikolić, and certain Popović, he died I guess... When we left for the exchange, they exchanged us in Veznik, but we came to Bratunac. When we arrived to Skelane, we were in a restaurant that belonged to an elderly woman. At first, we didn't believe that we were actually leaving. When we got there, the police came over, looking for us, interrogating us. There, that is all of it in brief, because, honestly, I want to forget it, but I can never forget how all those people are now pretending to be innocent. I wasn't the only one who lost a baby, numerous other women did, girls too and the like, but that is too nasty. I even went to The Hague, because I am proud of my truth, I don't want to lie.

BOJANA: Tell me, the man that abused you, was he prosecuted?

ANĐA: Adem Kostjerevac is in America, an indictment was filled against him for his crimes but he was never extradited. There, everyone knows that. But, what is going to happen now and if he is never extradited, I do not know.

BOJANA: Do you remember the names of any other people, guards, wardens, whether in Bajrići, Cerska, Srebrenica, anywhere?

ANĐA: Well, in Bajrići there was Sefer Seferović, that is what they called him.

BOJANA: What was his role there?

ANĐA: He was some sort of a commanding officer, what do I know, and regarding Cerska, I don't know who was there. Some people were up there, too, but I don't know their names.

BOJANA: Do you know if they were all members of the Armed forces?

ANĐA: Yes.

BOJANA: Did you know, perhaps, which army it was?

ANĐA: Well, of course I knew, from the moment they got their hands on me, the Armed forces of B&H.

BOJANA: Tell me, how many people were there in Bajrići, approximately how many detainees?

ANĐA: I was alone in Bajrići. Later they brought in a man called Nenad, I think that his surname was Lukić. They killed him right there in Bajrići. He was captured on the front line and so they brought him there and told me to question him. That was ridiculous; I had no hopes of getting out. That man was blindfolded with a rag and his hands were tied with a wire. He was with me for an hour, hour and a half maybe, and then they lead him out, he was somewhere above me and from where I was I could hear his cry, a scream. Suddenly he started, the voice became... like a noise a cow makes, or a bull. And when he came, I remember now, his name was Šabaz, since they were with me on duty, I asked him: "Did they kill Nenad?". He said: "Yes, those motherf*ckers." He was vomiting. They told him right at the door: "We will gouge

your eyes out". They told him all kinds of things: "You will betray the Serbian Armed forces". He told me: "They can do whatever they want, but they won't hear a single word from me".

BOJANA: What did they want to find out from him?

ANĐA: Well, they wanted to know everything, where the army was coming from and what, there you go, but he said that he wouldn't tell them anything.

BOJANA: And in Cerska, when they took you there, how many of you were there?

ANĐA: There were those four, let's say young men and me as a fifth.

BOJANA: And in Srebrenica, you said there were lots of women there?

ANĐA: Yes.

BOJANA: Could you remember approximately how many? Were they younger, older? Were there any children?

ANĐA: We were of all ages. There were some elder women, we called them aunts, Milosava Nikolić, the one that died was Dostana Bjelova-Filipović. There was Dostana's, at least I think it was Dostana's, daughter-in-law with two children. Olivera was three years old, and I forgot the name of the son, he was less than a year old. There was a boy, I don't know exactly where he was from, but his name was Željko, he was going to the third grade of elementary school. Only the children, for example, didn't sleep with us in that prison, they were somewhere in a house, but I don't know where.

BOJANA: You said that you were not the only one who lost a baby?

ANĐA: I spoke for myself personally there in Bajrići. There were, there were so many of them...

BOJANA: As far as the consequences to your health later on are concerned, how did you

deal with that? What were the conditions there where they held you?

ANĐA: Well you know what, I went without having a bath for five and a half months so you can imagine the conditions. When we came, my head was infested with lice, wherever there was any hair, there were lice, too, I barely got rid of them. Well, when I was captured I weighed 57 kilograms, and I returned weighing 37kg. There you go, can you imagine how awful I looked...

BOJANA: Aside from that man there, Adem, did anyone else beat or molest you?

ANĐA: Oh, yes, of course, but I don't know their real names. Since they called themselves Drago, Milan, Petko and Cicko.

BOJANA: They called each other that?

ANĐA: Yes, yes, and they would grow beards, so that you couldn't know anyone's name.

BOJANA: Did they ever use their real names among themselves?

ANĐA: Well, I didn't hear. Maybe they did talk like that among themselves, but we couldn't hear. Whatever I heard, I have already told you everything. When I headed for the exchange from Srebrenica I asked, and a man named Gedžo came and said that the exchange would happen the next day. We had no kindling, the prison rooms were large, we had a kind of a barrel, and he told the guards and they brought us some firewood and started a fire. He came, too and one aunt Stojanka asked for a cigarette: "I have never smoked a cigarette in my life, give me one now". She smoked three cigarettes. They brought us something to keep the fire going, a cup, some oil and a rag, and with us sat their girls who were supposed to move to Tuzla. They wished us good luck and they brought me some clothes. "Where are you going to go, what are you going to have from your

own wardrobe, nothing," they said. And so we were there in the morning, and in the evening I asked him: "Could I go and say goodbye to my prisoners?" He told me I could. It would have been better if I hadn't gone in. They were bloody, they were bruised, broken. You know, it stays embedded in your memory and you will never be able to comprehend that it was those men, Rado, Mišo, Dragan and Jakov.

BOJANA: Those were the ones in Srebrenica?

ANĐA: Yes, in the prison. Oh, never, never... it was an absolute horror. And there it was, the end.

BOJANA: How many of them were there when you came in? Could you make an estimate?

ANĐA: In Srebrenica?

BOJANA: Yes, yes.

ANĐA: Well, they said that there were around twenty men.

BOJANA: In the same room as you?

ANĐA: They were in a room for men, and we were in a room for women. In our female room, there must have been sixteen, not to exaggerate, but maybe even more. I didn't count. There were lots of us, then we would roll on the floor, like pigs.

BOJANA: In that prison, in that room?

ANĐA: Yes, yes, in the prison.

BOJANA: Where was your husband during all that time?

ANĐA: I was captured, and my husband was wounded. I had two options, when they came up there, some said my husband was killed, the others said he wasn't but he was wounded, severely wounded. From there he was transported to Zvornik, and then from Zvornik to Belgrade. And he was there for treatment from 17 September 1992 until 29 February 1996. All that time he went from one hospital to another...

BOJANA: What were his injuries?

ANĐA: Four bullets went through him and thank God he got better and he can walk now. He was in a wheelchair, then on crutches, and now he can walk without aid. I don't know, I don't know what to say anymore, one becomes speechless. I can only say that my children are my salvation, I have that.

BOJANA: Tell me, have you heard of any other cases of torture? Were any of the other detainees talking about anyone being tortured in some specific way, or do you maybe know the names of those men who died? Can you remember anything that was symptomatic at that time?

ANĐA: Well, you know, when I first came to Cerska, I was told that there was a woman who wrote crosses on our people's bodies.

BOJANA: Wrote?

ANĐA: Yes, yes, drew. With a knife, a razor. I couldn't believe that, there, people had the scars and all, but I don't know the people who did that to them. And they came once, some Gedžo, a friend of Branko Sekulić, he beat the hell out of us. When Branko Sekulić started bleeding from his ears, there is nothing more one could say.

BOJANA: You wouldn't happen to know Gedžo's real name? It was a nickname, wasn't it?

ANĐA: I don't know, I don't know the name.

BOJANA: Did you hear anyone call him that, or did someone say so?

ANĐA: Well it was Branko's schoolmate.

BOJANA: Right.

ANĐA: He knew Branko, they were schoolmates.

BOJANA: What are the consequences today of everything you've been through?

ANĐA: I find relief in the Association, with those women. I release the pressure. Here, for example, I got sick I don't know how many times, it has been two years since I was on Sokolac. I have traumas. I am taking *Bromazepam* and *Zoloft*, every morning and evening, and I was in Sokolac for a month.

BOJANA: Are you experiencing any kind of fits?

ANĐA: Yes. When I dream that I am running away from them, I tell my children: "Back away, because I have no sense of space not even for a millimetre, without a thought I would hit my own child, too." I know that it would be my fault, and I would kill myself and everything, but when it hits you, you can no longer stand yourself and you become ungrateful for everything, you can't even think of yourself, let alone anyone else. Look, it has been three years since I started taking these pills and the way it's going I will become immune to them. Day after day I hope with my children that I will emerge from this, but I just don't know how much longer will I be taking these pills...

Borka Petković

(The interview was conducted in Banja Luka on 25 August 2015)

Borka Petković from Banja Luka, born on 22 January 1954 in Pijevac, municipality of Goražde, was living in Goražde with her son and husband when the war began.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

1992–1995.

BOJANA: Please, tell me what happened when the war started in Goražde? When did you realize what was happening? What was it like?

BORKA: Well, the war began in Goražde on 4 May at 7:15 am, but the events started happening in March or February, I think, when Alija Izetbegović held a mevlud¹, a speech in Foča. All of them: Srebrenica, Žepa, Kaoštice, some villages near Priboj, they were all in Foča, and when they returned, they did not return to Srebrenica, Žepa, nor to any of these other places, but they remained in Goražde occupying everything they could.

BOJANA: It was in 1991 or 1992?

BORKA: 1992.

BOJANA: What was it like for you personally, in the area where you lived?

BORKA: We did not have any of that in our neighborhood here in Titova Street, nobody came to the door to disturb us. Only there were, at the park we had maintained, there were horses and cows grazing, and our neighbor Marsa would go out and shout: "Go home, don't touch our flowers." She cursed. There were cattle in the parks, not a single rose to be found, nothing in sight, because they dragged them all there, I saw that myself.

---

1 The observance of the birthday of the prophet Muhammad

BOJANA: Who were they?

BORKA: Muslims from Srebrenica.

BOJANA: Was it the military or civilians?

BORKA: Civilians. They were all in civilian clothes, the men dressed in uniforms eventually.

BOJANA: So they came to Goražde at the time?

BORKA: Yes, and they did not go back. They would sell us, all throughout the war, they'd sell us wheat for 150 Deutsch Marks, and you could only pay in marks, because I went and bartered for the goods with my child at the market. Now there's a big mosque there, the big market is no more.

BOJANA: How did life go on and where was your husband at the time?

BORKA: Well, at the time they used to be on guard together, they kept watch over the blocks of flats and such, but that was a joke. They barbecued. "Whom are you protecting?" I asked, as I'd come out from time to time, being a smoker, so when I'd run out of cigarettes, I'd come out. "Whom are you protecting? They could've come and taken whomever they wanted." Previously, there had been no problems in those four blocks, except in the case of certain Serbs. Some women, relatives of mine, ran away right before the shooting on 4 May, but I didn't believe it could actually happen, since we had all lived together.

BOJANA: What happened on 4 May?

BORKA: On 4 May, I was woken up by the wailing of sirens at 7:15 a.m. I was supposed to withdraw my parents' pensions, I had a letter of attorney. My mother lived in Banja Luka, she had remarried, and my father had undergone a leg surgery. He had a house above Pobjeda, or rather in the center of Pobjeda. I was woken up by the sirens and the gunshots. I jumped out of bed, they were fleeing the town hall, what was going on? War... Not until we left did it stop.

BOJANA: What happened then? Did anyone arrive there? Did the army arrive at your place?

BORKA: No, they didn't, only those old neighbors told us not to let anyone come inside. We received an order from the town hall stating that we ought to lock and block the entrance door, not to open it to anyone. What followed was widespread looting, it lasted for a whole month, I think, I don't know, but there wasn't a nook or cranny in Gorazde that hadn't been plundered, though some Serbs were still around, they still hadn't come out. They plundered whatever there was to plunder.

BOJANA: Do you mean the army or the civilians?

BORKA: Both. They didn't have any uniforms until the Serbs retreated in August. That's when they found the uniforms in supply dumps, so they took them, put them on, together with the arms and the rest, while only few of them had worn them before.

BOJANA: Until when did you stay in the flat?

BORKA: The date on the certificate of exchange was 31 January. However, we were exchanged on 1 February 1995.

BOJANA: Exchanged?

BORKA: Yes.

BOJANA: And you had been in the flat up to then?

BORKA: Yes.

BOJANA: Was anyone abusive to you during the time spent in the flat?

BORKA: Not to me personally. They abused my husband, however. On 12 July 1992, it was St Peter's Day, my husband and our next-door neighbor, a Croat from Zagorje, Miho Pečko Mijo, were made by a man whose surname was Obuća to carry his relative who was lying in front of the secondary school, because he had been in a fight. That's when we heard the gunfire. The fight broke out because of the looting, they had been plundering the school and nobody had wanted to put the body away, so Obuća made them carry the dead man away. The next day old Uncle Mijo complained his muscles were sore, the man being 78, 80 maybe, and thanks to Krajo, who worked for the same company as my husband, he bumped into them – that's why I claim God exists – he bumped into them and asked this Obuća where he was taking them. Obuća swore and snapped back: "The Chetniks killed him." Krajo just said "This man is a Croat, did you know that? And Serbs are not allowed on the Square, that's the first bridge. Up to that point we didn't know this was forbidden. A prison had been established in the old dairy, as you couldn't cross the bridge to the opposite side of the Drina, because the Serbs were holding a large part of the area. So the prison was located in the Ministry of Interior building on the right bank, while on our side it was in the dairy, and that's where my husband was taken the next time. Ligata came, his nickname was Ligo, I don't even know his real name. He was with Subašić in 2003, the one who was caught in Gorazde and who was, hopefully, imprisoned in Sarajevo. He used to be his deputy at the inspectorate. Ligo arrived at 8:50 p.m., just before the 9 p.m. curfew.

BOJANA: What date was that?

BORKA: It could have been some time in late April 1994, at least that's what I think.

BOJANA: So what happened when they took your husband away?

BORKA: He took him away, and my Nedjeljko had a high fever; a temperature of 40 degrees, the poor child was screaming. A cousin of Ligo's, a 15- or maybe 16-year-old boy carried an M-57 TT pistol. Since my first husband had been a policeman, I knew what it was, I recognized a TT, so he pressed it to Nedjeljko's temple and said these exact words to me: "Make that child shut up, or you'll be left without it, the little Chetnik brat."

BOJANA: So he aimed at your son?

BORKA: Yes, and I held Nedjeljko in my arms and asked why they were taking my husband with them. He said: "We'll bring him back straight away." He was gone for three days, again thanks to friends and acquaintances, who pulled some strings. A professor from Čajniče who happened to have worked with my husband - should he ever read this, he might realize I'm talking about him - he walked into the dairy and asked: "What are you doing?" When we were exchanged, my husband told me they had drenched him with water and beaten him.

BOJANA: Do you know who beat him?

BORKA: Mostly the said Subašić, because my husband had been accused of having a radio station in the flat. This was the case with most Serbs. So this professor asked: "Where are Borka and Nedjeljko?" My husband replied: "Please, let me know if Nedjeljko is alive, I left him with a fever." In less than 30 minutes, my husband claims, they came back and ordered: "Wash your face." They told him to put something on those bruises on his face and "Off you go!" When he came back, two of his front teeth were missing. I inquired about it, but he

answered: "I tripped over and hurt myself." He had a few bruises. "I fell," he claimed, "there at the little marketplace." However, after we were exchanged, he revealed what had actually happened. He had a scar here on his neck, because Subašić was about to cut his throat open when the professor entered. Which means his Adam's apple was right here on this... And he died with that scar and without the teeth.

BOJANA: Did your husband tell you anything then? Where in the prison he'd been, if there had been other people too? Did he tell you anything about the others?

BORKA: Nothing, he could just hear the wailing and cries for help. That is, that's what I remember, the dairy closed ages ago, but as a child, I had been in three rooms. But later we heard Serbs saying things about many people having been killed and thrown off the bridge, and the Drina was... Bodies floated down the river, but they claimed those were all Muslims from Foča, the Chetniks from Foča. Yet, those were Serbs - from Cvilin, Ustikolina, Mravinjac - from places near Goražde... From Vitkovići, in Goražde. There were many Serbian villages in the mountains surrounding the Drina, so when we went to fetch water, both Muslims and Serbs, we had to heave away the bodies with the buckets, without even daring to look, because there was someone up there, watching you. It was well-known when water was to be fetched, a soldier would stand right there, you'd better not try to see who he was, or you'd get a bullet to the back of your head. That was in 1992, 1993 maybe. The Drina was low, but there were strings of bodies floating by. Where all those ended up, that I don't know. For six or maybe even eight months, I'm not sure, you could cross the river on foot, as it was so low, and I did cross whenever there

was a temporary cease-fire, when it was quiet on that stretch of shore between the central pillars, there was that sand, a drift of sand, and a woman lay on it, she was eaten by the scavenging birds. She must have been from a village somewhere, judging by what I could see, looking from the bank, when we'd come near, you know... On the skinny side she was, frail, you could say. I know she was wearing a headscarf, though I'm not sure whether it was black, brown, or dark blue maybe, but I remember it had a sort of a flowery pattern, like tiny roses. You know the short scarf, tied under the chin. The birds ate her, nobody removed the body.

BOJANA: After your husband returned, you remained there until the exchange, didn't you?

BORKA: On 1 August 1992 we were in the so-called camp near the lower bridge, the first bridge you see on entering federal Goražde.

BOJANA: When were you taken to that camp?

BORKA: On 1 August, I know it because we celebrate on 2 August. It was the day of my husband's patron saint, so the family celebrate on that day. We were collected without previous notice. Just as we were having lunch.

BOJANA: Do you know who the people who came for you were?

BORKA: Uniformed police, the civil police as I call them. They just turned up and said: "Get ready, you've got 10 minutes to get ready, we need to move you some place safe." Where, tell me where, I have to see to my child... We managed to bring only the little food we had there. We crossed the playground, the blocks were right there too. The whole of Titova Street was placed in the three blocks of flats, together with those from the Square. All of them Serbs, and they led us there as well. We moved into a flat, the one we were assigned, my husband and I and our

child, together with a man and a woman, Serbs as well, and we all lived in that small, one-bedroom flat. The flat had been broken into, it belonged to Muslims. Only later did we find out that the owner was a woman who had worked at the Pobjeda factory with my mother, and we were told not to move. We could only go in front of the block of flats and "do not form any groups, you mustn't do that, just one by one or in pairs," they said. I told them my family were there somewhere, although I didn't know where they were, neither my father, nor my brother... They said: "You can go and look for them but keep a distance," we weren't allowed to be near each other. So when we reached that block, after they left, after we settled there, I started screaming, dreading what could happen to us. I suggested we should go outside for a smoke, to come down, when a little boy came up to me as I was holding Nedjeljko in my arms, and said: "Ma'am, you know why they brought you here?" I shrugged my shoulders, feeling indifferent. He went on: "If those Chetniks of yours attack, you're going to be on the front line. All the children go first, then those a bit older, if there are older children, and then grown men and women, you'll stay behind, while your man's going to go ahead of you, so the Chetniks don't kill us, but you instead." So that was their plan. There was a camp in Nedimovići, another one in Vitkovići, there were camps at the local swimming pool and the cinema; if the Serbs had set off from Čajniče they would have been waiting at the "Prvi maj" hospital in Goražde, had they set off from the direction of Kopači, they would have been positioned in Novo Goražde, or up at the Pobjeda factory if the Serbs had invaded from Crvene Stijene. So they had a line of withdrawal. That was the plan, just to push us to the front line.

BOJANA: Tell me, please, once you were placed in that flat, how long did you stay there? What happened afterwards?

BORKA: When we arrived at the flat, there was a kitchenette, and a married couple were sitting in the kitchen, so I knocked at the door, saying "Excuse me, I hope there's a coffee pot somewhere in here so I could make some coffee, I'm starting to go nuts." Then, as I opened the cupboard, down fell a box full of gold, and old gold it was, kept in an empty box of chocolates. I just let out a scream, my Milija rushed in, asking what had happened. Then I said – God forgive me – "God-damnit, what the f**k are we going to do now?" So I went into the room, kept asking what we were to do, you couldn't hide it, you didn't know whose flat it was, that would have been the end of us, my mother's gold had been left behind in our flat, the gold she had given to me and my sister-in-law. What should we do? Then I rifled through the flat, searching the room and the larder for any other goods, to make sure I knew of it had anyone come to check. And in the larder... They had known everything, they had prepared themselves, there were two 50-kilo sacks of sugar. The two sacks of sugar lying there, and the two buckets, a bucket of butter and a bucket of jam. The sugar lay on top of the buckets, and beside them were sacks of flour, each weighing 25 kilos, stacked this high, I don't know how many of those. There were three bottles of vegetable oil, there were packets of washing powder, two or three maybe, I remember it because I lost it then. "They had known about it," I said, "while I..." Why hadn't they told me so I could get the things for my child? Then Merica and Auntie Milan-ka, the neighbors from our block, came down to see how we were, to check on us; I believe they had moved into a flat up on the third floor.

I explained to Merica: "Listen, Merica, here's the story, look, what am I supposed to do? Let them throw us out, they'll blame us otherwise." She said she knew whose flat it was, because she knew that woman's son-in-law, he was a military official, he worked for the military police, his surname was Zorlak. I just begged her to let me know, but to keep it a secret. She did let me know, that evening he came with his security and immediately ordered in that haughty manner: "Get out! Whoever let you in?!" Furious, he started telling us off. Later, however, the man apologized and asked us to forgive him after I told him, as we were about to leave: "I would first like to hand this in and show you what else there is here." He also said: "It belongs to my mother-in-law, she was the sixth generation to inherit it," and explained that she should have given it to her daughter, his wife. They had been invited to a relative's wedding in Serbia, they weren't there. So we stayed there, and our flat was saved, he ordered it to be guarded, to be regularly visited and checked on; he assigned the now late Pecika, Mijo, and Mase to keep an eye on it; they all lived next door. However, the rest of the flats that had been abandoned, most of them, were plundered.

BOJANA: Right, thank you. Could you also tell me whether you experienced any other form of maltreatment afterwards, was it like that until the exchange, or...?

BORKA: Well, there were some acts of provocation from people in the street. The worst was the inexplicable fear of mine that the aforementioned Ligata was after me, which turned into a real phobia and haunted me even after I came here to Banja Luka in 1998, after my mother's husband died and she was left alone. Since we had to go to Grabovik to fetch fresh water, that Liga would always show up there. He'd follow

all the Serb women he met, not just me, he'd approach us from behind and hiss: "Oh, you Chetnik bitch, I'll drain the blood out of you." He was as swarthy as a Gypsy, but in that ugly way... I don't know his full name.

BOJANA: Fine, thank you. What about now? Are you all right after the exchange? Was your husband perhaps arrested again after the exchange?

BORKA: Not after 1994, he was a civilian after 1994.

BOJANA: Since you were allowed to move relatively freely, could you tell me something about the rest of the neighborhood, about the people. What was the situation like in other parts of Gorazde and its surroundings? What were you able to find out?

BORKA: In the "Prvi maj" hospital, the people had been maltreated and beaten, thrown out and then brought back from that Radnička Street, I know it because Bojana used to tell us this back then, just as she told us now, before she died. This woman Zora, I believe her surname was Trivković or something, she was said to have jumped off the balcony, but it turned out she didn't. It was revealed afterwards that she had been thrown off the balcony. Up there too, on the Square, they abused the Serbian families. Duško Nikolić and his brother Šane went to pick up their mother in Podbarak, that was an alley near Kopači, and they were caught. Duško Nikolić was never found. As we (my husband and I) could never go to sleep at the same time, because one of us remained awake for two hours, and then the other would take over the shift, my husband told me about a case that I hadn't witnessed, because it happened while I was asleep. Bojana and Milan Zilar, they have two sons, Bojan and Saša – he had heard Bojana screaming

from the bank of the Drina. It was just below our block of flats, a house located not that high up on the hill, newly built, and there was a passage and the garages, so he was able to hear it, to hear the late Bojana crying for help, and finally, he heard her beg and repeat a few times: "Kill me, please, just don't do that to me." The kids retold the event, they all spoke publicly about her having been raped, they said it had been a gang rape and that she had been mutilated; I didn't see it. Some neighbor of ours, a Serb, buried her there on the way from our block to the lower bridge, just behind the Tower, she was covered with the little soil there was, you could see her legs and arms and, as you can guess, the stray dogs did what they did... Whether her body was moved afterwards, I don't know, but our Boja lay right there. What's more, I learnt from Milanka Mićević in April when I was in Rogatica that she had seen Milan Zilar, the young man was from Bačak, with his hands tied behind his back with wire, then when we were in the camp. Milan Zilar was killed and thrown into the Drina, his hands tied with wire behind his back, stripped to his underwear. That's what Milanka told me, that's what I said in my second statement. Slavko Pantović from Baćci, I've already told you the Drina was low, he was killed with his hands tied behind his back, clad in shorts. Danilo Milović, a teacher, also killed with his hands tied with wire behind his back. All three of them were seen floating in the Drina, there near the bridge closer to Kopači, the lower bridge. This Danilo Milović, he had disappeared at the beginning, in late May or early June; he had been taken away, we never found him, we never heard anything of him until then. Then there was Kova Vuković, a neighbor, she was killed too. Milanka also told me then that she had seen Danilo's body floating downstream;

she had been able to because they lived in their own house, surrounded by a thicket and fruit trees, so they could pass through unseen... The first victims in Goražde, however, fell in early May 1992, it could have been 6 of 7 May, I'm not sure. Father and son, I think their surname was Radović. They were killed in their own house, they didn't want to leave it, so they killed them. At least that was the rumor, that they were killed sitting on their couch.

BOJANA: Do you happen to know whether those were your neighbors at the time, the civilians?

BORKA: All of them, the looters and the strangers, they were either neighbors, or had come from Srebrenica, or Žepa, those were everywhere... All sorts of things had been happening on the right bank; the Čarapićes from Bučje and some other families were imprisoned in the police station. This Čarapić, Milka's husband, he was killed there in the police station. Those from Trovrih were supposed to have hanged themselves; however, we doubted it was so, which means they were killed. I also remember that my husband found out they had been thrown on a rubbish dump on the way to Ustiprača. The daughter of that Dakić, she is a journalist for the RTS, the Serbian National Television, she paid for the exhumation in 1996 or 1997. However, our guys failed to realize that rubbish hadn't been collected and transported out of the town during all that time. So, from 1992 till the end of 1995, it was just piling up. The Drina must have been blocked somewhere already, and they were all discarded there... I recall my husband telling me how they had been brought there on a tractor and simply dropped off straight onto the dump.

BOJANA: Is there anything else you deem important to mention in this statement?

BORKA: In 1992, I don't know when exactly, some time before winter started, the autumn was warm that year; they went to attack Ustikolina, and I've already spoken about that, they wanted to take the wheat from the silos; 280 people died that night. Everybody said it was a mine field.

BOJANA: 280 Serbs you mean?

BORKA: Muslims. They were buried in Goražde. So, there were also people from Goražde among them.

BOJANA: Who killed them?

BOJANA: Chetnik landmines killed them, at least that's what they said, electric landmines. Those who stood behind say there were flashes and blazes everywhere all of a sudden, and all of them died, not a single person was left. Indeed, there was a minefield, we've inquired about that, but no Serb has been able to give me an answer so far. They say they didn't have electric landmines, while it was claimed it had been a minefield, without any doubt. When they prepared to attack and free Čajniče, I think at least 50 of them were killed; I forgot to mention this, I know it because during the whole time that we were there while the war lasted, they used the secondary school playground as the place to review their troops before attacking. You could hear them, as the bathroom had no glass on the windows, and you pretended you couldn't hear anything. Then they attacked... Dudaković was there.

BOJANA: When was this?

BORKA: In the beginning; he told them: "You can plunder but you shall not kill anyone." Yet, when they came back, it happened, they were happy to see and take it all, the cattle and the rest. They supposedly don't eat pork, and they ate it all the time during the war. That's why I always say: "Watch what comes out of your mouth, not what goes in it." So, if only they

hadn't reveled that much on their way to Ča-jniče, after which they tried to reach Rogatica... There were always victims. Those who committed bloodshed on the Serbian part were individual cases, they gathered together to loot and the like. When they took us in 1994, the UNPROFOR had already come for me, I had been accused of trying to escape.

BOJANA: Who came to get you?

BORKA: The military police and their civilian police.

BOJANA: Okay.

BORKA: In groups of three. They led me, and I always say it, I raised my head like someone doomed, because I knew they were taking me to the police station, and no one had ever come back alive from there.

BOJANA: Where was your child at that moment?

BORKA: I left him with my husband. It was quarter to three, I was sitting on the firewood with Behija Kustura when they burst in. Can I change first, I asked. It was summertime, I don't know which month exactly. He said I could. So I just put on another top, while he kept shouting at me: "So, you Chetnik bitch, how did they catch you, was it a radio station?" Then he took me there, led me into the office, and this lad, inspector Šehovac, Šehović, something like that, he sat there on the chair like some cowboy. I was aware of the fact that I wouldn't come back, yet I was sure they wouldn't harm my child or my husband, someone had to be saved. Because you know what they used to say – whoever went to the police station could only swim in the Drina, could only be found thrown into the stream. His feet were on the desk, and I remarked: "My boy, you only need spurs on your boots to complete the look, you know, the cowboy ones." And he sat there, laid back like this, really blond, being so young,

he could have been 21 or 22 maybe. "Sit down." And I took a seat. "Do you know why we've brought you here?" I said: "Either to exchange me, should anyone have paid for me, someone from my family, or else you're going to do me in." "What are you saying?" he was surprised. I said I knew what people were saying back then. He didn't tell me either his name or status. Suddenly, he got hot under the collar and jumped towards me, saying: "Mrs Borka, we were told that you hate the Balias." Thinking about that Muslim gentleman who was good to me when I was parting with the rest, I confronted him, saying: "Listen, lad, if you take pride in being a Balia, please don't put my Muslim friends in that category." He just shouted: "Goddamnit, how the f**k do you know that?" "Well, ask around who made me and who gave birth to me, where I was raised and who's in my family, people like you'll never have in yours." He was also present when we were exchanged by the UNPROFOR in 1995, and then on the occasion of the exchange, he asked my Nedjeljko where he was going. "I'm going to pay a visit to my brother and sister." He had some vague memories of them, he had just been shown their photos. "And I'm going to visit both my grandmothers, and all the uncles too, and to see my friends." "Do you know your brother's a Chetnik?" he asked. The child started crying. Then the UNPROFOR officer intervened, and I told this interpreter of ours: "Please translate exactly what I say," and then I faced him and said: "Sooner or later, I'll be back in Goražde, this is my home, this madness will end, and I'll find you, wherever you might be, just to look you in the eye." Meanwhile, while he was interrogating me, they brought my husband and son. Afterwards I was allocated to inspector Tahmaz; he did his job, did it professionally. We spoke about it, and

that was it. The next day I came at half past one to sign the statement, only to see the statement was ambiguous. I told him: "Listen, you know what? I'm not signing this paper. Another war might break out some time in the future, and I could be convicted for this or that, depending on the winning party." Hearing this, he ordered it to be changed. So we were allowed to leave the police station at 8:50. I was surprised to see a friend of my mother's standing there, who just whispered to me: "Borka, I'll carry him, I'll carry Nedjeljko, you just walk straight on as fast as you can." I replied, because I was sitting: "Kišma, speed it up then." All the Kusturas, our neighbors with whom he used to play rummy, were waiting for us in front of the block, it might have been just before nine o'clock, and I remember Dževad and Mirso Kustura say: "Come in, quick." They just hurried us through the main entrance and shut the door. Hardly had I set my foot on the stairs when I stumbled with fear; had they opened the door we would have been dead. Some people were asked to come inside. "What do you want?" "We're looking for Petković," he said.

BOJANA: Who was asking to come inside?

BORKA: One of them, a military police officer maybe. I wasn't able to see him as the door was closed. Dževad told them: "They've just passed us, just a couple of minutes ago." And we had barely set foot on the first stair. "Sure?" "Sure, we keep watch here, and we can tell you they haven't been released." I don't care what they did on the frontline. That same Dževad could have simply ordered us to get out, like many others did, but no... He and I used to share a cigarette... Those were evil times, but nevertheless, there were happy moments as well, there were nice people too... Grenades exploding all around, and Dževad had found real cigarettes

somewhere, lit one and ran into the room, offering: "Want a smoke?"

BOJANA: I'm afraid I have to ask you to go back to that part when you said there were Muslims killed in the minefield, then you mentioned another case. Where were they buried? Do you happen to know that, given you claimed there had been more than 250 victims?

BORKA: Yes, I do. The 280 people killed early on in that electric minefield were all buried on the territory of Goražde, in the Muslim cemeteries in Goražde. I didn't know them, many died while looting Površnica and the other Serbian neighborhoods up on the hill, they were planting bombs between themselves. You know, they'd leave it in the house, then someone takes the house and leaves, and when he returns, he's killed on the spot. I think most of them were buried in the central town cemetery, in a patch that runs along the path through the cemetery, not in the central part but above it, in the upper part of the Serbian side. I believe it was supposed to be the part of the cemetery allotted to atheists.

BOJANA: Were they buried in unmarked graves?

BORKA: Yes, it was a mass grave like this, because there was hollow. It used to be a nursery, I heard it referred to as "the Nursery" on the local Goražde TV. On the other side, it was like a basin. That whole side over there, the middle part, the partisan and atheist cemetery, for Catholics, the Roma, for Serbs and the mixed part, there was no room left. I gave testimony on 18 December 2014, on the eve of St Nicholas' Day, and that's when I spoke about the Serbs killed on St Nicholas' Day. There had been a whole week of revelry in Goražde.

BOJANA: Who exactly celebrated their killings?

BORKA: The Muslims, they bragged about it then, and in the following months they kept

repeating that they had slaughtered 78 people and then sat at a table to eat.

BOJANA: Where was that?

BORKA: It was in Jošanica, near Foča, three families were liquidated. I mean it, they didn't even spare the children. That's why I said – the investigation had provided evidence of 58, as far as I know – look for the remaining twenty. I remember what the Serbs told us back then when we'd meet up at Nedimoviće's house to exchange information. Someone had found out that the son of somebody from one of those families fled to Zvornik, a lorry had already been waiting for him to take him abroad, so he was the only survivor in that single family. And the revelry of lasted for a week. They ate the food they found in the victims' homes till they dropped, the Chetniks had prepared tons of food, so they said.

BOJANA: Were there any other cases like that one. Do you know of any similar events?

BORKA: I didn't witness any, but I know about the former case because they went through Titova Street, celebrating. And then there's the time when Munira's sister was wounded...

BOJANA: I'm sorry, which Munira are you referring to?

BORKA: Munira Subašić. Her sister was wounded at the marketplace. They were market vendors. I always used to shop at their stall, I bartered with them. This means I saw it all, and I'm telling you, I was standing a few steps away from that table, and suddenly you could just hear something like a barrel rolling, a low trundling sound, and without thinking, I just threw Nedjeljko down on the ground. The only thing I knew was that I had to keep him safe. I threw the bag over him, and the next second I threw myself over him, and then came that explosion, shrieks, wailing everywhere; I didn't dare get up. Who

knows how long it lasted, it seemed forever to me, and then, from the center of the marketplace, I heard a booming male voice shout: "Run for your lives, take shelter, there's another one coming as soon as he loads it!" There was a building next to the marketplace and we made for it at once, I ran in with the child, having nowhere else to run, I couldn't head for the lower bridge, it could have been bombed; so there was a cabinet to the right, like this, and as he was small, I quickly raised him on that cabinet and noticed something; those warm green quilted trousers of his were wet, he was wet, and there was the familiar stench. "Mummy, I wet my pants." "Never mind, my dear," I told him, "we'll be home soon and everything will be okay," I whispered sweet words in his ear to calm him down. Two minutes went by, five, maybe, I don't know, and anyway...

BOJANA: Were there other people with you as well?

BORKA: It was packed, the hallway was full of people, some of them hiding under the staircase. We stood by those so-called inner entrance doors, those that can be locked and unlocked when necessary. In they brought her sister, telling us to spread out, because there was a wounded person, and the said Munira was present, I was facing her the whole time.

BOJANA: Did you know her at the time? Did you know what her surname was? No?

BORKA: I didn't, though I'd seen her before, we'd pass each other in the marketplace. The woman just dropped onto the floor, and I recognized the other woman and ran into her arms. As she fell down, she gasped: "Munira, they hit me." That's how I know her name was Munira, afterwards I learnt her surname was Subašić; I heard the woman lived an hour longer and passed away. And I'll never forget that, the

gaping crater, revealing her whole kidney, which twitched and pulsated like a heart. Then came one young man, he burst in and growled: "Are there any Chetniks here? I swear I'll kill them, those motherfuckers!" They came to take her to hospital, which was right across the street. Munira and I locked glances and then she looked at Nedjeljko, and simply said: "No." She didn't tell on us. I lowered Nedjeljko on the ground, and when they left with her sister, trying to save her and save their own lives, I took him by the hand and we headed in the other direction, towards the lower bridge. I don't even remember how I managed to reach it, running like crazy. That's why I can't, I cannot lie... This Nazija who stayed in the living room and the kitchen, while we stayed in the bedroom of that flat we shared, she received a letter from her brother, in which he wrote he was safe and sound, hiding in a cave above Srebrenica with a dozen other people, and they had to stay inside so as not to be seen. A relative of theirs jumped off a cliff, because he couldn't swim to the other side of the Drina, while Nazija's brother and the other men planned to get to Serbia somehow. "Naser doesn't choose who he's killing," he wrote. He sent his love to their mother and father and asked her to tell them, if they were still in Gorazde, that he was alive and well, and that he was going to Serbia as soon as the madness ended, because he wasn't waiting to be handed in to Naser Orić. So, that was the letter, a message written on a torn-out piece of flour packaging... Many Serbs died when they went up to Grebak to fetch flour, they were frozen to death, but even more Muslims died, trying to escape to Sarajevo. They could be dug out on Površnica. In addition to this, many went to those villages up

on the hill twice a week, whenever the Americans and who knows who else flew over and dropped weapons from their aircrafts. My husband didn't go, the army went there, while the civil defense units went whenever food was delivered, and among them were Muslims who weren't members of the Bosniak Party of Democratic Action. They joined the civil defense units. My husband went to Grebak, and he, he came back thirteen days later, this Buca was with him, a Serb woman, and twenty other people too; there was Nena, aged 68; they brought fifty kilos of flour, he himself brought thirteen, and they all had to bring to Ilovača five kilos of ammunition each. There, in Ilovača, was their second prison for the unsuitable.

BOJANA: What do you mean by unsuitable?

BORKA: The unsuitable Serbs. Which were... They mutilated their dead bodies, I know it because there was no trace of Duško Nikolić, the taxi driver, and many others. Nobody saw them floating down the Drina, which means they ended up in Ilovača.

BOJANA: Do you know if any facilities were established?

BORKA: There is a military facility up there, on that very spot.

BOJANA: So, when you speak of those Muslims who died in the three different ways you described, you believe those are the same people who were buried in Srebrenica later on, if I understand you correctly?

BORKA: The people from Srebrenica who happened to be in Gorazde and those from Žepa who settled in Gorazde, all of them were buried in Gorazde. They were being transported by night, in 1995, that's why I call for an international criminal investigation.

THE TRAVNIK-BUGOJNO REGION

According to the 2001 publication *The Continuity of Gallowses and Camps*, approximately 40,000 Serbs were exiled from 157 settlements in the Travnik-Bugojno region. Six Gallowses have been identified, the largest of them being Bravnice near Jajce, where 88 Serbian civilians were killed¹. According to the data from the aforementioned publication, 35 internment camps for Serbs were registered in this region, the largest number of which were located in Travnik² ("Petar Mećava" army barracks) and Bugojno³ ("Rostovo" ski center and the house of Relja Lukić were used as brothels with Serbian women). According to more recent information, there were 40 internment camps for Serbs in the Travnik-Bugojno region: 13 camps in Bugojno, 2 in Busovača, 3 in Vitez, 1 in Gornji Vakuf, 5 in Jajce, 2 in Kotor Varoš, 2 in Novi Travnik, 12 in Travnik⁴.

1 Continuity of Gallowses and Camps, Banja Luka; the Republic of Srpska Documentation Center for War crimes, 2001

2 According to the 1991 census, 70,747 people in total were living in Travnik at the time, 31,813 of which were Muslims (around 45%), 7,777 Serbs (around 11%), and 26,118 Croatsians (38%). Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, accessed 10 December 2015

3 According to the 1991 census, 46,889 people in total were living in Bugojno at the time, 19,697 of which were Muslims (around 42%), 8,673 Serbs (around 18%), and 16,031 Croatsians (35%). Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, accessed 10 December 2015

4 Raković S. (editor): Camps, prisons and detention Centers – places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996 (working copy), Banja Luka; the National Center for War, War Crime Investigations and Missing Persons

In the book *A Crime without Punishment*⁵ Slobodanka (Risto) Zamboni attests to the crimes against the Serbian population on the territories of Vitez and Travnik. Members of the “Vitezovi” paramilitary unit led by Darko Kraljević, who had come to the territory of the municipality of Vitez from Croatia, began ransacking Serbian houses and oppressing the Serbian population at the very start of the war. As Zamboni described it, Serbs were conscripted by force and taken to the frontlines to participate in the defense of Vitez, where many of them Serbs perished. Serbs were forbidden from moving around, and assembly of more than two people was prohibited. Slobodanka Zamboni lived with her husband Dragan and son Radenko, as well as with her mother Anda and brother Jadranko Gavrić, who had fled Suvi Do at the end of May in 1992. HVO soldiers took her husband Dragan Zamboni first, on 18 May 1993, and shortly after her brother Jadranko as well. They were both forced to participate in the defense of Vitez from the assault by the Muslim army, which, shortly after, captured her husband on 22 December 1993 and subsequently ended his life. She received the body of her murdered husband on 1 February 1994, while her brother survived despite being wounded three times. HVO soldiers took her nineteen-year-old son Radenko on 13 July 1993. Her murdered son’s body was delivered by the Vitez chapter of the Red Cross on 4 August 1993. Slobodanka Zamboni considers Darko Kraljević to be responsible for the murder of her son, as he had been the one to issue the order for his apprehension, as well as the one to command the aforementioned paramilitary unit. Slobodanka adds that members of the “Vitezovi” paramilitary unit, including Slaven Kraljević, Zoran Biletić, Vlado Križanac and Niko Križanac, abused Jelenka, the daughter of Staka Petrović, rendering her blind, then killed Staka’s sister Zora, who had been a teacher. They also killed Jasna, a Muslim, and her father. The Red Cross identified 166 casualties in Vitez in 1993, the majority of whom were Muslims. According to the information provided by Slobodanka Zamboni, elderly women P. and M. Malinović were raped by Muslims in Travnik. Muhamed also known as Baralija is suspected to have done this.

Former internment camp prisoner Krsto (Petar) Malinović gave a statement on 3 May 2007 about his time in the internment camps at the elementary school “25 May” in Mehurići and the army barracks in Travnik. As Malinović states, Muslims stoned his house in the village of Suvi Do in the municipality of Travnik, where he lived with his wife and three underage children, during the night of 18 June 1992. Together with his family, he fled into the cornfields where they spent the night. They returned to the house

5 Žarko S. Krstanović, 2003: *The Crime Awaits Punishment, 1991-1997*, Banja Luka: Glas srpski, pages 709-710

in the morning and found it razed. He started for Mehurići, about 2500 meters away from his house, the very same morning, only to be stopped by a patrol and asked about his destination. He said that he was going to Alija Delalić to help him, while he actually intended to ask for help from said neighbor. When he reached Alija Delalić, he was led into a booth in the café, so that Muslims wouldn't see him. Then he asked him to help save his children. Alija agreed, and on the next day, drove Malinović's underage children to the bus station in his van, paid for their tickets and sent them to Kragujevac. When he returned to Travnik, he stopped by Krsto Milanović's house and gave him some bread, cigarettes, coffee and brandy. He drove back for Krsto and his wife in the evening, but the military patrol did not allow the two of them to get into the van. His house was attacked again that night, and Krsto begged his neighbor Refik Čaušević for help, who then came for them and took them to his house. Čaušević reported the incident to the police, but they threatened to kill him for protecting his neighbor. Krsto sent his wife to Travnik in the morning, and 9 soldiers, whom he recognized as his neighbors, came to him. They were: Našid Delalić, Muhamed Smajilović, Azem Selman, two sons of Vahid Kozara, Meho Delalić, Zelo Spajić, Dragan (Huso) Smajilović and the son of Hajrudin Alić. They had been sent by Zijad Dervisević to bring in Krsto Malinović to the elementary school "25 May" in Mehurići. Muhamed Smajilović hit him on the head with his rifle stock, causing Krsto to fall to his knees. When he rose, another neighbor hit him in the back of the head with a hunting rifle stock from behind, causing him to lose consciousness. They made him stand up and walk in front of them with his arms raised. He was covered in blood as he walked in front of them all the way to the source of the river Skočivoda in Poljnica, around 1000 meters away from his house. They hit him with their rifle barrels while he was walking. When they reached the source of Skočivoda, they again started beating him on the back and head with their rifles. He lost consciousness, but seeing as his head was in the water, he came to very quickly. Then they laid him across two rifles and carried him, since he could not stand owing to his injuries. They brought him to the "25 May" elementary school in Mehurići, where they handed him over to Biban Hodžić, who was the officer in charge at the school. He locked him up in an empty room in the school. Two hours later, Hodžić came to him and asked what had happened. Malinović recounted the events in detail. Two hours after that, soldiers came and took him to the boiler room. Hodžić interrogated him again the next day. After him, Azim Selman came and brought a box of cigarettes and a bottle of cognac, which they drank for the sake of their earlier friendship. On that occasion, Malinović asked Selman to wait for his wife to arrive from Travnik, and then drive her to Vitez to her parents' house. On the third day, Selman managed to bring his wife to visit him, but he was not able to drive her to Vitez for the following nine days. On the tenth day, Croats came from Vitez and dragged away four Serbian women who had been imprisoned in a private house. They were Persa and Milica Kukilo, Staka Malinović, Jefa Gavrić, as well as the underage boy, Mladen Kukilo. Krsto was brought to the army barracks in Travnik from the school. A certain Varupa from the village of Bukva admitted him there, and put him in a room already occupied by 16 Serbs and a woman with a thirteen-year-old child from the village of Jezero in the municipality of Teslić. They all showed visible signs of having been beaten. The woman and underage child were also nursing bruises, and everyone was too hurt to stand up. The conditions were terrible; there was no medical assistance or adequate nutrition. Soldiers brought in drunkards from local taverns, and they beat the prisoners together. A certain Mrs.

Krista's underage brother-in-law was forced to have sexual relations with her in front of all the prisoners, and she was taken out often as well and returned in such horrifying states that Krsto Malinović has reasonable doubts that she had been raped. After seven days had passed, camp commander Derviš Kasumović came and recognized Krsto. He interrogated him, during which Krsto begged for death, as he could endure the torture no more. Kasumović called for the guards and ordered for him to be taken to room no. 7, where he received a mattress, and Kasumović brought him cigarettes, bread, canned food and honey. From that point onwards, he received no beatings, as he now had Kasumović's protection. On 30 June 1992, a trial against Krsto Malinović begins in Travnik, and he was sentenced to two months of imprisonment as justification for his detainment at the internment camp. Two months later, transportation to Smetovo on Vlašić was arranged with the purpose of prisoner exchange. As he had been alone in room no. 7, a long time had passed since he had last seen the rest of the camp's prisoners, but they were in such poor condition that he could hardly recognize them. Mrs. Krista was not among them, only her underage brother-in-law was, so he has no information on her fate. He asked not to be exchanged because of his family. They took him to Vitez and handed him over to HVO officer Darko Kraljević, from whence he was sent to the Serbian territory one month later.

Regarding the civilian victims of war in the municipality of Jajce, the testimony of M. S., born on 6 January 1963 in Jajce, has been found valuable. On 21 January 1993 in the Jajce police precinct, he gave a statement on the circumstances of the murders of R. D. and T. G. which happened in the municipality of Jajce. Witness M. S. stated that his neighbor, R. G., around fifty years of age, did not want to leave the village, claiming that the enemy army would not harm her in any way. A few days later, on 15 July 1992, M. S., along with fifteen of his neighbors, went to R. D.'s house, to take her away from the village. They found her dead in a field around 300 meters away from her house. She was naked and there were visible cuts inflicted with a knife on her body. She was heavily mutilated, with both of her breasts having been cut off and located next to her body. There was a large knife cut on her neck, as well as on her thigh. As battles were fought that day, they were not able to bury her, so the fate of her body remains a mystery. He estimated that she had not been dead for more than two days, and they identified her easily due to her face not having been mutilated. Concerning the murder of T. G. in the village of Brvanci, M. S. did not witness the incident personally, but it was recounted to him by T. M., who was killed later. The late M. was heading to Brvanci with scouts, and saw the body of T. G. in front of her house. According to him, she had been murdered with a blow to the head with a solid object. As battles were being fought, they were not able to bury her.

The following text features the statements of two women victims of war from the Travnik-Bugojno region, who were interviewed by Bojana Miodragović, MA.

Desanka Tegeltija

(This interview was conducted in Brčko on 21 August 2015)

Desanka Tegeltija, from Brčko, was born on 11 October 1958. She saw the beginning of the war in the village of Kruščica, in the municipality of Jajce, where she was captured on 12 September 1992 and held captive in the “Bratstvo i jedinstvo” school until liberation on 29 October of the same year.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Could you tell me who you were living with, what you did before the war started, and how the beginning of the war affected you?

DESANKA: I was living in the village of Kruščica before the war. My husband was employed and we had three children. I lived as a housewife in the countryside and fed all my children. Sadly, in 1991, my youngest daughter, born in 1981, fell ill; Dijana is her name. She had nephrotic syndrome and was treated at the Mother and Child Institute in Belgrade. Unfortunately, the war broke out in 1992 while she was in hospital and I sent my other two daughters to be with her at an aunt's house. However, shots were fired on May 27, she was already in hospital, and then we were surrounded and couldn't leave. Me and my children spent six months apart. As soon as the shots were fired, our village neighbors came to us and surrounded our houses.

BOJANA: Who were those neighbors?

DESANKA: Muslims. They surrounded our houses, captured thirty-two of us Serbs and took us to the school, the elementary school in Kruščica. They took us to the school and we spent the night there while I was being interrogated by a Đemal Huskić who was also called Pita.

BOJANA: Was he a neighbor of yours?

DESANKA: Yes, he was my neighbor, he worked on maintenance at the school.

BOJANA: Was he acting as an agent of the army while he was interrogating you?

DESANKA: Yes, yes. He was an agent of the army and called me there because, there was a Husein, an orderly from the hospital, he knew that my child was sick. A doctor, Branko Perković, he was the head of the hospital, he used to give me his car so that my child could be taken to Belgrade. They all knew that I had a sick child. While he was interrogating me, he cursed my chetnik mother, said you've been around Belgrade, you knew this was coming, why didn't I say so. "Now", he said, "we're taking you to the HOS⁶, to Dobratići. We're taking you to the HOS so they can cut off one of your breasts, then the other, then they'll gouge one of your eyes, then the other, then they'll cut off one of your ears, then the other, and that's how you'll die." I simply answered, there were five of them from the army, sitting down like a committee of commanders, I simply answered "Đemal, this madness is bound to stop at some point, and then we'll see

---

6 Hrvatske obrambene snage – Croatian Defence Forces

who'll be able to look whom in the eye." And, thank the Lord, I survived, I wasn't killed, and he survived as well, I've seen him. I told him "Demal, who's looking at whom?" However, in the morning they took us to our homes to look for weapons. I went and, I don't know who went with me, this neighbor, these two both went, Petra and Stana, to look through the houses, to look for weapons. My husband had a hunting rifle, a permit as well, he still has the permit but they took the rifle, it's gone. And they took the rifle, and we've never had a weapon since. That's when the problems started though, with them coming every day and checking. We couldn't sleep in the houses, we had to sleep in the woods. They searched our houses from top to bottom, and one Muharem Mraković nicknamed Alkan... The army arrived from Kozarac, which is located near Prijedor. Since my child was ill in Belgrade, I went to the neighboring village of Lendiće, the Muslim army's command was there, and I went to ask them for permission for one of my neighbors, Nazif Dogan, to take me over the mountain, so I could visit my sick child in Belgrade. And he didn't let me. The next day, he sent two men from the Muslim army to shoot me in front of my house. However, when they came to shoot me, one of them recognized my husband. My husband worked at the Jajce construction company. When he recognized my husband, he said "Vitomir, why did you allow her to go? Where is she going, do you know what this means?" And he only replied with "Do you know, neighbor, that our child is sick? You all know it. She only wanted to go visit our children." Thanks to them knowing me, I wasn't shot. But they did require us to go to the exchange afterwards, and they came, wrote down all that we owned and took us to the school.

BOJANA: Those two men took you?

DESANKA: No, no, the other ones. Neighbors.

First they took us to the Serbian cemetery to shoot all thirty-two of us, two women who are now my neighbors, my mother-in-law, my god-mother's husband and his late brother, the one who hanged himself two years ago. And when he took us there to be shot, Nazif Karić, the police chief from before the war, to whom I will be eternally grateful, came and stood in front of us and told them "Go to your people and beat your people; do not beat mine. You will not touch my neighbors." He saved us. Thanks to Nazif Karić and Šekib, I don't know his last name, from the village of Bučići. We survived thanks to them. However, after some time had passed, it might've been July, the army from Kozarac arrived. When they arrived, the man I mentioned, Muharem Mraković Alkan, came to us and said "Beware, leave your houses, krajišnik soldiers have arrived, they'll kill you all." So we spent our nights sleeping in the woods, in the morning you go home, I've got a cow, I've got cattle, I had to prepare something for me and my husband to eat; and a van full of soldiers arrived, around 12 or 13 of them. They came straight to me, so I couldn't escape. "Desanka," they said, "make us a cup of coffee." How did he know my name, unless Muharem had told him. So I made coffee for them. I lived on the first floor; the stairs were near my neighbor Stana's barn. I came down and gave them the coffee and then they said "You drink first, in case it's poisoned, and then we'll drink." And I sipped a bit of coffee, when the only woman with them, around 18-19 years of age, told me to follow her upstairs. She went up, my husband was sitting upstairs and could go nowhere, only I was summoned. The damage that was done was done

by her. She called me into the house and I came up, my husband was sitting there and she cursed my chetnik mother and asked "Did you drive a car full of weapons to Grdovo?" My husband said "My wife can't drive a bike, let alone a car." She then cut him with a knife, there was blood all over his head, you can see the scar to this day if you part the hair a bit. She said "I'm not asking you, I'm asking her!" She kicked me to the floor and proceeded to stomp on my head with her boot. Then she grabbed my hair and took me into a room to slaughter me. And as she took me there, she told me to sing. I said "I can't, my father died", and he hadn't died. I said "I can't sing, my father died." My husband says that a man came then and signaled with his eyes for her to let me go. She did, but she also beat me, I couldn't open my eyes for a month afterwards. Now, she said, she was going to Petra's, she would hang one of her children from the ceiling, then spread the other across a wall, then she'd slaughter her so that she could watch her children first, but you don't move, I'll be back. When they went away, I somehow managed to put through a message to Petra telling her to protect her children and run away. I was afraid for everyone. The next day some other soldiers came and said no harm would come to us. Don't be afraid, those people are gone. On the third day, all over again, again they came and killed.

BOJANA: Were those the same people?

DESANKA: All the same people, but I don't know who they were. I know Muharem Mraković and Alkan and Đemal Huskić. I know the Muslim command from Jajce. They knew the men from Prijedor. The woman introduced herself to me as the sister of Nada Topčagić. She said she used to be Senada, now she was Nada. That's what she said to me.

BOJANA: The woman that beat you?

DESANKA: Yes, yes.

BOJANA: And you didn't hear anyone address her with a nickname?

DESANKA: No, nothing, I didn't hear anything.

BOJANA: Do you remember enough to describe her?

DESANKA: She was dark, pretty as an angel, very pretty, she had long, wavy hair, she was dark, if I saw a picture I'd recognize her.

BOJANA: Could you guess at her age?

DESANKA: Around 18-19, not more than that.

BOJANA: That young?

DESANKA: Young, beautiful. I don't know, she was really young. And they beat us like that and I couldn't take it anymore, they'd kill us, it was over...

BOJANA: They beat you and your husband as well?

DESANKA: Me and my husband and his brother Mirko. He hanged himself three years ago. He went mad. They'd beat him downstairs and then come upstairs for me. He got the worst of it. They stuck a knife in his thigh, with blood gushing out, they cut a crescent moon and star in his skin which he took to the grave, and he had a scar around his neck where they cut his throat. My neighbor Stana's husband, Stojan, had his jaw broken, and one of my relatives, they cut him as well. There was nothing they didn't do, no torture they didn't try. We're alive, we survived, and at some points I prayed to God for them to kill me as I could take no more. One morning, in the woods, where we slept, I burst into tears and said "Vito, go...", I call him Vito, his name is Vitomir, "Vito, go to Nazif Karić, look for Nazif, go to Bučići, you and Ilija Savanović, ask for someone to save us." My husband and that man, Ilija, went to Bučići to

Šekib Matić and Šekib called Nazif and so they came and took us to the school and locked us up inside. The Muslim police stood guard there as well. Yes, we had to work, they pushed us around, they came to the school, tried to provoke us, made us play sports, all kinds of things. They brought us people whose relatives were dead in order to scare us, there were all kinds of things, but it was much better than at home. We spent seven weeks in that school. It was worse being at home than that seven-week period at the school, and that's the truth.

BOJANA: How many of you were there? Who was held there?

DESANKA: There were thirty-two of us from the village of Kruščica, but they brought eight more from elsewhere, so that made forty of us.

BOJANA: And do you know them all by name?

DESANKA: Well, I know everyone from my neighborhood. I'll tell you who was there. There were my father- and mother-in-law, Risto and Kristina Tegeltija, myself, my husband, his brother who hanged himself later, my neighbor Petra and her three children Zorica, Jelica, and Slaviša, her husband was working in Slovenia so he wasn't around; Stana Tegeltija, Stojan, her mother-in-law Stana Tegeltija, her daughter Dragana and son Darko and son Dobro. There was Cvita Savanović and Đurdija, her mother; there was Lazo Savanović and Goran and Jovica, that's his son. There was Ilija Savanović, Nevenka Savanović and Rajko Savanović, Momčilo Tegeltija, Zorka Tegeltija, Rada Tegeltija, father, mother and son, Slobodan Savanović, Stana Savanović... there were thirty-two of us there. Right, then we went to the school, then Milenko Trninić arrived, they brought him from the village of Brvanci, and they brought a man named Galić,

he was killed when Jajce fell. Dušan Galić, he... the man was coming home from work and they took him and brought him to that school. There were, I can't remember the names of the ones who came after, but I know these few. It was most difficult when we were in the country, news came that Momčilo was killed... I can't remember his last name now... from the village of Smionica, a village next to mine, and his wife Desanka, Momčilo and Desanka Kalajdzija. They were murdered. When we heard about them, again news came that Stojan Trivunović and Stana Trivunović, husband and wife, were killed, again in a neighboring village. Then we heard that my sisters-in-law were murdered, and my grandmother, and that Grozda Trninić was burned alive at her doorstep.

BOJANA: Do you know who was doing that? Did people know who was doing that?

DESANKA: The Momčilo and Desanka murderers, they called them "Nasty sons". Luka and another one, I don't know his name. "Nasty sons" they called them, they had murdered them.

BOJANA: Were they part of the B&H armed forces?

DESANKA: They were Muslims, yes, but they were from HOS. They had butchered them, and as for the other ones, I don't know who slaughtered them. For the other ones, Ana Gavrić, Boja Gavrić, and a Cucana, I don't know her name, she lived there as well. The ones who were killed, they were killed by Naser Orić's army. My only brother was killed on September 6th 1992. I didn't know, I was still in my house in the country, I knew nothing until we were freed. The next day, September 7th, Naser Orić passed my house riding a white horse and said "I freed Grdovo, Dogani, Kokići, Krezluk, Dubrave". That's the village I was born in, Dubrave, and I got married in Kruščica. This

he said while driving cattle in front of him, followed by Muslims yelling "This is Naser Orić, chief commander of the Muslim army!" Barren lands were left behind him, he killed around 30 Serbian soldiers then, and slaughtered some women, Ana Gavrić and Boja Gavrić. Both old women, both murdered in their houses. Grozda was murdered on her doorstep, then set on fire... They killed eight. When we heard about all of this, we almost went mad, nothing else, we waited for the day they'd come to slaughter and murder us as well. There were all kinds of torture, except for rape.

BOJANA: Are you speaking for yourself right now, or are you certain there were no others?

DESANKA: I'm speaking for us who were in the school, for my village, but I can't guarantee for others, if something happened, how it happened, I don't know. I know that these women I've named weren't raped. They were all beaten, though.

BOJANA: Tell me, if you can, how did your brother die, how did you find out?

DESANKA: My brother died on September 6th 1992, he was born in 1950, 42 years old. He was delivering food for the army and when he heard the shots, he jumped into a ditch to get away and a rocket launcher fired him then and there, him and his mother's uncle's son... My brother's son and his older brother, he took a stake out of his back. When they arrived, he wasn't in the ditch anymore, he was burned whole and they took a stake out of his back. The Muslims stuck it in, stuck a stake into my brother. I didn't know that but I was sad, I cried every day from 6 September till 29 October, until I found out. And when I was freed, the Serbian army came to us in Jajce, to look for us at the school. When the army came to us, with their colorful uniforms,

the Muslims, the Croats and our people wore them, I told them "If you're Serbs, let me see a Serbian emblem. If he kills me, I thought, let him kill me, I was sick and tired, and barely weighed 20 kilograms. And the man showed his Serbian tricolor emblem, one Veljko Nišić, he didn't survive the war. And he showed it to me and said "We're Serbs." And he took us all from the school's boiler room and took us up to our church. And then they dragged us to the Jezero village, near Šipovo. They dragged us there, I had a sister there and that's where my entire family went, and where we registered. And then I heard that my only brother had died. When I heard that, I knew nothing anymore. At my sister's, I saw my mother bend down to the ground saying "Thank you God, for sparing at least one of my children." And because of that trauma, that stress, I developed a cancer, went to surgery, lost my eyesight from the beatings, I have to wear two pairs of spectacles, I lost my sight, developed a cancer, I've gone to different kinds of therapy, and last year I withdrew into myself, but luckily I heard about Božica Živković-Rajilić, I heard about her and joined the Association of Women Victims of War. This brought me back to life. I went around with her and gave statements, both me and my husband. I'll tell the truth anywhere. I receive calls, notifications, this one died, that one, but if five people died, it wasn't fifty or five hundred, where are the others? I am eternally grateful to Nazif Karić and Šekib Matić. I asked Nazif to come and testify that I was a civilian victim of war, but he said that he couldn't, he was afraid of his neighbors.

BOJANA: Tell me, do you remember any of the guards in the school having any nicknames? Did they ever address each other?

DESANKA: I remember, there was one from Ševnik, my husband's father... husband's father worked at the police precinct with him. There was an Are and a Doga, they were twin brothers, they watched us. There was a Jare and one they called Pondro. One of their fathers was a conductor, Ando, but I can't remember his last name. He watched us as well. There was the husband of one of the teachers, Krema, he guarded us, and he said "If we'd only known to go with the Serbs, this wouldn't have happened."

BOJANA: So they didn't mistreat you?

DESANKA: As far as the police is concerned, they didn't. I was respected since I made pies while I was down at the school, and let them have some. And nobody had any cigarettes, only I had some and gave them around for them to smoke as well. One night at around 2 AM, this Are was drunk on his shift, and he said "Go out to the toilet, you will not be able to go later." He yelled at us, and we were lying on Styrofoam in the gymnasium, my husband and I were lying on Styrofoam. And we all got up like sheep to go to the toilet, and I took my lighter so we could see. He yelled at me to stop doing that, so I stopped. When I came back inside, he asked me "Desanka, is that you?" I said "Yes, Are." Then he apologized for yelling at me, said here, I have some cigarettes now, light one with me. I told him "Are, I can't light a cigarette at two in the morning, I've got a headache." I lied. I said, my head hurts, I'm tired, I can't smoke a cigarette. "You have to smoke with me, you've always given me cigarettes, you have to and that's that." So I took a cigarette and said "Are, I'm going to lie down next to my Vito, I can't sit and smoke there," and at that moment he tried to grab my breasts. And I have to tell you exactly

what I told him: "For f**k's sake, if you have to, kill me, but you're not going to touch me." I ran into the gymnasium, he didn't touch me or anyone, and my husband only said "Be quiet." He heard the whole thing, the doors were open, and he just said "Be quiet, or they'll kill us all. What happened, happened," and that's how it ended. Within maybe seven days, Jajce fell, so they all retreated one by one, left us behind, none of us knew anything.

BOJANA: As far as living conditions in that school are concerned, did you have enough food, how did you fare?

DESANKA: This *Merhamet*, which was Muslim, and the Croatian *Karitas*, brought us food. They brought us food, but we had to cook for ourselves. They even brought us wood for kindling.

BOJANA: So they allowed you to cook?

DESANKA: Yes, and we did our own laundry, without electricity or anything else; we lay on Styrofoam, covered and sorted like cattle. They came, they made men play basketball, they provoked us, made us work, they made me and my husband work too. They provoked us, for instance, my father-in-law was 80 years old, and they made him play football.

BOJANA: You said that this Muharem, called Alkan, warned you that the army was coming from Kozarac.

DESANKA: Yes.

BOJANA: Has anyone else confirmed this, have you been assured that they were really from Kozarac?

DESANKA: Yes, yes, they were definitely from Kozarac, because, as more neighbors arrived, they said "The army has arrived from Krajina, from Krajina near Prijedor." When they came, they'd say "We were exiled from Prijedor." One

cried "My brother was murdered, my brother was slaughtered." Another yelled "My sister was raped." One man yelled this, another yelled that, but all we knew was to be quiet when they came to beat us. I also know something else, because I was harvesting potatoes in my field once, and while I was doing that, I got thirsty. Muharem's house was right next to my field and I went there to have a drink of water. I asked Đeva, his wife, to let me have some water. "Run, don't come here, there are krajišnik soldiers from Prijedor in my house drinking coffee", that's what she said to me then. And she drove me away so that they wouldn't see me. Not half an hour later, they came calling "Desaaa⁷! Let's see your house, let's search it." They searched it a hundred times. After that they went to Petra's house. When they got there, they yelled "Petra, why are you so dirty?" to which she replied "I only take baths at Christmas." Then they started hitting her, beating her... The saddest thing about them beating me was that everyone knew I had a sick daughter and that I had been driven to and from the hospital many times. I have all her hospital release documents, if you want to see them.

BOJANA: Tell me, after the woman from Kozarac had hurt your husband, did they beat him any more? What did they do?

DESANKA: They didn't beat him after that. He went to a doctor, Biljana Ribić, she'll tell you that he was in a bad state when he came to her, and she asked about me, but I couldn't even open my eyes then; I couldn't even visit a doctor.

BOJANA: Have you seen that woman since?

DESANKA: No, never. When they took us to the

school in Jajce, Nazif probably threw them off our trail, said we were going to be exchanged, and threatened his own people not to say a word. I wish we'd been at the school on the first day of the war. My husband's brother went mad, his throat was cut, they cut a crescent moon and star on his skin. He hanged himself. He has a wife and three sons, this is his house, right next to mine. He lived through a very difficult time, him and Stojan and Rade and myself and my husband. We were all covered in blood, all of us.

BOJANA: How many women were held captive in that school? You said some more were brought in from other villages?

DESANKA: They brought only one woman. There were 15 of us there... About half of us, and of those 15, three died. Three women died.

BOJANA: Did they die there?

DESANKA: No, later, when they came to Brčko.

BOJANA: After that, after Naser Orić had passed, did anything else happen or did they just pass through?

DESANKA: That's when the real problems started. We were very afraid, they scared us and beat us all from time to time. They'd beat us one day, then leave us alone for five days, then all over again, but when Naser Orić passed through on September 7th, on the 6th Grdovo was ransacked and my only brother died there, and my sister's brother-in-law, my sister-in-law's two sons, my uncle's son, then my mother's uncle's son died, and my brother. Six or seven of my family members died then.

BOJANA: When the Serbian army came later, you said that everything was over at that point?

DESANKA: When the Serbian army arrived, it was temporarily over. Then we lived there for 3 or 4 years, and again war did what it did to

⁷ Nickname for Desanka

us. Jajce fell again, Muslims took Jajce again and drove us out.

BOJANA: And you were there?

DESANKA: I joined the Army of Republika Srpska.

I have proof that I participated in the war and I'm not ashamed; I'm proud that I was in the Army, and my husband was on the battlefield. We fled from Jajce in the month of August, on August 5th, I believe. Then I went to Krupa near Vrbas with the army, and I stayed with them while I could, until Banja Luka started to fall. When it did, we moved on, so I went to Odžak, from there I arrived here, built a house, and here I presently live. I got sick, and there it is. I have three daughters, all married, seven grandchildren with the eighth on the way. I'm proud of myself, the Association, Bozica... We've been joining up women to the Association, helping to make a difference. We have nothing, and the "Mothers of Srebrenica" have everything, we have nothing. When I was at The Hague tribunal, when I saw the listed languages were Croatian and Bosnian. Serbian was missing from the board. How dare they? So, only Serbs are criminals and no one else, not even the Muslims?

BOJANA: Speaking of that, you mentioned you'd had Muslim neighbors?

DESANKA: Yes, yes, there were 10 Serbian houses, 10 Croatian ones, and 500 Muslim houses.

BOJANA: What were your relations like before the war?

DESANKA: They were great, we were friends, we'd dig and reap crops together. We did everything together, I don't know. When the war started, all of the men had to register at the school, and check in every morning, Petra also had to do this, the only woman among them. My husband would go with them. A man, Cole, from Smionica, hit him then. He hit him with his

hand, if it hadn't been for one of our Muslim neighbors, he would have killed my husband. That was all at the beginning, in June maybe.

BOJANA: Why did he hit him, was there a conflict of some sort?

DESANKA: No, no reason, my husband just went to check in.

BOJANA: And then after that, the worst that you lived through, that was done by outsiders?

DESANKA: Yes, only outsiders. Only, Đemal Huskić Pita hurt me when he cursed my chetnik mother, and he knew that I had a sick child, he knew, because the infirmary was right next to the school and he knew that the ambulance had driven me to Belgrade, he knew everything, that my Dijana was treated there. He cursed me and said they'd take me to the HOS. I told my Vito that if I died, Đemal would be the one responsible. If I saw him or that girl right now, I'd recognize them both.

BOJANA: So can we claim that his only motivation was pure hatred because you are a Serb?

DESANKA: Exactly, because I'm a Serb. My husband used to belong to the Communist Party, and people have told me countless times "You're lucky Vito was a communist." He was quite respected. However, when he went to that check-in, a man who we used to sit and drink coffee with, and play cards in the evenings, at our house or theirs, he wouldn't even say hello, and started turning his back to him.

BOJANA: So the situation changed?

DESANKA: It changed, it was hatred. Were they afraid? They had 500 houses, and there were 10 of us Serbs, they knew we had no weapons, they searched us and took everything away, what else? It was hatred.

BOJANA: You mentioned you had a hunting rifle with a permit in your house. Was there anyone

in those Croatian or Serbian homes that offered any resistance?

DESANKA: No, no one ever did. The Croats were with them then, while we Serbs were isolated. Croats followed them, but we were oppressed mostly by the Muslims. When they took us to the school and locked us in overnight, I had to go to my house, to my mother-in-law's house, my brother-in-law's house in the morning so they could inspect it. They took the gun right away. Nobody offered any resistance. Why would they, we had nothing, what could we do with only one hunting rifle? They told us to show a white flag in the evening so they'd know it was us, so they could shoot us.

BOJANA: Tell me when your cancer was diagnosed.

DESANKA: In 1999. Right after the war, having been beaten and battered, my arm started hurting and something grew in it. I had already come here to Brčko, my arm hurt, it was all from the war, so I had to have surgery here in Brčko, they took something out, and after one year, in 2000, I had to have surgery again, and this all kept repeating until 2012.

BOJANA: Has a doctor ever confirmed that this was the result of being beaten? Has anyone ever mentioned anything similar, do you believe that it was?

DESANKA: Well, since no one in my family has had this, I'm the only one... Because of the fear and everything else... This started in the places where they hit me. I went to chemotherapy 23 times, had radiation therapy 25 times, and I've got two years left under medication. I'm fighting, I'll live to see my rights fulfilled because I am a persistent woman, and I will persevere. I am not ashamed. I want my rights, I want

justice. Why do only Serbs have to be convicted? Why do only Serbs have to be... Who is responsible for my brother? Naser Orić walks free and he was the one with an army, he was its commander. Maybe he didn't kill my brother personally, but his army did. I don't hate anyone, but I want to see everyone who deserves punishment brought to justice.

BOJANA: When did you first see your child, when you headed for Banja Luka or afterwards?

DESANKA: I was freed on October 29th, when I went to my sister's to see my mother and father and everyone else, but I telephoned them straightaway, so they'd know I was alive. I made a phone call to Serbia the very next day, so they'd know, all my three daughters were there, so they'd know I was alive and that I was coming to get them. It took me 10 days to find a house to live in, then I went to get my children and took them back to live with me. After everything, I'll always be available to the public. For the people that were murdered, Momčilo and Desanka Kalajdzija, husband and wife. They were killed just because their children had left them, because they fled at the start. They also had five or six houses in a large Croatian village. That was the Croatian village of Smionica. Stojan and Stana as well, they stayed in their village because their two sons had left them. And old Boja, and Ana, and Grozda, and Cucana, what did they do to anyone, they were 80 years old each of them, and they were murdered on their doorsteps. Pigs dragged their bodies around. In the village of Brnavce, Grozda Trninić was killed on her doorstep, and they set fire to her house and that's how she burned. Not one of her bones was ever buried, never.

Nadežda Janković

(This interview was conducted in Banja Luka, on 8 August 2015)

Nadežda Janković from Jajce, born on 7 July 1970, lived in Bugojno and was attending university in Mostar at the beginning of the war.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me what your life was like back then, who did you live with, what did you do?

NADEŽDA: At the outbreak of the war, I was living with my parents in Bugojno while studying in Mostar. You could feel the unease and the imminence of war. I was in Mostar, if you're familiar with the cistern that exploded, it was clear then what was happening, and when I felt that I couldn't be there anymore, I returned home to Bugojno. I thought it was only temporary, but... The phone there rang once, exactly at midnight, and someone asked if Nadežda Janković was there. I said who I was, and they asked "So you're still there?" Before that, all kinds of things happened as well. My father went to war in Pakrac and he'd come home in a uniform, do you understand? We had already been marked as chetniks. Of course I was afraid.

BOJANA: How many Serbs were living in your neighborhood, where you lived?

NADEŽDA: Not many. Bugojno has a mostly Croatian and Muslim population. There were Serbs, but not many.

BOJANA: What happened after the night the phone rang?

NADEŽDA: Well, we realized that we had to leave our flat in Bugojno and we went to my

grandmother's house to Zijamet – to Stulići, which had a Serbian population. Then, from Zijamet, we went to Banja Luka to our friends' house for a couple of days, and then we returned to Donji Vakuf, which was known as Srbobran at the time. We acquired a house there, where we lived during the war, from 1992 to 1995, me and my mother. Our father was usually on the battlefield; he'd visit occasionally.

BOJANA: What happened then? How long did you live there?

NADEŽDA: From 1992 to 1995, and after what had happened, me and my grandmother were left on our own in the house, my parents having left to Banja Luka two days before. Since our house was a bit further away from the other houses, during the evening of, that is 13 September 1995, when the population of Srbobran started leaving, me and my grandmother had no idea what was happening. My grandmother went to the town, only to return at around half past nine and say "Nadežda, everyone's gone. A few of us are still here. We have to leave." They said "Srbobran has fallen." I gathered my things quickly, panicking. Me and my grandmother left and caught a bus at Ruska Pilana, which is a place located right at the exit from Donji Vakuf.

The bus was a big one and it was full, all the seats and standing places were taken. I couldn't go anywhere, so I sat on the steps at the back of the bus; my grandmother was right next to me, and the bus started moving. It might have been a few kilometres, from Ruska Pilana to Bravnice. That's where it happened – they fired a rocket launcher at us and shot at us with rifles as well. At that moment I huddled up, put my hands around my knees and waited for it to pass. It lasted for a few minutes. I felt a bullet fragment pass through my right leg, under the knee. Luckily, I wasn't hurt too badly, but my head was hurt, with blood streaming down my face. A bullet passed through my back as well, but thank God, I remained conscious, I lifted my head after it was over. It was a terrible sight to behold, horrifying, I could smell gunpowder and blood, there were dead and wounded people all around me. My grandmother said that she had lost her leg, which I could see. People were trying to leave the bus in a panic. What I saw then, it was horrible, a woman without an arm, a mother with a dead child in her arms. The bus was full, the exact number is unknown, but supposedly it was around a hundred, you understand. Only 22 of us survived, and this happened in the murderous Operation Storm in 1995, which, after 20 years, no one has answered for, in spite of the fact that it was a war crime and that there are witnesses. We were witnesses of this war crime. So it's a crime still in progress, since no one, in spite of witnesses, victims, evidence, no one has been held responsible. Why? Because we are Serbs. No other answers come to mind. Let me go back to the story. At first, I wasn't aware of what was happening, that we were prisoners or what was happening around us. I got out of the bus on my

own, using my two arms and my left leg, the one that wasn't hurt, and I got out on my own. When I got out, then... That's when I realized what was happening. They were cursing our chetnik mothers.

BOJANA: Were there soldiers?

NADEŽDA: There were. They were masked so that no one could recognize them, if you know what I mean. They had patterns like this, various colors on their faces, green, yellow, black.

BOJANA: So there was nobody with a visible enough face that you could recognize?

NADEŽDA: No, no, the other army's soldiers weren't like that, but these ones one didn't, since they were war criminals who intentionally did this to kill us, you understand. That was clear.

BOJANA: Tell me, was everyone in the bus a civilian?

NADEŽDA: All civilians, mostly children, older people and women. All civilians, all of us.

BOJANA: So what happened when you got out of the bus?

NADEŽDA: They told us to go inside a sort of open garage, in an unfinished house. I got in there somehow, and a few minutes later, they started cursing our chetnik mothers again and demanded that we get out. I don't even remember who captured us, nothing, there are glimpses, you understand. They looked at my prostrate grandmother who had closed her eyes. I called out to her, but there was no reaction. I thought she had died because other people had started getting out of the garage, but I wouldn't leave her. Then some woman said "Your grandmother is dead, do you want to stay inside? Come on, get out." I refused to leave her, and then two men of perhaps 80 years of age, even though they were scared as well, having lived through the bus attack as well, we somehow carried

her out of the garage. At that moment, another army approached, except this one wasn't masked.

BOJANA: How many were there?

NADEŽDA: Maybe around twenty. They ran toward us and at that moment I truly realized what was happening. I had realized before, but not fully. We didn't use the word "jane" in our dialect. They said "jane girl" and they meant – me. And when they carried me I saw the letters HVO¹ right here. That is when I finally realized what was going on.

BOJANA: Could you tell me where exactly you saw the letters HVO?

NADEŽDA: Here, on the arm, you see, I think it was the right arm, right here, that's where I saw it, I'm sure it was on the arm. Just below the shoulder. Then they carried us to a nearby house. Some of them said "Whoever did this is long gone." I don't know what that meant. They gave us first aid there, they gave me an intravenous infusion, bandaged mine and the other injured people's wounds. I'll never forget, that's when one of our soldiers came holding his arms like this, his palms were bloody. He held his arms up, crying, and said "Don't hurt me, I'm with the Red Cross!" and another soldier said "Take that dog upstairs, if he talks too much, shoot him." And they took him upstairs, I have no idea what happened to him.

BOJANA: Did you see him afterwards?

NADEŽDA: No, I didn't see him again, I don't know what happened to him. So, they gave us first aid there, their doctors were present, you see, and then they said they'd drive us to the hospital in Livno. They put us on a truck with an open trailer, you see, it was raining, they gave

us some blankets and drove us to Livno like that. Our wounds were only bandaged, since they had given us first aid. When we arrived in Livno, their doctors were waiting for us. Of course, there were their patients laughing at us through the windows, saying "Look at them." They relentlessly cursed our chetnik mothers and they said "They look like slaughtered cattle." I cannot describe how I felt at that moment. Since my wound was more complicated, requiring surgery, I waited for all the patients to be processed, you see, nobody washed the blood from my head, they just wiped my face a bit, my hair was still full of blood.

BOJANA: Was your head injured?

NADEŽDA: Well, there were three or four fragments, you see, I didn't have wide gashes, but they did cut me so I was bloody. Then, late at night, they performed surgery on me. One nurse was very rough, she said that there were bugs crawling over me and that I was very filthy. She wouldn't even come near me and another nurse told her "How can you act like that? You don't know what she's been through." She was on duty that night, I couldn't call on her for any reason even though I had a fever, I couldn't ask for water, for anything. I couldn't call her. The next day, an MP officer whose wife worked there came to me and asked if I needed anything and if my family knew where I was. I told him that the only contact I had was my sister in Canada. She could, in turn, contact my parents, you see. He said "Give me her number." I knew it by heart, luckily, since everything that I owned had been in the bus, all I had was filthy and covered in blood. And he called my sister to let her know where I was, what had happened, told her what I needed, he brought food and clothes for me to the hospital, everything.

1 Hrvatsko vijeće obrane – Croatian Defence Council

I don't know his name, unfortunately, so I can't tell you; I wish I could, because I am really grateful to him. So, we were in hospital in Livno from the 13th to the 15th, and then they took us, with severe injuries, to a hospital in Split. I was in Split from the 15th to November 11th. As far as the doctors' treatment of us is concerned, they were decent, except, again, for some nurses who insulted us and told us we deserved it, he who lives by the sword dies by the sword, and so on. My hair was still bloody, no one had even washed me. I underwent two or three surgeries there. That's what brought me back to life, after a few days, that's when I started fighting for my life. People from the UN came, you see, and there were two Serbian soldiers that we'd see around the hospital occasionally. Regrettably, I cannot remember their names, it was a long time ago. They told us that we mustn't tell anyone about them. They came to see how we were doing and to register us, and they were looking for me specifically. I had a chance to speak with them in private. I told them about the two Serbian fighters who were later exchanged. My godmother Sava Gudalo told me that she had seen it on TV some time during the nineties. They were looking for me specifically, and I was surprised. Then they told me that my grandmother was actually alive, that she had lost her leg, but that she wasn't worried about herself as much as she was worried about me. That meant a lot to me. I gathered up my strength that day, got up, and washed my hair for the first time after who knows how many days. I didn't have a crutch or a walker, I didn't receive anything, so I hopped around on one foot, you know, and I made it somehow... We should have left seven days before the 11th came, but since they had just operated on me,

a nurse came and said "Come on, get ready to leave for Banja Luka." Where we really went is another story. Since they had just operated on me, I wasn't able to get ready or anything after the surgery. Then the doctor postponed our departure by a week, so we were transferred to a hall in Livno seven days later. More prisoners were there. There were a lot of Muslims. An old lady, Stana Zeljko, had been with me in hospital; she had been transferred there seven days before I was, and, because there was an open window in the hall, and it was October already, it was cold and our wounds hadn't healed yet, we were still being bandaged and taking antibiotics regularly, she gave me her spot, tucked me in, you see, this spot was sort of isolated with blankets. There I was, but since I was seriously wounded, the bullet was still in my sixth rib, and I got pneumonia and a fever. When I went to get bandaged, the doctor, Torlah Fahrudin, was so angry that he yelled "How in God's name can you keep this child in the hall, don't you see she has a fever?" They X-rayed my chest, I had a serious case of pneumonia, and he told them to leave me in the hospital, and that I am not to leave it until the exchange. So I stayed there from October 20th until November 2nd. I was in hospital until the exchange, and we were transferred on November 2nd, 1995 to Boćac in Banja Luka. So I was there from September 13th until November 2nd.

BOJANA: Alright. Tell me, when the shooting broke out and you said that everyone left the bus, you mentioned masked soldiers. How many of them were there? Were they all armed?

NADEŽDA: They were all armed, and there were, I'm not quite sure, definitely around 20 or 30 of them. They were in ditches that had been dug out earlier, and they were laughing. One of the

women said “Carry me” and he laughed at her saying “Yeah, sure I’ll carry you” derisively. They were clearly war criminals that did this intentionally, I’m sure of it, because laughing at dead children... Those aren’t men, they aren’t animals either, that would be an insult to animals... That was Operation Storm that they celebrate, they celebrate their own crimes.

BOJANA: Has anyone that was with you at the hall or the hospital ever told you anything about those soldiers? Did they have a commander? Did you hear any names?

NADEŽDA: I have a sister whose husband is a Croat, you see, and she went to Canada for the duration of the war, and her brother-in-law was, of course, in the Croatian army along with several of my other friends. I can’t claim that all the enemies were from Bugojno, but they told me it was the 4th Guards Brigade from Split. That’s why it still hurts even after 20 years. I went to speak to Brammertz and I told him about this case twice, I tried to explain everything. I told him it had been the 4th Brigade from Split; I don’t know this for certain, but some information I have indicates that it is so. If I’m wrong, they can find out which one it was, someone has to know who commanded that brigade at that time, you know. I have some information that indicates it was the 4th Brigade from Split. These other soldiers that arrived later behaved differently than the first ones, you know. They were real war criminals.

BOJANA: There was a drastic difference in behavior?

NADEŽDA: Yes, there was, I noticed it despite my wounds, of course I’d notice something like that. These said “Carry the girl”, while the first ones made jokes and laughed at dead children.

BOJANA: You were already hurt when you got out

of the bus, but can you give me a rough estimate, if you remember, of how many dead people there were inside? When you were transferred to the hall later, did people die there? How many?

NADEŽDA: People didn’t die there, 22 of us survived, you see. It was a large double-decker, all the seats, as well as the standing places, were taken. We spoke amongst ourselves, I couldn’t see well enough but people that were in the bus with me told me that there was a horse-drawn cart with a lot of dead people behind us. There were at least 200 dead civilians there.

BOJANA: So there was another line of people behind you?

NADEŽDA: Yes, yes, behind us, people who were killed. Why isn’t there a memorial for them? Why don’t they have their own day of mourning? There were 200 people, civilians, children, women and old people, and they were all murdered. That was the village of Bravnice, near Jajce, on September 13th, 1995.

BOJANA: Has anyone you’ve spoken to mentioned any names? Did those soldiers, especially the ones who laughed, did they perhaps address each other with nicknames at some point?

NADEŽDA: They didn’t, unfortunately. We were half-deaf because of the rocket launcher that hit the bus, as well as the rifle shots that came after. We did hear a bit, but not their names, no. I couldn’t even recognize any of them now, although I do remember one man’s eyes, but they all wore masks. They had patterns all over their faces, in black, yellow, and green.

BOJANA: Would you be glad to see the truth come out, and for the responsible parties to be punished?

NADEŽDA: Of course I would, those who did that should be punished, I saw dead children in

people's arms, you know, I saw dead people all around me, and nobody has answered for that. It hurts. Where is their general, and where is ours, you know? Where is their command? Someone has to be held accountable for this, you know? Of course it hurts, and I have vowed not to stop until they are punished.

BOJANA: Tell me one more thing, did you get reunited with your grandmother later?

NADEŽDA: Yes, when I came to the hall, I was reunited with her. It was a very emotional reunion, and, as I've said, it gave me the strength to fight. If she hadn't survived, I don't know how

I would have... We were reunited there, in the hall, and then she came to the hospital as well. I asked the doctor to transfer her, you see, because she'd lost one of her legs, so we were there together until the exchange happened.

BOJANA: Where did you go after the exchange?

NADEŽDA: Well, my parents lived in Banja Luka, they had got a house there. Thank God, I'll say it again, that I survived without major injuries, except for the painful memories, and the fact that I'm waiting for the responsible parties to be held accountable. I hope that happens in my lifetime.

THE SARAJEVO REGION

According to the 2001 edition of *"Continuity of Gallowses and Camps"*, many Serbs were subjected to various forms of torture on the territory of Sarajevo¹ by the "Green Berets" and the "Patriotic League". In the villages of Pofalići, Mojmiro, Dobrinja, Stup, Azići, Dogledi, and others, thousands of Serbian civilians were killed at 28 registered execution sites, while over 150000 were exiled. The Sarajevo region had the highest number of concentration camps for Serbs². The most infamous were "Viktor Bubanj" (former barracks of the JNA³), Silos in Tarčin and Krupa in Pazarić, but there were also many smaller camps and a significant number of brothels where Serbian women were raped, as has been stated before. According to the Republic Center for War, War Crime Investigations and Missing Persons of Republika Srpska, the Sarajevo region had 139 camps and prisons for Serbs; 7 camps in Breza, 2 in Bareš, 2 in Olovo, 1 in the municipality of Sokolac, 2 in Fojnica, and 125 camps and prisons for Serbs in the Sarajevo region⁴.

1 According to data from the Institute for Statistics of the Federation of Bosnia and Herzegovina and the census from 1991, 157143 Serbs lived on the territory of Sarajevo. (Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, accessed 18 November 2015)

2 Continuity of Gallowses and Camps, Banja Luka; the Republika Srpska Documentation Center for War crimes, 2001

3 Jugoslovenska narodna armija – Yugoslav People's Army

4 Raković S. (editor): Camps, prisons and detention centers – places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996 (working copy), Banja Luka; the Republic Center for War, War Crime Investigations and Missing Persons

Figure 8. – Sarajevo internment camps for Serbs – Silos Tarčin

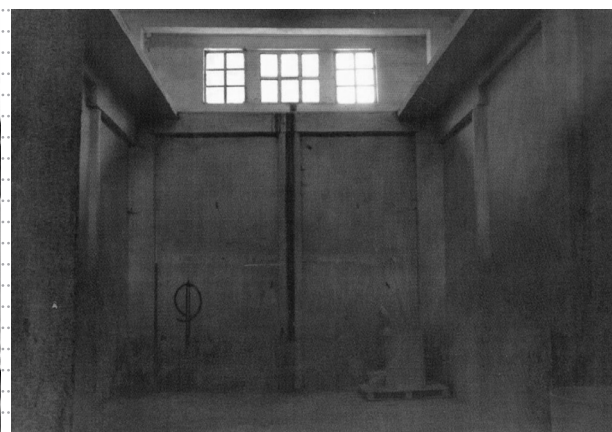

Figure 9. – Sarajevo internment camps for Serbs – Silos Tarčin – A cell

Figure 10. – Sarajevo internment camps for Serbs – Silos Tarčin

Figure 11. – Sarajevo internment camps for Serbs – former barracks, "Viktor Bubanj"

One of the more comprehensive monographs on the topic of Serbian suffering in Sarajevo during the war was edited by Dušica Bojić, PhD. It was based on documented personal statements made by refugees from Sarajevo, photographs, letters and testimonies of Serbian people that died in Sarajevo. In her research paper, Bojić establishes the fact that nationally charged conflicts in Sarajevo culminated in March of 1992, with the murder of a Serbian wedding guest by Ramiz Delalić Ćelo in front of an Orthodox church, while armed conflicts began on April 4th, 1992⁵. As Bojić states, at the outbreak of armed conflict, the local Sarajevo municipalities were taken over by criminals: Juka Prazina – municipality of Novi Grad and Koševo; Ramiz Delalić Ćelo – municipality of Centar; Ismet Bajramović Ćelo – Novo Sarajevo; Mušan Topalović Caco – municipality of Stari Grad⁶. At the same time as official Muslim authorities, the listed criminals terrorize Serbs, arresting them, breaking into their apartments etc. The most ruthless acts of torture were inflicted upon the Serbian population, from beatings to raping and murdering civilians. The Muslim authorities took full power in April of 1992 in the regions of Tarčin and Pazarić, as the first armed conflicts broke out⁷. Soon after the Muslim authorities took power, the camps of Silos Tarčin and Krupa Pazarić were created. These camps were used as detainment centers for males from age 17 and above⁸. According to the data obtained by Dušica Bojić, around 600 men and several women were held in these two camps⁹.

We have selected harrowing statements made by women and girls of Serbian nationality who were victims of torture on the territory of Sarajevo.

According to the testimony of former Army of the Republic of Bosnia and Hercegovina soldier Jasmin Šljiva made before the investigation committee of the Republika Srpska, he and other members of the 10th Brigade performed acts of brutality on women and young girls of Serbian nationality on the territory of Sarajevo during the war. According to his statement, at the end of February 1993, Jusuf Lendo and Suvad Milić brought a twelve-year-old Serbian girl, stripped her of her clothes and tied her to a bed. According to Šljiva's testimony, Lendo was the first to rape the unfortunate girl. He was followed by Suvad

5 Dušica Bojić, 1996: *Suffering of the Serbs in Sarajevo: book of documents*, 2nd revised edition, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 13

6 Ibid., 14

7 Dušica Bojić, 1995: *Suffering of the Serbs in Konjic and Tarčin: book of documents*, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 13

8 Ibid.

9 Ibid.

Milić, Amir Hodža, Enver Ljaljaj and Ferid Kajanija, which resulted in the girl's death. Jasmin Šljiva stated that he had expressed his desire to participate in the rape, but that he hadn't got the chance because of the child's death. Jusuf Lendo drove the girl's body to the Kazani ditch. According to Šljiva's estimates, around 50 girls and women were raped in the assault troop barracks just during 1993¹⁰.

The victim, M. V. (listed under the code number 71/00102 in Dušica Bojić's book) was born in September of 1975 in Sarajevo, and was attending the second grade of the "Hasan Brkić" Economics High School in Sarajevo when the war broke out. She lived in an apartment block near Pere Kosorića Square with her parents, and they spent most of their time in their apartment due to armed activity outside. On 15 September 1993 around 5 pm, she left the building in order to take out the trash, only to come across three men, two of who were wearing uniforms. She had seen one of them before. The two whom she did not recognize grabbed her, took her to a ground floor apartment and threw her on the floor. The third man, the one she knew, raped her while the other two held her to the ground. They knew that she had been hiding with her parents in their apartment, and threatened to kill her parents and sister if she ever told anyone that she had been raped. Afraid, she went back to the apartment and said nothing about the rape to her parents. She was so traumatized that she didn't leave the apartment for 10 days. However, not knowing about her traumatic experience, her father sent her to retrieve some documents from his friend who lived in the adjacent apartment block. Upon leaving the building, she ran into the same three men again. They yelled "Hey, chetnik girl!", after which she turned to run toward the building door. They caught up to her and took her to the same apartment, where the same man raped her again. The other two held her, one of them threatening her with a gun. She said nothing to her parents again. After some time, she noticed that her period was late, and over the course of a few months her stomach visibly grew. She even felt the baby moving inside. It was then that she confessed that she had been raped to her mother and sister, but they hid the fact from her father. Her mother started consulting her brother-in-law on how M. V. could leave Sarajevo, or at least how to terminate the pregnancy. The brother-in-law paid a certain young man (a Croat) 300 DEM to take her out of Sarajevo. One night, that man took her to a house in Kiseljak in the municipality of Ilidža on foot; she went to Pale from there, and to Belgrade from Pale on 23 July 1994. She got in touch with an aunt who took her to the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade. M. V. was not able to terminate the pregnancy, and she gave birth on 13 September 1994, at the age of 19.

According to the statement of N. R. given to a certain Ksenija Lukić in Belgrade on 11 February 1993, and which was transcribed in its entirety in the book *The Crime Awaits Punishment*¹¹, members of the Muslim armed forces "Green Berets" detained her in an apartment in Sarajevo on 22 May 1992, and, along with two other Serbian women, T. N. (born in 1970) and L. (born in 1968) took them to the "Viktor Bubanj" internment camp in Sarajevo. The three of them were held in a small room, where Serbian women A. S. (born in 1972), D. K., J. and N. were already being held, and more girls were brought in later. During her detainment at the "Viktor Bubanj" internment camp, N. R. was raped for the first time by

10 Source: Text on the site of "New Serbian political thought": <http://www.nspm.rs/hronika/svedocenje-pripadnika-armije-bih-ce-kao-sam-u-redu-da-silujem-srpsku-devojcicu-su-dvanaest-godina-ali-je-umrla.html>, accessed 2 February 2016

11 Miroslav Janković et al., 1995, *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pages 111-114

Pipica and Samir Malajhodžić in June of 1992, and, according to her statement, she was raped multiple times by the two Sarajevo soldiers. N. R. did not get pregnant at first thanks to a Bosniak woman, R. Z., who, unbeknownst to the guards, was providing her with birth control pills. On the other hand, D. K. became pregnant, but had a miscarriage without medical assistance. B., around 20 years old, was also made pregnant by rape, but terminated her own pregnancy after three months. Despite profuse bleeding, she received no medical assistance. N. R. also stated that she had personally witnessed a certain Vesna Subotić, around 20 years of age, whose father, mother, and sister had been murdered by Bosniak soldiers, kill a Bosniak soldier during his attempt to rape her by stabbing him in the back with a broken bottle, after which she was executed by the other soldiers. N. R. further testifies that, during August 1992, I. M., born in 1975, was also raped and made pregnant. At the beginning of September in 1992, N. R. became pregnant, and in the first half of December, the Bosniak woman R. Z. assisted N. R. in escaping from the “Viktor Bubanj” internment camp. At the end of her testimony, N. R. established that, during her time at the “Viktor Bubanj” internment camp, no humanitarian organization visited the prisoners, nor were they provided with medical assistance in any form.

The civilian victim of war Stojanka Kretija¹² (born in 1972), in her statement given on 23 November 1992 at the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade, which was published in the book *The Crime Awaits Punishment*, said that members of the “Green Berets” apprehended her in Sarajevo in April of 1992 and took her to a basement in the village of Pofalići, where a girl, Jelena, was already being held. On the first night, twelve soldiers in black overalls came and first raped Jelena, and then Stojanka. She did not recognize any of the soldiers, but she heard them use the nickname Alibaba while addressing one. Two men held her that night as the third raped her, and later she found out that his name was Ismet Bajramović Čelo, and that he was the leader of that group. After him, the other soldiers took their turns raping her long into the night. Stojanka, along with Jelena, spent 25 days in that basement, where she was tortured and raped on a daily basis. Thanks to the intervention of her coworker’s husband who had managed to locate her after 25 days, the soldiers escorted her out of the basement, drove her to Koševsko Brdo where they threw her out of the car. Stojanka then went to her friend Emir Tufekčić and his wife Radmila’s house, and they helped her reach doctor Haris at the “Koševo” Neuropsychiatric Clinic, where she was hospitalized for 28 days. Afterwards, she returned to Emir and Radmila, who hid her in their apartment. Soon after, she noticed signs of pregnancy, but the doctors at the “Koševo” hospital had made condition: if they were to perform the abortion, she would have to appear before journalists and state that it was Serbs that had raped her. Stojanka refused to do so, there was no abortion, and she stayed in Sarajevo, at Emir and Radmila’s house, until 15 November 1992, when, with their assistance, she joined a humanitarian convoy to Belgrade. She gave birth to a girl in Belgrade on 18 November.

Victim S. K.¹³ (listed under the number 1992/1 in Dušica Bojić’s book) gave her statement on 6 November 1992 at the Clinic for Gynecology and Obstetrics in Belgrade. She was born in 1968 in Nišić, in the municipality of Ilijaš. On 26 May 1992, she was taken along with two other girls – refugees from

12 Miroslav Janković et al., 1995, *The Crime Awaits Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pages 115-117

13 Dušica Bojić, 1996: *Suffering of the Serbs in Sarajevo: book of documents*, 2nd revised edition, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, pages 689-690

Visoko, J. and N. R., by ten soldiers in camouflage uniforms with fleur-de-lys emblems on their caps. They put the girls in a truck, took them to the Breza internment camp, and imprisoned them in the camp's basement. They beat and raped them on that same day. Two days later, S. K. was transferred to another building which housed five more women: Rosa, Mira, Olja, and two women named Nada. She stayed there until 5 August 1992, when they were released. S. K. recounted having personally witnessed the torture, throat-cutting and killing of prisoners. All the women in the room were raped and beaten multiple times, and S. K. stated that up to twenty men would rape her every day. When she lost consciousness, they would pour water on her to wake her up. They tortured women by taking them to witness the torture of other prisoners. S. K. told of an occasion when she was forced to watch a male prisoner rape his own underage daughter. They had beaten them, but he and his daughter resisted. When they put a knife to his throat, threatening to kill him, his daughter begged him to do it for fear of losing him. He did it, and what happened to them later is a mystery, S. K. says, because she was taken away. During her time at the Breza internment camp, she heard the camp commander's nickname being mentioned by other prisoners, but she never saw him in person. They all called him Kula, and later, upon her release, she found out that he hailed from Semizovac. The six women kept in the room were released on 15 August 1992 due to obvious pregnancies. Of the six of them, two committed suicide as soon as they were released, while the fates of the others remain unknown.

Civilian victim of war T. N.¹⁴ was born in 1946 in Vogošća, where she lived until the outbreak of the war. On 10 November 1992, she was apprehended by a group of Bosniak soldiers, and taken to an unknown location where they beat her ferociously, which resulted in 6 teeth knocked out, and she received a kick in her left ear due to which she lost her hearing. After a short period had passed, she was taken to the Security Services Center, where they extracted a statement from her, after which she was transferred to the Central Prison in Sarajevo, where the torture continued. One man came to her, grabbed her hair, took out a knife and hit her in the head with the handle, while another kicked her repeatedly in the stomach. After seven days in the Central Prison, she was transferred to the "Viktor Bubanj" internment camp, where she shared a cell with seven other Serbian women. Through conversation, she found out that they had been raped. Among them was Dž. R. (born in 1946), who was raped by five guards in the Sarajevo Central Prison in the middle of June in 1992.

In relation to the crimes over the Serbian civilian population in Sarajevo, the following persons have been convicted:

1. Zaim Laličić in the Court of Bosnia and Herzegovina under case number S1 1 K 017982 15 KRŽ. As is stated in the official internet presentation¹⁵, The Court of Bosnia and Herzegovina on 6 January 2015 confirmed the indictment charging the defendant, Zaim Laličić, with committing the criminal offence of war crime against the civilian population from article 173, paragraph 1, item c) of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, in regard to article 180, paragraph 1 of the same Code. At the hearing held on 2 February 2015, Laličić pleaded not guilty before Section I for War Crimes

14 Source: Witness T. N.'s interrogation record from the hearing before the examining magistrate of the Basic Court in Ilidža on November 8th 1995, paragraph 4, page 58

15 Source: Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=1262&jezik=s>, accessed 9 October 2015.

of the Court of Bosnia and Herzegovina, with the trial starting on 3 March 2015. After the trial was concluded, the Panel of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina reached a verdict¹⁶ on 25 May 2015, and found the defendant Zaim Lalić guilty on the count of war crimes against the civilian population from article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and in regard to article 11, paragraph 1 of the same Code, and sentenced him to 9 years of imprisonment. The official statement of the Court of Bosnia and Herzegovina from 25 May 2015 states the following: “The defendant, Zaim Lalić, has been found guilty of inhuman treatment of two detained Serbian civilians as well as the rape of one female, using force and threats, during the war in Bosnia and Herzegovina and the armed conflict between the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina and the Army of Republika Srpska during the period between November 1992 and April 1993, as well as during the year 1993, in the municipality of Ilidža. The defendant, at the time, acted as a guard in the detainment facility that was located in a basement of an unfinished residential building in Hrasnica, as well as soldier with the service number BJ 5063 of the First Corps of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina”¹⁷. The Appellate Court session was held on 23 October 2015. A second-instance verdict from 23 October 2015 was dispatched by the Panel of the Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina on 4 December 2015. Through it, the appeal lodged by defendant Zaim Lalić’s defence lawyer and against the verdict of the Court of Bosnia and Herzegovina, case number S1 1 K 017982 15 Kri reached on 25 May 2015, was partially granted thereby altering the first-instance verdict reached by the Court of Bosnia and Herzegovina in such a manner that the defendant Zaim Lalić, found guilty on the count of war crimes against the civilian population from article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in regard to article 11, paragraph 1 of the same Code, was sentenced to 6 (six) years of imprisonment. In all other regards, the first-instance verdict remained unaltered.

2. Fahrudin Alić – Case number S1 1 K 012524 13 KRO before the Court of Bosnia and Herzegovina. The indictment, among other things, states that the defendant, Fahrudin Alić, as a participant in a joint criminal enterprise for the realization of a common goal, participated in the infliction of major physical and psychological pain on illegally detained Serbian civilians, inhuman treatment and forcing another person to have sexual relations with him by using threats against the physical well-being of her body. The defendant, at the time, acted as a member of the Military Police with the Territorial Defense Force of the Republic of Bosnia and Herzegovina and guarded illegally detained civilians on the fifth floor of the Central Prison in Sarajevo and in the military prison and former army barracks “Viktor Bubanj” during the period from July 1992 until October 1992. The indictment charged Fahrudin Alić with committing the criminal offence of war crime against the civilian population from article 173, paragraph 1, items c) and e) of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, in regard to article 180, paragraph 1 (individual criminal liability) of the same Code. On 5 March 2013, the Court of Bosnia and Herzegovina affirmed the indictment which charged the defendant, Fahrudin Alić, with committing the criminal

16 Source: Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina - First-instance verdict : http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/17982_1K_LZ_prvostepena_25_05_2015_bos.pdf, accessed 9 October 2015.

17 Source: Public statement by the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=4014&jezik=s>, accessed 9 October 2015.

offence of war crime against the civilian population¹⁸. Concerning this process, the defendant Fahrudin Alić failed to appear at the hearing to plead his guilt on 30 September 2014¹⁹, and, according to available information, the defendant is currently located in Belgium.

What follows is the statement of a woman from Sarajevo who was also a civilian victim of war, and whose interview was by Bojana Miodragović, MA.

18 Source: Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=902&jezik=s>, accessed 19 February 2016.

19 Source: Public statement by the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=3445&jezik=s>, accessed 19 February 2016.

Slobodanka Mladić

(This interview was conducted in Novi Grad on 24 August 2015.)

Slobodanka Mladić from Novi Grad was born on 1 October 1952 in the municipality of Visoko. She was living in the village of Hrasnica¹, in the municipality of Ilidža near Sarajevo when the war broke out.

¹ According to the Republic Center for War, War Crime Investigations and Missing Persons of Republika Srpska, the village Hrasnica in the municipality of Ilidža, near Sarajevo, housed ten internment camps for Serbs: The Cultural Center (community house), the building of the former singles' hotel "Famos" (military prison), the FC "Famos" stadium, the basement of "Hrasnica" hotel, "Aleksa Šantić" elementary school, apartment block basement garages below the Muslim police precinct, basement garages on Igmanjski partizanski bataljon Street, the basement of an unfinished residential building in Alekse Bojovića Brke Street (military prison), the basement of an unfinished residential building near a kindergarten and the police precinct in the Sokolović colony (Source: In the book "Places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1995", Banja Luka: Republic Center for War Crime Investigations, 2010, page 22). The local communities Hrasnica 1 and Hrasnica 2 in the municipality of Ilidža had a population of 12437 in total according to the 1991 census, of which 9086 were Muslims (73.05%), 2170 were Serbs (17.44%), and 315 were Croats (2.53%) (Source: The Institute for Statistics of the Federation of Bosnia and Herzegovina: "Population per municipalities as per local community and nationality – Census 1991", <http://www.fzs.ba/Podaci/nacion%20po%20mjesnim.pdf>, accessed 1 October 2015).

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Slobodanka, what was your life in Sarajevo like before the war broke out?

SLOBODANKA: Well, I had a husband, I had two sons. I worked at “Famos”, in the administration. I’m an administrative technician, so I had a wonderful job, and I was happy with everything I had. As for my neighbors, they were mostly Muslims, there were few Serbs. When the unfortunate war broke out, I stayed, thinking that I could live there with my neighbors, thinking that there was no need to go elsewhere since I lived and worked there, I knew people from the company, from the supermarket, from the park where I used to take my children. We simply knew each other. However, I was extremely, um, surprised that those same neighbors came to, uh... First they broke into my apartment and they took my video recorder. I reported the robbery, not just because of the stolen things, but because I felt I couldn’t stay there with my children anymore. In fact, my older son joined the army on 15 May. Mladić became general on the 15th in place of Kukanjac. The neighbors all knew that we were related to Ratko Mladić, when the whole thing started, many took their children home, but our, Serbian children, remained in

the army. My Slađan was at home then. Many knew about our being related to Mladić, people in my company for instance, but that was a time when one was proud of the fact, since, during my son’s army service in Prizren, Ratko was his commander and we met thanks to my son. Those were such times, instead of us helping children meet, my son helped us meet.

BOJANA: How are you related to him exactly?

SLOBODANKA: Well, my father-in-law and Ratko’s father were the children of two brothers, so...

BOJANA: Second cousins. Tell me, when the first conflicts broke out, what date was it?

SLOBODANKA: The first conflicts started around Bayram, I’m not sure, on twenty- something of April, 1992. It was of the utmost importance for my older son Slađan not to be there. Conscription started. I didn’t want him to go, it was important to me for him to leave. My husband was sick, he was a diabetic. He had surgery on one eye in a hospital in Belgrade, and he was supposed to have surgery on the other one as well, precisely around that time, and, thanks to his medical reports, he went there through Vojkovići. He went to Belgrade to have surgery, and I stayed with the children, and it was very

important to me for my older son Slađan not to be there. I wouldn't want him at war anywhere, but it's better if you have one enemy than two. If he had left, he'd have only one, but if he stayed, he'd have both these, and the ones he's fighting for; in fact, nobody'd trust him. I wouldn't trust him. So he obeyed my wishes and left for Vojkovići, and I was left with my younger son Mladen, he was fifteen at the time. The elder one was Slađan, born in 1973, and Mladen was born on 28 March 1977. So, he turned 15 on 28 March and he was taken on 18 May. First they took him, and then they came for me and my sister.

BOJANA: Do you know who exactly they were, do you know any names?

SLOBODANKA: It happened like this: I went to Dragica's, she had a son, Aleksandar, to discuss our departure with her and her mother, because I was planning to leave. I was planning to leave on the following day around nine, to leave for Vojkovići, and if we didn't get through, they'd know where to look for us. I even notified a certain Brana Lubura, who worked at the Crisis HQ. There were 15 of us that were supposed to leave. However, when my son Mladen called me to say that our apartment had been broken into, I phoned the Crisis HQ and everything went to hell from there. I phoned the Crisis HQ and a certain Haris Lokvančić answered the phone. He was of the same generation as my children, as my Slađan, so I said to him "Haris, son, please, this happened, my apartment has been broken into and my video recorder stolen." It's not just about the video recorder, it's just that I couldn't step inside the place anymore. He told me that somebody would be there soon. Alma Tucaković called Čičak came, there was one, they called him Rupa, I don't know his name,

they were all Muslims, they came, and a Ciko, I don't know his name either. Then came Done, a sniper. They came and took Mladen away first. Smiljka was with me, Smiljka Trninić, my sister, she had two children, a daughter and a son. Her daughter is married to a Croat, one Pero Šutalo, he has two children with her, he's a Croat, and her son married a Muslim girl. She was killed in Hrasnica in 1996. She was with me as well, she knew them all, they were her neighbors.

BOJANA: Did they arrive as civilians, or in uniform?

SLOBODANKA: In uniform, they came in uniform. Now, what happened was, we are all born and die naïve, I thought they came out of pity. That Alma felt sorry for me and my children, that they'd help me. However, later I noticed that wasn't it, but that they had a different motivation, they were probably checking if there was anything else to be stolen from the apartment. Done came, he was a sniper, and he asked them what had happened since it was nighttime. Ciko told him that my video recorder had been stolen. So Done came, he stood in the hallway, my apartment had a large entrance hall. My telephone was in the hallway, and as he entered, and my older son had already gone to Vojkovići on the 15th, and they probably knew, so he came to me and asked "Hey, who do you talk to on this phone?" I said "Done, I'm not mad, the phone isn't ringing, it hasn't rung and even if it did, it's a phone, do you understand? But I don't talk to anyone, who is there to talk to?" Then he started cursing my chetnik mother, took the phone and smashed it, pulled the cables from the wall, the whole thing: "F**k your chetnik mother, let's see who you talk to now". Again, I wasn't quite sure of what was

happening. My sister was there and she knew him too, she knew them better since she was theirs (by marriage) much more than I was. I got married here and came to Hrasnica in 1970. So she had lived there a lot longer than I had and she knew them all. And she said "Done, don't, please, don't touch her." My Mladen was sitting on the storage heater, and Done told him "You, kid, come to the Crisis HQ tomorrow at 12. Don't make me look for you, come to the Cultural Center." Thinking that we'd be long gone before then, I said nothing. However, Ciko then said "I'm not going to wait for you", f**k his mother, "I'm not going to wait until 12 tomorrow, you're coming with me now". I said "Ciko, I won't let my child leave at this hour of the night." It was around half past 10. Where are you taking him? Then he cocked his rifle and aimed it at Mladen right in front of me. I... I don't know, man is stronger than any beast. I got out, I tore my hair out, I cried in front of the door, but nobody, not a curtain moved. Even though there were people there who worked with me.

BOJANA: Did your son offer any resistance?

SLOBODANKA: No, no, he couldn't have done anything, they put him in a car and drove him away, and I started crying and screaming and I don't know. This man, Rupa, I can't remember his name, he worked as a security guard for us. He approached me, I was a smoker back then, gave me a cigarette and lit his own. At some point in the night, someone rang my bell, and I asked "Who is it?" and they said "Military Police". I opened the door and they asked if anyone else was there. I said no one. They searched the apartment, bathroom, living room and everything, to see if there was anyone there. There was no one, it was only the two of us.

Suspecting what was afoot, I had packed a bag beforehand – documents, my health insurance card, passport and a change of clothes. I put it all in there, and the gold and money I had, I put it all in the bag. So I asked whether I should take the bag, and they said no, I wouldn't need it, I was going to the Crisis HQ at the Cultural Center to give a statement about the break-in. I was supposed to give a statement at that time of night. They took both my sister and me, took us to the Cultural Center first. They put black blindfolds over our eyes while a soldier led each of us along, commanding "lift your foot up, there's a step" and so on until they brought us to an office. Now, when we entered the office, my sister Smilja, she'd lived there for a long time and knew everyone, by name even, I knew a few of them by sight, I'd seen them around. One by one they came and asked what had happened. I told them. He said "I only came to talk to you a bit, I'm not in charge." This one isn't in charge, anyway, they kept us there all night and I didn't know where my...

BOJANA: Do you know their names, the names of the people who took you and your sister?

SLOBODANKA: I don't know them, they just came and introduced themselves as Military Police. I don't know who those men were. They also wore uniforms, brought a paper for me to sign to confirm that they had apprehended me. That would be that, and I would be right back. Then I went and they gave me to someone else, someone else in that office and one by one they came and asked questions... I didn't know where Mladen was or if he was alright. They brought him to me in the morning, my son Mladen, and they took us out of there and to the "Famos" stadium upstairs, to the locker room. A few men came out of the locker room

then: Slaviša Bjelica, a Čedo, I don't know his full name, he was going to get his daughter but he'd lost his way. There was this Ratko Bokun, he was a mechanical engineer. It was the month of May, the night between the 18th and the 19th. We would spend the night there. He was wearing a short-sleeved shirt, and no healthy skin was visible – it was like they had been putting out cigarettes against his skin. Everything you could see, he looked like he had smallpox. There were marks covering his skin. We spent the night there, they took my Mladen away from me and into another locker room. He cried "Mom, I want to come to you mom, mom". I was afraid they'd kill him, so I tried to calm him down "Be quiet, Mladen, this will pass". One by one they came, all of them neighbors you know by name or by sight or... We simply lived there. They came, they spat, they cursed.

BOJANA: Were there any other people there other than you and your sister?

SLOBODANKA: Back when we were at the Crisis HQ, my brother-in-law, Pero Šutalo called Ustaša, he came and my sister was released. So there was only me.

BOJANA: And when you were taken, were there any other men or women in "Famos", in the locker rooms?

SLOBODANKA: We found Slaviša Bjelica and Ratko Bokun and Čeda who had lost his way and they left and opened one locker room, and I saw a man, I have no idea what his name was, his hair was closely cropped, dyed blond, he had a black ribbon tied around his head, across his forehead, and he shot them between their legs and made them graze on the grass, just like "your chetniks made ours." They took my Mladen here. He wasn't with me and

I had to stay there alone to spend the night in that locker room. A piece of reinforced glass was broken and I began to be afraid. I thought I was seeing things. At some point during the night I heard him say "She's here, she's here." I looked and recognized Pero, my sister's husband. I called to him, but he ignored me. The third time I cursed him, give me a cigarette. He gave me one and then they left. Why they were there I didn't know, but Senad Gadžo, who I knew because we worked at the same company, and he was my sister's neighbor, came in the morning. He asked "Why are you in there, you poor woman?" I told him what had happened, that they took me and my child, and I asked him "Where is Mladen?" He said "I don't know, there's nobody here." And that night I'd heard a chainsaw, and only bad things came to my mind. I thought they were cutting him into pieces... Only bad things came to mind. Then I started crying, and he said don't cry, he's probably here. And then he said he'd ask someone to see why I was imprisoned. Then they said I was a sniper on a yellow building, all kinds of things, that I had a radio station and things like that, which is unthinkable. Then they came in their military jeep without a roof. We sat there, me, Ratko Bokun, Slaviša, Čedo, only Mladen wasn't there. Then they took us to the "Aleksa Šantić" school, under the stairs where the cleaning ladies keep their things, buckets, mops, everything they need to manage hygiene. There they imprisoned, as they had written in chalk, "Prison for men", they kept the males there, and under the other stairs they'd written "Prison for women", and they put me there. I was alone there. There was nothing there, only concrete and myself, there was nothing, nothing else.

Then B. P. arrived². I thought they had sent the woman to interrogate me. She was a nurse in Koševo, they worked for them, bandaged their soldiers' wounds, and things like that, and in the end they imprisoned the entire P. family – Duško and Slobodan and Miša P., the brother-in-law, and her. They imprisoned everyone. When we started talking, she told me "They imprisoned me and my entire family, P." She said that they had been accused of spying. Then they started bringing in Serbs. There was a Slavica Medić, and there was... there were women, this B., and me, and Slavica, and poor Milena Šućur, who had been to her son's, she had a house in Nedžarići, and as she was going home, the airport was given over to the UN-PROFOR, and she was captured. Then there was Božica Ignjatić, and Ljubica Sladoje, and Milena Ždralić, I'm sorry, Milenka, and Mileva Šarović, and there was Zora Koprivica. Perhaps I'll remember more, but in any case, there were plenty of us.

BOJANA: How many women were there?

SLOBODANKA: There were around... ten women. Then when they brought us there, when they brought us to that school, "Aleksa Šantić", the part with the "Prison for men" sign was open, they put men in there, and that's where my Mladen appeared. He started crying, calling for me, pulling my arm saying "Mom, come here." But they wouldn't let me.

BOJANA: How did Mladen seem to you at that moment?

.....
2 Witness B. C. claims that P. B. Personally told him that a man called Ciko and 3-4 more people had raped her. The same witness claims that the aforementioned Ciko belonged to the Military Police, and that he robbed Serbian apartments at the beginning of the war (MUP RS, CJB Sarajevo, Criminal Investigation Department of Sarajevo, statement no. 13-02-323/95 given on 28 August 1995 by B. C. – born in 1956 in Sarajevo, lived in Hrasnica before the war).

SLOBODANKA: I couldn't notice anything except that he was scared out of his wits. We were at the school for maybe a month or two. Then they told us that we'd be transferred to Hrasnica. There were two tall apartment buildings there as well, with garage space for the residents, there was a large nuclear attack shelter, "Famos", let's say, kept, for example, winter stores, I don't know, it was meant for vegetable storage, potatoes, onions, etc. It was meant for that, and if you went straight from the shelter, there was sort of a hall, with garages on both sides. They transformed them into cells. Then they told us to go there. The chief would be there, we'd have a secretary whom we might ask for anything. The chief would be there as well, there would be interrogations, the innocent parties would be released, while the guilty ones would be tried and so on. However, it was the same as at the school, anyone could come there and beat any prisoner. The first one, taken to the gymnasium, was Aleksa Stranput, murdered. The first victim.

BOJANA: Could you tell me what they were doing, did you witness any beatings?

SLOBODANKA: No, there were no witnesses there, no witnesses, it was closed off, you couldn't come and go, you had no contact with other people. They'd come and call for whoever they want. Let's say they called out the name Mladen Mladić, while we were at the school, they'd take him to the gymnasium. Now, they knew who to beat up when they come, but nobody else did. You could hear screams, the noise, you could hear everything, but you could see nothing. That's how they raped, that's how they did everything else. No live witnesses, I don't think anybody saw anything with their own eyes.

BOJANA: Have you kept in touch with the surviving victims afterwards?

SLOBODANKA: While we were imprisoned, it was rare for people to talk, that was the general atmosphere, divisive. A divisive environment, you were in a garage that could fit a car, and 10, 11 women slept there. They all had to lie on their sides against each other, like sardines. If, for example, Zaim Lalić³ came out and took Brigita Papučić, and then Slavica Medić, and then when we were transferred to the unfinished building, me. I can only suppose that what happened to me happened to them as well. So, when we were there, a large metal door was put at the entrance to the garage, they'd knock from above, the guard would leave and then they'd take whomever they liked, whomever they wanted to pick a fight with. They took whomever they wanted, took him to the nuclear attack shelter, and you could hear, if the electricity was on, they'd play some music, and if not, they'd let some water drip, and you could hear the moans and the screaming and you didn't even know who it was...

BOJANA: While you were at the school, did they ever drag you out of that room?

SLOBODANKA: No, no one did at the school, Senad Gadžo was there, I liked him. My child liked him as well. He never left his shift without first going to the Crisis HQ to bring some bread and fish for me. They let me spend an hour with my son every day, he said "feed him when he comes, let him eat." He said "Mladen smokes, just so you know, here are some cigarettes, don't let him ask anyone else, they'll beat him up over cigarettes. Here are some cigarettes, let him smoke when he comes." If you ask me,

Senad was alright, but everyone has their own story. Not everyone experiences the same things. We slept in the same conditions, on the floor, with one blanket under and one covering us, a bucket for going to the toilet nearby, this is where you change your clothes, you couldn't even wash yourself, oh no...

BOJANA: How long were you at the school?

SLOBODANKA: We were there for around three months. Then we were transferred to the garages. They always carried out larger strikes with a lot of casualties on our major patron saints' days, probably to inflict as much pain as they could. We were at the school during the attack on "Famos", in Vojkovići on 4 August, many people in Vojkovići died then. We were in the garages until just before autumn, that's when we were moved to the new building. Incidentally, I had got a flat there, on the fourth floor, and ended up imprisoned all the way down.

BOJANA: What was the name of the street?

SLOBODANKA: This here was the Square, and this is where the "Aleksa Šantić" school was located, that was the street's name.

BOJANA: What happened when you were moved to the building?

SLOBODANKA: When we were moved to the building, downstairs there were store rooms meant for the tenants. Then they expanded the smaller ones and made bigger ones when there was a need for more men to fit in. The women were in one room, later a Zora Koprivica was brought in. She was also, poor soul, she was also going to her sister's and lost her way, then an old woman, last name of Šarović, poor woman, around 80 years old, her son and daughter-in-law had left for Belgrade and she stayed in the apartment, perhaps she thought she could keep

3 This refers to Zaim Lalić (author's note)

it, but they took her, took what they needed, and even said they'd found a machine gun in the apartment. The old woman could barely walk, let alone carry a machine gun, but there you have it. We were there, and then winter came, and they started having drunken parties. They threw parties and had our poor women serve them, when they beat someone, they'd make our women clean the blood without knowing who had been beaten, the walls were covered in blood, you need to wash away all the blood, to clean. A Džemo Šuško, who regularly took me out to make them coffee, or toast with feta cheese, etc. One time I said I wouldn't, I said that I had taken my pills, and he kicked me right between the shoulder blades, then poured a bucketful of water all over me, drenched me in it. He pulled my hair and I got up, I had to go either way. Unfortunately, you couldn't complain, you couldn't complain to anyone anyway, you weren't allowed to. The commander was called Zijo.

BOJANA: Do you know his full name?

SLOBODANKA: I don't, it was Zijo, I don't know his last name, but when we were at the garages, there was a Huso there, I don't know his last name. Now, they said he was from Sjenica, but who he really was or what he did or where he'd come from, I don't know. And here was a Zijo, I think he'd also been a commander at Butmir. So I saw Mladen there a few times, and he had been beaten and was bruised all over. He said it was nothing, he probably didn't want to tell me. All sorts of things happened, you can't put what we survived for 366 days into a few hours or days.

BOJANA: I need to ask you where those women were, did you and the other women go through any other maltreatment?

SLOBODANKA: For example Zaim Lalić⁴ came and called out "Hey, yellow woman, come here." The first time he took me out... The women mostly went out when lunch was served, or, I don't know, to pick up the dishes and carry them to the improvised, unfinished bathroom, where there was no water... And as far as hygiene, a bathroom, the toilet, were concerned, we didn't need any of those because we went into buckets, and our people, again, threw that out, carried the buckets out, because they wouldn't have. And when he took me out for the first time, he called to me "Hey, yellow woman, come here." I thought he was calling me to do that, or to pour some water or grab the dishes. And he said "Follow me." He went in front of me, and I went behind, he brought me to an office, and as he entered, he shut the door, slapped me two or three times straightaway, pulled my hair and said that I should know how to behave because my child was there. Unfortunately, my child was there. Then he took a baseball bat from the shelf, hit me a few times over the back, took me back to my cell and said "Not a word about this to anyone, no one can know because you have a child here." I told no one. What did they expect, maybe they were waiting for the war to come, to rescue me, maybe they were waiting, I don't know anything, but I did nothing wrong. I didn't choose my parents or where to be born... After that, he took me out a couple of times, about ten times, took me to the bathroom. He took me to the bathroom, there was a tub there where we women washed ourselves, they'd hide the water, and then two or three of us at a time would go and wash ourselves. And he came and very

4 Based on case number 1 1 K 017982 15 KRŽ, this refers to the convicted Zaim Lalić, who has already been mentioned.

arrogantly turned me toward the tub, took my clothes off, did his business and then sent me back like that, poor and miserable... You feel so miserable. You're miserable for being here, and you know you didn't even do anything. And then when somebody uses you as his object, his thing... When I need it I'll take it, and when I don't... Horrible, horrible things...

BOJANA: Your assailant has been convicted, is that correct?

SLOBODANKA: He's been convicted, but not for enough, what are nine years for such despicable acts. He physically tortured a Radovan Dubljević... If there's any justice, I expect that he will, he's done plenty of other bad things. Hardly none of his shifts saw no beatings. Many Serbs suffered down there, many were killed. A 90-something old man from the Sokolović Colony, Guzina, started losing his mind, he'd gone to Iliđa to get his pension and they imprisoned him, took him to Hrasnica, that happened in the garages, and they killed him. The man was murdered. They beat people, they beat them, they drag them on tarpaulin, you can hear it scraping against the ground, they open a cell door and throw him in there, then in the morning when we went out for walks they'd see he wasn't present, asked about him, and then they'd call their doctor who would only declare the man's death of natural causes. I don't know how many people died in my Mladen's arms. They beat them up, break their spine, and you can't live long without it, and they're dead. All the Serbs were listed as having died of natural causes, unfortunately.

BOJANA: Do you know how many people died there?

SLOBODANKA: Well I don't know, how could you know... When we were in the garages, there

was a Borko Stojanović, a business manager, he worked with vehicles, then Gojko Stjepanović, Viktor Vasović, who had also worked in Precision Engineering, an accomplished engineer. There was no mercy, it doesn't matter if you were with them or against them. They brought this one man, Viktor Vasović, tortured him in his apartment all night, and then brought him to prison so they could rob him. So, suppose you asked, for example, once, I asked where Gojko was. They told me he was dead. You couldn't understand that he was dead, and there are other cases like that, I can't remember now. I knew from the start, if somebody wanted the truth to be known, this would have happened much, much earlier. It is never late for the truth to come out, but I can't remember everything from the past 20-something years perfectly, my brain isn't as fast as it used to be. We don't know what tomorrow will bring, maybe we'll be together again. They aren't ashamed, they talk about it, they travel the world. I have nothing like that, nothing. I have a disability pension and a military pension from my late son, he supports me, he and his two children.

BOJANA: That was Sladan, am I right? How did he die?

SLOBODANKA: He died in battle in 1995. He was in the army for the entire time and then he died on 14 June at the headwaters of the Bosna river, but I feel terrible that Mladen couldn't do anything, that his children, his children, my child, they only have their father's name on a piece of paper, on their birth certificates...

BOJANA: How long were you and Mladen imprisoned?

SLOBODANKA: We were imprisoned for one year and one day, we were captured on 18 May 1992, and released on 19 May 1993.

BOJANA: Could you tell me how the exchange happened?

SLOBODANKA: They were looking for us, and people told me that Fikret Pljevljak, he was the commander of the 5th Corps, said that he would disband the entire camp before he would give up Mladić. And then they made the exchanges. There was a Mirela Granov, Sladan had heard that she had been imprisoned somewhere, and she was, in Lukavica, so they looked for her but the trail had gone cold, and it turned out she was at Vaske's while they were searching for her. These people were looking for us, and they were looking for her tirelessly, so that they could exchange her, and they probably thought she was gone, so they said no, it's impossible, if we don't have her, you can't leave either, and then Sladan found out that she was at Vaske's and went to Ilijaš to him to ask for Mirela so that he could exchange her for his brother and mother. And Vaske allowed it. Sladan brought her to his apartment in Ilidža and she spent three months at his place, she dined at his table, slept in his bed, washed herself in his bathroom, while we were hungry and thirsty and in a basement. They attempted three exchanges for her, and the third one succeeded. I could have asked to flee the country, to leave, but I didn't want to, the sky is the same everywhere. I have visited my brother's in the USA, I could have gone there. It wouldn't be right, the sun shines brightest in my homeland. I'd be far from my family, although I don't visit my son often because he lives far away. My son Sladan was buried in Sokolac, and I can only visit him once a year... But again I'll say that it would be different if I had gone there, what do I know. They're not my people and that's not my country. After all, nobody can love the Republika Srpska more

than I do, I've slaved away for her along with my child, and my foundations are built in it, my son is built in. He is the foundation of this Republika Srpska.

BOJANA: We have some documents that say there were special apartments where these women, from the buildings you were in, were taken and given to some special people from the 4th command of the Motorized Brigade of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina. Do you know anything about that?

SLOBODANKA: I'll tell you again, if they took someone, you didn't know why, and if they came back, they simply... We didn't have, regardless of everything, we were Serbian women, we were all in the same position and in the same space, the same conditions, but we didn't open up to each other. Why not? I don't know, I couldn't explain it now. For instance, I had no one, I could tell no one what had happened to me. For instance, when I was released, when I was exchanged on 18 May 1993, and on 1 August Sladan's daughter Tamara was born. When I walked that child or drove it around, everyone thought it was my child, that I arrived pregnant, because they said Slobodanka was pregnant, she'd been raped, there's nothing they didn't do to you there and things like that. We didn't confide in each other, we didn't talk.

BOJANA: There was no trust?

SLOBODANKA: There wasn't.

BOJANA: When you were exchanged, where did you go?

SLOBODANKA: We went to Ilidža. We were exchanged at the airport, the Red Cross handled the exchange and then we went to Ilidža to my Sladan's home, the older son. Then it somehow... I don't know, basically, Mladen committed suicide.

BOJANA: Do you believe it was specifically connected to his experiences in captivity?

SLOBODANKA: I do. It weighs heavily on my heart, he was a fifteen-year-old child, the best childhood year was taken from him, stolen. He had to be at the forefront, at the route from Hrasnica towards the airport, they dug the tunnel to Sarajevo beneath the airport. Serbs did all that. Over there, when we were in the garages, people came, I believe they were mujahedin, people with big beards came, took us all out and filmed us, they wanted to film the cells but were refused. And they beat our people, they were turned upside down, like St Peter was crucified, their hands and legs in the air and they beat them with rifle stocks, beat them and yelled "Muslim, muslim," as if they were chetniks beating Muslims. And that went out into the world?

BOJANA: It was recorded?

SLOBODANKA: It was recorded and it went out into the world.

BOJANA: How often did that happen?

SLOBODANKA: Two or three times while we were in the garages.

BOJANA: Do you remember what kind of uniforms they wore, how were they dressed?

SLOBODANKA: They had beards, I don't know if they were wearing uniforms, but they had beards. You simply couldn't see a thing. He'd let you out, you had to turn to the wall, and when he commanded it, you'd have to go back in in the same manner. So you could see nothing that was happening behind your back... You can't just tell this, one day would be little time to paint the whole picture. When one starts talking about it now, do you know that I have trouble believing it? I have medical issues now, but they keep asking me for initial reports. Couldn't there have been a doctor at the exchange, to check people's health or to tell them what to do? The only things I have are the things they found on me when they took me, the paper they gave me that affirms my arrest and the confirmation they gave me when I was exchanged that says I can exercise my rights on the territory of the municipality of Ilidža. What rights? Whoever I've turned to, they all tell me that I am missing initial documentation. Could I check my health on my own?

HERZEGOVINA

The most severe obliteration of the Serbian people of this region occurred in Mostar, Čapljina and Konjic. According to data from the 2001 publication of *The Continuity of Gallowses and Camps*, the gravest crime against the Serbian population occurred in the settlement of Bradina, where 31 persons between the ages of 25 and 35 were slaughtered. A great number of victims were found in Čelebići, while over 20.000 Serbs were driven out of Mostar¹. During the war a number of camps were established in Herzegovina, of which the most numerous were in Mostar and Konjic. The most notorious were Bradina and Čelebići near Konjic, Rodoč at Mostar, and Dretelj at Čapljina². According to new sources from the National Centre for War, War Crime Investigations and Missing Persons of the Republic of Srpska, 63 camps and prisons for Serbs were registered on the territory of Herzegovina: 2 camps in Gruda, 2 in Jablanica, 14 in Konjic, 2 in Široki Brijeg, 6 in Ljubuški, 18 in Mostar, 3 in Posušje, 3 in Prozor, 2 in Stolac, 9 in Čapljina and 2 in Čitluk³.

1 According to data from the Institute for Statistics of the Federation of Bosnia and Herzegovina, 23846 Serbs lived in the city of Mostar, as recorded in the 1991 census (Source: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>, accessed 18 November 2015)

2 Continuity of Gallowses and Camps, Banja Luka; the Republika Srpska Documentation Centre for War crimes, 2001

3 Raković S. (editor): Camps, prisons and detention centres – places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996 (working copy), Banja Luka; the Republic Centre for War, War Crime Investigations and Missing Persons

Figure 12. – Dretelj camp near Čapljina

As historian Dušica Bojić elaborates, a Croatian Herzeg-Bosnia was established in 1992 in Mostar and the Neretva valley⁴. The conflicts began on 3 April 1992 in the Northern Camp of the JNA, in which soldiers of all nationalities of the former Yugoslavia were garrisoned. Regarding the suffering of Serbs in this region, Bojić adds that the inhabitants of the villages Goranci and Bogodo were the first to suffer when they were attacked by members of the Croatian Army on 18 May 1992⁵. All the men from the villages were beaten, arrested and imprisoned in the Croatian Defence Force (HOS) camp on Šantić Street in Mostar. On 15 June 1992, the orthodox Cathedral of the Holy Trinity, dating back to the 19 century, was burned and razed by units of the HOS. That same June, the Serbian village of Vrapčići near Mostar, which numbered almost 2000 Serbs before the war, was annihilated⁶. On 19 June 1992, HOS forces entered the village of Željuša, the majority of the population of which had been Serbian, and at the same time the Croatian Army instigated terror among the Serbian populace along the lower Neretva River. On the same day, the Croatian Army pillaged and burned the medieval orthodox Serbian monastery Žitomislić⁷. The villages of Lokve, Bijelo Polje, Blagaj, Raška Gora and others were also attacked, the populace driven out and religious sites and cemeteries razed⁸. Serb villages in the Čapljina region were also targeted. The village of Grabovina was shelled as early as 13 and 14 April 1992, while Prebilovci was devastated on 9 May 1992, and during the month of June of the same year the Croatian Army demolished a church which was built as a commemorative ossuary for Serbian victims of ustasha crimes during World War II⁹. During the war, the Croatian Army carried out various forms of torture on civilian war victims of Serbian nationality, confining them in camps on the territories of Herzegovina and Croatia. Described by witness accounts as the most ruthless was the internment camp

4 Dušica Bojić, 1996: *Suffering of the Serbs in Mostar and the Neretva Valley: book of documents*, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 29

5 Ibid., 30

6 Source: 1991 census: <http://www.fzs.ba/Podaci/nacion%20po%20mjesnim.pdf>, accessed 7 February 2016

7 Dušica Bojić, 1996: *Suffering of the Serbs in Mostar and the Neretva Valley: book of documents*, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 30

8 Ibid., 31

9 The commemorative church and ossuary in Prebilovci, along with the bones of Serb victims housed in the crypt, were mined in June 1992 by members of the HOS, HVO, as well as regulars of the Croatian Army. The church was rebuilt 20 years after it was demolished. On 8 August 2015 it was sanctified as the Temple of the Resurrection of Christ in Prebilovci;

Source: http://www.spc.rs/sr/vaskrs_prebilovaca_osvetshenje_hrama_vaskrsenja_hristovog_u_prebilovcima, accessed 10 February 2016

Dretelj near Čapljina, a former military fuel storage facility, which served as a camp for Serbs from April until 31 October 1992. According to data gathered by Dušica Bojić¹⁰, witnesses recognized the following individuals as having acted as torturers in the Dretelj internment camp: Edin Buljubašić (warden), Sergej Belović, Damir Glogovac, Srećko Herceg (warden), dr Zoran Hranilović (from Zagreb), Luka Ilić (from Metković), Dane Ivanković, Zlatko Jedvin, Sead Kapetanović called Kapa, Blaž Kraljević (general), Vinko Martinović aka Štela, Ahmet Matikan (from Dubrave), Nedeljko Miličević called Šapa, Srećko Mirić, Ilija Mustapić (from Gabela), Toni Ranč, Hasan Toporan (from Konjic), Viktor Zvonko (from Čeljevo), Ivan Zelenika.

To better illustrate the events that took place in this part of Herzegovina, the testimonies of two civilian war victims that survived torture and rape in the Dretelj internment camp will be related. According to the testimony of witness T. Č. (filed under code number 88/00739¹¹) born on 18 August 1943 in Počitelj, municipality of Čapljina, she was arrested on 1 July 1992 by two soldiers of the HOS. They informed her that they were bringing her in for questioning and drove her to the Dretelj internment camp. While still in the vehicle, they blindfolded her and started beating her with their hands, rifles, boots, and even started strangling her, which left marks on her neck. Given that they had no warrant for the arrest, they first drove her to the Old Post Office in Čapljina, with the aim of acquiring one. While one of the soldiers was getting the warrant, the other told her that the only reason she had been arrested was because she was a Serb. T. Č. stressed that there was no other reason. Up until the war, she had been working in the "Lasta" biscuit factory in Čapljina, had not been a member of any political party, nor had she had any public exposure. In Dretelj, she was confined to a room with nine other women. Among them were Olga Draško, Jelena Mrkić, Gospava Savić, Vera Brstina, Anda Vojinović and others. The harassment started immediately. At night, the women were taken out, usually in pairs, and returned at some later hour. Not a single woman was spared of rape. From the room where they had spent their first day, they were transferred to rooms in the basement. Every day women were brought from all corners of Herzegovina. She estimates that during her confinement in the Dretelj internment camp, there were 104 female captives. One day they made a list and sent 80 women to Žitomislić, to be held in a tunnel. Afterwards, they sent them to Mostar, while she was left with another 20 in Dretelj. While imprisoned, she found out that her mother Cvijeta (born in 1909) and her paternal aunt Vasilija (born in 1912), who were both present on the day of her arrest, had been killed. They were murdered by Edin Sakać from Tasovčići. According to information she was given by a neighbor, a member of the HOS, both of the elderly women had their throats cut. T. Č. left Dretelj in October 1992 for the barracks in Čapljina, where there were somewhat better living conditions for the prisoners. At that place the HVO was in charge, so they were treated better than by the HOS. She was held in Čapljina for a month, from whence she was transferred to Ljubuški for a week, then was sent to Pakovo Selo for a prisoner exchange. Since the exchange failed, she was sent to Lora in Split, where she was confined for two days, then sent back to Ljubuški, where, after four days, she was finally transported to Rodoč, where she was held until 31 October, when she was exchanged.

10 Dušica Bojić, 1996: *Suffering of the Serbs in Mostar and the Neretva Valley: book of documents*, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 437

11 Dušica Bojić, 1996: *Suffering of the Serbs in Mostar and the Neretva Valley: book of documents*, Belgrade: the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, pages 333-336

T. Č. has pointed out that the Dretelj internment camp was run by the HOS who were especially ruthless in their torture, which they resorted to on a daily basis. The men were viciously tortured. Captive Sava Žuža and his son had their tongues pierced by bayonets and T. Č. attests that twenty-year-old Saša Stolić had his appendix removed while conscious. In her closing, T. Č. states that, during her confinement in the Dretelj internment camp, she was subjected to torture, multiple beatings, rape and various types of psychological torture.

In the documentary “Mučenici” [‘Martyrs’] we are given the testimony of D. O., born in 1956, concerning events in the Dretelj internment camp, where she was captive and where she endured the most severe forms of torture¹². Up until the beginning of the war, D. O. had been employed in the medical center in Čapljina as a general physician with a degree in microbiology. She was arrested and sent to camp “Dretelj” near Čapljina, on 5 March 1992 by Croatian soldiers Joza and Zlatko Vegar, who had been her neighbors. That same day, those two soldiers brought dentists Duška and Nikola Kuzman, professor Momčilo Ekmečić, retired colonel Vlada Milošević and other Serbs to the camp, with the explanation that they were to be used as exchange prisoners for their own soldiers. D.O. states that camp commander Miro Hrستیć had said that they were ustashas and that it was well known what the ustashas did. The systematic rape of women ensued. According to D. O., a camp officer, a certain Sejo from Crikvenica, was among the first to rape the female captives, as well as another officer, Hector Ćosić called Dida from Australia. Exceptional cruelty during the rapes was demonstrated by private Salko from near Tuzla, Ivan Medić and Zvonimir Bjeliš from Opuzen. D. O. attests that the military police and soldiers in the camp also raped the women, with the exception of Mile Vega from Čapljina, the then-president of the HDZ¹³ chapter in the municipality of Čapljina, who merely observed the rape. According to D. O., the persons responsible for organizing camp “Dretelj”: Antun Luburić, Blaž Kraljević, Miroslav Hrستیć, Ivan Petrušić, and Damir Luburić, enabled the torture of captive Serbs, while they did not beat the prisoners or commit rape themselves. As the witness states, since the formation of the “Dretelj” internment camp, the rape of women was an everyday occurrence and the rapists varied from soldiers to police officers. After 15 June 1992, some order was established and rape became a rare occurrence. With regards to her own fate, the day after she had been brought to “Dretelj” on 6 May 1992, D. O. was beaten and raped by two soldiers. The following day she was raped again, by other soldiers. D. O. states that in the period from 5 May until 15 June 1992, the rape of women was an everyday occurrence and that within that time period about 80 women were held captive in the internment camp “Dretelj”. Some of the women were raped more than 30 times and were sometimes taken out four times during one night, or were raped by a large number of soldiers. D. O. was exchanged on 18 August 1992.

Concerning the court cases against persons suspected of war crimes on the territory of Mostar and the Neretva valley, first-instance verdicts have been reached for Ivan Zelenika and others (appeals pending):

- 1. Ivan Zelenika** sentenced to six years in prison,
- 2. Ivan Medić** sentenced to seven years in prison,

---

12 D.O. appears in the documentary *Mučenici* (‘Martyrs’, 2008), directed by Denis Cvitićanin, about the suffering of Serbs in internment camps Lora, Dretelj and Čelebići (Source: <http://www.imdb.com/title/tt1215465>. The complete film about Dretelj camp can be found via the following link: https://www.youtube.com/watch?v=o1Qrlcx_zGU. Accessed 23 December 2015) During the part of the film section concerning the Dretelj internment camp, the identity of D.O. was concealed.

13 Hrvatska demokratska zajednica – Croatian Democratic Union

3. Edib Buljubašić sentenced to six years in prison, totaling a 34-year sentence for another crime unrelated to war.

4. Marina Grubišić-Fejzić sentenced to 5 years in prison. In the same trial before the Court of Bosnia and Herzegovina, number S1 1 K 009124 12 KRŽ¹⁴, the defendant was acquitted of charges.

5. Srećko Herceg

In the case of Ivan Zelenika and others, it was stated that in the period since May until August 1992, Ivan Zelenika, acting senior officer in the HOS headquarters, Srećko Herceg, acting commander of the military prison “Bruno Bušić” in Dretelj, Edib Buljubašić, acting member of HOS and acting deputy HOS camp commander of “Bruno Bušić” in Dretelj, Ivan Medić and Marina Grubišić-Fejzić, acting members of HOS and guards in military prison “Dretelj”, along with other persons, committed crimes against humanity upon victims of Serbian nationality held captive in the Dretelj internment camp. The Court of Bosnia and Herzegovina confirmed the indictment on 13 March 2012 in the case against Ivan Zelenika and others, and after all of the defendants had pleaded not guilty, the trial started on 12 June 2012. The court rendered a first-instance verdict of guilty on 14 April 2015 in the case of Ivan Zelenika and others¹⁵, by which the defendants: Ivan Zelenika, Ivan Medić, Edib Buljubašić and Marina Grubišić-Fejzić, were found guilty of the criminal offence of crimes against humanity. In this case, Ivan Medić was also convicted of rape of a female captive of Serbian nationality.

On 3 February 2016, the Court of Bosnia and Herzegovina ordered sanctions on suspects:

6. Miroslav Hrstić from Ljubuški,

7. Ivan Medić from Ljubuški,

8. Miljenko Nogolica from Čapljina,

9. Tonča Rajić from Mostar and

10. Jadranko Martinović from Široki Brijeg for the criminal offence of war crimes against the civilian population¹⁶. The listed persons are charged with unlawful arrest, assault and battery, torture and pillaging of private property while serving as members of HVO and HOS in the Dretelj internment camp in the municipality of Čapljina in 1992, while only three are charged with sexual assault of female persons of Serbian nationality¹⁷.

Regarding the Konjic region, before the hostilities began, the Serb populace of this area constituted a minority, around 15% according to the 1991 census¹⁸. The joint military forces of the Muslim-Croatian coalition committed grave crimes against the Serb populace. As pointed out by Dušica Bojić, on 18 April 1992, the First Split Irregular Company, numbering almost a hundred men, arrived in the region

14 Source: Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?opcija=predmeti&id=698&jezik=s>, accessed 16 February 2016

15 Source: Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdicts: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/9124_1K_ZI_prvostepena_presuda_14_04_2015.pdf, accessed 16 February 2016

16 Source: Public statement by the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=4273&jezik=s>, accessed 18 February 2016

17 Source: Four persons arrested for suspicion of committing war crimes on the territory of Čapljina, Dnevni Avaz, 1 February 2016, link: <http://www.avaz.ba/clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine?url=clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine>, accessed 18 February 2016

18 Results of the 1991 census in Bosnia and Herzegovina: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20opstinama.pdf>

of Konjic, putting further pressure on Serbs that, en masse, began their flight from Konjic to neighboring villages¹⁹. The first conflicts began as early as 15 May 1992 and saw the first casualties among the populace of the village of Blace, where nearly the entire Serbian population was slaughtered, followed by casualties in the populations of the villages of Bjelovčina, Cerići and Donje Selo, which was later converted to a prison camp for women and children²⁰. Further strikes by the Muslim-Croatian coalition forced the Serbian inhabitants of the village of Brđani to completely evacuate and relocate to Bradina, which had already repelled an assault by enemy forces on 12 May²¹. On 20 May, the village of Bradina was assaulted again, which proved fatal for the Serbian inhabitants, including children and the elderly. The captured civilians were sent to Čelebići camp, where they were subjected to monstrous torture, denied food, water and basic hygiene²². According to further data gathered by Dušica Bojić, the commander of the Čelebići and Konjic internment camps was Zdravko Mucić called Pavo, while his deputies were Hazim Delić in Čelebići and Ismet Hebibović called Broćeta in Konjic. “Čelebići” camp was disbanded in December 1992 and its captives were transferred to the Sport Hall “Musala” camp, which was in operation until October 1994 and served only for the imprisonment of Serbs²³.

In the book *Sufferings of the Serbs in Konjic and Tarčin – book of documents* (1995), Dušica Bojić describes the systematic rape of Serbian women and girls in the region of Konjic by Muslim and Croat soldiers. Based on testimonies, it is known that a certain Briša and Admir Škojić from the village of Stojkovići raped and killed Bosa Kuljanin from Bradina²⁴. Furthermore, a certain Redžo Balić from the village of Bale raped and subsequently murdered Anđa, Sofija, and Mara Đorđić from Zukići²⁵. According to witness estimates, around 150 women of Serbian nationality were raped in the municipality of Konjic during that period²⁶. Based on their statements, the rapists have been identified as: Adil Balić (confessed to the rape of 52 Serbian women before the military court of Republika Srpska – was later, by means of exchange, extradited to Muslim authorities); Makan Rasim (confessed to committing 30 instances of rape); Ibro (Hazim) Delić, Zijo (Nurko) Landžo, Jasmin (Ibrahim) Guska, Ivica (Vidak) Azinović, Zdravko (Janko) Mucić, Esad (Ibro) Ramić, Redžo Ljevo, Briša Škojić, Admir Škojić, Redžo Valić, Dinko Zebić, Midhat (Avdo) Pirkić, Zajko Čamčić called Plavi, Omer Landžo called Zenga²⁷.

In her testimony, Ž. Z. (in the book filed under code number 88/00455²⁸), born in 1950 in Konjic where she lived with her husband and daughter, stated that after the initial armed conflicts, her husband was arrested and sent to internment camp Silos in Tarčin on 13 July 1992. Ž. Z. and her daughter were

19 Dušica Bojić, 1995: *Sufferings of the Serbs in Konjic and Tarčin: book of documents*, Belgrade, Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 11

20 Ibid., 12

21 Ibid.

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Dušica Bojić, 1995: *Sufferings of the Serbs in Konjic and Tarčin: book of documents*, Belgrade, Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 85

25 Ibid.

26 Ibid., 86

27 Ibid.

28 Dušica Bojić, 1995: *Sufferings of the Serbs in Konjic and Tarčin: book of documents*, Belgrade, the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, page 28

left alone in their apartment, after which there were searches, threats, inquiries for possible concealed weapons, etc. by the soldiers. Some time afterwards, the soldiers came for Ž. Z. and took her to the motel "Orahovica" to take her statement. After taking her statement, they moved her to another room, where they proceeded to physically harass Ž.Z. until three of the soldiers ultimately raped her. She was later returned home and was not further abused. She crossed into Serbian territory from Konjic on 23 August 1994.

According her statement, R. C. from Donje Selo (municipality of Konjic) taken by Ksenija Lukić in Belgrade, 3 January 1993, published in the book *The Crime Awaits Punishment*²⁹, was arrested on 27 May 1992 by Ševko Nikšić (Konjic police commander), Jasmin Guska (Konjic police commissioner), Zvonimir Belša called Nono (former Konjic police commander), Ibrahim Đura (former FC "Sarajevo" player) and others, and was, along with Trilo Čečez, taken to Čelebić camp (former JNA barracks), where she was handed to Azem Delić from Konjic, who was the deputy camp commander. The first day, R. C. was interrogated by Delić, during which he beat her, only to rape her after the interrogation. Two days after, she was once again raped by three soldiers, while on the fourth night they brought in Serbian women from Bradina, whom they raped, leaving R.C. unmolested for that evening. After 22 days of imprisonment, a Serbian girl, I. N. from Ibar, along with an older Serbian woman. A. L. Azem Delić raped I. N. on the same night. After that, the women from Bradina were released, as was A. L. after another four nights, while R. C. and I. N. remained in the camp. After two months' time, she was again raped, by a civilian named Nurko, and was not raped afterwards, while Azem Delić took I. N. out on multiple occasions and raped her. In July 1992, five women of Serbian nationality were brought to the camp from the village of Zukići (Sofija Đorđić, around 65 years of age, Anda Đorđić, around 45 years of age, Mara (last name unknown, author's note), and Jelena Đorđić, around 47 years of age). Amongst them was also a thirteen-year-old girl whom Azem Delić attempted to rape, but was stopped by Pavo Mucić, the prison commander, who came from Konjic to save her. The women that were brought in, including the girl, were beaten. The following day, Pavo Mucić insisted that the women be released, saved the girl whom he delivered to her relatives in Konjic, while the other women were killed by Redže Balić from Bala near Bradina. R. C. testifies that, during her captivity in the Čelebić internment camp, members from the International Red Cross came on multiple occasions, but all the women were hidden away during their visits. During one such visit, R. C., despite being warned, made contact with the Red Cross members, thanks to which she and I.N. were released on 31 August 1992.

Victim G. Ć. (filed under code ***4³⁰), a Serbian female born on 19 April 1949 in Donje Selo, municipality of Konjic, where she lived with her family, stated that, on the day of 22 May 1992, Croatian and Muslim soldiers entered Donje Selo, upon which they arrested all the male inhabitants and a large number of women and had them sent to Čelebić camp, which was 7 kilometers away from Donje Selo. The same day, Serbian houses were burned, including the house of witness G. Ć. Her husband had not surrendered during the assault and was in the vicinity of the village. On 22 May 1992, Ševko Nikšić,

29 Miroslav Janković et al., 1995: *The Crime Awaits the Punishment*, Novi Sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel, pages 156-160

30 Dušica Bojić, 1995: *Sufferings of the Serbs in Konjic and Tarčin: book of documents*, Belgrade, the Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia, pages 70-73

commander of the Konjic police force and her husband's superior, along with police commissioner Jasmin Guska, former police commander Zvonimir Belša, called Nono, Ibrahim Đuro, an FC "Sarajevo" player, and some others she did not recognize, came to her brother-in-law's house where she was staying after the assault on the village. She was then arrested, while four more houses were burnt, including her brother-in-law's in which she had been staying. Her brother-in-law, Milorad Čeček, was killed by a certain Sadik Teletović from Konjic. Along with her other brother-in-law, Trilo Čeček, she was taken to Čelebić camp and into the custody of a Muslim from Konjic, Azem Delić, who was the camp's deputy commander. First, she was interrogated on her husband's whereabouts and, seeing she did not know his location she was beaten. During this time, Azem Delić raped G. Č. after which an Albanian, nicknamed Šok, entered the room and attempted to rape her, but desisted, because she was crying and defending herself. On the third night of her captivity she was again escorted by four soldiers into the camp's reception room, where three of them raped her. The following day, young Serbian women from the village of Bradina were brought and raped the same night, while G. Č. was left unmolested. After two months of captivity, she was raped again, by a civilian named Nurko, who repaired weapons in the camp. After that she was not raped again. G. Č. stated, that, in July 1992, women from Zukići were brought to the camp, amongst which was a thirteen-year-old girl whom Azem Delić attempted to rape, but was restrained by Pavo Mucić, the prison commander. In September 1992 G. Č. managed to flee to Serbian territory along with her children. Her husband had been killed in the meantime.

Concerning matters brought before the Court of Bosnia and Herzegovina regarding the crimes against Serbian civilians in Konjic, the following cases are known:

1. Zrinko Pinčić – According to the indictment, the defendant, Pinčić, acting as a member of the Croatian Defence Council (HVO), in the period from November 1992 until March 1993, in Donje Selo, municipality of Konjic, during the late hours of the night, repeatedly came armed to the house where Serbian civilians, women and children, were being held. The defendant, Pinčić, allegedly, on multiple occasions, took a single female person outside the room they were being held in and forced said female person to have involuntary sexual intercourse, while keeping a rifle next to the bed and threatening that he would bring in another fifteen soldiers and then see what happened. Zrinko Pinčić is charged with the criminal offence of war crime against the civilian population according to article 173, paragraph 1 of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina in regard to item e) which, among other violations, includes the coercion of person(s) by means of force or by means of threat of assault on a person's life or body or the life or body of a person's loved one, to commit sexual intercourse or similar sexual conduct (rape), including article 180, paragraph 1 CC of B&H (individual criminal liability). The indictment was affirmed by the court on 26 June 2008 and the trial in the case against Pinčić no. S1 K 014434 13 KRŽ (X-KRŽ-08/502) started on 8 September 2008³¹. On 28 November 2008, the court handed a first-instance verdict³² by which the defendant Pinčić Zrinko was found guilty of war crimes against the civilian population and sentenced to imprisonment for the duration of nine (9) years. The Appellate Panel of

31 Source: Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=151&jezik=s>, accessed 19 February 2016

32 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2008/X08502_1K_PZ_prvostupanjaska_28_11_2008.pdf, accessed 19 February 2016

Section I for War Crimes met on 2 December 2009. After the session, the Appellate Panel of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina rendered a second-instance verdict³³, overruling the appeals of the Prosecution of B&H and the defense of the defendant Zrinko Pinčić as baseless and fully ruling in favor of the first-instance verdict rendered on 28 November 2008. After the Constitutional Court of B&H, having held a meeting on 5 November 2013, sustained appeal no. AP 1705/10 of the convicted Zrinko Pinčić, determining injury to the rights of the plaintiff from article 7, paragraph 1 of the European Convention, overruled the second-instance verdict of the Court of B&H X-KRŽ-08/502 rendered on 2 December 2009 and ordered the Court of Bosnia and Herzegovina to ‘immediately reach a verdict conforming to article 7, paragraph 1 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms’, the Appellate Council of the Court of B&H made a ruling on 29 November 2013 by which the sentence against the defendant Zrinko Pinčić, who was found guilty before the Court of Bosnia and Herzegovina for the criminal offence of war crime against the civilian population and sentenced to imprisonment for the duration of nine (9) years, was suspended. The second-instance verdict of the Court of B&H having been overruled by the Constitutional Court, there was no legal basis for the further enforcement of the sentence upon the convicted. In the case of Zrinko Pinčić (S1 1 K 014434 13 Krž) the Court dispatched on 27 December 2013 a second-instance verdict which denies the appeal of the Prosecution of B&H, having been found baseless, while sustaining the appeal of the defense for the defendant Zrinko Pinčić pertaining to the part of the legal qualification of the crime and the determined legal sanction. Thus, the Court ruling from 28 November 2008 was revised on the charges and the defendant Zrinko Pinčić was found guilty for the criminal offence of war crime against the civilian population based on article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of the SFRY and sentenced to imprisonment for the duration of six years. The remainder of the appeal was denied and the first-instance verdict was confirmed³⁴.

2. Čerim Novalić³⁵

— According to the indictment, the defendant Novalić, during the period of conflict between the Army of the Republic of B&H and Army of Republika Srpska on the territory of Konjic, as a member of the Army of RB&H, during the month of September 1992, in the village of Đepi, municipality of Konjic, alongside another unidentified soldier, entered the home of a female civilian whom he, allegedly, forced into involuntary sexual intercourse. Čerim Novalić was charged for the criminal offence of war crime against the civilian population under article 173, paragraph 1, item e) (rape) of the Criminal Code of B&H, in regard to article 180, paragraph 1 (individual criminal liability) of the same code. The trial for case number X-KRŽ-09/847 began on 19 March 2010. After the trial, the Court of Bosnia and Herzegovina reached a first-instance verdict³⁶ on 21 May 2010, finding the defendant Čerim Novalić guilty of the criminal offence of war crime against the civilian population under article 173, paragraph

33 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina – Second-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2009/X08502_1K_PZ_drugostupanska_02_12_2009.pdf, accessed 19 February 2016

34 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=151&jezik=s>, accessed 19 February 2016

35 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=264&jezik=s>, accessed 19 February 2016

36 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2010/X09487_1K_NC_prvostupanska_21_05_2010.pdf, accessed 19 February 2016

1, item e) in regard to article 180, paragraph 1 of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina (CC B&H) and sentencing him to imprisonment for the duration of seven years. The Appellate Council for this case convened on 14 June 2011. The Court of Bosnia and Herzegovina made a ruling³⁷ on 14 June 2011 partially revising the first-instance verdict rendered on 21 May 2010 with regard to the sentence, in such a manner that the convicted was sentenced to imprisonment for the duration of eight years and six months. In all other regards, the first-instance verdict remained unaltered³⁸.

3. Osman Brkan (case no. S1 1 K 014243 13 KrI) and

4. Ibro Macić (case no. S1 1 K 011047 13 KrI) – Under the charges indicting the two defendants, it was stated that Osman Brkan and Ibro Macić, during the armed conflicts in the territory of Bosnia and Herzegovina, as members of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina (ARB&H), together with other members of the ARB&H, had acted against international human rights law, on 13 June 1992 or in approximation to said date, by having entered the village of Blace, municipality of Konjic, inhabited by a Serbian population, and taking the lives of four elderly women, whose bodies were never found. Also, the defendant Ibro Macić was charged with having conducted and participated in acts of torture, sexual assault of men and inhuman conduct within the facilities of the elementary school “Musala” in Konjic during the period from April to October 1993, in which captives of Serb and Croat nationality were being held, as a member of the military police of the Army of RB&H whether alone or alongside other unidentified members of the Army of RB&H³⁹. Osman Brkan and Ibro Macić were indicted for the criminal offence of war crime against the civilian population under article 173, paragraph 1, items c) and e) of the Criminal Code of B&H, in regard to article 180, paragraph 1 (individual criminal liability) of the same code. The Panel of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina rendered a first-degree verdict⁴⁰ on 6 December 2013 in the case of Osman Brkan⁴¹, having found Osman Brkan acquitted of the charges of the criminal offence of war crime against the civilian population under article 173, paragraph 1, item c) of the CC of B&H. The Appellate Council convened on 6 February 2014. On 28 February 2014, in the case of Osman Brkan, the Court dispatched a second-instance verdict⁴², overruling the appeals of the Prosecution of B&H as baseless and affirming the first-instance verdict of the Court rendered on 6 December 2013.

Concerning the case against Ibro Mancić⁴³, after the main hearing was finished, the Panel of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina rendered a first-instance verdict on 17 April

37 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina – Second-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2011/X09487_1K_NC_drugostupanjaska_14_06_2011.pdf, accessed 19 February 2016

38 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=264&jezik=s>, accessed 19 February 2016

39 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=903&jezik=s>, accessed 19 February 2016

40 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/4243_1K_BO_prvostupanjaska_06_12_2013.pdf, accessed 19 February 2016

41 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=998&jezik=s>, accessed 19 February 2016

42 Source: Cases before the court of Bosnia and Herzegovina – Second-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2014/4243_1K_BO_drugostupanjaska_06_02_2014.pdf, accessed 19 February 2016

43 Source: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=903&jezik=s>, accessed 19 February 2016

2015⁴⁴, having found the defendant Ibro Macić guilty of the criminal offence of war crime against the civilian population under article 142, paragraph 1 of the Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), in regard to article 22 of the code. Pertaining to this, the Court sentenced the defendant Ibro Macić to imprisonment for the duration of ten (10) years. The Appellate Council convened on 30 October 2015. The Appellate Panel of Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina dispatched a second-instance verdict, rendered on 30 October 2015, on 27 January 2016⁴⁵, in the case of Ibro Macić, overruling the appeals of the Prosecution and of the defense of the defendant Ibro Macić as without legal standing and affirming the first-instance verdict of the Court of B&H no. S1 1 K 011047 13 KrI rendered on 17 April 2015.

5. Redžo Balić⁴⁶ – Case no. S1 1 K 018585 15 KRI. The Court of B&H affirmed the indictment against Redžo Balić for the crime against civilians committed in the summer of 1992 on the territory of Konjic. According to the affirmed indictment, Balić, as a member of the sabotage and reconnaissance unit “Akrepī” of the B&H Army (B&HA), during June 1992, committed murder and abused a civilian of Serbian nationality in the village of Razići near Glavatičevo, municipality of Konjic. By the end of March 2015, the prosecution issued the indictment, according to which Balić, along with a few other soldiers, came to a house in Glavatičevo, in which five civilians were held captive, among whom was a single child. Afterwards, states the Prosecution, Balić killed a man in front of the house by means of a firearm and then proceeded to both physically and psychologically abuse and harass the captured female inside the house. Upon affirmation, the case was handed to the Cantonal Court in Mostar.

What follows are statements from three women, numbered among the civilian victims of the war on the territory of Herzegovina, who were interviewed by Bojana Miodragović, MA.

44 Source: First-instance verdict, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/11047_1K_ML_prvostepena_17_04_2014_bos.pdf, accessed 19 February 2016

45 Source: Second-instance verdict, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2015/11047_1K_ML_drugostepena_30_10_2015_bos.pdf, accessed 19 February 2016

46 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina, <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1308&jezik=s>, accessed 19 February 2016

Vida Milinković

(This interview was conducted in Prijedor on 24 August 2015)

Vida Milinković, from Prijedor, born on 28 June 1955 in the village of Barevo, in the municipality of Jajce, was living in Crikvenica in Croatia when the first hostilities began.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me, what was your life like in Crikvenica?

VIDA: I lived with my husband. His name was Mitar Milinković and we had no children. I had been working in a kitchen. I was an assistant chef. Everything was functioning normally until the beginning of July. And I had been living there a long time; from '78 until '92 I lived in Crikvenica. All was well until one Saturday, on 5 or 7 July 1992, I can't recall exactly. That morning, two armed policemen came. Croatian army or the police, can't say for sure, they came and woke us up at five o'clock.

BOJANA: Did you know those men?

VIDA: No, I did not. It was the first I had seen of them and they rounded up my husband and me and we went down to catch a bus in Crikvenica, at the bus station, and went by bus to Rijeka and spent the entire day in Rijeka, until 7:15 in the evening... We were hungry and thirsty the whole day.

BOJANA: Where were you exactly?

VIDA: On a boat. We spent the entire day in Rijeka on a boat and set off for Split at 7:15 in the evening. We travelled all night and arrived in Split in the morning and were greeted by buses and were then taken to Mostar.

BOJANA: Were you and your husband alone?

VIDA: No, there were a lot of us, we weren't the only ones.

BOJANA: How many people were there, approximately?

VIDA: There were a lot of us, there were three buses, I think. Then we left and by the time we arrived in Mostar, the shells had already started falling. There we were taken to the Students' Hall of Residence. The twenty-two of us, 22 men and me the only woman among them, we were separated from the Croats and Muslims. They were grouped together and we were grouped and we were locked in that Hall of Residence, I don't know. There we spent three days and three nights.

BOJANA: What were the conditions there like?

VIDA: Lousy, the conditions were lousy... We were harassed, my husband was beaten, everyone was beaten, I was harassed... On the third night I was raped. They told me my husband wanted to protect me. The other men did not, they were told "If you approach, we will kill both her and you." There they raped me, abused me. I don't know, I can only recall one, I can't recall the others.

BOJANA: Did you perhaps overhear any nicknames? Did they address each other with any nicknames?

VIDA: I only knew that first one, Jure was his name. He was from around there, from Mostar.

BOJANA: Was he one of the guards?

VIDA: No, he was, what do you call it, a sort of guard, damned if I knew what he was. I guess

he worked there in the prison. He was the first to rape me and then I don't know what went on, I was unconscious, what they were doing to me, how many of them were there, two, three, more, I don't know.

BOJANA: Was anyone else witness to that? Was it in a separate room?

VIDA: There was an entrance to the toilet, there was a hallway, you know, and there Jure jumped me and he took me, twisted my arms and placed them on my back and raped me there. I tried to free myself, to resist. He told me, he said, "I want," he said, "to rape a Serbian woman, to rape a četnikuša, to leave her with child, to slit his throat when it grows up," like my husband's throat. To leave me with child, to have it grow up and slit my husband's throat, that's what Jure told me. Afterwards, another came, I didn't know what was going on, I fought, I screamed. The men wanted to come and defend me, they didn't let them. Later, I was unconscious, I didn't know what was happening to me, nothing. Then they hosed us down with water and beat us, and my husband was beaten by someone from Vukovar and he also lost consciousness and, I don't know, we were being hosed with water, covered in blood. On the third day, we left, he said "Where would you like to go?" I said "We'd like to go to Crikvenica." He said "first you're going to recuperate a little, then you'll go to Crikvenica. Would you rather go to Crikvenica or Bosnia?" I said "I would like to go to Crikvenica." And they put us on a truck and drove us to Čelovina.

BOJANA: And who asked you this?

VIDA: Those Croatians, their people, the army. Then they took us there and from there we went to that, what do you call it, camp, Čelovina prison and there I spent a month. It was, I think in the center of Mostar. And there we went every

day to work on a construction site, went up to Kruševo, to clean some rooms, a school.

BOJANA: Who else was present there, how many women were there, approximately?

VIDA: Heavens, there were a lot of us, there were... There were sixteen women along with me and I was the seventeenth in the room. I came, they asked "Where are you from?" I said, "Leave me alone, women, let me calm my nerves. I don't know, I can't get a grip, leave me rest a while." And I spent a month there with those women. Went to work, wherever was needed I went to work. I worked from six in the morning, seven, till three. And I went to Kruševo once to clean some schools there and two armed men came there in uniforms. They wanted to rape me and started ripping my clothes off... I screamed and called out the window, there was one Milenko, there were some good people among them. I tell you, all people are not the same, there are good Croats and Muslims and Serbs, there are differences among all people of all nations. And that Milenko came quickly over when he saw me crying for help, hurriedly he came and said cursing them, said "What are you doing there? She has been through enough back there"... And he drove them off and I complained to Petar, the head of the prison, the warden, and I didn't want to go back up there to that Kruševo. Then I went to the silos, gathered wheat in sacks and packed it in trucks bound for Metkovići and the like.

BOJANA: Tell me, in that camp, Čelovina, where you spent a month, were other people or women harassed? How were the men treated there?

VIDA: I don't know. I never came into contact with the men. I saw my husband in the morning when we were bound for work and we didn't see any more of each other, we didn't get to chat.

BOJANA: What did they look like? Were they beaten?

VIDA: I don't know. I wasn't with them. We women were separated, while the men were upstairs. The only thing I heard was some rumbling upstairs and that there was harassment and all sorts of things, moans... All sorts. Then, my husband volunteered to work day-and-night just to avoid being beaten. Then, when I was raped, I was given a reprieve for three days, me and a certain Mileva there in Čelovina. Shells were falling, they threatened to kill us right there in the camp. And the shells fell and detonated over us and my eardrum in this ear here was slightly damaged. It rained over us and this doctor Fiko, said "Vida and Mileva have died, they're nowhere to be found." He was the physician on duty and he was looking for us and led us down somewhere in the basement, where this First Aid and the like was. And he gave us some apaurin while I was shaking all over and I came to my senses. Then he asked us "Do you want to go home?" and said "You'll be exchanged." Then the International Red Cross came and asked how we were. We didn't dare tell them things were bad. The food was horrible.

BOJANA: You were afraid?

VIDA: We were afraid, we didn't dare tell them. All we had was a toilet, we needed to pass through three, four rooms to get to it, and wash in under 10 minutes. Four or five of us women showering at the same time. It was terrible, I must say, impossible. Then we came for the exchange, and so were exchanged and came to Trebinje. Spent the night in Trebinje in a hotel, me and my husband and we all spent the night. Then we set out for Belgrade, and parted along the way. Everyone went to their own if they had family and such. We came from Belgrade to

Banja Luka, from Banja Luka we went through Sanski Most home.

BOJANA: How did the exchange go?

VIDA: It was 19 August 1992. And we came to Belgrade and spent the night in Belgrade at the station. The International Red Cross greeted us poorly in Belgrade. We wretches had to buy our own food for what pittance they gave us and the few of us spent the night in the park, there, then parted ways and went wherever. The next day we caught a 'Lasta' bus for Banja Luka and were told that Sanski Most was liberated and went home through that place. When we arrived home, they barely recognized us, that's how skinny and weak we were.

BOJANA: You had no food, you were not fed in prison?

VIDA: Well, we received some hard rations. Next to nothing, we'd get bread, that piece was hard enough to bash a man's head, for 15 days. More hungry than full. God, it was horrible.

BOJANA: In what state was your husband once you left the camp? Did he tell you anything in further detail?

VIDA: Well, he was abused the same as me and, well, there were all sorts of things. Beaten, abused, went to work day-and-night to not get beaten as much.

BOJANA: Could you describe that place you were in, that prison?

VIDA: Oh, dear, those walls were tall, they were three meters tall. So you couldn't escape. And there we entered and they had guards, they had this camera and, wretched as we were, we couldn't, we'd pick a tomato or grab a leek when we went to work for the construction site, or to gather wheat in the silos. All the demolished homes there were Serbian homes and by the time we got there, they had taken it all

away from us. We brought just enough to have something to eat for dinner, they confiscated it, they forbade it.

BOJANA: Do you know, that place, that prison? What did it use to be before it became a prison?

VIDA: There where I was first, where I spent three days and nights, that was the Students' Hall of Residence, a sort of cinema. This other one, it seems to me that it was a prison, because the women were kept on the first floor. I remember well, there was an entrance and nineteen rooms, I was in room 19, and there were 17 female prisoners, and each evening we had to give a roll call as well as each morning. They would lock us up and 17 of us were in there and in the morning we would get up early, at half past five, go to work and such. They said it was called Čelovina. And then they'd drag the men out and beat them and everything. They'd yell at me "Choose one you like", beg your pardon, they'd strip them down below and say "Choose one you like". There were 22 of them and I was a woman. I didn't have children, every Serbian woman with children stayed there, while the ones that didn't, so I suffered three days and three nights with those men. They abused me in all manner of ways, taking me in and out, all manner of abuse, indeed. And there was a woman there as well.

BOJANA: With them?

VIDA: She beat our prisoners as well, the men, this Jasna. She was big. Jasna was her name, I remember that very well.

BOJANA: Can you remember any other names, maybe, from the camp?

VIDA: I remember one Marinko, as well, he was a guard there. He was good to us. He, when on duty, would go over there and bring back some chocolates and pâté for us to eat in secret so the others don't find out. He'd bring us water. We

were hungry, wretched, thirsty, for three days and three nights we didn't eat a thing, they'd give us only water. How can you drink water while eating nothing? My husband arrived as thin as a rake. When my aunt saw us, she crossed herself when we arrived at her home in Sana.

BOJANA: Tell me, where is your husband now?

VIDA: My husband is now, regrettably, in prison, they sentenced him as an accomplice. He was guarding the camp in Sana when Sana fell. There he is now, in Zenica, in prison.

BOJANA: Where was he convicted?

VIDA: Up in Bihać. He was up there for three and a half months, four, and then he was transferred to Zenica. He'll have been there for five years now come 15 December. Plus, he enlisted the moment we arrived in Sana. Served til the last day.

BOJANA: Did you remain there?

VIDA: Well, I was there, in Dabro up near Borje. We had our sort-of one-room getaway house and it was there the two of us arrived and lived. And then there was a Muslim teacher in the village, Ahmo Jahit was his name, he gave us the keys to his brother Mejaz' house, he had gone to Germany and we moved to the house down there. My husband was wounded in the leg, had to use crutches, got wounded at Gradačac. And he guarded the camp that night when Sana fell and didn't wish to lead others. After twenty years SIPA¹ came for him and sent him there to Bihać. Since he left I've had high blood pressure. I fell unconscious then and had I not been rushed to the emergency room, I would've died, and since then I've been taking blood pressure medication. So, I go and visit him when I can, twice a year, whenever I can... What can I do, I have a very low income, only 165 BAM from welfare.

---

¹ State Investigation and Protection Agency

Rosa Magazin

(This interview was conducted in Bratunac on 19 August 2015)

Rosa Magazin from Bratunac, was born in 1939 in Konjic, in the village of Džepi, where she was living with her family when the war started.

OUR TESTIMONY

1992–1995.

BOJANA: Who were you living with at the beginning of the war?

ROSA: I had a man, Nikola Magazin and a son, my daughters had been married off prior. And as soon as Bradina fell, they immediately carried off and murdered my husband. We only found his jaw and nothing else. My son, while he was still alive, searched for that. My son was killed in Pale, at the station thing, it's still hard for me, but I'll relate as much as I am able.

BOJANA: Tell me about everything that happened, from beginning to end.

ROSA: They killed my man. Then they were killing everyone and were determined, one Muslim woman told us, to kill 25 of the elderly at their homes. Luckily, however, the youth had escaped out across Bjelašnica, so some made it out. Those that were found in the houses were killed.

BOJANA: When did it first start in the place where you lived? When did the shooting start?

ROSA: The first shot was fired just before St. George's day in 1992. We had been living among Muslims, they... No one dared to protect anyone. Whomever they found, they killed and that was when they found about 15 people in the houses and killed them. And I'm telling you, they were determined to kill 25, that is

what the Muslim woman later told us, to kill those elders, but they only managed to kill four, two women and two men.

BOJANA: Did you know them?

ROSA: I did, Jovo and Bosa Šinik were my cousins and Đuro Lojpur was my sister-in-law's son-in-law.

BOJANA: Did you know those men that came then? Who were they?

ROSA: I did, somewhat. It was all done by neighbors. It was they that had started firing in the evening and whoever they'd found in the houses, they killed. Then, when all those people had been killed, the Croats came from Zagorica with two cars and told us to run to the neighboring village, where five or six land-owning Croats and a Serb lived. So we ran there, what few there were of us, about 105, over to them. And from there the Croats transported us through Kreševo here to Kiseljak and that was that.

BOJANA: Tell me, those that came, you said you knew them somewhat. Do you know their names? Were they called something as a group?

ROSA: My man was killed by Islo Duvnjak, he was a neighbor, and Marinko and Mladen Petrović. They were cousins.

BOJANA: What were relations like between your family and your neighbors up until that point?

ROSA: They had always been good. We had never had any conflicts, but what happened, I do not know. Though, this one time, when my brother-in-law's daughter was killed, my husband told me then, and when, as you say, he saw her dead and buried, he said "I will avenge you, child." That was all he said.

BOJANA: But that happened when the war had already started. When did the killings begin?

ROSA: When it started, they killed him too.

BOJANA: When did you find out that your husband had been killed? Did you find out immediately?

ROSA: Well, we found out immediately and I asked this one Croat. Went to his home and asked him "Have you seen my Nikola?" "I have," he said, "he was here," Zvonko Smoljan. He said "He was with me, we were drinking coffee, then two men came and took him away. And what they did with him," he said, "I don't know."

BOJANA: And what did you do then?

ROSA: Well, I went looking, I went to his house and we couldn't find him. Later, my son, since we came here, he had paid a Muslim that used to go to school with him and he asked him where Nikola could be, since they all knew where he was killed. And he guided him and found the jaw under a rock. He didn't find anything else. The news later said: 'Nikola Magazin's bones have been found,' but it was just the jaw.

BOJANA: When was that? When was he identified?

ROSA: Well, it was 8 or 9 years ago, my son was still alive. And there was nothing more and then when my son was killed, I buried that jaw along with my son.

BOJANA: Was your son killed in the war as well?

ROSA: Killed in Pale, at the bus station if you can recall that...

BOJANA: What was the place called where they found your husband's remains?

ROSA: Zelen Njive. In Zelene Njive.

BOJANA: Is that near Konjic?

ROSA: Well, a little further from Konjic, maybe about 15 kilometers away.

BOJANA: Have you heard of other people killed near there? Do you know of any more?

ROSA: Yes, we did, Žarko Ninković and his wife, they were never found. They had been taken from their home as well. They've still not been found. Then, Panto Magazin and his wife, taken from their home and stabbed with a knife. It was all done by Muslims. Let's see, who else?

BOJANA: What time was that, if you can remember, when you said that it all started just before St. George's day? How long did it last?

ROSA: Well, it lasted all summer and I left in the autumn.

BOJANA: And where exactly did you go?

ROSA: Well, as I've said, we crossed into Zagorice there and those Croats transported us all across Kreševo to Kiseljak. All the people from Bradina and us from nearby.

BOJANA: From then on you had no trouble? No one harassed you?

ROSA: Well, no, we were in Adžići until the war was over and from Adžići we came here.

BOJANA: Going back to the situation in Konjic that summer, were there any places where people were brought, tortured? Were there any prisons?

ROSA: Well, there was Čelebići prison, there was a prison in Musala in the center of the town of Konjic, while Čelebić was a little further away from Konjic. It was a prison, everything passed through that prison and people were killed and whatnot.

BOJANA: Did you hear any stories, or did you find out subsequently about any particular sort of

torture? I'm sorry for having to ask, but it is important to know of the means.

ROSA: Aye, there was torture, that very Janja of my son-in-law Đorđe Lojpur, they grabbed her by the hair in the hallway and pounded her against the wall. I came in that morning, me and my sister, but that was his daughter-in-law, while his wife had fled beforehand... And her whole head was bashed in and her mouth was all agape and they buried her like that in a mound.

BOJANA: Those were Muslim soldiers?

ROSA: Muslims, they were neighbors from Vrdolj.

BOJANA: So, they were civilians?

ROSA: Civilians.

BOJANA: Given that we have knowledge based on some documents about the various means of killings and torture, have you heard or been witness to anything else?

ROSA: Yes, they entered the home of a teacher, Đuro Kuljanin and his wife and two sons were there and they murdered three of them, while one rushed out the door and they found him the following morning by the Neretva. The kid was hiding, they found him by the Neretva and he shouted "Don't kill me, sir, I want to live". And they killed him as well, all four of them.

BOJANA: Did you hear about the village of Blace or the likes?

ROSA: The same happened in Blace, worse some say, it was a little further up from where we were, in a home they rounded up all the children and set it alight and later one of ours, a man passed by there.

BOJANA: Did you hear how many people were there?

ROSA: Well, I don't know how many, there were a lot of them in Blace that many have not heard

about, and there were the Muslims themselves living around those villages.

BOJANA: Did any help arrive, did anyone come, say, from the Serbian armed forces? Was it possible to reach you, did any international aid arrive?

ROSA: No one ever came to us, because these Croats that were over there in Zagorica, they were bringing us flour and similar supplies.

BOJANA: Did anyone, from your neighborhood, did anyone from the place where you had been living put up any kind of resistance? Were they able to defend themselves?

ROSA: No, one person fired a shot, they all ran where they could and paid to escape, and that sort of thing.

BOJANA: Do you recall anything you feel is worth mentioning?

ROSA: Well, I don't know what, but the IFOR¹ went, passed by me, when Blace was being burned. Six of those white IFOR cars passed me by, they never mentioned that. It was during that summer when those children were being burnt in Blace.

BOJANA: Tell me, do you remember exactly when you left your place of residence? You say it was some time in the autumn. Do you remember when, exactly?

ROSA: We left in November, that is, went from there, from that place Zagorice, because that Croat transported us. There were about 10 of us, he transported us here to Kiseljak.

BOJANA: You left your home there, correct?

ROSA: I left everything.

BOJANA: Do you know what happened to it, what became of it?

---

¹ Implementation Force

ROSA: Well, nothing, there is nothing left of the house, it was torn down. Only the empty lot remains.

BOJANA: Were your daughters there with you?

ROSA: No, my daughter had married before the war.

BOJANA: So were you alone when you left, you and your son?

ROSA: I had a brother and a daughter-in-law and with them I crossed here into Adžići, across Kiseljak into Adžići.

BOJANA: Do you know of any other names and, if it's not too difficult to recount, the names of the Muslims you are sure were there, the ones doing those things?

ROSA: Well, only that Islo Duvnjak, as I said, who had been our neighbor. He had been working

somewhere around here, in Adžići, before the war. As soon as the war broke out, no one bothered to come. And that's all I know, I don't know anything else.

BOJANA: Were Žarko Ninković and his wife Zora your neighbors?

ROSA: Well, they lived about two kilometers away from us.

BOJANA: And you knew them?

ROSA: I knew them.

BOJANA: What became of them?

ROSA: Well, they were taken from their home and still no one knows a thing about them, nor were they ever found, nothing...

BOJANA: Alright, thank you, Rosa.

Zora Kuljanin

(This interview was conducted in Bratunac on 19 August 2015)

Zora Kuljanin, from Bratunac, was born on 23 November 1963. She was living in Bradina, in the municipality of Konjic, when the first attacks occurred.

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA 1992–1995.

BOJANA: Tell me, what happened when the assault on Bradina began?

ZORA: Well, the first assault on Bradina occurred on 24 May. Bradina fell on 26 May. We were evicted from our home by the Muslim army on 21 May. Everyone, the children and the women, the men were on the front lines. We were sent to the school. We were in the school. Some houses were burned, some remained. We moved into the houses that were left whole, we were there until St. Peter's day, until 12 July. So, whoever was left, they were all evicted from their homes to the school in Bradina. What we left behind, first they came with trucks, gathered it, loaded it up and carried it off. Then they burned all that was left from the first assault as well as another house. I skipped a part, but...

BOJANA: Take your time.

ZORA: So, when the first assault occurred, when we returned to the village, it was 22, 23 May when we returned home. We collected body after body. We went searching up in the fields where the others had been killed. We found people... Bodies upon bodies. As much as we could collect, we collected, those that we couldn't, their people came, collected them all, dragged them to the church in Bradina to be buried in a mass

grave. In Bradina, in the center of Bradina, they dragged the bodies and lay them on the pavement, one next to the other; only to scoop them up with a lifter, once the mass grave had been dug, and throw them all in. And they made this sort of mass grave there, it seemed filled, but we had to fill it up properly later, so that the dogs wouldn't, I don't know, drag the bodies off. We again filled it up with earth. So, we returned to our homes and that 12 July on St. Peter's day, the day before the Muslims fought against each other, a little further away from us. At that time there were five of our men in the woods, among whom were my husband and brother-in-law, and the rest were our neighbors. We fed them for 50 days while no one knew we were feeding them, that they were coming there. Although the village was always full of soldiers, at the time we sought to deliver food to them at a certain spot in the woods. They would write us a letter, write down what they needed, we'd bring the food there, and run off home, get home, change clothes so no one could recognize that we were there, because they told us if any men were found, they'd kill them all. There were thirteen of us in our house, since our house hadn't been burned down.

BOJANA: Who was with you in your house?

ZORA: There was me, my father-in-law, mother-in-law, my child, sister-in-law, her child, the others were from the neighborhood, people whose houses had been burned down, uncles, I suppose, aunts, so we were all there, 13 of us there were, only to be driven, on 12 July, when again an army came out of nowhere, before them and to the school. When we almost reached the school, someone, whose name I do not know, and am sorry I don't because he wanted to kill us all right there, he said "There is a man among us." Then between the two of them, since there were three of them, one in the front, one in the middle and one in the back, they wanted to fight, since this one was lying, there was no man, "Let these people go." We were brought to the school, on 12 July, on St. Peter's day, only for them to come for me that evening, my son Danijel was nine months old then. They called me outside, I asked whether I could bring my child, since it was eleven in the evening, no power, nothing, there was just someone with a flashlight. They told me I could. I took my child and headed upstairs, with a rifle behind me and a rifle in front of me. So, one went in front of me, the other behind. We went upstairs and they asked me "These five that are hiding in the woods where are they", they said that I knew who they were. It was true that I knew, but I didn't want to tell them anything. And they threatened me with Kosovars, I don't know "You'd better tell us or Kosovars will come, blah, blah, I don't know." I said "I'll tell you what I told them. Are we done here?" "We are, you're free to go", so they returned me to the classroom and, naturally, everyone was asking what happened. Then they took an eighty-seven-year-old man to another room, and the

moans... A second man was led to that empty room. There was nothing they didn't do to those men. When they returned the one that had been in the room with us, the 87-year-old man, his whole head was blue from the iron pipes they beat him with. The following day, they came for me, looking for me. "Who is Zora Kuljanin?" "I am." "Come out." "Can I take my child?" "You can't." I came into that room where they beat those two, and there were chairs, the school chairs that used to be made of iron, and the wood, it had been broken on those two men. They were Miloš Kuljanin and Vojislav Mrkajić. The bottles, if you remember, those old glass two-liter cola bottles, they were broken on those people. A glass cola bottle was very thick... How they must have beaten them for those bottles to have been broken. This one said to me, but I didn't know anyone's name...

BOJANA: You didn't know them?

ZORA: I didn't, since I had spent little time in Bradina. So, I didn't know those people, they were all our neighbors, but I didn't know. I can't say when I'm not sure. And he gave me a piece of paper. On it was written "Zora Kuljanin, in brackets Croat, husband Rajko and son". And he asked me "Where is Mićo Kuljanin?" He didn't ask about Rajko, they were looking for Mićo, they said I'd brought him pie, that I'd brought him lunch. I said I didn't know. Then he grabbed that cola bottle and hit me on the legs "Tell me." I had nothing to tell him since I didn't know where they were. Then he took a gun and hit me over the head "Tell me!" I said I didn't know, and I didn't. Ah, but then he asked where Ranko Žuža was hiding. Ranko Žuža was in that same group with the five. "I don't know." He slapped me "Tell us where he is." "I don't know." "We'll take your child".

I said "Do it, but I don't know." So they went there and told my mother-in-law to take the child. He told me "We'll take your child, send him to Grude and his name will be Mato." I answered "You can do whatever you want, but I don't know for how long." They took the child, went out, and being that it was a school, you could see into the street. "Say goodbye to him," he said, "you'll never see him again." So, my mother-in-law, holding the baby bottle in one hand and the child in the other, got into a car and it drove off. Then the same story "Tell us before it's too late." I said "I have nothing to tell you." He said "You'd trade your child for five chetniks." "I'd give all I have, but I don't know anything." They got into the car and drove off. Someone entered the room and said "Release her, but hide her." They moved me into some small, I have no idea what, some kind of small room. I was there and pondered what to do. My husband was in the woods, my brother-in-law was in the woods, my father-in-law in prison, my little one was carried off, I was there with my sister-in-law and her child, but I stood by 'I don't know.' An hour had passed before they returned. Zdravko Mucić, called Pavo, saw the car, stopped it and asked "Where are you headed? Where is the child's mother?" They told him I was in Bradina. "Who separated the child from its mother?" This man just stood there, not knowing what to say, and Pavo ordered them to take the child back.

BOJANA: Who was this Pavo? What was he to them?

ZORA: Pavo, now commander I guess, I don't know what he was, he helped a lot of people and there was a lot I've been told about him, I don't know, I really don't. I know he saved me, saved my child. I've been insulted a lot, why are

you protecting him, this and that, what he'd done. He was good in my books, as for what he did to others, I don't go into that. Maybe he was the one giving orders like "You, kill that man." I don't know that, but what I do know is that he saved me. And they didn't reach the school, maybe 500 meters short they kicked my mother-in-law and child out of the car, and they had to walk up to the school, to give me back my child. I don't know, I don't know how anyone could have had the strength to stay indifferent to all that, but we had to, for I asked, when the child was returned, that this Pavo, that same Pavo Mucić, gather all the little children and women to go wherever possible. And I went three times with my child to register to go to Konjic to the now deceased Vukan Žuža. "You can't. All the others can go, you can't." Now I thought, I'm in trouble now, since the night before they took a woman from the school, tied her to a truck and drove the truck for five kilometers, dragging her behind. They killed her in the end and just left her sort of buried, but she wasn't buried. Maybe three or four years had passed before she was finally found, unrecognizable. I only thought that the same would happen to me as did to that Bosa, but what happened, happened. I thought only of my child, if I could give my child to someone to save it, to set the child free, no matter what happens to me.

BOJANA: And do you know the last name of that Bosa?

ZORA: Bosa Kuljanin. One simply can't... When I returned there, my mother-in-law was up, I asked her to register. I couldn't. My sister-in-law went to register. Everyone could, only I couldn't. In any case, that very same day that man Pavo came, I saw the man for the first

time and when he entered, he shouted at us "You with the small child, what are you waiting around for?" And I told him "They won't let me leave." "Who won't let you leave?" The man was standing at the door, but I couldn't say "he's the one," I didn't know whether I was going to be able to leave. He was standing at the door and I said "They won't let me, everyone else can leave, but I can't." "Have you got any place to go?" "I do." "Pack your things and get out." And as he was taking notes on me, as I gave my father's name, he said to me "How did you end up here?" "Well," I said, "20 years ago there was no 'you're a Serb,' 'you're a Croat,' 'you're a Muslim'" I said these exact words. He said "Pack your things and get outside." Then he transported us to Konjic to a relative. We stayed there until 27 July, after 27 July the Croats came for us again, and moved us to Hadžići. When I arrived in Hadžići, I found out that my husband had been captured and the other five that were together, no one knew about them, no one knew where they were, only that he was in prison in Musala. Then I wanted to go back. I wanted to go back, if he was to die, then so was I. However, some people from the Red Cross managed to get to me and begged "Don't go back." And he was convicted for seven murders that they had committed between themselves. "If he dies, save your child." No, I wanted to go back and, as I managed to reach Kiseljak, Muslims and Croats opened fire. From Kiseljak a man drove me back to Hadžići. And so, I had no way of going, we corresponded through the Red Cross, but I read between the lines, I knew what he thought and what he meant: don't go, protect the child, don't move, don't go, stay where you are. Then the Muslims transferred him to Donje Selo on 23 April, since his parents

were down there, that was around 10 kilometers away. They sent him down there only for him to escape Donje Selo on 1 May 1993 with a group of other Serbs and there was this Croat, a certain Garo, I don't know his last name, he led them to Serbian territory. When he came on 2 May, he made a full circle with his parents, that is, with my mother- and father-in-law, and came to us in Hadžići. It was horrible, painful, I mean I went through a lot, my child was taken, I collected body upon body and recognized them all. I mean, it's hard. Then they cut off Sreten Kuljanin's head, he was my sister-in-law's son-in-law also from Bradina, brought it to a bridge in Konjic where they kicked it around.

BOJANA: Do you know exactly who did that?

ZORA: No, no, I don't.

BOJANA: Do you know whether they were civilians or military?

ZORA: The military, it was the military that did it, all that we saw. Wherever we went, shots were fired around us. Another man, an elderly man was alone in his home in Bradina, while they fired from the center of Bradina to burn the house down and the man couldn't get out, he was burned alive in the house. That was Ratomir Kuljanin. He was burned alive in his home. Another two, when they were rounding them up and put them on a truck bound for Čelebići prison, those were Slobodan and his brother, the sons of Strahinja Živak. They were killed in Bradina, both of the brothers. Dragan Đorđić and another, I know they called him Kisa – also brothers, killed in Bradina. This Dragan moaned all night, none of the Serbs dared to offer him any aid. He died in torment. Drago Kuljanin couldn't climb onto a truck, he was an elderly man, heavy, obese, he couldn't climb onto the truck, so they killed him right

there. Also, one time we searched for 5 men for about ten days, we didn't know where they were. We found them far from the houses, all five killed in the woods. I mean, a young man also, the man was born in '68, they shot him, his house burned down, pieces of it fell on him from above, and he was burned alive. His mother recognized him, a small piece of sweater was left around his neck. She recognized him by that sweater. I mean, good grief no one bothered to let out the cattle that was left in the barns, as they were burning, it all went up in flames in such a way that you couldn't see a thing in the village, or, I don't know. When we returned, we stayed until 12 July, so on the 26, we returned on 26 May and stayed in that village until 12 July 1992. We couldn't bear the stench of those burnt barns. The first human casualty in Bradina, was wounded, Nedjeljko Kuljanin, a bullet shot through the leg. His father, mother and wife hid him in the cellar, he had two small children. They didn't have the means to transport him to a hospital, and then, the following day, when the army arrived, they forced him out. He got up, fell down, fell unconscious, made it some three meters, but couldn't go any farther. In front of his children, his mother, his wife, in front of us, in front of everyone, he took a gun and shot him dead. I mean, that was... I'm sorry, again, I'm sorry I don't know those names. I remember Zdravko who saved my child, they told me it was him, since my late mother-in-law knew that it was him when he said "She stayed in Bradina." I know his name and will remember it until I die. My son went looking for him, but couldn't find him, that is all...

BOJANA: Tell me, is there any chance you could recall whether the guards in the school called

each other by any nicknames? Do you remember any nicknames?

ZORA: We didn't dare leave the room under any circumstances. They were at the door and it was agreed that no one was allowed near the entrance to the first chamber, so you went up, they closed the door behind you, you didn't hear anything, there were so many of us in there that you couldn't squeeze in a hairpin. We were almost one atop another. Small children, my Danijel was the youngest, nine months old and the other was a year, a year and a half, what do I know, they all slept on the desks, the school desks. No one had enough space.

BOJANA: How many people were in that school, if you could give me an estimate or a close guess?

ZORA: Well, I don't know, it was a classroom, that's how many could fit, I don't know, I don't know. So packed you couldn't squeeze in a hairpin.

BOJANA: Were all of them families from Bradina?

ZORA: All, all from Bradina, three classrooms full.

BOJANA: How many households were there approximately?

ZORA: Well, I don't know how many there could have been, since there was Upper Bradina, Lower Bradina, there was some sort of list of around 560, I don't know now. Now all the men that could fight were killed in the camps, some in the woods. So, again maybe there were 60 of us in a single room.

BOJANA: Do you know, could you estimate how many women there were?

ZORA: Well, I don't know, maybe some 40 women were in one room. These women that stayed later, when we fled with the children, they were shot at, fired upon, burned, there were wounded, there wasn't a thing that wasn't done. So, all the elderly women were left. The younger women with children had left, had gone out

of there. So, all the elderly women went out. I know, when my mother-in-law came to me, her skirt had been singed, her shirt, her arms, burnt from who knows what... And this was happening every night. They were there for three, four days, five, maybe. Then they let them go to where each could go.

BOJANA: Do you know whether there were any other forms of abuse towards women?

ZORA: There was, there was even rape, by, I don't know, again I don't remember the names. A lot of women kept quiet, wouldn't talk, but there was rape. There were younger women in Musala, young girls as well. They forced children around the ages of ten to fight each other, to slap each other, to take something to hit one another with there in the school. He'd give him a piece of iron or something "Come on, hit him". This one shouted back "I couldn't hurt a friend!". "Hit him, beat him home to his chetnik mother. If you won't, I will". What no sane man would dare to dream of doing, they did.

BOJANA: Whose military was this, exactly?

ZORA: The Army of B&H. They were the only army there.

BOJANA: Could you recall their faces, for instance, someone that might have been etched in your memory, say, those that took that 87-year-old man outside?

ZORA: I know there was an older man, I asked around and they told me he was from Butirović Polje, because, when they drove us from upstairs once, he and I stopped in one spot and he asked "Where's your husband?" "I heard", I said, "that he was killed", in Preulja, that's what the place was called. He shouted "It is good that he was, he died on the spot". That wasn't true, I knew where they were, that they were in the woods, but another did die in that place.

He was an older man, he wore that cap, a green cap, and a multi-colored shirt, I can see him now.

BOJANA: And you would recognize him?

ZORA: I would, surely. He'd enter, non-stop, when they'd escort me down to the classroom there and would always say "She knows where they are, don't let her go. She knows where the chetniks are". I did, but...

BOJANA: Could you describe those men that beat you during the interrogation?

ZORA: I can't, I can't describe them, I can't even remember, I don't know. I couldn't remember for the life of me, but I always wished that I could, so someone could say "Yes, he's the one".

BOJANA: Do you know how many people, according to your estimate, died in that school up to the day you left?

ZORA: I know of that Bosa Kuljanin, I know of Milan Kuljanin, I know of Vojislav Mrkajić. All were beaten. They did drag Bosa out of the school and drove around with her, dragging her with the car, the things they did... But the other two were beaten, succumbed to injury, it was horrible. Also this Danica Žuža, whose sister-in-law is here, was beaten. I don't know how those women managed to survive. Also, I can't recall the names, the three of them were beaten, Todor Žuža, Jovo Žuža and Mirko Mrkajić. The three of them were stripped naked and dragged off to some cave, the one we hid in the first time we left home. We made a makeshift shelter, hid there with the children for some time, however, a woman came along and said "Get out of there. They beat those three men in there." They later dragged them off to the center of Bradina for sure. The men couldn't walk so they killed them all. I mean, I saw it with my own eyes. Also, they threw a man out of his

home, the poor man was sick, they dragged him to the center of Bradina. They rounded them all up and from there they sent them all to Čelebići. The man couldn't walk, he was shot in the head and killed. Worst of all, they beat them first, beat them with whatever they could find. And when a man couldn't go on, they put a bullet through his head and killed him. The same with Milenko Kuljanin, he tried to hide, he was running downstairs to hide in the basement, since they were going after him, and, as they were entering through the doorway, they killed each other. Now, this Dragan, since his brother was killed, this Dragan wanted to take vengeance, so he cut out Kuljanin's tongue, at this point he was already dead, and he cut off the top of his head. So there were these scenes that a man couldn't take any more of, I don't know, I really don't know...

BOJANA: Could you tell me how long you were in Bradina before you were transported to Konjic, I mean the period, you said you came to Bradina on 12 July?

ZORA: We were there on 12 July, on 13 or 14 July we went to Konjic, and from Konjic we crossed over to Hadžići on 27 July.

BOJANA: Tell me, did any of those people in Bradina, did anyone offer any kind of resistance to that army? Did you have anything to defend yourselves with?

ZORA: Our army offered some resistance, but they were too trusting, so they allowed, "let this one go and see his family", "let this man bring food", I don't know, however they did trust someone "Come, we'll allow it, let him bring food, they're hungry". However, those same men they allowed to bring food were later seen in the assault killing people, and, I don't know, torturing people in prisons.

BOJANA: When they drove off the mothers, when you said the mothers with their children were sent to Konjic, was there anyone left beside you? Did they come again?

ZORA: They came to the school, maybe 10 or 15 of us women with children went to any relatives that we could find, but the women stayed there, all of them and the girls stayed. Later there were shootings in the school, abuse, cursing, at least that's what my mother-in-law told me, since she was there. Cursing, every night some women or girls were taken away, regardless of who they were, regardless their age. I mean, there was, they were there for five, six days, then they sent them to Konjic as well or to Donje Selo, wherever they had relatives they sent them there. But those five, six days they went through hell up there. Still, sometimes their soldiers would come over and say "Hey, you can't do that, you have to protect the women and children." It was all a pleasing tale while he was around. Maybe it was just him trying to seem nice, "Don't do anything," and as he goes out the door, things resume as before. They had no food, they couldn't go out, they couldn't go anywhere.

BOJANA: Could you describe the conditions there? How were things?

ZORA: Lousy, lousy. So, there was a room and desks, a line of desks where we put the children to sleep. We had to sit on the classroom floor. There was nothing. No food, if you had anything with you to eat, that was it, someone bringing you food, that didn't happen. So, only if you had something with you to eat. Women that had cows asked to go milk them, however, the soldiers always came along, they'd make you spill half the milk and bring half back and that was that. There was no 'give me something to eat,' what you had there to eat you ate.

You had no permission to exit the classroom, let alone go someplace or if you wanted to go somewhere, for instance, I don't know, to go milk the cow, a soldier came with you. You'd arrive, you'd milk the cow, you'd spill half and bring half back.

BOJANA: What about bodily needs, hygiene?

ZORA: None of that, nothing. You were trapped, you had nothing, no water to wash your face, to drink. They'd bring you a bottle of water, and you didn't know what they'd brought, whether you could or couldn't drink it or where it came from. Bradina was rich with water, but you didn't know what he had in that bottle. I don't know, it was terrible. We were being monitored every day.

BOJANA: Could you discern from those insults or something else, the reasons behind it all? What were their motives at that time? Was it pure hate, was it more? How did you feel and how did you then understand the motives for what they were doing?

ZORA: I still think, since Bradina was a Serbian village, I still think it was because of that alone. Some hatred, I don't know, I don't know, maybe someone, I dunno, maybe someone hated someone else. Same as with this Radenko Kuljanin, the army arrived and the three of them were killed: Radenko Kuljanin, Vaso Žuža, since I found them along with this other woman, and Veselko Živak, I think. We barely recognized him, since his head had been blown off by

a bullet. It had been nothing but a bullet. When a soldier spotted Radenko Kuljanin, who used to be a teacher, the soldier said "You gave me an F, I'll give you a bullet!" and killed him on the spot. Now, on the other hand, there were these others, from the community beyond, Repovac it was called, they were Muslims that would come to us and say "Do you need any food? Do you have anything to eat?" since there were a lot of small children. Also, a man would bring rye or wheat flour, I don't know, so we could give it the children in place of biscuits or something like that, I don't know. I don't know what other motives there could have been, now, we used to get along great with them, but how could I know what he was thinking at that moment. Maybe he wanted me to tell him where they were, well, I don't know what motives there were. Maybe it was good intentions, maybe they were bad, but I couldn't tell them where they were. I couldn't give them away.

BOJANA: Next, when you said you went to Hadžići after that, you weren't abused any more?

ZORA: No, we weren't, sure, there was shelling, and sure, there was running, and of course we had to hide, I don't know, in a basement or something like that, if there were any, if not, there weren't, but regarding the shooting, the war came to Hadžići as well, the shelling. You had to run and hide, yes, but the army never touched us. It was our army then, so there was no trouble.

CONCLUSION

The purpose of this research, based on a sample of women war victims from the Republic of Srpska, was to prove the thesis that this group, to this very day, has not received adequate legal satisfaction by the justice system of Bosnia and Herzegovina, which, based on all the data presented here, we can most certainly prove. The data previously given to the reader offered a review of the pathology that had been applied over a wide social group located within the territory of the Republic of Srpska. The events described pointed to a complete lack of any moral discretion on the part of the cruel, inhuman and monstrous conduct of the perpetrators. The absence of humanity and moral norms is not justified by armed conflict, particularly when taking into consideration the group treated in this monograph. Not only women, but also young girls that suffered tremendously at the expense of their lives (those that survived still bear the scars), are a segment of the population still awaiting justice. Their expectations are based on the following general accord of humanity – that every human being has the right to live in good health, but also that the existing judicial structure should provide much needed protection at such times.

It is important to note that the research presented in this study did not encompass all regions of Bosnia and Herzegovina. According to more recent data from the National Center for War, War Crime Investigations and Missing Persons of the government of the Republic of Srpska, within the other territories not included in the above-mentioned regions, there were 98 registered camps and prisons for Serbs: 29 camps in Cazinska Krajina, 54 on the territory of Middle Bosnia and 15 camps and prisons for Serbs² in the region of Western Bosnia/Krajina. Before the Court of B&H up until now, the following persons have been charged with committing war crimes in these regions:

Idhan Sipić³

– Court of B&H case no. X-KR-07/457. According to the indictment, the defendant Sipić, on an unknown day in September 1995, during the war in B&H, as a member of a sabotage and reconnaissance unit within the Fifth Army Corps of B&H, on the territory of the municipality of Ključ, entered the home of an elderly unknown female person of Serbian nationality and terminated her life. The indictment charged Idhan Sipić with the criminal offence of war crime against civilians under article 173, paragraph 1 of the Criminal Code of B&H in regard to item c), which lists, among others, the murder and willful commitment of grievous physical and mental pain or injury to a person, in regard to article 180, paragraph 1 CC of B&H (individual criminal liability). The court affirmed the indictment on 10 December 2007. On 17 December 2007 the court rejected a plea bargain, made between the Prosecution

2 Raković S. (editor): Camps, prisons and detention centers – places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996 (working copy), Banja Luka; the National Center for War, War Crime Investigations and Missing Persons

3 Source: Case before the Court of B&H - <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=62&jezik=s>, accessed 28 February 2016

of B&H and the defendant Sipić Idhan. After the court council had considered and rejected the plea bargain, the defendant was summoned to plea before the court. While giving his plea, the defendant could not accept all charges against him, so the court ruled that the defendant pleaded not guilty. The trial began on 8 February 2008. The court, having considered and accepted a new plea bargain, reached a verdict⁴ on 22 February 2008, by which the defendant Sipić Idhan was declared guilty of the criminal offence of war crime against civilians and sentenced to imprisonment for the duration of 8 (eight) years. The Idhan Sipić case was the first case before Section I for War Crimes of the Court of B&H that ended in a settlement. On 11 December 2012 the Court, in the case of Idhan Sipić, debating over the defendant's motion for unlawful retrial, rendered a verdict by which Idhan Sipić was sentenced to a single term in prison for the duration of eight years and two months.

Adil Vojić⁵ – Court of B&H case no. S1 1 K 012506 15 KRI and

Bekir Mešić – Charged in the same case no. S1 1 K 012506 15 KRI

According to the indictment, the defendants Adil Vojić and Bekir Mešić, as members of the S&RD of the 501 Brigade of the Fifth Corps of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina, by the use of force and threats of bodily and mortal harm, coerced another person into sexual intercourse (rape), on the general territory of the Bihać region, during the war in Bosnia and Herzegovina and during armed conflicts between the Army of the Republic of Srpska and the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The indictment charges Adil Vojić and Bekir Mešić with committing the criminal offence of war crime against civilians under article 173, paragraph 1, item e) of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, including article 29 of the same code. On 22 December 2014, in the case of Adil Vojić and others, the Court affirmed the indictment that charges Adil Vojić and Bekir Mešić with the criminal offence of war crime against civilians. During the hearing to plead before Section I for War Crimes of the Court of Bosnia and Herzegovina, on 19 January 2015, the defendants Adil Vojić and Bekir Mešić pleaded not guilty. The trial began on 4 March 2015. The presenting of evidence by the prosecution is currently underway.

This study, thus, represents an example of scientific and socially conscientious work which aims to bring the truth to light, and a small contribution towards breaking the year-long bias and unilaterality in identifying the victims and culprits of the war in Bosnia and Herzegovina that lasted from 1992 to 1995. Many civilian victims of the war have not received, or are still waiting to receive, justice from the Court of Bosnia and Herzegovina, and the final aim of this study is to raise awareness with the local and international public regarding the great number of women in the Republic of Srpska that survived the cruelest forms of torture and various acts of savagery during the war, that they are still living with the trauma and that they have not yet received legal satisfaction. Also, it is important to ultimately note that many of the female war victims from the Republic of Srpska are no longer among the living, and as regards the surviving victims, many are still coping with severe psychological distress, and it is a certainty that there is a significant number of victims that are still unwilling to, or incapable of, speaking about the suffering they endured. Therefore, may this book also serve as an appeal for turning the public's attention towards this unjustly neglected topic.

4 Source: Case before the Court of Bosnia and Herzegovina – First-instance verdict: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2008/X07457_1K_SI_prvostupanska_22_02_2008.pdf, accessed 28 February 2016

5 Source: Case before the Court of B&H - <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=1252&jezik=s>, accessed 28 February 2016

BIBLIOGRAPHY

LITERATURE

- Nikolić-Ristanović, V. *et al.* (1995): *Žene, nasilje i rat* (Women, Violence, and War), Belgrade: Institute for Research in Criminology and Sociology.
- Jovanović, A. (1997): *Ratne psihotraume porodica* (Psychological trauma of war), Belgrade: Andrejević Foundation
- Jovanović, D., Bundalo, G., Govedarica, M. *et al.* (1994): *Iskorenjivanje Srba u Bosni i Hercegovini* (The Obliteration of Serbs in Bosnia and Herzegovina): 1992-1993, Rad: Belgrade
- Janković, M. *et al.* (1995): *The Crime Awaits Punishment*, Novi sad: Megilot, Novi Sad: Polet-pres, Srpsko Sarajevo: Imel
- Velimirović, J. (2010): Public debate "Sijekovac 26 March – Zločin bez kazne (A Crime Without Punishment)", Banja Luka Republic Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons of the Republic of Srpska – Committee for Preservation of Liberation War Traditions
- Krstanović, Ž. S. (2003): *Zločin bez kazne* (A Crime Without Punishment): 1991-1997, Banja Luka: Glas srpski
- Kovačević, S., Dajić, P. (1994): *Hronologija jugoslovenske krize* (the Chronology of the Yugoslav crisis): 1942-1993, Institute for European Studies: Belgrade
- Bojić, D. (2000): *The Suffering of the Serbs in the Tuzla Region: 1992-1995*, thesis, Priština: Faculty of Philosophy
- Bojić, D. (1996): *The Suffering of the Serbs in Sarajevo: book of documents*, 2nd revised edition, Belgrade: Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia
- Bojić, D. (1996): *The Suffering of the Serbs in Mostar and the Neretva valley: book of documents*, Belgrade: Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia
- Bojić, D. (1995): *The Suffering of the Serbs in Konjic and Tarčin: book of documents*, Belgrade: Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia
- Raković, S., ed. (2014): *Logori, zatvori i pritvori – mjesta stradanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od 1991. do 1996. godine* (Camps, prisons and detention centers – places of suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1996), Banja Luka: Republic Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons – working copy
- Edlinger, K., ed.: *Odabrani dokumenti iz Međunarodnog humanitarnog prava* (A selection of documents from International humanitarian law), page 11, Belgrade: Peacekeeping Operations Center of the Serbian Armed Forces
- Knežević-Predić, V., Avram, S., Ležaja, Ž. (2007): *Izvori međunarodnog humanitarnog prava* (Origins of International humanitarian law), 2nd edition, Belgrade: Faculty of Political Sciences, Red Cross of Serbia, International Committee of the Red Cross
- Krstanović, Žarko (1995): *Genocidom protiv Srba: 1992-1994* (Genocide against Serbs: 1992-1994), Belgrade: The Committee for the collection of data on committed crimes against humanity and international law, Official Gazette of the FRY

DOCUMENTS

- Simić, Olivera (2015): „U iščekivanju pravde: Studija o položaju srpskih žena žrtava ratnog zločina seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini“ (In Anticipation of Justice: A study on the situation of Serbian women victims of war crimes of sexual violence in Bosnia and Herzegovina), Gender Center of the Republic of Srpska: Banja Luka

„Континуитет стратишта и логора“ (Continuity of Gallowses and Camps), Banja Luka: the Republic of Srpska Documentation Center for War crimes, 2001

„Ekspertiza o ratnim zločinima i zločinima genocida izvršenim nad civilnim stanovništvom na području bivše opštine Bosanski Brod u 1992. godini“ (An expertise on war crimes and crimes of genocide over the civilian population on the territory of former municipality Bosanski Brod in the year 1992), the Association for missing civilians and captured combatants of the municipality of Srpski Brod and the Association of Detainees of the municipality of Srpski Brod, september 2001

The 1991 Census – Sarajevo Institute for Statistics

Dokumentacije o izvršenim ratnim zločinima na području opštine Bosanski/Srpski Brod u periodu od 1991-1995. godine (Documentation on committed war crimes on the territory of municipality Bosanski/Srpski Brod during the period from 1991 to 1995), the Association for missing civilians and captured combatants of the municipality of Srpski Brod and the Association of Detainees of the municipality of Srpski Brod iz 2002. godine

Cases before the Court of Bosnia and Herzegovina - <http://www.sudbih.gov.ba>

The Criminal Code of Bosnia and Herzegovina

The Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, adopted 12 August 1949 (IV Geneva convention)

Amendment protocol to the Geneva Conventions, adopted 12 August 1949, relating to the protection of victims of international conflicts (Protocol I)

Report by MUP RS (The Republic of Srpska Ministry of the Interior), item 42. Assault on the villages of Bjelovac, Sikirić, and Loznica

Copy of SJB Bratunac report number: KU-55/92, from 28 December 1992, with addendum

SJB Bratunac criminal report amendment number: KU-55/92, from 27 February 1993, 16 April 1993, and 25 June 1993, CJB Sarajevo criminal report amendment from 25 May 1993, CJB Zvornik criminal report amendment from 7 July 1999 and 9 June 1994; Witness M. S. hearing report from 20 December 1994 before the Basic Court in Zvornik and the confirmation that the witness was giving a statement to MKS in The Hague and a document with photos number: 01124344.

Criminal charges by MUP RS no. 01-13/02-230-139 from 2 October 1992; MUP RS Investigation records no. 01-13/01-02-230 from 16 August 1992; photographic documentation no. 02-230-139/92 from 2 October 1992

Copy of SJB Bratunac criminal report number: KU-33/93 and KU-34/93 from 24 April 1993 submitted with addendum to the Higher Public Prosecutor's Office in Bijeljina; Copy of CJB Zvornik criminal report number 13/02-230-KU-85/97 from 26 May 1997 submitted with addendum to the Higher Public Prosecutor's Office in Bijeljina.

Copy of PS Skelani criminal report with addendum number 13-1/02-2-230-7/95 from 13 April 1995 submitted to the Basic Public Prosecutor's Office in Zvornik.

Statement hand-signed by witness M. S., cousin of the murdered person, and D. M., neighbor of the murdered persons.

MUP RS, CJB Sarajevo, Sarajevo Department of Criminal Police, Statement no. 13-02-323/95 from 28 July 1995 given by B. C., born in Sarajevo in 1956

MUP RS, CJB Sarajevo, Sarajevo Department of Criminal Police, Statement no. 15-20-476/95 from 22 December 1995 given by N. R., born in Sarajevo in 1956, lived in Hrasnica before the war.

MUP RS, CJB Sarajevo, Rogatica Department of Criminal Police, Statement no. 15-02-19/96 from 22 June 1996 given by D. Lj., born in the municipality of Trnovo in 1951, lived in Hrasnica before the war

MUP RS, CJB Sarajevo, Sarajevo Department of Criminal Police, Statement no. 13-02-323/95 from 28 June 1995 given by B. C., born in Sarajevo in 1956

MUP RS, CJB Sarajevo, Official record no. 15-1/02/4/95 from 11 January

Record from the hearing of witness T. N. before the investigative judge of the Basic Court in Ilidža on 8 November 1995

MEDIA ARTICLES

Mudžahedini mi dijete ubili, a nemam ni za spomenik (The Mujahedeen murdered my child and I cannot even afford a memorial), *Nezavisne novine*, 15 March 2013, link: <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Mudzahedini-mi-dijete-ubili-a-nemam-ni-za-spomenik/184157>

Čolić, Dragan: „Tukli su me i silovali“ (“They beat me and raped me”), *Blic*, 24 May 2002, link: <http://www.blic.rs/vesti/reportaza/tukli-su-me-i-silovali/1454z1k>, accessed 12 November 2015

„Preminuo general Novica Simić“ (“General Novica Simić passes away”), *RTRS*, 2 March 2012, link: <http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=56984>,

Kovačević, Vuk (1995): „Nijemi od bole i tuga“ (“Speechless with pain and suffering”) in: *Srpska vojska: list vojske Republike Srpske*, year 4, issue 34, Banja Luka: General Staff of the Army of the Republic of Srpska

Politika, „Drina je grobnica Delićevih“ (“Drina is the tomb of the Delić family”), <http://www.politika.rs/scc/clanak/39512/Drina-je-grobnica-Delicevih>, accessed 17 February 2016

Text: „Drina je grobnica Delićevih“ (“Drina is the tomb of the Delić family”), *Politika*, 15 April 2008, link: <http://www.politika.rs/scc/clanak/39512/Drina-je-grobnica-Delicevih>, accessed 17 February 2016

Text: „Uhapsene četiri osobe osumnjicene za ratne zločine na području Čapljine“ (“Four people suspected of war crimes arrested on the territory of Čapljina”), *Dnevni Avaz*, 1 February 2016, link: <http://www.avaz.ba/clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine?url=clanak/217484/uhapsene-cetiri-osobe-osumnjicene-za-ratne-zlocine-na-podrucju-capljine>

FILMS

Documentary “Mirjana” directed by Snježan Lalović in 2005 - <https://www.youtube.com/watch?v=A4sirVibWkI>

Film „Na Drini Grobnica“ (“The Tomb on the Drina”), Association of Camp Prisoners from Republic of Srpska – Regional Association of Camp Detainees from Višegrad, August 2007, <https://www.youtube.com/watch?v=2up3zoeBtpg>, accessed 17 February 2016

Documentary „Mučenici“ (“Martyrs”), 2008, directed by Denis Cvetičanin; deals with the suffering of Serbs in the internment camps Lora, Dretelj and Čelebići (Source: <http://www.imdb.com/title/tt1215465>). The complete film about the Dretelj camp may be found at the following link: https://www.youtube.com/watch?v=o1QrIcx_zGU.

БИОГРАФИЈЕ ПРИРЕЂИВАЧА

EDITORS' BIOGRAPHIES

АЛЕКСАНДАР ВРАЊЕШ (1981) је магистар политичких наука, виши асистент на Факултету политички наука Универзитета у Бањој Луци (Босна и Херцеговина) и докторанд на Универзитету у Београду (Србија). У поље његовог интересовања спадају политичка социологија и политичко комуницирање. До сада је објавио као аутор или коаутор двије монографије и више научних радова у домаћим и иностраним часописима. Учествовао је у раду више научних конференција и истраживачких пројеката. Активно говори енглески језик, а пасивно се служи њемачким језиком.

ALEKSANDAR VRANJEŠ (1981) is a magister of political sciences, higher teaching assistant at the Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka (Bosnia and Herzegovina) and a PhD candidate at the University of Belgrade (Serbia). His areas of interest include political sociology and political communication. He has published, both as an author or as a co-author, two monographies and several scientific papers in domestic and international journals. He has participated in a number of scientific conferences and research projects. He possesses active knowledge of the English language and passive knowledge of German.

БОЈАНА МИОДРАГОВИЋ (1989) је запослена на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци као виши асистент на Студијском програму социологије. Завршила је основни студиј социологије на Факултету политичких наука у Бањој Луци, мастер студиј на Филозофском факултету у Новом Саду, гдје је тренутно студент докторских студија социологије. Претходно је била ангажована у Институту за друштвена истраживања ФПН Бања Лука, гдје је учествовала на више пројеката. Аутор је неколико научних радова. Активно говори енглески језик.

BOJANA MIODRAGOVIĆ (1989) works at the Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka as higher teaching assistant at the Department of Sociology. She has completed her studies at the Faculty of Political Sciences in Banja Luka, MA studies at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, and is currently a PhD student of sociology. She has been employed at the Institute for Social Research of the Faculty of Political Sciences in Banja Luka, where she has participated in numerous projects. She is the author of several scientific papers. She possesses active knowledge of the English language.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

341.322.5-055.2(497.6)"1992/1995"

355.426(497.6)"1992/1995"

НАША исповијест : жене жртве рата из Републике Српске : 1992-1995. / [приредили Александар Врањеш, Бојана Миодраговић ; превод Милица Јелић Мариоков ... и др.] = Our testimony : Women Victims of War from The Republic of Srpska : 1992-1995. / [prepared by Aleksandar Vranješ, Bojana Miodragović ; translators Milica Jelić Mariokov ... et al.]. - Бања Лука : Удружење жена жртава рата Републике Српске : Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске ; Београд : Установа за унапређење економске, научно-техничке, културне и спортске сарадње између Републике Српске и Републике Србије ; Banja Luka : Association of Women Victims of War of the Republic of Srpska : Republic Centre for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons Government of the Republic of Srpska ; Belgrade : Agency for the Advancement of Economic, Scientific, Technical, Cultural and Sportive Cooperation between the Republic of Srpska and the Republic of Serbia, 2016 (Београд : Службени гласник). - 435 стр. ; 20 cm
Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Тираж 500. - Биографије приређивача: стр. 435. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 234-236.

ISBN 978-86-80248-03-5 (Установа)

а) Жртве рата - Жене - Босна и Херцеговина - 1992-1995 б) Грађански рат - Босна и Херцеговина - 1992-1995

COBISS.SR-ID 223031564

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

Прилози Contributions

Фотографије жена
жртава рата из
Републике Српске
убијених на подручју
регије Подриње 1992.
и 1993. године.

Photographs of women
victims of war from
the Republic of Srpska
murdered in
the region of Podrinje
in 1992 and 1993.

Слика 13. – Б. Л. убијена
08. 10. 1992. године
на подручју општине
Зворник

Извор:
фотографије
пук. др Зорана
Станковића

III

Слика 14. – М. Ј. убијена
16. 01. 1993. године на
подручју Склана

Извор:
фотографије
пук. др Зорана
Станковића

IV

Слика 15. – Жртва
масакра из Склана,
убијена 17. 01. 1993.
године

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 50

V

Слика 16. – Жртва
масакра из Склана,
убијена 17. 01. 1993.
године

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 50

VI

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

Слика 17. – Н. Е. убијена
16.01.1993. године на
подручју Склана

Извор:
фотографије
пук. др Зорана
Станковића

Figure 17. – N. E.
Murdered on
16 January 1993 in the
area of Skelani.

Source:
Photographs of colonel
dr Zoran Stanković

XI

Слика 18. – М. Р. убијена
16. 01. 1993. године на
подручју Склана

Извор:
фотографије
пук. др Зорана
Станковића

Figure 18. – M. R.
Murdered on
16 January 1993 in the
area of Skelani.

Source:
Photographs of colonel
dr Zoran Stanković

XII

Слика 19. – Д. С.,
рођена 1931. године,
убијена 16. 09. 1992.
године код Залужја.

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 52

Figure 19. – D. S., born
in 1931, murdered on
16 September 1992 in
the area of Zalužje.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 52

XIII

Слика 20. – С. М.,
рођена 1965. године,
убијена 14. 12. 1992.
године у Бјеловцу

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 52

Figure 20. – S. M., born
in 1965, murdered on
14 December 1992 in
Bjelovac.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 52

XIV

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

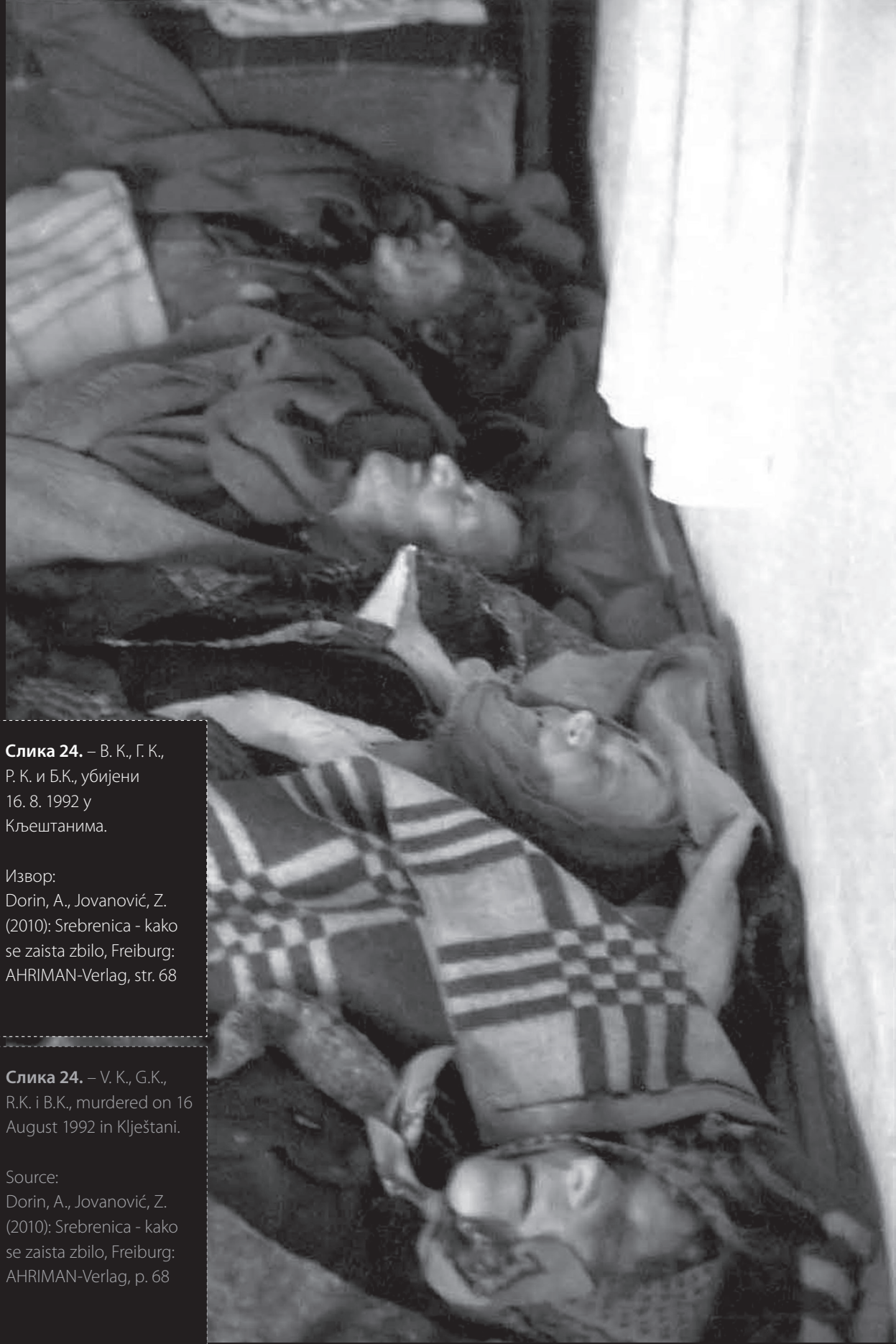
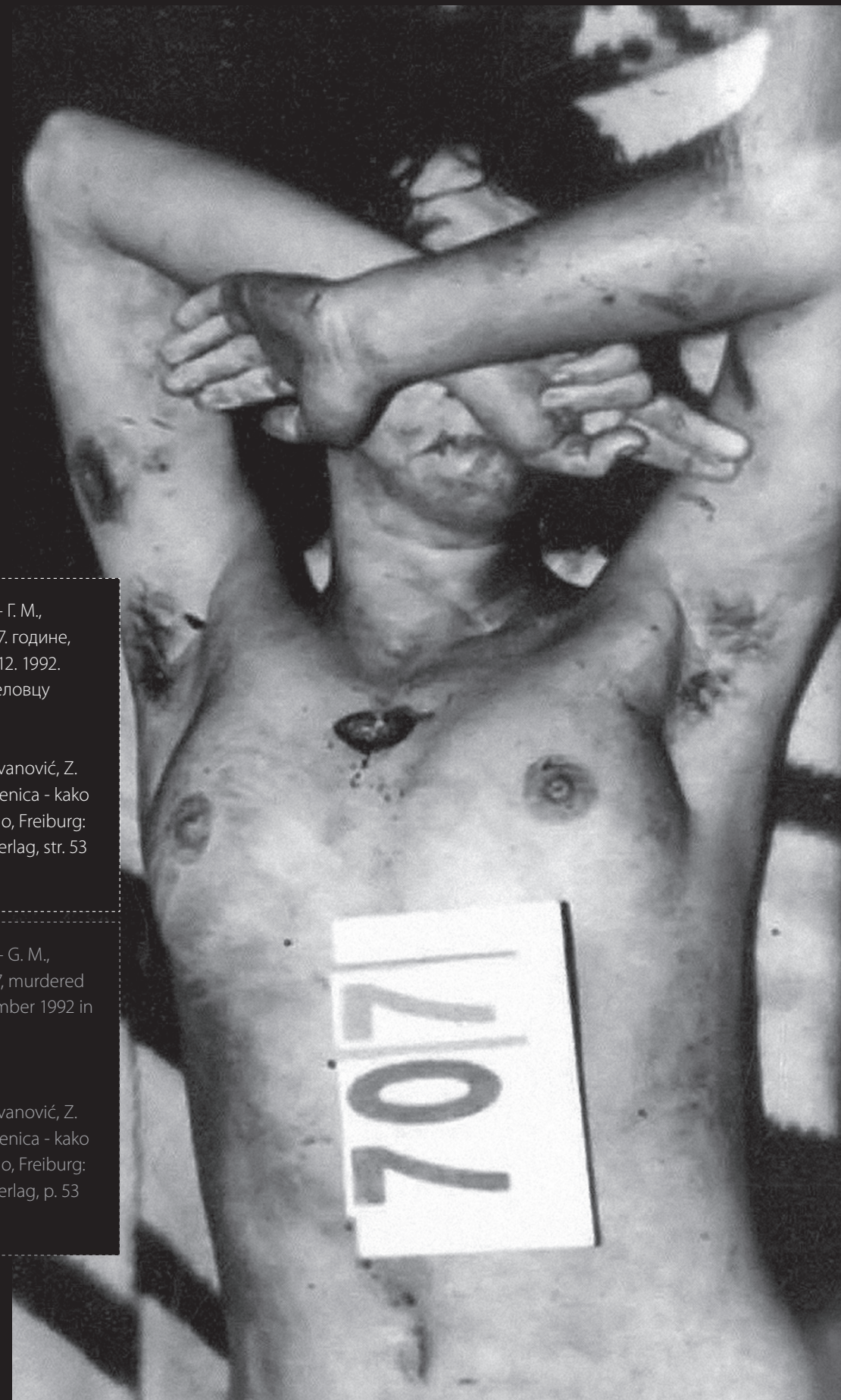
WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

Слика 21. – П. М.,
рођена 1957. године,
убијена 15. 8. 1992.
године у Горњи
Шадићима.

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 70

Figure 21. – P. M., born
in 1957, murdered on
15 August 1992 in
Gornji Šadići.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 70

XIX

Слика 22. – Ј. М.,
рођена 1926. године,
убијена 15. 8. 1992.
године у Горњи
Шадићима

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 71

Figure 22. – J. M.,
born in 1926, murdered
on 15 August 1992 in
Gornji Šadići.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 71

XX

Слика 23. – Г. М.,
рођена 1967. године,
убијена 14. 12. 1992.
године у Бјеловцу

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 53

Figure 23. – G. M.,
born in 1967, murdered
on 14 December 1992 in
Bjelovac.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 53

Слика 24. – В. К., Г. К.,
Р. К. и Б. К., убијени
16. 8. 1992 у
Кљештанима.

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 68

Слика 24. – V. K., G.K.,
R.K. i B.K., murdered on 16
August 1992 in Klještani.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010): Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 68

XXII

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

1992–1995.

ЖЕНЕ ЖРТВЕ РАТА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

WOMEN VICTIMS OF WAR FROM THE REPUBLIC OF SRPSKA

Слика 25. – Жртва масакра из Кљештана, убијена 16. 08. 1992. године

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 61

Figure 25. – The victim of the massacre from Klještani, murdered on 16 August 1992.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 61

XXVII

Слика 26. – Жртва масакра из Склана, убијена 17. 01. 1993. године

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 51

Figure 26. – The victim of the massacre from Skelani, murdered on 17 January 1993.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 51

XXVIII

Слика 27. – Жртва масакра из Склана, убијена 17. 01. 1993. године.

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 51

Figure 27. – The victim of the massacre from Skelani, murdered on 17 January 1993.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 51

XXIX

Слика 28. – Жртва масакра из Склана, убијена 17. 01. 1993. године.

Извор:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, str. 40

Figure 28. – The victim of the massacre from Skelani, murdered on 17 January 1993.

Source:
Dorin, A., Jovanović, Z.
(2010); Srebrenica - kako
se zaista zbilo, Freiburg:
AHRIMAN-Verlag, p. 40

XXX